

Süleyman Demirel Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Suleyman Demirel University
Faculty of Arts and Sciences

Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences

Ağustos/August 2015

Sayı/Number: 35

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ISSN:1300-9435

Kurucusu ve İmtiyaz Sahibi/Owner
Prof. Dr. Bayram KODAMAN

Editör/Editor
Doç. Dr. Hayri ÇAPRAZ

Editör Yardımcısı/Assistant Editor
Yrd. Doç. Dr. Murat KILIÇ

Yazı İşleri Müdürü/Desk Editor
Doç. Dr. A.Şevki DUYMAZ

Yayın Kurulu/Publication Board

Doç. Dr. Behset KARACA
Doç. Dr. Timuçin KODAMAN
Yrd. Doç. Dr. Hakan KARAGÖZ

Doç. Dr. Bilge HÜR MÜZLÜ
Yrd. Doç. Dr. Kadir KASALAK
Yrd. Doç. Dr. Abdullah BAKIR

Danışma Kurulu/Advisory Board

Abdullah SAYDAM
Erciyes Üniversitesi
Bayram ÜREKLİ
Selçuk Üniversitesi
Bekir ÇINAR
EPOKA Üniversitesi
Cüneyt YENİGÜN
Sultan Qaboos Üniversitesi
Dimitar ATANASSOV
Sofia Üniversitesi
Ema MILJKOVIC
Niş Üniversitesi
Hasan ÜNAL
Gazi Üniversitesi
Harun ARIKAN
Çukurova Üniversitesi
Hüseyin BAL
S. Demirel Üniversitesi
İsrafil KURTCEPHE
Akdeniz Üniversitesi
Jędrzej PASZKIEWICZ
Adam Mickiewicz Üniversitesi
Indra KARAPETJANA
Letonya Üniversitesi
Mehmet UYSAL
S. Demirel Üniversitesi

Kamil KAYA
S. Demirel Üniversitesi
Tuncer ÇAĞLAYAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Marek GENSLER
Lodz Üniversitesi
Menderes COŞKUN
S. Demirel Üniversitesi
Nedim İPEK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Nazmi AVCI
S. Demirel Üniversitesi
Osman YILDIZ
S. Demirel Üniversitesi
Ömer ŞEKERCİ
S. Demirel Üniversitesi
Ramazan GÜLENDAM
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sevil SARGIN
Marmara Üniversitesi
Tadeusz Jan CZEKALSKI
Jagiellonian Üniversitesi
Philip GLOVER
S. Demirel Üniversitesi

Dizgi -Teknik Heyeti/Technical Assistance
Mustafa Celalettin HOCAOĞLU

- SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **MLA International Bibliography, EBSCO** ve **TÜBİTAK/ULAKBİM** tarafından taranmaktadır.
- SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Nisan, Ağustos ve Aralık olmak üzere yılda üç kez çıkmaktadır
- SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi **uluslararası hakemli** bir dergidir.
- Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlara aittir.
- Dergimize gönderilen yazılar yayınlansın veya yayınlanmasın iade edilmez.
- Yazı sahiplerine telif ücreti ödenmez.

- The Editorial Board claims no responsibility for the opinions expressed in the published manuscripts.
- SDU Journal of Social Sciences is published three times a year (April, August and December).
- Published or not, manuscripts are not returned to theauthor(s).
- Authors are not paid.
- SDU Journal of Social Sciences is refereed publication.
- SDU Journal of Social Sciences is indexed in **MLA International Bibliography, EBSCO** and **TÜBİTAK/ULAKBİM**.

Yazışma Adresi/Address

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü 32260 Isparta
Tel: 0 (246) 2114163-2114272 Faks: 2371106
elektronik posta/e-mail: sduosbil@sdu.edu.tr
Web:<http://sosbilder.sdu.edu.tr>

İÇİNDEKİLER

XIV.-XV. Yüzyıl Kaynaklarında Pers ve İskit Kelimesinin Kullanımı.....1	
Yahya BAŞKAN	
Türkiye'nin SSCB ve ABD ile İlişkileri (1960-1980).....19	
Vefa KURBAN & Giray Saynur DERMAN	
Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Kentsel Kimlik Üzerindeki Etkileri:.....47	
İstanbul, Eskişehir ve Bursa Örnekleri	
Mehmet AKALIN	
I.Dünya Savaşı Süresince İtilaf Devletleri Tarafından Uygulanan Propaganda.....65	
Yöntemleri	
Eren Alper YILMAZ	
Grek Mitolojisi ve Sanatında Kadına İlişkin Davranış Modellerinin Yansıtılışı.....75	
Fikret ÖZCAN	
Hıfzı'nın 16. Yüzyılda Yazdığı Atasözleri Derlemesi: Manzûme-i Durûb-ı Emsâl....101	
Mehmet ÜNAL	
Amerikan İşlevselciliğinin Krizi ve Refleksif Sosyolojinin Olanaklılığı Üzerine.....127	
İbrahim YÜCEDAĞ	
Bir Giriş: Derrida'nın Hayaletlerinden Marx'ın Hayaletleri'ne.....147	
Funda ÇOBAN	
Subjectivity and Spaces of Interaction.....175	
Şule OKUROĞLU ÖZÜN	
Analyzing the Concept of Citizenship and Freedom in Aristotle's Theory of.....197	
Constitution	
Duygu KARAGÖL	
Girişimci Adayı Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Odak.....203	
Grup Görüşmesi İle İncelenmesi	
Münire KARABEKİR & Emine TOZLU & Merve Nur MERT ŞENCAN	
Isparta İlçelerindeki Geleneksel Konut Mimarisi.....217	
Doğan DEMİRCİ	
The State and Individuals in the 12th March Novels Şafak and Yıldırım Bölge.....247	
Kadınlar Koğuşu	
Ahmet ALVER	
Burhan Cahit Morkaya'nın Romanlarına Birinci Dünya Savaşı'nın Yansıması.....267	
Ramazan GÜLENDAM	

CONTENTS

Utilization of Scythians and Persians Words in the Sources of 14th and 15th Centuries	1
Yahya BAŞKAN	
Turkey's Relations with USSR and USA (1960-1980).....	19
Vefa KURBAN & Giray Saynur DERMAN	
The Effects of Urban Renewal Projects On Urban İdentity: İstanbul, Eskişehir.....	47
and Bursa Examples	
Mehmet AKALIN	
Propaganda Methods Used by Allied Powers During First World War.....	65
Eren Alper YILMAZ	
Female Behaviorial Pattern Reflected in Greek Mythology and Art.....	75
Fikret ÖZCAN	
A Compilation of Proverbs by Hifzî in 16th: Manzûme-i Durûb-ı Emsâli.....	101
Mehmet ÜNAL	
On the Crisis Of American Functionalism and Possibility of Reflexive Sociology....	127
İbrahim YÜCEDAĞ	
An Introduction: From Spectacles of Derrida to Spectacles of Marx.....	147
Funda ÇOBAN	
Subjectivity and Spaces of Interaction.....	175
Şule OKUROĞLU ÖZÜN	
Analyzing the Concept of Citizenship and Freedom in Aristotle's Theory of.....	197
Constitution	
Duygu KARAGÖL	
Investigation with Focus Group Interwiev of Properties of Entrepreneurship.....	203
of University Students who are Young Entrepreneur Candidates	
Münire KARABEKİR & Emine TOZLU & Merve Nur MERT ŞENCAN	
Traditional House Architecture in Isparta Districts.....	217
Doğan DEMİRCİ	
12 Mart Romanları Şafak ve Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu'nda Devlet ve.....	247
Birey İlişkisi	
Ahmet ALVER	
Reflection of the First World War on Burhan Cahit Morkaya's Novels.....	267
Ramazan GÜLENDAM	

XIV.-XV. Yüzyıl Kaynaklarında Pers ve İskit Kelimesinin Kullanımı

Yahya BAŞKAN*

ÖZET

Tarih boyunca milletler birbirlerini farklı sebeplerle, muhtelif şekillerde isimlendirmişlerdir. Özellikle Attila Hunlarından itibaren kaynaklarda İskit tabiriyle adlandırılmaya başlanılan Türkler ilerleyen asırlarda özellikle Karadeniz'in Kuzeyindeki Peçenek, Kuman gibi Türk unsurları İskit olarak adlandırılmıştır. Selçukluların İran coğrafyasında hâkim olmasından itibaren Pers kelimesi hem Büyük Selçuklular hem de Türkiye Selçukluları için kullanılmaya başlanılmıştır. XIV.- XV. Yüzyıllarda ise Osmanlıların Rumeli'de ilerlemeye başlaması üzerine Hıristiyan ve özellikle de Bizans kaynaklarında her iki kelime yani İskit ve özellikle de Pers kelimesi Osmanlılar adına kullanılmıştır. Yine aynı asırlarda Timur için de kaynaklarda İskit tabiri kullanıldığını görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Pers, İskit, Selçuklu, Osmanlı, Bizans, İran, Karadeniz, Türk.

Utilization of Scythians and Persians Words in the Sources of 14th and 15th Centuries

ABSTRACT

During the history, nations were entitled in various forms to each other with different reasons. Turks were described as Scythian in the sources specially from the Huns of Attila. Onward centuries, Turks like Pechenegs and Cumans were also named as Scythians at the north of Black Sea. From the domination of Seljuq dynasty in the geography of Iran, the word of Persian was commenced to be used for both Seljuq Empire and Anatolian Seljuqs. In 14th and 15th centuries, these two words, namely Scythian and Persian were used on behalf of Ottomans, when they had advanced to Rumelia in the source of Christian and especially Byzantine. Again at the same centuries we see that the Scythian term was used for Timur in the sources.

Key Words: Persian, Scythian Seljuq, Ottoman, Byzantine, Iran, Black Sea, Turk.

Giriş

Tarihte millet adları, beşeri bilimleri özellikle de tarih bilimini çok fazla meşgul etmiştir. Bu isimlerin ne anlamlara geldiği, kullanım şekilleri ve sahaları her zaman merak edilmiş, çözümü zor meseleler arasında yer almıştır. Bazı milletlerin isimleri tek bir coğrafi sahada kalmamış farklı coğrafya ve mekânlara dağılarak kendisine kullanım sahası bulmuştur. Millet adlandırmaları çoğu zaman o milletin dışındakiler tarafından yapılmıştır. Özellikle yazılı kaynaklar (kitâbe, seyâhatnâme, yıllıklar vb.) olayları anlatırken kendilerini ilgilendirdiği ve anlamlandırdıkları ölçüde adlandırmada bulunmuşlardır. Hatta kendi anlam dünyalarına göre bir millete veya topluluğa verilen

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kampüs/ MALATYA.
ybasikan@hotmail.com.

adı başka bir millet için de ifade edebilmişlerdir. Bunun bâriz örneğini makalemizin de konusunu oluşturan Pers ve İskit kelimelerinin kullanımında görmekteyiz.

Farklı coğrafyalarda ve yüzyıllarda kaydedilmiş olan bu adlar, XIV. ve XV. yüzyıllar Anadolu'sunda da kullanılmıştır. Osmanlı dönemi hadiseleri içerisinde kendisine yer bulan bu isimler özellikle Bizanslı ve gayri müslim müellifler tarafından eserlerinde zikredilmiştir. Bu noktada İskit ve Pers kelimelerinin XIV. ve XV. yüzyıllar öncesi kullanımına kısaca bakmak gerekmektedir.

XIV. - XV. Yüzyıllar Öncesi Kaynaklarda İskit Kelimesinin Kullanımı

İskitler¹ yaklaşık M.Ö VIII.yy. dan başlayarak, doğuda Çin Seddi'nden, batıda Tuna Nehri'ne kadar uzanan geniş sahada hayat sürmüş bir kavimdir. Onların menşe'leri hakkında farklı görüşler olmakla birlikte Türk kökenli olabileceğine dair iddialar da bulunmaktadır. Yunan kolonileri ile sıkı ilişkileri olduğu gibi İtil Nehri'nin batısına geçen Türk zümreleriyle de temasları olmuştur.² İskitler hakkında ilk bilgileri veren (M.Ö V.yy) Herodot'tur. Herodot'ta *İskitya* olarak tâbir edilen coğrafyanın sınırları kabaca; güneyi Tuna'dan, Karadeniz'e, doğusu Azak Denizi'nden ve Don'a, kuzeyi Don'dan Tuna'ya kadar uzanan sahadır. Eserde onların hayat tarzları hakkında da bilgiler verilmektedir.³ Geç dönem Roma tarihçileri Attila Hunlarını anlatırken İskit kelimesini kullanmışlardır.⁴

Konunun temellendirilebilmesi bakımından XIV. ve XV. asra yakın yüzyıllarda İskit tâbirinin kaynaklarda nasıl nakledildiğine bakmak faydalı olacaktır. X. - XIII. yüzyıl kaynaklarında İskit kelimesinin farklı olaylarla ilgili olarak kullanımı bulunmaktadır. Arap müellifi İbn Fakih, (X.yy) "*Arzın şenlikli olan kısımları dörde ayrılmıştır*" dedikten sonra bu dört kısmın içerisinde *İskotiya*'yı da zikrederek bu bölümün, İrminiyye, Horasan, Türk ve Hazar ülkelerinden müteşekkil olduğunu

¹Saka/ İskit adı komşu kavimlerin tarih kaynaklarında değişik şekillerde kaydedilmiştir. Grek kaynakları: Genellikle Skythai/ Skuthai/ Skuthes/ Skithler/ Skudai. Asur tabletleri: Aşguzai (İşkuzai)/ Aşkuzai/ ayrıca Gimirrai. Pers ve Hind kaynakları: Saka/ Skudra/ Saha/ Sakai. Yahudi kaynakları: Aşkenaz/ Beth-Seon/ Skythepolis. Çin kaynakları: Sai/ Sai-wong. Batı dillerinde bilinen İskit (Scythian, Scythen, Scythes) kelimesi Grek kaynaklarında kullanılan şekllinden çıkmıştır. Sakaların kendine verdiği adın Pers ve Hind kayıtlarında geçen "Saka/Saha" olduğu, diğer kelimelerin ise onun bozuk şekli olduğu düşünülmektedir. Ali Ahmetbeyoğlu, "Kültürel Açından Doğu Avrupa'da İskit/Saka-Hun Aynılığı Meselesi", (Makale, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi'nin son sayısında -61. Sayı, 2015- yayımlanacak olup, ilgili malumat yazar tarafından bize verilmiştir. Bu sebeple kendisine teşekkür ediyoruz); Bu kadar çeşitli kavimlerin kaynaklarında İskit adının kullanılması onların farklı coğrafyalara yayılmış bir topluluk olduğunu göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir.

² İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, Ankara 2008, s. 3-17; Taner Tarhan, "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler, Kimmerler ve İskitler", *Türkler I*, Ankara 2002, s. 597-610; İskitlerin Doğu Anadolu'da ki izleri için bkz. İbrahim Telliöğlü, "Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27, Erzurum 2005, s. 237-245; İskitler hakkında geniş bilgi için bkz. B. N. Grakov, *İskitler*, çev. A. Batur, İstanbul 2006.

³ *Herodotos Tarihi IV*, çev. M. Ökmen, İstanbul 2006, s. 17-20, 101.

⁴ Abdullah Üstün, "Kargaşa Esnasında Tarih Yazmak: Geç Roma Müverrihlerinde İskit ve Hun Etnonimlerinin Kullanımı Üzerine", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 37, (2013 Bahar), Ankara 2013, s. 4-7; Romalı tarihçi Ammianus Marcellinus'un eserinde Hunlar ile alakalı olarak bkz. Ali Ahmetbeyoğlu, "Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler", *Tarih İncelemeleri Dergisi XVIII/1*, (Temmuz 2003), s. 1-14.

söylemektedir.⁵ İbn Hurdâdbih, (IX-X.yy) eserinde İskitlerle alakalı olarak İbn Fakih'i te'yiden şu malumatı verir; “*İskûtiyâ ülkesinde, Ermeniyeye, Horasan, Türk ve Hazar ülkeleri yer alır*”.⁶ İbn Fakih ve İbn Hurdâdbih'in eserlerinin yanında Abu'l Farac Tarihi'nde (XIII.yy) İskitya ve İskit tâbiri Hazar Hakanı'na tabi yurtlar ve milletler arasında gösterilmektedir.⁷ Bizans kaynağı Bryennios'da (XI.yy) Trakya ve Makedonya olayları sebebiyle Bizans'ı uğraştıran Peçenekler, *İskit* tâbiriyle anılmaktadır.⁸ İoannes Kinnamos'un (XII.yy) *Historia*'sında İskit tâbiriyle Kumanlar kasdedilmektedir.⁹ Niketas Khoniates (XII.yy) eserinde İskit kelimesiyle Peçenek ve Kumanları karşılamaktadır.¹⁰ Bizans müellifi Zonaras'ta (XII.yy) Bulgar sahasındaki olaylarla alakalı olarak “*Peçenekler denen İskitler*” tâbiri bulunmaktadır. Hatta Zonaras bu ifadeyi kullanırken ilgili paragrafta “*Panonia'daki (Macaristan) Türkler*” diyerek iki tâbiri birbirinden ayırmaktadır.¹¹ Urfalı Mateos'un, Papaz Grigor zeylinde (XII.yy) Haçlıların, Anadolu'nun güney kesimlerini (Halep-Antakya) istila etmeleri anlatılırken Türklerin yurdu anlamında “*İskitlerin memleketlerini istila etmek için böyle şecaatla ileri atılmışlardı*” demektedir.¹² Bizans kaynaklarından Akropolites (XIII.yy) eserinde Trakya olayları sebebiyle Kumanlardan bahsederken onlar için *İskit* kelimesini kullanmaktadır.¹³ Anna Kommena'da (XII.yy) İskit kelimesi Slavlar için kullanılırken aynı zamanda hem Peçenekleri hem de Kumanları ifade etmek için de kullanılmıştır.¹⁴ Seyyah Ruysbroeckli Willem (XIII.yy) Moğollarla alakalı olarak “*Tuna'dan güneşin doğduğu yere kadar İskitya'yı aralarında bölmüşlerdir*” demektedir.¹⁵ Ermeni müverrih Aknerli Grigor (XIII.yy), Ermeni Katalikosu Nerses'e (IV.yy) dayanarak Moğolların, İskit ülkesinde Hacer soyundan gelen bazı topluluklarla karışarak türediklerini

⁵ Yusuf Ziya Yörükân, “İbn Fakih”, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler*, çev. M. Şeker-S. Özkaya, İstanbul 2004, s. 235.

⁶ Ramazan Şeşen, “İbn Hurdâdbih”, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 1998, s. 184.

⁷ *Abu'l Farac Tarihi I*, çev. Ö. R. Doğrul, Ankara 1987, s. 164, 165; Z. V. Togan bu konuda; “*Sakaların ismine izâfeten yerleştikleri bölgeye İran kaynaklarında Skastana, Arap kaynaklarında Sigistan-Sicistan, son devirde Sistan-Sistan adı verilmiştir*” demektedir. Bkz. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 46, 406-407.

⁸ Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü*, çev. B. Umar, İstanbul 2008, s. 116, 129.

⁹ *İoannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, çev. I. Demirkent, Ankara 2001, s. 61, 109, 194.

¹⁰ Niketas Khoniates, *Histoira*, çev. F. Işıltan, Ankara 1995, s. 9, 11, 19, 63.

¹¹ *İoannes Zonaras, Tarihlerin Özeti*, çev. B. Umar, İstanbul 2008, s. 16, 47; Mervezi'deki kayıta “*Macarlar da Türklerdendir*”, denmektedir. Yine Mervezi; “*Arifi (Avrupa) ülkesinde Türk kavimlerinden biri yaşar*” şeklinde bir bilgi de nakletmektedir. Eseri tercüme ederek neşreden Ramazan Şeşen bu Türklerin İskitler olabileceğini söylemektedir. Bkz. “*Mervezi'nin Eserinin Türklerle İlgili Bâbının Tercümesi*”, *İbn Fazlan Seyahatname*, çev. R. Şeşen, İstanbul 1995, s. 107, 110.

¹² *Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, çev. H. Andreasyan, Ankara 1987, s. 325.

¹³ Georgios Akropolites, *Vekayiname*, çev. B. Umar, İstanbul 2008, s. 61.

¹⁴ Anna Kommena, *Alexiad*, çev. B. Umar, İstanbul, 1996, s. 183, 210-212; Roma dönemi tarihçilerinden Ammianus Marcellinus (322-400), İmparator Julianus döneminde Romalıların, Parthlarla yaptığı savaşta Roma yardımcı kuvvetleri arasında İskitleri zikreder. Bkz. Ercüment Yıldırım, *Pers Hakimiyetinin Bitiminden Bizans Hakimiyetinin Başlangıcına Kadar Olan Dönemdeki Antik Çağ Yazarlarının Eserlerinde Orta Fırat Bölgesi*, (yayımlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Konya 2011, s. 67; Burada zikri geçen İskitlerin kimliği hususunda muhtelif görüşler bulunmaktadır. Roma dönemi İskitleri ve Ammianus Marcellinus'un İskit kullanımı hakkında bkz. A. Üstün, a.g.m., s. 2, 11.

¹⁵ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, çev. Z. Kılıç, İstanbul 2010, s. 87, 173.

söylemektedir. Grigor eserinde İskitya'nın sınırlarını da tarif ederek İtil Nehri'nden Himalayalara ve Hazar Denizi'ne kadar uzandığını söylemektedir.¹⁶

XIV. - XV. Yüzyıllar Öncesi Kaynaklarda Pers Kelimesinin Kullanımı

Pers kelimesi tarihte, bugünkü İran coğrafyası ve bu bölgede yaşamış olan topluluklar için kullanılmıştır. Kelimenin makalemizi ilgilendirmesi ve başlıkta zikredilen asırları temellendirmesi bakımından yakın yüzyıllarda Bizans kaynaklarındaki kullanımına bakmak gerekmektedir. Mikhail Psellos (XI.yy) eserinde Tuğrul Bey'i kasederek; "Eskiden baş ibtilalci olan **Pers** Sultanı şimdi yeni bir siyaset benimsedi" demektedir.¹⁷ İoannes Skylitzes (XI.yy) eserinde Selçukluların İran coğrafyasına gelmesini ve mücadelelerini anlattıktan sonra Tuğrul Bey'den **Pers Kralı** tâbiriyle bahsetmektedir.¹⁸ Yukarıda İskit kelimesi ile alakalı olarak kaynak göstermiş olduğumuz Zonaras Türklerden bahsederken "**Pers** soylusu Koutloumus" diyerek Kutalmışoğlu Süleyman Şah'tan bahsetmektedir.¹⁹ Anna Kommena'da da (XII.yy) Pers kelimesi, Selçukluları ifade için kullanılmıştır.²⁰ Mihkael Attaleiates'te ki kayıt oldukça ilginçtir; "Persler ki biz şimdi onlara Türkler diyoruz" cümleleriyle Selçuklular ifade edilir.²¹ İoannes Kinnamos Selçukluları ve Türkleri **Pers** kelimesiyle isimlendirmektedir.²² Niketas Khoniates Historia'sında Selçukluları **Pers** kelimesiyle zikretmektedir.²³ Ermeni müverrih Simbat kaleme almış olduğu vekâyinâmesinde; "1054-55 tarihinde, **İran Sultanı** Tuğrul, muazzam bir orduyla beraber Ermeni ülkesine yürüdü ve Bergi şehrini zaptetti" demektedir. Eserin bir başka yerinde; "**İran Sultanı** Mahmut" ve "**İran Sultanı** Alparslan" ibâreleri geçmektedir.²⁴ Urfalı Mateos'ta da Tuğrul Bey **İran Sultanı** tâbiriyle anılmaktadır.²⁵

¹⁶ Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, çev. H. Andreasyan, İstanbul 2012, s. 16, 17.

¹⁷ Mikhail Psellos *Kronographiası*, çev. I. Demirkent, Ankara 1992, s. 198; Eseri Türkçeye tercüme ederek neşreden Işın Demirkent ilgili paragrafın dipnotunda; "Bizans tarihçileri Türkler için genellikle Pers deyimini kullanmışlardır" demektedir. Bkz. Mikhail Psellos, s. 198, dipnot nu: 279.

¹⁸ Ümmühan Özkul, *Bizans Yazarlarından İoannes Skylitzes'in Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Muğla 2013, s. 77, 78.

¹⁹ Zonaras, s. 150; İlgili kısmın dipnotunda eseri Türkçeye çevirip yayınlayan Bilge Umar, dönemin Rum yazarlarının Selçukluları veya Oğuzları İran'a hâkim olduktan sonra Anadolu'ya geldikleri ve saray dili olarak Farsça'yı kullanmalarını sebebiyle onları sık sık Persler diye isimlendirdiklerini söylemektedir. Bkz. Zonaras, 150, dipnot nu: 50.

²⁰ AnnaKommena, s. 181.

²¹ Mihkael Attaleiates, *Tarih*, çev. B. Umar, İstanbul 2008, s. 112.

²² İoannes Kinnamos, s. 13, 28, 29, 61, 63, 146; Eseri Türkçeye tercüme eden Işın Demirkent, Pers tâbirinin Türkleri ve Selçukluları ifade ettiğini söylemiş ancak çeviride Pers ifadesini kullanmayıp Türk veya Selçuk kelimelerini tercih etmiştir; Kinnamos'ta Türkleri ve Selçukluları ifade etmek için geçen Pers kelimesiyle alakalı olarak bkz. Adem Tülüce, *Bizans Kroniklerinde Öteki Olarak Türkler*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul 2004, s. 77.

²³ Niketas Khoniates, s. 19, 36; Bizans İmparatorunun bir kuşatma sebebiyle toplamış olduğu askeri birlikler sayılırken hem Niketas Khoniates'te hem de İoannes Kinnamos'ta aynı birlik içerisinde **İskitler** (Kumanlar) ve **Persler** (Selçuklular) zikredilmektedir. Bkz. Niketas Khoniates, s. 19; Kinnamos'u tercüme eden Işın Demirkent Pers olarak kayıtlı Selçuklu birliğinin Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan tarafından gönderildiği kanaatindedir. Bkz. İoannes Kinnamos, s. 194.

²⁴ *Başkumandan Simbat Vekâyinamesi (951 – 1334)*, çev. Hrand D. Andreasyan, s. 1, 32, 40. (TTK. yayımlanmamış nüsha); H. Andreasyan vekâyinâmenin Türkçe tercümesinde Selçukluları ifade için *İran* kelimesini kullanmıştır. Eserin İngilizce çevirisinde ise kelime **Persians** şeklindedir. Bkz. *Smbat Sparapet's*

İskit ve Pers kelimelerinin kısaca tarihi temellendirmesini yaptıktan sonra XIV. ve XV. yy. kaynaklarında kullanılmasına göz atacağız. Bunu yaparken de usûl olarak, kelimelerin kaynaklarda nasıl geçtiğine ayrı ayrı bakmamız gerekmektedir. Bunun için de önce İskit kelimesini ele alarak başlamak yerinde olacaktır.

XIV. - XV. Yüzyıl Kaynaklarında İskit Kelimesinin Kullanımı

İskit kelimesinin kullanımı ile alakalı ilk kaynaklarımız Nikeforos Gregoras ve Bizans İmparatoru Kantakuzen'in kaleme almış oldukları eserlerdir. Her iki eser de, Osmanlılar ve diğer Batı Anadolu Beylikleri Türkmen çevresi ile alakalı bilgiler nakletmektedirler. Türkmenlerin o dönem hem idari bakımdan hâkimleri hem de rakipleri olan Moğollarla olan mücadele ve münasebetleri zikretmiş olduğumuz eserlerde kaydedilmiştir.

Gregoras, batı Anadolu sahillerinde kurulmuş olan beyliklerin temelini atan Türkmenlerin bölgeyi ele geçirmelerini anlatırken, onların Moğolların önünden kaçmalarını ve bu bölgedeki faaliyetlerine temasla Moğollar için **İskit** tâbirini kullanmaktadır.²⁶ Gregoras'la aynı dönemde yaşamış olan Bizans İmparatoru Kantakuzen de eserinde Moğolları **İskit** kelimesiyle zikretmiştir.²⁷

İskit kelimesinin geçmiş olduğu en önemli kaynaklardan birisi de hiç şüphesiz Bizans İmparatoru II. Manuel'e ait mektuplardır. Manuel, Osmanlı Devleti ile yapılmış olan tabüyet anlaşması gereği Yıldırım Bâyezid'in İsfendiyaroğulları üzerine yapmış olduğu sefere iştirak etmiş, sefer intibâlarını dostlarına mektuplar kaleme alarak bildirmiştir. Manuel'in sefer güzergâhı kabaca; Sinop, Samsun, Kızılırmak, Amasya ve Kastamonu havalileridir. Manuel bu mektuplarında İskit ifadesini kaydetmiştir. Mektuplarda İskit tâbiri; "**İskitlilere** karşı savaş açmak ve düşmanlarımıza karşı ordularımızı yönetmek üzere topraklarımızdan **İskit** toprakların doğru yola çıktık" cümlesiyle başlar. Sefer esnasında açlık ve sıkıntılardan bunalan Manuel İskitlere olan kızgınlığını şu şekilde dile getirir; "*Şimdiye kadar ordumuza tek bir düşman askeri dahi saldırmamıştır. İşin aslı, görünürde düşman da yoktur. Peki, bu köpekler gibi davranan **İskitlilerden** de beklenebilecek bir davranış şekli midir? Korktukları zaman kuyruklarını bacalarının arasına kestirip kaçarlarken takipçilerini korkutmak için de havlamaya devam ederler. Dolayısıyla, o bir zamanların dehşet saçan **İskitlileri** tir tir titrerlerken memleketlerinin barabeye çevrilmesini de karşılıksız bırakıyorlar*". Mektupların başka bir pasajında; "...Bizler çok uzakta **İskitlilerin** topraklarını yağmalyorduk, çünkü tez zamanda saldırıya geçmek daha avantajlı gibi görünmüştü. Kızılırmak'ı geçtikten sonra, ırmak geçitlerindeki fundalıklarda haydutlar yuvalanmıştı..." denmektedir.²⁸ Burada Manuel bir zamanların İskitleri derken onlar hakkında tarihi malumatın veya malumatının olduğunu yani bilindiklerini de zımnen ifade etmiş olmaktadır.

Chronicle, s. 25, 32 (http://rbedrosian.com/Downloads/Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf); Asıl nüsha olan Ermenicesinde nasıl bir kullanım olduğunu bilemiyoruz.

²⁵ Urfalı Mateos, s. 100.

²⁶ Nicephori Gregorae, *Byzantina Historia I*, nşr. L. Schopeni, Bonnae 1829, s. 137.

²⁷ Johannes Kantakuzenos, *Geschichte I-II*, nşr. G. Fatouros-T. Krischer, Stuttgart 1982, 1986, s. 97, 101, 103, 136, 177, 199, 201, 202.

²⁸ George T. Dennis, *The Letters of Manuel II. Palaeologus*, Harvard University, Washington 1977, s. 38, 54, 60.

II. Manuel'in mektupları üzerine oldukça bol çalışma bulunmaktadır. Mektuplar üzerine ilk çalışmayı yapanlar arasında olan John Barker, Gy. Moravcsik'e dayanarak İskit kelimesiyle alakalı olarak; "Bizans'ta **İskitli** tâbiri genellikle Güney Rusya steplerinde yaşayan göçebeler için kullanılan bir tanımlamadır. O dönemde bu isim sıklıkla Moğollar veya Tatarlar için de kullanılırdı" demektedir.²⁹ Manuel'in mektuplarını Grekçe aslıyla beraber İngilizce olarak neşreden Georges Dennis bu hususta şunları söylemektedir; "Bu tanımlamayı kullanan Manuel'in bu konuda tam olarak ne kadar titizlikle davrandığını tespit etmek zordur. Muhtemelen bu kelimeyi Türk olmayan halklar için veya örneğin Anadolu'da yarı bağımsız emirliklerde yaşayan ve henüz Osmanlı hâkimiyeti altına girmemiş halklar için kullanmıştır". Yine G. Dennis, başka bir mektubun dipnotunda İskit kelimesiyle ilgili olarak; "Burada sözü geçen **İskitliler**, Sivas hükümdarının veya Timurlenk'in vasalı olan Erzincan ve Erzurum emiri Tabarten'in askerleri de olabilirler. Bâyezid Kızılirmak'ın doğusunda kalan onlara ait bu topraklara saldırmış olabilir" demektedir.³⁰ Manuel'in mektupları üzerine çalışması bulunan Murat Keçiş Bizans devlet geleneğindeki mektup yazma usûlüne dikkat çekerek bu hususta şu malumatı vermektedir; "Mektupları yazılırken Thukydides'e öykünme yapılarak onun kullandığı kelimeler yeniden çağdaş ihtiyaçlara göre uyarlanırdı. Albanlar, Sırlar ya da Türkler gibi kavim adları için İlliryahlar, Triballianlar ve Persliler ifadeleri kullanılırdı. Bizanslıların İskitlere ya da daha basit bir ifadeyle Barbarlar, referansları çoğu zaman tarihçileri tahminlerden sapmaya götürüyordu".³¹

Manuel'in İskitler ve İskit toprakları diye tâbir etmiş olduğu ibârelerden kasdı Kadı Burhaneddin Ahmed olmalıdır. Çünkü Yıldırım Bâyezid seferi İsfendiyaroğulları üzerine yapmış olsa da bölgedeki esas rakibi ve Sinop, Amasya ve Kastamonu gibi şehirlerde siyasi hâkimiyet emeli olan Kadı Burhaneddin Ahmed'tir. Nitekim bu olaylar Kadı Burhaneddin Ahmed adına kaleme alınan *Bez̄m u Rez̄m* adlı tarihi kaynakta da fazlasıyla kendisine yer bulmuştur.³² Mektuplarda zikredilmiş olan İskit kelimesiyle alakalı olarak Murat Keçiş kaleme almış olduğu makalesinde Manuel'in mektuplarında İskit tâbiriyle kasdının Kadı Burhaneddin Ahmed olduğunu belirtip; "Kadı Burhaneddin kendisini daha önce Anadolu'daki son İlhanlılar olan Eratna'ya tabi olan toprakların Sultanı ilan etmiştir" deyip Manuel'in politik ayrıma gittiğine işaret ederek önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Keçişli devamla; "**İskit** terimi, muhtemelen Sivas bölgesinde yaşayan Moğol kabilelerini tanımlamak için de kullanılmıştır" sözleriyle mektuplarda politik ayrımın yanında etnik ayrımın da yapılmış olduğunu ifade etmektedir.³³

İskit kelimesiyle ilgili olarak diğer bir kaynağımız, 1470 senesinde Fatih Sultan Mehmed'in Eğriboz kuşatmasında Osmanlılara esir düşüp ve sonradan memleketine

²⁹ John W. Barker, *Manuel II. Palaeologus (1391-1425)*, New Jersey 1969, s. 89; Mektuplarda geçen İskit kelimesinin kullanımını ile alakalı benzer görüşleri dile getiren diğer bir çalışma için bkz. Levent Kayapınar, *II. Manuel Palaeologos'un Mektuplarının Tarîhi Kaynak Olarak Değerlendirilmesi (1389-1402)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993, s. 24.

³⁰ Dennis, s.56.

³¹ Murat Keçiş, "II. Manuel Palaiologos'un Mektuplarında Sultan Yıldırım Bayezid ve Osmanlılar", *The Journal of Academic Social Science Studies* VI/3, (Mart 2013), s. 307.

³² Bu sefer ve Osmanlı-Kadı Burhaneddin Ahmed mücadelesi için bkz. Elizabeth A. Zachariadou, "I. Bayezid ve Kadı Burhaneddin Arasındaki Çekişmede II. Manuel Palaiologos", çev. M. Keçiş-Ş. Çeler, *OTAM*, Sayı 22, (Güz 2007), s. 213-224.

³³ M. Keçiş, s. 312; Keçiş, Faruk Sümer'in "*Anadolu'da Moğollar*" adlı çalışmasına istinâden bu dönemde Amasya, Tokat ve Çorum yöresinde Moğol kabilelerinin bulunduğu belirterek etnik ayrım noktasındaki görüşlerini temellendirir.

geri dönen Giovan Angiolello'nun kaleme almış olduğu eserdir. Türklerin kökenini İskitlerle açıklamaya çalışan müellif şunları kaydetmektedir; “*Türk ismi ile alakalı üç görüş mevcuttur. Bazıları İskitya’dan (Scythia) geldiklerini söylerler. İskitya’dan geldiklerini söyleyenlerin İsa’dan sonra 500 yılında Anadolu’ya göç ettiklerini ifade etmektedirler*”.³⁴

II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemleri için önemli bir kaynak durumunda olan Dukas’ta İskit tâbiriyle alakalı kayıt mevcuttur. Kelime hem Timur’u hem de Türkleri ifade için kullanılmıştır. Timur orduları **İskitler** olarak zikredilmektedir.³⁵ Yine Dukas’ta millet isimleri zikredilirken İranlılar ve Araplardan bahsedilip **İskitler** tâbiriyle de Türkler kastedilmiştir. Dukas’a göre Fatih Sultan Mehmed tarafından icra edilmiş olan İstanbul kuşatması esnasında Bizans İmparatoru çaresizlik içerisinde; “*Azıç büyük Konstantin zamanından itibaren İskitler (Türkler), İranlılar ve Araplarla bunca muharebeler yaptığımız halde kalelerden bir libre ağırlığında taş düşmemiştir*” cümlelerini söylemiştir.³⁶

Dukas’la hemen hemen aynı dönemde yaşayan ve Fatih Sultan Mehmed’in tarihçisi olarak da anılan Kritovulos’ta İskit tâbiri Timur için; “**İskit asıllı Timur... İskit ve Massagetaların Kralı Timur**” şeklinde kaydedilmiştir.³⁷

XV. yüzyıl kaynaklarından Chalkokondyles’de İskit tâbiri bol miktarda geçmektedir. Chalkokondyles, Don Nehri civarında yaşayan kabileleri **İskit** olarak adlandırmakta, metnin devamında Anadolu hakkında bilgi verirken burada yaşayan Türklerin **İskitlerden** geldiğini anlatmaktadır. Chalkokondyles’in eserinde anlatmış olduğu bu Türkler, “*Lydia, Caria, Phrygia ve Cappadocia*” bölgelerinde hayat süren Türkmenler yani Anadolu Beylikleridir.³⁸ Chalkokondyles, Rumeli’de ilerleyen Osmanlı hükümdarlarından Yıldırım Bâyezid ve I. Murad’ın faaliyetlerini anlatırken onların bölgede karşılaşmış olduğu Türkmenler ve Rumeli’nin iskânında kullanılan Türkmenleri **İskit** olarak adlandırmaktadır.³⁹ Chalkokondyles eserinde Timur’un faaliyetlerini uzun uzun anlatarak bazı bölümlerde Timur’u **İskit** tâbiriyle zikretmekte ve ona tâbi olan kabileler arasında **İskitleri** de saymaktadır.⁴⁰

İstanbul’un fethinden yaklaşık iki ay sonra (21 Temmuz 1453) bir mektup kaleme alan ve daha sonra Papa da seçilen Enea Silvio Piccolomini, Osmanlıları şu cümlelerle anlatıp onları İskit olarak tanımlamaktadır; “*Şimdi Türkler denen bu kişiler bazılarının zannettikleri gibi ne Teuceri ne Persdirler bunlar vahşiliğin derinliklerinden gelme İskitlerin ve filozof Ethikos tarafından bildirildiğine göre onların mekanı Karadeniz’in ve Pirricheos dağlarının ötesinden gelen kuzey okyanus insanlarıdır*”.⁴¹ Silvio metinde Osmanlılar için “...ne Persdirler” ifadesiyle onların Pers olarak da isimlendirildiklerini belirtmiş olmaktadır.

³⁴ Giovan Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, çev. P. Gökpar, İstanbul 2011, s. 9.

³⁵ Dukas, *Bizans Tarihi*, çev. VI. Mırmıroğlu, İstanbul 1956, s. 39, 40.

³⁶ Dukas, s. 169.

³⁷ *Kritovulos Tarihi 1451-1467*, çev. A. Çokona, İstanbul 2012, s. 93, 501.

³⁸ *Laonikos Chalkokondyles a Translation and Commentary of the Demonstrations of Histories I-III*, ed. Evangelos K. Chrysos, Athens 1996, s. 95, 97. Chalkokondyles’in eserinin İngilizce tercümesinde isimleri verilmiş olan “*Lydia, Caria, Phrygia ve Cappadocia*” İzmir, Muğla, Konya, Isparta, Eskişehir, Burdur ve Ankara gibi Türkmenlerin yoğun yaşadığı ve bu yoğun Türkmen nüfusunun Beylik kurmuş olduğu bölgelerdir.

³⁹ Laonikos Chalkokondyles, s. 231, 233.

⁴⁰ Laonikos Chalkokondyles, s. 281-291, 295, 297.

⁴¹ Agostino Pertusi, “Enea Silvio Piccolomini”, *İstanbul’un Fetih Dünyadaki Yankısı II*, çev. M. Şakiroğlu, İstanbul 2006, s. 25, 26.

Ele almış olduğumuz kaynaklarda geçen İskit tâbirinin anlaşılabilmesi için şu hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir; Antikçağın Grek ve Romalıları kendilerinden farklı bir yaşam tarzı süren komşularına karşı, önyargılarına dayalı olumsuz bir tavır sergilemişlerdir. Tarihin herhangi bir döneminde Grekler ve Romalıları komşuluk etmiş, yerleşik olmayan tüm kavimler, göçebe olsun veya olmasın her zaman barbar ve yıkıcı olarak algılanmıştır. Bununla irtibatlı olarak kuzey kavimleri ve Asya kökenliler barbarlığın ve yıkıcılığın temsilcileri sayılmıştır.⁴² İskit kelimesinin tarihi eserlerde kullanılmış olmasına biraz da bu noktadan bakmak yerinde olacaktır. Özellikle Bizans kaynaklarında Timur'un İskitli olarak zikredilmesiyle alakalı olarak Mustafa Daş; "*Bizanslıların İskit adlandırılmasıyla Timur'un etnik kökenine işaret ettikleri sanılmamalıdır. Antikçağ Greklerinin tarih yazıcılığı alışkanlıklarını devam ettiren Bizanslılar, tıpkı antik dönem yazarları gibi, göçebe saydıkları veya Moğollarla bağlantısı olduğunu düşündükleri Asyalıları İskit olarak adlandırmaktadırlar. Dolayısıyla Timur için kullanılan İskit tâbiri de onun kökeninden çok Asyalı olmasını ifade etmek içindir*" demektedir.⁴³ Sadece Timur için değil, kaynaklarda geçen diğer İskit adlandırmalarına da aynı zâviyeden bakmak konunun anlaşılması bakımından faydalı olacaktır. Hıristiyan dünyasındaki Türk algısı noktasında İskit tâbirinin kullanımına dikkat çeken Özlem Kumrular, özellikle Türklerin kökeninin İskitlerde aranmasını, yürütülen anti propogandayı meşrulaştıracak bir hareket olarak görmekte ve devamla şunları ifade etmektedir; "*Yabancı korkusu temelinde (xenofobia) Türk kendisinden her şey beklenen gizemli bir figür haline dönüşüyordu. Kökenleri hakkında sayısız hikâyeler dolaylıydı. Savaşçı kimlikleri göz önünde bulundurularak İskitlerle aynı orjine dayandırılıyor bu da zaten yeterince korku uyandıran kimliklerini daha korkunç hale getirmeye ve İskitlere yüklenen o merhametsiz zulüm kavramından pay almalarına yetiyordu*".⁴⁴

XIV. - XV. Yüzyıl Kaynaklarında Pers Kelimesinin Kullanımı

XIV. ve XV. asırlarda kaleme alınmış olan kaynaklarda Pers kelimesinin kullanılmış olduğunu görmekteyiz. Pers tâbirinin zikredildiği eserler genellikle İskit kelimesinin de geçmiş olduğu kaynaklardır. Pers tâbiri bu dönem kaynaklarında genel de Osmanlıları ifade etmek için kaydedilmiştir. Bu kaynaklara sırayla bakmamız gerekmektedir.

XIV. yüzyıla ait, Pers kelimesinin geçtiği, Osmanlı Beyliği ve diğer bazı Anadolu Beyliklerinin kuruluş yıllarını anlatan, elimizde üç önemli Bizans Kroniği bulunmaktadır. Bu eserlerden ikisine İskit kelimesi vesilesiyle yukarıda değinmiştik.

Osmanlı ve diğer Anadolu Beylikler dünyasına ait Türkmenler ve bu Beyliklerin faaliyetlerine dair önemli bilgiler veren kaynaklardan ilki Pacyhmeres'dir. O, Türkiye Selçuklularından *Pers Krallığı*, Hükümdârı olan II. İzzeddin Keykâvus'tan da *Pers*

⁴² Mustafa Daş, "Bizans Kaynaklarında Timur İmajı", *Tarih İncelemeleri Dergisi* XX/2, (Aralık 2005), İzmir 2005, s. 54, 55; Roma'nın edebiyat-tarih yazma geleneğindeki kendini öne koyma tavrı ve bu anlayışın Yunanlılara aktarılması ile alakalı bkz. İlber Ortaylı, "Tarih Yazıcılığı Yunan ve Roma Geleneği", *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*, İstanbul 2014, s. 18, 19.

⁴³ M. Daş, agm., s. 46.

⁴⁴ Özlem Kumrular, "İslamın Kılıcı-Hıristiyanlığın Kalkanı: XVI. Yüzyılda Avrupa'da Türk Müslüman ve Hz. Muhammed İmgesi", *Osmanlılar ve Avrupa, Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, ed. S. Kenan, İstanbul 2010, s. 103, 109.

Sultanı diye bahsetmektedir.⁴⁵ Türkmenlerin, Bizans'ın doğu, Anadolu'nun da batısını ele geçirmeleri anlatılırken Türkler **Pers** kelimesiyle isimlendirilmektedir.⁴⁶ Daha ilginç olan bir bilgi ise Moğolların Bağdat'ı alıp oradaki halifeyi öldürerek, Anadolu'yu istila etmeleri anlatılırken Halife'den **Perslerin Halifesi** Moğollardan da Tatar diye bahsedilmiş olmasıdır.⁴⁷ Türkiye Selçuklu Sultanı II. İzzeddin'in oğlunun İlhanlı Hükümdarı Argun'undan almış olduğu yetkiyle Anadolu Beylerine boyun eğdirdiği anlatılırken Anadolu Beylikleri **Pers Valiler** tâbiriyle kaydedilmiştir.⁴⁸ Tralles'in (Aydın) Menteşeoğulları tarafından alınışı nakledilirken Menteşe Türkmenlerini ifade için **Pers** kelimesi tercih edilmiştir.⁴⁹ Pachymeres, Osman Gâzi'nin Koyun Hisar galibiyetini izah ederken, olayların geçmişi ile alakalı olarak Umur Bey'den de bahsedip, Kastamonu Türkleri'ni, **Kastamonu'lu Persler** tâbiriyle zikretmiştir.⁵⁰ Pachymeres, İznik ve çevresindeki kalelerin Osmanlılar tarafından alınmasını anlatırken onlar için **Pers** kelimesini kullanmıştır.⁵¹

İkinci kaynağımız, Bizans İmparatoru Kantakuzen'in kaleme almış olduğu eserdir. Eserde, Türkler **Pers** olarak anılmıştır. İlgili anlatımın devamında da Türkiye Selçukluları **Pers** kelimesiyle ifade edilmiştir.⁵² Selânik ve İstanbul'daki olaylar sebebiyle Anadolu Beylikleri veya Türkmenler hakkında **Persler** şeklinde bir ifade bulunmaktadır.⁵³ Karesi Bey'i Demir Han'dan bahsedilirken **Pers** kelimesi kullanılmaktadır.⁵⁴ Saruhan ve Aydınöğulları da aynı kelimeyle anılmışlardır.⁵⁵ İznik ve çevresinde Osmanlı Türklerinin akınları anlatılırken **Pers** kelimesi kullanılmıştır. Hemen akabinde Orhan Gâzi'den bahsedilirken de **Perslerin Hükümdarı** denilmektedir. Orhan Gâzi ile alakalı olaylar anlatılırken Osmanlılar ve Türkmenler için sürekli aynı tâbir kullanılır. Bu kelime zikredilirken aynı zamanda hemen akabinde Türkmenler için barbar kelimesi tercih edilmiştir.⁵⁶

Bu guruba ait üçüncü kaynağımız Gregoras'tır. Gregoras eserinde Türkiye Selçuklularını **Pers** olarak adlandırmaktadır.⁵⁷ Bizans'a ait toprakları vuran Osmanlılar ve ismi de belirtilerek, Osman Bey'in içinde bulunduğu Türkmenler **Pers** tâbiriyle zikredilir.⁵⁸ Eserde Osmanlılarla hemdevir Anadolu Beylikleri de **Pers** ismiyle kaydedilmişlerdir; Aydınöğlü Umur Bey, Selânik olayları vesilesiyle Aydınöğulları Bey'i

⁴⁵ Georges Pachymeres, *Relations Historiques I*, nşr. A. Failler-V. Laurent, Paris 1984, s. 42, 44; Pachymeres'in Türkçe tercümesinde Pers tâbiri, Türk olarak çevrilmiştir. Bkz. Geoerges Pachymeres, *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İ. B. Barlas, İstanbul 2009, s. 29, 34, 43, 59, 109.

⁴⁶ Pachymeres I, s. 32, 34.

⁴⁷ Pachymeres I, s. 180-186.

⁴⁸ Pachymeres IV, s. 358.

⁴⁹ Pachymeres II, s. 596-598.

⁵⁰ Pachymeres IV, s. 358.

⁵¹ Pachymeres V, s. 700-704; Pachymeres, Hristiyan Türklerden bahsederken Türköpol veya Türk tâbirini kullanmaktadır. Bkz. Pachymeres V, s. 626.

⁵² Kantakuzenos I, s. 19, 64.

⁵³ Kantakuzenos I, s. 107-110.

⁵⁴ Kantakuzenos I, s. 20.

⁵⁵ Kantakuzenos I, s. 51, 52.

⁵⁶ Kantakuzenos I, s. 21-36, 96, 97.

⁵⁷ Gregorae I, s. 137.

⁵⁸ Gregorae I, s. 137-139, 214.

olarak tavsif edilip, kendisi ve Türkmenleri **Pers** tâbiriyle anılmıştır. Yine Umur Bey kendisinden yardım isteyen Bizans İmparatoruna yapmış olduğu yardımlar sebebiyle **Pers** tâbiriyle ifade edilmektedir.⁵⁹ Eserin ilerleyen bölümlerinde Bizans İmparatoru Kantakuzen ve komutan Batatzes'in Bizans'taki iç mücadeleler sebebiyle Türkmenlerle olan siyasi ilişkileri anlatılırken, Türkmenler **Pers** kelimesiyle isimlendirilmektedirler. Bunlar Karesi, Aydın ve Osmanlı Türkmenleri olup isimleri açıkça zikredilmemiştir.⁶⁰

Pers kelimesinin geçtiği önemli kaynaklardan birisi Bizans İmparatoru II. Manuel'in kaleme almış olduğu mektuplarıdır. Yukarıda izahı yapılan sefer sebebiyle kaleme alınan mektuplarda Manuel, Pers kelimesini hem Türk hem de Yıldırım Bâyezid'in şahsında Osmanlıları ifade etmek için kullanmıştır. Manuel arkadaşına hitâben kaleme almış olduğu mektubunda dönemin Bizans'ının durumu ve Osmanlılarla olan siyasi münasebetlerini ifade etmek için Pers kelimesini şu şekilde kullanır; "*Bize göre sadece şöyle söylemek yeterli olacaktır: karşılıklı korku, tehlike ve zorluklar yaşıyoruz ancak bütün bunlar daha ciddi tehditler karşısında çok ufak kalmaktadır: demek istediğimiz odur ki, şu an **Perslilerle**, birlik olarak maruz kaldığımız tehditler, onlarla birlikte çarpışmazsak eğer, başımıza gelebileceklerin yanında hiç kalır, tıpkı arkadaşımız Plato'nun sözünü ettiği bozuk para örneğinde olduğu gibi*".⁶¹ Manuel tarihi kayıtlarında Müslüman din adamlarını da Persli olarak anmaktadır. Pek de hoş olmayan bir uslûbla tavsif etmiş olduğu din adamlarını Persli rahipler diye zikredip cümlelerinin devamında bu din adamlarına Mevlâna dendiğini söyler; "...**Persli** rahipler arasında daha saygın kişilere verilen ünvanı taşıyan Mevlânâ ki düzenbaz daha uygun bir isim olurdu..."⁶² İmparator Manuel sefer istikâmeti içerisinde Yıldırım Bâyezid'in hedefi ile alakalı bilgi verirken de; "*Ordu kumandanını neden böyle yapmaya karar verdiğini bilmek ister misiniz? Çünkü kumandan Sinop ve Amnisos'a sınır olan bölgedeki topraklarla beraber birkaç kasaba ve az sayıda insanı da yöneten Peisha adında **Persli** bir valinin ya dile getirilmesi ya da ittifak yapmaya zorlanması gerektiğine inanıyor*" cümlelerini kullanır.⁶³ Burada ilginç olan şey Osmanlıların rakibi olan İsfendiyaroğulları ailesine ait bir Bey'in elinde olan şehrin idaresine de Türklere ve Osmanlılara hitâb edildiği şekliyle Pers tâbiri kullanılmaktadır. Manuel'in zâviyesinden İsfendiyaroğulları da Pers yani Türk olmaktadır.

Manuel'in sefer dönüşü kışı geçirmek üzere konaklamış olduğu Ankara'da bir din adamıyla Hıristiyanlık ve İslâmiyet üzerine yapmış olduğu tartışmaları daha sonra

⁵⁹ Gregorae I, s. 671, 672, 834, 835; Selânik meselesi sebebiyle Kantakuzenos'un Umur Bey'le temasa geçip yardım istemesi olayları ile alakalı bkz. Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1454)*, çev. B. Umar, İstanbul 2003, s. 212-218; Ele almış olduğumuz üç Bizans kaynağı Anadolu Beyliklerini veya Türkmenleri **Pers** olarak isimlendirmektedir. Ancak, İskit kelimesi bahsinde de gördüğümüz gibi XV. Yüzyıl Bizans kaynaklarından Chalkokondyles bu Türkmenleri **İskit** olarak zikretmektedir.

⁶⁰ Gregorae II, s. 742, 743, 763-765; Bizans'taki İmparatorluk mücadelesi ve Osmanlı, Karesi, Aydın ve diğer Türkmen unsurlarının bu mücadeledeki rolleri hakkında bkz. Elizabeth A. Zachariadou, "Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. E. A. Zachariadou, İstanbul 1997, s. 249-253; İncelememizde bu üç eser ve diğer kullanmış olduğumuz kaynakların kaleme alınmış oldukları Lâtinçe, Grekçe ve Ermenice gibi ana nüsha dilleri değil, farklı dillerdeki tercümelemleri görülmüştür. Bu sebeple makalemizde İskit ve Pers kelimesinin kullanılmasıyla alakalı ikinci dereceden dillerin kullanılmış olduğunu teknik bir ayrıntı olarak belirtmek yerinde olacaktır.

⁶¹ Dennis, s. 38.

⁶² Dennis, s. 42.

⁶³ Dennis, s. 44; Burada geçen Peisha, mektupları neşreden Dennis'in de ilgili dipnotta ifade ettiği gibi bir şahıs ismi olmayıp muhtemelen İsfendiyaroğulları ailesine mensub bir beye, Paşa kelimesini karşılayan Peisha tâbiri ile hitâb edilmiştir.

bir araya getirilip yayımlanmıştır. Bu eserde muhâtabı olan din adamı “*Pers Müderris*” olarak zikredilmiştir. Manuel bu diyalogların bir paragrafında, Yıldırım Bâyezid’i kasederek; “...bunlara ilaveten bir de **Pers** valisinin (*Bâyezid*) yanında en yüksek mevkilere sahip olan kimselerin abmaklık, kibir, doymak bilmez açlık ve bitmez tükenmez isteklerini, gaddarlıklarını, birbirlerine karşı duydukları kıskançlıklarını, yabancılara karşı duydukları kızgınlığı...” cümlelerini sarf etmektedir.⁶⁴ İmparatorun bu tartışmayı yapmış olduğu din adamının kim olduğu hususunda muhtelif tartışmalar mevcuttur. Ancak mektuplarında kullanılan Pers tâbirinden hareketle Manuel’in bu din adamı için Türk aynı zamanda da Müslüman manasına Pers kelimesini kullanmış olduğunu görmekteyiz.⁶⁵ Murat Keçiş’in yukarıda İskit kelimesiyle ilgili olarak verilen görüşleri Pers tâbiri için de geçerlidir. Manuel, Bizans yazma geleneğine uyarak, Türkler veya Osmanlılar için Pers kelimesini kullanmıştır.⁶⁶

XV. Yüzyıl kaynaklarından olup, tabiiyet anlaşması gereği Yıldırım Bâyezid’in yanında bulunan Despot Stefan Lazareviç’in hayat hikâyesinin anlatıldığı Sırp kaynağında Timur’un Pers ülkesine girdiği, yöneticisini yakaladığı ve birden Perslerin hâkimi olduğu nakledilmektedir. Devamında, Ankara Savaşı anlatılırken, Osmanlılarla beraber harbe giren Sırp askerlerinin Timur birlikleriyle çarpışmasından bahsedilmektedir. Eserde, Sırp askerleriyle savaşan Timur birlikleri **Pers askeri** olarak kaydedilmiştir. Kaynağın ilerleyen bölümlerinde; “*Timur’un Şabrub adlı torunu şimdi Pers Hükümdândır*” denmektedir.⁶⁷

İskit kelimesi sebebiyle yukarıda zikredilen Kritovulos, eserinde, Osmanlıları ifade için Pers kelimesini kullanmıştır. Kritovulos Osmanlıların kökenini izah için; “*Soylu Yunanlılar Perseus ve Achaimenes’ten Başlayan Sultan’ın Soyağacı*” başlığıyla tarihi bilgiye müracaat etmiş ve Herodot’u da kendisine referans edinmiştir. Helenleri de Perslilerle irtibatlandıran Kritovulos’un tarihî hiyerarşisi şu şekildedir; “*Soylu Yunanlılar Perseus ve Achaimenes’ten Başlayan Sultan’ın Soyağacı: Osmanlı soyu Perslerin büütün büyük hükümdarlarının mensup olduğu Perseus ve Achaimenes’in çok eski soyundan gelir. Herodot’un belirttiği üzere sıradan ve bayağı başka soyları da vardı. Ancak büyük hükümdarlar kökleri sadece Perseus ve Achaimenes’e inen bu iki asil soya mensuptu. Bu atalar Danaos ve Lingeas’ın ardılları olan Hellenlerdi. Asılları Mısırlı olup Mısır’ın Elos bölgesinin Hemmi bölgesinde yaşarken daha sonra Yunanistan’a (Hellos) yerleşmişlerdi. Daha sonraki yıllarda onların ardılları olan Persid ve Achamenidler yaşadıkları bir takım felaketlerden sonra Asya’ya geçerek Persia’ya (İran) yerleştiler ölümlelerinden sonra ülkeye soylarıyla birlikte adları da miras kaldı*”.⁶⁸

⁶⁴ Dennis, s. 50, 51.

⁶⁵ Manuel’in tartışmış olduğu din adamının Hacı Bayram-ı Veli olduğuna dair kanaatler de bulunmaktadır. Hem bu konu hem de Pers tabirinin kullanılmasıyla ilgili olarak bkz. Mustafa Daş, “XIV. Asırda Dinler Arası İletişim: Bizans İmparatoru II. Manuel Palaiologos ve Hacı Bayram-ı Veli’nin Ankara’da Yaptıkları Tartışma”, *Osmanlılar ve Avrupa Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, ed. S. Kenan, İstanbul 2010, s. 349; Nihat Azamat, “Hacı Bayram-ı Veli”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi XIV*, İstanbul 1996, s. 444; D. M. Nicol, a.g.e., s. 319; Marie-Helene Congourdeau, “Manuel II et l’Islam”, (https://www.academia.edu/435882/_Manuel_II_et_lislam_), p. 1, 6, 7.

⁶⁶ M. Keçiş, agm., s. 307.

⁶⁷ Konstantin Kosteneçki, *Stefan Lazareviç Yıldırım Bâyezid’in Emrinde Bir Sırp Despotu*, çev. H. Mevsim, İstanbul 2008, s. 61, 64; Eserde Şahrüh yanlışlıkla Timur’un torunu olarak verilmiştir. Şahrüh Timur’un torunu değil oğludur. Bkz. İsmail Aka, “Şahrüh”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi XXXVIII*, İstanbul 2010, s. 293.

⁶⁸ Kritovulos, s. 49.

Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra şehirdeki Yahudilerin başına Haham olarak tayin etmiş olduğu Moşe Kapsali'nin torunu Eliyahu Kapsali Osmanlı Tarihini ve dedesinin şahsında dönemin Yahudilerini konu alan İbranca bir eser kaleme almıştır. Eserinde Osmanlı Sultanları ve dönemin olaylarını anlatırken Pers kelimesine zaman zaman müracaat etmiştir. Kapsali, Türkler Anadolu'ya geldiği zaman burada Medler ve Zohazan (Uzun Hasan) olarak isimlendirilen **Perslerin** bulunduğunu söylemekte, kendi zamanında ise **Perslerin** Safevî olarak isimlendirildiğini de zikretmektedir. Kapsali, Osman Gazî'nin rüyasını Ahd-i Atîk'te anlatılan Daniel Peygamberin rüyası ile irtibatlandırır ve oradaki Krallıkları Osmanlılarla hem devir devletlere nisbet ederek **Pers (Safevî)**, Rum (Bizans), Andoblot (Dulkadir) ve Sultano (Memluk) devletlerini sayar. 1513-1514 yılında Safevîler üzerine yürüyen Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferine katılmayan Dulkadiroğlu, Andoblot olarak isimlendirilmiş, Beyi Alaüddeve ise Med ve Perslerin zalim Krallarına benzetilmiştir. Dulkadirlilerden ise Yahudilerin Yahudi olmayanlar için kullanmış olduğu "Goy Kralları" şeklinde bahsedilmiştir. Yahudi kaynakları Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmesini kendileri için Allah'ın bir lütfu olarak görmektedirler. Bu sebeple de Osmanlı Sultanları ve Fatih Sultan Mehmed'i **Pers İmparatorları**, özellikle de Koreş ile özdeşleştirmektedirler. Avraham ha Levi, Arami dilinde kaleme alınan *Nevu'ot ha Yeled*e yazdığı şerhte Fatih Sultan Mehmed'i; "Tanrı'nın mesîhi Koreş ailesine mensub Türk Sultanı ... Zira o Koreş gibi Tanrı'nın sevdiği bir insandır, onun ailesinden olup aynen onun gibidir" cümleleriyle açıklamıştır. Hatta Kapsali Fatih Sultan Mehmed'in Yahudileri İstanbul'a yerleşmeye davet eden fermanını Koreş'in fermanı ile aynı üslûb ve anlatım tarzında sunması da bu hususla alakalı ilginç bir durum olarak gözükmektedir.⁶⁹

Yıldırım Bâyezid dönemini de ihtivâ eden anonim Bizans kaynağında Timur için hem Pers hem de İskit tâbiri kullanılmaktadır. Kaynakta Timur'un Bâyezid'le karşılaşması anlatılırken olaylar şu şekilde anlatılıp Pers tâbiri zikredilmiştir; "**Pers (Timur) ansızın Türklerin üzerine yürüdü ve Galatya'nın Ankara (merkeğinde) vuku bulan savaşta Türklerin ordusu bozguna uğratıldı ve onların hükümdarı Bâyezid esir alındı**". Metnin devamında ise "**İskitli Timur**" ibaresi kullanılmıştır.⁷⁰ İskit kelimesi metinde şu şekilde geçmektedir; "İşte o zaman **İskitler** Anadolu'nun Hristiyanlarına felâketler getirdiler. Eski yeni yazarların sıkça tekrarladıkları **İskit çölü** tâbirini burada **İskitler** gerçeğe dönüştürdüler. Neredeyse doğunun tamamını tabriş ve halkını katlettiler".⁷¹

Bir üst paragrafta değindiğimiz anonim kaynağın benzeri olarak, Bizans tarihini anlatmak üzere kaleme alınan eserlerin sayfa kenarlarına sonradan kaydedilen bilgileri muhtevî anonim kısa Bizans kroniklerinde Timur-Bâyezid mücadelesi anlatılırken

⁶⁹Eliyahu Kapsali'nin eserinin tenkidli neşri için bkz. Nuh Arslantaş, *Yahudiler ve Türkler*, İstanbul 2013, s. 101, 148, 149, 292.

⁷⁰Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu, "Sultan I. Bayezid Dönemine Ait Grekçe Bir Anlatı", *OTAM*, Sayı 24, (Güz 2008), s. 131; Anonim Bizans kaynağında Türkler için "Agaren" tabiri kullanılmaktadır. Bu kelimeyle Türkler ve Araplar yani Müslümanlar vurgulanmıştır. Yine aynı kaynakta İskitli Han/Kağan tâbiri kayıtlıdır. Bu ifadeyle 626 yılında İstanbul'u kuşatan Avar Hanı kastedilmiştir. Bkz. F. K. Mollaoğlu, s. 131; Bizans kaynağı Menandros'ta (VI. yy) **İskitya** Avarların yaşamış oldukları yurtları olarak kayıtlıdır. Bkz. İsmail Mangaltepe, *Bizans Kaynaklarında Türkler (Menandros Protektor-Theophylaktos Simokattes)*, İstanbul 2009, s. 43.

⁷¹M. Daş, *Timur İmajı*, s. 51.

Timur için hem Pers hem de Pers ve İskit tâbirleri birlikte kullanılmıştır. Ankara Savaşı öncesi gerginliğin anlatıldığı hâdiseler kronikte şu cümlelerle verilmektedir; “*Büyük Pers satrapı Timur’un Anadolu’dan gelerek Bâyezîd’i yenip tutsak alana kadar bu savaş yaklaşık sekiz yıl boyunca son derece şiddetli bir biçimde devam etti. Ağustos ayında, Pers satrapı Timur Bâyezîd’in boyunduruğu altındaki Anadolu bölgesini yağma ederek, yakıp yıktı (1395 Haziran)*”... “*1400 yılında Pers ve İskit hükümdarı Timur, kendisine ait olan Semerkant denilen yerden hareket ederek savaş yoluyla Sebasteia’yı aldı ve oradaki halkı katletti. O oradaki ölümlerin başlarını toplattırarak üç kule inşa etti ve bu gören herkeste büyük bir dehşet uyandırdı*”. Aynı kronik Ankara savaşı hakkında bilgi verirken yine ilgili kelimeleri kullanır; “*Galatia eyaletindeki Ankara’da büyük bir savaş patlak verdiğinde tüm milletler tarafından nefret edilen ve hilekâr olan, İsmailîlerin hükümdarı Bâyezîd, 28 Temmuz’da Pers ve İskitlerin hükümdarı Timur tarafından mutlak şekilde mağlup edildi-(1402)*”. Diğer kısa kronikte Ankara Savaşı şu şekilde nakledilir; “*Pers hükümdarı kuvvetleriyle gelerek Bâyezîd ile savaşa tutuştu ve onu Sebasteia’da büyük yenilgiye uğrattı ve Bâyezîd’i canlı aldı ve Anadolu’yu da aldı ve onu yağmaladı (6 Aralık Cuma 1402)*”.⁷²

XV. Yüzyıl kaynakları arasında alan ve yukarıda İskit bahsinde adı geçen Giovanni Angiolello, Fâtih Sultan Mehmed ile Uzun Hasan arasındaki mücadelenin şahitleri arasında yer almaktadır. Angiolello sonradan kaleme almış olduğu eserinde Uzun Hasan’ın askerlerini *İranlılar*, Osmanlıları ise *Tükler* şeklinde zikretmektedir.⁷³ Aynı dönemin kaynakları içerisinde, Venedik elçisi olarak Uzun Hasan’ın yanına gönderilen Caterino Zeno’nun seyâhatnâmesi de bulunmaktadır. Zeno da Uzun Hasan’ın askerlerini *İranlılar*, Osmanlıları ise *Tükler* tâbiriyle anmaktadır. Fatih Sultan Mehmed’den de *Büyük Türk* olarak bahsetmektedir.⁷⁴

⁷² Şahin Kılıç, *Kısa Kronikler (Brachea Chronika)’e Göre Erken Osmanlı Tarihi (1402–1451)*, (doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara 2011, s. 256, 264, 272; Bâyezîd için metinde *İsmailî (Ismaelitai)* tâbiri kullanılmıştır. Muhtemelen *Agaren* ifadesinde olduğu gibi Müslüman vurgusu yapmak için zikredilmiş olmalıdır; Anonim kroniklerde *Pers* kelimesi Safevîler için kullanılmıştır. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman’ın İran seferleri *Persler* üzerine yapılan seferler, İran coğrafyası *Pers toprakları*, Safevî Şahları da *Pers Kralı* olarak zikredilmiştir. Bkz. Ş. Kılıç, s. 292, 302, 339, 343, 356, 360.

⁷³ “Giovanni Maria Angiolello’nun Kaleminden Şah Uzun Hasan’ın Kısa Hayat Hikâyesi ve Faaliyetleri”, *Seyyahların Gözleriyle Sultanlar ve Savaşlar*, çev. T. Gündüz, İstanbul 2007, s. 52-54.

⁷⁴ “Caterino Zeno’nun Seyâhatnâmesi”, *Doğu’da Venedik Elçileri*, çev. T. Gündüz, İstanbul 2006, s. 28-35, 44; Şah İsmail’e elçi olarak gönderilen ve Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki mücadeleyi anlatan XVI. Yüzyıl kaynaklarından Ambrogio Contarini de eserinde Osmanlıları *Türk*, Safevîleri *İranlı* olarak adlandırmaktadır. Bkz. “Ambrogio Contarini’nin Seyâhatnâmesi”, *Doğu’da Venedik Elçileri*, s. 61-64; Angiolello, Zeno ve Contarini’nin eserlerinden faydalanırken, kaynakların asıl nüsha dillerinde de *İranlı (Pers)* anlamlarına gelecek tâbirlerin kullanılmış olduğunu düşünerek sahanın uzmanı tarihçi Tufan Gündüz’ün yapmış olduğu Türkçe tercüme esas aldı. Ancak, Caterino Zeno’nun ulaştığımız olduğumuz Latince nüshasında, Türkçe tercümede İran olarak geçen kelime, gördüğümüz kadarıyla “*Perfia, Perfiane, Perfiani*” şeklinde kayıtlıdır. Bkz. *De i Commentarii del Viaggio in Persia di m. Caterino Zeno il k. e. Delle Guerre Fatte Nell’ Imperio Persiano, dal Tempo di Vssuncassano in Qua*, (nşr. Francesco Marcolini), Venetia 1558, s. 38b, 39b, 40a, 42ab.

Sonuç

Makalenin başında konunun temellendirilmesi için verilmiş olan kaynaklarda hususiyle de Bizans kaynaklarında Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları hakkında Pers tâbirinin kullanıldığını görmüştük. Bizans kaynaklarının Pers tâbirini tercih etmesinin alt yapısını Roma ile İran (Pers) dünyası arasında aşağı yukarı 400 yıl boyunca kesintisiz cereyan eden mücadelede aramalıdır. Anadolu’da söz konusu Roma-İran (Pers) mücadelesi, III. yüzyılda başlayan ve VII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden bir nevi savaşlar silsilesidir. Roma ile Pers devletlerinin Anadolu’nun doğu vilayetlerindeki hâkimiyet çatışması, ilerleyen dönemlerde bu iki devletin selefleri Bizans ve Sâsâniler döneminde şiddetlenerek devam etmiştir.⁷⁵ Daha sonra İran coğrafyasına hâkim olan Selçuklular, özellikle Bizanslı müellifler tarafından Pers kelimesiyle anılmışlardır. Büyük Selçukluların İran coğrafyasına gelmesi ve Pers tâbirinin onlar hakkında kullanılmaya başlanmasıyla alakalı olarak tarihi seyri dönemin tarihçisi İoannes Skylitzes’in (XI.yy) eserindeki satırlardan takip etmemiz mümkün olmaktadır. Skylitzes, Türklerin tarihini özetleyip Selçukluların Pers coğrafyasına hâkim olmasını anlattıktan sonra onları Pers Kralları olarak tesmiye etmektedir. Skylitzes tarihî malumatı şu cümlelerle nakleder; “...Türklerin kim olduğunu Romalılara karşı neden savaştıklarını anlatacağım... Türkler Hun ırkındandır... Perslerin hâkimiyeti Sarazenlere (Araplara-Müslümanlara) geçince büyük bir imparatorluğun birçok parçaya ayrıldığı olaylar oldu”. Selçukluların Gaznelilerle olan mücadelesini ve Dandanakan Savaşı’nı da anlatan Skylitzes devamında konumuzla alakalı vermiş olduğu bilgiler; “Tuğrul Bey her yerde **Persin Kralı** ilan edildi. İlan edilir edilmez Aras Nehri’nin karşısındaki muhafızları gönderdi. Herhangi bir Türk için **Pers ülkesine** serbest geçişi sağladı. Engellerin kalkmasıyla bütün kalabalık **Pers** ve Sarazenleri öldürmek için akın akın geldiler ve **Persleri** öldürdüler. Böylece Türkler **Persin** hâkimi oldu. Tuğrul Bey Sultan ünvanı alarak mutlak yönetici ve krallar kralı ilan edildi. O bütün **Pers** Türklerine verdi” şeklindedir.⁷⁶ Mihkael Attaleiates’teki kayıt Skylitzes’i desteklemektedir. Attaleiates Selçukluların Pers topraklarına Hun soyundan olan Selçukluların yerleşmesini anlatmış olduğu cümleler şunlardır; “Aynı sıralarda, **Perslerin** komşuları olan Nefthalit Hunları (Selçuklular), her ne kadar kökeni aşağı tabakadan ve kendisi bir köle idiyse de **Perslerin** o zamanki başı ölünce onun yerine başa geçmeyi beceren önderlerinin yol göstericiliğiyle ırmağı en dar noktasından aşmayı başardılar”. Dikat edilirse Attaleiates Persler ile Selçukluları birbirinden ayırmaktadır. Aynı Attaleiates yukarıda da gördüğümüz gibi eserinin ilerleyen sayfalarında Pers kelimesini Selçukluları ifade etmek için kullanmıştır.⁷⁷ Zikredilen ifadelerden Selçuklular vasıtasıyla Pers adının geçirmiş olduğu merhaleyi ve tarihî geleneği de görmek mümkün gözükmektedir. Yukarıda zikredilen kaynakların ortaya koyduğu üzere Selçukluların Anadolu’da devamı olan Türkiye Selçukluları için de Pers kelimesi kullanılmıştır. Bu cümleden olmak üzere çalışmaya konu olan asır kaynaklarında (XIV-XV.yy) geçen Pers tâbirinin Osmanlılar

⁷⁵ Süha Konuk, *VI. Yüzyıl Bizans Sâsâni Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Muğla 2012, s. 1; Dönemin kaynaklarında bu mücadelenin anlatımı için bkz. E. Yıldırım, agt., s. 26-157.

⁷⁶ Ü. Özkul, agt., s. 75- 78.

⁷⁷ Attaleiates, s. 55, 112.

için kullanılmış olmasını, böylesine derin tarihî temelleri olan bir geleneğin devamı olarak görmenin mümkün olduğu kanaatindeyiz.⁷⁸

Tarih boyunca doğu-batı mücadelesinin farklı şekillerde akisleri olmuştur. Bunun önemli bir yansımasını makalemize konu olan Pers ve İskit tâbirlerinin kullanılmasında görmekteyiz. Yukarıda da ifade etmiş olduğumuz üzere önce Roma-Pers daha sonra Bizans-Sasani ve Selçuklu (Türk)-Bizans karşılaşmaları bu iki kelimenin özellikle de Pers kelimesinin kaynaklara Selçukluların ifade eder bir şekilde geçmesiyle neticelenmiştir. İskit kelimesi ise önce Roma-Hun mücadelesinde, sonra da X-XIII. yüzyıllarda Karadeniz'in kuzeyinde Peçenek, Kuman gibi Türk kavimleriyle karşılaşan Bizanslılar bu unsurları İskit olarak isimlendirmiştir. Yine Ortaçağa ait diğer kaynaklarda da İskit kelimesi daha çok Türklerin yaşamış oldukları bölgeleri tarif için kullanılmıştır. Çalışmamıza konu olan XIV.-XV. yüzyıl kaynaklarında özellikle Osmanlıları ifade için her iki kelime yani Pers ve İskit tâbirleri kaydedilmiştir. Yine aynı yüzyıl kaynaklarınca Timur için de İskit kelimesi kullanılmıştır. Muhârebe meydanlarında karşılaşan ve artık kendisi için bir varlık sorunu haline dönüşen Türkler, Roma-Bizans edebiyat ve tarih yazma geleneğinde bir düşman olarak tavsif olunmuştur. Osmanlıların Rumeli'de ilerlemesi tarih yazma geleneğindeki mevcut tahayyülü tetiklemiş ve Türkler-Selçuklular için kullanılan İskit-Pers tâbiri bu kez Osmanlılar için kullanılmıştır. Bu noktada her iki ifadeyi batı için doğu sorununun isimlendirilmesi ve kaynaklara yansıması olarak görmek de mümkün gözükmektedir. Bu iki kelime, politik bir algı ve siyasi bir çerçeve olarak kabul edilip bütün değerlendirmeler buradan hareketle yapılmıştır.

⁷⁸ Tarafımızdan kaleme alınmış olan “*Yıldırım Bâyezid ve Bizans İmparatoru II. Manuel*” başlıklı makalede sehven, Rus seyyah Zosima'nın (XV.yy) eserinde geçen Pers tabirinin Osmanlıları ifade ettiğini yazmıştık. Bkz. Yahya Başkan, “Yıldırım Bâyezid ve Bizans İmparatoru II. Manuel”, *Tarihin Peşinde*, Sayı 12, Konya 2014, s. 387; Ancak çalışmamız vesilesiyle daha dikkatli bir gözle yapmış olduğumuz incelemede bu tâbirin Pers veya Sâsâni İmparatoru Chosroes'in İstanbul kuşatması sebebiyle kullanılmış olduğunu gördük. Fakat aynı dönemde Yıldırım Bâyezid'in İstanbul kuşatması da vardır. Zosima'nın İstanbul'un kuşatmasıyla alakalı gerçekleşen bir mucizeyi de örnek vererek Perslerin kuşatmasını anlatmış olması bu bakımdan ilginç gözükmektedir. Bkz. *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, ed. P. Majeska, Washington 1984, pp. 38.

Kaynakça

- Abu'l Farac Tarihi I*, (1987), çev. Ö. R. Doğrul, Ankara.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, (2015), “Kültürel Açından Doğu Avrupa’da İskit/Saka-Hun Aynılığı Meselesi”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Dergisi*, Sayı 61.
- AHMETBEYOĞLU, Ali, “Roma Tarihçisi Ammianus Marcellinus ve Türkler Hakkında Verdiği Bilgiler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XVIII/1*, (Temmuz 2003).
- AKA, İsmail, (2010), “Şahrüh”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi XXXVIII*, İstanbul.
- Aknerli Grigor (2012), *Oğuz Milleti Tarihi*, çev. H. Andreasyan, İstanbul.
- Anna Kommena, *Alexiad*, (1996), çev. B. Umar, İstanbul.
- AZAMAT, Nihat (1996), “Hacı Bayram-ı Veli”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi XIV*, İstanbul.
- BARKER, John W. (1969), *Manuel II. Palaeologus (1391-1425)*, Rutgers University Press, New Jersey.
- BAŞKAN, Yahya (2014), “Yıldırım Bâyezid ve Bizans İmparatoru II. Manuel”, *Tarihin Peşinde*, Sayı 12, Konya.
- Başkumandan Simbat Vekayinamesi (951 – 1334)*, (çev. Hrand D. Andreasyan), (TTK yayımlanmamış nüsha).
- CONGOURDEAU, Marie-Helene, “Manuel II et l’islam”, (https://www.academia.edu/435882/_Manuel_II_et_lislam_).
- DAŞ, Mustafa, (2010), “XIV. Asırda Dinler Arası İletişim: Bizans İmparatoru II. Manuel Palaiologos ve Hacı Bayram-ı Veli’nin Ankara’da Yaptıkları Tartışma”, *Osmanlılar ve Avrupa Seyahat, Karşılaşma ve Etkileşim*, ed. S. Kenan, İstanbul.
- DAŞ, Mustafa, “Bizans Kaynaklarında Timur İmajı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi XX/2*, (Aralık 2005).
- De i Commentarii del Viaggio in Persia di m. Caterino Zeno il k. & Delle Guerre Fatte Nell Imperio Persiano, dal Tempo di Vssuncassano in Qua*, (nşr. Francesco Marcolini), Venetia 1558.
- DENNIS, George T. (1977), *The Letters of Manuel II. Palaeologus*, Harvard University, Washington.
- Doğu’da Venedik Elçileri*, (2006), çev. T. Gündüz, İstanbul.
- Dukas, *Bizans Tarihi*, (1956), çev. VI. Mirmiroğlu, İstanbul.
- DURMUŞ, İlhami (2008), *İskitler (Sakalar)*, Ankara.
- Georges Pachymeres, (1984), *Relations Historiques I-IV*, nşr. A. Failler-V. Laurent, Paris.
- Georgios Akropolites, *Vekayiname*, (2008), nşr. B. Umar, İstanbul.
- Giovan Angiolello, *Fatih Sultan Mehmet*, (2011), çev. P. Gökpär, İstanbul.
- GRAKOV, B. N. (2006), *İskitler*, nşr. A. Batur, İstanbul.
- Herodotos Tarihi IV*, (2006), çev. M. Ökmen, İstanbul.
- Ioannes Zonaras, *Tariblerin Özeti*, (2008), çev. B. Umar, İstanbul.
- İbn Fazlan Seyahatname*, (1995), çev. R. Şeşen, İstanbul.
- Ioannes Kinnamos’un Historia’sı (1118-1176)*, çev. I. Demirkent, (2001), Ankara.
- Johannes Kantakuzenos, *Geschichte I-II*, (1982, 1986), nşr. G. Fatouros, T. Krischer, Stuttgart.
- KAYAPINAR, Levent (1993), *II. Manuel Palaeologos’un Mektuplarının Tarihi Kaynak Olarak Değerlendirilmesi (1389-1402)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- KEÇİŞ, Murat, "II. Manuel Palaiologos'un Mektuplarında Sultan Yıldırım Bayezid ve Osmanlılar", *The Journal of Academic Social Science Studies* VI/3, (March 2013).
- KILIÇ, Şahin (2011), *Kısa Kronikler (Brachea Chronika)'e Göre Erken Osmanlı Tarihi (1402-1451)*, (doktora tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ankara.
- Konstantin Kosteneçki, (2008), *Stefan Lazareviç Yıldırım Bayezid'in Emrinde Bir Sırp Despotu*, çev. H. Mevsim, İstanbul.
- KONUK, Süha (2012), *VI. Yüzyıl Bizans Sâsâni Mücadelesinde Yukarı Dicle Havzası*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Muğla.
- Kritovulos Tarihi 1451-1467*, (2012), çev. A. Çokona, İstanbul.
- KUMRULAR, Özlem (2010), "İslamın Kılıcı-Hıristiyanlığın Kalkanı: XVI. Yüzyılda Avrupa'da Türk Müslüman ve Hz. Muhammed İmgesi", *Osmanlılar ve Avrupa*, ed. S. Kenan, İstanbul.
- Laonikos Chalkokondyles a Translation and Commentary of the Demonstrations of Histories I-III*, ed. Evangelos K. Chrysos, Athens 1996.
- MANGALTEPE, İsmail (2009), *Bizans Kaynaklarında Türkler (Menandros Protektor-Theophylaktos Simokattes)*, İstanbul.
- Mihkael Attaleiates, *Tarih*, (2008), çev. B. Umar, İstanbul.
- Mikhaıl Psellos Khronographiası* (1992), çev. I. Demirkent, Ankara.
- MOLLAOĞLU, Kırıldökme Ferhan, "Sultan I. Bayezid Dönemine Ait Grekçe Bir Anlatı", *OTAM*, Sayı 24, (Güz 2008).
- Nicephori Gregorae, *Byzantina Historia I-II*, (1829-1830), nşr. L. Schopeni, Bonnae.
- NİCOL, Donald M. (2003), *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1453)*, çev. B. Umar, İstanbul.
- Nikephoros Bryennios (2008), *Tarihin Özü*, çev. B. Umar, İstanbul.
- Niketas Khoniates (1995), *Histoira*, çev. F. Işıltan, Ankara.
- ORTAYLI, İlber (2014), "Tarih Yazıcılığı: Yunan ve Roma Geleneği", *Osmanlı Düşünce Dünyası ve Tarih Yazımı*, İstanbul.
- ÖZKUL, Ümmühan (2013), *Bizans Yazarlarından İoannes Skylitzes'in Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Muğla.
- PERTUSİ, Agostino (2006), "Enea Silvio Piccolomini", *İstanbul'un Fetih Dünyadaki Yankısı II*, çev. M. Şakiroğlu, İstanbul.
- Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* (1984), ed. P. Majeska, Washington.
- Ruysbroeckli Willem (2010), *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, çev. Z. Kılıç, İstanbul.
- Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar* (2007), çev. T. Gündüz, İstanbul.
- Smbat Sparapet's Chronicle, (http://rbedrosian.com/Downloads/Chronicle_Smbat_Sparapet.pdf).
- ŞEŞEN, Ramazan (1998), "İbn Hurdâdbih", *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara.
- TARHAN, Taner (2002), "Ön Asya Dünyasında İlk Türkler, Kimmerler ve İskitler", *Türkler I*, Ankara.

- TELLİOĞLU, İbrahim, “Kimmer ve İskit Göçlerinin Doğu Anadolu Bölgesindeki Etkileri”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 27, Erzurum 2005.
- TOGAN, Zeki Velidi (1981), Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul.
- TÜLÜCE, Adem (2004), *Bizans Kroniklerinde Öteki Olarak Türkler*, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor Zeyli (1136-1162)*, (1987), çev. H. Andreasyan, Ankara.
- ÜSTÜN, Abdullah, “Kargaşa Esnasında Tarih Yazmak: Geç Roma Müverrihlerinde İskit ve Hun Etnonimlerinin Kullanımı Üzerine”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 37, Ankara (2013 Bahar).
- YILDIRIM, Ercüment (2011), *Pers Hakimiyetinin Bitiminden Bizans Hakimiyetinin Başlangıcına Kadar Olan Dönemdeki Antik Çağ Yazarlarının Eserlerinde Orta Fırat Bölgesi*, (yayımlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Konya.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (2004), “İbn Fakih”, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağ'da Türkler*, çev. M. Şeker-S. Özkaya, İstanbul.
- ZACHARİADOU, Elizabeth A., (1997), “Karesi ve Osmanlı Beylikleri: İki Rakip Devlet”, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, ed. E. A. Zachariadou, İstanbul.
- ZACHARİADOU, Elizabeth A., “I. Bayezid ve Kadı Burhaneddin Arasındaki Çekişmede II. Manuel Palaiologos”, çev. M. Keçiş-Ş. Çeler, *OTAM*, Sayı 22, (Güz 2007).

Türkiye'nin SSCB ve ABD ile İlişkileri (1960-1980)

Vefa KURBAN*
Giray Saynur DERMAN**

ÖZET

Bu çalışma, 1960-1980 dönemi Türkiye-ABD ve SSCB ilişkilerini detaylı bir şekilde incelemeyi amaçlayıp, söz konusu zaman diliminde, Türkiye'nin ikili ilişkilerinde ortaya çıkan önemli olaylara dikkat çekmektedir. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'nin neden Batı'ya yöneldiğini, Soğuk Savaş döneminde, ABD'den bağımsız bir dış politika izleyip/izlemediğini detaylı bir şekilde incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, ABD, SSCB, Soğuk Savaş, 1960*

Turkey's Relations with USSR and USA (1960-1980)

ABSTRACT

This paper aims to analyze Turkey's relations with USA and USSR between 1960 and 1980 in detail and points to the important events emerging from the dual relations of Turkey in the related time period. Besides, it conducts a detailed investigation why Turkey headed to West after the World War II and whether Turkey had followed a foreign policy independent from USA or not during the Cold War era.

Key Words: *Turkey, USA, USSR, Cold War, 1960*

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrasında hâkim uluslararası ilişkiler teorisi olan ve Türkiye - ABD ilişkilerinin kuruluşunda da temel yaklaşım olarak kabul edilen realizmin, sadece yaşanan süreçte verili olanla ilgilenen perspektifine uygundur. Realist yaklaşımın yöntemi, ulusal çıkar ve güç unsurlarını ön plana alarak, pozitivist kökenine dayandırdığı nesnellik ve ideolojiden arınmışlık iddiası ile sadece yaşanan süreçte verili olanla ilgilenilmesini gerektirir. Bu yöntem iki ülke arasındaki ilişkiyi başlangıcından itibaren bir bütün olarak kabul ederek, gelinen noktanın; Türkiye - ABD ittifakının başlangıcından itibaren gösterdiği değişim ve gelişim içerisindeki yerini ve Türk dış politikasında değişen ve süreklilik gösteren öğelerle ilişkisini açıklamak konularında yetersizdir.

Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ilişkilerinin kökenleri Osmanlı İmparatorluğu dönemine dayanmakla birlikte, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde

* Dr. Vefa Kurban, *İzmir Ekonomi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi*; vefa.kurban@den.edu.tr

** Doç. Dr. Giray Saynur Derman, *Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi*; e-mail: gsaynur@gmail.com

iki kutuplu sistemin ortaya çıkışı ile yoğunlaşmış ve kesintisiz bir şekilde günümüze kadar devam etmiştir. Başlangıcında iki ülke arasında kurulmuş askeri bir ittifak olarak adlandırılabilir olan ilişki zaman içerisinde değişen koşullara uygun olarak gelişmiş ve bir dönem “Stratejik Ortaklık” şeklinde dahi tarif edilebilmiştir.

Türkiye-ABD ilişkisi, başlangıcından itibaren çeşitli dönemlerde ittifakın tarafları arasında yaşanan birtakım gerginliklere de sahne olmuştur. Türkiye - ABD ilişkilerinde dönüm noktası olarak nitelenebilecek iki önemli olay; Küba Krizi ve Kıbrıs Sorunu incelenecektir. Küba Krizi öncesi ABD, Türkiye için bir ittifak ortağından öte anlamlar taşımaktadır. Söylemlerine ve gücüne olan inancın gereği olarak Türk dış politikasının merkezine yerleştirilen, güvenlik ve kalkınmanın teminatı olarak görülen ABD'nin Küba Krizi döneminde izlediği politika realist perspektif çerçevesinde bir seçim olarak değerlendirilebilecek olsa da, Türkiye'de yarattığı etki duygusal boyutlar içermektedir. Yaşanılan hayal kırıklığı ABD'nin izlediği politikanın doğru ya da yanlışlığından bağımsız olarak Türkiye'nin ABD'ye yüklediği anlamla ilişkilidir. Bu boyutu ile, Türk dış politikalarının yönelimini ve Türkiye'de mevcut ABD algılamasını değiştirmiş olması açısından önemlidir.

Çarlık Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki resmi ilişkiler ise ilk olarak 1492 yılında Rus Çarı III. İvan'ın Sultan II. Beyazıt'a gönderdiği mektupla başlamıştır. 1515 yılında bu iki devlet arasında ilk resmi ticaret antlaşması imzalanmıştır. İki devlet arasında ilk dostluk antlaşması 1570 yılında II. Selim ile İvan Grozni arasında imzalanmıştır.¹ Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'da Çarlık idaresi Bolşevik Devrimi ile çökmüştür ve yeni kurulan hükümet döneminde Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkiler iyi seyretmiştir. Türkiye Millî Mücadele sırasında Avrupa'nın en güçlü devletleriyle çatışma halinde bulunduğu için, o sırada kendisi gibi emperyalizme karşı savaşan Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmıştı. 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa, Lenin'e bir mektup yollayarak ittifak teklifinde bulunmuştur.² 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da, Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır.³ Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Sovyetlerin Boğazların statüsündeki değişiklik talepleri sonucunda ilişkilerde aksama görülmüştür. 17 Aralık 1925 tarihinde Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında Tarafsızlık Antlaşması imzalanmıştır. Stalin döneminde Sovyetlerin Türkiye'den toprak talepleri, aynı zamanda Boğazların statüsündeki değişiklik istemesi ile ilişkiler çıkmaza sürüklenmiştir.

1950-1960 yılları arasında Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu dönemdir. 1953 yılında Stalin'in ölümünden sonra Sovyet Rusya, daha önce yapmış olduğu hatayı düzeltmek ve Türkiye ile olan ilişkilerini düzene sokmak istiyordu.⁴ Bu dönemde Malenkov, Komünist Parti Genel Sekreteri, Başbakan Vorosilov Sovyet Şuraları Başkanı, Beria, Molotov, Kaganoviç ve Bulganin de Başbakan yardımcılıklarına seçilmişlerdi. Yeni yönetimde Stalin yanlılarının yanı sıra, daha önce onunla anlaşmazlığa düşenlere de görev verilmişti. Bu değişiklikler, Sovyet politikasının Stalin'in çizgisinde devam ettirilmeyeceğinin ilk işaretleriydi. Sovyetlerin bu dönemde yaptıkları ilk işlerden birisi, 30 Mayıs 1953'te bir açıklamada bulunarak, daha önceki

¹ Musa Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İlişkileri (1960-1980)*, Türkçeye aktaran Alpertunga Altaylı, Ankara, 2013, s. 3.

² *Mejdunarodnaya Jižn* dergisi, 1963, Kasım, No:11, s.147-148.

³ *Dokumentı Vneshney Politiki SSSR*, cilt 3, Moskova, Gospolitizdat, 1959, belge No:342, s.600.

⁴ Kamuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK, Ankara, 1991, s.310.

yönetimin Türkiye'ye verdiği notalardaki görüşlerin kendileri tarafından benimsenmediğini savunarak bir çeşit özür dilemek olmuştur.⁵ Bununla Sovyet Rusya, aynı zamanda Boğazlar üzerindeki hak iddialarından vazgeçtiğini resmen açıklamıştır. Rus yetkililer bu çabalarla Türkiye'nin güvenini yeniden kazanmayı ümit etmişlerdir.⁶

1960-1980 Yılları Arası Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri

1960 yılı Temmuz ayı için Adnan Menderes'in Moskova'yı ziyareti ve ardından da Rus lideri Hruşçov'un Türkiye'yi ziyareti planlanmıştır. Tabii ki, bu durum en çok ABD'yi rahatsız etmiştir. Ziyaretler gerçekleşmeden 27 Mayıs'ta Türkiye'de askeri darbe gerçekleşmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri ülke yönetimine el koymuştur.⁷ 27 Mayıs sonrasında Esnaf ve Sanatkarlar Birliği Kongresinde konuşan Merkez Kumandanı Tümgeneral Faruk Güventürk, Vatan Cephesi'nin bir komünist teşkilatı olduğunu, Bulgaristan ve Macaristan'da da kurulmuş olduğunu belirtmiş ve "Türkiye'de ise aynı teşkilat, kafalarına çöktü" demiştir. Görüldüğü gibi, karşıtlarını komünistlikle ya da komünist Rusya ile işbirliği yapmakla suçlamak, 27 Mayıs'ın başvurduğu bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸ Anlaşılan o ki, Adnan Menderes'in SSCB'yi ziyaret planı bazılarının göre, 27 Mayıs hareketinin nedenlerinden biridir; bazılarının göre de bu değerlendirme anlamsızdır, 27 Mayıs hareketi, Adnan Menderes'in Moskova ziyareti yüzünden yapılmış değildir, tam tersi, bu ziyaret 27 Mayıs yüzünden yapılamadan kalmıştır.⁹ Bu konudaki başka bir görüş ise, 27 Mayıs'ın Moskova'nın Ankara'ya yaklaşma girişimleri için yeni bir vesile oluşturduğu ile ilgilidir.¹⁰ Tabii ki, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması Amerika'nın hoşuna gitmemiştir. Darbe sonrasında Millî Birlik Komitesi Başkanı Cemal Gürsel'e Sovyetler Birliği'ni ziyaret edip etmeyeceği şeklindeki soruya, zamanı olmadığı için bu ziyareti gerçekleştiremeyeceği şeklindeki cevap vermiştir.¹¹

31 Mayıs 1960 tarihinde Sovyetler Birliği, iyi komşuluk ilişkileri içerisinde olacağı ümidiyle Türkiye'deki yeni hükümeti tanıdığını resmen ilan etmiştir.¹²

Zaman zaman Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne yakınlaşması, Türkiye'nin Batılı müttefiklerinden ayrılması anlamına gelmiyordu. 1967 yılı Nisan ayında Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay, ABD'ye giderek Başkan L. Johnson'la görüşmüştür.¹³ Sunay, Washington Ulusal Basın Merkezi'nde bir konuşma yapmıştır.¹⁴ Konuşmasında "Sovyetler Birliği, Türkiye'nin komşusudur. Onunla iyi ilişkiler bizim çıkarlarımızla örtüşmektedir. Biz, SSCB ile ilişkilerimizi geliştirmişiz ve gelecekte de bunu devam

⁵ Albayrak, Mustafa, "DP Hükümetlerinin Politikaları (1950-1960), *Türkler*, C.17, 2002, s.864.

⁶ Selma Yel, *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, ss. 184-185

⁷ Vefa Kurban, "1950-1960 Yılları Arasında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV/28, 2014 Bahar, s.227-256.

⁸ Yetkin, Çetin, *Türkiye'deki Askeri Darbeler ve Amerika, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'de Amerika'nın Yeri*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995, s.42.

⁹ Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, cilt-1: 1919-1980*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.520.

¹⁰ Kamel, Ayhan, İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, TTK, Ankara, 1999, s.411.

¹¹ "Polojenie v Turtsii", *Pravda*, 29 Mayıs, 1960, No:150.

¹² İ.Nazarov, "Sovetskiy Soyuz i Turtsiya Mogut Jit v Drujbe", *Pravda*, 3 Haziran, 1960, No:155.

¹³ Qasımlı, age, s.270.

¹⁴ "Sunay: Yardıma İhtiyaç Var", *Milliyet*, 5 Nisan 1967.

ettireceğiz” demiştir.¹⁵ Ayrıca, “Biz Türkiye’de, Amerika ile mevcut dostluk ve ittifak bağlanımıza büyük kıymet veriyoruz. Ancak karşılıklı saygı, eşitlik ve itimada dayanmayan hiçbir dostluk gelişme kaydedemez” sözlerini de ilave etmiştir.¹⁶

Türkiye Soğuk Savaş yıllarında Batılı müttefikleriyle olan ilişkilerinde üstlendiği sorumluluklarını ciddiyetle yerine getirmişti. Bununla birlikte yeni dostlar arama işini de askıya almamıştı. Kendi etrafını dost ve güvenli komşular şeridiyle çeviren Türkiye, bu dostluğu Batılı müttefiklerine karşı asla kullanmamıştı. Fakat Türkiye, milli menfaatleriyle ilgili olan tüm konularda bazı müttefiklerinden beklediği samimiyeti görememişti.

SSCB ile ekonomik işbirliğini devam ettiren Türkiye, diğer taraftan da ABD’ye daha fazla yaklaşmıştır. Ankara’da gizlice devam eden Türk-Amerikan görüşmelerinde bir dizi ikili antlaşma maddeleri üzerinde tartışılmıştır. Görüşmelerde Türkiye eşit haklar talep ediyordu. Osman Bölükbaşı, bir röportajında aşağıdaki şekilde konuşmuştur: “Biz NATO Blok’una bağlıyız, ancak bu bağımlılık eşitlik haklarının çiğnenmesi anlamına gelmemelidir. Türkiye emir kuluna dönüştürülmemelidir. Türkiye’deki Amerikan üslerinin statüsü de buna göre yeniden gözden geçirilmelidir. Türkiye’de bulunan askeri üslerdeki konukların sesi Türklerden daha fazla çıkmamalıdır”¹⁷

1960’larda Sovyetlerle Türkler arasında sık sık karşılıklı üst düzey ziyaretler gerçekleşmiştir. Sovyet hükümetinin resmi daveti üzerine Başbakan Demirel, eşi Nazmiye Hanım ve kendisine eşlik eden heyetle birlikte 19 Eylül 1967 tarihinde Moskova’ya gitmiştir.¹⁸ Görüşmelerde iyi komşuluk, ticari ilişkiler, silahsızlanma, BM’nin başarılı olabilmesi için ortak hareket, Yakın ve Orta Doğu sorunu, Vietnam problemi, Kıbrıs meselesi, Avrupa’nın güvenliği ile ilgili konular tartışılmıştır.¹⁹ Görüşmelerde Demirel, “Türk-Rus dostluğunun müspet bir istikamette devamlı gelişme halinde bulunduğunu” ifade etmiştir.²⁰ Demirel ve ekibi daha sonra Taşkent ve Bakü’yü de ziyaret etmiştir.

1968 yılı Nisan ayında Cevdet Sunay, SSCB’den gelen heyeti kabul etmiştir. Heyet, SSCB Yüksek Sovyeti Temsilcisi N.V. Podgorniy’in Sunay’a yazdığı mektubunu kendilerine iletmiştir. Mektupta iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin olması temenni edilmiştir. Ayrıca, Sunay SSCB’ye davet edilmiştir. Aynı gün heyet, Başbakan Süleyman Demirel’le de görüşmüştür. Demirel, Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin önemine vurgu yaparak SSCB açısından da bu yakınlaşmanın ne kadar önemli olduğunu belirtmiştir.²¹

TASS haber ajansının Temmuz 1968’de Türk Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil’in Moskova seferine ilişkin verdiği haberler Sovyet gazetelerinde geniş bir şekilde yankılanmıştır.²²

¹⁵ “Amerikano-Turetskie Pregovori”, *İzvestiya*, 6 Nisan, 1967, No:81.

¹⁶ “Sunay Yardıma İhtiyaç Var”, *Milliyet*, 5 Nisan 1967.

¹⁷ Qasımlı, age, s.271.

¹⁸ “Demirel’i Moskova’da Kosıgın Karşıladı”, *Adalet*, 20 Eylül 1967.

¹⁹ Qasımlı, age, s. 280.

²⁰ “Demirel, “Türk-Rus Dostluğu Gelişiyor”, *Milliyet*, 20 Eylül 1967.

²¹ “Vstrechi v Turtsii”, *Pravda*, 15 Nisan 1968, No:106, s.4.

²² “Otyezd Na Rodinu”, *Pravda*, 13 Temmuz 1968, No:195, s.4.

Cevdet Sunay'ın Moskova Ziyareti ve Sonuçları

1969 yılı sonlarında Türk ve Sovyet basınının gündem konusu Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın SSCB'ye yapacağı ziyaret idi.²³ Basında yer alan bazı yazılarda bu gezi savunuluyor, bazılarında ise geziye karşı çıkılıyordu. Geziye karşı çıkanlar, SSCB-Türkiye yakınlaşmasının ülkeye komünist ideolojisini ithal edeceğini dile getiriyorlardı. Geziyi savunanlar SSCB'nin, Stalin'in iddialarından vazgeçtiğini delil gösteriyor, dünyadaki siyasi koşulların da değiştiğini, savaş olasılığının ortadan kalktığını, dolayısıyla iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin tesisinin ve geliştirilmesinin bir gereksinim olduğunu savunuyorlardı.²⁴

Gezi gerçekleşmeden önce Cevdet Sunay ve Süleyman Demirel'in Sovyetler Birliği'nin 52. Yıldönümü dolayısıyla hem N.V.Podgorniy'a, hem de Başbakan A.N.Kosigin'e gönderdikleri tebrik telgraflarının Sovyet basınında geniş bir şekilde yer aldığı da gözden kaçmamaktadır.²⁵

Tabii ki, bu dönem Sovyet basını Türkiye'ye çok geniş yer vermiştir. Pravda'nın köşe yazarlarından İ.Ugolkov'un "Stupeni Dobrososedstva" (İyi Komşuluk İlişkilerinin Basamakları) başlıklı yazısında ilk defa bir Türk Cumhurbaşkanı'nın SSCB'yi ziyaret edeceğini vurgulamıştır.²⁶ Gazetelerde Cevdet Sunay'ın hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgilerin yer aldığı da gözden kaçmamaktadır²⁷. Anlaşılan Sovyetler misafirlerini çok merak ediyorlardı.

Cevdet Sunay, 12-21 Kasım 1969 tarihlerinde SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanlığı ve SSCB Bakanlar Kurulu'nun daveti üzerine SSCB'ye resmi ziyaret gerçekleştirdi. Ziyarete Sunaya eşi Atıfeta Sunay ve 36 kişilik bir heyet eşlik etmiştir.²⁸ Sunay, gazetecilerin sorularını yanıtlarak: "bu ziyaretimin, gelişmekte olan iyi komşuluk ilişkilerimize yararlı olacağını ümit ediyorum" demiştir.²⁹

Geziyi daha önemli ve anlamlı kılan husus ise ilk kez bir Türk devlet başkanının SSCB'yi ziyaret etmesi idi.³⁰ Sovyet basını Sunay'ın eşi ile birlikte "Bolşoy Teatr"da L.Minkus'un "Don Kışot" balesini izlediklerine³¹, Cumhurbaşkanı'nın V.İ.Lenin'in mozolesini ziyaret ettiğine³² de geniş yer vermiştir. Sunay daha sonra Leningrad'a³³, Kiev'e³⁴, Tiflis'e³⁵, oradan da Bakü'ye³⁶ gitmiştir. SSCB yönetimi Cevdet Sunay ve ekibine Kremlin Sarayı'nda öğle yemeği vermiştir. Yemekte SSCB Yüksek Sovyeti

²³ "O Predstoyashem Vizite v SSSR Prezidenta Turetskoy Respubliki DJ.Sunaya", *Pravda*, 28 Kasım 1969, No:301, s.4.

²⁴ Qasımlı, age, s. 317.

²⁵ "Ego Prevoshoditelstvu N.V.Podgornomu", "Ego Prevoshoditelstvu A.N.Kosiginu", *Pravda*, 9 Kasım 1969, No:313.

²⁶ "İ.Ugolkov, "Stupeni Dobrososedstva, 12 Kasım 1969, No:316, s.5.

²⁷ "K Priezdu v Sovetskiy Soyuz Prezidenta Turtsii Djevdeta Sunaya", *Pravda*, 12 Kasım 1969, No:316.

²⁸ "Sunay Moskova'da Törenle Karşılandı", *Milliyet*, 13 Kasım 1969.

²⁹ "Sunay'ı Moskova'da Podgorniy ve Kosigin Karşıladi", *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1969.

³⁰ Qasımlı, age, s. 318.

³¹ "V İnteresax Dobrososedstva i Mira; Prezident Turetskoy Respubliki Djevdet Sunay v Moskve", 13 Kasım 1969, No:317.

³² "V Drujestvennoy Obstanovke", *Pravda*, 14 Kasım 1969, No:318.

³³ "Prezident Turtsii znakomitsya s Leningradom", *Pravda*, 15 Kasım 1969, No:319.

³⁴ "Prezident Turtsii v Stolitse Ukraini", *Pravda*, 16 Kasım 1969, No:320.

³⁵ "Poezdka Prodoljaetsya", *Pravda* 17 Kasım 1969, No:321; "Teple Vstrachi", 18 Kasım 1969, No:322.

³⁶ "Prezident Turtsii v Azerbaydjane", 19 Kasım 1969, No:323.

Temsilcisi N.V. Podgorniy misafirlere yönelik konuşma yapmıştır.³⁷ Sunay, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Genel Sekreteri L.İ. Brejnev'le de görüşmüştür.³⁸ Görüşme, dostluk ilişkileri çerçevesinde gerçekleşmiştir.³⁹

Sunay'ın SSCB'yi ziyareti sırasında taraflar karşılıklı olarak bilim, kültür ve spor alanlarında ilişkilerini geliştirmek yolunda adımlar atılacağı konusunda anlaşılır. Ayrıca her iki taraf konsolosluk sözleşmesi imzalanması konusunda anlaşılır.⁴⁰ 21 Kasım'da Sunay Moskova'dan ayrılırken A.N.Kosıgin ve diğerlerine gösterdikleri misafirperverlikten dolayı teşekkür etmiştir.⁴¹ Sunay, ikili bildiriye Avrupa Konferansı ve Kıbrıs konusunda da mutabık olduğunu dile getirmiştir.⁴²

1960-1970'lerde Türkiye'nin en önemli milli ve prestij meselesi olan Kıbrıs meselesinin gündemde olduğu bilinmektedir. 1970'li yıllarda Kıbrıs'ta ortamın gerginleşmesi, Türk-Sovyet ilişkileri açısından yeni bir sınav olmuştur. Yunanistan askeri yönetimiyle sıkı ilişkileri olan Ulusal Cephe ve cunta Ada'da Enosis siyasetini yürütüyor, milli demokratik Türk gücüne karşı sıkı takip politikası izliyordu. Sovyetler Birliği 18 Şubat 1970 tarihinde bir beyanat yayınlamıştır. Beyanatta Ada'da meydana gelen sürecin halkların ve Kıbrıs devletinin menfaatlerine aykırı olduğuna işaret edilmiştir. Beyanatta şu konular dile getirilmiştir: "Sovyetler Birliği, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, hükümranlığını ve toprak bütünlüğünü savunuyor. Kıbrıs'ta askeri üslerin kaldırılmasını istiyor ve sorunun dışarıdan müdahale ile çözümüne karşı çıkıyor. Kıbrıs'ta ve Kıbrıs etrafındaki olayların gidişatını da dikkatle izliyor"⁴³.

Uluslararası sorunlara rağmen özel günlerde Türkiye ve SSCB yetkilileri karşılıklı olarak birbirilerine tebrik telgrafları göndermeye devam etmişlerdir. Türk-Sovyet diplomatik ilişkilerinin kurulmasının 50. yıldönümü dolayısıyla SSCB Dış İşleri Bakanı A.A.Gromiko, Türkiye Cumhuriyeti Dış İşler Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'e bu türden bir tebrik telgrafi göndermiştir.⁴⁴ Cevdet Sunay da aynı şekilde bir telgrafi N.V. Podgorniy'a, Süleyman Demirel ise A.N.Kosıgin'e göndermiştir.⁴⁵

İki ülke arasındaki işbirliğinin iyi olmasına, ilişkilerin sürmesine rağmen, Sovyetler Birliği ve Türkiye birbirlerine karşı illegal faaliyetlerini durdurmuyorlardı. Sovyetler Birliği, illegal faaliyetlerinde daha ziyade Bulgaristan'ı kullanıyordu.⁴⁶

İlişkilerin olumlu yolda gelişmesine engel olan etkenlerden biri de Türkiye'deki Amerikan üslerinden kalkan U-8 keşif uçakları idi. Uçakların sınır ihlalleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde sorunlara neden oluyordu.⁴⁷ 1970 yılı Ekim ayında içinde bir Türk albayı ve iki Amerikalı Generalin bulunduğu Erzurum'dan kalkan U-8 uçağı Rusya'ya indirildi. İddiaya göre, U-8 uçağı iki Rus uçağı tarafından Leninakan'a inmeye

³⁷ "V Chest Prezidenta Turetskoy Respubliki", 21 Kasım 1969, No:325.

³⁸ "Beseda L.İ.Brejneva s Dj.Sunaem", *İzvestiya*, 21 Kasım, 1969, No:275.

³⁹ "Beseda L.İ.Brejneva s Dj.Sunaem", *Pravda*, 21 Kasım 1969.

⁴⁰ "Sovmestnoe Sovetsko-Turetskoe Kommunike", *Pravda* 22 Kasım 1969, No:326.

⁴¹ "Otyezd iz Moskvi Prezidenta Turetskoy Respubliki", *Pravda*, 22 Kasım 1969, No:326.

⁴² "Sunay: "Moskova'da Anlayış Gördük", *Milliyet*, 22 Kasım 1969.

⁴³ Qasımlı, age, s.343-344.

⁴⁴ "Viziti, Peregovori", *Pravda*, 2 Haziran 1970, No:153.

⁴⁵ "Otvetniye Telegrammi", *Pravda* 6 Haziran 1970, No:157

⁴⁶ Qasımlı, age, s. 353.

⁴⁷ Qasımlı, age, s. 355.

zorlanmıştır.⁴⁸ Bu olay üzerine Sovyetler Birliği Türkiye'ye bir deklarasyon göndererek duruma itiraz etmiştir. Deklarasyonda 21 Ekim 1970 tarihinde ABD'ye ait keşif uçağının SSCB sınırına girdiği, Leninakan şehri yakınlarında yere indiği ve bu durumun bir tesadüf olmayıp ABD'nin SSCB ile sınır olan bölgelerde kendisine askeri üs kurma politikasıyla bağlantılı olduğu vurgulanmıştır. NATO'nun Türkiye sahasını Sovyetler Birliği ve Yakın Doğu ülkelerine karşı keşif ve diğer düşmanca amaçları doğrultusunda kullandığına dikkat çekilmiştir.⁴⁹

Her Mart ayında olduğu gibi, 1971 yılı Mart ayında da iki ülke karşılıklı olarak 16 Mart 1921'de imzalanan "Moskova Anlaşması"nın 50. yıldönümü dolayısıyla tebrik telgrafları göndermişlerdir. Telgraflar A.N.Kosigin ve S. Demirel tarafından imzalanmıştır. Telgrafta anlaşmanın önemi vurgulanmıştır.⁵⁰

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 48. yıldönümü dolayısıyla N.V.Podgorniy'in Cevdet Sunay'a, A.N.Kosigin'in Başbakan Nihat Erim'e gönderdiği tebrik telgrafı da hem Sovyet hem de Türk basınında yankılanmıştır.⁵¹

Türk-Sovyet anlaşmasının 5. yıldönümü dolayısıyla İzvestiya gazetesinin köşe yazarı N.Yakubov "Karşılıklı Çıkarların Temelinde" başlıklı bir makale yayınlamıştır. Makalede "Az zaman önce çok az kişi Türkiye'nin batısında yer alan küçük ve sessiz bir kasaba olan Aliğa hakkında bilgi sahibi idi. Bugün ise Aliğa'yı herkes biliyor. Burada petrol fabrikasının yapımı tamamlanmak üzeredir...1967 Mart ayında Moskova'da imzalanan anlaşmanın üzerinden sadece 5 yıl geçmiştir..." ifadelerinin yer aldığı dikkat çekmektedir.⁵²

11-17 Nisan 1972 tarihlerinde Cevdet Sunay'ın daveti üzerine SSCB Yüksek Sovyeti Riyaset Heyeti Başkanı N.V.Podgorniy Türkiye'yi ziyaret etmiştir.⁵³ Geniş Türk çevreleri bu ziyaretin iyi komşuluk ilişkilerini geliştirme bağlamında yeni bir aşama olacağını düşünmüştür.⁵⁴ Hem Türkiye hem de Sovyet basını bu ziyarete çok önem vermiştir. Pravda'nın Ankara'daki özel muhabiri V.Ovçinnikov ve A. Vasilyev bu ziyaretin önemi hakkında geniş makale yazmışlardır. Makalede Atatürk ve Lenin'le başlayan bu yakınlaşmadan bahsederek: "O yıllarda Lenin şöyle demiştir: "Kendimiz de fakir olmamıza rağmen Türkiye'ye maddi olarak yardım edebiliriz. Bu gereklidir. Maddi yardım, merhamet (şefkat) ve dostluk - üç kat daha büyük yardımdır. Türk halkı yalnız olmadığını hissedecektir"⁵⁵. Ziyaret sırasında Ankara Belediyesi Temsilcisi E.Barlas N.V.Podgorniy'a Türkiye'nin başkentinin "anahtarını" teslim etmiştir ve kendisini Ankara'nın fahri vatandaşı ilan etmiştir.⁵⁶ Podgorniy, 1925 yılında Türkiye-SSCB arasında imzalanan, Stalin'in emri ile 1945 yılında tek taraflı olarak iptal edilen dostluk ve tarafsızlık antlaşmasının yenilenmesini teklif etmiştir. Sunay ise, sol anarşinin ülkede devam ettiği gerekçesiyle bu teklifi geri çevirmiştir. Sunay, kamuoyunda sol örgütlere Sovyetler Birliği'nin yardımcı olduğu düşüncesinin yaygın

⁴⁸ "Erzurum'dan Kalkan U-8 Uçağı Rusya'ya İndirildi", *Milliyet*, 23 Ekim 1970.

⁴⁹ "Zayavlenie Sovetskogo Pravitelstva Pravitelstvu Turtsii", *Pravda* 27 Ekim 1970, No:300.

⁵⁰ "V Svyazi s 50-letiem Sovetsko-Turetskogo Dogovora", *Pravda*, 17 Mart 1971, No:76.

⁵¹ "Obmen Telegrammami", *Pravda* 10 Kasım 1971, No:314.

⁵² N.Yakubov, "Na Osnove Vzaimnoy Vigodi", *İzvestiya*, 24 Mart 1972, No:71, s.4.

⁵³ Letopis Sovetskoy Vneshney Politiki 1919-1979, s.220-221.

⁵⁴ A.Vasilyev, V.Ovçinnikov, "Na TuretskoyZemle", *Pravda*, 12 Nisan 1972, No:103.

⁵⁵ A.Vasilyev, V.Ovçinnikov, "Na TuretskoyZemle", *Pravda*, 12 Nisan 1972, No:103.

⁵⁶ "Vo İmya Sotrudničestva i Vzaimoponimaniya", *Pravda*, 15 Nisan 1972, No:104.

olduğunu vurgulamıştır. Podgorniy kendi adına bu tür yardımların söz konusu olmadığını belirterek inkâr etmiştir. Sunay ve Podgorniy, söz konusu antlaşmanın yenilenmesi ile ilgili görüşmeleri devam ettirmek konusunda anlaşmışlardır.⁵⁷ Taraflar aralarında Deklarasyon imzalamışlardır.⁵⁸

N.V.Podgorniy'nin Türkiye seferi Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminde önemli adım teşkil etmiştir.⁵⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 50.yıldönümü dolayısıyla *İzvestiya* gazetesinin köşe yazarı N.Yakubov "İşbirliğinin aşamaları" başlıklı bir yazısında "en başından itibaren Türk-Sovyet ilişkileri karşılıklı olarak eşitlik ve karşılıklı çıkar ilişkileri üzerine kurulmuştur... İlişkilerin gelişimindeki esas aşamalardan birisi de 25 Mart 1967'de Moskova'da imzalanan anlaşma olmuştur... Türk ekonomisi için Seydişehir Alüminyum Fabrikasının önemi çok büyüktür... Şimdilerde Türkiye'deki en önemli inşaat, İskenderun demir-çelik fabrikasıdır ki, burada yılda bir milyon çelik üretilmektedir..."⁶⁰

A.N. Kosıgin, N.V. Podgorniy, S. Demirel ve B. Ecevit İlişkileri

15 Kasım 1973 tarihinde N.V.Podgorniy ve Kosıgin, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e "Türkiye halkının hayatındaki önemli gelişmenin 50. yıldönümü nedeniyle" tebrik telgrafı göndermiştir.⁶¹

1973 yılı Aralık ayında İsmet İnönü vefat etmiştir. İnönü'nün vefatı üzerine Sovyet basını da başsağlığı mesajlarını Türkiye'ye iletmiştir.⁶²

1975 yılı sonlarında Ankara'da S. Demirel ve A.N. Kosıgin arasında görüşme olmuştur. Görüşmede iki ülke arasındaki ilişkiler tartışılmış, politik, ekonomik ve diğer alanlarda tarafların çıkarları doğrultusunda yapılabilecekler üzerinde durulmuştur.⁶³ Daha sonra Kosıgin diğer Sovyet heyeti ile birlikte İskenderun'a gitmiştir. Burada İskenderun Metal Fabrikası'nın açılışına katılmıştır. Heyete Başbakan Demirel de eşlik etmiştir.⁶⁴

Daha sonra A.N. Kosıgin CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'le görüşmüştür. Görüşmeler dostluk çerçevesinde gerçekleşmiştir. Aynı gün taraflar karşılıklı olarak 1

⁵⁷ Qasımlı, age, s. 381.

⁵⁸ Deklarasyonun maddeleri aşağıdaki şekildedir:

- Atatürk ve Lenin tarafından başlatılan dostluk ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi
- Tarafların karşılıklı olarak birbirlerinin egemenlik haklarına ve eşitlik haklarına saygılı olunması
- Karşılıklı olarak toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığına saygı duyulması
- Birbirlerinin iç işlerine karışılmaması
- Her ülkenin kendi politik, sosyal, ekonomik ve kültürel sistemine saygı duyulması
- Kendi sınırlarını diğer devletlere karşı saldırı amaçlı kullanırdmaması
- Uluslararası sorunların barışçıl yöntemlerle tanzimlenmesi

Bkz. "Deklaratsiya o Printsipah Dobrososedskih Otnoşeniy Mejdu Soyuzom Sovetskikh Sotsialistiçeskih Respublik i Turetskoy Respublikoy", *Pravda*, 18 Nisan 1972, No:109.

⁵⁹ A.Vasilyev, V.Ovçinnikov, "Veha v Razvitii Dobrososedstva", *Pravda*, 19 Nisan 1972, No:110.

⁶⁰ N.Yakubov, "50 let Turetskoy Respubliki; Etapı sotrudniçestva", *İzvestiya*, 27 Ekim 1973, No: 254 (17487).

⁶¹ "Obmen Telegrammami", *Pravda*, 15 Kasım 1973, No:319.

⁶² "Poxoronı İsmeta İnönü", *Pravda*, 29 Aralık 1973, No:363.

⁶³ "Sovetsko-Turetskie Peregovori", *Pravda*, 28 Aralık 1975, No:362.

⁶⁴ "Na Printsipah Dobrososedstva i Delovogo Sotrudniçestva; Viizit A.N.Kosıgin'a v Turtsiyu", *Pravda* 29 Aralık 1975, No:363.

Mart 1976 - 1 Mart 1978 tarihlerini kapsayacak kültürel ve bilimsel program değişikliği konusunda anlaşma imzalamıştır.⁶⁵

Muhalefette olan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, eşi Rahşan Ecevit 11 Haziran 1976 tarihinde Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. Ecevit, Moskova'dan sonra, Leningrad ve Bakü'de de bulunmuştur. Ecevit, Türk-Sovyet ilişkilerine değinerek Lenin ve Atatürk döneminde temeli atılan Türk-Sovyet dostluğunun Türk dış siyasetinin temel prensiplerinden biri olduğunu vurgulamıştır. "Türkiye, üyesi bulunduğu NATO'dan ayrılmasa bile daha geniş perspektife malik ilişkilere taraftardır. Çok yönlü tutum izlerken de, ulusal savunma siyasetimizin bütünlüğü çerçevesinde onun yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliğine inanıyoruz" demiştir.⁶⁶ Ayrıca Ecevit, "Rusya güven verdiği sürece ilişkilerimiz gelişebilir" ifadelerini de kullanarak, ikili ilişkilerin gelişmesinde Rusya'nın güven vermesinin önemine de vurgu yapmıştır.⁶⁷

Ecevit'in gezisi ile ilgili Başbakan Süleyman Demirel, Ecevit'in büyük sıkıntı yaşadığına dikkat çekerek "Ecevit sıkıntısından kendisini dış gezilere attı. Rusya'dan sonra Amerika'ya gidecekmış. Dolaşsın da biraz sıkıntısını gidersin" dediği ve "kahkahalarla güldüğü" haberi gazetelerde yer almıştır.⁶⁸

Birlik Partisi Genel Başkanı Mustafa Timisi Sovyetler Birliği'ni ziyaret etmiştir. Ziyaret sonrasında Sovyet basınına yansıyan haberlerden birisi Timisi'nin gezi ile ilgili söylediği sözlerdir. "Bu gezi bütün halkların mutlu ve bağımsız yaşadıkları bir ülkeye yapılmıştır" şeklindeki yorum Sovyet basınına süslemiştir.⁶⁹

Sovyet yetkililerinin daveti üzerine Türkiye Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in 1977 yılı Mart ayının ortaları için Sovyetler Birliği'ni ziyareti planlanmıştır.⁷⁰ Çağlayangil'i Moskova'da A.A.Gromıko ve diğer Sovyet yetkilileri karşılamıştır. Görüşmelerde Gromıko şunları söylemiştir: "SSCB ile Türkiye yaşıttır. Bu yıl, SSCB'nin kuruluşunun 60.yılı kutlayacağız. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 60.yılına da az aldı. 16 Mart 1921 tarihinde Lenin ve Atatürk'ün hizmetiyle başlayan Türk-Sovyet dostluk anlaşmasını hatırlatmak isterim. Zannımca bu geleneği devam ettirmenin ve geliştirmenin önünde hiçbir engel yoktur..."⁷¹ Kosığın de bu görüşmede "Türk-Sovyet ilişkilerini güçlendirmek için gerekli ortam var" demiştir.⁷² 15 Mart'ta A.A.Gromıko ve İ.S.Çağlayangil arasındaki görüşme sona ermiştir. Aynı gün taraflar ekonomik, bilim ve teknolojik ilişkilerin geliştirilmesi konusunda anlaşma imzalamıştır.⁷³ Bu ziyaret sırasında Çağlayangil Kremlin'de Kosığın'le de görüşmüştür.⁷⁴ Daha sonra Türkiye Dış İşleri Bakanı Çağlayangil, SSCB Dış İşleri Bakanı A.A.Gromıko'yu Türkiye'ye resmi görüşmeye davet etmiştir. Tabii ki, bu davet Gromıko tarafından memnuniyetle kabul edilmiştir.⁷⁵

⁶⁵ "Sovmestnoe Sovetsko-Turetskoe Kommunike", *Pravda* 30 Aralık 1975, No:364.

⁶⁶ "Ecevit Sovyet Başbakanı ile Görüştü", *Milliyet*, 18 Nisan 1976.

⁶⁷ "Ecevit Sovyet Başbakanı İle Görüştü", *Milliyet*, 18 Haziran 1976.

⁶⁸ "Demirel: "Ecevit Sıkıntısından Kendisini Dış Gezilere Attı", *Milliyet*, 17 Nisan 1976

⁶⁹ A.Filippov, "Nezabivaemie Vpeçatleniya", *Pravda*, 10 Eylül 1976, No:254 (21223).

⁷⁰ "O Predstoyaşem Vizite v SSSR Ministra İnostrannih Del Turetskoy Respubliki", *Pravda*, 5 Mart 1977, No:64.

⁷¹ "V drujestvennoy obstanovke", *Pravda*, 15 Mart 1977, No:74.

⁷² "Kosığın Türk-Sovyet ilişkilerini güçlendirmek için gerekli ortam var", *Milliyet*, 15 Mart 1977.

⁷³ "Gost İz Turtsii", *Pravda*, 16 Mart 1977, No:75.

⁷⁴ "Beseda V Kreml'e", *Pravda* 15 Mart 1977, No:74.

⁷⁵ "Sovetsko-Turetskoe Kommyunike", *Pravda*, 19 Mart 1977, No:78.

Moskova dönüşü Çağlayangil vermiş olduğu röportajında “SSCB ile Türkiye arasındaki ilişkiler son yıllarda özellikle ekonomi alanında yüksek seviyeye ulaşmıştır” şeklinde konuşmuştur.⁷⁶

1977 yılı Haziran ayında Türkiye’de erken seçimlere gidildi.⁷⁷ Süleyman Demirel bir koalisyon hükümeti oluşturdu. Hükümet, SSCB ile geleneksel siyasi çizgisini sürdüreceğini duyurdu.⁷⁸

6 Kasım 1977 tarihli Pravda gazetesi Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri İ.Bilen’in konuşmasını ayrıntılı bir şekilde yayınlamıştır. Bilen konuşmasında “Sovyet halkı ve Sovyet yönetimi II. Dünya Savaşı’nda emperyalizmin vurucu gücünü-Hitler faşizmini yok etmiştir... Sovyetler Birliği’nin yeni anayasası – Ekim Devrimi’nin sonucu ve devamıdır” demiştir. Konuşmasının sonunda Bilen “Yaşasın Sovyetler Birliği!”, “Yaşasın Lenin’in Komünist Partisi!” şeklinde sloganlar atmıştır.⁷⁹

TASS haber ajansının verdiği bilgiye göre, 11 Kasım 1977 tarihinde L.İ.Brejnev, Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e ülkenin milli bayramının kuruluşunun 54. yıldönümü dolayısıyla hem kendi adından hem de Sovyet halkının adından tebrik telgrafı göndermiştir. Bu telgrafa Fahri Korutürk de teşekkür telgrafını iletmıştır.⁸⁰

Aralık 1977’de SSCB Dış Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İşbirliği Cemiyeti’nin daveti üzerine ana muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Deniz Baykal başkanlığındaki bir heyet, SSCB’yi ziyaret etti.⁸¹

1978 yılı Nisan ayında TASS ajansının verdiği habere göre, Fahri Korutürk, SSCB Savunma Bakanı Birinci Yardımcısı Mareşal N.V.Ogarkov’u kabul etmiştir. Bu görüşme dostluk çerçevesinde gerçekleşmiştir. Toplantıya Türk Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı General Kenan Evren de katılmıştır.⁸² Ogarkov’un ziyareti önemli bir siyasi olaydı. Bu ziyaret çok ses getirdi. İki ülke askeri işbirliğinin eşğine gelmişti.⁸³

5 Ocak 1978 tarihinde Ecevit yeni koalisyon hükümetini kurdu. Ecevit, dış siyasette tüm komşu ülkelerle, özellikle de SSCB ile dostluk ilişkilerinin geliştirilmesine taraftar idi.

Türkiye Başbakanı Ecevit, 1978 yılı Mayıs ayında NATO ülkeleri toplantısına katılmak için ABD’ye giderken şunları söylemiştir: “ABD Kongresi’nin, Suudi Arabistan’a silah satışını onaylarken Türkiye’ye ambargo uygulaması gariptir. NATO’ya güvencemiz ciddi biçimde sarsılmıştır. Türkiye bu koşullar altında NATO ortak bildirisini imzalamaz”. Ayrıca, “Ambargo ile bizi ezmek mümkün değildir” diyordu.⁸⁴ Ecevit’in bu yaklaşımı Batılı müttefikleri arasında rahatsızlığa neden oldu. Görünen o ki, Türkiye her geçen gün SSCB’ye daha da yaklaşıyordu.⁸⁵

Bülent Ecevit, Sovyet yetkililerinin daveti üzerine, 21-25 Haziran 1978 tarihleri arasında SSCB’yi resmi ziyarette bulunmuştur. Sovyet basını Bülent Ecevit’le ilgili

⁷⁶ “Poleznie Rezultati”, *Pravda*, 20 Mart 1977, No:79.

⁷⁷ “Korkmadan Yılmadan Sandık Başına”, *Milliyet* 5 Haziran 1977.

⁷⁸ Qasımlı, age, 495.

⁷⁹ “Reç Tovarişa i.Bilena”, *Pravda*, 6 Kasım 1977, No:310.

⁸⁰ “Obmen Telegrammami”, *Pravda*, 11 Kasım 1977, No:315 (21650).

⁸¹ Qasımlı, age, s. 495-496.

⁸² “Vstreça v Ankare”, *Pravda*, 29 Nisan 1978, No:119.

⁸³ Qasımlı, age, s.502-503.

⁸⁴ “Ecevit: Ambargo ile bizi ezmek mümkün değildir”, *Milliyet* 19 Mayıs 1978.

⁸⁵ Qasımlı, age, s.502-503.

ayrıntılı bilgilere yer vermiştir.⁸⁶ Bülent Ecevit Sovyet basınına röportaj vermiştir. Röportajında Sovyetler Birliği'ni ziyaret ettiği için duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. “Son yıllarda iki komşu ülke arasında iyi komşuluk ve dostluk ilişkilerinin, karşılıklı güven ortamının oluştuğunu” belirtmiş ve “bu ilişkilerinin gelişmesi için ziyaretimin faydası olursa mutluluk duyacağım” demiştir.⁸⁷ Ecevit, Moskova’da Kosigin’le görüşmüştür. Bu görüşme, 1960 yılından beri SSCB ile Türkiye arasında düzenlenen 25. üst düzey görüşme idi. Bu ziyaret, Ecevit’in ikinci SSCB ziyareti idi.⁸⁸ Düzenlenen resmi yemekte Kosigin konuşma yapmıştır. Konuşmasının sonunda Kosigin, Bülent Ecevit ve eşinin, toplantıya katılan bütün Türk heyetinin şerefine kadeh kaldırmıştır.⁸⁹

Kosigin ve Ecevit 23 Haziran günü SSCB ile Türkiye arasında iyi komşuluk ve dostluğa dayanan işbirliği prensiplerini içeren toplam üç bölümden oluşan siyasi belgeyi imzalamıştır.⁹⁰ Bu belge Türkiye’de farklı şekillerde yankılanmıştır. Milliyetçiler ve antikomünistler belgeyi eleştirdiler. Bu durumu eleştiren arasında Süleyman Demirel, Doğu Perinçek ve diğerleri vardı. Hatta Perinçek bu anlaşma için “Rusya ile işbirliği ve dostluk perdesi altında tezgahlanan teslimiyet anlaşmalarına karşı kararlı olarak mücadele edeceğiz.” demiştir.⁹¹

“Yeni Ulus” gazetesi “Siyasal Belge”nin iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesine ve dünyada barışın sağlanmasına büyük katkı sağlayacağını belirtmiştir.⁹² Sami Kohen “Milliyet” gazetesinde “Türk-Sovyet Görüşmeleri Olumlu Sonuçlanıyor” şeklinde siyasi belgeyi anlatmıştır.⁹³

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezi Komitesi Genel Sekreteri L.İ. Brejnev, 22 Haziran’da Ecevit’le görüşmüştür.⁹⁴ Brejnev, bu gezi ile ilgili şunları söylemiştir: “SSCB ile Türkiye arasında iyi komşuluk ve dostluk işbirliği ile ilgili olarak imzalanan bu belge, Lenin ve Atatürk zamanında belirlenen çizgideki ilişkilerimizin gelişiminde önemli bir aşamadır”.⁹⁵

Daha sonra Ecevit Moskova’dan Kiev’e gitmiştir. Kiev’de havaalanında Ecevit Ukrayna Bakanlar Kurulu üyesi A.P. Lyaşko ve diğer resmi şahıslar tarafından karşılanmıştır.⁹⁶

Ecevit’in SSCB ziyareti Türkiye basın ve yayınında geniş bir şekilde yankılanmıştır. Özellikle Ankara radyosu ayrıntılı olarak Kremlin’de Brejnev ve Ecevit arasında gerçekleşen görüşmeye yer vermiştir. “Yeni Gün” gazetesi de bu olayı geniş

⁸⁶ “K Vizitu v Sovetskiy Soyuz Premer Ministr Turetskoy Respubliki Bulent Ecevit”, *Pravda*, 21 Haziran 1978, No:172.

⁸⁷ “İntervyu Premer Ministra Turtsü”, *Pravda*, 21 Haziran 1978, No:172.

⁸⁸ “Ecevit: SSCB İle İlişkilerin Gelişmesine Büyük Önem Veriyoruz”, *Milliyet*, 21 Haziran 1978.

⁸⁹ “V İnteresah Dobrososedstva”, *Pravda*, 22 Haziran 1978, No:173.

⁹⁰ Vneshnyaya Politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnie Otnosheniya. Sbornik Dokumentov. 1978, Belge No: 38, s. 100-102.

⁹¹ “TKİP: “Siyasal Belge Bir Teslimiyet Anlaşmasıdır”, *Cumhuriyet*, 25 Haziran, 1978; “Ekonomik Belge Bugün İmzalanıyor”, *Milliyet*, 25 Haziran, 1978.

⁹² “V İnteresah Dobrososedstva”, *Pravda*, 23 Haziran 1977, No:173.

⁹³ Sami Kohen, “Türk-Sovyet Görüşmeleri Olumlu Sonuçlanıyor”, *Milliyet*, 23 Haziran, 1978.

⁹⁴ “Priem L.İ. Brejnevim B. Ecevita”, *Pravda*, 23 Haziran 1978., No:174.

⁹⁵ “Reç Tovarisha Brejneva”, *Pravda*, 26 Haziran 1978, No: 177.

⁹⁶ “Prebivanie Premer Ministra Turtsü”, *Pravda*, 24 Haziran 1978, No:175.

bir şekilde aktarmıştır. “Yeni gün” Türkiye ile SSCB arasında düşmanlık için hiçbir neden olmadığını yazmıştır.⁹⁷

Her şeye rağmen SSCB ile ilişkiler geliyordu. 1978 yılı sonlarında Türkiye'nin 6 bakanı SSCB'yi ziyaret etmiştir. Bütün bunlarla birlikte Türkiye ABD ile de müttefikliğini koruyordu. Amerika silah ambargosunu kaldırmıştı. Amerika'nın bu gelişmeden sonra Türkiye'deki üslerinin faaliyetlerini aşamalı olarak canlandırması Sovyetler Birliği'ni rahatsız ediyordu. Bu yüzden Sovyetler Birliği, Kıbrıs problemini yeniden alevlendirerek Türk-Yunan gerginliğini daha da arttırmak için elinden geleni yaptı.⁹⁸

Büksel'de düzenlenen NATO'NUN savunma planlamasıyla ilgili komite toplantısında Türk hükümeti, erken uyarı sistemleri taşıyan AWACS uçaklarının ülkede konuşlandırılmasına izin verdi. Haber Sovyet cephesinde bomba etkisi yaptı. Sovyet Büyükelçisi Rodionov, 9 Ocak 1979 tarihinde Şükrü Elekdağ'la bir görüşme yaptı. Rodionov, AWACS'ların Türkiye'de yerleştirilmesi konusunu gündeme getirdi. Bu uçakların konuşlandırılmasını Türkiye'de dış askeri gücün daha aktif duruma gelmesi şeklinde değerlendirdi. Bu durumun da Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesine engel olacağını vurguladı.⁹⁹

Bu arada Türkiye'de terör çok yoğun bir şekilde yaşıyordu. Ülkede olağanüstü hal ilan edilmişti. Bu da durumu sabitleştirmemiştir. Bu olaylar dolayısıyla Türkiye'deki sağ kesim SSCB'yi, sol kesim ise Batı'yı suçluyordu.¹⁰⁰

14 Ekim 1979'da parlamento seçimleri gerçekleştirilmiştir. 12 Kasım 1979'da Demirel yeni hükümeti kurmuştur. Daha sonra Demirel, Sovyet Büyükelçisi'ni kabul ederek, SSCB ile iyi komşuluk ilişkilerini devam ettireceğini söylemiştir.¹⁰¹

Bu arada da Türk-Sovyet diplomatik ilişkilerinin başlamasının 60. yıldönümü dolayısıyla hem Sovyet hem de Türk basınındaki yazılar da dikkat çekmektedir.¹⁰²

10 Kasım 1982'de L.İ.Brejnev'in ölümü dolayısıyla Kenan Evren taziye telgrafını SSCB Yüksek Sovyeti'ne göndermiştir. Mesajında Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişiminde Brejnev'in rolünden bahsederek, hem kendi hem de Türk halkı adından duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir.¹⁰³

16 Kasım tarihinde SSCB Bakanlar Sovyeti Temsilcisi N.A.Tixonov Kremlin'de Türkiye'nin Başbakanı B.Ulusı ile görüşmüştür. Tixonov Türk halkının Brejnev'e gösterdiği saygıdan dolayı minnettarlığını ifade etmiştir. Taraflar iyi komşuluk ilişkilerinin devam edeceğini belirtmişler.¹⁰⁴

Komünist Partisi Merkezi Komitesi Genel Sekreteri Yuri Vladimiroviç Andropov'a Kenan Evren hem kendi hem de Türk halkı adından SSCB'nin kuruluşunun 60.yıldönümü dolayısıyla tebrik telgrafı göndermiştir. Telgrafta Türkiye ile

⁹⁷ “İshodya İz Vzaimnih Interesov”, *Pravda*, 23 Haziran 1978, No:174.

⁹⁸ Qasımlı, age, s.533-534.

⁹⁹ Qasımlı, age, s. 536.

¹⁰⁰ “Ecevit:Dış Güçler Bölücülüğü Kışkırtıyor”, *Tercüman*, 11 Mayıs 1979; “Ecevit: Batı'nın Destek Ölçüsü İlişkimizi Etkiler”, *Milliyet*, 11 Mayıs 1979.

¹⁰¹Qasımlı, age, s. 495-496.

¹⁰² A.Filippov, “Kurs na Dobrososedstvo”, *Pravda*, 2 Haziran 1980, No:154.

¹⁰³ “Prezidiumu Verhovnogo Soveta SSSR”, *Pravda* 16 Kasım 1982, No: 320, s. 4.

¹⁰⁴ “Besedi v Kreml’e”, *Pravda*, 17 Kasım 1982, No:321, s.1.

SSCB arasında iyi komşuluk ilişkilerinin ve işbirliğinin bundan sonra daha gelişeceğine olan inancını dile getirmiştir.¹⁰⁵

1960-1980 Yılları Arası Türkiye-ABD İlişkileri

ABD ile Türkiye arasındaki ilişkilerin başlangıcı XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar gitmektedir. Bu ilişkinin özü ekonomik olup, Amerika'nın yeni pazarlar elde etme kaygısı ve ticareti geliştirme çabalarından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁶

I. Dünya Savaşına kadar "Monroe Doktrini"¹⁰⁷ ve "Açık Kapı ilkesi" ABD dış politikasına yön verdi. ¹⁰⁸ Özellikle Türkiye ile olan ilişkisinde ABD "Açık Kapı" ilkesinin uygulanmasını benimsemiştir. Misyonerlik faaliyetlerini de sürdürmüştür.

ABD ve Türkiye ilişkilerindeki ilk kriz Küba Krizi ile yaşanmış ancak ilk yol ayrımı dönemi Johnson Mektubu ile başlamıştır. Bu dönemde Kıbrıs'ın, Türkiye – ABD ilişkilerini belirlemedeki rolü, 1974'teki Barış Harekatı, sonrasında ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu ile devam etmiştir.

Küba Krizi ve Küba Krizinin Türk Dış Politikası Açısından Sonuçları

Küba'da SSCB füzelerinin varlığının saptanmasından sonra ABD Başkanı Kennedy 22 Ekim'de yaptığı açıklamada SSCB'nin bu girişimine sert biçimde karşılık verileceğini ve Küba karasularına girecek SSCB gemilerinin batırılacağını açıklamıştır. 24 Ekim'den itibaren ABD 2. Filosuna ait 19 savaş gemisi Küba kıyılarını 800 km. çapında bir çember üzerinde ablukaya almıştır.¹⁰⁹ Ancak ABD abluka kararını alırken, BM'ye, Amerikan Devletler Örgütü'ne (Organization of American States) ve NATO içerisindeki müttefiklerine danışma gereğini duymamış, sadece alınan karara ilişkin bilgi vermiştir.¹¹⁰ Küba Krizinin başlamasıyla iki süper güç silahlı bir çatışmanın veya tüm dünyayı sarabilecek nükleer bir savaşın eşğine gelmiştir. Bu nedenle BM Genel

¹⁰⁵ "Pozdravleniya Sovetskomu Soyuzu", "Prezidiumu Verhovnogo Soveta SSSR", *Pravda* 24 Aralık 1982, No:358, s.7.

¹⁰⁶ Çağrı Erhan, "Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776-1830)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara, 15-15 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Ankara, TTK, 1997; Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, 1. Baskı, Ankara, Remzi Kitabevi, 2001, s. 68 vd; Orhan Köprülü, *Tarihte-Türk Amerikan Münasebetleri*, *Belleter*, C. LI, S. 200, s. 930 Bu konuda bilgi için bkz. 7 Mayıs 1830 tarihli antlaşma için bkz. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, TTK, 1991, s. 1 vd; Erhan, a.g.e, s. 117 vd; Köprülü, a.g.m, s. 932 vd; Akdes Nimet Kurat, *Türk Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış*, Ankara, 1959, s. 37; Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi Rüstem Bey*, Ankara, 1973, s. 20 vd.; Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi Rüstem Bey*, Ankara, 1973, s. 20 vd.; Jennifer D. Keene, *The United States and the First World War*, Harlow, Longman, 2000, s.91-92

¹⁰⁷ Monroe Doktrini 1823 yılında Başkan James Monroe'nun Kongreye gönderdiği yıllık mesajının son kısmından ibarettir. Allan Nevins, H.Steele Commager, *Amerika Birleşik Devletleri Tarihi*, Çev: Halil İnalcık, İstanbul, Varlık Yayınları, 1961, s. 160; Vedat Gürbüz, "Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti", *Atatürk Yolu*, Mayıs-Kasım 2002, C.8, Yıl:5, S. 29-30, s.91; Türkkaya Ataöv, *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*, I. Basım, Ankara, Doğan Yayınevi, 1968, s.105-119.

¹⁰⁸ Robert Divine, T. H. Bren, *America Past and Present*, Glenview, 1987, s.695 ; Lewis Paul Todd, Merle Curti, *Rise Of The American Nation*, New York, 1961, s. 628; George Brown Tindall, David E. Shi, *America A Narrative History*, New York, 1996, s. 1035.

¹⁰⁹ Fahir Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi* (Cilt 1-2: 1914-1995), İstanbul, Alkım Yayınevi, 2002, s. 610

¹¹⁰ Mediha Akarslan; "1962 Küba Ekim Füzeleri Bunalımı ve Türkiye", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Cilt 114, Sayı 344, Nisan 1995, ss.22

Sekreteri U. Tant, tarafları uzlaştırmak için büyük çaba göstermiş, Küba'ya gitmekte olan 25 kadar SSCB gemisinden 12'si rotasını değiştirmiştir. Diğerleri ise ABD savaş gemilerinin kontrolüne itiraz etmemiştir.¹¹¹

27 Ekim'de Kennedy'e bir mektup yollayan Krushev, Jüpiter füzelerinin Türkiye'den kaldırılmasını isteyerek, SSCB'nin Türkiye'yi işgal etme niyetinde olmadığını, ABD'nin de aynı güvenceyi Küba için vermesi gerektiğini bildirmiştir.¹¹²

Krushev'in yaptığı öneriyle Türkiye doğrudan pazarlık masasına konmuş ve kendi isteği dışında iki süper güç arasında patlak veren krizin doğrudan tarafı haline gelmiştir. Bunun üzerine ABD, gerginliği azaltmak için, SSCB füzelerinin çekilmesi karşılığında Küba'yı işgal etmeyeceğini bildirme kararı almıştır. ABD, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinden açık olarak bahsetmemekle beraber, dünyada gerginliklerinin yumuşaması durumunda öteki silâhlarla ilgili olarak daha geniş bir düzenlemeye gidilebileceği konusuna dikkat çekiyordu.¹¹³

Sonuç itibari ile sorunlu SSCB füzeleri Küba'dan ABD ile yapılan anlaşmanın ardından 3 Kasım 1962'de, Türkiye'deki füzeler ise 1963 Nisan sonunda sökülerek kriz sonlandırılmıştır. Küba Krizi detanta (yumuşamaya) giden yolun başlangıcı olması nedeniyle dünya kamuoyunda önemli sonuçlar doğurmuştur.¹¹⁴

Detant sistemi, ABD ve SSCB'de birtakım müspet değişmelerin olduğu varsayımına dayanmaktadır. SSCB artık daha açık ve daha az müdahaleci bir devlet konumuna girerken, ABD uluslararası statükonun sağlamlığına yönelik eski muhafazakârlığını terk etmektedir. Bunun sonucunda, yumuşamanın ilk belirtisi, Krushev'in Berlin konusunda sert tutumundan vazgeçmesi, ABD'nin ise Türkiye'deki Jüpiter füzelerini sökmeye başlamasıydı. Kriz sonunda ABD ile SSCB arasındaki haberleşme sorunu gündeme gelmiş ve doğrudan bir haberleşme hattının önemi açığa çıkmıştır.

Sonunda Washington–Moskova arasında “Kırmızı Hat” kurulmuştur. Krizin başlangıcında ABD'nin abluka kararını alırken ne BM'ye, ne Amerikan Devletler Örgütü'ne (Organization of American States) ne de NATO'ya danışma gereği duymaması¹¹⁵ NATO'nun Avrupa ortaklarının böylesine büyük bir bunalımda bile kendi görüşlerinin alınmayacağını açıkça görmelerine yol açmıştır. Kendi menfaati ve güvenliği söz konusu olduğunda ABD'nin en tehlikeli ve sert kararları almaktan çekinmediğini ortaya çıkmış, bu da temelde askeri nitelikte olan, NATO ittifakı içinde siyasal sorunların varlığını göstermiştir. Nitekim, Fransa 1966 yılında NATO'nun askeri entegrasyonundan çıkarak NATO ile bağlarını zayıflatmış ve kendi nükleer gücünü kurmaya karar vermiştir. Bu karar Fransa'nın Küba krizinden çıkardığı ders olarak ifade edilmektedir.¹¹⁶

¹¹¹ A. Öner Pehlivanoğlu; *Küba Krizi ve Nükleer Savaş Eşiğinde Türkiye*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2003, s.170

¹¹² Haluk Gerger; *Soğuk Savaşın Yumuşamaya*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1980; s.58; S. George Harris; *Troubled Alliance: Turkish-American Alliance Problems in Historical Perspective 1945-1971*, Washington, American Enterprise Institute, 1972, s.93.

¹¹³ Gerger, a.g.e., s.58

¹¹⁴ Gerger, a.g.e., s.58

¹¹⁵ George Mc Ghee; *The US –Turkish –NATO- Middle East Connection*, New York, St. Martin's Pres, 1990, s.167.

¹¹⁶ Fahir Armaoğlu; *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1–2: 1914–1995)*, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2002, s.612.

Türkiye-ABD İlişkilerinde Kıbrıs Meselesi: Johnson Mektubu Kıbrıs Barış Harekatı ve Silah Ambargosu

Kıbrıs'ta 1950'lerin sonunda başlayıp, 1974 yılında iki toplumun ayrılması; adanın Türk ve Yunan asıllı nüfusları arasındaki çekişmeden; bu çekişme de kökeninde, 19. yüzyıl başında Mora İsyanı ile başlayan Yunan Ulusal Bağımsızlık Hareketi'nden kaynaklanmaktadır.¹¹⁷

Aslında kökeni adanın Osmanlı egemenliğinden İngiliz egemenliğine geçtiği döneme kadar götürülebilecek kadar eski olan bir konu olan "Kıbrıs Sorunu", adanın jeopolitik ve jeostratejik önemi bir nedenle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası sorun haline gelmiştir. Kıbrıs, Rum toplumu içerisinde yaygınlaşarak gelişen, İngiltere'den bağımsızlığın alınarak Yunanistan'la birleşme yönündeki talepler¹¹⁸ Türkiye'nin uzunca bir süre sorunu İngiltere'nin iç meselesi olarak görmesi ve taraf olmaması nedeni ile İngiltere ve Yunanistan arasındaki bir sorun olarak bu iki devlet arasında tartışılmıştır. Türkiye, ancak Yunanistan'ın Kıbrıs üzerindeki isteklerinin ciddi boyutlara ulaşması ve İngiltere'nin ada üzerindeki egemenliğinden vazgeçmesi ihtimalinin ortaya çıkması üzerine konuya taraf olmuştur. Özellikle 1950'li yıllarda Kıbrıs Sorunu ile ilgili Türkiye'nin izlemiş olduğu politikaya baktığımızda, gerçekten de Türkiye'nin daha çok politikasızlığı yeğlediği, Ada'da mevcut statükonun sürdürülmesini istediği görülmektedir.¹¹⁹

Türkiye, bu dönemde Yunanistan ve İngiltere ile olan ilişkilerine önem vermekte, ayrıca NATO müttefiki olan bu ülkelerle bir sorun yaşamak istememektedir. Bu nedenle Türk Hükümeti Kıbrıs diye bir sorunun olmadığını, adanın İngiltere'ye ait olduğunu vurgulamaktadır. 1950'lerden itibaren, Kıbrıs'ta olayların daha da şiddetlenmesi de, Türkiye'nin bu tutumunu değiştirmemiş, ancak Ada'nın gelecekteki statüsünün tartışılmaya başlanması ile Lozan Antlaşması'na da dayanarak Kıbrıs'ın statüsünün belirlenmesinde kendisinin de bir taraf olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır.¹²⁰

Kıbrıs'ta 1950'lerin sonunda başlayıp, 1974 yılında iki toplumun ayrılması; adanın Türk ve Yunan asıllı nüfusları arasındaki çekişmeden; bu çekişme de kökeninde, 19. yüzyıl başında Mora İsyanı ile başlayan Yunan Ulusal Bağımsızlık Hareketi'nden kaynaklanmaktadır.¹²¹ Aslında kökeni adanın Osmanlı egemenliğinden İngiliz egemenliğine geçtiği döneme kadar götürülebilecek kadar eski olan bir konu olan Kıbrıs Sorunu, adanın jeopolitik ve jeostratejik önemi bir nedenle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası sorun haline gelmiştir. Kıbrıs, Rum toplumu içerisinde yaygınlaşarak gelişen, İngiltere'den bağımsızlığın alınarak Yunanistan'la birleşme yönündeki talepler¹²² Türkiye, bu dönemde Yunanistan ve İngiltere ile olan ilişkilerine önem vermekte, ayrıca NATO müttefiki olan bu ülkelerle bir sorun

¹¹⁷ Burcu Bostanoğlu; *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1999, s.430

¹¹⁸ H. Fikret Alasya; *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, 1987, s.10-11.

¹¹⁹ Bostanoğlu;a.g.e.,s.434

¹²⁰ Ahmet Gazioglu, *Enosis Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*, Ankara, Kıbrıs Araştırma Merkezi Yayınları,1998, s.26.

¹²¹ Bostanoğlu;a.g.e.,s.430

¹²² Alasya, a.g.e., s.10-12.

yaşamak istememektedir. Bu nedenle Türk Hükümeti Kıbrıs diye bir sorunun olmadığını, adanın İngiltere'ye ait olduğunu vurgulamaktadır.

1950'lerden itibaren, Kıbrıs'ta olayların daha da şiddetlenmesi de, Türkiye'nin bu tutumunu değiştirmemiş, ancak Ada'nın gelecekteki statüsünün tartışılmaya başlanması ile Lozan Antlaşması'na da dayanarak Kıbrıs'ın statüsünün belirlenmesinde kendisinin de bir taraf olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır.¹²³

Türkiye, NATO'daki müttefiki Yunanistan'ın doğrudan ilgili olduğu Enosis¹²⁴ Hareketi 1954'te başladığında sert tepki göstermekle birlikte bekleyip görmeyi tercih etmiştir. 1954 yılına kadar üç ülke arasında çözümlenmeye çalışılan sorun 1954 yılında Yunanistan tarafından BM Genel Sekreterliği'ne yapılan başvuru sonucu ilk defa uluslararası bir sorun haline gelmiş¹²⁵ ancak bu noktadan sonra Kıbrıs konusunda politika üretme çabalarına girilmiştir. Tartışmalar ve gerilimler ile geçen 1954 ile 1959 yılları arasındaki 4 yıldan sonra Türkiye ve Kıbrıslı Türklerin, enosisi Yunanistan'ın da Türk tezi olan taksimi kabul etmemeleri üzerine, Türkiye ve Yunanistan arasında gerilim artmaya başlamış, dolayısı ile NATO'nun güney kanadı için açık bir tehlike doğmuştur.¹²⁶ İngiltere, Türkiye ve Yunanistan, 1959 Şubat'ında Zürih ve Londra'da bağımsız bir devlet kurulması konusunda anlaşma imzalamış ve bu üç devlet, 16 Ağustos 1960 günü resmen kurularak ardından BM'ye üye olan genç Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının garantörü olmuşlardır. Kıbrıs'ın Zürih ve Londra; Kuruluş, İttifak ve Garanti Anlaşmaları uyarınca kabul edilen anayasası, iki toplumlu, toprak ayırımına dayanmayan federasyon diye nitelenebilecek bir sistem öngörmüştür. Bu antlaşmalarda benimsenen adada bağımsızlık planının oluşmasında ABD önemli bir rol oynamıştır. ABD, tarafsızlık politikasını devam ettirmekle birlikte sorunun BM gibi açık bir forum yerine, NATO içinde tartışılıp sonuca bağlanması taraftarı olmuştur. ABD'nin bu tercihi Enosisi, gerçekleştirmeye çalışan Makarios'un iyi ilişkiler kurmuş olduğu SSCB ve Bağılantısızlar Grubu ülkelerinin BM'de etkin olmasının etkili olduğu söylenebilir.¹²⁷

ABD'nin, Kıbrıs Sorunu ile ilgilenmesinde temel etken bu bölgedeki genel dengenin SSCB lehine değişmesini ve bu devletin bölgeye nüfuzunu önlemeye yöneliktir.¹²⁸

Türkiye'nin sorunun bir tarafı haline gelmesi ve bu konuda Yunanistan ile Türkiye arasındaki anlaşmazlıkların artmasıyla birlikte ABD Kıbrıs Sorunu'nda aktif bir politika izlemeye başlamıştır. Çünkü ABD'nin iki önemli müttefiki olan Türkiye ve Yunanistan'ın doğrudan bir çatışmanın içine girmesi halinde NATO'nun güney kanadı

¹²³ Ahmet Gazioğlu, *Enosis Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*, Ankara, Kıbrıs Araştırma Merkezi Yayınları, 1998, s.26.

¹²⁴ Yunanca'da "Birleşme" anlamına gelmektedir. Kıbrıs'ın bir Yunan adası olduğunu savunan Yunan ve aynı görüşteki Kıbrıslı Rum'lar arasında Kıbrıs'ın, Yunanistan'la birleşmesi yolundaki ideal için kullanılmaktadır.

¹²⁵ N. Münir Ertekün; *Cyprus Dispute and the Birth of the Turkish Republic of Northern Cyprus*, Oxford, University Press, 1984, s.

¹²⁶ Türkkaya Ataöv; *Amerika, Nato ve Türkiye*, Ankara, Aydınlik Yayınları, 1969, s.73-75.

¹²⁷ Thomas Adams and J. Arvin Cottrell; *Cyprus Between East and West*, Baltimore, John Hopkins Press, 1968, s.59-60; A. Micheal Attalides; *Cyprus, Nationalism and International Politics*, New York, St. Martin's Press, 1979, s.16-17.

¹²⁸ H. W. J Brands; "American Enters the Cyprus Tangle 1964", *Middle Eastern Studies*, Vol 23, 1987, pp. 350-355

zayıflayacak, bu durum NATO'da büyük bir açık meydana getirecektir. Üstelik SSCB'yi güneyden çevreleyen jeostratejik öneme sahip olan Ada'da anlaşmazlıklar sürdükçe SSCB'nin söz sahibi olma ihtimali de artacaktır.¹²⁹ ABD'nin bu değerlendirmelerinin de katkısıyla kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin soruna kalıcı bir çözüm getirememesi, 1964 yılına gelindiğinde Türkiye'nin garantörlük haklarını kullanarak Kıbrıs'a müdahale etme girişimine ve ABD'nin bu müdahaleyi engellemesi ile Türkiye ve ABD arasında önemli sorunlara yol açmıştır.

5 Haziran 1964'te Başkan Johnson tarafından İnönü'ye ultimatoma niteliği taşıyan bir mektup gönderilmiştir. ABD, çıkarlarının Türkiye'nin adaya tek başına bir müdahalesinden, mektubun Türkiye'de yaratacağı etkiden daha fazla zarar göreceğini değerlendirmiştir. Mektubun sert üslup içermesi dönemin ABD yetkililerince Türkiye'nin ancak böyle güçlü bir tavır karşısında geri adım atacağı yönündeki değerlendirmelerine dayalıdır. Mektup sonrası Türkiye'de büyük bir hayal kırıklığı yaşanmıştır. Türkiye bu döneme kadar ABD'yi dış politikasının ve güvenliğinin en önemli dayanağı olarak görmektedir. Mektup Türkiye'de bu önemli davasında en önemli müttefiki tarafından yalnız bırakılmışlık hissi uyandırmıştır. Yaşanan hayal kırıklığı Başbakan İnönü'nün gönderdiği cevabi mektuba da yansımıştır. Sert ifadeler içermeyen cevap 13 Haziran'da İnönü'nün imzası ile yollanmış, Johnson'un mektubunda ilettiği görüşme davetini kabul eden İnönü ve aynı tarihlerde ABD'ye çağrılmış olan Yunanistan Başbakanı Papandreou 22-23 Haziran 1964'te, Washington'da Johnson ile ayrı ayrı görüşmelerde bulunmuştur.¹³⁰

Bazı ABD yetkililerinin de kabul ettiği gibi, sert ve küçültücü bir üslup taşıyan mektup, Türkiye - ABD ilişkilerinde önemli bir dönüm noktası olarak nitelendirilebilir. Johnson mektubu, ABD'nin güttüğü amaca yönelik olarak Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini önlemiş ancak Türk dış politikasında değişimler yaşanmasına, Türkiye - ABD ilişkilerinin ise sorgulanmasına neden olmuş ve 1980 yılına kadar Türkiye ile ABD arasında birbiri ardına sorunların yaşandığı bir dönemi açmıştır. Bir anlamda Johnson mektubu Türkiye ABD arasındaki balayı ilişkisini bitiren ve ortak ilişkilere daha realist yaklaşılmasına yol açan dönemi başlatmıştır.¹³¹

Bu mektubun, Türkiye'de bu derece hayal kırıklığı yaratmasının nedeni ise, Türkiye'nin ABD ile olan işbirliğine yüklediği anlamda gizlidir. ABD, işbirliğini çıkara bağlı bir birliktelik olarak algılamaktadır. Buna karşılık, Türkiye için bu işbirliği "ortak değerlere bağlılık", "kader birliği" gibi ideolojik sayılabilecek unsurlar içermektedir.¹³²

Nitekim bu ideolojik unsurlara verdiği değer nedeniyle Türkiye, ABD'nin her politikasına destek sağlamıştır. Ancak "haklı bir davası" olarak gördüğü Kıbrıs konusunda, aynı desteği ABD'den görememiş hatta tehdit unsurları da içeren sert bir tepki ile karşılaşmıştır. Başarısızlığa uğrayan, yalnız Türkiye'nin Kıbrıs politikası değil, tümüyle savaş sonrası izlediği realist dış politikasıdır. Mektubun kamuoyuna

¹²⁹ Faruk Sönmezoglu; *Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları 2006, s.216-217.

¹³⁰ Çağrı Erhan ; "ABD ve NATO'yla İlişkiler", içinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* 1.Cilt, ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 687-689; Nasuh Uslu; *Türk Amerikan İlişkileri*, Ankara, 21. Yüzyıl Yayınları, 200, s.179.

¹³¹ M. Michael Gunter; "The US Turkish Alliance in Disarray", *World Affairs*, Cilt. 167, Sayı. 3, Kış 2005, pp. 118

¹³² Sönmezoglu, a.g.e., s74.

açıklanması ile birlikte ABD karşıtlığı hız kazanmaya başlamış ve ABD karşıtı birçok eylem düzenlenmiştir.¹³³

15 Temmuz 1974'te, Yunan cuntası tarafından desteklenen Ulusal Muhafızlar, Makarios'u bir darbe ile devirmiştir. Bu durumla birlikte, başta İngiltere olmak üzere Avrupalı müttefikler adada anayasal düzenin bozulduğunu kabul etmiş ve Yunan Hükümeti'ni kınamıştır. Tek farklı tutum ABD'den gelmiştir. Washington adada anayasal düzenin yıkıldığını ve statükonun bozulduğunu belirtmek ve Yunan Hükümeti'ni kınamakla birlikte, Sampson Hükümeti'ni tanımayacağını açıklamaktan kaçınmıştır.¹³⁴

ABD'nin bu tavrının Ada'daki üslere olan ihtiyacı ve Makarios'un politik geleceğinin kalmadığı düşüncesinden kaynaklandığı bildirilmektedir.¹³⁵

Bağılantısızlık yanlısı Makarios'un devrilerde yerine Sampson'un gelmesini ve Sampson'un Kıbrıs Helen Cumhuriyeti'nin kurulduğunu belirtmesini bir tehdit olarak algılayan Türkiye, ilk olarak, adada statükonun bozulduğunu görmüş ve bu müdahalenin 1960 Garanti Antlaşması'na aykırı olduğu gerekçesiyle İngiltere'yle birlikte müdahalede bulunmak için görüşmeler yapmıştır. İngiltere görüşmelerde sorunu çözmek için barışçıl yolların tüketilmediğini savunarak birlikte müdahale seçeneğini kabul etmemiştir.

17 Temmuz 1974'te ABD dışişleri bakan yardımcısını Kıbrıs'a yollayarak son bir kez daha Türkiye'nin müdahalesini önlemeye çalışmıştır.¹³⁶ Bütün bu gelişmeler ışığında 1964'teki krizde ABD'nin engellemesi ile adaya müdahale edemeyen Türkiye, 20 Temmuz 1974'te adaya tek başına müdahale etmiştir. Müdahalenin yapılabilmesinde dünya kamuoyunun Yunanistan karşıtı tutumu da önemli rol oynamıştır. Müdahale sonrası 22 Temmuz'da ateşkes imzalanmış, müdahalenin etkisi ile Yunanistan'da 22-23 Temmuz'da 7 yıllık cunta devrilmiş ve sorumlu subaylar tutuklanmıştır. Bu çöküş adadaki Sampson Hükümeti'nin de çökmesine yol açmış ve Sampson'un yerine Rum yönetiminin başına Glaukos Clerides geçmiştir.¹³⁷

Yeni yönetim ile Türkiye arasında Cenevre'de görüşmeler yapılmış, belirli bir anlaşmaya varılmış ve görüşmelerin devamı kararlaştırılmıştır. Ancak bu görüşmeler sırasında da baskı altındaki Türk Bölgeleri boşaltılmadığı gibi, bunların bir kısmındaki Türkler kitle halinde öldürülmeye devam edilmektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin fiilen koruması altına girmemiş tüm köyler toplu imha tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu nedenle 2. Cenevre görüşmeleri sonuçsuz kalmış ve Türkiye tarihinde 14 Ağustos 1974 tarihinde ikinci müdahaleyi gerçekleştirmiştir. Türkiye, ikinci müdahaleyi gerçekleştirip kontrol alanını genişletince, uluslararası kamuoyunun, özellikle de ABD'nin tepkisi ilk müdahalede olduğu gibi yumuşak olmamış ve Türkiye çok yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. Türkiye'nin ilk müdahalesi haklı ve meşru bulunurken, ikinci harekât bir işgal olarak nitelendirilmiştir. Müdahale sonrası ABD tarafından Türkiye'ye yönelik olarak uygulamaya konulan ambargonun da gerekçesi olarak ifade edilen ikinci müdahale,

¹³³ Nihat Erim; *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ankara, Ajans Türk, 1975, s.303

¹³⁴ A. Theodore Coulombis; *The United States, Greece and Turkey: The Troubled Triangle*, New York, Praeger, 1983, s.23

¹³⁵ Laurance Stern, *The Wrong Horse: The Politics of Intervention and the Failure of American Diplomacy*, New York, Times Books, 1977, s.23.

¹³⁶ Coulombis, a.g.e., s.23.

¹³⁷ Coulombis, a.g.e, s. 93-95; Bostanoğlu, a.g.e, s.453-454

ABD çevrelerinde özellikle görüşmeler sürerken ikinci müdahalenin yapılmış olması, ikinci müdahale ile adanın fiilen ikiye ayrılması ve 1960'ta kurulan ve BM üyesi olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temellerinin ortadan kalkmasına dayalı olarak eleştirilmiştir.¹³⁸

Yunanistan ise Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin ABD tarafından engellenmediğini öne sürerek 14 Ağustos 1974'te NATO'nun Askeri kanadından ayrılmıştır.¹³⁹ Türkiye'nin Kıbrıs'a garantörlük hakkına dayanarak askeri çıkartma yapmasıyla harekete geçen BM, 16 Ağustos 1974'te Yunanistan'ın NATO askeri kanadından çekilmesinden bir gün sonra, Türkiye'yi işgalci olarak nitelendirmiş ve yabancı askerlerin adadan çekilmesini istemiştir. Daha önce ifade edildiği gibi ABD için Kıbrıs, etnik değil stratejik bir sorundur. Adadaki etnik çatışmanın sona erdirilmesi, sadece konuya ilişkin olarak ortaya çıkabilecek bir Türkiye-Yunanistan çatışmasının önlenmesi ve adanın SSCB nüfuzuna geçmemesi açısından önemlidir. Bu noktada ada kendi nüfuz alanında kaldığı sürece sorunun hangi yöntemle çözüleceği önemini kaybetmemektedir. ABD, bu sebeple her iki ülkeye eşit uzaklıkta durmaya çalışmaktadır. ABD'nin bu politikası, özellikle kongre üzerinde etkili olan Yunan etnik lobisinin ABD dış yardımlarını düzenleyen kanunlara dayanarak Türkiye'ye baskı uygulama çabaları çerçevesinde yoğun eleştirilere uğramıştır.

Türkiye'nin ABD'nin baskısıyla 1972 yılında yasakladığı haşhaş ekimine tekrar izin verilmesi üzerine kongre üyelerinin hükümete Türkiye'ye yapılan yardımların durdurulması ve yaptırım uygulanması yolunda baskısı zaten mevcuttur. Türkiye'de 1973 seçimlerinde tüm partiler bu kesimin oyunu alabilmek için propagandalarını yasağın kaldırılması üzerine kurmuştur. Seçimden sonra, bu şekilde propaganda yapan Cumhuriyetçi Halkçı Parti (CHP) lideri Bülent Ecevit, Milli Selamet Partisi (MSP) ile koalisyon kurunca kamuoyu ve basının baskısı ile 1 Temmuz 1974'te, 7 ilde afyon ekiminin tekrar başlayacağını açıklamıştır.¹⁴⁰ Haşhaş ekimine tekrar izin verilmesi üzerine ABD Kongresi, Export - Import Bankası tarafından Türkiye'ye daha fazla kredi vermesini yasaklamış, 6 Ağustos'ta kabul edilen kararla, Temsilciler Meclisi, ABD Başkanı'na afyon ekiminin tekrar yasaklanması için Türkiye'yle en üst düzeyde temasta bulunma, temas sonuç vermezse 1971 tarihli Dış Yardım Yasası çerçevesinde Türkiye'ye verilen yardımları durdurma yetkisi vermiştir. Haşhaş üretimi yasağını kaldıran Başbakan Ecevit'e göre, 1974'teki Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ambargo kararında bir etkisi yoktur. Ecevit; "İkinci harekât yapılmasaydı da ambargo kararının alınacağını iddia ederek, haşhaş yasağının kaldırılmasının, kararın alınmasında asıl faktör olduğunu belirtmiştir." ABD yönetiminin kongre baskısıyla başlattığı ambargo eyleminin, Kıbrıs Sorunu'nun çözümünde etkili bir araç olamayacağı fikrinin yanında, bunun ABD'nin bölgeye ilişkin çıkarlarına, NATO ve Batı savunmasına vereceği zarar açısından da değerlendirildiği görülmektedir.¹⁴¹ Yönetim, ambargo kararına açıkça karşı çıkmış, bunu başaramayınca da en azından ambargo uygulamasının yumuşatılmasına çalışmıştır. Dışişleri Bakanı Kissenger'in kongreye yaklaşımı, Realist dış politika anlayışı bakımından güzel bir örnek oluşturmaktadır. Kissenger'e göre, Kongre'nin dış olaylara günlük ya da haftalık detaylar düzeyinde ilgi göstermesi, amaca yönelik ve bütünsel bir nitelik taşıması gereken ülke politikasını bazı ilkelere göre ayarlamaya çalışarak,

¹³⁸ Stern, a.g.e, s.30.

¹³⁹ Couloumbis, a.g.e, s. 29

¹⁴⁰ Çağrı Erhan, Beyaz Savaş, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996, s.132-141.

¹⁴¹ Oberling, a.g.e., s.26.

olumsuz gelişmelere yol açmıştır. Nitekim Kissinger'in bu tavrı ABD'deki Yunan lobisi ve Yunanistan tarafından büyük eleştiriler almıştır.¹⁴² Kissinger'e göre, ambargo zaten etkisiz kalacak ve istenmeyen gelişmeleri engellemeye yeterli olmayacaktır. Ambargoyu ilk telaffuz eden de Kissenger'dir; ancak daha müdahale sürerken hem Türkiye hem de Yunanistan'a karşı uygulanmasını istemiştir.¹⁴³

Sonuçta ambargonun, kurumlar ve iktidar arasındaki etkileşim sonucu ortaya çıkan bir iç politika edimi olarak açıklanabileceği görülmektedir. ABD'nin realist politikası açısından bakınca da, yönetimin ambargo veya herhangi bir ceza ile Türkiye'nin hareketini kontrol etmeye çalışması doğal görünmektedir. Bu, hem Yunanistan'ı bir ölçüde yatıştırmak hem de Türkiye'ye hegemonik sistem içinde çizgi dışına taşın ve sistemi zorlayan eylemlerden kaçınması gerektiğini vurgulamak için gereklidir. Benzer uygulama 1964 krizinde de benimsenmiştir. Johnson mektubu sonucu Türkiye ile ilişkilerinde sorun yaşayan ABD, ilerleyen süreçte Türkiye'yi rahatlatarak politikalar benimseyerek iki ülke arasında denge sağlamaya çalışmıştır.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası siyasal sistem, büyük bir değişim yaşamış, Avrupalı büyük güçler, uluslararası politika ve ekonomide baş aktör olma pozisyonlarını yitirmiş, bunların yerini, nükleer güce sahip ABD ve SSCB almıştır. ABD, 1949'da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nü (North Atlantic Treaty Organization-NATO), SSCB ise 1955'te Varşova Paktı'nı (Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması) kurmuş, böylece ABD liderliğindeki kapitalist blok ile SSCB liderliğindeki sosyalist blok arasında siyasal, ekonomik ve askeri rekabete dayalı Soğuk Savaş dönemi başlamış oldu.

Uluslararası sistemdeki bu köklü değişiklik ülkelerin dış politikalarına yansırken Türkiye'nin de dış ilişkilerinin yeniden düzenlenmesinde etkili olmuştur. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış politikasına egemen olan ve ona istikamet veren esas unsur, savaş sonrası Avrupa dengesinde meydana gelen boşluklardan yararlanan SSCB'nin, Türkiye üzerindeki istekleri olmuş ve bu durum doğal olarak Türkiye için güvenlik endişesini de beraberinde getirmiştir.¹⁴⁴

Türkiye, her ne kadar yürüttüğü akılcı ve dengeli politikalar ve yoğun siyasi baskılara rağmen, İkinci Dünya Savaşı dışında kalmayı başarmışsa da, bir ülkenin uluslararası ilişkilerdeki göreceli ağırlığını ve gücünü yansıtan ekonomik, teknolojik ve askeri kapasitelerden yoksun olduğu için, ortaya çıkan Sovyet tehditlerine yalnız başına karşı koyamayacağını işaretleri olmuştu. Bu durum aynı zamanda, Türkiye'nin iki kutuplu soğuk savaş düzeninde tam bağımsız bir dış politika izlemesine de imkan vermiyordu.

Türkiye ve ABD arasında 1959'da imzalanan bir anlaşma ile Türkiye topraklarına gerektiğinde SSCB'ye karşı kullanılmak üzere 15 Jüpiter füzesi

¹⁴² Coulombis, a.g.e, s. 29

¹⁴³ Sönmezoglu, a.g.e., s.257-261.

¹⁴⁴ Yusuf Sarıay, "Atatürk'ten Günümüze Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-48/ataturkten-gunumuze-turk-dis-politikasi-hakkinda-genel-bir-degerlendirme>

yerleştirilmesi ile SSCB'nin, Türkiye'deki ABD üslerinden duyduğu rahatsızlık U-2 Olayı'nda en üst düzeye çıkmıştı.¹⁴⁵

Bu olay, Türkiye'deki askeri üslerin, ABD casus uçakları tarafından SSCB'ye karşı kullanıldığını da göstermiş oldu. Türkiye'nin "çevreleme" politikasına destek vermesi, SSCB'nin aleyhine politikalar izlemesi ve Ortadoğu'daki gelişmelerde ABD'nin yanında yer alması kaçınılmaz olarak Türk-Sovyet ilişkilerini olumsuz etkilemişti.

Türk dış politikası, Moskova tarafından "emperyalistlerin Ortadoğu ve Balkanlar'daki saldırgan ve yayılmacı emellerine alet olma" biçiminde algılanmış ve bunun sona erdirilmesi istenmişti. Tüm bu olumsuzluklara rağmen SSCB Stalin'in ölümünden sonra Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştı.

ABD-SSCB gerginliğinin belirleyici ve hakim olduğu Soğuk Savaş döneminde, Türkiye-ABD ilişkilerini belirleyen asıl unsur, savaştan sonra giderek somutlaşan Sovyet tehdidi olmuştur. SSCB'nin Türkiye'den boğazlar bölgesinden üst talebiyle, Kars ve Ardahan illerinin kendisine bırakılmasını daha yüksek sesle dillendirmeye başlamıştır.

Türkiye, SSCB tehdidi karşısında, NATO üyeliğinin tek başına yeterli olamayacağı endişesiyle, ABD'nin çıkarlarına hizmet edecek şekilde ve SSCB'nin tepkisine maruz kalacak şekilde Türk topraklarında hava üsleri, radar ve haberleşme tesisleri kurmak için ABD'ye her türlü kolaylığı sunmuş, bu durumu çok iyi değerlendiren ABD ise, olası bir SSCB çatışmasında, Türkiye'yi bir lojistik üs olarak kullanma planlarını bir bir hayata geçirmiştir.

Diğer taraftan, Türkiye'de konuşlu üslerde görev yapan ABD'li personelin, Türk yargı sisteminin dışında tutulması, Truman ve Marshal yardımları altında ABD'den alınan askeri ve ekonomik yardımlar, Türkiye'yi fazlasıyla ABD'ye bağımlı hale getirmiş, yine sözde bölgesel barışın korunması için, ABD'nin önderliğinde oluşturulan paktlara büyük bir özveri ile dahil olmamız, Türk dış politikasının zaman zaman ABD'nin etkisinde kalarak şekillenmesine sebep olurken, sömürgecilik karşısında değişken politikalar da izlemiştir.

Kıbrıs 1960'ların ortalarından ve özellikle de 1974 yılından sonra Türk dış politikasını en meşgul eden konular arasında ilk sırada gelmiştir. Kıbrıs sorunu ile zorlu bir sınavdan Türkiye aynı zamanda en başarılı dış politikasını da uygulamıştır. Milli meselelerinde bağlı olduğu ittifak dışında da inisiyatif kullanabileceğini ve bu konudaki kararlılığını da tüm dünya kamuoyuna göstermiştir.

Türkiye'nin iç politikadaki tutumu da ABD ile ikili ilişkilerini şekillendiren etkenlerden olmakla beraber Türkiye'de yapılan askeri müdahalede görüldüğü üzere demokrasinin askıya alınma süreci ve sonrası ara rejimde müdahaleleri gerçekleştiren kadroların ABD karşısı bir politika geliştirdikleri görülmemiştir. Tam tersine askeri darbe dönemleri Birleşik Devletler ile sıkı ilişkilerin gözlemlendiği dönemlerdir.

Demokrat Parti iktidarının son yıllarında Başbakan Adnan Menderes'in ABD'ye rağmen Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk arayışları içerisine girdiği bilinmektedir.

¹⁴⁵ 1 Mayıs 1960'da Adana'daki İncirlik üssünden havalanan Amerikan U-2 casus uçağı Sovyet hava sahasında istihbarat çalışması yaparken tespit edilip düşürüldü. İlk başta, kendilerine ait bir meteorolojik araştırma uçağının 1 Mayıs günü İncirlik'ten havalandıktan sonra kaybolduğunu, uçağın düşmüş olabileceğini bildiren ABD, U-2 pilotu Gary Powers'ın sağ ele geçirildiğini öğrenince, uçağın istihbarat amaçlı bir U-2 olduğunu itiraf etmek zorunda kaldı.

Ancak süreç 27 Mayıs askeri darbesi ile yarım kalmıştır. Bu noktadan hareketle Demokrat Parti iktidarına son veren müdahalenin ABD'nin desteği ya da en azından sessiz kalmak suretiyle onayı sonucu gerçekleştiği söylenebilir. Zira dönem itibarıyla Türkiye ile girift ilişkileri ve güçlü bir istihbarat örgütü olan ABD'nin darbe planlarından haberi olmaması zordur ve bundan dolayı denilebilir ki darbe bu ülke için sürpriz olmamıştır. Washington, Türkiye'de gerçekleşecek bir yönetim değişikliğinin ilişkileri değiştirmeyeceği biliyordu. Dolayısıyla bu ülke için darbe sonrası askeri rejim ve değişen koşullara ayak uydurmakta bir sıkıntı olmamıştır.

Diğer taraftan 27 Mayıs 1960 askeri darbesini gerçekleştiren kadronun NATO ve CENTO'ya dolayısıyla her iki uluslararası kurumun lideri konumundaki ABD'ne "inanma" ve "bağlılık" içinde oldukları beyanı da yeni dönemde Ankara'nın ABD ve içinde bulunduğu ittifaklara yaklaşımını ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım darbeden on beş gün sonra ABD Başkanı Eisenhower tarafından Devlet Başkanı Gürsel'e gönderilen kutlama mektubunda takdirle karşılanacaktır.¹⁴⁶

Türkiye ABD ilişkilerinde meydana gelen ilk kriz öncelikle meşhur "Johnson Mektubu" ile oluşmaya başlamıştır. Gerek Türkiye'de, gerekse de Kıbrıs'taki Türkler de ilk defa bu tarihten itibaren "Anti Amerikan" hareketleri görülmeye başlanmış fakat Türkiye'nin SSCB tehdidinden dolayı, Türkiye ABD ile olan ilişkilerini oldukça sıkı tutmaya çalışmıştır.

Türkiye 1960'lı yıllarında ortasından 1970'li yılların sonuna kadar Kıbrıs bunalımı yüzünden içine düştüğü yalnızlıktan kurtulabilmek için dış politikasından çok yönlü bir açılım içine girmiştir. Fakat bu açılım Türkiye'nin dış politikasının temel taşlarını zedelememiştir. Sadece çok yönlü bir dış politika geliştirme çabasını arttırmıştır. O yıllarda Kıbrıs konusu dışında uluslararası sistemi ve bölgesel ilişkileri temelden etkileyecek bağımsız bir dış politika uygulayamamıştır.

1960'ların ortasından itibaren Türkiye SSCB ikili ilişkilerinde normalizasyon olarak nitelendirilebilecek yeni bir dönem başlamıştır. Türkiye ve Sovyetler farklı kamplarda yer almalarına rağmen 1967, 1972, 1979 yıllarında ikili ticaret anlaşmaları imzalamışlardır. Bu durumu sadece, SSCB'nin "barış içinde bir arada yaşama" siyasetine Batı'nın olumlu bakmaya başlamasına ve bunun sonucunda Doğu-Batı ilişkilerinde ortaya çıkan gelişmelere bağlamak yanlış olur. Aslında Türkiye-SSCB ilişkilerindeki olumlu gelişme, Doğu-Batı ilişkilerinin çerçevesinin çok ötesine geçmiştir. Şüphesiz Türkiye, SSCB'ye karşı bu yeni yaklaşımında, Batı ile dayanışmasının, bu çerçevedeki yükümlülüklerinin ve kendi güvenlik ihtiyaçlarının gereklerini yerine getirmeyi de ihmal etmemiştir.¹⁴⁷

Sonuç olarak; Türkiye, sahip olduğu köklü ve zengin tarih ile dünya siyasi haritası üzerinde kapladığı coğrafi koşulların, kendisine sunduğu avantajlardan yeteri kadar yararlanabilecek gerekli altyapı ve eğitilmiş insan kaynaklarından yoksun olduğu için, ayrıca Soğuk Savaş süresince çift kutuplu sistemin getirdiği stratejik ve taktik parametrelere sıkı sıkıya bağlı kalınması, alternatif stratejilerin ve buna bağlı taktik manevra alanlarının geliştirilememesi nedeniyle, ne kendi başına bağımsız bir dış

¹⁴⁶ Halil Şimşek, Johnson Mektubu ve Türk Amerikan İlişkilerine Etkisi, <http://www.demokratcanakkale.com/yazar/233/johnson-mektubu-ve-turk-amerikan-iliskilerine-etkisi-ii>;

¹⁴⁷ Kamel,a.g.e.s.419

politika izleyebilmiş, ne de ABD ve Batı Blokuna karşı tam bağımsız bir politika geliştirebilmiştir.

Bunun neticesi olarak, Türkiye-ABD ilişkileri, tek taraflı ABD'ye bağımlılık esasına göre gelişme göstermiş, ABD'nin sadık bir müttefiki olma yolunda, ABD'nin ulusal çıkarları istikametinde hazırlanmış pek çok ikili işbirliği antlaşmalarını çok fazla sorgulanmadan, çoğu zaman da TBMM onayı olmadan yürürlüğe koyarken, buna karşılık hiç beklemediği bir şekilde Johnson Mektubu krizi ve ardından Kıbrıslı Türklere yönelik soykırımı önlemek için yaptığı Kıbrıs askeri müdahalesinin ardından, ABD'nin silah ambargosu ile karşılaşması gibi hiç beklemediği ve hak etmediği yaptırımlarla karşılaşmış ve sonuçta ikili ilişkilerde büyük kırılmaların yaşanmasına sebep olmuştur.

ABD'nin Türkiye'ye yönelik bu yaklaşımı, günümüz ifadesiyle stratejik ortaklığın ruhuna da aykırıydı. Zira stratejik ortaklık, birileri tarafından planlanan bir projeyi uygulamada, kayıtsız şartsız onlara iştirak etmek değildir. Aksine, söz konusu antlaşmaların oluşturulmasında ve her bir sürecinde, Türkiye'nin de karar verici olarak ve eşit şartlarda yer almasını gerektirmektedir. Ancak bunun o günün şartlarında ve Türkiye'nin içinde bulunduğu zorluklar nedeniyle yapılabilmesinin gerçekçi olmayacağını söyleyenler de muhakkak olacaktır. Şüphesiz Türkiye'nin menfaatine olmayan ve kuralları Türkiye tarafından belirlenmemiş antlaşmalarda, Türkiye'nin çıkarlarının söz konusu olması mümkün olamaz.

Soğuk Savaş döneminin sonuna kadar "Soğuk Savaşın küresel politikaları" çerçevesinde bir dış politika uygulamıştır. Soğuk Savaşın sonunda Doğu Bloğunun yıkılması ile birlikte dünyada değişen konjonktüre hazırlıksız yakalanmıştır. Bu dönemde Türk dış politikasının temel amaçlarında değişiklik yapılmasa bile davranış biçimi açısından büyük değişikliklere başlanmıştır.

Kaynakça

Kitaplar

- ADAMS, Thomas W. ve COTTRELL, Alvin J., *Kıbrıs'ta Komünizm*, Ankara, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, 1967.
- ALASYA, H. Fikret; *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Merkezi Yayınları, 1987
- ARMAOĞLU, Fahir; *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2: 1914-1995)*, İstanbul, Alkım Yayınevi, 2002
- ARMAOĞLU, Fahir, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu – Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- ATAÖV, Türkkaya, *Amerika, NATO ve Türkiye*, Ankara, Aydınlik Yayınevi, 1969
- ATAÖV, Türkkaya, *Amerikan Belgeleriyle Amerikan Emperyalizminin Doğuşu*, I. Basım, Ankara, Doğan Yayınevi, 1968
- ATTALIDES, Michael A., *Cyprus: Nationalism and International Politics*, New York, St. Martin's Press, 1979.
- BASKIN, Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, cilt-1: 1919-1980, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001
- BROWN, George, TINDALL, David E. SHİ, *America A Narrative History*, New York, 1996.

- BOSTANOĞLU, Burcu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1999
- COULOUMBIS, Theodore A., *The United States, Greece and Turkey: the Troubled Triangle*, New York, Praeger, 1983.
- Dokumentu Vnesney Politiki SSSR*, cilt 3, Moskova, Gospolitizdat, 1959, belge No:342.
- DIVINE, Robert&, T. H. Bren, *America Past and Present*, Glenview, 1987
- ERHAN, Çağrı, *Beyaz Savaş*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1996
- ERHAN, Çağrı *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, 1. Baskı, Ankara, Remzi Kitabevi, 2001
- ERİM, Nihat, *Kıbrıs: Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde*, Ankara, Ajans-Türk,1975.
- EROL, Mine, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Amerika Büyükelçisi Rüstem Bey*, Ankara, 1973
- ERTEKÜN, Münir N., *Cyprus Dispute and the Birth of the Turkish Republic of Northern Cyprus*, Oxford, University Press, 1984
- GAZIOĞLU, Ahmet, *Enosis Karşı Taksim ve Eşit Egemenlik*, Ankara, Kıbrıs Araştırma Merkezi Yayınları,1998
- GERGER, Haluk, *Soğuk Savaştan Yumuşamaya*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1980.
- GÜRÜN, Kamuran, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK, Ankara, 1991.
- HARRIS, S. George Harris, *Troubled Alliance: Turkish-American Alliance Problems in Historical Perspective 1945-1971*, Washington, American Enterprise Institute, 1972.
- KEENE, Jennifer D., *The United States and the First World War*, Harlow, Longman, 2000
- KURAT, Akdes Nimet, *Türk Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış*, Ankara, 1959
- McGHEE, George, *The US –Turkish –NATO- Middle East Connection*, New York, St. Martin's Pres, 1990
- NEVINS, Allan, H.Steele Commager, *Amerika Birleşik Devletleri Tarihi*, Çev: Halil İnalçık, İstanbul, Varlık Yayınları, 1961, s. 160.
- OBERLING, Pierre, *Bellapais'ye Giden Yol: Kıbrıs Türklerinin Kuzey Kıbrıs'a Göçü*, çev. Mehmet Erdoğan, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1987.
- PEHLIVANOĞLU, A. Öner, *Küba Krizi ve Nükleer Savaş Eşiğinde Türkiye*, 1. Baskı, İstanbul, Kastaş Yayınevi, Mayıs 2003.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Türk Dış Politikası*, İstanbul, Der Yayınları 2006
- STERN, Laurence, *The Wrong Horse: The Politics of Intervention and the Future of American Diplomacy*, New York, Times Books, 1977.
- ŞİMŞİR, Bilal N. *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
- TODD, Paul Lewis & Merle Curti, *Rise Of The American Nation*, New York, 1961.
- USLU, Nasuh, *Türk-Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs*, Ankara, 21. Y.Y. Yayınları, 2000.
- QASIMLI, Musa, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İlişkileri (1960-1980)*, Türkçeye aktaran Alpertunga Altaylı, Ankara, 2013.
- YEL, Selma, *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009.
- YETKİN, Çetin, *Türkiye'deki Askeri Darbeler ve Amerika, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül'de Amerika'nın Yeri*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995.

Makaleler**Gazete ve Dergiler**

- AKARSLAN, Mediha, "1962 Küba 'Ekim Füzeleri' Bunalımı ve Türkiye", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Cilt 114, No 344, Nisan 1995, s. 20-24.
- ALBAYRAK, Mustafa, "DP Hükümetlerinin Politikaları (1950-1960)", *Türkler*, c.17, 2002. s.855-877.
- "Amerikano-Turetskie Pregovori", *İzvestiya*, 6 Nisan, 1967, No:81.
- "Beseda L.İ.Brejneva s Dj.Sunaem", *İzvestiya*, 21 Kasım, 1969, No:275.
- "Beseda L.İ.Brejneva s Dj.Sunaem", *Pravda*, 21 Kasım 1969.
- "Beseda v Kremle", *Pravda* 15 Mart 1977, No:74.
- "Besedi v Kremle", *Pravda*, 17 Kasım 1982, No:321, s.1.
- BRANDS, H. W. J, "American Enters the Cyprus Tangle 1964", *Middle Eastern Studies*, Vol 23, 1987, pp. 350-355
- DAPONTE, Kosta, "Ecevit: "NATO'ya Katkımız Azalmıştır", *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1978.
- "Deklaratsiya o Printsipah Dobrososedskih Otnoşeniy Mejdu Soyuzom Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik i Turetskoy Respublikoy", *Pravda*, 18 Nisan 1972, No:109.
- "Demirel: "Ecevit Sıkıntısından Kendisini Dış Gezilere Attı", *Milliyet*, 17 Nisan 1976.
- "Demirel'i Moskova'da Kosıgın Karşladı", *Adalet*, 20 Eylül 1967.
- "Demirel'i Moskova'da Kosıgın Karşladı", *Adalet*, 20 Eylül 1967.
- "Demirel, "Türk-Rus Dostluğu Gelişiyor", *Milliyet*, 20 Eylül 1967.
- "Demirel: "Ecevit Sıkıntısından Kendisini Dış Gezilere Attı", *Milliyet*, 17 Nisan 1976
- "Ecevit Sovyet Başbakanı ile Görüştü", *Milliyet*, 18 Nisan 1976.
- "Ecevit: "Dış Güçler Bölücülüğü Kışkırtıyor", *Tercüman*, 11 Mayıs 1979.
- "Ecevit'in Sovyetler Gezisi Bugün Başlıyor", *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1978.
- "Ego Prevosxoditelstvu N.V.Podgornomu", "Ego Prevosxoditelstvu A.N.Kosıginu", *Pravda*, 9 Kasım 1969, No:313.
- ERHAN, Çağrı, "Osmanlı-Amerikan İlişkilerinin Başlangıcında Temel Faktörler (1776-1830)", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Ankara, 15-15 Ekim 1997, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, Ankara, TTK, 1997, ss.21-34.
- ERHAN, Çağrı, "ABD ve NATO'yla İlişkiler", içinde *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* 1.Cilt, ed. Baskın Oran, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, ss. 687-689
- "Erzurum'dan Kalkan U-8 Uçağı Rusya'ya İndirildi", *Milliyet*, 23 Ekim 1970.
- "Ecevit Sovyet Başbakanı İle Görüştü", *Milliyet*, 18 Haziran 1976.
- "Ecevit: Ambargo ile bizi ezmek mümkün değildir", *Milliyet* 19 Mayıs 1978.
- "Ecevit: SSCB İle İlişkilerin Gelişmesine Büyük Önem Veriyoruz", *Milliyet*, 21 Haziran 1978.
- "Ekonomik Belge Bugün İmzalanıyor", *Milliyet*, 25 Haziran, 1978.
- "Ecevit: Batı'nın Destek Ölçüsü İlişkimizi Etkiler", *Milliyet*, 11 Mayıs 1979.
- FİLİPPOV, A., "Kurs na Dobrososedstvo", *Pravda*, 2 Haziran 1980, No:154.
- FİLİPPOV, A., "Nezabivaemie Vpeçatleniya", *Pravda*, 10 Eylül 1976, No:254 (21223).
- "Gost İz Turtsii", *Pravda*, 16 Mart 1977, No:75.
- GUNTER; M. Michael, "The US Turkish Alliance in Disarray", *World Affairs*, Cilt. 167, Sayı. 3, Kış 2005, pp. 113-118

- GÜRBÜZ, Vedat, "Bir İdeal, Bir Amerikan Başkanı ve Onun Başarısızlığı: Başkan Wilson ve Milletler Cemiyeti", *Atatürk Yolu*, Mayıs-Kasım 2002, C.8, Yıl:5, S. 29-30, ss.87-99.
- "İntervyu Premer Ministra Turtsii", *Pravda*, 21 Haziran 1978, No:172.
- "İshodya İz Vzaimnih İnteresov", *Pravda*, 23 Haziran 1978, No:174.
- KAMEL, Ayhan, "İkinci Dünya Savaşı'nın Bitiminden Günümüze Kadar Türk-Rus İlişkileri", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyuma Sunulan Tebliğler*, TTK, Ankara, 1999, ss. 409-420.
- KOHEN, Sami, "Türk-Sovyet Görüşmeleri Olumlu Sonuçlanıyor", *Milliyet*, 23 Haziran, 1978.
- "Kosigin Türk-Sovyet ilişkilerini güçlendirmek için gerekli ortam var", *Milliyet*, 15 Mart 1977.
- "Korkmadan Yılmadan Sandık Başına", *Milliyet* 5 Haziran 1977.
- KÖPRÜLÜ, Orhan, Tarihte-Türk Amerikan Münasebetleri", *Bellekten*, C. LI, S. 200, ss 928-930.
- "K Priezdu v Sovetskiy Soyuz Prezidenta Turtsii Djevdeta Sunaya", *Pravda*, 12 Kasım 1969, No:316.
- "K Vizitu v Sovetskiy Soyuz Premer Ministr Turetskoy Respubliki Bulent Ecevit", *Pravda*, 21 Haziran 1978, No:172.
- Letopis Sovetskoy Vneshney Politiki 1919-1979*, s.220-221.
- Mejdunarodnaya Jizn* dergisi, 1963, Kasım, No:11, s.147-148.
- NAZAROV, İ., "Sovetskiy Soyuz i Turtsiya Mogut Jit v Drujbe", *Pravda*, 3 Haziran, 1960, No:155
- "Na Printsipah Dobrososedstva i Delovogo Sotrudnicestva; Viizit A.N.Kosigin'a v Turtsiyu", *Pravda*, 29 Aralık 1975, No:363.
- "Novie Grajdane Sovetskoy Armenii", *Komunist*, Erivan, 25 Nisan 1970, No:97.
- "O Predstoyashem Vizite v SSSR Prezidenta Turetskoy Respubliki DJ.Sunaya", *Pravda*, 28 Kasım 1969, No:301, s.4.
- "O Predstoyashem Vizite v SSSR Ministra İnostrannih Del Turetskoy Respubliki", *Pravda*, 5 Mart 1977, No:64.
- "Obmen Telegrammami", *Pravda* 10 Kasım1971, No:314.
- "Obmen Telegrammami", *Pravda*, 11 Kasım 1977, No:315 (21650).
- "Obmen Telegrammami", *Pravda*, 15 Kasım 1973, No:319.
- "Otvetnie Telegrammi", *Pravda* 6 Haziran 1970, No:157
- "Otyezd iz Moskvi Prezidenta Turetskoy Respubliki", *Pravda*, 22 Kasım 1969, No:326.
- "Otyezd Na Rodinu", *Pravda*, 13 Temmuz 1968, No:195, s.4.
- "Poezdka Prodoljaetsya", *Pravda*, 17 Kasım 1969, No:321;
- "Poleznie Rezultati", *Pravda*, 20 Mart 1977, No:79.
- "Polojenie v Turtsii", *Pravda*, 29 Mayıs, 1960, No:150.
- "Poxoroni İsmeta İnonu", *Pravda*, 29 Aralık 1973, No:363.
- "Pozdravleniya Sovetskomu Soyuzu", " Prezidiumu Verhovnogo Soveta SSSR", *Pravda* 24 Aralık 1982, No:358, s.7.
- "Prebivanie Premer Ministra Turtsii", *Pravda*, 24 Haziran 1978, No:175.
- "Prezident Turtsii v Azerbaydjane", *Pravda*, 19 Kasım 1969, No:323.
- "Prezident Turtsii v Stolitse Ukraini", *Pravda*, 16 Kasım 1969, No:320.
- "Prezident Turtsii znakomitsya s Leningradom", *Pravda*, 15 Kasım 1969, No:319.

- “Prezidiumu Verhovnogo Soveta SSSR”, *Pravda* 16 Kasım 1982, No: 320, s. 4.
- “Priem L.İ.Brejnevın B. Ecevita”, *Pravda*, 23 Haziran 1978., No:174.
- “Reç Tovarisha Brejneva”, *Pravda*, 26 Haziran 1978, No: 177.
- “Reç Tovarışa i.Bilena”, *Pravda*, 6 Kasım 1977, No:310.
- SARINAY, Yusuf, “Atatürk'ten Günümüze Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-48/ataturkten-gunumuze-turk-dis-politikasi-hakkinda-genel-bir-degerlendirme>
- “Sovetsko-Turetskie Peregovori”, *Pravda*, 28 Aralık 1975, No:362.
- “Sovetsko-Turetskoe Kommyunike”, *Pravda*, 19 Mart 1977, No:78.
- “Sovmestnoe Sovetsko-Turetskoe Kommunique”, *Pravda* 22 Kasım 1969, No:326.
- “Sovmestnoe Sovetsko-Turetskoe Kommunique”, *Pravda* 30 Aralık 1975, No:364.
- “Sunay'ı Moskova'da Podgorniy ve Kosigin Karşladı”, *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1969.
- “Sunay: Yardıma İhtiyaç Var”, *Milliyet*, 5 Nisan 1967
- “Sunay Moskova'da Törenle Karşlandı”, *Milliyet*, 13 Kasım 1969.
- “Sunay: “Moskova'da Anlayış Gördük”, *Milliyet*, 22 Kasım 1969.
- ŞARİFOV, A., “Trezvıe Golosa”, *İzvestiya*, 28 Nisan 1967, No:100.
- ŞİMŞEK, Halil, Johnson Mektubu ve Türk Amerikan İlişkilerine Etkisi, <http://www.demokratcanakkale.com/yazar/233/johnson-mektubu-ve-turk-amerikan-iliskilerine-etkisi-ii>;
- “Teple Vstrechi”, *Pravda*, 18 Kasım 1969, No:322.
- “TKİP: “Siyasal Belge Bir Teslimiyet Anlaşmasıdır”, *Cumhuriyet*, 25 Haziran, 1978.
- UGOLKOV, İ., “Stupeni Dobrososedstva”, *Pravda*, 12 Kasım 1969, No:316, s.5.
- VASİLYEV, A., V.Ovçinnikov, “Na Turetskoy Zemle”, *Pravda*, 12 Nisan 1972, No:103.
- VASİLYEV, A., V.Ovçinnikov, “Veha v Razvıtii Dobrososedstva”, *Pravda*, 19 Nisan 1972, No:110.
- Vneshnyaya Politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnye Otnosheniya. Sbornik Dokumentov.1974*, belge No:53, s.134-136.
- Vneshnyaya Politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnye Otnosheniya. Sbornik Dokumentov.1975*, belge No:76, s.170-173.
- Vneshnyaya Politika Sovetskogo Soyuza i Mejdunarodnye Otnosheniya. Sbornik Dokumentov.1978*.
- “V Chest Prezidenta Turetskoy Respubliki”, *Pravda*, 21 Kasım 1969, No:325.
- “V Drujestvennoy Obstanovke”, *Pravda*, 14 Kasım 1969, No:318.
- “V drujestvennoy obstanovke”, *Pravda*, 15 Mart 1977, No:74.
- “V İnteresah Dobrososedstva”, *Pravda* 22 Haziran 1978, No:173.
- “V İnteresah Dobrososedstva”, *Pravda*, 23 Haziran 1977, No:173.
- “V İnteresah Dobrososedstva i Mira; Prezident Turetskoy Respubliki Djevdet Sunay v Moskve”, *Pravda*, 13 Kasım 1969, No:317.
- “V Svyazi s 50-letiem Sovetsko-Turetskogo Dogovora”, *Pravda*, 17 Mart 1971, No:76.
- “Vizitu, Peregovori”, *Pravda*, 2 Haziran 1970, No:153.
- “Vo İmya Sotrudniçestva i Vzaimoponimaniya”, *Pravda*, 15 Nisan 1972, No:104.
- “Vstrechi v Turtsii”, *Pravda*, 15 Nisan 1968, No:106, s.4.
- “Vstreça v Ankare”, *Pravda*, 29 Nisan 1978, No:119.
- YAKUBOV, N., “50 let Turetskoy Respubliki; Etapı sotrudniçestva”, *İzvestiya*, 27 Ekim 1973, No: 254 (17487).

YAKUBOV, N., "Na Osnove Vzaimnoy Vıgodi", *İzvestiya*, 24 Mart 1972, No:71, s.4.
"Zayavlenie Sovetskogo Pravitelstva Pravitelstvu Turtsii", *Pravda* 27 Ekim 1970, No:300.
"Zayavlenie TASS", *Pravda*, 18 Şubat 1970, No:49.

Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Kentsel Kimlik Üzerindeki Etkileri: İstanbul, Eskişehir ve Bursa Örnekleri

Mehmet AKALIN*

ÖZET

Günümüzde küreselleşmenin etkileri en yoğun biçimde kentlerde hissedilmektedir. Küreselleşme kentsel mekânları sürekli değişime zorlamakta, kentlerin fiziksel, ekonomik ve sosyal olarak dönüşmesine yol açmaktadır. Değişime zorlanan kentlerde gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projeleri ise kentlerin kimliklerini tahrip etmekte ve kentleri bir birine benzeterek tek tipleştirilmektedir. Kent kimliği, bir kenti diğer kentlerden farklılaştıran, o kente anlam ve değer katan somut ve somut olmayan öğelerin bütünüdür. Bir kentin kimlik sahibi olması ise o kentin diğer kentlerde olmayan coğrafi, sosyal, ekonomik ve fiziksel birtakım özelliklerden en az bir ya da birkaçını bünyesinde barındırmasına bağlıdır. Bu çalışmada, öncelikle küreselleşmenin kentleri ne şekillerde değişime zorladığı kavramsal olarak ele alınmıştır. Daha sonra ülkemizde gerçekleştirilen kentsel dönüşüm uygulamalarının kentlerin kimlikleri üzerindeki etkileri örneklerle anlatılmış ve gerçekleştirilen projelerde kentsel kimlik kayıplarının en aza indirilebilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Küreselleşme, Kentsel Dönüşüm, Kentsel Kimlik, Aidiyet.*

The Effects of Urban Renewal Projects On Urban Identity: İstanbul, Eskişehir and Bursa Examples

ABSTRACT

Today, the effects of globalization are felt most intensely in the cities. Globalization is forcing urban spaces to change continuously; it is transforming the city as physical, economical and socially. Forced to change the urban transformation projects which carried out in the cities, destroying the identity of the city and likening the city to each other. Urban identity, which differentiates a city from other cities. Urban identity is a set of tangible and intangible elements which makes the city a significant and valuable. Urban identity depends on socially, economical and physical properties which differ from other cities. In this study, primarily the effects of globalization on cities were considered as conceptual. Then described the effects of urban transformation projects on urban identity in our cities. Finally suggestions were made about minimize the loss of urban identity.

Key Words: Globalization, Urban Renewal, Urban Identity, Belonging.

1.Giriş

Kentler; sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri, yönetim durumu ve nüfusu bakımından kırsal alanlardan ayırt edilen yerlerdir. Kırsal alanlara göre tarım dışı üretimin yoğun olduğu kentlerde, sanayi ve hizmet sektörlerinin ekonomi içerisindeki payı yüksektir. Cemaat tipi sosyal ilişkilerin yerine daha formel olan cemiyet

* Dr, Sosyal Güvenlik Uzmanı, Sosyal Güvenlik Kurumu, makalin@sgk.gov.tr

ilişkilerinin hüküm sürdüğü kentler, aynı zamanda doğurganlık oranının da kırsal alanlara göre daha düşük olduğu merkezlerdir.

Kentler, sadece yeni bir ekonomik teşkilatlanmayı ve değişmiş bir fiziki çevreyi içermez; aynı zamanda insanın davranış ve düşüncelerine tesir eden yeni bir sosyal düzeni de ifade eder.¹ Bu bakımdan kentler, mekânsal bir örüntüden daha fazlasıdır. Sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yapıları da bünyesinde barındıran kompleks bir organizasyon yapısına sahiptir. Küreselleşme süreci ile ekonomik, sosyal, siyasal ve ekolojik yapıları değişime uğrayan kentler güncel gelişmelere göre yeniden dizayn edilmektedir. Bu bağlamda değişim emrivakisi ile mekânlar yeniden üretilirken, geçmişte kentleri tarihsel süreklilik içerisinde katmanlar halinde oluşturan zenginlikler de birer birer ortadan kaybolmaktadır.

Kentlerimiz son zamanlarda küreselleşmenin mekânsal yansımalarından nasibini alarak, mekânsal değişime ve dönüşüme fazlasıyla ayak uydurmuş görünmektedir. Ekonomik ömrünü tamamlama, alt yapı yetersizlikleri, yasalara aykırı yapılaşma, güvenlik zafiyetleri ve rant değerlerinin artışı gibi çeşitli gerekçelerle; farklı yöntemler kullanılarak tarihi kent merkezleri, sit alanları ve gecekondu bölgeleri dönüştürülmektedir. Köklü bir tarihi olan ve Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde katmanlar halinde şekillenen kadim kentlerimiz kentsel dönüşüm kapsamında gerçekleştirilen projelerden olumsuz yönde etkilenmektedirler.

Nitekim kamu eliyle ülkenin dört bir yanında üretilen tek tip toplu konutlar, artık kentsel dönüşümün kentlerdeki yüzü haline gelmeye başlamıştır. Tektipleşerek dönüşen kentlerimizin özgün nitelikleri de bu süreçte erozyona uğramaktadır. Ayrıca günümüzde kentsel dönüşüm projesi olarak sunulan çevreler ve yapılar, yerellikten referans alınmadan üretildiğinden, özgün yerel yapıların yanında eğreti görünümler oluşturmaktadırlar.

Son zamanlarda tek boyutlu ve yüzeysel projelerle kaybedilen kimliğin kentlerimize yeniden kazandırılabilmesi amacıyla yerel yönetimler tarafından büyük kentsel dönüşüm projeleri gündeme gelmektedir. Ülkemizdeki kentsel dönüşümün baş aktörlerinden olan Toplu Konut İdaresinin (TOKİ) de bundan sonra yapacağı projelerde yerel kimlik öğelerini göz önünde bulunduracağını söylemesi kimliksizleşen kentlerimizin geç de olsa fark edildiğinin bir kanıtıdır.

Şüphesiz kentsel dönüşüm projeleri kentlerin pek çok açıdan iyileştirilmesini hedeflemektedir. Ancak, çeşitli olumsuz müdahalelerle önce o kentin özgün kimliğini bozmak, daha sonra da ona yeni bir kimlik kazandırmaya çalışmak, kentlerimizin tarihselliğine ve kentsel belleğin sürekliliğine zarar vermektedir. Bir başka anlatımla, kentlerin geçmişine ait özellikleri ile çağdaş gereksinimleri uygun fiziksel ortamlarda kaynaştıramadığı zaman, tarihsel ve kültürel süreklilik zedelenmekte; kentlerdeki özgün kimlikler yok olmaktadır.²

Çalışmada ilk olarak küreselleşme sürecinin kentlerimizi değişime nasıl zorladığı üzerinde durulacak, küreselleşmenin kentleri nasıl dönüştürdüğü açıklanmaya çalışılacaktır. Daha sonra kentlerin giderek birbirine benzemesi referans alınarak

¹ Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yem Yayınları, 12. Baskı, 2012.

²Gaye Birol, "Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Oteli Üzerine bir Değerlendirme", *Arkitekt Dergisi*, Kasım-Aralık; 514, 2007, ss. 46-54.

kimliksizleşme ve tek tip kentleşme sorunları irdelenecektir. Son olarak ise ülkemizde kentsel dönüşüm uygulamalarının yoğunluk kazandığı bazı kentlerimiz ve kentsel dönüşüm uygulamalarının bu kentlerin kimlikleri üzerindeki etkileri üzerinde durulacaktır.

2- Küreselleşen Kentler

Küreselleşme çok boyutluluk özelliğinden dolayı çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Ayrıca, kişiler çalışma alanları ve dünya görüşlerine göre küreselleşme hakkında farklı tanımlar yapabilmektedirler. Bu yüzden küreselleşmenin, herkesin üzerinde oydaştığı bir tanımı bulunmamaktadır. En basit anlamda zaman ve mekân sıkışması olarak tanımlanan küreselleşme süreci, ülkelerin ekonomik, siyasi ve toplumsal yapılarını etkileyen bir süreçtir. Yerelin evrenselleşmesi, bilginin serbest dolaşımı, sermayenin akışkanlığı, dünyada ortak dil birliği yaratılması şeklinde gelişen küreselleşme aynı zamanda; kentlerin ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel ve ekolojik özellikleri üzerinde etki gücüne sahip bir fenomendir.

Küreselleşme ile birlikte siyasal, ekonomik, teknolojik ve yönetsel alanda yaşanan dönüşümleri günümüz kentleri üzerinden okumak mümkündür. Nitekim küreselleşen dünyada kentler geleneksel yapılarından ayrılarak çok farklı misyonlar üstlenmeye başlamış; adeta değişimlerin merkez üstü haline gelmişlerdir. Bunun sebebi ise küreselleşmenin en önemli etkilerinin kentlerde yaşanıyor olması ve kentsel mekânları sürekli değişime zorlamasıdır.

Ekonominin, siyasetin ve sosyal ilişkilerin küreselleştiği bir ortamda kentlerin uluslararası sermayeden daha fazla pay alabilme çabası beraberinde birbirleriyle yarışan kentlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Küresel piyasalardan pay alabilmek ya da aldıkları payları arttırabilmek için yarışan kentler, sürekli kendisini güncelleştirmeye ve hızlı değişime ayak uydurarak bir adım öne çıkmaya çalışmaktadırlar. Kentler içinde inisiyatif kullanabilen, finans, bankacılık ve ticaret gibi alanlarda gelişmeleri doğru okuyabilen ve etkin politikalar belirleyebilenler dünya çapında adını duyurup, büyürken; diğer kentler kaçınılmaz bir çöküş içerisine girmektedirler.³ Küresel piyasalardan pay alabilmek için birbiri ile kıyasıya rekabet içerisine giren kentler arasından ise, hizmet ve sermaye hareketleri konusunda avantajları olan, üretim yapan ve bunu pazarlayabilen, sermayeyi kendisine çekebilen, kontrol eden iş, kültür ve turizm anlamında çekiciliğini muhafaza edebilen "küresel kentler" ortaya çıkmaktadır.⁴

"Küresel kent" (Global City) kavramı ilk kez Anthony King'in "Global Cities" adlı kitabında kullanılmıştır.⁵ Ancak ilk olarak ünlü sosyolog Saskia Sassen, küreselleşmeyle ortaya çıkan yeni kent olgusunu "dünya kentleri"nden ayırmak için "küresel kent" kavramını kullanmıştır. 1991'de yayımladığı "The Global City: New York, Londra, Tokyo" adlı kitabında Sassen, küreselleşmeyle birlikte 1980'lerle gelişen ve yeni bir sürece giren dünya ekonomisinin büyük kentler ile olan etkileşimini ve söz konusu kentlerde ortaya çıkan değişimi gözlemleyerek yeni bir kent tipinin oluştuğunu

³ Şenay Kaypak, "Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Markalaşması ve Marka Kentler" , *C.Ü. İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 14: 1, 2013, s. 344.

⁴ Kaypak, *a.g.m.*, s: 344.

⁵ Anthony d. King, *Global Cities: Post-Imperialism and the Internationalization of London*, 1990.

savunmuştur.⁶ Nitekim küreselleşmenin etkisiyle geçen son 25 yıl yazarı haklı çıkarmış, küresel kentler sermayenin yeniden üretildiği mekânlar haline gelmiştir.

Küresel kentler “küreselleşememiş kentler” den farklı olarak, sermayenin ve üretimin kontrol edildiği, üretime ilişkin buluş ve teknolojilerin geliştirildiği, bilgi akış sistemlerinde ve iletişim teknolojilerinde uzmanlaştığı, imalat sektörünün önemli bir kısmının desantralize edildiği kentlerdir. Ayrıca küresel kentler dünya ekonomisine etki eden borsaları, haberleşme, emlak, pazarlama ve sigorta şirketlerinin yoğunlaştığı, uluslararası organizasyonların, finans kurumlarının, çok uluslu ve ulus ötesi firmaların yönetim faaliyetlerinin yürütüldüğü, ekonomik, politik ve kültürel ilişkilerin kontrol edildiği merkezler⁷ olarak diğer kentlerden ayrılmışlardır.

Küresel kent özelliği gösteren bir yer, kentler hiyerarşisinde daha üst sıralarda yer aldığı için, global sermayeden daha rahat pay alabilmekte, aldığı payın oranı ise diğer kentlerin aldığı payın oranından daha yüksek olabilmektedir. Küresel kentler, yapılması planlanan uluslararası organizasyonlara ev sahipliği yapabilme yönünden diğer kentlere göre bir adım öndedir. Buralarda yaşayan insanlar, farklı mal ve hizmetlere, diğer kentlerde yaşayan insanlardan daha kolay ve hızlı şekilde erişebilmektedir. Bilgi, iletişim ve ulaşım ağları, küresel kentlerde hem daha düzenli hem de daha gelişmiş teknoloji ile sunulmaktadır. Nitelikli iş gücü açısından, insanların niteliklerine daha uygun ve beklentilerine daha iyi cevap veren iş bulabilme olanakları sunmaktadır. Küresel kentlerde uzmanlaşma ve iş bölümü diğer kentlerden daha fazla gelişmiştir. Bu nedenle bu kentlerde farklı sektörlerin varlığı diğer kentlerle kıyaslandığında daha yükündür.⁸

Yukarıda sayılan ekonomik iyileşmelerin yanı sıra küreselleşme kentler üzerinde yıkıcı özellikler göstererek istenmeyen durumlara da sebep olabilmektedir. Örneğin küresel kentler, rekabet açısından ucuz işgücü talep ettiğinden, ucuz işgücünü karşılamak için küresel kentlere yönelik yoğun iç ve dış göçler yaşanabilmektedir.⁹ Bu da bölgede konut sıkıntısına yol açarak eğreti barınma koşulları yaratabilmektedir. Ayrıca küresel kentlerde, kentsel yaşamın artan maliyeti karşısında yaşam kalitesi bazı bölgelerde oldukça düşmekte ve kentin büyük bir kesiminde ayakta kalma mücadelesi toplumsal barışa zarar vererek kentsel şiddeti arttırmaktadır.¹⁰ Diğer taraftan, küresel kentlerde yaşanan gelişmeler, özgün kent kimliklerinin aşınmasına ve zaman içinde yok olmasına sebep olabilmektedir. Ayrıca, küresel kentlerde kentsel mekânlar yeniden yapılandırılırken, kentlerin kültürel çevreleri yoğun yapılaşma baskısı altında kalabilmektedir.¹¹ Bu yeniden yapılandırma mekânsal farklılaşmalara yol açarak zenginlerle yoksulları mekânsal ve tüketim kalıpları olarak kutuplaştırabilmektedir.

Küreselleşmenin kentleşme ve kentsel mekânlar üzerindeki etkilerini ikiye ayırarak incelemek mümkündür. Bu etkilerden birincisi yoksulluk ve mekânsal ayrışmalar özelinde kendini göstermektedir. Nitekim küreselleşmenin olumsuzluklarından birisi olan ulusal ve uluslararası gelir dağılımındaki eşitsizlikler sömürü düzeninin etkinliğini de arttırmaktadır. Bunun sonucunda kentlerde yoksul ve

⁶ <http://v3.arkitera.com/h52012-kuresel-kentler.html>, erişim tarihi: 12.11.2014.

⁷ Muharrem Es, *Kent Üzerine Düşünceler*, Okutan Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 39-40.

⁸ Es, *a.g.e.*, s. 40-42.

⁹ Es, *a.g.e.*, s. 41.

¹⁰ Es, *a.g.e.*, s. 41.

¹¹ Es, *a.g.e.*, s. 41.

zengin arasındaki makas giderek açılmakta, taraflar arasındaki ekonomik farklılıklar derinleşmekte, kentsel mekânlarda geleneksel barınma pratikleri değişmektedir. Küreselleşmenin nimetlerinden yararlanarak refah düzeyi yükselen kişilere artık eski mahalleleri ve evleri yetmemeye başlamaktadır. Bu kişiler kent çeperlerinde diğer kentlilerle minimum etkileşim içerisine girebilecekleri, sıkı güvenlik önlemleri ile korunan, sosyal donatı alanları gelişkin, kapalı/kapılı (gated) konutlarda yaşamayı tercih etmektedirler. Bu mekânlar sahiplerine sadece ayrıcalıklar dünyası vaat etmekle kalmayıp, aynı zamanda tüketim toplumu ideolojisine uygun olarak belirli bir yaşam tarzını ideal ev kurgusu olarak sunmaktadır.¹² Kentsel elitin güvenlik ve kentsel sorunları gerekçe göstererek yerleştikleri bu mekânlarla birlikte farklı toplumsal kesimlerin oturma bölgeleri birbirlerinden ayrılmakta ve aralarındaki duvarlar yükselmektedir. Yükselen duvarlar ile toplumsal sınıflar arasındaki iletişim azalmakta ve mekânsal ayrışma toplumsal bölünmelere yol açabilmektedir.¹³

Küreselleşmenin kentsel mekânlar ve kentleşme üzerindeki ikincisi etkisi ise daha çok kentlerin fiziksel boyutuna ilişkindir. Küreselleşmenin etkisiyle kentlerin çoğunda yaşanan benzer yapılaşma eğilimleri, giderek kentlerin birbirine benzemesine yol açmaktadır. Benzer tasarımlarla, aynı yapıım teknolojisi ve aynı yapı malzemesi ile üretilen, bir bakıma prototip yapılar, dünya kentlerini birbirine benzeştirip, yakınlaştırırken; yerel özgünlüklerin belirlediği kent kimliklerini de yok etmektedir.¹⁴

3-Kentsel Kimlik

İnsanları yaşadıkları mekâna bağlayan en önemli unsur, aidiyet duydukları yeri diğer yerlerden farklılaştıran özelliklerdir. Bu özellikler aynı zamanda mekânın kimliğini tanımlamaktadır. Aidiyet duyulan mekânlar sahip oldukları kimlik özellikleri sayesinde orada yaşayanlar açısından anlam kazanmaktadır. Bu yüzden kentsel kimlik sorunsalına kentlilik bilinci ve aidiyet üzerinden bakmak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Ülkemizde 1950'li yıllardan günümüze ivme kazanarak artan kentleşme sadece nicel ve nitel bir form değişikliği değil aynı zamanda önemli bir sorun kaynağıdır da. Özellikle göç alan kentlerin azman birer kent halini almalarıyla bu bölgelerde çok farklı sosyo-kültürel ve ekonomik sorunların ortaya çıktığı bilinmektedir. Sosyo-kültürel ve ekonomik sorunlar içerisinde kentlilik ve kentlilik bilinciyle ilgili olanlar ise kentsel yaşam kalitesini doğrudan etkilediğinden üzerinde durulması gereken konulardır.

Kentleşme ekonomik bakımdan ele alındığında kişinin geçimini tamamen kentte ve kente özgü işlerle sağlaması¹⁵ olarak tanımlanabilir. Kentlilik bilinci ise bireylerin kente yaşadıklarının ve kentli olduklarının farkında olmalarıyla ilgili bir kavramdır. Başka bir ifadeyle kentlilik bilinci, kent kültürünü anlamak, kendini kente, kentnin dinamiklerine ait ve güvende hissetmek, kentsel oluşumlardan sorumluluk duymaktır. Bu bilince sahip bireyler, bu bilince sahip olmayanlara göre yaşadıkları

¹²Rıfat N. Bali, *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002. Akt: Hasan Yaylı, "Küreselleşmenin Kentler Üzerine Etkisi: İstanbul Örneği", *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012.

¹³ Peter Marcuse and Ronald van Kempen, "Globalizing Cities:A New Spatial Order?", *Oxford: Blackwell Publishers*, 2000, s.4.

¹⁴ Yaylı, *a.g.e.*, s. 340.

¹⁵ Hüseyin Bal, *Kent Sosyolojisi*, Fakülte Kitabevi, Yayınlar, Isparta, 2002, s.62.

kente karşı daha fazla sorumluluk duyarlar. Bu kişilerin tutum ve davranışları kente özgü nitelikler kazanır.

Kişilerin kentlileşememesinin ve kentlileşemeyen kişilerde kentlilik bilincinin gelişim gösterememesinin birçok sebebi vardır. Hızlı bir şekilde yaşanan göçler bu sebeplerin başında gelmektedir. Nitekim göç sürecinin hızlı bir şekilde yaşandığı kentlerde kırsal alanlardan büyük kentlere gelerek “kentlileşemeyen” kişiler bir kimlik sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bir yandan kırsal, toplumsal değerlerini büyük ölçüde yitiren, ancak öte yandan kentsel yaşam biçimiyle gereği gibi tanışamayan ve uyum sağlayamayan kişiler, içine düştükleri değersizlik ve yabancılaşma şartlarında şehirli kimliklerini geliştirememektedirler. Bunun sonucunda ise toplumsal aidiyet arayışı içinde ya bölgesel kimliklerine sarılmakta ve bölgecilik dayanışmasını geliştirmekte ya da aşiret, din, mezhep kaynaklı kimliklere eğilim göstermektedirler.¹⁶ Bu durum kentlerin “tanımsız”, “kimliksiz” ve “güvensiz” mekânlara dönüşmesine yol açmaktadır. Böyle bir kent ortamı, göçle gelenleri kentlileştiremeyeceği gibi yerleşik kentlilerde de “kenti umursamama”, “kendini kentle bütünleştiremememe” ve “kente aidiyet duymama” gibi duygular yaratmakta ve sonuçta “sahipsiz kentler” ortaya çıkmaktadır.¹⁷ Bu bakımdan “kent sakinleri”nin aynı zamanda “kentin sahipleri” olması, kent kültürünü yaygınlaştırmak ve kentlilik bilincini geliştirmekle mümkündür.¹⁸ Kentlilik bilincinin gelişkin olduğu toplumlarda ise yaşanan kentlerin kimliğinin farkına varılması ve bu kimliğin sürdürülebilirliğinin sağlanması daha kolay olmaktadır.

Kentsel kimlik; bir kenti diğer kentlerden farklılaştırıp, tekleştiren; kendine özgü somut ve somut olmayan niteliklerin bütünüdür. Kent kimliği kavramı aynı zamanda yukarıda değinildiği gibi o kentte ikamet edenlerin yaşadıkları yere yükledikleri anlamlandırma ve değerler kümesi olarak da nitelendirilebilir.¹⁹ Bir kentin kimlik sahibi olması onun diğer kentlerde olmayan coğrafi, sosyal, ekonomik ve fiziksel birtakım özelliklerden en az bir ya da birkaçını bünyesinde barındırmasına bağlıdır. Örneğin, Mekke Arap Yarımada’sında etrafı dağlar ve çöllerle çevrili coğrafi açıdan oldukça kısır bir kenttir. Tüm bu coğrafi yetersizliklere rağmen Müslümanların kiblesi olan Kabe’ nin burada bulunması kenti bir inanç merkezi haline getirtmiştir. Yine Paris, Eyfel kulesiyle özdeşleşmiş bir kültür ve sanat şehridir. Newyork’un Manhattan Yarımada’sı gökdelenler, iş merkezleri ve yaşam biçimleri ile finansal bir merkez, Özgürlük Heykeli imgesiyle de özgürlük ve aydınlanma kentidir. Ayrıca kentsel imgeler bakımından Moskova denilince Kızıl Meydan, Roma denilince Kolezyum, Sidney denilince Opera Binası, Rio denilince de İsa Heykeli ilk olarak akıllara gelmektedir.

¹⁶ Erol Kaya, *Kentleşme ve Kentlileşme*, Okutan Yayınları, İstanbul, 2003, s.70.

¹⁷ Kumru Arapkirlioğlu, “Kentli Kimliği ve Kentsel Siyasal Hareketler”, *Yerellik ve Politika*, Ed.A. Mengi, 2007, s.193-210.

¹⁸ Ahmet Mutlu ve Özgür Özaydın, *Metropol Kent; Samsun’da Kentlilik Bilinci*, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Raporu, 2011, s. 11.

¹⁹ İlhan Tekeli, *Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler*, Kent Planlaması Konuşmaları. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayını, 1991.

3. Kent Kimliğini Etkileyen Faktörler

Kent kimlikleri tarihsel süreç içerisinde insanların üzerinde yaşadıkları çevreye etki etmeleri sonucunda oluşabileceği gibi yerin coğrafik özellikleri nedeniyle de ortaya çıkabilmektedir. Tarihsel gelişim süreçlerine bakıldığında özellikle iyi korunmuş, istilaya uğramamış kentlerin iyi bir şekilde kimliklerini günümüze taşıdıkları görülmektedir. Bu tip kentler bölgedeki ekonomik yapı ve kent kültürü hakkında zengin bir bilgi kaynağı niteliğindedir. Ayrıca bu kentlerde iklimsel özelliklerin fiziksel yapılar, inşaat teknikleri ve yaşam pratikleri üzerindeki etkilerini kolaylıkla görmek mümkündür. Geçirdiği tarihi süreçler boyunca devamlılığını sağlayabilmiş ve iyi korunmuş tarihi kentler o kentte yaşayanlar hakkında birçok bilgiyi barındırdığından kente özgü tüm süreçleri berrak bir şekilde günümüze ulaştırabilmektedir. Diğer taraftan, farklı kültürlerle etkileşimde bulunan kentlerde de bilgi ve kültür alışverişi nedeniyle kültürel çeşitliliğin artabildiği ve bu durumun kente bambaşka kimlikler kazandırabildiği unutulmamalıdır.

Kent kimliği, somut ve somut olmayan kentsel kimlik öğelerinden oluşmaktadır. Bunlardan somut kimlik öğeleri, kentsel mekânı oluşturan görünür öğelerdir. Somut olmayan kimlik öğeleri ise mekânda her zaman doğrudan karşılığı bulunmayan ancak somut kimliğin şekillenmesinde etkisi bulunan, kentin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısıdır.

3.1.Somut Kimlik Öğeleri

Kentsel mekânı oluşturan somut kimlik öğeleri “doğal” ve “yapay” öğeler olmak üzere kendi içinde iki gruba ayrılmaktadır. Doğal çevre özellikleri, kentlerin yapısını dolayısıyla kent kimliğini belirleyen ilk öğe grubu olması sebebiyle kent kimliği açısından önemlidir. Doğal çevre oluşumunda insan etkisinin bulunmadığı çevredir. Bir bölgenin topografyası, iklimi ve diğer coğrafik özellikleri o kentin doğal çevresini oluşturmaktadır. Doğal çevre verilerini topografik durum, iklim koşulları, su ögesi, bitki örtüsü, jeolojik durum ve genel konum oluşturur. Bu faktörlerin farklılığı, kentleri birbirinden ayırır, tanımlar, özgün kılar ve kente kimlik verir.²⁰

Kentler topografik açıdan değerlendirildiğinde kuruldukları ve gelişim gösterdikleri bölgenin topografik özelliklerinden çokça etkilendikleri görülür. Dağ içi çöküntü ovalarında veya alüvyonların oluşturduğu düzlüklerde kurulan kentlerdeki yerleşim şekilleri, konutların fiziksel görünümü ve sokakların örüntüsü gibi görsel kimlik öğeleri, dağlık ve engebeli bölgelerde kurulup gelişen kentlere göre farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin; Doğu Karadeniz Bölgesinin engebeli yapısı buradaki yerleşimlerin dağlık şekilde dağ yamaçlarında kurulmasına sebep olmuştur. Yerleşmelerde, topografyaya bağlı olarak vadi yamaçları ve rüzgâr almayan bölgeler tercih edilmiştir. Yine evlerin arka cephesi toprağa dayalı, ön cephesi ise manzaraya hakim bir konumda yerleştirilmiştir. Ayrıca konutlarda malzeme olarak genellikle bölgeye özgü taşlar ve ağaçlardan elde edilen ahşap malzemeler kullanılmıştır.

²⁰A. Buket Önem, ve İsmet Kılınçaslan, “Haliç Bölgesinde Çevre Algılama ve Kentsel Kimlik”, *İTÜ Dergisi*, Cilt: 4(1), 2005, s.115-125.

Resim 1. Doğu Karadeniz Bölgesinde yer alan bir Gürcü evi.

Doğal çevre öğelerinden bir diğeri olan iklim de kentin kimliğini doğrudan etkilemektedir. Yaz sıcaklarının rekor düzeylere ulaştığı Güneydoğu illerimizdeki geleneksel avlulu-eyvanlı yapılar o kentlerin kimliğini oluşturan öğelere iyi bir örnektir. Diyarbakır, Şanlıurfa ve Gaziantep; evlerin ve sokakların iklim koşullarına göre şekillendiği, iklime özgü bir mimarinin geliştirildiği illerimizdendir.²¹

Resim 2. Diyarbakır Kuşdili Köşkü.

Kent kimliğini oluşturan fiziksel öğelerden bir diğeri ise yapay çevredir. Yapay çevre insanın bilgi ve kültür birikimine dayanarak, doğal çevresinde bulmuş olduğu yeraltı ve yer üstü zenginliklerini kullanarak kendisinin yarattığı çevreyi anlatmaktadır. Temel özelliği insan elinden çıkmasıdır. Kentsel ya da kırsal olma özelliğine bakılmaksızın yerleşim yerlerinin hepsi yapay çevreyi oluşturmaktadır. Yapay çevre oluşturulduğu dönemdeki toplumların bilgi, teknoloji, toplumsal değerlerini ve toplumun ortak kültürünü yansıtır. Bu nedenle ortak kültürel mirasın da kaynağıdır.

²¹ <http://diyarbakirlilardernegi.blogcu.com/diyarbakir-evleri/3823258>, Erişim Tarihi: 19.11.2014.

Yapay çevre üretildikleri dönemin toplumsal gereksinimlerine ve ekonomik özelliklerine göre şekillenir.²² Yapay kimlik öğelerini kente özgünlük sağlayan, arazi kullanımı, kentsel doku, mimari miras, sembol öğeler, kent silueti ve kent panoraması olarak sıralamak mümkündür.

3.2. Soyut Kimlik Öğeleri

Kent kimliğini oluşturan ikinci grubu somut olmayan kimlik öğeleri oluşturmaktadır. Bunlar sosyal, kültürel ve ekonomik öğelerden oluşmaktadır.

Kent kimliğine etki eden sosyal öğeler nüfusun yapısıyla doğrudan ilişkilidir. Nitekim nüfusun özellikleri sosyo-kültürel yapı aracılığı ile kentin kimliğini belirlemektedir. Kentteki demografik yapı, eğitim düzeyi, entellektüel birikimin niteliği ve işgücüne katılma oranı gibi değişkenler kentteki yaşam biçiminden çevresel fiziki yapılar ve sosyal donatı alanlarının niteliğine kadar çok geniş bir alanı etkileyebilmektedir.

Kent kimliğine etki eden kültürel bileşenler bir diğer somut olmayan kimlik öğesini oluşturmaktadır. Kültür, geçmişten gelen ve geleceğe miras bırakılan, yapısı itibarıyla dün, bugün ve yarın arasında köprü görevi gören bir unsurdur. Kültür olgusunun zamanla kurduğu bu ilişki, kentsel mekânlarda okunabildiği sürece kentlere kimlik kazandırabilmektedir. Kentlilerin yaşam biçimleri, örf-adetleri ve gündelik yaşam pratikleri kentin kimliğini doğrudan etkilemektedir. Kentlerdeki yapay çevrenin insanlar tarafından oluşturulması, insanların kentsel kimliğe hem somut hem de somut olmayan katkılarının bir göstergesidir.

Diğer taraftan refah düzeyinin yükselmesi insanların kente ilişkin tercihlerinde değişikliklere sebep olmaktadır. Artan gelir düzeyi sonrası beğeni ve tercihleri değişen insanlar daha konforlu ve prestijli yaşam alanlarına ihtiyaç duymakta ve bu yönde talep oluşturmaktadır. Bu ise beğeni ve trendlerin kentlerde yeni kimlik öğeleri oluşturmaya sebep olmaktadır. Beğeni ve tercihlerin trendlere göre sürekli olarak değişmesi kentleri istikrarsızlaştırmakta, süreksizleştirmekte ve kararsızlaştırmaktadır. Örneğin Cumhuriyetin ilk yıllarında apartmanlarda yaşamak kentliliğin, refahın ve prestijin simgesi iken, günümüzde bu süreç terse dönmüştür. Artık müstakil, bahçeli evlerde ve kent merkezlerinin dışında kurulan kapalı yaşam alanlarında yaşamak zenginliğin göstergelerinden olmuştur.

Kent kimliğini oluşturan somut olmayan öğelerden sonuncusu ekonomik bileşenlerdir. Ekonominin, kentleşme ve mimarinin ardındaki temel dinamiklerden biri olması; kentlerin kimliklerinde ekonomik göstergelerin etkisini arttırmıştır. Sanayi kenti, üniversite kenti, fuar kenti, turizm kenti gibi ekonomi tabanlı işlevsel niteliler bazı kentlerde zaman içinde kentsel kimliğin parçası hatta belirleyicisi haline gelmiştir.²³

²² Ruşen Keleş, Can Hamamcı ve Aykut Çoban (2009). *Çevre Politikası*, İmge Yayın Evi, 6. Basım, 2009, s.50.

²³ Mübaccel B. Kıray, *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, Ankara, 2003.

4-Ülkemizde Gerçekleştirilen Kentsel Dönüşüm Uygulamalarının Kimlikli Kentlerimiz Üzerindeki Etkileri

Dünyadaki pek çok kent gibi ülkemizdeki kentler de giderek neo-liberal ekonominin gereksinimleri doğrultusunda değişmektedir. Günümüzde; yüksek teknoloji endüstriler, yeni istihdam biçimleri, yeni idari ve yönetsel kuruluşlar, uluslararası etkinlikler ve turizm, sermayeye dünya çapında hareketlilik kazanmıştır.²⁴ Bu hareketli sermayeyi kendilerine çekebilmek amacıyla bazı kentlerimiz sosyo-ekonomik açıdan hareketlenerek, yeniden yapılanma süreci içine girmiştir. Yeniden yapılanma kapsamında gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projeleri kentlerimize yeni imajların eklenmesine sebep olmaktadır. Bu ise kentlerimizi ulusal ve uluslararası anlamda pazarlanmasını kolaylaştırmaktadır.

Kentsel dönüşüm ekonomik, sosyal, mekânsal ve çevresel dinamikleri ile bir bütündür. Kentsel dönüşüm, kentsel sorunların çözümünü sağlayan ve değişime uğrayan bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel koşullarına kalıcı bir çözüm sağlamaya çalışan kapsamlı bir vizyon ve eylem olarak tanımlanmaktadır.²⁵ Ülkemizde gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projelerinin gerekçeleri tanımda sayılanlarla paralellik gösterse de hızlı bir şekilde hayata geçirilen projelerde ekonomik saiklerle hareket edildiği açıktır. Ayrıca, salt ekonomik kaygı ve yapıların niteliğinden çok niceliğinin önemsendiği bir anlayışın ürünü olan projeler tarihsel süreç içerisinde doğal ve/veya yapay şekillerde kazanılmış kent kimlikleri üzerinde tehdit oluşturmaktadır. Konut sorununa çözüm üretebilmesi bakımından başlarda olumlu karşılanan projelerin kentlerin kimliğini erozyona uğratarak kentleri ruhsuzlaştırması ise kaygılara sebep olmaktadır.

Ülkemizde 1950 sonrası katlanarak büyüyen nüfus, kırdan kente göçü hızlandıran diğer faktörlerin de sürece eklenmesi ile kentler üzerinde baskı oluşturur duruma gelmiştir. Kontrolsüz şekilde büyüyerek azman bir görünüm alan kentlerde yetersiz konut sıkıntısı ortaya çıkmış, insanlar kendi konut sorunlarını günübirlik yöntemlerle kendileri çözer olmuşlardır. Siyasi kaygıların etkisiyle kanunsuz şekilde oluşturulan yerleşkeler periyodik olarak yasal statü kazanmış ve insanlar zamanla bu yöntemi alışkanlık haline getirmiştir. Genel olarak Türkiye'deki konut politikaları gözden geçirildiğinde, planlı gelişme ve kentleşme bağlamında farklı konut politikalarının uygulandığı görülmüştür. Ancak uygulanan bu konut politikalarının özellikle kimlikli kentler oluşturma noktasında başarıya ulaşamadığı açıktır.

2002 yılında ve sonrasında yapılan genel seçimlerde başarılı olarak, yönetimi devralan mevcut iktidar, konut sorununu çözmek için birçok yasal düzenleme yapmakla kalmamış, inşaat sektörünü de canlandırarak 81 ilde birçok kentsel dönüşüm projesini ya bizzat kendisi gerçekleştirmiş ya da bunu teşvik etmiştir. Bu yenilenme hareketi, çöküntü ve gecekondu bölgelerinde eskiye nazaran modern yaşam alanları yaratarak insanca yaşam olanakları sunsa da uygulanan tek tip projeler eleştiri konusu olmuştur. Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından gerçekleştirilen projelerde, hızlı üretime bağlı olarak, tasarım esnekliğinin olmaması, tek tipleşmeyi beraberinde

²⁴Sadri Zeybekoğlu, *Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı. 2013, s. 1.

²⁵Ivan Turok and Nick Bailey, "Twin Track Cities:Competitiveness And Cohesion in Glasgow And Edinburgh", *Progress in Planning*, 62(3), 2004, s. 135-136.

getirmiş; uygulamalarda yöresel ve iklimsel farklılıklar dikkate alınmamıştır. Bu ise yapılarda tekdüzelığe ve her bölgede tek tip konut uygulamalarına sebep olmuştur.

Çalışmanın bu bölümünde ülkemizde gerek özel sektör, gerek kamu sektörü, gerekse kamu-özel sektör işbirliği ile farklı yöntemlerle gerçekleştirilen ve farklı hukuki gerekçelere dayandırılan kentsel dönüşüm projelerinin kentsel kimliğe olan etkileri incelenecektir. Bu kapsamda İstanbul, Eskişehir ve Bursa'da yapılan ve yapılmakta olan kentsel dönüşüm projeleri üzerinde durulacaktır.

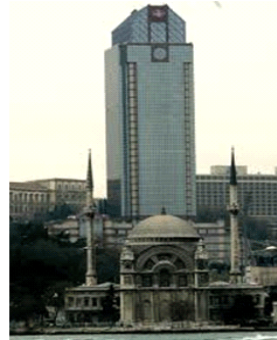
4.1. İstanbul Örnekleri

İstanbul sahip olduğu jeopolitik konum bakımından geçmişten günümüze hep önemli bir merkez olmuştur. Bir dünya metropolü olan İstanbul, doğal güzellikleri, tarihi-arkeolojik mirası ve sosyo-kültürel yaşamıyla eşsiz bir kent konumundadır. Yedi tepe üzerine kurulmuş olan İstanbul, içinden deniz geçen bir kent olması nedeniyle de çok müstesna bir yerdir. Tüm bu özellikler kentte zengin bir kimlik oluşturmakla beraber, kente güçlü bir imaj da çizmektedir. Kentin silüetini daha çok sur içinde konumlanan Sultanahmet Cami, Topkapı Sarayı, Süleymaniye Külliyesi, Şehzade Cami, Süleymaniye Cami ve Nuri Osmaniye Cami gibi anıtsal yapılar oluşturmaktadır. Diğer taraftan Galata Kulesi, Haliç ve Boğaziçi Köprüsü de kentin güçlü kentsel imgelerinden diğerleridir.

Küresel kent olma iddiasında olan İstanbul'da son zamanlarda tarihi kentsel alanların yenilenerek prestijli mekânlar haline getirilmesi ve finans merkezleri yaratmak uğruna ekonomik gücün sembolü gökdelenlerin inşa edilmesi sıkça görülen uygulamalardandır. Bu kentsel dönüşüm uygulamaları İstanbul'un kent kimliğini aşındırmakta ve kentsel sorunlara sebep olmaktadır. Nitekim Sultanahmet ve Ayasofya Camileri minarelerinin arasından Zeytinburnu'nda yapımı süren gökdelenlerin yükselmesiyle gündeme oturan tartışmalar, şimdiye kadar kentsel dönüşüm konusunda pozitif bir tutum sergileyen çevrelerin bile tepkisine sebep olmuştur. Gelen tepkiler üzerine gökdelenlerin silüet bozan ve kentin görsel kimliğine zarar veren katlarının yıkılmasına mahkemece karar verilmiştir.

Resim 3. İstanbul'da Silüet Bozan Yapılar-1

Resim 4. İstanbul'da Silüet Bozan Yapılar-2

Resim 5. İstanbul'da Siluet Bozan Yapılar-3

Resim 6. İstanbul'da Siluet Bozan Yapılar -4

İstanbul'da Kentsel dönüşümün uygulandığı sembol yerlerden birisi de Sulukule olarak bilinen Neslişah ve Hatice Sultan mahalleleridir. Neslişah ve Hatice Sultan mahalleleri tarihi yarımadada kendine özgü fiziksel ve sosyal yapıları ile kent kimliği açısından önemli bir konuma sahiptir. Mahallenin yer aldığı tarihi yarımadanın yenilenme ihtiyacını ortaya çıkaran sebepleri, tarihi önemi dolayısı ile korunması gerekli olan; ancak bu özelliklerini kaybetmeye yüz tutmuş, deprem riski barındıran çöküntü ve enkaz alanlarının varlığının yanı sıra, bölgenin sahip olduğu sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel problemler olarak özetlemek mümkündür.²⁶

Projenin ana hedefi tarihi yarımada kimliğinin korunması olmasına rağmen, Sulukule Yenileme Projesi ile daha önce var olan kentsel doku ve Sulukule'nin nüfus yapısı yok sayılmış, alan boş bir arazi gibi kabul edilerek yeniden tasarlanmıştır. Bu yolla geleneksel sokak dokusu ve yapı adası düzeni bozulmuş, tarihten günümüze gelen parselizasyon ortadan kaldırılmış, avlu, cephe, sokak, meydan yapısı, yapı ölçeği ve bölgenin karakteristik kullanım şekli değiştirilmiştir.²⁷ Sulukule'nin fiziksel yapısındaki bu değişim, kendine özgü bir dokuyu barındıran mahallenin kentsel ve mimari mirasının ortadan kaldırılması anlamını taşımaktadır.

Sulukule Yenileme Projesi, sosyal yapı boyutuyla ele alındığında ise; Roman nüfusun yerinden edilmesi söz konusu olmaktadır. Yıllardır mahallede yaşayan Romanların yerini, piyasa değeri yükselen alanın maliyetini karşılayabilecek yeni sakinlerin alması bu süreci doğrulamıştır. Nitekim Osmanlı'dan günümüze devam eden sosyal yapının ortadan kaldırılması; somut olmayan kültürel mirasın tahribine ve kimlik yitimine sebep olmuştur.

Kentsel dönüşüm uygulamalarının İstanbul'da sebep olduğu kentsel kimlik erozyonuna ilişkin bir diğer örnek ise, tarihi Tophane, Karaköy ve Galata semtlerini de etkisi altına alan Galataport projesidir. Bölgenin turistik amaçlı kullanımlara uygun ortamlar hazırlayacak şekilde dönüştürülecek olması, buraların bir çekim merkezi

²⁶ Fethiye Nur **Baştürk**, "Sulukule Kentsel Dönüşüm Projesi", *Kentsel Dönüşüm Hukuku*, ed.ler: Melikşah Y., Şahin, C. İstanbul Üniversitesi S.S.ONAR İdare Hukuku ve İlimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, No:2013/1, s. 287.

²⁷ Ashi İngin ve Tolga İslam, "The Reordering of a Romany Neighbourhood" *Planning Theory and Practice*. (12), 2011, s. 125-131.

olacağı algısını da beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan, proje kapsamında yapılacak olan oteller ve alışveriş merkezleri eski han ve iş merkezlerini dönüştürüp bölgeyi tek tipleştireceği gibi, alanın seçkin kişiler tarafından kullanımına açılmasına da sebep olacaktır. Bu durumda sadece kruvazör turizmine hizmet edecek şekilde oluşturulan mekânlara erişebilirlik konusunda sıkıntılar yaşanacak ve İstanbullular için boğazın 1200 metrelik kısmı kullanıma kapanacaktır. Ayrıca, Tophane bölgesiyle özdeşleşen alaturka kafelerin proje kapsamında lüks kafe ve restoranlara dönüştürülecek olması da projenin sebep olduğu kimlik yitiminin bir başka örneğini oluşturmaktadır.

4.2. Eskişehir Örnekleri

Eskişehir son zamanlarda kentsel alanlarda; yenileme (renewal), canlandırma (revitalisation) ve düzenleme (improvement) gibi kentsel dönüşüm yöntemlerinin uygulandığı, bünyesinde birçok yapay kimlik ögesini barındıran bir yer haline almıştır. Odunpazarı Evleri nedeniyle tarihi bir kimliği olan ve kentte bulunan üniversiteler sayesinde de sosyal, ekonomik ve kültürel canlanma yaşayarak öğrenci kenti kimliği kazanan kent, son yıllardaki uygulamalarla küçük bir alana sıkışmış birçok kentsel imgeyi üzerinde taşımak zorunda kalmıştır.

Kent çeperlerinde yer alan birçok büyük ölçekli sanayi kuruluşuna rağmen 2000'li yılların başlarına değin kent, bir Anadolu Kasabası görünümündeydi. Daha sonraları Üniversite kampüslerindeki estetik ve dinamik sanatsal öğelerin kent merkezine taşınmaya başlamasıyla kent birçok modern heykelle donatılmaya başlandı. Kent yöneticilerinin bir Avrupa kenti prototipi yapmaya kararlı oldukları Eskişehir'de aynı yıllarda, gerekliliği hala tartışılan raylı ulaşım sistemleri kuruldu. Bu sistemin kent içi trafiğin yükünü almaktan ziyade raylı ulaşım nedeniyle yayalaştırılan kent merkezinin insanların istifadesine daha rahat şartlarda sunulmasına sebep olarak olumlu bir etki yaptığı söylenebilir.

Resim 7. Doktorlar Caddesi.

Resim 8. Eski Kiremit Fabrikası ve AVM

Diğer taraftan kentte yaratılmak istenen modernite uğruna kentin doğal kimlik ögesi olan ve kentin içerisinden geçerek kentle birlikte anılan Porsuk Çayı rehabilite edilmiştir. Yeşilden arındırılarak motorlu küçük tekne ve beton duvarların gölgesinde eski romantik havasını kaybeden Porsuk Çayı, akşamları gece kulüplerini andıran parlak ışıkların altında suni bir görünüme bürünmektedir.

Resim 8. Porsuk Çayı

Resim 9. Eskişehir Kent Merkezi

24 saat yaşayan kent imajı yaratmak için kent merkezinde mahalle yaşamının hüküm sürdüğü bir sokak “Barlar Sokağına” dönüştürülmüştür. Birçok işyerinin ve konutun eğlence mekânlarına dönüştürülerek geç saatlere kadar hareketliliğin sağlanmaya çalışıldığı sokak, aynı zamanda geceleri gürültü ve asayiş olaylarının merkezi haline gelmiştir. Gençlerin alkole özendirilip, uyuşturucu kullanımının yaygınlaştığı bu tip mekânlar nedeniyle bazı aileler yıllardır yaşadıkları evleri terk ederek başka semtlere taşınmak zorunda kalmışlardır.

Belirtilen uygulamalara ve birçok yapay kentsel kimliğine rağmen Eskişehir’de halen yeni kimlik arayışları devam etmektedir. Bilim, kültür ve sanat parkı olarak tasarlanan Masal Şatosu ve oluşturulan suni plaj bu gayretlerin en son görülen örneklerindedir. Bu tip zorlama uygulamalar kısa vadede ilgi odağı olması ve istenen ekonomik hareketliliği sağlamasına rağmen uzun vadede kentteki mekânların devamlılığı üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu ise oluşumu uzun zaman gerektiren kentsel kimlik öğelerinin erozyona uğramasına sebep olmaktadır.

4.3. Bursa Örnekleri

Günümüzde kamu tarafından gerçekleştirilen ve tek tip olarak üretilen toplu konutların kentin fiziksel profili haline geldiği illerimizden birisi de Bursa’dır. Bursa diğer birçok Anadolu şehirleri gibi kadim geçmişe sahip olmasının yanı sıra Osmanlı döneminde yaklaşık 130 yıl başkentlik yapmış bir kenttir. Kent bu özellikleri nedeniyle kültür mirası niteliğinde olan birçok cami, han, çeşme, bedesten, medrese gibi dini ve sosyal yapılara ev sahipliği yapmaktadır.

Toplu Konut İdaresinin (TOKİ) kentin hanlar bölgesinde inşa ettiği yapılar, yukarıda bahsedilen ve yılların birikimi sonucu oluşmuş dokuyu bozmasından dolayı eleştiri konusu olmuştur. Kent merkezinde yer alan Doğanbey bölgesinde gerçekleştirilen proje ile TOKİ çevrede birçok lüks konut, işyeri, park ve meydan inşa ederken aynı zamanda kentin kültürel ve tarihi mirastan beslenen kimliğine de büyük zarar vermiştir. Nitekim Uludağ’ın eteğinden bakılınca Bursa Ovasının silüetinin TOKİ tarafından yapılan çok katlı binalarca oluşturulduğu görülmektedir.

Resim 10. Bursa'da Siluet Bozan Yapılar

Resim 11. Bursa'da Siluet Bozan Yapılar

Tarihi ve kültürel mirası oldukça yüklü olan Bursa'da yeni ve modern binaların yapılması gereken alanın tarihi yapılarla dolu, kentin silüetini oluşturan eski kent merkezi olamadığı açıktır. Merkezi konumu nedeniyle ekonomik anlamda değerli olan bu alanlarda projeler yapılacaksa bile projeler kapsamında bölgenin dokusuna uygun olarak en fazla 3-4 katlı yüksek tavanlı estetik özellikleri kentin diğer yapıları ile uyumlu binalar yapılmalıdır. Yapılarda kullanılacak malzemelerin de bölgenin tarihi bütünlüğünü bozacak nitelikte olmaması gerekmektedir. Tarihi kentlerde projeler üretilirken tarihi kentsel eserlerinin görünürlüğünün artırılması ve kentin silüetinin belirginleşmesi temel amaç olmalıdır. Bursa'da ise bu amacın tam tersi yönünde uygulamalar hayata geçmiştir. Kentte anıt özelliği olan ve tarihi değeri bulunan yapıların rehabilitasyon, restorasyon ve yeniden canlandırma gibi kentsel dönüşüm uygulamaları ile görünürlüğünün artırılması gerekirken bu kentsel kimlik öğeleri, hemen yanı başlarında yükselen yeni binaların gölgesinde yitip gitmektedir.

5. Sonuç

2002 yılı genel seçimlerinden bu yana siyasi anlamda istikrarın sağlandığı Ülkemizde bu süre içerisinde ulusal ekonominin lokomotifini olarak inşaat sektörü ön plana çıkmıştır. Yeniden imar ve iskânın devlet politikası olarak belirlenmesi sektör paydaşlarının iştahını kabartmış ülke çapında birçok büyük inşaat faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Ülkenin tamamına yayılan projeler görünürde, konut sorununu çözmeyi, afet riskini azaltmayı, fiziksel çöküşü durdurmayı, tarihi dokunun sürdürülebilirliğini sağlamayı ve ekonomik yaşamı canlandırmayı amaçlıyor olsa da günümüzde kentleşme anlamında yaşanan sorunlar uygulamaların amacını aştığını göstermiştir.

Küreselleşmenin rekabetçi ortamında yarışılırken sürekli olarak değişen ve yenilenen kentlerimiz tarihsel süreç içerisinde kazandıkları kimliklerini bu projelerin etkisiyle yitirmeye başlamış, kent sakinlerinin aidiyet duyguları aşınmış ve kentliler kente karşı hissizleşmişlerdir. Sürekli değişen beğeniler ve suni olarak yaratılan ihtiyaç algısı, insanları farklı arayışlarla itmiş, insanlar geleneksel yaşam biçimlerini değiştirerek mekânsal olarak farklı yaşam alanları talep eder hale gelmiştir. Bu talepler piyasa aktörleri tarafından cevap bulmuş; her kentte benzer mimari tasarımlarla konutlar, alışveriş merkezleri, parklar ve meydanlar üretilmeye başlamıştır. Yapılan ve yapımı devam eden büyük kentsel projelerle kenti kent yapan yerellik, özgünlük ve kentsel kimlik zedelenmiş, dikkatler yeni ve modern yapılara çevrilir olmuştur.

Günümüzde hızlı üretim sürecine bağlı olarak artık ne kadar çok projenin yapılmış ya da yapılıyor olması önem kazanmıştır. Ancak asıl önemli olan bu projelerin, kentlerin kimliklerini aşındırmadan, bu kimliklere zarar vermeden gerçekleştirilebilmesidir. İyi niyetli olarak planlanıp kente kimlik kazandırması beklenen kentsel dönüşüm projelerinin bile sadece yapay kimlik öğeleri oluşturabilecekleri unutulmamalıdır. Geçmişten ve doğal çevresinden yeterince faydalanamayan projelerin ise kentsel kimliğe katkı sağlaması mümkün değildir. Diğer taraftan yapay kimlik öğeleri bile ancak orijinallerinin bulunduğu kentlerle anlam kazanmaktadır. Örneğin, “Kumarhaneler Şehri” olan Las Vegas, Nevada çölünün ortasında yükselen lüks oteller ve kumarhaneler nedeniyle bu kimliği kazanmıştır. Büyük otellerin otellerin girişlerinde ve yol kenarlarında replika olarak yerleştirilen Mısır Piramitleri, Özgürlük Heykeli veya Eyfel Kulesi gibi yapılar bu kente kimlik kazandırmamış veya kentin kimliğine doğrudan bir katkı sağlamamıştır.

Las Vegas benzeri uygulamalar son zamanlarda ülkemizdeki büyük kentsel projelerde de sıkça kullanılır olmuştur. Birçok inşaat şirketi yeni yapıların yozluğunu yumuşatıp projelerini daha sempatik göstermek için değişik adlar altında marka kentlerimizin birçok kimlik öğesini kullanmaktadırlar. Ancak yeni yapılan bir sitenin içindeki havuzun iki yanını birleştiren köprü ne kadar Boğaziçi köprüsü şeklinde yapılırsa ya da yapılan evler ne kadar İzmir’in tarihi konaklarına benzetilse de bu yapıların kent kimliğine herhangi bir katkısı olmayacaktır. Belirgin bir kentsel kimliği olmayan kentlerde kimlik öğesi oluşturmaya yönelik gerçekleştirilen projelerinde ise, estetik ve anıtsal özellikleri bulunmayan tekdüze ve basit yapılar belirlenen amaca ulaşmayı olanaksızlaştırmaktadır.

Kentsel dönüşüm projelerinde kentsel kimlik yitimini önlemek ya da bu olumsuzlukları en az seviyeye indirmek için yapılması gerekenleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür.

-Çevreyi temel almayan, yapı kültürünü, yaşam alanlarını metalaştıran yaklaşımlardan öncelikle vazgeçilmelidir.

-Kent yönetimleri kentleri ile ilgili yerleşim kararlarını, doğal peyzaj ve geleneksel yapı özellikleri ile uyumlu bir şekilde üretmelidir.

-Konut talepleri ile konut yapılacak olan bölgenin çevresel özellikleri arasında dengeli bir bütünlük sağlanmalıdır.

-Kentlilik bilinci ve kente aidiyet duygusu geliştirilerek, kentlilerin yaşadıkları kente sahip çıkmaları sağlanmalıdır.

-Kentte girişilecek ve ortak kültür öğelerine etki ederek kentin çehresini değiştirebilecek projeler öncesi halkın görüşü alınmalı, gerekirse projeler için halkoylaması yapılmalıdır.

-Kentsel dönüşümde kamu yararı ön planda tutulmalı, uzun soluklu etkileri olabilecek ve kentin kimliğine pozitif etki edebilecek projeler devlet tarafından desteklenmelidir.

-Kentsel dönüşüm projeleri kapsamında inşa edilecek yapıların kentin tarihi, sosyo kültürel ve geleneksel doku ve yapısına uygunluğunu denetleyebilecek ve yaptırım gücü olan etkin bir birim oluşturulmalıdır.

-TOKİ'nin hızlı konut üretme politikası değişmeli, tek tip konut üretim sisteminden vazgeçilmeli, proje alanlarının seçimi konusunda hassasiyet gösterilmelidir.

KAYNAKÇA

- ARAPKİRLİOĞLU, Kumru. “Kentli Kimliği ve Kentsel Siyasal Hareketler”, *Yerellik ve Politika*, Ed.A. Mengi, 2007, ss.193-210.
- BAL, Hüseyin, *Kent Sosyolojisi*, Fakülte Kitabevi, Yayınlar, Isparta, 2002.
- BALİ, Rıfat, *Tarz-ı Hayat’tan Life Style’a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- BAŞTÜRK, Fethiye Nur, “Sulukule Kentsel Dönüşüm Projesi”, *Kentsel Dönüşüm Hukuku*, ed.ler: Melikşah Y., Şahin, C. İstanbul Üniversitesi S.S.ONAR İdare Hukuku ve İlimleri Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, No:2013/1;, 2013, ss.285-311.
- BİROL, Gaye “Bir Kentin Kimliği ve Kervansaray Otelini Üzerine bir Değerlendirme”, *Arkipekt Dergisi*, Kasım-Aralık; 514, 2007, ss. 46-54.
- ES, Muharrem, *Kent Üzerine Düşünceler*, Okutan Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- HASOL, Doğan, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, Yem Yayınları 12. Baskı, 2012.
http://v3.arkitera.com/h52012-kuresel-kentler.html, erişim tarihi 12/11/2014.
- İNGİN, Aslı ve İSLAM, Tolga, “The Reordering of a Romany Neighbourhood” *Planning Theory and Practice*. (12), 2011, ss. 125-131.
- KAYA, Erol, *Kentleşme ve Kentlileşme*, Okutan Yayınları, İstanbul, 2003.
- KAYPAK, Şenay “Küreselleşme Sürecinde Kentlerin Markalaşması ve Marka Kentler” ,*C.Ü. İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 14: 1, 2013, ss. 335-355.
- KELEŞ, Ruşen, Hamamcı Can ve Çoban Aykut, *Çevre Politikası*, İmge Yayın Evi, 6. Basım, 2009.
- KIRAY, Mübeccel, *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, Ankara, 2003.
- KİNG, Anthony. D., *Global Cities: Post-Imperialism and the Internationalization of London*, 1990.
- MARCUSE, Peter. KEMPEN, Ronald Van, “Globalizing Cities:A New Spatial Order?”, *Oxford: Blackwell Publishers*, 2000, ss.1-22.
- MUTLU, Ahmet ve ÖZAYDIN, Özgür, *Metropol Kent; Samsunda Kentlilik Bilinci*, Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı Raporu, 2011.
- ÖNEM, A. Buket ve Kılınçaslan, İsmet, “Haliç Bölgesinde Çevre Algılama ve Kentsel Kimlik”, *İTÜ Dergisi*, Cilt: 4(1), 2005, s.115–125.
- TEKELİ, İlhan, *Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler*, Kent Planlaması Konuşmaları. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Yayını, 1991.
- TUROC, Ivan. ve BAİLEY, Nick, “Twin Track Cities:Competitiveness And Cohesion İn Glasgow And Edinburg”, *Progress in Planning*, 62(3), 2004, ss.135-204.
- YAYLI, Hasan, “Küreselleşmenin Kentler Üzerine Etkisi: İstanbul Örneği” , *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012.
- ZEYBEKOĞLU Sadri, S., *Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, 2013.

I.Dünya Savaşı Süresince İtilaf Devletleri Tarafından Uygulanan Propaganda Yöntemleri

Eren Alper YILMAZ¹

ÖZET

Topyekun Savaş konseptinin yarattığı uluslararası konjonktür, I.Dünya Savaşı sırasındaki devletlerarası güç ve rekabet mücadelesinde devletlerin, zor kullanmadan rakipleri içindeki hedef kitlelerin düşünce ve davranışlarını yönlendirerek psikolojik üstünlük kurmasına imkan vermiş ve bir psikolojik savaş ağı yaratmıştır. Dönemin şartlarında İngiltere, Rusya ve ABD gibi İtilaf Devletleri'nin, İttifak Devletleri'ne göre ekonomik ve teknolojik bakımdan daha üstün olduğunu düşündüğümüzde, yapılan propaganda faaliyetlerinin etki kapasitesinin yüksek olduğunu belirtmek mümkündür. Bu dönemde İtilaf Devletleri öncelikle kendi toplumlarını savaşa katılmaya ikna etmek için kahramanlık, cesaret ve özgüven gibi kavramları ön plana çıkarmışlar, bu yolla iç kamuoyunda üst düzey bir motivasyon yaratmayı amaçlamışlardır. Afişler, broşür ve raporlar bu süreçte kullanılan önemli propaganda araçları olarak görülebilir. Diğer bir yöntem ise düşman askerlerinin ve milletin morallerini bozmak amacıyla savaş sırasında cephelere atılan bildirilerdir. Bu bildirilerde düşman devletlerin ekonomik ve sosyal politikalarını eleştiren ve devlet adamlarını suçlayan ibarelere yer verilmiştir. Uluslararası arenada yayımlanan raporlarda ise, İttifak Devletleri'nin farklı dinden ve milletten olan toplumlara baskı uyguladıklarından bahsedilmiş, böylelikle rakiplerin imajlarını dünya nezdinde düşürme amacı güdülmüştür.

Çalışmada I.Dünya Savaşı sırasında bizzat devlet desteğiyle İtilaf Devletleri tarafından hazırlanan ve cephelerde çok sık kullanılan propaganda yöntemleri incelenmiştir. Bu süreçte kaynak olarak Genelkurmay arşivlerinden yararlanılmış, savaş propagandası üzerine yazılan kitaplar ve süreli yayınlar incelenmiş, farklı internet kaynaklarından o döneme ait renkli propaganda afişlerine ulaşılarak dönemin koşullarında propagandanın ne kadar yaygın ve etkin bir unsur olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler. *Propaganda, I.Dünya Savaşı, İtilaf Devletleri, Psikolojik Savaş, Güç.*

Propaganda Methods Used by Allied Powers During First World War

ABSTRACT

International conjuncture created by Total War concept gave opportunity to states in order to establish psychological domination by manipulating thoughts and behaviours of target group without using force during the First World War. During the conditions of the period, considering that allied powers such as the UK, Russia

¹ Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, 0506 8707177, e-mail: alper.yilmaz@deu.edu.tr / alper_yilmaz0707@hotmail.com

and the United States are in more superior conditions than Central powers economically and technologically, it is possible to see high influence of propaganda. In this period, Allied powers highlighted the concepts such as heroism, courage and self-confidence in order to convince their own community to participate in war, by this way they could create a high level motivation in domestic public opinion. Posters, brochures and reports used can be seen as an important means of propaganda in this process. The other method is throwing declarations to the fronts in order to demoralize the enemy troops. In these declarations, it was pointed out poor economic and social politics of enemy states and the bad administration of government, Moreover, in international reports it was mentioned that Central Powers put pressure on societies from different religions and nationalities, so it was aimed to reduce the images of their enemies in the eyes of the world.

In the study, propaganda methods, which were prepared and used by Allied Powers too often during the First World War, were analysed. Within this process, it was benefit from archives of General Staff, examined books and articles about war propaganda, achieved colourful propaganda posters belongs to war period from different web-sites. Depending on all these sources, it was pointed out how much propaganda became widespread and effective in conditions of that period.

Key Words: *Propaganda, First World War, Allied Powers, Psychological War, Power.*

Giriş

Siyasetten sosyolojiye, iletişimden psikolojiye kadar birçok disiplinin şemsiyesi altında yerini alan propaganda kavramı, pek çok araştırmacı tarafından çeşitli tanımlar ortaya konularak irdelense de, genel olarak “yayıma, karşı tarafı etkileme, ikna etme” gibi anlamlar etrafında şekillenmiştir. Kişilerin ya da devletlerin inandıkları doğruları kitlelere ileterek onların görüş, tutum ve eylemlerini etkileme girişimi olarak görülen propaganda, temelde çıkarların korunması ve geliştirilmesini amaçlamaktadır.

Günümüzde bireylerden toplumlara, hükümet dışı örgütlerden devletlere kadar birçok uluslararası aktörün kullandığı, günlük hayatımızın birçok alanında sıklıkla karşılaşılabileceğimiz propaganda kavramı, geçmişten günümüze kadar popüler bir ikna aracı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Latince kökenli bir sözcük olan ve “*propagare*” kökünden gelen bu sözcük, bugünkü anlamından farkı olarak yeni bitkilerin üretimi için bahçıvanın toprağa yeni fidanlar dikmesi² anlamında kullanılmıştır. Propagandayı daha yakın bir çağdaki anlamına taşıdığımızda ise, Roma’daki Katolik Kilisesinin Hıristiyanlığı yaymak adına başlattığı faaliyetlerine ilk kez “propaganda” adını vermesini örnek verebiliriz. Burada orijinal adıyla “*propandai*” olarak kullanılan sözcük; “*yayma, yaygınlaştırma*” anlamı taşımaktadır.³

Siyasal iletişim ve propaganda konularında detaylı çalışmalar yapan Jean-Marie Domenach’a göre propaganda, başlangıçtaki dinsel anlamından uzak olarak kişilerin kendi düşünce, görüş ve tutumlarını toplumlara ileterek onların tutum ve eylemlerini etkileme girişimleridir.⁴ Özünde, mesajların otoriter bir üslupla tek taraflı ve yoğun olarak hedef kitleye aktarılması amacı güden propaganda kavramında, bir mesajın

² J.A.C Brown, *Siyasal Propaganda*, (çev. Yusuf Yazar), Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992, s.11.

³ Jean Marie Domenach, *Politika ve Propaganda*, (çev. Tahsin Yücel), Varlık Yayınları, 1995, İstanbul, s.8.

⁴ Domenach, *a.g.e.*, s.17.

tartışılması ya da yorumlanmasından ziyade mesajın olduğu gibi kabul edilip onay görmesi beklenir. Bu onaylama süreci, beraberinde alıcı kitlenin tutum, düşünce ve davranışlarında değişikliği de beraberinde getirmelidir.⁵ Özellikle birey ve realist devletlerin tarihin eski zamanlarından beri sıklıkla kullandıkları propaganda faaliyetleri, çıkar kavramını fazlasıyla ön planda tutmakta, nihai olarak sahip olunması amaçlanan mevki, güç ya da iktidar için her türlü söylem, üslup ve yalanı serbest kılmaktadır.

Tarihsel süreçte propagandanın doğuşu ve gelişimine bakacak olursak, her ne kadar direkt olarak “propaganda” adıyla kullanılmasa da, bu faaliyetlerin hayata geçirilmesi Roma ve Antik Yunan dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde özgür bireylerin dış görünüşlerine ve eğitimlerine önem vererek özgür olmayan bireyleri etkilemeleri ve onlar üzerinde hayranlık uyandırma çabaları, propagandanın etkileme unsurunun bir parçası olarak görülebilir. Zamanla 17.yy- 19.yy Avrupası’nda Katolik Kilisesi ve Napolyon tarafından etkin bir biçimde kullanılmıştır. Papa XV. Gregory, Protestan Reform Hareketi’nin etkilerini kırabilmek ve Kilise kurumunun saygınlığını tekrardan artırabilmek için *Sacra Congregatio de Propaganda Fide (İnanıcı Yayma Cemaati)*’ni kurmuş, böylece Katolikliği yayma girişimleri birer propaganda faaliyeti olarak yorumlanmıştır. Bunun yanı sıra Napolyon başta olmak üzere Fransız İhtilali’nin önde gelen liderleri, ihtilalin etkisini artırabilmek ve yandaş toplayabilmek adına gazete, broşür, afiş, karikatür gibi yazılı ve görsel araçlara sıkça başvurmuşlar, sanatın gücüne başta kendilerini inandırarak kurdukları rejime sıkı sıkıya bağlı bir toplum yaratmayı amaçlamışlardır. 18.yy’da yaşanan teknolojik gelişmeler ve ortaya çıkan yeni buluşlar, 19.yy’da siyasi ve ekonomik alanlarda daha yaygın şekilde kullanılan kitle iletişim araçları, propagandada daha modern yöntemlerin uygulanmasına zemin hazırlamıştır. Teknoloji ve ulaşımdaki gelişmelere bağlı olarak propaganda I.Dünya Savaşı, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında da kullanılarak günümüze kadar gelmiştir.

I.Dünya Savaşı ve Propaganda

20. yy’da topyekûn savaş konseptinin yarattığı uluslararası konjonktürde, I.Dünya Savaşı sırasında yaşanan devletlerarası güç ve rekabet mücadelesinde devletler, gerek kendi halklarının gerekse rakip devletler içindeki hedef kitlenin düşünce ve davranışlarını yönlendirerek onlar üzerinde psikolojik üstünlük kurmaya çalışmışlardır. Dönemin şartlarında İngiltere, Rusya ve ABD gibi İtilaf Devletleri’nin, İttifak Devletleri’ne göre ekonomik ve teknolojik bakımdan daha üstün olduğunu düşündüğümüzde, yapılan propaganda faaliyetlerinin yüksek bir etki kapasitesi yarattığını anlamak mümkündür.

Bu dönemde İtilaf Devletleri propaganda adına birkaç farklı strateji izlemiştir. Öncelikle kendi milletini savaşa katılmaya ikna etmek için çaba göstermiş, bunun için “*kahramanlık, cesaret, özgüven*” gibi kavramları ön plana çıkartmış, bu yolla iç kamuoyunda üst düzey bir motivasyon yaratmayı gaye edinmişlerdir. Eli silah tutan tüm erkekleri savaşa katılmaya teşvik eden İtilaf Devletleri, düşmanları karşısında nicel üstünlüğe önem vermişler, orduyu kalabalık tutmaya çalışmışlardır. Bu süreçte görsellik ön plana çıkarılarak etkileyiciliği artırmayı amaçlayan afişler ve broşürler, kullanılan önemli propaganda araçları olarak görülebilir. Bunun yanı sıra uluslararası arenada ses getirebilmek ve rakip devletleri kötüleyerek tarafsız devletleri kendi tarafına

⁵ Aysel Aziz, *Siyasal İletişim*, Nobel Yayınları, Ankara, 2003, s.14.

çekebilmek adına resmi kurumlar tarafından hazırlanan raporlar da propagandanın etkinliği açısından ciddi bir rol oynamıştır. Öte yandan İttifak Devletleri'nin askerleri üzerinde psikolojik baskı yaratmaya ve onları ilticaya davet etmeye yönelik olarak cephelere atılan beyannameler ve broşürler de, sık kullanılan bir propaganda yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İtilaf Devletleri'nin Kendi Halkları Üzerinde Uyguladıkları Propaganda Yöntemleri

Kendi halkları üzerinde propaganda uygulayan devletlerin başında İngiltere gelmektedir. Savaşa daha inançlı bir ordu yaratmaya çalışan İngiltere, kahramanlık ve cesaret duygularını ön plana çıkartıcı yayınlar yaparak milletini savaşa katılmaya ikna etmeye çalışmıştır. Bunun için kullanılan temel araç posterlerdir. Bu posterlerden birisi İngiliz Propaganda Bürosu Wellington House tarafından hazırlanmış olan ve İngiliz bir aileye mensup kızın babasına “*1.Dünya Savaşı'nda sen ne yaptın Baba?*” adlı posterdir.⁶ Bu posterde, savaşta aktif rol oynamayan; başka bir deyişle orduya katılmayan erkeklerin yıllar sonra çocukları karşısında verecek bir cevabı olmamasından ötürü bu durumun onlarda suçluluk hissi ve utanç duygusu yaratacağı mesajı verilmeye çalışılmıştır. Bu suçluluk duygusunun yaşanmaması ve savaşta kahramanlıkların gururla sonraki nesillere aktarılabilmesi için erkeklerin orduya katılmaları gerektiği vurgusu yapılmaktadır. Bir diğer posterde erkeklerin eşleri gösterilerek “*İngiltere'nin kadınları diyor ki: Savaşa gidin*”⁷ ibaresine yer verilmiş, böylece İngiliz kadınların kocalarının arkasında oldukları, onları destekledikleri ve orduya katılmalarını istedikleri algısı yaratılmıştır. Yine İngiliz halkının kendisini değerli hissetmesi için Britanyalı komutan ve dönemin Savaş Bakanı Lord Kitchener'in işaret parmağı ile karşısı göstererek “*Ülkenin sana ihtiyacı var, orduya katılın*”⁸ şeklinde mesajlar iletilmiştir.

Savaş sonradan dahil olan Amerika Birleşik Devletleri ise propagandayı en etkili kullanan devletlerin başında gelmiştir. Alman denizaltılarının Amerikan ticaret gemilerini hedef almalarından sonra savaşa girme karar alan ABD, gerek teknolojik üstünlüğü gerekse asker sayısı bakımından savaşın kaderini değiştirebilecek bir manevra göstermiştir. Ekonomik ve teknolojik gücü sayesinde birçok propaganda afişi basarak halkını savaşa dahil etmek istemiştir. Amerika bu süreçte sıklıkla “*görev bilinci, cesaret, kadınların manevi destek olması, özgürlük, Sam Amca, fedakarlık*” gibi kolayca reddedilemeyecek öğeleri propaganda aracı olarak kullanmıştır. Örneğin bir afişte Amerika'nın saygın ve popüler karakteri Sam Amca'nın fotoğrafına yer verilerek “*Seni ABD ordusu için çağırıyorum, en yakın askerlik şubesine git*”⁹ uyarısı yapılmış, böylelikle orduya katılımın yüksek tutulması amaçlanmıştır. Yine kadınların da telefon operatörü veya hemşire olarak savaşa destek verebileceği hususunda afişler bastırılmış, böylelikle yalnızca erkek gücüne değil, cephe gerisinde Amerikalı kadınlara da kutsal bir görev

⁶ Propaganda Posters: United Kingdom, <http://www.firstworldwar.com/posters/uk.htm>, 22 Ağustos 2009, (Erişim: 05.09.2014).

⁷ War Propaganda, <http://library.leeds.ac.uk/special-collections-exhibitions-war-propaganda#activate-image1>, (Erişim: 06.09.2014).

⁸ Propaganda Posters: United Kingdom, <http://www.firstworldwar.com/posters/uk.htm>, 22 Ağustos 2009, (Erişim: 05.09.2014).

⁹ World War I Propaganda Posters: Uncle Sam, <http://www.learnnc.org/lp/editions/ww1/posters/6203>, (Erişim: 07.09.2014).

düştüğü imajı çizilmeye çalışılmıştır. Ayrıca savaşa katılan kadınların bu sayede bir zanaat öğrenebilecekleri de vurgulanmıştır¹⁰

Her ne kadar İngilizler kadar afiş propagandasına önem vermeseler de Ruslar da kendi halkları üzerinde propaganda faaliyetleri uygulamışlar, erkekleri orduya davet eden mesajlar vermişlerdir. Bu propaganda sembollerine bakılacak olursa “*at üzerinde orak çekiçle İttifak Devletleri’ne karşı mücadele eden işçi, işçileri orduya davet eden asker, çiftçi kadın*” figürlerine rastlanmıştır.¹¹ Bu durum, Rusya’nın savaş esnasında kol gücüne ne kadar önem verdiğini göstermiş, ayrıca işçilerin daha özgür bir dünya için bu savaşa mutlaka katılmaları gerektiği algısını yaratmıştır. Bir posterde “*Düşman artık kapımıza dayandı! Onunla birlikte kölelik, açlık ve ölüm geliyor! Bu yaratıkları imha ediniz! Herkes ülkesini savunmaya geçsin*”¹² ibaresi yer almış, esaretin aynı zamanda daha zor şartları beraberinde getireceği, böylece yediden yetmişe herkesin ülkesini savunmakla görevli olduğu uyarısı yapılmıştır.

İtilaf Devletleri’nin yalnızca kendi halklarını savaşa katılmaya ikna etmek için değil aynı zamanda rakip devletleri kötülemek ve aşağılamak için de afiş ve posterler hazırladığı görülmüştür. Özellikle İngilizlerin bu konuda ciddi çalışmaları bulunmakta, Almanlar başta olmak üzere Osmanlı Devleti ile de alay eden posterlere rastlanmaktadır. Bunlardan birinde Osmanlı İmparatorluğu arkadan saldırıya uğramış bir adam olarak tasvir edilmiş, bugün dost olarak görülen devletlerin yarın Osmanlı’ya ihanet edebilecekleri mesajı verilmeye çalışılmıştır.¹³ Bir diğer afişte ise Fransız kanişi ile İngiliz buldoğu, Alman sosis köpeği ve Avusturya-Macaristan kırma köpeğini alt ederken tasvir edilmiştir.¹⁴ Burada İtilaf Devletleri’nin ne kadar güçlü olduğu vurgulanırken, İttifak Devletleri’nin zayıflığı gözler önüne serilmek istenmiştir.

Uluslararası Arenada Uygulanan Propaganda Yöntemi: Bryce Raporları

İtilaf Devletleri’nin propaganda yaptığı başka bir alan ise uluslararası arenadır. Bu alanda yapılan propagandanın amacı rakipleri barbar ve zalim, kendilerini de adaleti sağlamakla yükümlü olarak göstererek başta ABD olmak üzere diğer ülkeleri kendi tarafına çekmek, böylelikle kendi haklı mücadelelerine tarafsız devletleri inandırmaktır. İngiltere, uluslararası arenada yapılan propagandanın en önemli mimarlarından. İngiliz Hükümeti bu amaç için, Charles. F. G.Masterman adlı bir gazeteci başkanlığında “*Wellington House*” adı altında gizli bir Savaş Propagandası Bürosu kurmuştur. Masterman, yazarları savaşa destek vermeye çağırmış, G. Bernard Shaw, Bertrand Russell gibi bir kaç yazarın dışında birçok yazar bu girişime dâhil

¹⁰World War I Propaganda Posters: Be A Trained Nurse, <http://www.learnnc.org/lp/editions/ww1posters/5080>, (Erişim: 08.09.2014).

¹¹Propaganda Posters : Russia, <http://www.firstworldwar.com/posters/russia.htm>, 22 Ağustos 2009, (Erişim: 06.09.2014).

¹²Propaganda Posters: Russia, <http://www.firstworldwar.com/posters/russia.htm>, 22 Ağustos 2009, (Erişim: 06.09.2014).

¹³ I. Dünya Savaşı’nın Propaganda Haritaları, <http://t24.com.tr/foto-baber/1-dunya-savasinin-propaganda-haritalari,4253#>, 4 Haziran 2014, (Erişim: 05.09.2014)

¹⁴ I. Dünya Savaşı’nın Propaganda Haritaları, <http://t24.com.tr/foto-baber/1-dunya-savasinin-propaganda-haritalari,4253#>, 4 Haziran 2014, (Erişim: 05.09.2014).

olmuşlardır.¹⁵ Bu amaçlara ulaşmak için kullanılanlar arasında en önemlisi, savaşın gidişatında etkili olan ve diğer ülkelerin İttifak Devletleri hakkında olumsuz görüşlere sahip olmasına sebebiyet veren “*Bryce Raporları*”dır.

Raporların hazırlayıcısı olan Lord James Viscount Bryce entelektüel bir yazar olarak tanınmaktadır ve Washington’da 6 yıl boyunca İngiliz Büyükelçisi olarak görev yapmıştır.¹⁶ Aralarında Başkan Woodrow Wilson’un da bulunduğu politik çevrelerden birçok tanıdığı olan Bryce’in “*The American Commonwealth*” adlı Amerikan tarihini incelediği kitabı 1888’de yayınlanmış ve Amerika’daki akademik çevrelerde ve kamuoyunda olumlu tepkilerle karşılanmıştır. Bunun yanı sıra Bryce, Amerikan dostu olarak da bilinmekteydi. Altında kendi imzasıyla yayınlanan propaganda belgesini değerlendiren St. Louis Republican gazetesi Bryce hakkında şu yorumda bulunmuştur: “Eğer tüm Britanya İmparatorluğu’nda bu ulusun inanmaya hazır olduğu bir kişi varsa, o da James Bryce’dir”¹⁷ Bryce bu raporlarında Türklerin eski çağlardan beri Hıristiyanlardan nefret ettiklerini, bu nefretin o günün koşullarında da devam ettiğini, nefretlerini Ermenilere yaptıkları tehditler ve katliamlarla perçinlediklerini, Türklerin barbar ve zalim bir toplum olduğunu iddia etmiştir.¹⁸ Türklerin Türkistan steplerinden Batı Asya’ya gelen barbar bir kavim olduklarını, ele geçirdikleri yerleri talan ettiklerini ve hiçbir zaman medenileşemediklerini savunmuştur.¹⁹ Bu iddialarında Almanları da hedef alan Bryce, güvenilir olmayan anonim kaynaklardan topladığı, birinci kaynak gösterilmediği ve Almanya’yı haksız göstermek amacıyla hazırladığı “*Belçika’da Alman Vahşeti*” adlı raporunda, Alman askerlerin Belçika halkının kadınlarını ve çocuklarını öldürdüğünü, hamile kadınların süngülediğini ve rahiplerin öldürüldüğünü ortaya atmıştır.²⁰

İngilizler ayrıca, Amerikan gazetelerine de Bryce Raporunun önemli kısımlarını yayınlamaları için dağıtmışlardır. Gilbert Parker’in belirttiğine göre “*The New York Times, Philadelphia Public Ledger ve Chicago Herald*” gibi dönemin popüler gazeteleri Ermeniler hakkındaki öykülere fazlasıyla yer ayırmışlardır.²¹ *Current History* adlı New York Times’in çıkardığı aylık dergi ise, Bryce Raporu’nun uzun giriş bölümünü doğrudan gösteren ve raporun Türk vahşetiyle ilgili en korkunç bölümlere yer veren makalelere orta sayfada yer vermiştir.²² Bunun sonucunda Amerikan halkı savaş boyunca İngilizlerin onların okumalarını istediği haberleri okumuş ve bu haberlerden etkilenmişlerdir.

¹⁵ Burak Yiğit, “Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Propaganda Faaliyetleri: Kurmaca Dışı Metinler Üzerinde Bir İnceleme”, *Journal of Azerbaijani Studies*, Cilt 12, 2007, s. 295.

¹⁶ Türkaya Ataöv, *The British Blue Books: Vehicles of War Propaganda 1914-18*, Okey Enterprises Print, New York, 2006, p. 15.

¹⁷ H. C. Peterson, *Propaganda for War: The Campaign Against American Neutrality, 1914-1917*, University of Oklahoma Press, Norman, 1939, p.57.’den aktaran Justin McCarthy, “I. Dünya Savaşı’nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 37, 2001, s.474.

¹⁸ Servet Avşar, *Birinci Dünya Savaşı’nda İngiliz Propagandası*, Kim Yayınları, Ankara, 2004, s. 43.

¹⁹ James Viscount B, *The Future of Armenia*, Londra, 1918, s.22’den aktaran Avşar, **a.g.e.**, s. 44.

²⁰ Avşar, *a.g.e.*, s. 46.

²¹ Peterson, *a.g.e.*, p.243.

²² Peterson, *a.g.e.*, pp. 321-334.

Rakip Devletlerin Orduları Üzerinde Motivasyon Kırmaya Yönelik Yöntemler

İtilaf Devletleri'nin uyguladığı bir diğer stratejik propaganda yöntemi ise düşman askerleri üzerinde uygulanan propagandadır. Rakip devletlerin moral ve motivasyonunun bozularak dirençlerinin kırılması, cephede savaşan askerlerin ikna edilerek kendi taraflarına çekilmesi, böylelikle savaşın kazanılmasına bir adım daha yaklaşılması için bu tarz bir propaganda yöntemi geliştirilmiştir. Bu propaganda yönteminin baş aktörü de İngilizlerdir. Uçaklar ve balonlar aracılığı ile Osmanlı cephelerine ve siperlerine çokça propaganda beyannamesi ve broşürleri atan İngiliz askerler²³, gerilla savaşını resmen psikolojik bir harbe dönüştürmüş ve cephedeki askerin savunma gücünü kırmayı amaçlamışlardır. Hedef, düşmanın anlık gevşeme, panik ve duraklamalarından istifade ederek onların silahı bırakarak teslim olmalarını sağlamaktır.²⁴ Bu beyannamelerden bir kaçına örnek vermek gerekirse, İngiliz askerlerine verilen tedavinin yaralanan Türk askerlerine de verildiği söylenerek İngilizlerin ne kadar yardımsever bir millet olduğu²⁵, aç ve susuz askerlere çeşit çeşit tabaklarda yemekle temiz su verildiği, esir düşen çıplak haldeki askerlerin giydirildiği, ayrıca onlara yatak verilerek en iyi koşullarda barınma imkânları sağlandığı dile getirilerek İngilizlerin ne kadar insancıl olduğu vurgulanmıştır.²⁶ 28 Temmuz 1915'te Kumkale bölgesine atılan bir beyannamede şu satırlara rastlanmaktadır:

“Osmanlı esirleri Nil kenarında gayet muntazam bir bahçede ikamet ediyorlar. Her biri için ayrı ayrı yataklar tahsis edilmiştir. Herkese çeşit çeşit tabaklarda yemekler verilmekte, olduğu gibi, her gün sigara, salami vesaire dağıtılmaktadır... İsmi geçen esirler milli adetleri olan sazlar ve sazendeler tedariki ile zamanı boş geçirmeleri için eğitilmektedirler. Onlara Mısırlı dostları tarafından sazlar vesaire oyuncaklar hediye edilmiştir. Esirleri ziyarete müsaade edilmektedir. Esir subaylar için ayrı ayrı daireler tahsis edilmiş, karyola, battaniye, çarşaf, sandalye, kanepeler ve masalar verilmiştir.”²⁷

Çarlık Rusya'sı da Osmanlı cephelerine propaganda bildirimleri atan ve psikolojik üstünlüğü ele geçirmeye çalışan bir diğer devlettir. Ruslar tarafından hazırlanan ve Osmanlı cephelerine atılan (Kafkas, İran ve Galiçya) beyannamelerde iltica önerilerinde bulunulmuştur. Rusların en çok üzerinde durdukları konunun “yiyecek maddeleri” olduğu incelenen belgelerden anlaşılmaktadır. 4 Eylül 1917 tarihinde Ruslar tarafından II. Kolordu Cephesine atılan bir beyannamede Türk askerlerinin açlık çekmekte olduğu, Türk tarafında yeteri kadar şeker ve et bulunmadığı, ekmeğin de yenilemeyecek kadar bayat olduğu iddia edilmiştir.

²³ Sadık Sarısan, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephesinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999, ss.5-6.

²⁴ Refik Korkut, *Psikolojik Savunma*, TC.Ulaştırma Bakanlığı, Ankara, 1975, s.19'dan aktaran Servet Avşar, “Çanakkale Savaşlarında İstihbarat ve Propaganda”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Sayı 1, 2003, s.73

²⁵ Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, “Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu”, Klasör: 3438, Dosya:26, Fihrist:9-1'den aktaran Servet Avşar, “Çanakkale Savaşlarında İstihbarat ve Propaganda”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Sayı 1, 2003, s.74

²⁶ Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, *a.g.e.*, Klasör: 3438, Dosya:26, Fihrist: 18-2' 1'den aktaran Servet Avşar, *a.g.e.*, s.76.

²⁷ Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, *a.g.e.*, K: 3438, D:26, F:19-1'den aktaran Hamit Pehlivanlı, Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda, *T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-21/canakkale-muharebeleri-sirasinda-muttefiklerin-propagandası-ve-karsi-propaganda>, (Erişim: 30.01.2015).

Kendilerinde ise sıcak yemek, et, şeker ve çayın bolca mevcut olduğu söylenmiş ve Osmanlı askerlerinden iltica ederek kendi taraflarına geçmeleri talep edilmiştir.²⁸ Böylelikle Rusların ne kadar bol kaynaklara sahip olduğunun üzerinde durularak savaşta en önemli ihtiyaç olan “erzak” konusunda Osmanlıya karşı psikolojik üstünlük sağlanmaya çalışılmıştır.

Çarlık Rusya yıkıldıktan sonra ise Bolşevik Rusya'nın en çok üzerinde durduğu konu “özgürlük”tür. Çar rejiminin baskısından kurtulduklarını ve özgürlüklerine kavuştuklarını düşünen Sovyet Rusya aynı özgürlüğün Osmanlı için de emsal teşkil etmesini istemiş ve şu çağrıda bulunmuştur:

“Milleti baskısıyla ezen Çarizm'den vatanımızın kurtulduğunu kutladığımızdan dolayı askerlerimiz adına teşekkür ederiz. Sizin de üzerimize çökmüş olan baskı yükünden kurtulmanızın ve vatanımızın çabucak kurtulmasını gönülden dileriz. Artık sizi soyan Alman baydutlarını yanınızdan koymak zamanı gelmiştir. Rusların bu çağrısına ıyarak kelepçeleri atınız. Yaşasın Hür Milletler!”²⁹

Sonuç

Her türlü yönetim biçiminde sıklıkla görülen propagandada amaç; tüm iktidar biçimlerinin ihtiyaçlarına karşılık vermek üzere kitleleri kontrol altına alarak, onların duygu, düşünce ve davranışlarını ikna yoluyla değiştirebilmektir. Gerek birey gerek devletlerin sıklıkla başvurduğu propaganda, çıkar kavramını fazlasıyla ön planda tutmakta, nihai olarak sahip olunacak mevki, güç ya da iktidar olguları için her türlü söylem ve hareketi serbest kılmaktadır. Propaganda, yalnızca rejimlerin veya erk sahiplerinin içerideki çıkarları için değil, devletlerin ve milletlerin uluslararası arenadaki çıkarlarını korumak uğruna yüzyıllar boyunca karşı taraf üzerinde psikolojik üstünlük kurma ve buldukları coğrafyada başat bir konuma gelme amacıyla sıklıkla kullandıkları bir araç haline gelmiştir. Dört yıl devam eden, sonuçları itibariyle bütün dünyayı etkileyerek Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısını değiştiren ve günümüz devlet politikalarının temelini oluşturan I.Dünya Savaşı, propagandanın kendisine önemli bir kullanım alanı bulduğu uzun bir süreç olarak görülebilir.

Propaganda unsuru I.Dünya Savaşı süresince özellikle İtilaf Devletleri tarafından etkili şekilde kullanılmış, bu devletler hem kendi halklarını savaşa katılmaya ikna edebilmek, hem uluslararası arenada tarafsız ülkeleri yanlarına çekebilmek, hem de rakip devletlerin motivasyonunu kırabilmek adına farklı propaganda yöntemleri uygulamıştır. İngiltere, ABD ve Rusya bu propaganda faaliyetlerini uygulayan devletlerin başında gelmişlerdir. Bu devletlerin o dönem koşullarında sahip oldukları ekonomik ve teknolojik üstünlükleri, yaptıkları propaganda faaliyetlerinin en önemli avantajı olarak görülebilir. Savaşın kazanılmasında teçhizat ve mühimmat üstünlüğünün yanı sıra, içeride ve dışarıda oluşturulan kamuoyu desteği çok etkili olmuştur.

²⁸ Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, *a.g.e.*, KA04, D:18911592, F:19-1.'den aktaran Servet Avşar, “Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 14, 2003, s.82

²⁹ Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, *a.g.e.*, K:3437, D: 157/23, F:7-13, 'den aktaran Servet Avşar, *a.g.e.*, s.106

I.Dünya Savaşı, her ne kadar Soğuk Savaş sonrasında kullanılan modern propaganda araçlarının kullanıldığı bir dönem olmasa da, mevcut koşullarda kullanılan yöntemler savaşın gidişatında, hatta kazanılmasında etkisini göstermiştir. Bu süreçte hazırlanan afişler, bildiriler, raporlar ve gazeteler propagandanın kilit araçları olarak görülebilir. Kullanılan yöntemler itibariyle daha sonra yaşanacak olan II.Dünya Savaşı'nda uygulanan propaganda faaliyetlerinin de ilham kaynağı olan 20.yy'ın bu ilk büyük dünya savaşı, insan gücünden ziyade zihin gücünün ne kadar etkili olabileceğini, fiziksel tahribat yaratmanın yanı sıra kitlelerin duygularına ve düşüncelerine hitap etmenin ne kadar önemli olduğunu kanıtlamıştır.

Kaynakça

Kitap ve Süreli Yayınlar

- ATAÖV, Türkkaya, *The British Blue Books: Vehicles of War Propaganda 1914-18*, Okey Enterprises Print, New York, 2006.
- AVŞAR, Servet, "Birinci Dünya Savaşı'nda Rus Propaganda Faaliyetleri ve Osmanlı Devleti", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 14, 2003, ss.82-106
- AVŞAR, Servet, "Çanakkale Savaşlarında İstihbarat ve Propaganda", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Sayı 1, 2003, s.73
- AVŞAR, Servet, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası*, Kim Yayınları, Ankara, 2004.
- AZİZ, Aysel, *Siyasal İletişim*, Nobel Yayınları, Ankara, 2003.
- BROWN, J.A.C, *Siyasal Propaganda*, (çev. Yusuf Yazar), Ağaç Yayınları, İstanbul, 1992
- DOMENACH, M. Jean, *Politika ve Propaganda*, (çev. Tahsin Yücel), Varlık Yayınları, İstanbul, 1995.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, "Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu", Klasör: 3438, Dosya:26, Fihrist: 9-1, 14-1, 18-2.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, "Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu", K:3437, D: 157/23, F:7-13
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi, "Birinci Dünya Harbi Koleksiyonu", KA04, D:18911592, F:19-1.
- KORKUT, Refik, *Psikolojik Savunma*, TC.Ulaştırma Bakanlığı, Ankara, 1975.
- PETERSON, H.C, *Propaganda for War: The Campaign Against American Neutrality, 1914-1917*, University of Oklahoma Press, Norman, 1939.
- SARISAMAN, Sadık, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- YİĞİT, Burak, "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Propaganda Faaliyetleri: Kurmaca Dışı Metinler Üzerinde Bir İnceleme", *Journal of Azerbaijani Studies*, Cilt 12, 2007, s. 295.

İnternet

- I. Dünya Savaşı'nın Propaganda Haritaları, <http://t24.com.tr/foto-haber/1-dunya-savasinin-propaganda-haritalari,4253#>, 4 Haziran 2014, (Erişim: 05.09.2014)
- PEHLİVANLI, Hamit, Çanakkale Muharebeleri Sırasında Müttefiklerin Propagandası ve Karşı Propaganda, *T.C Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, <http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-21/canakkale-muharebeleri-sirasinda-muttefiklerin-propagandasi-ve-karsi-propaganda>, (Erişim: 30.01.2015).
- Propaganda Posters: Russia, <http://www.firstworldwar.com/posters/russia.htm>, 22 Ağustos 2009 (Erişim: 06.09.2014).
- Propaganda Posters: United Kingdom, <http://www.firstworldwar.com/posters/uk.htm>, 22 Ağustos 2009, (Erişim: 05.09.2014)
- War Propaganda, <http://library.leeds.ac.uk/special-collections-exhibitions-war-propaganda#activate-image1>, (Erişim: 06.09.2014).
- World War I Propaganda Posters: Be A Trained Nurse, <http://www.learnnc.org/lp/editions/ww1posters/5080>, (Erişim: 07.09.2014).
- World War I Propaganda Posters: Uncle Sam, <http://www.learnnc.org/lp/editions/ww1posters/6203>, (Erişim: 07.09.2014)

Grek Mitolojisi ve Sanatında Kadına İlişkin Davranış Modellerinin Yansıtılışı

Fikret ÖZCAN

ÖZET

Grek mitolojisinin başlangıcından itibaren kadın-erkek arasında bir iktidar mücadele söz konusudur, ancak erkekleri ilgilendiren tek şey iktidarın elde tutulmasıdır. Olympos'ta düzenin sağlanmasıyla kadının erkeğe bağımlı olması tescillenmiştir. Hem mitolojide, hem de gerçek yaşamda hâkim görüş, kadınların yerinin ev olduğu ve denetim altında tutulması gerektiğidir. Ancak bakirelere toplumsal değer verilir ve genç erkeklere eş değer tutulurlar. Arkaik Dönem sanatının başlangıcıyla birlikte evli kadınlar evde veya evle ilgili alanlarda tasvir edilirler. Doğu sanatının etkisiyle kısa bir süre çıplak tanrıça tasvirlerine rastlanır. Geç Klasik Dönem'e dek çıplak tasvir edilmiş bir kadın ya hetairedir ya da maenaddır. Maenadın doğası, geçerli normlara aykırı olsa da tasvir edilmiş biçimi erkek egemen toplum anlayışına uyum sağlar. Sadece Amazonlar alternatif toplum modeli sunduklarından bir tehlike olarak algılanır. Amazonlar hem mitolojide hem de sanat eserlerinde sık tasvir edilirler. Bu yolla toplumda kamu düzeninin tehdit altında olduğu algısı güçlendirilmeye çalışılır. Mitostan Logosa geçişle birlikte kadın üzerine ön yargılar mitoloji çerçevesinde tartışılmaya başlanır. Klasik Dönem Attika mezar stellerinde kadın idealize edilir, evinin egemeni olarak gösterilir. Ancak ne Arkaik Dönem'de, ne de Klasik Dönem'de kadının söz hakkı bulunmaz. İlk kez Hellenistik Dönem'de kadının kendini gerçekleştirme yönünde çabaları olur, ancak bunda da kadınların kısmen erkek rollerini üstlendiği gözlenir.

Anahtar Kelimeler: *Grek, Mytbos, Kadın, Ev, Arkaik, Klasik, Amazon, Sanat*

Female Behaviorial Pattern Reflected in Greek Mythology and Art

ABSTRACT

Power struggle between men and women can be followed in Greek mythology from the beginning. With the establishment of order in Olympus, women's dependence on men was sealed. That women should stay at home and be kept under control is a prevailing opinion, both in mythology and in real life. Virgins on the other hand were considered to be young men's equal. Under the influence of Oriental art in a short period naked goddess figure appeared in Greek art. Up to Late Classical Period a naked woman was regarded as either a hetaire or a maenad. In arts the maenads' contradictory behavior in relation to social order were adjusted to common standard. Only the Amazons are perceived as a threat in Archaic and Classical mythology and art. They are often depicted in order to increase the perception of a danger: because of them the public order was threatened. Even marriage was a burden for women, the status of a married woman always was desirable in the ancient Greek. With the transition from myth to logos a discussion on female stereotypes started. But the idealized representation of the mistress in the house remained on the athenian grave stelai of the Classical Period. Only in Hellenistic times there were attempts of selfrealization when women partially were adopting male role models.

Keywords: *Greek, Myth, Woman, Home, Archaic, Classical, Amazon, Art*

GİRİŞ

Grek mitolojisi Greklerin geçmişe nasıl baktıkları konusunda bize oldukça ilginç ipuçları verir. Mitolojinin başlangıcında kadın vardır, fakat değişik nesillerin hikâyesi olarak anlatılan mitolojide zaman kadının aleyhine işler. Geometrik Dönem'den Hellenistik Dönem sonuna dek ele alınan Söylence anlatımında dönemlere göre kadına bakışın değiştiği, Klasik Dönem'den itibaren kadının konumunun sorgulanmaya başladığı gözlemlenmektedir. Grek sanatında ise kadının kendi toplumsal gerçekliği ile sanat alanında tasvir edilmesinde belli örtüşme noktaları olmasına karşın gerçek yaşamın gösterilişinden çok, idealize edilmiş bir tabloyla karşılaşırız. Nitekim Antik Çağ öncesi kadın denilince aklımıza ilk gelenler, tarıma geçen ve ilk tarımsal üretimi gerçekleştiren Neolitik insanın, toprağın verimliliği ile kadının doğurganlığı arasında gördüğü birliktelikten ortaya çıkan Ana tanrıça, ya iri göğüslü, geniş kalçalı doğurgan kadın tipi ya da Grek sanatında ilk kez çıplak tasvir edilen Aphrodite'dir. Ancak bu iki resmin de kadının gerçek dünyasını yansıtmaktan uzak olduğu da aşikârdır.¹

Burada ele alacaklarımız, tarihsel olarak anaerkil toplumun olup olmadığı değil², kadının izlenebilir toplumsal eşitsizlik sürecinden başlayarak, Grek mitolojisinde erkek egemen topluma itirazların ne şekilde dile getirdiği, Grek sanatında erkeklerin kadınları nasıl algıladığı, mitos yoluyla kadınlara biçilen roller, kadının koruma ve denetim altında tutulmasının mitosa yansması ve bundan kurtulma çabaları gibi konulardır³. Mitoloji ve sanatın çok katmanlı oluşu, farklı okuma biçimlerine izin vermesi nedeniyle dile getirilenler sadece seçilmiş örneklerdir ve konumuz gereği yalnızca belli yönleriyle ele alınacaklardır.

Grek Mitolojisinde Kadın

Grek mitolojisinde, birbirinden bağımsız gibi görünen çeşitli söylenceler, okuyucuya renkli bir mozaik sunar; ancak dikkatle okunduğunda hikâyenin derin katmanlarında tekrar edilen ve toplumun ortak hafızasına nüfuz ettirilmek istenen davranış kalıpları şeklindeki bazı düşüncelere de rastlanır; yani, mitolojik hikâyelerin asıl anlatılma nedeni

¹Antik Dönemde kadının genel değerlendirilişi bkz. Sue Blundell, *Women in Ancient Greece*. British Museum Press, London 1995. Kadının aile çerçevesi içinde ele alınışı üzerine bkz. Winfried Schmitz, *Haus und Familie im antiken Griechenland*. Enzyklopädie der griechisch-römischen Antike 1, R. Oldenbourg Verlag, München 2007.

² Anaerkil toplum kuramları üzerine bkz. Beate Wagner Hasel (yay.), *Matriarchatsbeorien in der Altertumswissenschaften*, WBG, Darmstadt, 1992.- Bronz Çağı'nda anaerkil topluma ilişkin son tartışmalar için bkz. Joan Marie Cichon, *Matriarchy in Minoan Crete: A Perspective from Archaeomythology and modern matriarchal Studies*. Doctoral Thesis, California Institute of Integral Studies, San Francisco CA 2013.

³ Mitolojide kadın konusunu ele alan en önemli eserlerden biri Mary R. Lefkowitz'e aittir, bkz. Mary R. Lefkowitz, *Die Töchter des Zeus. Frauen im alten Griechenland* (orig. *Women in Greek Myth*), C. H. Beck, München 1992. Burada ele aldığımız bazı konularda genelde Lefkowitz'in bakış açısıyla örtüşmeler olsa da, amaç bu eserin bir tekrarı yapmak değil, mitolojide kadınlara ilgili bazı konuları farklı bağlamlarda daha fazla ön plana çıkarmaktır.- Gerek bilimsel katkı sağlayanların makaleleri, gerekse görsel malzeme zenginliğiyle Antik Dönem'de kadın konusu burada anlatılanlardan çok daha ayrıntılı olarak iki sergi kataloğunda ele alınmaktadır: Wünsche (yay.), *Starke Frauen*; Reeder (yay.), *Pandora*. -Atina'da kadın erkek ilişkileri ve Euripides'in trajedileri bağlamında kadın üzerine (özet niteliğinde) bkz. Ruby Blondell, Mary – Kay Gamel, Nancy Sorkin Rabinowitz, Bella Zweig (yay.), *Women on the Edge: Four Plays by Euripides. Alcesteis, Medea, Helen, Iphigeneia at Aulis*, Routledge, London & New York, 1999, s. 48-64.

'heyecanlı' öyküler olmaları değildir⁴. Aşağıda, Grek mitolojisindeki hikâyelerden yola çıkarak Antik toplumda kadın ve erkek davranışına ilişkin ne türden genel çıkarımlar yapılabileceği bazı örneklerle gösterilmeye çalışılacaktır⁵. Dikkate almamız gereken nokta, Grek mitolojisi ve sanatında belirleyici olanların Geometrik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi'ne dek erki elinde tutanın erkekler olduğu, bu nedenle onların yaşadıkları gerçeklerin, geçmiş ve geleceğe yönelik düşünce ve algılamaların erkek gözüyle olduğu, kadınların mevcut işleyişe itirazları varsa bunu ancak sınırlı çerçevede gerçekleştir(ebil)dikleri, mevcut düzenin ya da kamusal alanda baskın anlayışın temsilcisinin erkek olduğudur. Nitekim Arkaik ve Klasik Dönem'de mitolojik tasvirlerin en sık karşımıza çıktığı vazo resimlerinin hemen hemen tümü erkeklerin ürünüdür ve buradaki tasvirlerin içeriği, aslen toplumda belli bir kesimin görmek istediklerini yansıtmaktadır.

Grek mitolojisinin başlangıç hikâyelerinde, artık bir süreç olarak geçmişte kalmış olan kadın merkezli toplumdaki ataerkil topluma geçişin mücadelesi olmaksızın gerçekleşmediğini, kadınların yeni toplum düzeninin kendi aleyhlerine olan bir gelişme olduğunu ayırt ettiklerini, bunun en azından simgesel olarak dile getirildiğini anlamaktayız: Grek mitolojisinde evrenin yaratılış aşamasında döllenen olarak Gaia, toprak, dölleyen olarak da Uranos, gökyüzü ile özdeşleştirilir. Dölleyici Uranos'un her şeye ve her yere egemen olma çabası, cinsel organlarının oğlu Kronos tarafından bıçağıyla veya bir orakla (Hes. Theog. 179vd.) kesilmesiyle sona erer. Ancak Kronos da babası gibi aynı gayret içindedir ve egemenliğini sonsuza dek sürdürebilmek için doğan çocuklarını yutar. Gaia'nın teşviki ve yol göstermesi ve kardeşlerinin de yardımıyla babasının egemenliğine son verip onu yeraltı zindanı Tartaros'a gönderen Zeus da Gaia'nın diğerlerinin üzerinde tahakküm kurmadan bir arada yaşama beklentisine karşılık vermez ve Gaia'nın doğurduğu Titanları babası Kronos'un yanına hapseder. Birinci nesil Titanlar'ın ikinci nesil Titanlar'a yenik düşmesi, Grekler'in doğa güçlerini ilk defa denetim altına alma ve doğal olandan 'uygarlaşmaya geçiş'i nasıl tahayyül ettiklerini göstermesi açısından önem taşır⁶. Gaia'nın artık Olympos'a çıkmış tanrı ve tanrıçalar olan Zeus ve kardeşlerine karşı mücadelesi birinci nesil Titan olan Ekhidna'dan doğurduğu Typhon vasıtasıyla devam eder. Ancak onun da Olympik tanrılara, dolayısıyla yeni düzene yenik düşmesi, kadın odaklı veya her iki cinsin eşit temsil edilebileceği toplum tasavvurunun sonuna işaret eder.

⁴Farklı Mythos teorileri üzerine bkz. Geoffrey Stephen Kirk, *Griechische Mythen. Ihre Bedeutung und Funktion*, Medusa Verlag, Berlin 1980 (orig. *The Nature of Greek Myths*, Penguin, Harmondsworth 1974); Robert A. Segal, *Myth, A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford & New York 2004 ve Fritz Graf, *Griechische Mythologie. Eine Einführung*, Albatros Verlag, Düsseldorf 2004, – Herbert J. Rose, *Griechische Mythologie. Ein Handbuch* (orig. *A Handbook of Greek Mythology*), C. H. Beck, München 1969 genel yorum itibarıyla alanında güncelliğini halen kaybetmemiş bir eserdir.- Grek mitolojisinin popüler yaklaşımla anlatımı için bkz. Robert Graves, *Yunan Mitleri. Tanrılar, Kabramanlar, Söylenceler*, Çev. U. Akpur, Say Yayınları, İstanbul 2010.

⁵Mit-toplum ilişkisi üzerine genel olarak bkz. Paul Veyne, *Yunanlılar Mitlerine inanmışlar mıydı?* (Çev. M. Alkan), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.- Metinde adı geçen mitolojik figürlerin ayrıntılı görsel tasviri için -burada ayrıca belirtilmemişse- LIMC'te ilgili maddeye bakınız.

⁶Mitolojide dünyanın yaratılışı ve nesiller üzerine birincil kaynak Hesiodos'tur. Mitolojide farklı nesiller üzerine ayrıca bkz. Klaus Heinrich, "Die Funktion der Genealogie im Mythos", *Vernunft und Mythos. Ausgewählte Texte*, Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1985, s. 11vd.

Grek sanatında 'kaosa karşı düzenin zaferi' olarak tanıtılan Gigantların Olympik tanrılara karşı yenilgisi, Arkaik Dönem'den itibaren, bazen güncel tarihsel olaylara göndermelerde de bulunularak sık sık tasvir edilmiştir. Olympik Tanrılar Döneminden, diğer deyişle yeni düzenin kuruluşundan itibaren, pek çok gücün sahibi, üretimin ve doğurganlığın simgesi olan Gaia (kadın), artık sıradan bir tanrıça haline gelmiştir ve adı ancak Olympik tanrılarla aynı soydan geldiği için hatırlanmakta ve hürmet görmektedir. Yüksek Hellenistik Dönem'de Tanrıların Gigantlara karşı savaşının anlatıldığı Pergamon Zeus Sunağı frizinde Gaia, artık çocuklarını öldürmemeleri için tanrılara yalvaran biri konumundadır⁷.

Zeus'un eşi Hera ise erkek çocuklar doğurur, çünkü Hera'nın yaptığı, zayıf da olsa, Gaia'da olduğu gibi babaya başkaldırma geleneğinin devamı niteliğindedir. Mitolojide başka bir aktarıma göre Hera, yılan görünümü Typhon'u başkasıyla birleşmeden kendi kendine doğurmuştur⁸. Bilindiği gibi, Typhon, Olympik tanrılar düzenine başkaldıran son varlıktır. Hera'nın da ilk başlarda pek çok niteliği kendinde barındıran güçlü, Zeus'a eşdeğer bir tanrıça olması gerekir⁹. Hâlbuki Homeros destanlarından itibaren belleklerde oldukça negatif bir tanrıça olarak yer etmiştir. Hera'nın kocası Zeus'tan olan çocukları savaş tanrısı Ares, zanaatkâr ve demircilerin tanrısı Hephaistos da Hera'ya bir yakınlık duymazlar; aynısı Hera için de geçerlidir. Hera'nın yetkileri, Olympik tanrılar düzeninin kurulmasıyla pek çok tanrıçaya paylaştırılarak güdükleştirilmiştir. Hatta doğum tanrıçası olarak bu yetki alanını Eilytheia ile paylaşmıştır. Buna rağmen, kökenleri Myken Dönemi'ne uzanan, Geometrik ve Arkaik Dönemlerde Hera'ya adanan kutsal alanlar (Samos ve Perachora) ise bu tanrıçanın kadın ritüelleri açısından hala oldukça önemli olduğuna işaret etmektedir.

Diğer taraftan, en erken yazılı kaynaklar olan Homeros ve Hesiodos'un eserlerinde (MÖ. 8./7. Yüzyıl) kadın tanımlamaları farklıdır: Homeros, kadına temsil ettiği sınıf olan aristokratların gözü ile bakar ve kadına ilişkin olumsuz nitelendirmeleri Hesiodos'a göre daha azdır. Alt sınıfların dünyasını anlatan Hesiodos ise, kadına onun aileye getirdiği veya sebep olduğu yük açısından bakar; kadından hoşlanmama (*mysogyne*) göze çarpar. Homeros ve Hesiodos'un destanlarında anlatılanlar Geç Bronz Çağı- Geometrik Dönem (MÖ. 1200-700) dünyasında erkek ve kadının toplumsal konumunu yansıtılmaları açısından önem taşırlar: Erkek, etken; kadın, edilgen konumdadır. Homeros'da kocasının yokluğunda evi (*oikos*) yöneten kadın örneklerine (Penelope) rastlansa da erkeğin fiziki varlığıyla birlikte kadın ikinci konuma düşer¹⁰. Sorumluluk alanlarının dış dünya (erkek) ve iç dünya (*oikos*, ev) olarak ayrılışına

⁷ Örneğin Pergamon Zeus sunağı doğu frizinde Athena rakibi Alkyoneos'u saçlarından tutup etkisiz hale getirirken Gaia (Ge) sağ elini Athena'ya doğru uzatıp onu affetmesini dilemektedir, bkz. Brigitte Knittlmayer, Wolf-Dieter Heilmeyer, *Staatliche Museen zu Berlin: Die Antikensammlung, Altes Museum-Pergamonmuseum*, Zabern, Mainz am Rhein 1998, s. 245, Kat. Nr. 140.7.

⁸ Typhon'un doğum hikâyesinde Arkaik Dönem sonrası söylence aktarımı, Hesiodos'un Theogonie'deki anlatımını sürdürmüştür, ancak günümüze ulaşmayan veya değişik yazar yoluyla dolaylı olarak ulaşan fragmanlarda Typhon'un Hera tarafından doğurulduğu Hesiodos tarafından veya onun zamanında anlatılmıştır, bkz. Hermann Usener, "Eine hesiodische Dichtung", *Rheinisches Museum* 56, 1901, 174-186. Bu konuya ayrıca Homeros'a atfedilen Apollon ilahisi de (351vd.) değinir.

⁹ Bkz. Erika Simon, *Die Götter der Griechen*, WBG, Darmstadt 1985, s. 50.

¹⁰ Erken Dönem Grek toplumunda kadın ve erkeğin konumu üzerine bkz. Beate Wagner, "Zwischen Mythos und Realität. Die Frau in der frühgriechischen Gesellschaft", Haag und Herchen, Frankfurt am Main 1982.

en geç Homeros'da rastlanır. Örneğin İlyada'da Telemakhos, Andromakhe'ye ev işleriyle uğraşmasını ve savaşın erkeklerin işi olduğunu anlatırken, erkek ve kadınların yetkin olduğu alanları bir kez daha gözler önüne serer (Hom. Il. 488-493). Homeros sonrası Klasik Dönem yazarları ise gerçek hayatta kadının görevlerine değinirler¹¹ ve bu yazarların bakış açılarında mitolojik alan ile gerçek hayatın uyuşması, mitosun yaşama ilişkin belli temel alanlarda gerçek yaşamın mitolojiye yansıtılması şeklinde algılanmasına neden olur ki, bu da büyük oranda doğrudur.

Mitolojide geniş anlamda bir aile kavramı vardır. Tanrı ve tanrıçalardan çoğu kendilerine denk gelen biriyle evlidir, ancak bu günümüz evliliği gibi anlaşılmalıdır. Aphrodite dışında diğer tanrıçaların fazlaca kaçamakları yoktur. Tanrılarda ise durum tam tersidir. Tanrılar, başta Zeus olmak üzere hoşlarına giden ölümsüz veya ölümlü ile ilişki kurarlar. Bu durum "güçlü olanın hakek" şeklinde algılanmıştır. Hera, kocasının kaçamaklarını önleyemez; ancak onun ilişkide bulunduğu kadınları veya çocuklarını tehdit ederek bir ilişkinin sürekliliğini önlemeye çalışmakla yetinir. Hera'nın evlilik tanrıçası olması da belki bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bir tanrıyla ilişkiyi reddeden kadın ve kızlar ise amansız takibata uğrarlar. Tanrılar çocuklarının zor durumda kalması durumunda tereddütsüz onlara yardıma koşarlar ve taraf tutmada haklı olan değil, kan bağı belirleyicidir. Bu yönleriyle mitos, Geç Bronz Çağı'ndan Geç Arkaik Dönem'e dek uzanan toplumsal zihniyetin de yansımasıdır¹².

Mitolojide ideal kadın-erkek çifti Odysseus ve Penelope'dir. Odysseus eşini sevmekle birlikte, çeşitli kadınlarla beraber olmakta kendince bir sorun görmez, aynı şekilde gerçek yaşamda da o dönemin insanının bakışıyla bu durum bir sorun teşkil etmez (Geometrik- Erken Arkaik Dönem); çünkü üst kesime ait yönetici erkeğin bir eşi dışında başka bir kadınla ilişkisi olması adeta bir gelenektir¹³. Homeros'un İlyada ve Odysseia destanlarında çeşitli vesilelerle bunlara değinilir; örneğin Agamemnon ile Akhilleus'un arası bir savaş ganimeti olarak alınacak Briseis'in kimin payına düşeceği konusunda bozulur¹⁴. Aynı şeyin tersini bir evli kadın açısından tahayyül etmek ise

¹¹ Kadının *oikostaki* görevlerini yazar Xenophon (MÖ. 430/420-350 civarı), Oikonomikos adlı eserinde kuru bir üslupla art arda sıralar bkz. Xen. Oik. 7,35-37. Platon ve Aristoteles'in görüşleri de bu yöndedir.

¹² Bu çıkarımlar birincil kaynak olarak Geometrik Arkaik Dönem yazımsal kaynaklarına ve o dönemlere ait görsel kaynaklara (vazo resimleri ve kabartmalar) dayanmaktadır. Vazo resimleri yoluyla mitos yorumu üzerine iki örnek çalışma için bkz. Thomas H. Carpenter, *Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji*, Çev. Bensen B.M. Ünlüoğlu, Homerkitabevi, İstanbul 2002; Tom Rasmussen, Nigel Spivey (yay.), *Looking at Greek Vases*, Cambridge University Press, Cambridge & New York 1991. –Arkaik Dönem değerlerinin vazo resimlerine yansımaları üzerine bkz. Klaus Vierneisel, Bert Kaeser (yay.), *Kunst der Schale-Kultur des Trinkens*. Antikensammlung München, 1990- Minos ve Miken Dönemi'nin sosyal yaşamı, dini, mitos anlayışı üzerine saray mimarisi, savunma yapıları, duvar freskleri, glyptik, mühür damgaları vb. yoluyla bir fikir edinmek mümkündür, özetleyici nitelikte olmak üzere bkz. Katie Demakopoulou (yay.), *Das mykenische Hellas- Heimat der Helden Homers*, Kulturministerium Griechenlands, Athen 1988, 30-62.

¹³Schmitz, *Haus und Familie* 56. Erkeklerin evlilik dışı ilişkileri için ayrıca bkz. W. K. Lacey, *Die Familie im antiken Griechenland* (orig. *The Family in Classical Greece* 1968), Philipp von Zabern, Mainz 1983, s. 50vd.

¹⁴Hom. Il. I.1 vd.- Bunun karşı örnekleri ise karşılaştıkları erkeklerden daha güçlü olan, tanrılar soyundan gelen Kirke ve Kalypso gibi kadınlardır. Kalypso'nun kendisi de diğer tanrıçalardan örnekler vererek (Hom. Od. V. 120-125) Odysseus'u alkoymasını meşru kılmaya çalışır. Odysseus'un aşklarında iki farklı kadınla (Kirke ve Kalypso), boyun eğen ve yardıma hazır kadın ile baskın ve sahiplenici kadın tipine rastlamaktayız. Odysseus her türlü vaade rağmen eve dönmeyi diğer cazip tekliflere yeğlerken Kalypso'nun cinsel isteklerine hayır demez, onun eşi dışında bir kadınla birlikte olmayı reddeden bir tutum takındığına ilişkin bir tavra da rastlamamaktayız (Hom. Od. V.225). Bununla birlikte Mitos'ta örnek çift olarak gösterilen Odysseus-Penelope ilişkisinde erkeği haksız konuma düşürecek anlatımdan

oldukça zordur. Klasik Dönem tragedyasında bu konu Euripides (MÖ. 485 civarı-MÖ. 406) tarafından bir sorun olarak ele alınır¹⁵. Mitosta ve gerçek yaşamda kadından beklenen, Penelope gibi davranmaktır: Kocasının uzun yıllar geri dönmemesini fırsat bilen Akha soylularının Penelope'ye talip olup Ithaka krallığını ele geçirmek için uğraşlarına karşı Penelope, gündüz kilim dokuyup gece dokunanları söker ve taliplilerini oyalar. Kilim dokuma, yün eğirme, zamanla iffetli, çalışkan, ev ekonomisine katkıda bulunan ideal kadının şifreleri haline gelmiştir¹⁶. Arkaik ve Klasik Dönem vazo resimlerinde ve kabartmalarında görülen bu türden sahneler, bağlamlarına göre, günlük hayat sahneleri ya da kadından beklenen ideal davranış modellerinin gösterilmesi olarak yorumlanabilir. Örneğin, Klasik Dönem mezar stellerinde kadının yün sepeti (*kalathos*) ile tasvir edilmesi, onun hayatını yün eğirmekle geçirdiğini göstermez, daha çok onun evine bağlılığını ve çalışkanlığını anlatan bir şifredir¹⁷. Taşoz'da bulunmuş, halen İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen, Erken Klasik Döneme ait bir kabartma erkek ve kadının üstlendiği roller itibarıyla topluma nasıl bir mesaj verildiğini göstermesi açısından önem taşır: Elindeki içki kâsesi (*phiale*) ile klineye yaslanmış erkek, aristokrat, savaşçı ve avcıdır; tasvir edilmiş biçimi üst kesimlerin gözde toplantısı olan sempozyuma işaret eder. Kabartmanın sol kenarında oturan kadın ise adeta bir kenara sıkıştırılmıştır ve oradaki varlığı erkeğin statüsünü yükseltmek içindir. Olayın kapalı ortamda cereyan etmesi, duvardaki ayna, kadının elindeki parfüm şişesi, (*alabastron*) onun evine bağlı ve güzel biri olduğuna işaret eder¹⁸ (*Res. 1*).

Bütün bunların yanı sıra, günümüzde varlığı hala tartışmalı bir konu olan anaerkil toplum yapısı ve bunun varlığının bir kanıtı olarak gösterilen "Amazonlar"ın Geç Arkaik Dönem'den itibaren Grek vazo resimlerinde sıkça tasvir edildiği görülür. Klasik Dönem'den itibaren ise Amazonlar Grek toplumunu tehdit eden düşmanlar olarak simgesel biçimde önemli kamusal veya dinsel yapıları kabartma, heykel yoluyla süslerler. Klasik Dönem'de artık böyle bir düşmanın hiçbir şekilde Grekleri tehdit edemeyecekleri bilinse de, Amazonların sürekli olarak tasvir edilmesinin nedeni belki de toplum psikolojisi ile ilgilidir¹⁹. Amazonlar bağımsız yaşarlar, her ne kadar bir

kaçınıldığı da gözlenmektedir. Erkek olsun, kadın olsun güçlü olanın (ki burada her iki kadın da tanrısal kökenlidir ve bir eşleri yoktur) ediminin sorgulanmaması Geometrik –Arkaik Dönem anlayışının bir yansımasıdır.

¹⁵ Euripides'in Elektra adlı eserinde Klytaimnestra, Agamemnon'un yanında kuma olarak getirdiği Kassandra'yı görünce kendisinin de böyle bir hakkı olması gerektiğini ima eder, ancak böyle bir durumda suçlu durumdaki erkeğin toplum gözünde haklı, kadının ise aşağılanacağını söyler, bkz. Eur. El. 1134-1139.-Herakles'in ikinci eşi Deianeira kocasının işlerini halletmesi bahanesiyle evini terk edip onu yalnız bırakmasına ve gittiği yerlerde karşılaştığı kadınlardan pek çok çocuk peydahlamasına çok üzülür. Kendi çocuklarını ise "uzakta tarlası olan bir çiftçi gibi bir tarlayı ekerken bir de biçerken" görür (Soph., Trach. 31-33).

¹⁶ Kadınlara karşı önyargılı olan Agamemnon bile Penelope'yi uslu, akıllı, erdemli, aklıdan kötülükler geçirme-yen biri olarak över (Hom. Od. XI, 444-450).

¹⁷ *Kalathos*lu mezar kabartmalarına örnek olarak bkz. Myrno'nun mezar kabartması, MÖ. 5. yüzyıl son çeyrek, Berlin Staatliche Museen K 23: Carl Blümel, *Die klassisch griechischen Skulpturen der staatlichen Museen zu Berlin*, Akademie Verlag, Berlin 1966, s. 24 vd., Abb. 24.

¹⁸ İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. 578: John Boardman, *Die griechische Plastik. Die klassische Zeit*, Philipp von Zabern, Mainz 1985, s. 94 Res. 44.

¹⁹ Herkesin görebileceği kamusal alanlarda veya sık ziyaret edilen uluslararası niteliğe sahip Delphi ve Olympia gibi kutsal yerlerde, kent devleti eliyle ya da güçlü bir sülale tarafından yaptırılan yapılarda özel

kraliçeleri olsa da köleleri yoktur ve kendileri de köle değildir. Tüm işler ortaklaşa yapılır, kendi bağımsızlıkları için savaşır ve bir erkeğe tabi değildirler²⁰. Atina'nın Klasik Dönem'de en güçlü olduğu dönemde dahi Amazonların bir tehdit olarak algılanmasının nedeni muhtemelen kollektif erkek korkusudur. Çünkü Klasik Dönemde demokrasiyi tesis eden Atina'da kadın ve kölelerin toplumsal kararlara katılma ve karar verme hakkı yoktur. Bu nedenle Antik Dönem tarihçilerinin “eğer Amazonlar denilen bir toplum varsa bunların derhal yok edilmesi gerektiğini” dile getirmesi, farklı yaşama ve farklı toplum düzeninin mevcut Atina demokrasisine ve aile yapısına bir alternatif olma tehlikesini sezmesidir²¹.

Antik Dönemde gerçek yaşamda da serbest hareket edebilen bir kadın, eğer evli ise, hem aile için hem de toplum için düzeni bozabilecek bir tehdit unsurudur. Bu anlayışa göre, kadın evlendikten sonra ortalıkta boy göstermemelidir. Görevi ailenin ve devletin sürekliliğini sağlamak için çocuk, bilhassa erkek çocuk doğurmaktır. Evli kadına sokakta rastlandığında hangi adamın eşi değil, hangi genç adamın annesi olduğu vermesi gereken cevaptır. Perikles'in (MÖ. 495-429) de Peloponnes savaşında ölen Atinalı erkeklerin yakınlarına (ve bu arada eşlerine) Thukydides'in ağzından yaptığı konuşmada (Thuk. II, 34-46) muteber kadının ‘adı bilinmeyen’, dolayısıyla ‘ortalıkta görünmeyen’ kadın olduğu, kadının kamusal alanda boy göstermesinin hoş karşılanmadığının altı çizilir (Thuk. II,45,2)²². Durum böyle olunca başına buyruk hareket eden Amazonların kamu düzenini bozucu davranışları, Grek gözüyle bakıldığında kabul edilebilir bir durum değildir.

Homeros'un Amazonlardan bahsederken onları “erkeğe eşdeğer” olarak nitelendirmesi (Hom. II. III,189) kahramanlar dünyasını anlatan ozanın Amazonları ne derecede yüceltiğini gösterir. Vazo resimleri ve plastik eserlerde de Amazonlar erkek gibi tasvir edilir. Giyinişleri, savaşma tarzları Greklere benzer; barbarlar veya Kentaurlar gibi rakibinin elini- kolunu ısırmasa, ağaç kütüğüyle rakibine saldırmaz, ‘uygar savaşçı’ olarak kılıç- kalkan ve zırh kullanır; giysileri Grek savaşçılarına benzer ve bazen yarı çıplaktırlar. Peki, mitostaki bu güçlü kadınlar gerçek yaşamda, kışkırtıcı, toplum düzenini bozucu örnek olamazlar mı? Grek mitolojisi tehlikeli veya toplum düzenini bozucu düşmanları, yazınsal ve görsel olarak Grekler karşısında kaybetmeye mahkûm eder; ancak bu, kökenleri Homeros'a dayanan kahraman ideolojisi gereği zorlu bir mücadele sonrası olur. Böylelikle dışarıdan ve içeriden gelecek bu türden bir teşebbüsün yenilgiye uğrayacağı iletisi verilir ve polis halkı toplum düzenine uymaya davet edilirken, benzeri girişimlerde bulunacaklar da daha başlangıcından marjinalleştirilir. Atina'da Amazonlara ilişkin gerçekte ilgisi olmayan hikâyelerin MÖ. 4

mesajlar da içerebilen, yönlendirilmiş politik söylemin Arkaik Dönem'den itibaren artışına ilişkin örnekler için bkz. Heiner Knell, *Mythos und Polis: Bildprogramme griechischer Bauskulptur*. WBG, Darmstadt 1990.

²⁰Amazonlar üzerine son olarak bkz. Raimund Wünsche (yay.), *Starke Frauen* s. 46-186.

²¹Mary R. Lefkowitz'in konuya Anaerkil toplum teorileri, Antik Dönem yazarlarının Amazonlara yaklaşımı ve Amazonlarla gelen ‘tehlile’, modern toplumda Amazon algısı çerçevesinde yaklaşımı için bkz. Lefkowitz, *Die Töchter des Zeus* s. 17-35.

²²Perikles eşi savaşta ölen kadınlara yaptığı konuşma gerçi ölenlerin ardından yapılan yasla ilgilidir ve geçmişi Solon'a dayanan bir geleneğin altını çizer (bkz. Beate Wagner-Hasel, “Die Reglementierung von Traueraufwand und die Tradierung des Nachruhms der Toten in Griechenland”, Thomas Späth, Beate Wagner –Hasel (yay.), *Frauenwelten* 2000, 81vd.) ancak bu ifade aynı zamanda Antik Yunanda kadının dış dünyayla ilişkisini anlatmak için söylenmiş gibidir. Kadının ev dışında hareket serbestisi üzerine özellikle bkz. Schmitz, *Haus und Familie* s.101 vd.

yüzyıl başlarında zamanın ünlü hatiplerince (Lysias, 2, 4-6) hâla anlatılması, Amazonların kent devletinde kamusal düzenin pürüzsüz yürümesi için somut olarak bilinmeyen, ancak mevcut düzenin karşıtı olan düşmanları simgeleyen bir araç haline getirildiğini gösterir.

Fakat nedeni ne olursa olsun amazon kadın tipi, Grek mitolojisinde tasvir edilen iyi kadın tipine aykırıdır: iyi kadın, özveride bulunan, kendini feda eden kadındır. Toplumda edilgen kadının kendini gerçekleştirme yollarından biri de fedadır: Kocasını veya sevdiği için kanunlara karşı çıkan, hayatını ortaya koyan, ölüme giden kadınlara karşın aynı davranışı gösteren bir erkek bulunmaz. Sophokles'in (MÖ. 496-MÖ. 406) Antigone tragedyasında Antigone²³ ölen kardeşi Polyneikes'in defnine yasaklama getirilmesine karşı her türlü cezayı göze alarak kardeşini defneder. Alkestis, Thessalia kralı olan kocası Admetos'un yerine ölüme gönüllü gider²⁴, Ares ve Aphrodite'nin kızı Harmonia çıktıkları yolda eşine ölümüne eşlik eder ve sonunda kocası gibi bir yılan döner. Kadınların kocaları veya sevdikleri uğruna ölüme gitmeleri, hatta bu uğurda birini öldürmeleri bunlarla sınırlı kalmaz: Kolchis Kralının kızı Medea âşık olduğu Jason uğruna kendisini engellemek isteyince erkek kardeşini öldürür. Kral Minos'un kızı Ariadne Theseus'a olan aşkı yüzünden yarı kardeşi Minotauros'un öldürülmesinde Theseus'a yardım eder ve Theseus'la birlikte Girit'ten ayrılır; fakat sevdiği adam Theseus onu Naxos adasında terk eder²⁵.

Genç kızların kendilerini gönüllü kurban etmelerinde bazı durumlarda aile sevgisi kadar devletin çıkarı doğrultusunda davranma gerekliliği algısı da önemli bir nedendir: Mitolojide Herakles'in adı bilinen 123 oğlu vardır, ancak kızlarından sadece birinin adı bilinir: Makaria. 'Mutlu kadın/kız' anlamına gelen bu ad Makaria'nın yaşadıklarıyla bir arada düşünüldüğünde sanki bir alaya işaret eder. Herakles'in ölümünden sonra Mykene kralı Eurystheus Heraklesoğullarına karşı amansız savaşını sürdürür. Heraklesoğullarının Mykene kralına karşı savaşı kazanması için Herakles'in çocuklarından birinin kurban edilmesi gereklidir. Makaria gönüllü olarak ortaya çıkıp kendini feda eder. Makaria kendini kesilecek kurban olarak sunmasaydı, bir kız olarak

²³Antigone'nin Grek - Roma sanatında tasviri için bkz. LIMC I (1981) s. 818 -828 s. v. Antigone (I. Krauskopf).

²⁴Lefkowitz'e göre mitolojide evli kadınların (Penelope, Helena, Alkestis) kocalarının toplumca kabul edilmiş bir onurda olmaları veya iyi mevkileri, ortak çocuklarının olması, onların kocalarına sadakati ve kendilerini feda etmeleri için önemli bir koşuldur. Çünkü kendini feda eden kadınların bakış açılarından başka bir erkekle evlendiklerinde aynı mutluluğu yaşama olasılığı azdır, bkz. Lefkowitz, *Die Töchter des Zeus* s. 75-96, özellikle s. 78 vd.- Alkestis gibi kocası uğruna ölüme giden diğer bir kadın da Protesilaos'un eşi Laodameia'dır. Laodameia'nın Hades'e gidiş tasviri için bkz. LIMC V (1990) s. 116 Nr. 2799 s. v. Herakles (J. Boardman); Protesilaos üzerine bkz. LIMC VIII (1994) s. 554-560 s. v. Protesilaos (F. Canciani). Mitolojide kendilerini feda etmekten başka bir rolü olmayan Alkestis ve Laodamia hikâyelerinin verdiği mesaj, Klasik Dönem kent devletinde evli kadının kocasına sadakatinin altını çizmesidir.

²⁵ Theseus'un Ariadne'yi terketmesi pek çok Antik Dönem yazarı tarafından ele alınmıştır, öyle ki Roma Dönemi yazarı Plutarkhos bu hikâyeyi anlatırken eski aktarımlardan hangisinin doğru olduğu konusunda şüphesini dile getirir, ancak Amathuslu Paion'un anlatımını (Plut. Thes. 20,1) öne çıkarır. Buna göre Theseus Ariadne'yi hamile ve hasta olduğu için adada bırakmıştır. Theseus'u aklayıcı bu yaklaşım kuşkusuz onun Geç Arkaik Dönem'den itibaren Attika milli kahramanı olarak ön plana çıkarılmasıyla ilgilidir.- Theseus'un Arkaik ve Klasik Dönemlerdeki işlevi üzerine bkz. William D. E. Coulson, Olga Palagia, T. Leslie Shear Jr., H. Alan Shapiro & Frank J. Frost (yay.), *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy*, Oxbow Monograph 37, Oxford 1994, 125-128; Walker, Henry J., *Theseus and Athens*, Oxford University Press, Oxford, 1995.

onun da adı bilinmeyecekti. Grek kökenli Romalı gezgin Pausanias (MS. 2. yüzyıl ortaları) Thebai'deki Artemis Eukleia Kutsal Alanı'nda²⁶ Thebai kralı Antiponios'un kızları Androkleia ve Alkis'in mezarlarının bulunduğundan bahseder ve ardından kralın kızlarının neden buraya gömüldüğünü anlatır. Pausanias'ın aktarımına göre (Paus. IX,17,1-2) Thebai kralına yapılan bir kehanette Thebaililerin, düşmanları Orkhomenoslulara karşı çıkacakları seferde galip gelmeleri için halkın en önde geleninin kendini öldürmesi gereklidir, bu da Thebai kralına işaret eder. Thebai'nin en önde gelen kişisi olan kral bu kehanete hiç sevinmez, çünkü halkı için ölmeye hazır değildir. Ancak kralın kızları bu kehanete çok sevinirler ve kendilerini öldürürler ve bu şekilde kutsal alanda defnedilme şerefine erişirler²⁷.

Mitolojide diğer kurban edilme hikâyelerine de baktığımızda bir erkeğin kurban edilemeyecek kadar değerli olduğunu gözlemekteyiz: Akhaların gemilerinin Troia'ya gidebilmesi için Akha kralı Agamemnon kızı Iphigeneia'yı kurban eder²⁸, Akhalar bir yandan Troia'yı yağmalarlar, diğer yandan da Troia kralının kızı Polyxena'yı Akhilleus'un cenaze töreninde kurban olarak keserler. Kadınların, özellikle kızların kurban edilmesi bir nevi 'adetten'dir, çünkü erkeğin kurban edilmesi, ona biçilen rol gereği o cinse hakarettir, Homeros'da erkeğin üstlendiği rol savaşmaktır; şanslı yaver giderse düşmanını öldürür, kötü giderse rakibi tarafından çarpışmada öldürülür, sonuçta o kaderini baştan kabul eder. Homeros'un dünyasında bir erkeğin kurban edilmesi yoktur. Priamos'un da babası olan Troia kralı Laomedon'un kenti Poseidon'un gönderdiği vebadan kurtarmak için tanrısal kehanet gereği kızı Hesione'yi zincire vurarak deniz canavarına sunması, muhtemelen aynı yaklaşımın devamıdır. Makaria ve Iphigeneia'nın 'gönüllü kurban oluşu' MÖ. 5. yüzyıl son çeyreğinde özel önem kazanır, çünkü bu iki kızın örnek tavırları, kent devletinde vatanseverlik duygularını teşvik etmek için gösterilen örneklerdir²⁹.

²⁶ Artemis Eukleia Kutsal alanı üzerine bkz. Sarantis Symeonoglou, *The Topography of Thebes from the Bronze Age to Modern Times*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1985, 136.

²⁷ Grek kadın-kız kahraman kültürü üzerine bkz. Jennifer Larson, *Greek Heroine Cults*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin (1995). Antiponios'un kızları için bkz. a.g.e. 103.

²⁸ Iphigeneia'nın kurban edilmesine ilişkin farklı aktarımlar MÖ. 700 civarında başlayıp MÖ. 400'lere dek devam eder. Geç Geometrik - Erken Arkaik Dönem yazınında Iphigeneia zorla kurban edilmeye götürülürken Euripides'te Iphigeneia gönüllü olarak kurban edileceği sunağa gider. Iphigeneia'nın kurban edilmesi üzerine farklı aktarımlar ve Euripides'te (Iphigeneia Aulis'te) Agamemnon'un kızının kendi özgür iradesiyle ölüme gitme nedenleri üzerine bkz. Uwe Neumann, *Gegenwart und mythische Vergangenheit bei Euripides* (Hermes Einzelschriften 69), Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1995, s. 98 vd.-Yüksek Klasik Dönem ve sonrasında da vazo resimlerinde de Iphigeneia'nın gönüllü olarak kurban sunağına gittiği görülür, buna ilişkin yazılı ve görsel anlatımlar için bkz. Wünsche, *Starke Frauen* s. 259-264. Grek ve Roma sanatında Iphigeneia tasvirleri için bkz. LIMC V (1990) s. 706-729, s. v. Iphigeneia (L. Kahill - Pascale L. de Bellefonds).- Aulis'te Iphigeneia oyunu ve Iphigeneia'nın kendini gönüllü feda etmesi üzerine bkz. Viktor Frey, "Betrachtungen zu Euripides' aulischer Iphigeneia" *Museum Helveticum: schweizerische Zeitschrift für klassische Altertumswissenschaft* 4, 1947, s. 39-51, öz. s. 43-50.- Euripides öncesi Iphigeneia'nın kurban edilmesine ilişkin yazınsal anlatım üzerine bkz. George Kovacs, *Iphigeneia at Aulis: Myth, Performance, and Reception*, Doktora tezi, University of Toronto 2010, s. 47-64.

²⁹ Makaria üzerine bkz. Jennifer Larson, *Greek Heroine Cults*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin (1995) 107-109. – Aulis'teki Iphigeneia'da Euripides başlangıçta kurban olmaya gönülsüz olan Iphigeneia'yı vatan söz konusu olduğunda ölmeye kendi rızasıyla ve oldukça kararlı biçimde giden biri olarak gösterir (Eur. A. 1370-1400). Euripides'in bu oyunu Peloponnes savaşının sonlarına doğru yazmış olması nedeniyle, dönemin siyasi ve felsefi dünyasının atmosferine de ışık tutar.

Klasik Dönemin başlangıcıyla birlikte Atina'da demokrasi hareketine koşut olarak³⁰ tragedya yazarları bazı söylencelerde kahramanların davranış motifleri üzerinde yoğunlaşmışlar ve olayları neden-sonuç ilişkileri bağlamında ele almışlardır³¹. Bu şekilde tanrıların kararlarının da sorgulanabilir olmasının yolu açılmıştır. Örneğin Prometheus'un ateşi insanlara getirmesi genel olarak insanlığın vesayetten kurtulma isteği şeklinde değerlendirilebilir. Aiskhylos (MÖ. 525-MÖ. 456) bu tragedyasıyla artık daha olumlu bir tanrı isteği ve kahraman imajı çizerken, kendi hayatını biçimlendirmek isteyen insanları da yüreklendirmek istemiştir³². Kocasını, kardeşini, çocuklarını ve kaynatasını öldüren, daha önceleri büyücü-cadı olarak damgalanan Medea'nın davranışları Klasik Dönem tragedyasında neden-sonuç bağlamında ele alınmış ve dikkat Medea'nın insanları öldürmesinden çok onu öldürmeye iten nedenler üzerine çekilmiştir. Medea kendini bizzat neden olmadığı birçok olaylar zincirinin içinde bulur ve bir çıkış noktası arar. Bulamayınca şiddete veya karşısındakini yok edici yöntemlere başvurur. Yaşamını sadece başkasının keyfi kararlarına bırakmak istemez ve bu yönüyle 'tehlikeli - bağımsız kadın' profili çizer ki, böyle birini dönemin toplumunun kabul etmesi mümkün değildir. Medea tatlı sözlerle veya çeşitli hilelerle Kirke gibi erkeği etki altına alarak değiştirip dönüştürmek yerine evi, evliliği için doğrudan mücadeleyi yeğlemiştir³³.

Klasik Dönem tragedya yazarları mitolojik hikâyeleri yeniden yorumlarken, en azından kadın-erkek ilişkilerinde farklı bakış açılarını gündeme getirirken, bir toplumsal duyarlılık yaratma peşindedirler³⁴. Ancak gerçek hayatta kadının toplumsal, hukuksal statüsünde bir değişiklik söz konusu değildir, fakat kadına bakışta uzun sürecek yeni bir algılama sürecinin temel taşlarını atmışlardır. Klasik Dönem'de iki büyük tragedya yazarının, Euripides ve Sophokles'in oyunlarında kadın-erkek ilişkisinin oldukça ön plana çıkması günümüz araştırmacılarının da dikkatinden kaçmamış ve bu oyunları Klasik Dönem'de erkekleri eğitmek için yazılmış eserler olarak yorumlayanlar da olmuştur³⁵.

Grek mitolojisinde koca katili kadın dışında karşımıza sık çıkan kadın tipi baştan çıkarıcı kadındır. Bu kadın, sözü, gülüşü, bakışı ile karşısındaki erkeği yoldan çıkarır, 'ailenin dirliğini' bozar, kavga ve savaşa neden olur. Bunların başı çeken Kirke'dir.

³⁰ Klasik Dönemin başlangıcıyla Atina ve Attika'da demokratikleşme hareketleri ve buna paralel gelişen kamusal -dinsel ve sanatsal alandaki değişiklikler için bkz. William D. E. Coulson, Olga Palagia et al. (yay.), *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy*, Oxbow Monograph 37, Oxford 1994.

³¹ Grek tragedyası üzerine bkz. Christian Meier, *Die politische Kunst der griechischen Tragödie*, C.H. Beck, München 1988; Bernhard Zimmermann, *Die griechische Tragödie*, Artemis&Winkler, Zürich, Stuttgart 1992.

³² Özetleyici nitelikte önsöze bkz. Aiskhlos, *Zincire vurulmuş Prometheus*, (çev. A. Erhat-S. Eyüboğlu), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. V-XV.

³³ Medea Korinth'teki durumunu anlatırken kadın olmanın zorluklarına da değinir (Eur. Med. 214-265) ve sözünü bitirirken kadının evlilik hukukunun ihlali durumunda kan dökme de dâhil her türlü çareye başvurabileceğini dile getirir (Eur. Med. 265 vd.).

³⁴ Tragedya yazarlarının zamanın izleyicisine etkisi üzerine yapılan tartışmalar için bkz. Lefkowitz, *Die Töchter des Zeus*, s. 47.

³⁵ Örneğin Froma I. Zeitlin, *Playing the Other: Theatre, Theatricality and the Feminine in Greek Drama*, John J. Winkler- Froma Zeitlin (yay.), *Nothing to do with Dionysus. Athenian Drama in its Social Context*, Princeton University Press, Princeton 1990, s. 63-96, burada s. 68 vd.

Kirke tatlı sözü ve büyücülüğüyle Odysseus'un adamlarını emri altına almıştır³⁶. Batı dillerinde Kirke ile deyimler baştan çıkarıcı kadın ile özdeştir. Yine Odysseus'un geri dönüş yolculuğunda karşılaştığı Sirenler, tatlı sözleri ve şarkılarıyla erkeklerin başını döndürüp onları ölüme götüren yaratıklardır. Bunlardan hareketle, kadının tatlı sözüne, güzel yüzüne güvenmemek, mitos yoluyla kolektif bilince yerleşmiştir: Kadının korkulan gücü, cinselliğini ve baş döndürücü etkileme yetisini kullanmasıdır. Kirke'nin erkekleri itaatkâr yabanıl hayvanlara çevirmesini, Sirenler'in şarkı ve müzikle babayigitlerin aklını başından alıp adım adım ölüme çekmesini sürükleyici bir öykü olarak okurken hikâyelerin aslında erkeklerin kadınlara nasıl davranmaları veya yaklaşımları konusunda mesajlar verdiğinin de göz ardı edilmemesi gerekir.

Attika kahramanı Theseus'un daha sonraki eşi Phaidra da negatif kadın imajına başka bir örnektir. Theseus'un ilk eşinden olan oğlu Hyppolitos üvey annesi Phaidra'nın aşkına karşılık vermemesi üzerine üvey oğlunun kendisine sarkıntılık yaptığı iftirasına uğrar, babası Theseus tarafından lanetlenir ve feci şekilde ölür. Phaidra-Hyppolitos hikâyesinde evli kadının iftirasına uğrayan genç erkek motifi, Tevrat'ta da karşımıza çıkar³⁷. Phaidra- Hyppolitos ilişkisi Klasik Dönem'den Roma İmparatorluk Dönemi'ne dek farklı şekilde, erkeğe ya da kadına olumlu bakan yönden ele alınmıştır. Bu söylencenin Phaidra'nın doğrudan suçlu olmadığı, Aphrodite'nin onu üvey oğluna âşık ettiği şeklinde bir yorumu vardır³⁸. Ancak bu yaklaşım bile aslında kadınların baştan çıkarıcı, erkeği perişan edici bir yönü olduğu şeklindeki yaygın anlayışın ve olumsuz kadın imajının mevcudiyetini onaylamaktadır.

Kadının nifak tohumları ektiği, barış içinde yaşayanlar arasında huzursuzluk yarattığı, övünme ve böbürlenmesiyle başkalarını tahrik ederek hışımalarını üzerine çektiği savı, Homeros destanlarından beri Grek mitolojisinde tekrarlanan bir konudur. Evli erkeğin kadına düşüncelerini, planlarını anlatması, kadının da her şeyi bilmesi erkeğin hayrına değildir³⁹. Zaten Hesiodos'a göre kadının yaratılışı başlı başına dünyada huzurun kaybolması ile eş değerdir, çünkü kadın yaratılırken "içine bir köpek kalbi ve tilki huyu konulmuştur" (Hes. Erga 70). Bir işin içine fitne-fesat karıştırarak insanları birbirine düşürenin de bir dişi, tanrıça Eris olması dikkat çekicidir. Troia savaşı görünür yüzüyle Helena'nın kaçırılması ile başlamıştır ve Akhalar bu olayın ardından çığneden onurlarını kurtarmak için Troia'ya savaş ilan etmişlerdir. Ancak Troia savaşının başlangıcından çok önce Eris kendisinin Peleus ve Thetis'in düğününe çağrılmamış olmasının intikamını tanrıçalar arasına dahi nifak sokarak savaşı başlatan

³⁶Hom. Od. X,135-545.- Kirke üzerine bkz. Wünsche, *Starke Frauen* 227-232;Kirke ve Medea üzerine bkz.Margot Schmidt, "Zauberinnen", Reeder (yay.), *Pandora* 57-62. Kirke üzerine görsel kaynaklar için bkz. LIMC VI (1992) s. 48-59 s. v. Kirke (F. Canciani); LIMC VI (1992) s. 59-60 s. v. Circe (M. Le Glay).

³⁷ Bkz. *Tevrat (Eski Antlaşma)* Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2007, s. 49 vd. I,39 (yaratılış).

³⁸Değişik yazarlarda Phaidra hikâyesinin işlenişi üzerine bkz. Seneca, *Phaedra* (Latince-Türkçe), Çev. Ç. Dürüşken, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 11. Baskı 2011, s. IX-XXIV.

³⁹Zeus ve Hera arasındaki bir karı-koca tartışmasında (Hom. Il. I, 540-569) Zeus karısı Hera'ya her şeye karşınmamasını ve onun tek başına aldığı kararların ne olduğunu fazla araştırmamasını söyler. Erkeğin karısıyla her düşünceyi paylaşmaması gerektiğini Akhaların yöneticisi Agamemnon da Hades'te karşılaştığı Odysseus'a anlatırken ona kadınlar konusunda da öğütler verir. (Hom., Od. XI, 440-456). Zeus'un Hera'ya her düşüncesini söylememesi ile Agamemnon'un Odysseus'a kadın soyuna güvenilmemesi gerektiğini öğütlemesi benzerlik gösterir.

ortamı hazırlamıştır. Diğer nifak çıkarıcınının da kadın olması kayda değerdir: Niobe⁴⁰ Artemis ve Apollon'un anası Leto'ya ondan çok daha fazla çocuğu olduğunu söyleyerek onu incitmiş, böylelikle kendi çocuklarının ölümüne sebep olmuştur. Andromeda'nın annesi Kassiope, kızının Deniz kızları Nereidlerden daha güzel olduğunu yaymaya başlayınca ceza olarak kızı deniz canavarına yem olmak üzere zincire vurulmuştur. Homeros destanları ve daha sonrasında gerek sözlü, gerekse resim veya plastik sanatıyla Grek ve Roma sanatında anlatılagelen bu hikâyeler, bunları okuyan ya da betimlemesini gören kişilere (kadın veya erkek) uyarı niteliğindedir. Özele indirgendiğinde de kadına yönelik önyargıların pekişmesinde bir rol oynamış olmalıdırlar.

Mitolojide kıskançlığın kadınlara özgü bir duygu olduğu, erkek kahramanlara göre kadınlarda (sıradan bir ölümlü veya tanrıça) bunun daha belirgin biçimde öne çıkması yine mitoloji yoluyla şablonlaşmış yargıların Antik Dönem'de yaygınlaşmasına katkıda bulunmuş olmalıdır. Tanrıçalar da 'kadınlara özgü biçimde' birbirlerinin veya ölümlülerin işine bol bol karışır ve ardından kaçınılmaz kavga çıkar. Örneğin Kolophonlu elbise boyacısı Idmon'un kızı olan Arakhne⁴¹ örgü ve dokumada oldukça başarılıdır. Fakat işte tam da bu yüzden zanaatın koruyucu tanrıçası Athena'nın (*Athena Ergane*) hışmına uğrar. Aphrodite'nin örgü ve dokuma işlerine merak salması⁴² da Athena'nın öfkesini çeker ve olay güzel tanrıçanın dokuma tezgâhından kovulmasına kadar dallanıp budaklanır. Aphrodite Hyppolitos'un kendine değil de Artemis'e ilgi duyulmasını hazmedemez ve üvey annesi Phaedra'yı üvey oğluna âşık ettirerek o zamana dek sorunsuz yaşayan ailenin sonunu hazırlayan olaylar zincirini başlatır. Agamemnon'un kendisini ihmal edilmesini kabullenemeyen Artemis de onu kızı Iphigeneia'yı kurban etmeye zorlayacak ortamı yaratır ve ardından başlayan olaylar Agamemnon'un da sonunu getirir. Örneklerden anlaşılacağı üzere tanrıçaların aksine tanrıların birbirinin sorumluluk alanlarına girmemeye özen göstermesi ise dikkat çeker. Yukarıda sözü edilen Niobidlerin öldürülmesinde, Apollon'un işe karışması kıskançlık yüzünden değil, diğer tanrılarda olduğu gibi söz konusu kişinin hakarete uğramış veya zor durumda kalmış yakını (anne, oğul, kız veya kardeş) olduğu içindir. Bu durumlarda geleneksel hukuk kuralları işlemez, kimin haklı olduğu sorgulanmaz, esas olan her durumda aile içi dayanışmadır. Ancak Arakhne ve Niobe'nin çocuklarının cezalandırılmasında, kurulu düzenin sınırlarını aşp cüretkârca davranma (*hybris*) da vardır ki, böyle durumlarda cezalandırmada kadın-erkek ayrımı gözetilmez.

Mitolojide evli kadınlara şüpheli yaklaşım ve sürekli denetim altında tutulması gerektiğine dair anlatımlara karşın bakirelere (*parthenoi*) genel yaklaşım olumludur⁴³. Bazı mitolojik bakireler erkeklerle kıyaslanır ve hatta onlardan üstündür. Erkeklerle

⁴⁰Niobe üzerine bkz. Wünsche (yay.), *Starke Frauen* s. 311-322; LIMC VI (1992) s. 908-914 s. v. Niobe (M. Schmidt). -Niobe'nin çocukları için bkz. LIMC VI (1992) s. 914-929 s. v. Niobidai (W. Geominy).

⁴¹Arakhne'nin hikâyesi doğrudan erken Dönem Grek kaynakları ile aktarılmamakla birlikte Roma İmparatorluk Dönemi yazar ve şairlerinin aktarımları muhtemelen Erken Dönem kaynaklarına dayanır. Arakhne'nin öyküsü için bkz. Ov., *Met.* VI,5-145. Vazo resimlerinde ise Arakhne tasvirleri oldukça azdır, bkz. LIMC II (1984) s. 470-471, s. v. Arachne (J. György Szilágyi).

⁴²Bkz. Nonn. *Dion.* XXIV, 261vd.

⁴³Parthenoi (bakireler) üzerine bkz. Mary R. Lefkowitz, "Die letzten Stunden der Parthenos", Reeder, E. D. (yay.), *Pandora*. s. 32-37.

güreşen ve onlarla yarışan Atalante⁴⁴, müstakbel kocasıyla her türlü yarışa katılan, evlendikten sonra Achilleus'un annesi olacak olan Nereid Thetis, gıpta duyulan ve konumları genç erkeklere (*kouroi*) eşdeğer olan bakirelerdir. Evde kilim dokumak ve yün eğirmek yerine, bakire iken babasının sürüsünü otlatan, sürüye zarar verebilecek tehlikeli hayvanları kılıcı ve mızrağıyla koruyan Nymphé Kyrene, çıplak elleriyle bir kez aslanla boğuşurken⁴⁵ Apollon'un dikkatini çekmiş ve Tanrı ona tutulmuştur⁴⁶. Bakireler de tıpkı Amazonlar gibi 'henüz ehlileşmemiş', norm dışı, güçlü ve iddialı olduklarından, gerek tanrıların gerekse kahramanların ilgisini çekmiş, bazılarının bu nitelikleri nedeniyle tanrı ve kahramanlarla olan birlikteliği veya yakınlaşması onlara gelecekte faydadan çok zarar vermiştir⁴⁷.

Dede Korkut hikâyelerinde de erkeklerle yarışan veya güreşen bakirelerin olması⁴⁸, kızların toplumsal kabulüne başka kültürlerde de rastlandığını gösterir. Çocukların büyümesi ve sağlıklı gelişiminden sorumlu iki tanrıçanın da (Artemis ve Athena) bakire tanrıçalar olması dikkat çekicidir. Özellikle Artemis kültü, kız çocukların gençliğe geçiş ritüelleriyle bağlantılıdır ve ona adanan Brauron'daki kutsal alanında "ayıcıklar" diye adlandırılan küçük kızlar (*arktoi*) tanrıçaya hizmet ederler. Özelde evde ocağın ve ateşin, dolayısıyla simgesel olarak aile yaşamının en merkezi yerinin, genelde ise devletin varlığının işareti olan *Prytaneion*da (yabancı konukların ağırlandığı kamusal yapı) ateşin sönmemesinden sorumlu olan Hestia da bakire bir tanrıçadır, yeğeni Apollon ve kardeşi Poseidon'un yakınlaşma tekliflerini geri çevirmiştir. Kayda değer biçimde bu tanrıça da bakire olmasına karşın evin ve ailenin dirliğinin sürdürülmesinde en önemli figürdür. Bakire olanın, evli olanlardan farklı olarak fitne -fesattan uzak olduğu ve üstlendiği işi en iyi yapacağı anlayışı, bakire olanın çocukların ve genç kızların koruyucusu olması gibi birbirine zıt gibi görünen sorumluluğa açıklık getirir. Hekate de Olympik Pantheon'da yer almayan bir tanrıça olmasına karşın yetkileri – belki de bu nedenle- bir erkek tanrı tarafından kısıtlanmayan bakire bir tanrıçadır, resmi din içinde ve onun dışında etkin bir konuma sahiptir.

Grek Sanatında Kadın

Geometrik Dönem'in ağırlıklı konularından biri savaş sahneleridir. Geometrik Dönem vazo resimlerinde kadınlar genelde ölenlere ağıt yakanlar olarak tasvir edilmişlerdir. Vazo resimlerinde *prothesis* (ölünün evde teşhiri) ve *ekphora* (mezara taşıma, defin)

⁴⁴Atalante özellikle Arkaik Dönem vazo resimlerinde, daha sonra Roma Dönemi Kalydon yaban domuzu avı ve güreş sahnelerini içeren lahitlerde sık sık tasvir edilmiştir, örnekler için bkz. LIMCII (1984) s. 940-950 s. v. Atalante (J. Boardman). Atalante'nin Peleus'la güreşi için bkz., siyah figürlü boyunlu amphora, MÖ. 530 civarı, Staatliche Antikensammlungen München 1541: Raimund Wünsche (yay.), *Starke Frauen* s. 202.-Atalante üzerine ayrıca bkz. Wünsche (yay.), *Starke Frauen* s. 203-219.

⁴⁵Kyrene'nin aslanla boğuşma tasviri için bkz, London, British Museum: A.H. Smith, *A Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities, British Museum II* (1900) Nr. 1384; LIMC VI (1992) s. 168 Nr. 5 s. v. Kyrene (M. - A. Zagdoun). Diğer Kyrene tasvirleri için LIMC VI (1992) s. 167-170 s. v. Kyrene (M.- A. Zagdoun).

⁴⁶Kyrene'nin Apollo tarafından kaçınılmasını ve ayrıntılarını Pindar Delphi'de MÖ. 474'te hoplit yarışını kazanan Kyreneli Telesikrates onuruna yazdığı 9. Odda anlatır, bkz. Pind., Pyth. 9,1 vd.

⁴⁷Bunlara Semele, Kassandra veya Daphne örnek gösterilebilir. Tanrıların aşkları ve gönül verdiklerine amansız takibi üzerine bkz. Sophia Kaempf-Dimitriadou, *Die Liebe der Götter in der attischen Kunst des 5. Jahrhunderts v. Chr.*, Antike Kunst, Beiheft 11, Francke Verlag, Bern 1979, özellikle s. 47 vd.

⁴⁸ Örnek olarak Bamsı Beyrek-Banı Çiçek karşılaşmasını gösterebiliriz, bkz. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı-I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 9. Baskı Ankara, 2014, s. 123 (D 79-80).

sahnelerinde kadınlar ağıt yakıcılar olarak karşımıza çıkar⁴⁹. Doğrudan kadının kendi eylemini, bir olayın kadın merkezli olduğuna işaret eden tasvirler ise yoktur. Buna karşın Olympia ve Delphi gibi uluslararası niteliğe sahip kutsal merkezlerde at, atlı savaşçı veya savaş arabası gibi savaşçı erkeğin dünyasını anlatan sayısız küçük bronz adak figürünü veya kurban hayvanı olarak boğa figürünü bulunmuştur. Ancak evlenmeden ölen kızlar için Atina Kerameikos'ta büyük su kaplarının (*Loutrophoros*) mezarlarına konulması veya dikilmesi bu dönemde onların bakire ya da gelin olarak toplumsal kabul gördüğüne bir işaretir.

Geç Geometrik Dönem ve Oryantalizan Dönem'de (MÖ. 8-7. yüzyıllar) Doğu etkisiyle 'Çıplak Tanrıça' tasvirleri Kıta Yunanistanı'nda yaygınlaşıp MÖ. 6. yüzyılda kaybolmuştur⁵⁰. Doğu'da kökenleri çok eskilere giden Çıplak Tanrıça'yı betimleyen heykelcik ve kabartmalar, düşmandan koruyucu (*apotropoikē*) işlevle kullanılırlar⁵¹. MÖ. 6. yüzyıldan itibaren Çıplak Tanrıça'nın yerini muhtemelen kentlerin koruyucu tanrıçaları almıştır. Artık MÖ. 330'lara kadar Grek sanatında bir tanrıça veya bir evli kadın, çok özel durumlar dışında çıplak tasvir edilmez.

Geometrik Dönem sonrası Dedalik Dönem olarak adlandırılan Erken Arkaik Dönem'de taş veya pişmiş topraktan yapılmış giysili zengin süslemeli kadın heykelciklerine rastlanır. Erkek heykelcikleri ise çıplaktır. Genel ifadeyle erkek çıplaklığıyla mükemmeliyetini teşhir eder, kadın ise elbisesinde ve bedenindeki süs ile (kolye, bilezik, küpe vb.) varlıklı aileye mensup ideal kadın tipini temsil eder. Bu Dönem'de tahtta oturan tanrıça ya da genelde Artemis'e atfedilen hayvanların hakimesi olarak (*potniatheron*) ellerinde yırtıcı hayvan tutan, tanrıçanın doğaya egemenliğini gösteren tasvirler oldukça yaygındır. MÖ. 6. yüzyıl ortalarına dek tasviri yapılan potnia tasvirleri de erkeklerin, daha doğrusu savaşçı erkeğin dünyası ile ilgilidir. Muhtemelen tasvir Erken Arkaik Dönem'de sık karşılaşılan diğer bir konu da Kutsal Düğün (*hieros gamos*) tasvirleridir ve bunlar genelde baş tanrı Zeus ile baş tanrıça Hera'nın düğününü betimler. Bu tasvirlerde erkeğin bir eliyle kadının göğsünü tutması, diğer elini kadının cinsel organına götürmesi üretim ve cinselliğin doğrudan gösterilmesi açısından önem taşır ve kökeni Sümer'e dek gider⁵². Bunu günümüz izleyicisi pornografik bir tasvir olarak algılayabilir, fakat amaç, yalnızca cinsel birleşme isteğinin gösterilmesi değil,

⁴⁹Örnekler için bkz. John Boardman, *Early Greek Vase Painting, 11th-6th Centuries BC.*, Thames and Hudson, London 1998, s. 34 vd., Res. 44-47.

⁵⁰Çıplak tanrıça figürlerinin Kıta Yunanistanı'nda yayılışı ve tipolojisi üzerine bkz. Stephanie Böhm, *Die nackte Göttin. Zur Ikonographie und Deutung unbekleideter weiblicher Figuren in der frühgriechischen Kunst.* Philipp von Zabern, Mainz 1990. Böhm daha çok MÖ. 8.-7. yüzyıllar üzerine yoğunlaşmış, çıplak tanrıçaların yorumunda dikkatli ifadelerle başvurmuştur. Çıplak tanrıça tasvirleri üzerine N. Marinatos'un yaptığı çalışmada ise daha erken dönemlerden başlanarak bu eserlerin anlamı üzerine durulmuştur, bkz. Nanno Marinatos, *The Goddess and the Warrior. The naked Goddess and the Mistress of Animals in Early Greek Religion*, Routledge, London & New York 2000.

⁵¹Bkz. Marinatos, *The Goddess* s. 27-31. Böhm bu tasvirleri Doğulu aşk ve savaş tanrıçası Astarte'nin Grek dünyasında bir görünümü olarak ortaya çıkan Aphrodite'yle doğrudan ilişkilendirmez ve Geometrik-Erken Arkaik Dönem Grek kültüründe, özellikle bu dönemin yazarlarında Çıplak Tanrıça'dan bahsedilmediğine dikkat çekerek söz konusu figürlerin Girit'te fazla sayıda bulunmasını Girit'in özel konumuyla ilişkilendirir, bkz. Böhm, *nackte Göttin* s. 125-143, özellikle s. 141 vd.

⁵²Samuel Noah Kramer, *The Sacred Marriage Rite: Aspects of Faith, Myth, and Ritual in Ancient Sumer.* Indiana University Press, Bloomington 1969.- Arkaik Dönem Hieros Gamos tasviri için bkz. Samos'ta Hera Kutsal Alanı'nda bulunmuş ahşap kabartma: önceleri Samos Müzesi: Peter C. Bol (yay.), *Die Geschichte der antiken Bildbauerkunst I. Frühgriechische Plastik*, Philipp von Zabern, Mainz 2002, s. 106, Res. 178.

daha çok erkeğin kadına kur yapması veya ona talip olmasıdır. Kuşkusuz teklifin kadın tarafından reddedilmesi de aynı doğrudanlıkla cesaretli biçimde gösterilmiştir⁵³. İlginçtir ki cinselliği doğrudan gösteren heykelcik, kabartma, resim şeklindeki tasvirler Yüksek Arkaik Dönem’de kaybolmuş, erkek artık kadının göğsünü tutma yerine sadece bileğinden tutmaya başlamış ve bu şekilde ona talip oluşunu göstermiştir. Bu yeni anlatım şeması Hellenistik Döneme dek devam etmiştir. Geç Geometrik-Erken Arkaik Dönem tasvirlerindeki yalınlık ve ‘doğrudanlığın’ daha sonraki dönemlerde kaybolması, edebi ve plastik sanatlarda evli kadını ele alan belli konulara bir kısıtlama getirildiği düşüncesini akla getirmektedir.

MÖ. 580’ler civarında tapınakların küçük bir tanrı evinden devasa boyutlara taşınmaya başlanmasına paralel olarak büyük, hatta devasa boyutlarda çıplak erkek heykelleri (kouroi) ve aynı boyutlarda olmasa da giysili büyük kız heykelleri (*korai*)⁵⁴ yapılmaya başlanmıştır. Genç erkek ve kız heykellerinin ortak noktası yüzlerinde bir gülümsemenin olmasıdır. Genelde tanrı ve tanrıçalara adak hediyesi olarak sunulan ve Geç Arkaik Dönem’den itibaren de bazıları portre anlamında şahısları da tasvir eden bu heykeller üzerine pek çok yorumlar yapılmıştır. Uzun saçlarıyla, çıplaklığıyla erkek heykellerinin, aristokrat kökenli ideal vatandaş tipini canlandırdığı öne sürülebilir. Bizi burada daha çok ilgilendiren kız heykellerinin neyin temsilcisi olduğu veya bu heykellerle topluma ne türden mesaj verilmek istendiğidir. Kız heykellerinde şimdi kaybolmuş olsa da çok renkli ve desenli elbiselerinin olduğu, bol takıya sahip olmaları ve hepsinin bir eliyle eteğinin kenarından tutmalarıdır. Yine bazılarının elinde lotus çiçeği⁵⁵ veya bir kuş tutması, kızlara has ‘ideal görünümü tamamlayıcı’ özelliklerdir. Kızların uzun, ince dokunmuş, değerli kumaşlardan elbiselerle dolaşmaları, zengin takılara sahip olmaları, aristokrat kesime ait olduklarının bir göstergesidir. Bir eliyle elbiselerinin kenarından hafifçe tutarak yukarı kaldırırken vücudun belli kısımlarını ana hatlarıyla dışa vurmaları, edalı yürüyüşü bildiklerini, dolayısıyla toplum içine çıktıklarında nasıl davranacakları konusunda eğitim aldıklarını gösteren veya buna işaret eden bir şifredir. Gerçek yaşamda Arkaik ve Klasik Dönem’in kadını, erkeklere göre kamusal alanda oldukça dezavantajlı durumda olmasına karşın, evlenme yaşına gelmiş bir kız kendini tüm cazibesi ile kamuya sunmaktadır. Arkaik Dönemin kadın şairi Sappho (MÖ. 650 sonrası- MÖ.?) özellikle kızların evlenmeden önce ne türden zarafet kurallarına uymaları ve yürüyüşünden gülümsemesine kadar nelere dikkat etmesi gerektiği, elbisesinin nasıl olması ve ne şekilde giyilmesi konusunda mısralar arasında genç kızlara uyarılarda bulunur. Çoğu kez ‘anlamsız gülümseme’ olarak algılanan kore heykellerindeki mimik, Erken Arkaik Dönem şairlerinin özellikle Sappho’nun mısralarıyla bir araya getirildiğinde özel bir anlam kazanır: Bu eğitilmiş, görgülü, zarif genç kızın kendini gösteriş biçimi onun karşısındaki –aristokrat birey

⁵³ Erkeğin kadın tarafından reddedilişine ilişkin bir tasvir için bkz. Girit sürahisi, MÖ. Erken 7. yüzyıl, Heraklion Müzesi: Wunsche, *Starke Frauen* s. 60 Res. 5.42.

⁵⁴ Koreler üzerine bkz. Gisela A.M. Richter, *Korai: Archaic Greek Maiden*, Phaidon Press, New York 1968; Katerina Karakasi, *Archaische Koren*, Hirmer, München 2001.

⁵⁵ Lotus çiçeği özel erotik anlamları yanında zarafetin de simgesidir, lotus çiçeğinin simgesel yönü üzerine bkz. Gundel Koch-Harnack, *Erotische Symbole. Lotusblüte und gemeinsamer Mantel auf antiken Vasen*, Gebr. Mann Verlag, Berlin 1989.

veya topluluk- ile sempatik bir diyaloga hazır olduğunun işaretidir ki, dış görünümü ve süsü de onun tüm gerekliliklere sahip olduğunu vurgular⁵⁶ (Res. 2).

Yaşlı veya evli kadın heykellerinin veya kabartmalarının fazla olmaması ise Arkaik Dönem'in kendini ve sosyal çevreyi algılamasıyla ilgilidir. Homeros destanlarında yaşlıların yüksek saygı görmelerine karşın plastik sanatta tasvir edilmemeleri görünürde bir çelişki gibidir. Ancak Arkaik Dönem edebiyatı gençliğe ve güzelliğe bir övgüdür, bedenen güçsüz ve yaşı ilerlemiş olanın kamusal alanda bedenini sergilemesi aristokrat kesim ideallerine ters düşer. Ancak vazo resimlerindeki sahnelerde Priamos gibi yaşlılara rastlanması, sadece söz konusu sahnede bir olaya müdahil olduğu içindir. Attika Arkaik Dönem vazo resimlerinde sık tasvir edilen sempozyum sahnelerinde de evli kadınlara rastlanmaz. Bu alanda gerçek yaşamla tasvir edilenler arasında doğru orantı vardır. Sempozyum sahnelerinde görülen giysili veya çıplak kadın tasvirleri ise erkeklerin eğlence ve toplantılarında onları çeşitli şekillerde eğlendiren hetairai'dir⁵⁷. Attika vazo ressamları Arkaik Dönem'de erkek dünyasını savaş, spor, sempozyum gibi aristokrat kesimin dış dünyaya yönelik gözde uğraşlarında değişik boyutlarıyla bol bol tasvir ederken, kadınları ancak *oikos* dahilinde, diğer deyişle 'ev içi uğraşları'nda tasvir etmeyi yeğler. Klasik Dönem vazo resimlerinde de evli kadının sık tasvir edildiği yerler genelde ev içi sahneler, savaşa giden kocaya veda veya beyaz zeminli lekythoslarda mezar ziyareti sahneleridir.

Erken Klasik Dönem'de ölümlü kadınlara ilişkin betimlere vazo resimleri dışında pek az rastlanır. Klasik Dönem'in ölçülü olma, sınırlarını tanıma şiarı, vazo resimlerine⁵⁸ ve plastik sanata yansırken, Arkaik Dönem'in her şeyi dışa vurma-gösterme ve kaygısızlık eğilimi de sona erer ve erkek gibi kadın tasvirinde de kendini dış dünyaya tanıtmada artık yeni içerik ve biçimler ortaya çıkar.

Yüksek Klasik Dönemde (MÖ. 430 civarı) yapımına yeniden başlanan mezar stelleri demokratik toplumun eşitlik esasına dayanan yönetim biçimi nedeniyle mütevazı boyutlarda olup bazı şekilsel değişikliklere uğrasalar da içerik olarak MÖ. 315'lere kadar uzanır. Gerçek yaşamda o döneminin kadının siyasi haklardan yoksun olsa da kendine tanınan serbest hareket sahası olan *oikosta*, hizmetçileriyle, kocası ile veya geride kalan yakın çevresiyle (örneğin çocuklarıyla) vedalaşırken veya bir arada görmekteyiz. Ölen kadının çevresindekilerde üzüntüyle gelen suskunluğu veya bir yasa

⁵⁶Bir genç kızın ideal davranışı, kendini nasıl süslemesi ve yürüyüşünün nasıl olması gibi Arkaik Dönem şiirinde verilen öğütler L. Schneider tarafından bir araya getirilip yorumlanmıştır, bkz. Lambert Schneider, *Zur sozialen Bedeutung der archaischen Korenstatuen*. Hamburger Beiträge zur Archäologie 2, Buske, Hamburg 1975 – Arkaik heykelde gülümseme heykelin gelişiminde sadece bir teknik sorun olarak algılanmamalıdır, aksine bu dünyayı dualist algılayan Arkaik Dönem insanının kendini kamuya sunma biçimidir. Gülümsemenin sadece plastik eserlerle sınırlı olmayıp vazo resimlerinde de görülmesi nedeniyle evrimci sanat anlayışından ve betimlemede içeriği dışlayıcı yaklaşımdan vazgeçme zamanı gelmiştir. Geç Arkaik Dönem insanının kendini her türlü resim taşıyıcısıyla sergilemesi üzerine bkz. C. Maderna-Lauter, "Spätarchaische Plastik," P. C. Bol (yay.), *Die Geschichte der antiken Bildbauerkunst I*, Zabern, Mainz, 2002, s. 260-269).- Erken Klasik Dönem'de dünyaya gelmenin ölmek veya öldürmek, yenmek veya yenilmekten ibaret olmadığını, yarışmacı mentalitenin (agonistik anlayışın) ilk önce kendini aşma olduğu bilinciyle sadece sanatta stil değil, toplumu ve dünyayı algılama şekli de değişmiş, sert üslubun ortaya çıkma şartları oluşmuştur.

⁵⁷Hetairai üzerine bkz. Elke Hartmann, *Heirat, Hetärentum und Konkubinat im klassischen Athen*, (Campus, historische Studien 30) Frankfurt am Main 2002.

⁵⁸Arkaik ve Klasik Dönemlerde vazo resimlerindeki kadın tasvirleri zerine bkz. Heike Killet, *Zur Ikonographie der Frau auf attischen Vasen archaischer und klassischer Zeit*, Köster, Berlin 1994.

işaret eden gestik ve mimik vardır ki, bunlar genelde elbisesi, duruşu, saç stili ile ayırt edilebilen kadına tabi hizmetçilerdir. Yanında bulunan yün sepeti (*kalathos*) iffetine ve çalışkanlığına, eve bağlılığına, bir kadın hizmetçiden aldığı takı kutusu ise güzelliğine işaret eder (*Res. 3*). Karı koca arasında yapılan tokalaşma (*dexiosis*) karı-kocanın birbirine bağlılığını ve vedalaşmasını gösterir⁵⁹. MÖ. 4. yüzyılın başlarından itibaren mezar kabartmalarında karı-koca arasındaki veda sahnelerinde duygusallığın gösterilmeye, iç dünyanın dışa yansıtılmaya başladığını söyleyebiliriz. *Dexiosis* her iki tarafın veya cinsin (kadın ve erkek) eşitliğine işaret eder ve devlet anlaşmalarında da sıkça betimlenir⁶⁰. Mezar kabartmalarında kadın ve erkeğin birbirine eşit tasvir edilmesinden her ikisinin de birbirine eşit kişiler gibi bir algı oluşması yanıltıcıdır⁶¹. Evli kadının rahibelik gibi dinsel görevler üstlenmesi dışında kamusal alanda aktif varlık gösterememesi onu kendini 'gerçekleştirebileceği' tek yer olan *oikos*a odaklanmasına neden olur⁶².

Bazı Erken Klasik Dönem *pinax* (pişmiş topraktan levha üzerine kabartma veya resim) ve vazo resimlerinde çamaşırları büyük bir özenle bir sandığa koyan, diğer deyişle dağınık eve düzen getiren ev sahibesini *oikos* içinde 'ev kadını sendromu'na yakalanmış durumda görürüz. Zaten erkeklerin de gönlünde yatan ideal kadın budur. Klasik Dönem vazo resimlerinde ve mezar kabartmalarında kadın başı hafifçe öne eğik, eğer kocası karşısında ise *anakahypsis* gestusu (himationun kenarından tutup yüzünü erkeğe gösterme) ile onu selamlar⁶³. MÖ. 5. yüzyıl yaşanan dünyanın, diğer deyişle toplumsal çevrenin çok yönlü algılanıp dünyaya gelmenin kendini gerçekleştirmesi gereken birey açısından insana ne kadar bir ağırlık getirdiğinin bilincine varıldığı dönem şeklinde algılanmış, bu döneme ait resimler de bu şekilde

⁵⁹Klasik Dönem mezar stellerinde kadın-erkek rol dağılımı için bkz. Johannes Bergemann, *Demos und Thanatos: Untersuchungen zum Wertsystem der Polis im Spiegel der attischen Grabreliefs des 4. Jahrhunderts v. Chr. und zur Funktion der gleichzeitigen Grabbauten*. Biering&Brinkmann, München 1997.- MÖ. 5. yüzyıl mezar kabartmaları ışığında aile, kadın erkek ilişkileri ve devlet anlayışı için bkz. Ruth E. Leader, In Death Not Divided: Gender, Family, and State on Classical Athenian Grave Stelae, *American Journal of Archaeology* 101, 1997, s. 683-699.

⁶⁰ Genelde *dexiosis* şemasının bulunduğu Devlet anlaşma kabartmaları, kesin tarihlenmesi ve standartlaşmış bir şemaya sahip olsa da döneminin eğilimlerini göstermesi açısından önem taşır, bu konu üzerine bkz. Carol L. Lawton, *Attic Document Reliefs. Art and Politics in Ancient Athens*. Clarendon Press, Oxford 1992. Aynı konuda diğer bir çalışma için bkz. Marion Meyer, *Die griechischen Urkundenreliefs*, Gebr. Mann, Berlin 1989.

⁶¹ Klasik Dönem mezar stellerinde verilen kadın imajıyla tragedyada anlatılan kadın oldukça farklıdır. Euripides'in *Medeası*'nda anlatılanlar muhtemelen gerçeğe ve normal bir Atinalı kadının yaşadıklarına daha yakındır, hatta günümüzde bile Medea ile aynı sözleri ve duyguları paylaşacak, kendini bu şekilde ifade edecek pek çok kadının bulunduğunu savlamak, kanımca çok hayalci bir düşünce değildir bkz. Eur. Med. 230-252.

⁶²Kadınların *oikos* ve dinsel alandaki rolü üzerine oldukça aydınlatıcı bir yaklaşım için bkz. Christiane Sourvinou-Inwood, "Männlich und weiblich, öffentlich und privat, antik und modern", Reeder (yay.), *Pandora* s. 111-120. Ancak Sourvinou-Inwood kadının rahibe, bilici vb. görevleriyle kamusal-dinsel alanda söz sahibi olmasını, kanımca var olanın ötesinde ön plana çıkarmaktadır. Ayrıcalıklı konuma sahip olan bu kadınlar da genelde toplumsal statüsü yüksek olan ailelerden gelmektedir ve sayıları kadının genel durumunu yansıtmayacak kadar azdır.

⁶³ Klasik Dönem *anakahypsis* gestusunu gösteren tasvirlerden en çok bilineni Selinus'ta Tapınak E'ye ait (MÖ. 470-460) Zeus-Hera metopudur, bkz. Palermo Museo Archeologico nazionale: John Boardman, *Die griechische Plastik. Die spätclassische Zeit und die Plastik in Kolonien und Sammlungen* (orig. Greek Sculpture- The Late Classical Period), Philipp von Zabern, Mainz, 1998, Res. 160.4.

yorumlanmıştır. Bir yönüyle doğru olan bu yorum, diğer yönüyle kadına özgü topluluk içinde beklenen davranış normlarını dikkate almamasıyla eksik kalır. Kamusal alanda evli kadının başının hafif öne eğik olması ideal davranış normlarına uyar, mutlaka onun üzüntüsünü dile getirmez, bu *gestusu* (bedenin bir uzvuyla yapılan hareket) onun başkasında ‘gözü olmadığını’, mevcut durumuyla bir statü sahibi olduğunu, onun ötesinde *aidosunu* gösterir. İffetli davranış, çekingen durma veya ar duygusu şeklinde ifade edebileceğimiz *aidos* ve *sophrosyne* (ağırbaşlılık veya fevri davranmama) belli dönemlerde, örneğin Arkaik Dönem’de *poliste* (kent devleti) bireylerin edimlerinde ve kent devletinde yönetime ilişkin yaklaşımları ilgilendiren anlamlara sahip olmakla birlikte, kız ve evli kadına özgü özel anlamlar da içerir⁶⁴. Bu türden bir anlayışın kapalı toplumlar için günümüzde de mevcut olduğunu, davranış ve sinyal verme kodlarının değişmediğini rahatlıkla dile getirebiliriz. Cinsiyet ve yaşa uygun olarak mezar kabartmalarında kızlar genellikle küçük ev hayvanıyla, örneğin bir kuşla, oğlanlar ve genç erkekler de atletik yönlerini gösteren öğelerle tasvir edilir. Ancak rahibeler bu türden bir statüleri varsa bunu gösterirler⁶⁵. Evli kadının rahibelik gibi dinsel görevler üstlenmesi dışında kamusal alanda aktif varlık göstermemesi onu kendini ‘gerçekleştirebileceği’ tek yer olan *oikosa* odaklamasına neden olur⁶⁶. Yetişkin ölü erkeğin ise *oikosta* -eğer savaşta ölmediyse- her hangi bir statü içinde gösterilmesine gerek yoktur, normal vatandaş görünümü ona yeterlidir, çünkü aileyi ve kamusal yaşamı belirleyen odur.

Evlenme, çocuk sahibi olma, gerek *mythosta*, gerekse gerçek yaşamda Grek kadının yaşayabileceği en önemli olaylardır. Klasik Dönem mezar kabartmalarında kadının statüsünü yükselten diğer bir tasvir de ölen kadının kucagında veya hizmetçi tarafından ona uzatılan çocuk veya annesinin eteğine tutunan çocuklardır⁶⁷. Bu türden

⁶⁴ Arkaik-Klasik Dönem yazınında *aidosun* kapsama alanları için bkz. Douglas L. Cairns, *Aidos, The Psychology and Ethics of Honour and Shame in Ancient Greek Literature*, Clarendon Press, Oxford University Press, Oxford 1993, Reprint 2002 ve özellikle s. 120-126 (Homeros’da kadın ve cinsellik bağlamında *aidos* anlayışı). Günlük hayatta kadına özgü *aidos* ve *sophrosyne*’ye ilişkin antik kaynakların değerlendirilişi için bkz. Reeder, *Pandora*, s. 123 vd.-Antik Dönem’de *Sophrosyne* kavramının kullanım alanları için bkz. Adriaan Rademaker, *Sophrosyne and the Rhetoric of Self-Restraint. Polysemi & persuasive Use of an Ancient Greek Value Term*. Mnemosyne, Brill, Leiden-Boston, 2005.

⁶⁵ Örneğin Boetia’da bulunmuş bir kadın rahibeye (Polyxena) ait mezar kabartması, MÖ. 420 civarı, Berlin Staatliche Museen zu Berlin K 26: Carl Blümel, *Die klassisch griechischen Skulpturen*, s. 17 vd. Abb. 12.

⁶⁶ Kadınların *oikos* ve dinsel alandaki rolü üzerine oldukça aydınlatıcı bir yaklaşım için bkz. Christiane Sourvinou-Inwood, *männlich und weiblich, öffentlich und privat, antik und modern in: Reeder (yay.), Pandora* s. 111-120. Ancak Sourvinou-Inwood kadının rahibe, bilici vb. görevleriyle kamusal-dinsel alanda söz sahibi olmasını, kanımca var olanın ötesinde ön plana çıkarmaktadır. Ayrıcalıklı konuma sahip olan bu kadınlar da genelde toplumsal statüsü yüksek olan ailelerden gelmektedir ve sayıları kadının genel durumunu yansıtmayacak kadar azdır.

⁶⁷ Örnek olarak bkz. Tessalia’da bulunmuş Phalanna’ya ait mezar kabartması, MÖ. 430 civarı, Volos, Museum Env. 376: John Boardman, *Die griechische Plastik. Die klassische Zeit*, Res. 166; Hizmetçinin veya genç kızın küçük çocuğu ölen sahibesine çocuk uzatması, Attika mezar kabartması, MÖ. 420-410, Leiden, Rijkmuseum van Oudheden I 1903/2.1: Angelika Dierichs, *Von der Götter Geburt und der Frauen Niederkunft*, Philipp von Zabern, Mainz 2002, Taf. 14.; Reeder, *Pandora* s.136 vd.-Attika beyaz zeminli lekythosü üzerinde hizmetçi, yeni doğmuş çocuk ve ölen anne tasviri, MÖ. 440 civarı: London British Museum, Env. GR 1905.7-10.10: Reeder, *Pandora* s. 145.-Grek mezar kabartmaları üzerine bkz. Bernhard Schmaltz, *Griechische Grabreliefs*, WBG, Darmstadt 1983.-Klasik Dönem Attika mezar stellerinde kadın – erkek rolleri ve kent devletinde öne çıkan değerler üzerine bkz. Johannes Bergemann, *Demos und Thanatos*.

tasvirlerde birincil amaç, izleyicide ardından küçük çocuklarını bırakarak giden kadına acıma duygusu yaratmak değil, onun iyi bir vatandaş olarak görevini yerine getirdiğinin altını çizmektir. Doğum yaparken ölen kadın tasvirlerine de Klasik Dönem mezar stellerinde sıkça rastlanır. Perikles konuşmasında kocaları Peloponnes savaşında ölen kadınlara seslenirken onlardan yaşı çocuk doğurmaya elverenin başka biriyle evlenip ‘vatan için evlat yetiştirmelerini’ istemiştir (Thuk. II, 44,3). Kadının kenti, diğer deyişle vatani için yapabileceği en yüce şey, onu koruyacak çocuk doğurmaktır. Çocuk doğururken ölen kadın bu nedenle savaş meydanında düşmanla çarpışırken ölen erkeğe eş değerdir ve yine bu nedenle Attika mezar kabartmalarında genel şemadan ayrılan, doğum yaparken ölen kadın sahneleri, sadece doğal bir olayın anlatımı değildir.

Geç Klasik–Erken Hellenistik Dönem’de (MÖ. 340-320) yeni bir olgu ile karşıyayız: Karşımıza birden erkek refakatçisi olmadan dikilen, duruşuyla bir nevi kendini gösterip ben buradayım diyen ve kendini sergileyen, var olduğunu belli eden ve algılanmasını isteyen, özgüvenli bir genç kadın–kız tipi çıkar. Bu genç kadın veya yetişkin kızlar genelde dizlerinin altına dek uzanan bir manto (*himation*) ve onun altına giydikleri ayaklara dek uzanan bir *chiton* (ince dokunmuş iç giysi) ile tasvir edilmişlerdir. Tanagra tipi olarak adlandırdığımız bu betimlemeler genelde pişmiş toprak figürinlerle (ve oldukça büyük sayıda) karşımıza çıkar: Elbise, vücut hatlarını belirgin biçimde gösterecek şekilde bedene sıkı sıkıya sarılmıştır. Ellerden biri yelpaze tutar, diğer el ise göğse doğru dönük, himationun ucundan tutar ya da belin arkasına atılmıştır. Duruş şeması açısından oldukça rahat bir tavır sergileyen, o dönemin erkek figürlerinden farklı olmamakla birlikte, vücut hatlarının sıkıca sarılmış elbise altından belirtilmesi, kavun dilimi saç örgüsü (ve bazen ona eklenen atkuyruğu şeklinde uzantı), yelpaze, tasvir edilen bu kadın/genç kızlara ayrı bir çekicilik katar. Bazen bu genç kadın–kızlarda kulaklarda büyük küpeler de görülür. Bu tasvirler, günün modasını izleyen, okumuş –yazmış, erkek egemen bir toplumda kendi varlığını göstermeye çalışan varlıklı ailelerin kızlarının ideal görünümüdür.

Klasik Dönem’de kendi konumunu ancak hizmetçi(leri), güzellikleri (ayna vb.), iffetli oluşları (yün sepeti-*kalathos*), çocuk doğuran biri veya çocuk sahibi anne olarak veya etrafındaki ona tabi insan veya nesnelere tanımlayan genç kadın, artık birey olma yolundadır ve bunun ilk adımı, kendini başkası üzerinden tanımlama yerine tek başına tasvir edilmesidir. Genç kadın henüz doğrudan bir kamusal görev üstlenmediği (belediye başkanı, bir kurumun yöneticisi vb.) için kendi varlığını ispatlayabileceği tek alan dikkat çekecek görünümüdür. Kamusal alanda (agora, belediye meclisi vb.) söz sahibi olamamış olsa da, tek başına tasvir edilmesi nedeniyle varlığının erkekler tarafından kayıt altına alındığını varsayabiliriz. Kadının vatandaş olarak tek başına tasvir edilmesi, artık vesayetsiz-‘koruyucusuz’, tek başına da dikkate alınabileceği/alınması gerektiği anlamına gelmektedir.

İlk başlarda erkek tasvirlerini kendine örnek almasına karşın (Sophokles ve Aischines tiplerine benzerlik) zaman içinde Tanagra tiplerinde bir bağımsızlaşma eğiliminin olduğunu izlemekteyiz. Bu durum 20. yüzyılın 20’li ve 80’li yıllarındaki kadın hareketinin takım elbiseli, erkek rolüne ve imajına öykünen kadın tipini anımsatmaktadır. Ancak bu öykünmede ikinci nokta biraz göz ardı edilmektedir:

Burada toplumun kabul ettiği, şekli önceden belirlenmiş belli bir görünümü sadece erkeklerin tekeline bırakmayıp ona ortak olmak, o alanda oyun belirleyici olarak karşımıza çıkma çabası da vardır. Tanagra figürleri genelde MÖ. 340 sonrasına tarihlenirler ve genelde 20-30cm büyüklüğünde olup sık bir genç kadını/kızı konu ederler. İlk kez dikkat çekici sayıda Tanagra nekropolünde (Boeotia) bulunduğundan arkeolojik literatüre bu adla geçmiştir. Ne var ki bu kadın tipinin yaratıldığı yerin Atina olduğu daha sonraki çalışmalarla ortaya çıkmıştır⁶⁸.

Sıradan bir olay olarak görünse de kadının ön plana çıkmasını, daha doğrusu kendini »ben de varım« dercesine fiziksel varlığıyla göstermesine giden yol oldukça meşakkatlidir: MÖ. 5. yüzyıl ortalarından itibaren kadın sorunsalının Euripides ve Sophokles gibi tragedya yazarlarının oyunlarında konu edildiğine yukarıda değinilmişti. Ancak bunlar sadece belleklere kazınan bir soru işareti olmadan öte geçmiyordu ve doğrudan gerçek yaşama uygulanabilecek kadının konumunu iyileştirmeye yönelik kanunsal düzenlemelere vesile olmamıştı. MÖ. 5. yüzyıl Atinası ile MÖ. 4. Yüzyıl Atinası arasında ise oldukça büyük farklar vardır: MÖ. 5. yüzyıl başlarında Pers savaşlarından başarıyla çıkan Atina, her yerde gücünü hissettiren, yönetim biçimi olarak demokrasiyi uygulayan ve Grek dünyasında öncü rolü üstlenmiş bir kent devleti idi. Perikles döneminde Atina'da şair, yazar, tarihçi ve sanatçılardan oluşan entelektüel bir atmosfer oluşmuştu. Perikles yönetiminin son yıllarında başlayan ve 30 yıl kadar süren Peloponnes Savaşı, Atina'yı yorgun ve güçsüz bir duruma düşürmüştü, MÖ. 4.yüzyıl ikinci çeyreğinden itibaren de Makedonya tarih sahnesine çıkıp, sonuçları daha sonraları tüm Grek dünyasını etkileyecek genişleme politikasını yürürlüğe sokmuştu. MÖ. 4. yüzyıl ortalarından itibaren Makedon tehlikesi Atina'yı doğrudan tehdit etmekteydi. Demokrasi ve Atina'nın geleceğine yönelik tartışmalar bu yıllarda çok daha farklı boyuta büründü⁶⁹. Tragedyanın gözde bir oyun olmaktan çıkmasının ardından onun yerini alan komedide olaylara kadın perspektifinden bakma (Aristophanes, MÖ. 445 civarı-MÖ. 386) veya kadının gücünü dile getiren temalar (savaşa katılan Atinalı kocalarına karşı kadınların cinsel boykot uygulamaları gibi) vasıtasıyla, en azından alışlagelmişin dışında bir yaklaşımla, şimdiye dek algılanmamış kadın ittifakının tehlikeli bir güç oluşturabileceği düşüncesinin tohumu atılmıştır. MÖ. 4. yüzyıl ikinci yarısında askeri güç olarak oldukça önemsiz bir konuma düşmüş olan Atina, düşünsel-entelektüel anlamda, hatta Erken Hellenistik Dönem'de hala Grek dünyasında öncü rolünü bırakmamıştı. Dış tehdit nedeniyle daha siyasallaşmış ve geleceğini tartışan toplumun yan ürünü de kadına yönelik algıda nispi bir değişime yol açmasıdır. İşte böylesi bir tarihsel arka plan Tanagra figürlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır: Kadın artık evin dışına çıkmıştır⁷⁰. Anonym şık kadın/genç kız

⁶⁸Tanagra figürleri üzerine bkz. Gerhard Kleiner, *Tanagrafiguren. Untersuchungen zur hellenistischen Kunst und Geschichte*. Walter de Gruyter Berlin, 1942. Neuherausgegeben von Klaus Parlasca, Berlin 1984.- Tanagra figürlerinin ilk tasarım ve üretim yeri üzerine bkz. Dorothy Burr Thompson, "The Origins of Tanagras", *American Journal of Archaeology* 70, 1966, s. 51-63.

⁶⁹ MÖ. 5. ve 4. Yüzyıl Atinası için bkz. Karl -Wilhelm Welwei, *Das klassische Athen. Demokratie und Machtpolitik im 5. und 4. Jahrhundert*, WBG, Darmstadt 1999, özellikle 301-312 (MÖ. 4. yüzyıl ikinci yarısında uygulamada demokrasi ve demokrasi kuramları).

⁷⁰Tanagra figürlerinin toplumsal bağlamı ilk kez şurada ele alınmıştır: Minna Lönnqvist "Nulla signa sine argilla" – Hellenistic Athens and the Message of the Tanagra Style", Jaakko Frösén (yay.), *Early Hellenistic Athens, Symptoms of a Change*, Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens, Vol. VI, Vammala, 1997, s. 147-182.

heykellerini Hellenistik Dönem’de kamusal alana dikilen gerçek kadın heykelleri izlemiştir⁷¹. Ne var ki tıpkı MÖ. 330’larda yapılan çıplak Aphrodite heykeli gibi Tanagra figürinleri de özellikle MÖ. 2. yüzyıl ikinci yarısından sonra iddialı boy gösterişinin form ve fikir olarak oldukça uzağına düşerek herhangi bir yere konulan süs objelerine dönüşmüştür⁷².

SONUÇ

Grek kültüründe kadının toplum ve ev içindeki konumunu kısmen aydınlığa kavuşturan en erken anlatımlara mitolojide rastlamaktayız. Kadın üzerine Grek söylenceleri üzerinden anlatılanlar ve yargılar, gerçek yaşamla paralellik gösterir. MÖ. 5. yüzyılda Atina’da demokrasiye geçildiğinde kadının vesayetten kurtuluşuna yönelik çabalar mitolojik kahramanlar üzerinden olmuştur, ancak kadının durumuna ilişkin yapılan tartışmaların onun gerçek yaşamında iyileştirici bir katkısı azdır. Geometrik Dönem’den Hellenistik Dönem’e dek sanatsal tasvirlerde de kadının olumlu anlamda belirleyici aktör olamadığını görmekteyiz, dolayısıyla kadının betimlendiği sahnelerin bağlamı, onun vesayet altında yaşamasına işaret eder. Mitolojide bağımsız kadın tipiyle özdeşleşmiş Amazonlar, her dönem yürürlükte olan toplum düzeninin en büyük düşmanı olarak gösterilmiştir. Amazon tasvirlerinin erkek egemen toplumun korkularını da yansıttığını söyleyebiliriz. Klasik Dönem mezar kabartmalarında kadını evinin efendisi ve erkekle eşit olarak gösteren sahneler ise idealize edilmiş kadını yansıtır ve gerçeklikten uzaktır. Kadından beklenen çocuk doğurması ve büyütmesi, evinin işlerini yönetmesi ve başka bir uğraşısı olmamasıdır. Hellenistik Dönem’de ise kadının kamusal alana çıkmaya başladığını, vesayetten kurtulma ve etkin bir birey olma yolunda adımlar attığını, kadının yönetsel alanda boy göstermesi ve sanatsal alandaki betimleniş biçiminden anlamaktayız.

Resim kaynakları:

- Res. 1) Mezar steli, MÖ. 460 civarı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. 1947 Mendel 576 (F.Ö.)
- Res.2) Peploslu kore, MÖ. 530 civarı, Atina, Akropolis Müzesi, Env. 679: Reinhard Lullies, Max Hirmer, Griechische Plastik, Hirmer Verlag, München (1960) Taf. 44.
- Res.3) Hegeso steli, MÖ. 420 civarı, Atina, Arkeoloji Müzesi, Env.3624: Reinhard Lullies, Max Hirmer, Griechische Plastik, Hirmer Verlag, München (1960) Taf. 187.

Metinde adı geçen Antik Dönem Yazarları ve Eserlerinin kısaltmaları

Eur. El.	= Euripides, Electra
Eur. A.	= Euripides, Iphigenia Aulidensis

⁷¹Hellenistik Dönem kadın heykelleri üzerine bkz. J. Cordelia Eule, *Hellenistische Bürgerinnen aus Kleinasien. Weibliche Gewandstatuen in ihrem antiken Kontext*, TASK, İstanbul 2001. Hellenistik Dönem’de onurlandırma heykelleri ve portreleri üzerine genel olarak bkz. John Ma, *Statues and Cities: Honorific Portraits and Civic Identity in the Hellenistic World* (Oxford Studies in Ancient Culture and Representation), Oxford University Press, Oxford 2013. Bu dönemde kadın onurlandırma heykelleri ve onurlandırıldıkları yerler üzerine bkz. Eule, 2001, *Hellenistische Bürgerinnen* s. 119-161.

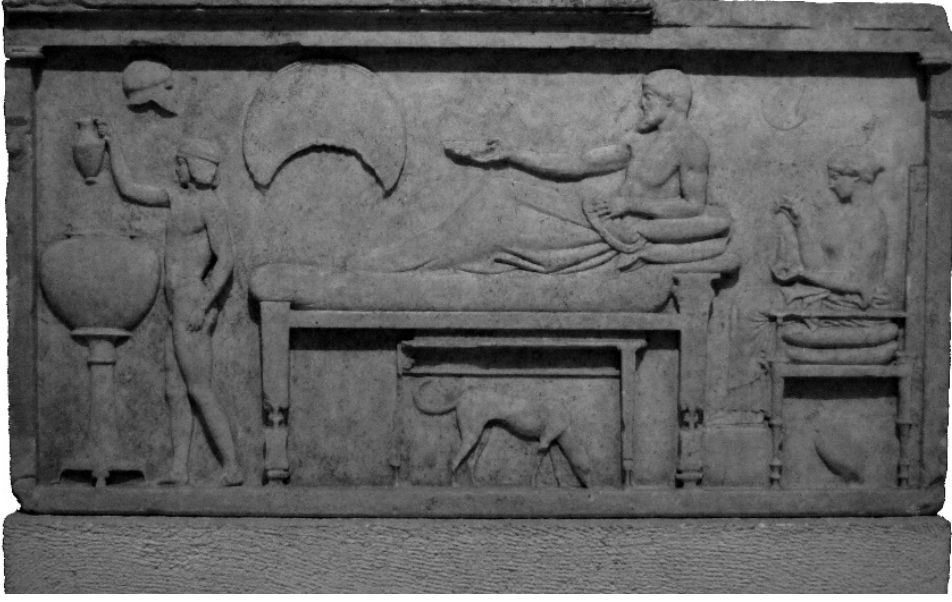
⁷²Aphrodite heykellerinin Hellenistik Dönem’deki işlevi üzerine bkz. Wiltrud Neumer-Pfau, *Studien zur Ikonographie und gesellschaftlichen Funktion hellenistischer Aphrodite-Statuen*, Habelt, Bonn, 1982.

Eur. Med.	= Euripides, Medea
Hes.erg.	= Hesiodos, erga kai emerai
Hes.theog.	= Hesiodos, theogonia
Hom. Il	= Homeros, Ilias (Ilyada)
Hom. Od.	= Homeros, Odysseia
Nonn. Dion.	= Nonnos, Dionysiaka
Ov. met.	= Ovidius, Metamorphoses
Paus.	= Pausanias
Pindar P.	= Pindar, Pythia
Soph. Ant.	= Sophokles, Antigone
Soph. Trach.	= Sophokles, Trachiniai
Thuk.	= Thukydidis
Xen. Oik.	= Xenophon, Oikonomikos

KAYNAKÇA

- BLÜMEL, Carl, *Die klassisch griechischen Skulpturen der staatlichen Museen zu Berlin*, Akademie Verlag, Berlin 1966.
- BOARDMAN, John, *Die griechische Plastik. Die klassische Zeit*, Philipp von Zabern, Mainz, 1985.
- BURR THOMPSON, Dorothy, "The Origins of Tanagra", *American Journal of Archaeology* 70, 1966, 51-63.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı-I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 9. Baskı, Ankara 2014.
- EURIPIDES, *Tragödien. Erster Teil. Medea*, Griechisch und Deutsch von Dietrich Ebener, 2. durchgesehene Auflage, Akademie –Verlag, Berlin 1972.
- EURIPIDES, *Medea* (Çev. A. Çokona), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- EURIPIDES, *Medeia* (Çev. A. Hamdi Tanpınar), Maarif Matbaası, Ankara 1943.
- EURIPIDES, *Elektra* (Çev. Y. Onay), Mitos Boyut Tiyatro Yayınları, İstanbul 2008.
- EURIPIDES in four Volumes I. Iphigenia at Aulis, Rhesus, Hecuba, The Daughters of Troy, Helen. With an English Translation by Arthur S. Way, The Loeb Classical Library, William Heinemann London 1930.
- EURIPIDES, *Iphigenie in Aulis*. Tragödie, übersetzt von J. J. Donner, Reclam, Stuttgart, 1985.
- HESIOD, *Works and Days*, edited by T.A. Sinclair, M.A., Mac Millan and Co. Ltd, London 1932.
- HOMEROS, *Odysseia* (Çev. A. Erhat- A. Kadir), Can Yayınları, 18. Basım, İstanbul 2006.
- HOMEROS, *Ilyada* (Çev. A. Erhat-A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul 2013.
- LEFKOWITZ, Mary L., *Die Töchter des Zeus. Frauen im alten Griechenland* (orig. Women in Greek Myth), C. H. Beck, München 1992.
- LIMC=Fondation pour le Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (yay.): *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (LIMC), Artemis &Winkler Verlag, Zürich/München 1981–1999; Supplementum 2009 (Text- und Tafelband) Artemis Verlag, Düsseldorf 2009.
- LARSON, Jennifer, *Greek Heroine Cults*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin (1995)

- LYSIAS, *Orationes*, with an English Translation by W.R.M. Lamb, the Loeb Classical Library, Harvard University Press, London 1967.
- NEUMANN, Uwe, *Gegenwart und mythische Vergangenheit bei Euripides* (Hermes Einzelschriften 69), Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1995.
- NONNOS, *Dionysiaca*, with an English Translation by W. H. D. Rouse in three Volumes, Books XVI-XXV, the Loeb Classical Library, Harvard University Press, William Heinemann, London 1931.
- OVIDIUS, *Metamorphosen*. In deutsche Hexameter übertragen und mit dem Text herausgegeben von Erich Rösch, Heimeran Verlag, 8. Auflage, München 1979.
- PAUSANIAS, *Reisen in Griechenland*. Gesamtausgabe in drei Bänden aufgrund der kommentierten Übersetzung von Ernst Meyer, herausgegeben von Felix Eckstein und Peter C. Bol, Artemis Verlag Zürich- München (1986-1989).
- PINDAR, *Pindars Dichtungen*, übertragen und erläutert von Franz Dornseiff, Insel Verlag, Leipzig 1965.
- REEDER, Ellen D. (yay.), *Pandora. Frauen in klassischen Athen*, (orig. *Pandora: Women in Classical Greece*). Philipp von Zabern, Mainz 1996.
- SAPPHO, *Lieder*. Griechisch und Deutsch herausgegeben von Max Treu, 4. durchgesehene Auflage, Ernst Heimeran Verlag, München 1968.
- SCHMITZ, Winfried, *Haus und Familie im antiken Griechenland*. Enzyklopädie der griechisch-römischen Antike 1, R. Oldenbourg Verlag, München 2007.
- SOPHOKLES, *Die Tragödien*. DTV, München 1977.
- SOPHOKLES, *Antigone*. (Çev. A. Çokona), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- SPÄTH, Thomas, WAGNER-HASEL, Beate (yay.), *Frauenwelten in der Antike. Geschlechterordnung und weibliche Lebenspraxis*, W. B. Metzler, Stuttgart- Weimar 2000.
- XENOPHON, *Ökonomische Schriften*. Griechisch und Deutsch von Gert Audring, Akademie Verlag, Berlin 1992.
- WAGNER-HASEL, Beate, “Die Reglementierung von Traueraufwand und die Tradierung des Nachruhms der Toten in Griechenland”, Späth, T., Wagner – Hasel B. (yay.), *Frauenwelten in der Antike. Geschlechterordnung und weibliche Lebenspraxis*, 2000, 81- 102.
- WELWEI, Karl –Wilhelm, *Das klassische Athen. Demokratie und Machtpolitik im 5. und 4. Jahrhundert*, WBG, Darmstadt 1999.
- WÜNSCHE, Raimund (yay.), *Starke Frauen*, Staatliche Antikensammlung und Glyptothek, Sergi Katalogu, 2008, München 2008.

Res. 1.: Mezar steli, MÖ. 460 civarı, İstanbul Arkeoloji Müzesi, Env. 1947
Mendel 576

Res. 2: Peploslu kore, MÖ. 530 civarı, Atina, Akropolis Müzesi Env. 679

Res. 3: Hegeso steli, MÖ. 420 civarı, Atina, Arkeoloji Müzesi Env. 3624

Hıfzî'nin 16. Yüzyılda Yazdığı Atasözleri Derlemesi: *Manzûme-i Durûb-ı Emsâl*

Mehmet ÜNAL*

ÖZET

Edebiyatımızda nasihat vermenin en önemli yollarından birisi atasözü ve deyimlerdir. Hem nazımda hem de nesirde daima revaçta olan bu mahsuller Klasik edebiyatımızda Durûb-ı Emsâl-i Osmânîye olarak anılmaktadır. 15. yüzyıldan sonra pend ve mesel terimleri ile yazılı kaynaklarımızda görülmeye başlanmıştır. Mesel ve darb-ı mesel Osmanlı Türkçesi'nde zamanla atasözünün yerine geçmiştir. Bundan dolayı el yazması ve matbu birçok atasözü mecmua ve risâlelerde darb-ı meselin çoğul şekli olan durûb-i emsâl terimine rastlanmaktadır. Osmanlı döneminde çok yaygın olan atasözü kullanma geleneği, günümüzde bilhassa gençler arasında fazla rağbet görmemektedir. İlk örneklerine Orhun Yazıtları'nda rastladığımız “sav, mesel, darb-ı mesel, tabir” diye adlandırılan atasözleri ve deyimler; her zaman milli kültürümüzün, edebiyatımızın, dilimizin temellerini oluşturmaktadır. Geniş Osmanlı coğrafyasında ve Türklerin yaşadığı her yerde dilden dile dolaşan binlerce atasözü ve deyim edebiyat ve dil araştırmacılarına malzeme teşkil etmiş; bunların üzerinde birçok araştırma ve çalışmalar yapılmıştır. Bu araştırmada Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşadığı kabul edilen divan şairi Hıfzî'nin, Marmara Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi 12182 numarada kayıtlı olan “Manzûme-i Durûb-ı Emsâl” adlı eserinin transliterasyonu yapılarak edebiyat âlemine kazandırılmak istenmiştir. Toplam yirmi beş sayfadan meydana gelen bu eserde Hıfzî, kendi dönemine gelinceye kadar halk arasında sıkça kullanılan atasözlerini bir araya getirmiştir. Atasözlerindeki 16. yüzyıl ile günümüz kullanımları arasındaki farklar ve değişikliklere kısaca örneklerden hareketle değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Hıfzî, Atasözü, Darb-ı Mesel, Durûb-ı Emsâl, Nasihat,*

A Compilation of Proverbs by Hıfzî in 16th: Manzûme-i Durûb-ı Emsâli

ABSTRACT

One of the significant ways to give advice in literature is the proverbs and idioms. “Durub-ı Emsal-i Osmaniye” is one of these productions which are always in great demand both in poetry and in verse. It emerged with the terms “pend” and “mesel” in written sources in fifteenth century. Proverb was substituted with “mesel” and “darb-ı mesel” in Ottoman Turkish as the time went by. So, in many proverb journals and magazines, we encounter “durub-i emsal”, the plural form of “darb-ı mesel”. This culture, which was common in Ottoman Period, is almost forgotten today. Proverbs and idioms, called as sav, mesel, darb-ı mesel, and tabir and first seen in Orkhon Inscriptions, always form a basis for our culture, literature and language. Proverbs and idioms, which are talked in a large part of Ottoman territories and anywhere that Turkish people live, constitute material for many researchers. Many studies have been held, and as a result, many books and articles have been published. The aim of this study is to make transliteration of Hıfzî's “Manzume-i Durub-ı Emsal”, which is registered in Marmara University Manuscript Library. In this work, which consists of 12

* Dr, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri Bölümü, ebmetunal@sdu.edu.tr

folios, Hıfzi gathered the proverbs which were common at that time. In this work, proverbs are given alphabetically. On the last page of the work, there is Persian Durub-ı Emsal.

Key Words: Hıfzı, Proverb, Darb-ı Mesel, Durûb-ı Emsâl, Advise

Giriş

Atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki tecrübe ve müşahedelerine dayalı düşüncelerini öğüt ve hüküm şeklinde nakleden anonim mahiyette kısa ve özlü sözlere atasözü denmektedir. Türk millî kültürünün temel yapı taşlarından biri olan atasözleri ve deyimler, bir milletin en önemli dil unsurlarıdır. Edebiyatımızın hemen her devresinde ve her alanında kullanılmıştır. Sözlü edebiyat döneminde kullanılmaya başlanmış olup yazılı edebiyat döneminde daha da önem kazanarak kullanılmaya devam etmiştir. Atasözleri, manzum eserlerde ifade kolaylığı ve mesaja kattığı anlam zenginliği bakımından büyük önem arz etmekte; bundan ötürü nazımda kullanılması rağbet görmektedir. Özellikle şiirdeki kullanımı nesre göre çok daha yaygınlık kazanmıştır. Atasözleri ve deyimler, kısa ve özlü sözler olduğu için şiirin ortaya çıkışıyla da ilgilidir. Az sözle çok şey anlatma, söz ve anlam sanatları bakımından dilin en çarpıcı kullanımlarındandır. Bu yüzden şairler, sık sık bunlardan yararlanırlar. Atasözleri ve deyimler, bir milletin atalarından çocuklarına kalan en eski fakat her an yeni ve değerli bir mirastır. Atasözleri ve deyimler, toplumun inanç ve felsefesiyle uyumludurlar. “Deyimler, bir dilin anlatım yollarını, o dili konuşan toplumun geçmişini, yaşam biçimini, geleneklerini ve çeşitli özelliklerini belirten önemli ipuçları sağlarlar”¹

Atasözü terimi, Dîvânü Lügâti't-Türk'te sav² şeklinde kullanılırken, daha sonraki devirlerde mesel, darb-ı mesel, atalar sözü, atasözü gibi kelime veya kelime gruplarıyla karşılanmıştır. Şemseddin Sâmî, Kâmûs-ı Türkî'de mesel'in tarifini şöyle yapmaktadır:

“1) Misâl, bir kâide-i umûmiyyeye nümüne olmak üzere irâd olunan söz. 2) Ma'nâ-yı zâhirîyyesi kasd olunmayıp zımmen ve kinâyeten diğer bir şeye delâlet etmek üzere irâd olunan söz; Bir mesel söyledi, meşhûr bir mesel vardır. 3) Âdâb ve ablâk ve nasâyıba müteallik küçük hikâye: emsâl-i Lokmân, emsâl-i hükemâ. “Masal” bundan galatdır. Darb-ı mesel; cem'i, durûb-ı emsâl = atalar sözü.”³

15. yüzyıldan sonra pend ve mesel terimleri yazılı kaynaklarda görülmeye başlamıştır. Aslında “örnek” ve “örnek verme” anlamındaki mesel ve darb-ı mesel Osmanlı Türkçesi'nde zamanla atasözünün karşılığı olmuştur. Bundan dolayı el yazması ve matbu birçok atasözü mecmua, risâle ve kitabında darb-ı meselin çoğul şekli olan durûb-i emsâl adına rastlanmaktadır. Her millet kendi dilinde atasözü varlığına sahiptir. Yazıya geçmiş ilk atasözü örneklerine Mezopotamya'da bulunan tabletlerde rastlanılmıştır. Bu tabletlerdeki atasözleri tarihin en eski atasözleri olarak ayrı bir değer taşır. Tevrat'ta “Süleyman'ın meselleri” diye anılan sözlerle bunlar arasında bir ilgi kurulmaya çalışılmıştır. Atasözleri ilkçağlardan zamanımıza kadar aynı kalmamış; sosyal yapıya, değer yargılarına, zamana, bölgelere, görgüye, dilin gelişimine, din ve törelere, medeniyete, ağız özelliklerine göre değişime uğramıştır.⁴

¹ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay., Ankara-1998, s. 36.

² Besim Atalay, *Divanü Lügat-it-Türk Dizini* “Endeks” IV, TDK Yay., Ankara 1986, s. 498.

³ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987, s. 1288-1289.

⁴ Aydın Oy, “Atasözü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul, s. 45.

Divan şairleri de eserlerinin içinde atasözlerine yer vermişlerdir. Bu hususta en önde gelen şair, *Pendnâme*'siyle ünlü Güvâhî⁵'dir. Güvâhî'den başka başta Nâbî, Sâbit, Râgıb Paşa, Edirneli Hıfzî olmak üzere diğer şairler de şiirlerinde atasözü kullanma geleneğini sürdürmüşlerdir.

Tanzimat sonrası edebiyatımızda da atasözlerini manzum ve mensur eserlerde kullanma geleneği devam etmiştir. Ziya Paşa “Terkîb-i Bend” ve Abdülhak Hâmid “Sabr ü Sebât” adlı piyes ile bu geleneği sürdüren sanatçılardandır. Tanzimat döneminde bu sahada basılan ilk eser, 1275 yılında Şinâsi'nin arkadaşı olan Vâcid Efendi'nin Durûb-i Emsâl'idir. Daha sonra Şinâsi'nin 1280 yılında İstanbul'da basılan Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye adlı eserinde atasözleri, deyim ve benzeri diğer sözlerle birlikte yayımlanmıştır. Ahmed Vefik Paşa'nın 1288 yılında Atalar Sözü-Türkî Durûb-i Emsâl adlı kitabı yayımlanmıştır. Bu kitabın Bursa'nın ihtiyarlarından derlenen atasözleriyle daha da genişletilmiş ikinci baskısı Müntehabât-ı Durûb-i Emsâl-Atalar Sözü adıyla yayımlanmıştır. Ahmed Midhat Efendi de 1288 yılında “Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye-Şinâsi Hikemiyyâtının Ahkâmını Tasvir” adlı kitabında Şinâsi'nin eserinden seçtiği on yedi atasözüne uygun olarak yazdığı hikâyelerini toplamıştır. Ebüzziya Tevfik, Şinâsi'nin ölümünden sonra onun kitabını yeni eklediği atasözü ve deyimlerle daha da zenginleştirip sonuna bir de “mülâhaza” adlı bir kısım ilâvesiyle 1302 yılında üçüncü defa yayımlanmıştır. Yenileşme devri edebiyatçılarının atasözlerine çok ilgi duymaları, onların halk diline ve kültürüne karşı duydukları yakın alâkanın büyük rolü olmuştur. Bu ilgi Cumhuriyet devrinde iyice artmış, araya halkevleri ve Türk Dil Kurumu gibi bazı kuruluşların ve derneklerin desteği de katılarak yeni derleme, inceleme ve araştırmalarla daha da ileri götürülmüştür.⁶

Osmanlı zamanında atasözü yerine *darb-ı mesel* terimi kullanılmıştır. Darb-ı mesel terimini oluşturan terkipteki kelimeler Arapça olmakla birlikte terkiptin gramer özelliği Farsçadır. *Durûb-ı emsâl* ise tamlayan ve tamlanan tarafların çoğul şekilleriyle oluşturulmuş şeklidir. *Durûb-ı emsâl* lafzı, Kur'an-ı Kerim'de “misaller vermek”⁷ olarak zikredilmiştir. Bu sebeple atasözleri ve deyimler bu terkipte ifade edilmiştir.

Hıfzî

Hıfzî, âlim şairlerden olup Edirne'lidir. Asıl ismi Mehmet olduğu halde hafızlığından dolayı Divan edebiyatında Hıfzî mahlasını kullanmıştır. Halk arasında kendisine “Sarı Memi” denirdi. Öğrenimini tamamladıktan sonra mülâzım olmuş, meşhur şair Hasan Ahî'den sonra da Karaferye Medresesi müderrisliğine getirilmiştir.⁸

Sehi Bey, diğer kaynaklardan farklı bazı bilgiler naklederek şairin Vardar Yenicesi'nde müderrislik yaptığını, bilahare İstanbul'a döndüğünü ve bir gece yattığı odada öldürülüp üzerinde ne varsa alındığından bahsetmektedir. Diğer kaynakların hemen hepsi, şairin Kanuni Sultan Süleyman devri sonlarına doğru, son görev yeri olan Karaferye'de vefat ettiğini yazmaktadır. İlim ehli arasında “Sarı Memi” adıyla anılan Hıfzî, hoş tabiatlı, şiirleri latif, son derece zarif bir şair olarak tanınmaktaydı. Hıfzî, büyük şairlerin şiirlerine yazdığı nazirelerle tanınmıştır. Tezkireler kendisinden

⁵ Mehmet Hengirmen, *Güvâhî Pendnâme*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1983, 282 sayfa.

⁶ Bkz. Oy, age., s. 45-46.

⁷ Kur'an-ı Kerim, 36/13.

⁸ TDEA Ansiklopedisi, “Hıfzî”. C. 4, Dergah Yay., İstanbul 1998, s. 216.

“hoş tabiatlı, şüirleri latif, kendisi son derece zarif, gönül ehli kimseydi. Belâgat sanatında Câhiz’in benzeri idi” şeklinde söz ederler. Şairin Divan, Münşe’at, Amal-i Salihat ve atasözlerini ihtiva eden Manzume-i Durûb-ı Emsâli adlı eserleri mevcuttur.⁹

Bu çalışmamızda Marmara Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi 12182 numarada kayıtlı olan Hıfzî'nin bu eseri Mehmed Said tarafından 1262/1846 yılında neşredilmiştir. 25 sayfa 21x15 cm. ebadındaki Manzume-i Durûb-ı Emsâl adlı eseri edebiyat dünyasına sunmayı amaçladık. Eserde “İstanbul Eğitim Enstitüsü Kitaplığı” mührü vardır ve serlevha mihrabiyelidir. Hıfzî bu eserinde zamanına kadar gelmiş olan atasözlerini derleyip toplu olarak yazmıştır. Esere geniş bir dibace ile başlamış, araları kıt’alarla örneklendirdikten sonra atasözlerini harf sırasına göre şu şekilde aktarmıştır: Elif (65) be (68), te (19), se (5), cim (37), ha (13), hı (12), dal (43), zal (3), ra (9), za (14), sin (33), şın (10), sad (24), dad (6), tı (10), zı (3), ayn (25), gayn (10), fe (13), kâf (23), kef (54), lâm (8), mim (49), nun (32), vav (14), he (23), yâ (15). Eserin son bölümde de Farsça atasözleri yer almaktadır.

Eserde Geçen Bazı Atasözlerin hususiyetleri ve Günümüzdeki Karşılıkları

Atasözleri, yüzyıllar içerisinde bazı değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiştir. Bu değişiklikler söylendiği yüzyılın dil ve imlâ özellikleri gibi hususiyetleri ortaya koymaktadır. Bunlar;

* Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerin yerine Türkçelerinin kullanılması

<i>Dest-res bulmadığı labme tuggâr berre (s. 14)</i>	Kedi uzanamadığı ciğere
mundar der	
<i>Zâr u giryân olmayan mâ'sûma virmezler meme (s. 14)</i>	Ağlamayan çocuğa meme verilmez
<i>Zebânın üstebânı yok meseldir (s. 14)</i>	Dilin kemiği yoktur
<i>Sayd ederler mürği yine mürğide (s. 16)</i>	Kuşu yine kuşla avlarlar
<i>Binâ-sengî binâdan yine kalmaç (s. 9)</i>	“Yalnız taş duvar olmaz”
<i>Rengan-ı zeyt gibi çikma rîy-ı âba her zamân (s. 14)</i>	Zeytinyağı gibi üste çıkmak

* Söz diziminin değişmesi

<i>Atârlar tâş elbetde dirâht-ı meyve-dâr üzre (s. 8)</i>	Meyve veren ağaç taşlanır
<i>Togmadan gün neler tulı' eyler(16)</i>	Güneş doğmadan neler doğar
<i>Dur olan gözden gönülden dur olur (13)</i>	Gözden uzak olan gönüldende uzak olur
<i>Akçâyı viren çalârmış düdüğü (8)</i>	Parayı veren düdüğü çalar
<i>Durdan hoş gelür âvâz-ı tabl (s. 13)</i>	Davulun sesi uzaktan hoş gelir
<i>Kırâğı telbi badıncanı çalmaz (s. 18)</i>	Acı patlıcanı kırâğı çalmaz
<i>Âded-i nev itme köbne âleme (s. 17)</i>	Eski köye yeni adet getirmek

Bunlara benzer daha birçok örnek verilebilir. Bizim buradaki amacımız dil üzerinde durmak değil, Hıfzî'nin atasözlerinin zaman içinde nasıl değiştiğini görmeye

⁹ Ridvan Canım, “Hıfzî”, Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, C. 4, Atatürk Kültür Merkezi Yay., İstanbul 2004, s. 349

çalışmak ve günümüzdeki kullanışlarını araştırmaktır. Bu değişimin seyri hakkında fikir sahibi olabilmek için aşağıdaki örneklere bakılabilir:

<i>İ'tizârı had cürmünden kebîr (s. 7)</i>	Özrü kabahatinden büyük
<i>Atârlar tâş elbetde dirâbt-ı meyve-dâr üzre (s. 8)</i>	Meyve veren ağaç taşlanır
<i>Elçiye yokdur zevâl dirler ezel (s. 8)</i>	Elçiye zevâl olmaz.
<i>Evdaki küftârın uymaz sevdiğim bâzâra hiç (s. 8)</i>	Evdaki hesap çarşıya uymaz
<i>Âfîâtâbım yerde buldum gökte ararken seni (s. 8)</i>	Yerde ararken gökte bulmak
<i>Akçâyı viren çalârmış düdüğü (s. 8)</i>	Parayı veren düdüğü çalar
<i>Eski şehre yeni âdet gibidir (s. 9)</i>	Eski köye yeni âdet
getirmek	
<i>Beyâz akçe siyâh eyyâm içindir (s. 9)</i>	Ak akçe kara gün içindir
<i>Binâ-sengî binâdan yine kalmaz (s. 9)</i>	Yalnız taş duvar olmaz
<i>Bu hususda ne siyah yânsın ne kebâb (s. 9)</i>	Ne şiş yansın ne kebab
<i>Büyük başın büyük agrısı olur (s. 9)</i>	Büyük başın ağrısı büyük
olur	
<i>Bî-kes olan nâfesin kendin keser (s. 10)</i>	Kendi göbeğini kendisi kesmek
<i>Tekyede sâkin olan yer ni'metin (s. 10)</i>	Tekkeyi bilen çorbayı içer
<i>Sübût bulmayacak bir kelâma açma dehan (s. 11)</i>	Bilmediğin sözü söyleme
<i>Cüst ü cû eden bulur mevlâsını (s. 11)</i>	Arayan mevlâsını bulur
<i>Cânım efendi açma kutununun kapâğını (s. 11)</i>	Açtırma kutuyu söyletme
kötüyü	
<i>Hâl derdi cu'î bilmez sır olan (s. 12)</i>	Tok açın halinden anlamaz
<i>Hâne alma kendüne hemsâyeye âl (s. 12)</i>	Ev alma komşu al
<i>Da'vete elbet icâbet lâzım (s. 13)</i>	Davete icabet gerek
<i>Dost ile bey' u şer' etme sakın (s. 13)</i>	Dost ile alış-veriş edilmez
<i>Derdini söylemeyen hastaya tımâr olmaz (s. 13)</i>	Derdini söylemeyen derman
bulamaz	
<i>Dur olan gözden gönülden dur olur (s. 13)</i>	Gözden uzak olan gönülden de
uzak olur	
<i>Dü cân-bâz oynamaz bir rişte üzere (s. 13)</i>	İki canbaz bir ipte oynamaz
<i>Durdan hoş gelür âvâz-ı tabl (s. 13)</i>	Davulun sesi uzaktan hoş
gelir	
<i>Debânında acib bakla ter olmaz (s. 13)</i>	Ağzında bakla ıslanmaz
<i>Demür tâbında yapışır meseldir (s. 13)</i>	Demir tavında dövülür
<i>Dest-res bulmadığı lahme tuggâr berre (s. 14)</i>	Kedi uzanamadığı çiğere
mundar der	
<i>Devâsız dert olmaz (s. 14)</i>	Her derdin devası vardır
<i>Rîş-i siyâbı degirmende mi ittik sefid (s. 14)</i>	Sakalını degirmende
ağartmak	
<i>Ramak-ı candan ümidin kesme (s. 14)</i>	Çıkmadık candan ümit kesilmez
<i>Rengan-ı zeyt gibi çıkma rîş-ı âba her zamân (s. 14)</i>	Zeytinyağı gibi üste çıkmak
<i>Zâr u giryân olmayan mâ'sûma virmezler meme (s. 14)</i>	Ağlamayan çocuğa meme
verilmez	
<i>Zenânın kâküllü uzun ve lîkin aklı kâsırdır (s. 14)</i>	Saçı uzun aklı kısa olmak
<i>Zebânın üstebânı yok meseldir (s. 14)</i>	Dilin kemiği yoktur
<i>Ser virmek olur sırrı ayân eylemek olmaz (s. 14)</i>	Ser verip sır vermemek

acımaz	<i>Şer'at kestigi engüşt acımaz (s. 15)</i>	Şeriatın kestiği parmak
çıkartır	<i>Şirin subanla mâr-ı ininden çıkâr denür (s. 15)</i>	Tatlı dil yılanı deliğinden
	<i>Sayd ederler mürgi yine mürgide (s. 16)</i>	Kuşu yine kuşla avlarlar
	<i>Sağ olan kimseye bergün bayrâm (s. 16)</i>	Sağ olan kimseye her gün bayram
	<i>Su uyur hâsılı düşman uyumaz (s. 16)</i>	Su uyur düşman uyumaz
	<i>Su sabînin söz kibârın kârdır (s. 16)</i>	Su küçüğün yol büyüğündür
	<i>Togmadan gün neler tulu' eyler (s. 16)</i>	Gün doğmadan neler doğar
	<i>Tamlaya tamlaya âbir göl olur (s. 16)</i>	Damlaya damlaya göl olur
istemez	<i>Zâbir olan beldeye reb-nümâ hâcet degil (s. 17)</i>	Görünen köy kılavuz
getirmek	<i>Âded-i nev itme köhne âleme (s. 17)</i>	Eski köye yeni adet
	<i>İneb hemsinsini gördüğe kararır (s. 17)</i>	Üzüm üzümeye baka baka kararır
	<i>Abdiyâ her gecenin gündüzü var aldanma (s. 17)</i>	Her gecenin sabahı vardır
	<i>Afv eyle efendi kul batâsız olmaz (s. 17)</i>	Hatasız kul olmaz
yakalanmak	<i>Firâr iden matardan yabçeye vaki' olur derler (s. 18)</i>	Yağmurdan kaçarken doluya
	<i>Fâ'ide virmez kişiye son pişmânlık sakın (s. 18)</i>	Son pişmanlık fayda etmez
	<i>Fâriğ olmam köhne hamâm köhne tâs (s. 18)</i>	Aynı tas aynı hamam
âmin deme	<i>Fast olmayacak dâmeni du'aya yapışma (s. 18)</i>	Kabul olmayacak duaya
düşmek	<i>Kazdığı çâba kişi kendü düşer (s. 18)</i>	Kazdığı kuyuya kendisi
	<i>Kırâğı telhi badıncanı çalmaz (s. 18)</i>	Acı patlıcanı kırâğı çalmaz
	<i>Kangı senği refi' idersem sen anın tabtındasın (s. 18)</i>	Her taşın altından çıkmak

Manzûme-i Durûb-ı Emsâl

Bismillahirrahmanirrahîm

[2] Minnet evvel Hazret-i Allâh azîmü'l-şâne tesliye bâdî-i îcâd çehâr-ı erkâna ba'de ez-în tuhfe-i kemyâb-ı fakîr ü nâkâm pîş-keş ola cenâb-ı şeh-i cûd kâne, bâ'is-i nigâste-i kilik-i belâgât u mûcib-i rakamzede-i hâme-i fesâhât, ya'nî kalem-i zerrîn kâr levh-i hüner, böyle cedvelkiş-i safha-bi eser, olur ki elsine havâs ve efvâhı etrâk-ı avâmda perîşânü'l-fâz nâ-mevzûn ta'bir-i bârid diger-gün ile mütedâbil u zebânzed olan emsâl mazrubât-ı terkiyânın kimi hikmet-i âmiz makâl ve kimi türrehât-ı bi-mâl olmagla derûnunda mûnderic olan mazmûn-u tavsiye perdâz u letâfet-i ihtizâzı intihâb u mefhûm lügaviyât safсата-i encâm-ı matrûd-ı irâdî bâb olup bi'l-münâsebe helâl mukâvele-i mehâfil-i kibar ulemâ-i fusuhâ u esnâ-i mukâleme-i mecâlis-i şu'arâ u bülegâ semisâ huzuru hümâyun Cenâb-ı Şehriyâr-ı cihân-pîrâde müsted'a-yı mukaddime-i bast mâkâl oldukda darb u irâde netice-i ve enseb u şâyeste-i olmagçün pejmürde kelimât u bi-nizâm ta'bîrât ile [3] hem-cü şebe pâre-i nâ-itibâr, cevher-i cihân-bahâ-yı mazâmını hakisâr olan durûb-ı emsâl hükmü me'âlî-i menend-i le'âlî-i şehvâr-ı zî-kıymet u dest-hûş yurâ'a-i âtîfetle ser-rîşte-i safahât-ı nazma çeküp elbâs-ı hil'atı emti'a-i elvân-ı ta'birat u hâme-i pâş-ı akmişa-i zîbâ-yı bi-nazîr kelimât ile bâlâ-yı emsâl-i kühen-sâli mahsud-ı nev-arûsı hacle-gâh belâgât u reşk-âver-i refât-ı hoş-hırâm-ı şahid-i fesâhât kılunub birer hûb mısra-ı berceste kılındı. Ma'a-zalik herbirinin gevher-i mazmûnı letâfet-i meşhûn-ı meşnef sâz-ı sâmi'a pîrâ oldukça kemâkâne yine usul-u ma'ânî-i kadimin ifade vu istikşâf ettiği ser-be-ser erbâb-ı nükte-

şinâsân u müşikâfa kedve-i şems ve nûru'l-kamer bi'l-bedâhe mazhar bî-muzmerdir. Hassaten şu'arâ-yı nâtuka pirâ-yı rumun güftâr hakikat-nümâ u bedi'ü'l-âsarlarında ferah-bahşa-yı matbu u hûş âyanda mazmun u dil-güşâ-ı ibârâtı rengin ve'l-letâfet-numûn olan mesâri-i mütevâterinin beyne'l-urafâ-i müte'ârif olduğuna binâen ba'zısı emsâlden ta'dâd olunması sezâvâr görülmekle masdar olduğu harf i'tibârınca bir nehçî hurûf-u tehetçî müretteb olduğu minvâl üzere herbiri mahalline sebt olundu.

Beyt

Komaz tahrik idüp şevk-i sadâkât gayrı eşgâle

Eger yek-dem senâhân velîyyü'n-nî'met olmazsam

Mâ-sadakınca kelemhu'l-basar ev-hüve akreb hidmet-güzâr-ı a'mâl tezâkir-i de'âvât pâdişâhdan mâ'adâ rûz u şeb bir kâre tasaddî olunmadığından nâşi ed'îye-i icâbet-âsârı muhtevî, bir nesâk-ı sâbiku'z-zikr bir kasîde-i mesnevî dahi ilâve-i çekîde-i hâme-i ihlâs ubudiyet kılınub her beyti garrasî bir mâdde-i iftirâk üzre ser-safha-i zîb u unvân-ı bidâyet kılındı. Kezalik ihtitâm-ı behçet-i irtisâmı dahi zîver-i mantuk-ı sigâr u kibâr olan şöhret-yâb nekîn le'alli nâb-ı emsâl-i Fârisî makâl ve kesret-i isti'mâlde [4] menzil-i durûba ibdâl kılınan eş'âr-ı hikmet-şi'âr ile memhur-ı ihtisâr kılınub darbhâne-i mü'essir celîletü'l-mefâhurde zer-i hâlis gibi güdâhte-i püte-i tanzîm olan ecnâs-ı madrûbât-ı nukûdun revaç-gâh-ı iştihârî için sebîke-i ta'îr-ı nev-i sulûk-ı dil-pezirî sikke-i manzûme-i emsâl ile nâmzed ve meskûk olundu. Tâ ki şehriyâr-ı Cem Haşem harisu's-sunûfu'l-ümam yektâ güher-i târik-i tâc-ı şevket, gül-i handân-ı gülîstân-ı saltanat, nigâhî dîde-i merhamet gencur-ı haza'in-ı mürüvvet, şemşîr-i iş'a-i kişversitân, mâlik-i ekâlim-i İrân u Tûrân, mihr-i gerdûn-ı havâkîn kirâm, bedr-i eflâk-ı selâtini izâm, matla-ı dîvân-ı belâgât, şehbeyti kasîde-i fesâhat, kâşif-i nükte tır-âzân-ı ulûm, fâtih-i mutalsım-ı genc-i rusûm, hırzi bâzû-yı devlet u ahkâm, güher bahşâ-yı lüche-i en'âm, nuhbe-i silk-i cihângîr ü kahramân, zübde-i zümre-i Âl-i 'Osmân, mîve-i âb-dâr-ı nahl atâ, âb-rûy-ı müluk-ı âlemgüşâ, dâna-yı habbâyâ-yı hikmet-i felâtûn, ârif-i mezâya-yı envâ'ı fûnûn, nisân-i dürrerbâr-ı feyz ü kerem, nevbahâr-ı sâde-i eyyâm-ı gam, iklîl-i tâc-dâr-ı taht u iclâl, şehsuvâr-ı arsa-i baht u ikbâl, zîb-i erîke-i avârif, zer mehce-i bârgâh-ı ma'arif, Hüsrev u memleket-i hüsn-ü bahâ, mâh nevtal'at-ı engüşt-nümâ, hil'atî pür-güher kâmet-i irfân, efser fahrü mefârik-i şâhân, fa'iz-i tevfikât subhânî, eblak süvâr sâha-i kâmrânî halef-i seccâde peygamber, nümûne-i cihâd-ı haydar, mefharî Selâtîn-i Selef, Ebu'l-fethe nîme'l-halef, Cenâb-ı Gâzî Hân Ahmed, Halleda'l-lahü mülkehü ile yevmi'l-ebed, hazretlerinin cilve-gâhı envâ'ı nükûd olan kefkhehibâr mekremet nisârlarına mazhar ve şeref-yâb olmaga sezâvâr olub mütâla'a-i safâ münâzarası müstelzimi lemsiri insirâh sadr-ı hümâyûn-ı meserret makrûn u müftevcib-i ser-şâr-ı tefrih-ı derûn-ı letâfet numûne ola.

Kıt'a

Şehâvette şeca'atde serîr-i izz-ü şevketde

Mekârimkânî böyle şehriyâr-ı bî-nazîr olmaz

Hele şehnâme-i ta'bîr [5] evsâf hümâyûnı

Serâ-ser safha-i âfâka gencâyış pezir olmaz

Hemân Cenâb-ı Mühymen hazretleri seccâde-nişîn Mustafâda pîr ü kemâl eyleyüb gül gonca-i nihâli gülşen-i şevket ü iclâl olan şehzâde Kâni civânî bahtânın dahi âsîb-i hazân-zede-i dehirden âsûde hâl u dem-be-dem şâdâb u meserred izz ü ikbâl eyleye.

Medâyih-i mukatta'ât der-vasf-ı şehzâde Kâni nîk-i semât

Zihi şehzâde-i zişân ki yâ Rab ola mahkûm emrî insile cân revâ İskenderi Sâni dinilse sezâ-i hâtem-i devlet-i Süleymân.

Kıt'a

N'ola salsa cihâna fer u ikbâl

Karardı hâkân emced

Cebîn tal'at-i hüsn-i cemâlin
Münevver eylemiş nûr u Muhammed

Kıt'a

Dest-cûd tab'ına lâıyk desem
Bahr-i kâr-i keremkânı atâ

Şûh meşreb bî-bedel şehzâdedir
Kahramân etvâr Sultân Mustafa

Kıt'a

Böyle şehzâde-i civân bahtın
İyd u kader ola sabahla şâmî

Dir-i görün tab'ı zühd ü irfân
Sânî-i Bâyezîd-i Bestâmî

Kıt'a

Kurretü'l-ayn şehşâh-ı cihân
Nâzenin şehzâde-i pür-mekremet

Hande-ru bir nev-şakâyıkdur yâhûd
Lâle-i nu'mân bâg-ı saltanat

Kıt'a

Pâyitaht âlem-ârâ üzre hâk
Vâlideynin ömrünü kılsın mezîd

Burc-i şevketde ola bedr-i münîr
Mâh-ı nev-şehzâde-i Abdu'l-hamîd

Kıt'a

Seyredüp âfitâb-ı tal'atunı
Mahsuf oldu mâh çarh-ı berîn

[6]

Yârab iklim-i seb'a mâliki ola
Hazret-i şehzâde Seyfû'd-dîn
Tezyîl dibâce bâlâ-tırâz der vasf-ı Hazret-i Âsaf
Hassa el-has ve hasbîhâli kimimne bende-i nâciz u mekâli arz-ı niyâz
Hâkk seni ey pâdişâha zü'l-atâ
Eyeleyüb envâ'-ı eltâfa sezâ
Sulbi pâkinden niçe nesli izâm
Virdi hûb evlâd emcâd ü kirâm
Ba'de ezîn sûrhtân u izdivâc
Âlemî lutfunla âbâdân idüp
Koymadan bir arsayı virân idüp
Nice âsâr-ı fütuhât celîl
Nice hazret-i cemîl
Dâhî böyle nice bî-pâyân na'im
Zâtına oldu muvaffak dem-be-dem
Görmemiş birini selâtin-i selef
Na'im fazlu'r-rabbi li-sultanü'l-halef
Sîmâ ol âsaf Risto hıred
Eylemez bu müdde'âmı kimse red

Şüphesiz tevfik-i hakdır kim şehâ
 Bu vekîl mutlaka oldun sezâ
 Gevher-i kân-'atâ bahr-ı kerem
 Dürr-i yektâ-yı sadeğçe-i ni'am
 Menba'-ı mâ'u'l-hayât mekremet
 Meyve-i mübde veli nahl-i âtûfet
 Sürur-ı dâmâd u hem-nâm-ı Halil
 Hüsn-i ahlâkına el-tâfi delil
 Âb-rüy-ı mesnet ârâ-yı devl
 Gelmiş sadra nazîri bî-bedel
 Hüsn ü tedbirine sûze olmaz meded
 Re'-yi istisvâbı Eflâtün pesend
 Kâmil ü dânişver vakiddir âşinâ
 Misli yok bir güher-i âlem-bahâ
 Gevher-i nazmı olan ehl-i hüner
 Kıymetinden şimdi efzûna sitâr
 Mîdhatinden idelim tay-ı lisân
 Vasfı zîrâ kim ne mümkündür beyân
 Zerrece âsîb-i gerdûn görmesün
 Birbirinizden Hudâ ayırmasın
 Hâk-i pâyey ey şeh-i âlem-penâh
 İthâf-ı bende-i baht-ı şiyâh
 Ya'nî bu âsâr-ı abd-ı Zülfikâr
 Özr-ü küstâhâne olsun yâdigâr
 Ger olursa mazhar-ı zîb-i kabul
 Hirz-ı cân eyler bunu ehl-i fuhul
 Gerçi çok manzûm âsâr-ı cemîl
 Bu dahi likin efendim bî-adil
 Lütf idüp kıl ey şeh-i ferhunde
 Mazharı manzûr-ı ayn-ı iltifât
 Zâde-i tâb fakîr ü müstemed
 Nice âsâr-ı hakîr oldu pesend
 Umârım ayb u kusûrum bunda da
 Kûşe-i dâmân afvın setride
 Yazsa n'ola hâme-i hasret-me'al
 Safha-i âmâle dâhî hasbihâl
 Yok velî arz-ı merâme tâkatüm
 Şâhid matlûba zîrâ hasretim
 Nâmım âlem içre olursa muhal
 Merd-i bî-tâli' diyü darb-ı mesel
 Dergahında itcâ-ı mesnedim
 Lütf idüb feth eyle bâb-ı maksadım
 Kimseden itmez ümid-i destgîr
 Bâb-ı sultânı penâh iden fakîr
 Koyma kulun bî-servi pây-i gedâ
 Dertmende görme sultânım revâ
 Cümle akrânım olub nâil-i merâm
 Ben olam pes-mânde-i burç âtfet
 Mezhur nîm-nigâh-ı merhâmet
 Sâye-i lütfunda olur ber murâd

[7]

Hürrem u dilşâd u mesrûru'l-fu'âd
 Hüznüme nazm-ı perişân oldu dâl
 İtmege hâcet ne tafsîl makâl
 Der ki hüsrevde yârab bendegi
 Hıfzî-i bî-çâre u efgendegi
 Bâ'is manzûme-i emsâl-nâm
 Lütfunu mazhar idüb kıl şâd-kâm

HARFÜ'L-ELİF

Ola yârab dü-âlem ser-fırâzı Mu'zâd-devle Ahmet Hân Gâzî ola yâr muvâffık sâniyâ
 azm-i tarîk

Âdemin yâr-ı kadîmî eşheb-i âmâdedir
 Esb-i nermin çiftesi sertüz olur
 Âb-pâkine zarar vakvaka-i kurbagâdan
 Eyledi âdet bizde bid-ad olmasun
 İ'tizârı had cürmünden kebîr
 Âdem-i istifsâr idince Kâ'beye vâsıl olur
 Olmaz istimân iden maglûb-ı tûg
 Olma nâ-ma'lûm râhe reh-nümûn
 Asm için mükerrer kâmet olmaz
 Esbin ur pâyından ol sonra kabl-i tevdî hak
 Ebrden nem kapar ekseri turfâ
 İtmez kibâra mâ-melekin [8] sarf iden zarar
 Atârlar tâşî elbetde dıraht-ı meyve-dâr üzre
 Ehl-i hırmen ister kurâk ebnâ-i sebîl
 Âsiyâb-ı bâdı ammâ ebr-i kândan câridir
 Elçiye yokdur zevâl dirler ezel
 İtme âb-ı cârî yetmiş iki vâdiden yeter
 Ol tâze gülüne bilür serçeye çabuk biredir
 Ol evrândır kemânkeş menzile
 Ey âşık mihnetzede buldukça bunarsın
 Ey Necâtî sever imiş yıkılânı yıkılan
 Almazmısın akîde-i miski behâsına
 Olma bed-kâr olana yâver sâkin
 İftihâr-ı dâniş ecdâd ile gelmez şeref
 Âteş-i duzâhdan olur tûz nâr-ı intizâr
 Ol kadar germ ülfetiz kim beynimizden sızmaz âb
 Evdeki küftârın uymaz sevdiğim bâzâra hiç
 Ey kamer hercâyisin bildin senin mâhiyetin
 İki âhu bes imiş pâdişâhım bir şîre
 İstimâ' itmez gazel pîr-i mügân
 Olsa ger bir hânede iki horos olmaz sabâh
 Okutsun kendüyi dîvâne olmuş
 Âdeme insan yine lâzım olur
 İksirdir nigâh hümâyun gedâlara
 Ol hümâ alçaklara itmez tenezzül neyleyem
 Elimizden ne gelir tâlî'imiz yâr değil
 Analar beş beş dogursun sen gibi mah tal'atı
 Âfitâbım yerde buldum gökte ararken seni
 Ahvâlimiz bizim bu gidişle yamân olur
 Olacak nesne değildir tama' hâm itme

Ürkütmececek sayılamaz âvâreleri
 Ehl-i dîl birbirini bilmenin insâf degil
 Elinden geldiği hayrı dirig itme gedâlardan
 Evrâk-ı nâ-nuvişte âsude piç ü hamdan
 Arasın sâki-i gülçehrenin ibrâmı bilür
 Ugrattı bu ümîd beni umuma rencine
 Efendi râyiha virmez şükûfe-i bâlin
 El virirse nefsin bu rızan ol
 Akçâyı viren çalârmış düdüğü
 O bir kuyruklu ahtardır tulû' eyler mi bir dâhî
 İhtiyât olmak gerek a'mâl-i dîl âgâhda
 Olur herşey hemân serzende olsun
 Olma sıbyân ile hemre düşse bârik şâd olur
 Al haberin sıhain etfâlinden
 Eski şehre [9] yeni âdet gibidir
 Âsiyâbın biz onunda degiliz onunda yüz
 Elde tesbîh ve asâsı salvetiyle durur
 Alan bir mevden alur pâdişahım
 Ey gönül divânelikdir vakf-ı mülk olsun dimek
 Ey baht-ı siyah kâra haberden dahi nen var
 Esbi rehrev yemin efzûn eyler
 Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhat gibi
 Eyler ihsâna kifâyet bu kadar arz-ı merâm
 Elimizden ne gelir hayr du'âdan gayrı

HARFÜ'L-BÂ

Bi-hakkı fahr-i âlem ile her ân serir-i saltanatta şâd u handân
 Bin ma'fîret zamânede bir âferindir
 Bir gül için bagbân bin hâre hidmetkâr olur
 Bir çiçekle olmaz âlemde bahâr
 Beyâz akçe siyâh eyyâm içindir
 Bir dehandan sâdır olan bin feme şâyi' olur
 Bâb-ı bigâneyi dak etme sâkın
 Bu meseldir ki ibâdetle kabâhat mahfî
 Bir akçe ile nice hamâm ne tâf oluna bünyâd
 Bî-nevâdır mütekâsil püser-i duhterden
 Binâ-sengî binâdan yine kalmaz
 Bir vatde ne fürs olmaz kayd
 Bin şem'a olur bi-nûr ve târik
 Bilmeden hâne-i sevrî kâse eyler cüst u cû
 Bağbâna tere satmak olmaz
 Bed fe'âle yetişir kendi cezâ-i amelî
 Bulunmaz kâle-i tebriz değıl
 Bu meseldür ki din olur gerdûn âşı
 Bin gussa bir borç ödemez
 Bu söz eskidir yedirir felek kimine kâvun kimine kelek
 Biz de erdik menzile bârânda buldu inkıtâ'
 Bu dahi köhne mesel yâğrı olan kocunur
 Bir tarîk ile kabul itmez muhabbet şirketî
 Bize ta'rife hâcet yok

Bu hususda ne siyah yânsun ne kebâb
 Biz bu dehrin germ ü serden görmüşüz
 Bir kemân-ı âhenindir kim çekerse aşk ola
 Büyük başın büyük agrısı olur
 Baş gidince pâydâr olmaz ayak
 Bu revde pişrev olmaz meseldir
 Bî-arzdan âb-rûyun al satun
 Bî-edebden eyle tahsîl edeb
 Barışmaz yıldızım hayfâ [10] ol mehle
 Behey-cânımsın insâf et bizimde cânımız vardır
 Bağlamaz o saçı Leylâ beni Mecnûn yerine
 Boynuz eylerken teccüss kalma bî-guşa ey dilber
 Pişkeş esbin bakılmaz dışına
 Başına darbetme esb-i rehrevin
 Bî-kes olan nâfesin kendin keser
 Begemmeyen duhterinî virmesin
 Bulur anında metâ'-ı Alî Pâşâ nerhan
 Bir gün olur ki eylediğinden hicâb ider
 Bilindi sende ne çemberden olduğun hallâc
 Beyhûde tabânu aks-trâş
 Böyle eyyâm-ı gamın böyle olur nevrûzu
 Bu meseldir iki el bir bâş için
 Behey-âb içindir bulunmaz fenâ
 Bir bağla sığmaz iki kârpûz
 Babadan der eyler isen göhden bi-fitâdeyim
 Benim yükte bacım yok
 Bâtını kalp olanın kızılı meydâna çıkar
 Batını seyretmez tehî bihude kûl
 Bâdenûş etmez isen kârın nedir meyhânede
 Belî söz bilmez ammâ velî iz'ânımız vardır
 Biz zamân biz dahî hem sohbet-i cânâna idik
 Bilinmezmiş safâyı vasl yâr ile geçen demler
 Bana bir yılca gelir gerçi sana dün gibidir
 Bî-namâza dönme beyne'l-mescideyn
 Perestuv bî-zarar hayvândır ammâ sor biberkiye
 Bizde sâyende eyâ mihr ü vefâ ûş geçelim
 Biz bu dehrin nice yâr-ı bî-vefâsın görmüşüz
 Berekâtı halîl rahmân-ı bâd
 Bâziçe-i hüsnün sakâlî bitti
 Bir kimseye keşf eylemez esrârını âkıl
 Bu bir özge revîştür âkıl ol divâne sânsınlar
 Bî-mezâk olan ne bilsin lezzetin
 Bu gün muhâsebe gördüm el elde bâş bâşta

HARFÜ'L-TE

Ta'âkub edüb envâ'-ı meserred cihânda görmesin aslâ kedûret
 Takdîr-i Hudâ kuvvet bâzu ile dönmez
 Tedbîr ne mümkün boza takdîr Hudâyı
 Tekyede sâkin olan yer ni'metin
 Tahte-i bî-mihî alur rüzgâr

[11]

Tîg-i düşnâm zebânın yârası bulmaz devâ
 Tîz eren matlûbe tîz efnâ olur
 Tîrin uzakta teccüss eyleyen geri kâlûr
 Tâziyâne bereket kûskûna kuvvet pîrem
 Tîşe gibi kendüne etme tîrâş
 Tîr-andâhte avdet etmez
 Tîre olmadıkça sâfi olmaz âb
 Tekâlîm bâ'is cersuhandır
 Tahsîl-i kemâlât kem âl atla olmaz
 Tîr-i tamâm kabza tamâm ey hemân
 Tuhfe-i ilk sonu bir oldu ihdâ-yi şebân
 Tûf deyecek âdeme bir leb gerek
 Tîg-ı acem gibi ol iki taraftan çalâr
 Tanrıdan havf etmeyenden et hırâs

HARFÛ'L-SE

Senâyi devletî verdi-berâya devâm-ı ömri zîkr-i pîr-ü bernâ
 Sâbit olan merkezinde elbet olur kâm-yâb
 Sâbitâ daldada çok yâr olduğun için neylesün
 Sâbit kadem ister kişi elbette sözünde
 Sübût bulmayacak bir kelâma âçma dehan

HARFÛ'L-CİM

Celîlü'l-kadr ve meşhudü'l-kirâm güher-pâş atıye hâs u âma
 Çekme gam togruya hak yâver olur
 Cüst ü cû eden bulur mevlâsını
 Cânım efendi âçma kutunun kapâgını
 Can tutan şeydâya bir nüsha yeter
 Câmî' hüsnî harâb olduysa mihrabî turur
 Çelebim ezde suyun iç sen anın
 Çerâ-gâhda gezer işter velî gezerler eşin her dem
 Cümle insân bende-i ihsândır
 Cây-ı med'uddan olunmaz a'râz
 Cây-ı nâmda 'ava erme hazer
 Cân vermeyecek hâsılı cânân ele girmez
 Çâresi aşkın tahammül yâ sefer
 Câme-hâb içinde saydet hastayı
 Çıkâr ma'lukda var ise nasîbin
 Cebelde terbiyet girde gelür gülşende gün kovar
 Çerlebim sana bî-mermerde kazâr
 Cebel elbette bî-harkûş kalmaz
 Çıkâr kûş talebinden ol fitîli
 Cîn ile şeytân mugayir ey perî
 Câme kesme dâhî ma'sûm cenine togmadan
 Çok bilen çok yanılır
 Cemâhire tehallûf kuvvet fa'il [12] hatâdandır
 Çok behâyım âştı bu kühsârdan
 Cilde hırre muhtâç iken lâzım mı serâc olması
 Çıkma pîş kârvâna gel hımâr-leng eyle
 Cihân-ı devranda var âşık eyü gördüğüne söyle

Çilesizdir o kâşî yâyla olmaz ülfet
 Çevir başına âzâd et bu murg-ı cânı sultânım
 Cânân odur ki meyl ede ânı görünce cân
 Çıkmâzsa âlma genc-i nihân söylerim sana
 Çıkardı bende sen gözden gönülden şâh-ı hübânım
 Cânâ senin yanında hemân âdem olmadık
 Cefâyı çekmeyen âdam safânın kadrini bilmez
 Câmî' köhne ve bî-vakfe cemâ't gelmez
 Çeşm-i nâbinâdan eşk-i ter tevekkü' eyleme
 Cümlelerin maksûdı bir ammâ ibâret muhtelif

HARFÜ'L HA

Hamâkellâh ey zât-ı mükerrem ki yekser bende-i fermânın âlem
 Hak söze mecnûn dahi râzı olur
 Hafız olan çeşme-i gubâr ârız olur
 Hâl derdi cu'î bilmez sır olan
 Hilekârın dîdesi nem-nâk olur
 Hilekâr olan kişi mihnetle âhir cân verir
 Hâzıra kalmış du'âyı ehl-i dil
 Hırs iden bir nesneye mahrûm olur
 Hareket bâ'is yümnu bereket
 Habli ihvân zamânla sâkın inme câha
 Hakka tevdi' ile her eşyâyı sonra halka kıl
 Hasedi kalp ad u lütüfla zâ'il olmaz
 Hâl-i nâçâra teşekkür kadar olmaz çâre

HARFÜ'L-HI

Hudâ gülzâr ömrün ide şâd-âb edüp feyzi letâfet ile sirâb
 Hâk-i pâyine yüz süren nânpâre ister yâ nemek
 Hoş imdi demek ad olmuş kemâl aczden ey dil
 Hâne-i fehmi içre derkâr olan olur rusiye
 Hoşça misl-i âz ve tama' çok ziyân
 Hudâdan matlab-ı a'ma dû-dîde
 Hâne alma kendüne hemsâye âl
 Hâtırın kalsun hemân yol kalmasun
 Hâ'in olan da'imâ hâ'if olur

[13]

Har olsa süre med'u ya su lâzımdır yâhud heyzem
 Harise kavâl çaldırır kâr-ı felek böyledir
 Hançeri sapına âdemdir

HARFÜ'L-DÂL

Demâdem lütfun olsun nâmer ama hezerân ben gibi nâdide kâme
 Dâ'im âlemde temeddüh baht ve tâli' eylesün
 Destini bir varak sebz ile olsun yâd et
 Da'vete elbet icâbet lâzım
 Düşe kalka olur perverde sibyan
 Dost odur kim sana togursun diye
 Dost ile bey' u şer' etme sakın
 Dostluk kantâr ile bî'a ve şer'â miskâlle
 Derdini söylemeyen hastaya timâr olmaz

Dur olan gözden gönülden dur olur
 Dil-râne gören mûr-ı hakîr ise de hamın
 Dirâz etme sakâln şâne ile düşman eylersin
 Dideden geçeli çalâr bî-pervâ
 Dâ'ima nâkis-ı a'lâya çıkârır mi'yâr
 Duhter-i kâdıda bile ayb ve noksân bulunur
 Dü cân-bâz oynamaz bir rişte üzere
 Dilîr olmak kıyâfet ile degîldir
 Durdan hoş gelür âvâz-ı tabl
 Dehânında aceb bakla ter olmaz
 Dil ki bir manâ ser ider kesr ola bulmâz ilâç
 Demür tâbında yâpışır meseldir
 Dûn kabâk olupda bugün gerdun-ı efrâz olma gil
 Devemi depti dehânın acabâ
 Dehân âlemi hıfz etmek olmaz
 Degmiş ok dâla yine kendü perübâlınden
 Dest-res bulmadığı lahme tuggîr herre
 Derd vâhid olsa kim mihnet çeker
 Düşer serv-i büleldin zillî durra
 Dünki betdan hoş bugünkü mâkiyân
 Derundan feth olur kal'a meseldir
 Düzdide oldu bir gün gencine-i ömürden
 Dün cin olub bugün âdem çarpmagil
 Daldan dala konan murg-ı dile benzersin
 Degmegil dembâli mâr nâ'ima
 Dest-i dehkâna düşen şehbâza dönmüş güyâ
 Dalkuruya oldugun a'lâm idince post gider
 Dehr içinde kangı gün gördün ki ahşâm olmaya
 Dil-rubâlar ahde encâz eylemez
 Düşen bilir ben tâkat gidâz hicrâna
 Dilber mülâyim olmayacak âdam oldurur
 Derûnî âşinâ ol taşradan bigâne sânsunlar
 Devâsız dert olmaz
 Dilber odur ki şefkat ede mübtelâsına

[14]

HARFÜ'L-ZÂL

Zelîl fairi görmez gayrı zinhâr nigâh lutfuna olan sezâvâr
 Zillet erbâbı olur bâb-ı ilâhide azîz
 Zerâ' bunda halep bunda dönse

HARFÜ'L-RÂ

Rikâb-ı zer nişânın âsdi devrân felekte mâh-ı nevsânıma nümâyân
 Rû'yet har kûşe degmiş tâzının leng olması
 Rûsihed resâ'il ammâ hegbesi lebrîz olur
 Rîş-i siyâhı degirmende mi ittik sefid
 Rumeli urmag ile açılır
 Ramak-ı cândan ümidin kesme
 Rişte mi oldu şikeste sen mi yâ oldun halâs
 Revgan-ı zeyt gibi çıkma rûy-ı âba her zamân
 Râh vardır sevdiğim dilden dile

HARFÜ'L-ZÂ

Zer eyler cümle kârin yüz sürenler türâb makdemin iksir ekber
 Zebûn iden müdârâdır adüyü
 Zemînin gûşi var dirler meseldir
 Zir kühden âb câr-ı itmegil
 Zâr u giryân olmayan mâ'sûma virmezler meme
 Zûr ile almaz mahabbet sevdiğim
 Zag-ı refâtârın unuttu kebke taklid etmeden
 Zenânın kâkülü uzun ve lîkin aklı kâsırdır
 Zebânın üstehânı yok meseldir
 Zihâm içre tenâvülden nihâmı darb olur
 Zer misâlinin nâmın itmemes
 Zebânın hıfz eden bulur selâmet
 Zihî tedbîr sâ'ib bârek-Allah
 Zihî tasvir bâtil zihî hayâl muhâl

HARFÜ'L-SİN

Sipihri tahte zâtın mihr u rahşân kamer yanında hercâyı cânân
 Ser virmek olur sırrı ayân eylemek olmaz
 Sözüñ kesmez mu'ânid [15] kestirir bâş
 Sâ'il yek olsa sekr ile per-veriş olur
 Surûr eşyâ cihânda âfiyet
 Sefer ehli tarîkinde yarâşur
 Sen dahî bu akılla aydın idersin her zamân
 Sana ondan yakındır mâh-ı gerdûn
 Sipâha dogru söz yetmez bi-hâsıldan a'lâdır
 Sana göre eyle istignâ u nâz
 Sâle çilde intikâm alan 'adudan tîz âlur
 Senin nâ-me'mûl sak-ı ser ider
 Senin süfte yerde kalmaz söz budur
 Sehînin nâkes ile harcı birdir
 Sana tenbiye iş buyurma tembele
 Schm-nâk vâki'a hayırlu olur
 Sen tenâvil kesb it hemân
 Seye sermâye dergâha götürme
 Sîm hâsı yine sarrâf bilür
 Sûd-mend olmak dirler sen sâhire-i mısra var
 Sana râci'nin ve bed-kârın yine
 Sürüp gitme görüpte geç dimişler
 Sermek olmaya sakın rişte-i ihmâle dakik
 Sevdigim kân ile kânûn eyleme
 Sen deyince leblebi bâzâr görme serd olur
 Sâmi'ine kıssadan hisse murâd
 Sen bilürsün safâ nazar âşık
 Sâ'î istikhâl iderken dîdesin ihrâç ider
 Sözüñ ile hemçü istihfâr çâh
 Senden yânadır söz yine bâzâr senindir
 Sana bu hüsn ile gökten yağâr yerden biter âşık
 Sa'î et kemâl ve ma'rifete olma nâ-halef

Ser teslim hâk acuzden özge cevâb olmaz

HARFÜ'L-ŞİN

Şafak çektikçe çarha zâr-ı gülgün tuta âfâk-ı sâye-i hümayûn
 Şerî'at kestigi engüşt acımaz
 Şirin suhanla mâr-ı ininden çıkâr denür
 Şîr-i mâder sevdiğim dâhî dehânında kokar
 Şîr nara pîşe-zâra heybetinden bellidir
 Şebânın gönlü olunca tekedem su çıkarır
 Şamın şekerî hazinesi baş urdu devlete
 Şervânî zer-düz acem başka kismedir
 Şeydâ sözü magad ver-kerâm 'aklâdır
 Şahsın isti'dadı lütf peykerinden bellidir

[16] HARFÜ'L-SÂD

Safâ-yı işret olsun da'im efzun döne vefk-i murâdın üzere gerdün
 Savtı tablın sonradan zâhir olur
 Sakın yâr-ı azize olma dâyen
 Sabir olan abdini Mevlâ sever
 Sabr ile derler koruk helvâ olur
 Sâni' nâ-vü ki bir dîde yeter
 Sayd ederler mürği yine mürgide
 Sarf-ı mâla bakma kârın hâsıl olmasına bak
 Sonradan üftâdkâne rehnumûn efzûn olur
 San'at olur âdama zerrin süvâr
 Sıdkla her işin altun eyle
 Surete itme nazar sîrete bak
 Sag olan kimseye hergün bayrâm
 Sonradan akli gelir efrâkın
 Su uyur hâsılı düşman uyumaz
 Sunulunca vâdiye bî-çeşm olur hasretle gün
 Sakın esnâyı cem'iyetde denbâle hızı kesme
 Sanâyi'-i zir-i moda oldu pinhân
 Sâhib-i kâle verir delâl-i görür virmez rızâ
 Sayda kâbil şikârı kim sevmez
 Sabreden bulur selâmet şübhe
 Söz sâkını bizden o zâlim bir içim suyu bile
 Su sabînin söz kibârın kârıdır
 Sabr eyle derler kişi elbette maûdun bulur

HARFÜ'L-ZÂD

Zamiri çâre-hâhi ettik ifhâm dahi itmezden evvel hâlin i'lâm
 Zâyî' olmaz bu meseldir mîrimâl
 Zarûretde teyemmüm oldu câ'iz
 Darb-ı serd-i âhende yokdur fâ'ide
 Zâyî' olmaz bir nigû kâr olda ka'r-ı bahra ât
 Za'f-ı hermlen cümleden insân fâriyur

HARFÜ'L-TI

Tarâvet-yâb ola gül-berk zâtn hâzanı görmeye verd hayâtn

[17]

Togmadan gün neler tulu' eyler
 Talebinden nıgehin oldu füzûn
 Ta'âmı pühte âb-ı sert kâtma
 Taglın bî-çâreler divân kaldı erteye
 Tamlaya tamlaya âhir göl olur
 Togrusu şutra münâsib san'at kazâlık
 Tuyur eyler ta'beş gerek yanınca
 Tokuzu bir har ile gelmişler
 Tutan bir dâmeni elbette maûdun bulur derler

HARFÜ'L-ZI

Zulâl-i rifâtn ey zilli ma'bûd ola her su mefârik üzre memdûd
 Zâhir olan beldeye reh-nümâ hâcet degil
 Zuhûr eyleme vech-i beyzâda mü

HARFÜ'L-AYN

Ulvi şânına nisbetle dârâ kimine çâkerin bir abd-ı ednâ
 Aklı râyiç âdeme sermâyedir
 İlm-i şerif ehline eyler aziz
 İnad ile çıkılmaz bahse asla
 Arak-rîz olur istihâm eden kes
 Acele ile alınmaz menzil
 Âşıkâ Bagdâd degil ba'îd
 Âded-i nev itme köhne âleme
 Âm olursa ger kazâ teşvîk ıyd u sûr olur
 Ömrü Nûh u sabrı Eyyûb ister ikbâl-i felek
 İneb hemcinsini gördükçe kararır
 Acele eyleme bu hum-ı boyacı degil
 Ömrü kütâh olur ekser tâ'ir derindenin
 Alemin zevk ü safâsını siz gedâlardan sorun
 Âşıkın bir bilinmedik nesi var
 Abdiyâ her gecenin gündüzü var aldanma
 Aksî zîşt-ı rihle âyine tagîr olmaz
 Âkıla divâne dense âkîbet mecnûn olur
 Azâb içre yarâşur şeytân
 Arz-ı kâlâ itme bülendin ne kâş oldugunu
 Aduvdan intikâm almak kadar âlemde kâm olmaz
 Afv eyle efendi kul hatâsız olmaz
 Âkılâne âl haberi divâneden
 Âkıl ol divâne sansınlar
 Ârif olan âdeme bir gül yeter

HARFÜ'L-GAYN

[18]

Gubâr-ı hak-ı payın aynı devlet hemân gehlül cevâhirden ibâret
 Garzın rahmeti haksedir o kadar rahmet bol
 Gılâfın tîg bir an kesmez aslâ
 Garîb u ger fakîr isen hemân öl
 Garibe âşinâ olmaz
 Gam degil bâb-ı kâzâ meftûhdur
 Ginâ gelmez dînür didâr-ı yâra

Gam yeme hırmen sonu dervişlerin
Gazellerin ne yalân söylerim mubâlâgadır
Garazın cevır ü cefâ ise yeter sultânım

HARFÜ'L-FE

Füyüzât cemîl etmiş muvaffak huçeste zâtına feyyâz-ı mutlak
Fırsatı fevt olmaz âkıl olan
Fırâr iden matardan yahçeye vakı' olur derler
Fâ'ide virmez kişiyeye son pişmânlık sakın
Fevt olsa saka bâşı su götürür bulunur
Fevt-i muglem darbe-i bisyâr iledir
Fârig olmam köhne hamâm köhne tâs
Ferbe velâgır kabul itsün Hudâ
Felekte genç bana hidmet eylemek güç imiş
Fert u günâh mâni' afv Hudâ degil
Fasl olmayacak dâmeni du'aya yapışma
Felek bezminde var âşık eyü gördüğünü söyle
Fârig olmam ben bu sevdadan hele

HARFÜ'L-KÂF

Karîr merdüm çeşm-i feleksin meleksin lîk ahlâkâ meleksin
Kamer rûşen hesâbı ise mu'ayyen
Kult-ı ekseri tâbî' bisyâr olur
Kazdığı çâha kişî kendü düşer
Kırâğı telhi badıncanı çalmaz
Ka'ilinden sâmi'in ârif gerek
Kande kesret anda ni'met bî-vücûd
Kalân encâma kâr-ı efsürda olur
Ku'ûd idince cemâze bulur yer
Katı' olur başı harusun bî-vakit itse figân
Kast olan serden magzı derâyı hamâm
Karârı olmaz fakîrin mükremine
Karnı olmaz bükra bâr-ı gerân
Kande azm eylersin bir hâne kıl anda binâ
Kâbiliyet sâhibi şâkirdi çeker üstâdım
Katiline sordular kelbi
Kaçmadan elimi diğer komaga
Kat'ı mesnûn lîk ka'rından degil
Killeti fehm itmeyen bilmez güzelim kesreti
Kondururlarsa disünler tuta gör yârâ tekin
Kangı sengi refi' idersem sen anın tahtındasın
Koyma göz habsine nazâr eyle
Kırk a'râbiniñ aklı bir nevât içindedir.

[19]

HARFÜ'L-KEF

Kerâmetle keremi zâtında câmi' kavildir cümle âlem saña tâbî'
Kelâmından olur ma'lûm kişinin kendi mikdârı
Kâse-i ser-şâre âb itmez duhûl
Ka'be-i bünyâd etmiş olur hâtır virân yapan
Kulâhsız kalmaz elbette fark-ı zende

Kabın iken refâtârını gördüm senin
 Keyder seylâb kâalur bâkî riyki
 Kelâm-ı hak olur mültehab-ı köşkde
 Gûr ile giden kilâb etmez hayr
 Gerisine hırs oynamaz meşhurdur
 Kârgâhın feth iden ba'de'l-asr ne hayr ider
 Gerçi medyûn merde olmaz lebin rûy-ı zerd olur
 Kâsibin sükenâsı yansa kimse etmez i'timâd
 Kişi taklîd eyle tahkîka irer
 Gelmek irâdet gitmek icâzet
 Giryeye etmez kendi üftâde olan
 Köhne emsâlin beride çok bilen çok yanılır
 Gözde berf üzre iyân etme eser
 Gül olub hem eyle arz-ı fuzûl
 Kâtüb etmez kendine tahrîr kem
 Giryenin sur'ati keh-hâneye dek
 Kese degil kim lebinâsı çeküb büzesin
 Kelb-i yâd idüb asâ-yı hâzır et
 Gül-i kad mezen olsa cây-ı mehline
 Kefen mizânı yok eski meseldir
 Kendi zarfiye ider hep zararı keskin hal
 Kehle-i zindân gibi tutma giribânım benim
 Gerekdir kendüzün bilmezlere kendüyi bildirmek
 Kendi başına belâdır hüner-i üstâdın
 Kim cuvâlin azgını terk eyleyüb ka'rin delen
 Külüye durma hemçün hâm emrûd
 Kesb-i nân eyler hicrden mezd olan
 Kendüni âç makiyân anbâr-ı cude zan ider
 Görmeyince dîde sabr eyler gönül
 Gönül ey haste-i hicrân nenin âsımı ister
 Kâlâ-yı vaslı dilberin âteş bahâsına
 Kim hari bulunca olursun süvâr
 Görelim âyine-i devrân ne suret gösterir
 Kimin cânı ki var diye gözün üstünde kâşın var
 Güneş yanında ay mihr u çerâğ aslâ ziya tutmaz
 Kibâr lokmasını herkes tenâvül eylemez
 Gerekmez sükker-i âyâr elinden
 Geçen ahvâl benim bir dahi zikr olmaz
 Kendüyi göstermez ammâ sürmeyi gözden çalâr
 Kişi noksanını bilmek gibi irfân olmaz
 Gerden gerki ciger âvize etmekdir hemân
 Kim onu bile aldatamaz va'd-ı ekâbir
 Kedisiz cihân kalksiz kemân
 Kâh olur âşık-ı şeydâya düşer istingâ
 Kişinin mâmeleki cânib-i firkatde gerek
 Kerem gördükce ey bâkî ricâ âratır gedâlardan
 Gözümün nûru beni gözden bırakma
 Kişi yâkdığı cerâğ üstüne pervâne gerek
 Gören cemâlini muştâk görmeyen muştâk

HARFÜ'L-LÂM

Li-rabbi'l-izzeti ben dahi efendim sadâkat-kâr abdi müstemini dem
 La'bi olmaz olmaz âteş ile penbenin
 Lihyasız merdin sözi bulmaz nüfûz
 Lehâfına göre med eyle pâyn
 Lütf bedel-i kemlek olur gâlibâ
 Lokma sır etmez muhabbet artırır
 Lâ cerem ma'kûl sözde mecnûn dahi râzı olur
 Lutf ile kıyma bana meded senden olmasun

HARFÜ'L-MİM

Mu'ayyen devletin hak ola bâr olub âsân sana her kâr-ı düşvâr
 Metâ'-ı himmete endâze olmaz
 Mü'minin mer'etidir mü'min yine
 Meyvesin ekleye sorma tahallünü
 Müsellemdir akılsız dostun sâhibi hurdu düşmen
 Merâret telhî mahv eyler meseldir
 Meş'ale kâfla dâmânla olmaz pinhân
 Müste'âr ata binenler tiz iner
 Murg-ı çâpen dâme vâbeste du pâyından olur
 Ma'dûd gusfendi kemân itme gerek yimez
 Muhabbet kime ise diler bâ-yı bi-bedel olur
 Meşhûr meseldir âşık-ı mızrâk cuvâla sıgmaz
 Müşteriyi dâdesinden has ider tâcir olan
 Mütâ'an her kişi ahşama karşı rayegân eyler
 Macerâmız bizim ey dil [21] dahi çok su götürür
 Muhibb-i sâdik-ı yekdir kişinin akrabâsından
 Mübtelâ eksik degildir dilbere
 Meseldir bu da yâ taht yâ baht
 Mü'minin gönlü olunca cânı çıkâr efkârın
 Mugallatıyla güzelim murg-ı hevâ sayd olmaz
 Merde har ister ki na'linin söke
 Matardan eylemez âğuşte tahzîr
 Mâderin seyr eyleyüb al duhterini
 Misk-i ruminin safâ-yı boyuna mâ'ilimsin
 Mühteri te'dib et kim gühter alsın ibreti
 Meşhûrdur eve lâzım iken mescide harâm
 Mezre'ada hâsıl olur mı semek
 Mâderinin senden akıl var mı ferzendi dahi
 Murçe oldu dahi kadri nice
 Mâlik olmakdan cihânda bahtın olmak hûbdur
 Mu'ammer olan âdemden seyâhat iden âlimdir
 Müdde'âyı yogsâ âşiyâna kudret söylemez
 Müstakim âdeme hak yâver olur
 Mift-i sirke oldu sükkerden leziz
 Mâ-hasal nâhından ayrılmaz lahim
 Mûy-ı tevâzu' eyle peyl-i damân zabt olur
 Muntazır olur gönül göz görmese
 Merkezinin hikmeti ücrâ eder âdem olanı
 Mâkturunla müsâvidir sebu-yi kesr iden

Müşkül budur ki suret-i hakdan zuhûr ide
 Mu'ayyen iki şeydâya bir âkıl
 Mu'allak vâhidle ne abdâl ta'ayyüş eylemiş
 Mûrun zuhûr peri sebebdır zevâline
 Meyl ider elbette hâki meyvedâr olsa dıraht
 Mecrûhu hadninin niğehin aldı fitîli
 Makâl ehli hünerdir bu âz olur ûz olur
 Ma'rifet erbâbını koymaz yabânda söz budur
 Murâdımız ne ise hâk-i pâya söylendi

HARFÜ'L-NUN

Nûkat-ı nazm-ı idrakinde bâhir hezâya-yı sahn-ı fehminde zâhir
 Nûr-ı hurşidi ne mümkün zâ'il ide âb u gül
 Nî'metin kadri bilinmez ketmeden
 Ne gerek sükkeri şâmın ne siyeh ruy-ı Arab
 Nesi'e bâde için mest olur iki kere
 Nâ-girifte dezdübünden müstakim
 Ne hâm-ı ekilet [22] ne tasdi' eyle kendin
 Nâmı çıkmadan kişinin cânı çıkmak hûbdur
 Ne hoş meseldir olur tu'me-i şikâr leziz
 Nâsibi olmaz mukadderden ziyâde
 Nâfesin kendi kesr-i tıflı yetim
 Nâm-ı yâd olur erin kuvvetiyle esbin sâhası
 Ne lutf eylersen yedle seninle gidecek oldur
 Ne denlü pehlivân olsan anârlar dest-i çenberden
 Nâ-mübârek kademin neyl-i firâti kurudur
 Ne necâti ne güzeller ne selâm ne aleyk
 Ne fevâ'ide ne avâ'ide ne gelür var ne gider
 Neşâtım heb gamdandır beni sen şâdimân sanma
 Nâ-murdur gerek ammâ ruye var ser-i kat' ider
 Nakş-ı bîrûndan ider hazz-ı meşreb dîvâneler
 Nâs için giryân olan a'mâ olur
 Nüşhanın ezde suyun iç zâhid
 Nukud u encüme şimdi kemend atar âhum
 Ne aceb tüz geçer zevk u sürür eyyâme
 Ne mümkündür vefâ ummak cihânın bî-vefâsından
 Nice olsun ka'r-ı deryâda key mâhi bâzâr
 Nazar-ı mezre'âya aynı zarardır kâvun
 Niçün cânım toz-ı koz fehm idersin
 Nice bî-kanber olsun ziyet sor
 Necâtiye niçün sûret yok âyâ
 Nâz-ı bisyâr âşıkın usandırır
 Nev-i betimî diker kimseye dâmânın ucundan

HARFÜ'L-VAV

Veliyyü'n-nî'met ebnâ-yı 'âlem ki lutfunla ser-â-pâ oldu mün'am
 Varak-ı mühr u vefâ-yı kim okur kim dinler
 Vâkr'a-i hâb u safâdan sonra
 Varmadan âya müheyya olma
 Veted çifte zîr-i hâke gitmez

Varmıdır döngelle sâ'im olduğının
 Verd eyle ülfet iden hârin sor
 Verir hâlâtı mûsikî sükûtun
 Verâmızdan gulûmu itti tâtâr
 Vedit'a-ı nesneye olmaz hıyânet
 Veci'-i erbâbı her eşyâdan elbette ihtirâz eyler
 Ver akçeyi gir bağçeye
 Va'de-i seybi-zinhdâne inanma çekedir
 Veren bir derdi demânını da verir

HARFÜ'L-HE

[23] Hemîşe mesned şevketde Allah mü'ebbed eylesün bir vefk-ı dil-hâh
 Her ne haddin bilür irer şerefe
 Her neng tutması şem'-i fâreyi görüncedyedir
 Her işin âkıbeti âkılladır pîş gerek
 Her iş tekâmül puşide-i taştanmı kalmışdır
 Hele yâr-ı bana ta'n eyleyen âdem olsa
 Her mukâlin var makâmı
 Her kişi kendi makâmında öter
 Her zebâna bir fen dinür eski mesel
 Heşte inmez tokuza çıkmaya görsün âdın
 Hâle-i zenbil ile gökden mi indin ey kamer
 Herkesin gönlünde sâkin bir esed
 Her dıraht-ı köhne beyhinden çürür
 Her kişinin sorma aslın izzetinden bellidir
 Her şey'in encâmına olur nazar
 Her kelâmı itmek olmaz istimâ'
 Her mehin Yusufu ipliği bâzârâ çıkar
 Her hüner makbûl ammâ mu'teber hüsn-i edeb
 Her şahs bir halle olmuş müteselli
 Her fırkatin âhir sonu vuslat olacaktır
 Her şey'in cehlinden ilmi hûbdur
 Her zamân bir yere tenhâ iki hasret düşmez
 Heb dediklerin olur ammâ zamân ister gönül
 Heb senü içündür benim dünyâ cefâsın çekdiğim

HARFÜ'L-YÂ

Yegâne şehsuvâr kişver ârâ bulunmaz pâdişâhım gibi hakkâ
 Yârsız kalmış cihânda ayıbsız yâr isteyen
 Yâd etdirme hicr-i şeydâya
 Yek dile hâne-i kâhi seyrân
 Yemediği 'ulufa (yulaf) har yese olur tasdi'
 Bugün yolda taleb kıl sonra ya cün
 Yan kabagı gibi lutf eyle takılma yanıma
 Yetim ne ile kehfî vâhidde mey-i habs oldun
 Yatakda avlıyalım ol gazâlî tâş yatur
 Yahyâ burada hâtır-ı yârâne bakılmaz
 Yerde vâkı' yüzi kimse basmaz
 Yâ elhâci velî olmuş yâ sultânım velî hâcı
 Yek-i nesebdür renc ü râhat hüzn ü şâdî böyledir

Yâ şatır ol vakte dek yaşatur bân
Yasag olmaz meseldir nur-u didem seyr-i didâra

[24] *İn makâle be-zebânı Fârisî ân Durub-ı Emsâli ki meşhûr est*

Terbiyyet nâ-ehl-i ra çün kerdegân ber-künbed est
Bâ-dustân telettof bâ-düşnemân medârâ
Her çizi ki kâr-i bed-ruy
Evvel endişe vângehî guftâr
Şoniden ki bud mânend diden
Kurb-i sultân âteş-i sûzân bûd
Bisyâr sefer bâyed tâ-puhte şevéd hâmi
Eger hâhî selâmet der-kenâr est
Hufté ra hufté ki bud bîdâr
Kâr-ı be-nevbet est gâhi bâşed ki ne-bâşed
Her çi bâd âbâd
Dil-i be-dest âveri ki hac ekber est
Kebûter bâ-kebûter bâz-bâ-bâz
Dil-be-dil gâhî dâred
Âferîn ey murg-âbi dervîşî şâdân konéd
Katre katre âb-ı zâyid âkîbet deryâ şevéd
Ez-yâd-ı hevâ âmed der-bâd-ı hevâ reft
Âhû guseşt
În nîz be-kuzâred
Bende zebân ne-dâred
Ez-kâv-i genç mî-hâhed
Be-beyne tefâvût reh ez-kocâst tâ be-kocâ
Ahter der-kuzar
Be-rîh-i nüvis u ber-âfitâb nüh
Hâne-i perverest halve mî-hûred
Cevâb-ı haygûş hâk-i be-ser
Mûr-ı humân be ki ne şod periş
Herkes be-kadr-i hîş giriftâr mihnet est
Düşmen dânábe ez-nâdân dust
Îlâç-ı vâkı'a piş ez-vuku'u bâyed kerd
Bâd bimâ
Bâd be-dest
Nakş-ı ber-âbest
Müşterî did arz-ı kâlâ kerd
Yek ârzû hezâr dînâr
Fikr-i herkes be-kadri hemet hîş
Der düşmenân be-keveb
Muhteseb germî hîred ma'zûr dâred mest râ
Durûg-ı meslehet-âmîz be-ezar est fitne engîz
Âteş-çu ber-efrûht be-sûzed ter u huşk
Genc u mâr u gül ü hâr u gam u şâdî behmend
Be-seyri murden be-girisnegî rîsten
Üstâd kerd dehr ki o hidmet konéd üstâd râ
Hâcet-i meşşâta nist hüsn-i Hudâ dâd râ
Kader-i zer zerker-i şînâsed kader-i gûher gûheri
Curm-i câmî hevâ-yı hûbân est

- [25] Dîvâne-ra kalem nist
 Har ra be-urûsi hande end meger âb u hıyzem lâzım âmede est
 Zebânım muy-ı ber-âred
 Zer sefid ez-berâ-yi rûz-i siyeh
 Kalem-i sost u merket hem-çü âbest
 Kader-i gül-i murg seher dâned u bes
 Sûfî ne-şevêd sâfî tâ der-nigeşt câmî
 Her ayb ki sultân be-pesended hüner est
 Şevêd ma'lûm kâr-i herkesi çün vakt-i kâr âyed
 Tîr refte ez-kemân neyâyed bâz
 Dest ber-bâlâ-yı dest
 Herkes ki râ nist edeb-i lâıyk sohbet ne-bûd
 Guyend seng-i la'l şevêd der-makâmı sabr
 Gûher pâk-i be-bâyed ki şevêd kâbil-i feyz
 Endekî hüsnü be ez-bisyâr mâl
 Du'â-râ dem kerd u sûrâh-ra kem kerd
 Âşinâ-i halk derd ser-est

Bi-mennihi sübhâne ve te'âlâ Durub-ı Emsâlden Hıfzî nâm şâ'iri beligin işbu risâle-i manzûmesi sâye-i şehensâhîde tabhâne-i âmirede Muhammed Sa'îdin ma'rîfet u nezâretiyle bin iki yüz altmış iki senesi Recebül'ferdinin evâhîrinde hitâm pezîr olmuşdur.

Sonuç

Atasözleri ve deyimlerimiz, Türk milletinin yaşadığı veya yaşaması muhtemel olayları anlatan, ibret alınması ve dikkat edilmesi gereken noktalara dikkat çeken, manevi değeri çok yüksek olan sözlerdir. Bu çalışmada, araştırmalarımıza göre henüz üzerinde çalışılmadığını düşündüğümüz bu eseri edebiyat âlemine kazandırmak istedik. Hıfzî, zamanına kadar söylenmiş ve söylenegelmış atasözlerini derlediği eserinde 640 adet Türkçe atasözü ile 63 tane Farsça atasözü mevcuttur. Bu atasözlerin birçoğu zamanımızda kullanılmaktadır. Atasözlerinin her biri birer hikmet taşıyan ve kalıp haline gelmiş sözlerdir. Atasözleri bizim kültür miraslarımızdandır. Veled İzbudak "Atasözleri her evde bulunacak ve her Türk'ün okuyacağı mukaddes kitaptır. Zaten birçok cümleler hepimizin dilimizde dönüp dolaşıyor. Kudsîyeti türlü türlü sebeplerledir. Pek eskiden Türk diyarlarında birçok Peygamberler, hakimler gelip geçmiştir ve bu elimizdeki atasözlerinin bir kısmı onların mukaddes kitapları müfâdudur." diyerek atasözlerinin Türk kültürüne yaptığı katkıya parmak basmıştır. Yazma eser kütüphaneleri tam olarak taranırsa konu ile ilgili daha çok eserin ortaya çıkacağı şüphesizdir. Atasözleri ve deyimler, geçmişte olduğu gibi, bundan sonra Türkçemize zenginlik kazandıracaktır.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yay., Ankara 1998.
 AKYÜREK, Ahmed Remzi, *Miftâhu'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fibrîstî*, Bizim Büro Yayınları, Ankara 2000.
 ATALAY, Besim, *Divanü Lügat-it-Türk Dizini* "Endeks" IV, TDK Yay., Ankara 1986.
 CANIM, Rıdvan, "Hıfzî", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. 4, Atatürk Kültür Merkezi Yay., İstanbul 2004.

- CANIM, Rıdvan, *Edirne Şairleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 1997.
- ERDEM, Sadık, *Râmîz ve Âdab-ı Zurâfâsı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994. Hengirmen, Mehmet, *Güvâbî Pendnâme*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1983.
- İZBUDAK, Veled, *Atalar Sözü*, TDK Yay., İstanbul 1936.
- KANAR, Mehmet, *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*, Birim Yayınları, İstanbul 1993.
- İPEKTEN, Haluk vd., *Tezkirelere Göre Divân Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Kültür Bak. Yay. Ankara 1988.
- OY, Aydın “Atasözü”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul 1991, s. 44-46.
- Sehi Bey, *Heşt Bibiş, Tezkire*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980.
- Şemseddin Sâmî. *Kâmûs-ı Türkî*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, “Hıfzı” Maddesi, Cilt 4, Dergâh Yayınları, İstanbul 1998.
- YAZIR, Hamdi, *Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, Huzur Yay., İstanbul 2009.

Amerikan İşlevselciliğinin Krizi ve Refleksif Sosyolojinin Olanaklılığı Üzerine*

İbrahim YÜCEDAĞ**

ÖZET

Sosyolojinin krizinin tartışıldığı bu çalışmada, kriz iddialarının arka planı anlaşılmaya çalışılmıştır. 1970'te Alvin W. Gouldner'in başlattığı bu tartışma, dönemin sosyal, ekonomik ve siyasal alanıyla yakından ilişkilidir. "Ortodoks konsensus" olarak nitelendirilen dönemin hakim paradigması işlevselcilik, 1960'ların ve 1970'lerin çalkantılı dönemlerini -1968 hareketi, Vietnam Savaşı gibi- açıklamada çeşitli sıkıntılar yaşamıştır. Dönemi anlamada işlevselciliğin sunduğu cevaplar birçok tartışmanın da nedeni haline geldi. Bu durum karşısında sosyolojinin artık sonunun geldiği dile getirilmeye başlandı. İşlevselciliğin özellikle 1960'lardaki protesto hareketlerini ve dolayısıyla değişim isteğini, çatışmayı ve bu çatışmaya öncülük eden bireyi ihmal ettiği/açıklayamadığı görülmektedir. Bu nedenle, sosyolojinin krizinin aslında işlevselciliğin krizi olduğu ileri sürülecektir. Bu bağlamda, çalışmamızda dönemin tarihsel olayları kısaca verildikten sonra, Talcott Parsons'çı işlevselciliğe değinilecek ve Gouldner üzerinden bir kriz okuması yapılacaktır.

Anahtar Kavramlar: Sosyolojinin krizi, işlevselcilik, Alvin W. Gouldner, Talcott Parsons, düzen, değişme.

On the Crisis Of American Functionalism and Possibility of Reflexive Sociology

ABSTRACT

In this study which the crisis of sociology is discussed, we have tried to understand the background of this crisis. This debate have been initiated by Alvin W. Gouldner in 1970 and it is closely related to social, economic and political situation in this period. Functionalism, so called "ortodox consensus", had difficulty to understand 1960's and 1970's tumultuous period. Because of the functionalism response to understand this period, it became the cause of many debates. Under these circumstances, some social scientists argue that sociology came to the end. Functionalism either ignored or failed to explain the protest movements of 1960s, the demand for change and also conflict and the individual who leded this conflict. That is why we will argue that the crisis of sociology is the crisis of functionalism. In this regard, aftergiving a brief of historical events in the given period, we will adres to Talcott Parsons' functionalism and then make a discussion over Gouldner about crisis.

KeyWords: The Crisis of Sociology, Functionalism, Alvin W. Gouldner, Talcott Parsons, order, change.

* Bu çalışma, doktora tezinin [İbrahim Yücedağ, *Amerika Birleşik Devletleri Sosyolojisinde Kriz Tartışmaları, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014*] I-II. Bölümlerinin yeniden düzenlenmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fak., Sosyoloji Bölümü, e-posta: ibrahimyucedag@yahoo.com.tr
Assistant Prof., Mardin Artuklu University, Faculty of Letters, Department of Sociology, e-mail: ibrahimyucedag@yahoo.com.tr

Giriş

*Eğer sosyoloji konuşabilseydi, 'yorgunum' derdi.
(Jeffrey Alexander, Theoretical Logic in Sociology)*

1960'lı yıllar dünya genelinde sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal tüm alanlarda hareketli bir dönem olmuştur. Üniversitelerdeki çeşitli yapısal sorunlarla baş gösteren eylemler giderek yön değiştirmiş, ırkçılığa karşıtlık, eşitlik, cinsiyet ve insan hakları gibi konulara yönelmiş veya bunlarla birleşmiştir. Sözgelimi, Amerika'daki öğrenci hareketi sivil haklar hareketiyle birleşerek ülkede reformların gerçekleşmesinde önemli bir etkide bulunmuştur.

Toplumsal hayattaki bu dönüşüm şüphesiz kendini sosyoloji alanında da göstererek, sosyolojiye yeni araştırma alan ve konuları sağladı. 1960'lardaki dekolonizasyonun etkileri yanında Avrupa ve Amerika'daki ırk ve cinsiyete dayalı hareketler sosyolojideki tartışmaları yapıdan tabakalaşma, birey, ayrımcılık ve sosyal adalet gibi konulara kaydırdı.¹ 19. yüzyılda kurulan ve devam ettirilmeye çalışılan Batı düzen anlayışı, 20. yüzyılla birlikte yerini çatışma, değişim ve kaosa bırakmıştır. Bu durum da haliyle toplumsal anlamaya çalışan sosyolojinin ilgi alanlarında bir değişmeye yol açmıştır. Sosyolojinin inceleme ve anlama alanı 20. yüzyılın getirdiği dünya savaşları, ekonomik krizler ve sosyal hareketlerle yeni bir döneme girmiş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra otoriteye uyma, ulusçuluk, uyum, bağlılık (sadakat), sosyal dayanışma, göç, demokratik ve otoriter yönetim, aile ve din, Vietnam Savaşı sonrasında ise, sosyal hareketler, uyumsuzluk, çatışma, sosyal eşitsizlik, sosyal değişme ve sosyal adalet gibi konular sosyolojide ağırlık kazanmıştır.²

Söz konusu değişimler sosyolojinin de yeni eğilimler kazanmasını sağladı. Bu yeni eğilimler teorik olarak Giddens'in ifade ettiği şekliyle "ortodoks konsensüs"ten bir uzaklaşmayı ve ona yönelik sert eleştirileri gündeme getirdi. İşlevselciliğin, Talcott Parsons'çı yorumu, 20. yüzyılda dünya siyaset alanına giren ABD'nin³ neredeyse resmi paradigması haline geldi. Thomas Hobbes'çu toplumsal düzen meselesine yoğunlaşan Parsons'ın Amerikan sosyolojisini bu düzenin nasıl kurulacağına entegre etmesi, sosyolojik teorisinin de merkezi konusunu belirlemiş oldu. Dolayısıyla, temel tartışma alanlarından birini meydana getiren bu düzen meselesi, Parsons dönemi ve sonrası, hatta günümüz de dâhil olmak üzere birçok tartışmaya kaynaklık etmiştir.

Hâkim paradigma olan işlevselcilik, dönemin çatışma ortamını açıklamada yeterli bir çerçeve sunamadığı için teorik alanda bir çok eleştiriye maruz kaldı. Bu eleştiriler özellikle, işlevselciliğin toplumsal yapıyı açıklamada yaşadığı sıkıntıya yönelikti. Dolayısıyla Parsons'çı işlevselcilik ve sosyoloji bir kriz yaşıyordu. İşte tam da bu noktada, kriz haline ilişkin Alvin W. Gouldner'in çalışması önem kazanmaktadır. Sosyolojinin kriz haline ilişkin ilk sistematik tartışmayı Gouldner başlatır.

Çalışmamızda, Parsons'çı işlevselciliğin genel özellikleri verildikten sonra, sosyolojideki kriz tartışmasının kökenleri ve Gouldner'in sosyolojinin krizine ilişkin

¹ Charles Lemert, *Sociology: After the Crisis*, Colorado, Westview Press, 1995; M. C. Elmer, *Contemporary Social Thought: Contributors and Trends*, USA, University of Pittsburgh, 1956, s. 248.

² Karen Scheers Cook, "The Sociology of Power and Justice: Coming of Age in the Sixties", *The Disobedient Generation: Social Theorist in the Sixties*, Edt. by Alan Sica and Stephen P. Turner, Chicago, The University of Chicago Press, 2005, s. 127.

³ Bundan sonra bilindiği şekliyle ABD sosyolojisi yerine Amerikan sosyolojisi kullanılacaktır.

düşüncesi irdelenecek ve sosyolojinin krizinin aslında işlevselciliğin krizi olduğu ileri sürülerek, Gouldner'ın buna karşılık savunduğu refleksif sosyolojiye değinilecektir.

İşlevselcilik ve Talcott Parsons

İşlevselcilik, bireyler toplumu olarak gördüğü toplumu daha kurumsal boyutuyla ele alan, toplumsal sistemi karşılıklı ilişki içerisinde bulunan ve kendini çevreye uydurma yeteneğine sahip olan birbirleriyle bütünleşmiş parçalar olarak tanımlar. Diğer bir deyişle, toplum, birbiriyle karşılıklı ilişki ve etkileşim halinde olan ve bu etkileşim halindeki parçaların sistemin bütünü için hayati işlevlere sahip olduğu sistemli bir bütündür. Toplumsal alanın farklı alanları birbirine bağlıdır ve sosyal düzene ve onun yeniden üretimine katkıda bulunur.⁴ Her parçanın toplumda sahip olduğu ve yerine getirdiği işleve bağlı olarak elde ettiği işlevsellik, toplumda denge ve uyumun sürdürülebilirliğine yaptığı katkı boyunca devam eder. Dolayısıyla, toplumdaki her unsur, toplumsal sisteme ve düzene katkıda bulunur. İşlevselcilikteki bu anlayışın temeli, biyolojideki canlı organizmalarla yapılan analogiye dayanır. Hatta “İşlevselcilikte ‘sistem’in örnek modeli genellikle organizmadır ve işlevselci yazarlar, biyolojiye her zaman hedeflerine ulaşmak için yağmalanabilecek bir kavram bankası olarak bakmışlardır.”⁵ Toplum da tıpkı canlı organizmalar gibi, çeşitli görevleri yerine getiren organlara sahiptir ve bu organlar sistemli bir şekilde çalışarak vücudun gelişmesini ya da hayatının devamlılığını sağlarlar. Organlarda gerçekleşen herhangi bir işleyiş bozukluğuna karşı vücut kendini nasıl ortama ve şartlara uydurabiliyorsa toplumsal sistem de benzer şekilde gerçekleşebilecek olan herhangi bir dengesizlik durumunda benzer bir tepki vererek hayatîyetinin devamını sağlamaya çalışır, kısaca benzer yollarla toplumsal sistem ve kurumların anlaşılması mümkündür.⁶ İşlevselciliğin sahip olduğu bu anlayış Spencer'dan gelir. Spencer, Darwinci evrim anlayışını topluma uygular. Organik evrimci olan H. Spencer, toplumun gelişimini tıpkı biyolojideki organizmaların gelişimi gibi ele alır. Bu evrim, evrensel olarak uygulanabilir doğal bir kanun sürecine tekabül eder ve tüm toplumsal yapılar için geçerlidir.⁷ Bu toplumsal yapılar hayatîyetlerini devam ettirebilmek için çevreye uyum sağlar ve organları arasında bir uyum arayışında olur. Toplumsal sistemlerin devamlılığı için gerekli olan dengeye ulaşması ise, toplumsal norm ve değerler aracılığıyla olur. Bu nedenden dolayı işlevselcilerin üzerinde durduğu temel kavramlar, denge, yapı, işlev, farklılaşma, düzen ve sistem gibi kavramlardır.⁸

İşlevselciliğin temel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:⁹

- a. Toplumlar bütünsellik taşıyan ve birbiriyle ilişkili parçalardan meydana gelen bir sistemdir.

⁴ John Holmwood, “Functionalism”, *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Edt. by Bryan S. Turner, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 218.

⁵ Anthony Giddens, *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2005, s. 132.

⁶ Steve Bruce and Steven Yearley, *The Sage Dictionary of Sociology*, London, Sage Publications, 2006, s. 116.

⁷ Graham C. Kinloch, *Sociological Theory: Its Development and Major Paradigms*, McGraw-Hill, Inc., New York, 1977, s. 77.

⁸ Alan Dawe, “The Two Sociologies”, *The British Journal of Sociology*, Vol. 21, No. 2, 1970, s. 208.

⁹ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998, s. 272-274

- b. Sistem kavramı işlevselciliğin temelinde yer alır.
- c. Sistemin tüm öğeleri, sistemde yerine getirdikleri işlevler bağlamında değerlidir.
- d. Toplumsal sistemlerin temel yönelimi, denge kurmaya yöneliktir.
- e. Sapma, çatışma ve gerginlik gibi öğeler bütünlükte işlevsel olmadıkları gerekçesiyle işlevsiz olarak tanımlanırlar.
- f. Toplumsal değişme, kontrollü ve evrimci bir şekilde gerçekleşir.
- g. Toplumsal bütünlükte ortak değerler sistemi ile gerçekleşir.

İşlevselcilik, kaynakları bakımından temelde 2 ana hat üzerinden gelişmiştir. Bunların ilki A. Comte, H. Spencer ve E. Durkheim'in çalışmaları iken ikincisi ise, A. R. Radcliffe Brown (1881-1955) ve Bronislaw Malinowski'nin (1884-1942) çalışmalarıdır. İngiliz antropolojisinin etkisinin önemli bir kısmı Amerikan sosyolojisine yine Parsons üzerinden taşınır. Benzer bir taşınma klasik metinler yani Comte, Spencer ve Durkheim için de geçerlidir. Her ne kadar göçe zorlanan bilim insanlarının bu taşınmada payı olsa da George Homans, E. Durkheim, V. Pareto ve M. Weber'in yine Parsons sayesinde Amerikan sosyolojisinde tanındığını belirtir.¹⁰ Parsons'ın Avrupa sosyolojisinin Amerika'ya taşınmasındaki etkisi dikkate değerdir.

İki savaş arası dönemden beslenen Parsons, işlevselciliği dönemin sorunlarına karşı birleştirici bir biçimde kullandı. 1920'lerin bunalımında rasyonel eylem temelli Amerikan düşünce sistemine karşı duran Keynesçi aklın, rasyonel eylemin dışında toplumsal olana da yaptığı vurgu Parsons'ın dikkatinden kaçmadı. Ancak Parsons'ın düşünce dünyası salt buna bağlı olarak gelişmedi. Gouldner'a göre Parsons'ı var eden teorik gelişmelerin yanında bazı kriz halleri de vardır. Söz gelimi, I. Dünya Savaşını izleyen yıllarla ilerlemeye olan inancın zayıflaması, dünyanın giderek daha iki kutuplu hale gelmesiyle ideolojik ve kültürel sınırların keskinleşmesi, Avrupa'da yaşanan faşizm ve Nazizm gibi hareketlerle düzene ilişkin kaygıların artışı ve 1930'ların ekonomik bunalımıyla artan işsizlik ve gelecek kaygısı Parsons'ın kuramının ana kaynaklarını oluşturur.¹¹ Graham C. Kinloch da benzer bir belirlemede bulunur. Kinloch'a göre, Amerikan işlevselciliğinin tarihsel bağlamı, "1. Amerikan sivil savaşıdan sonraki sosyal ve ekonomik problemler, 2. 1930 bunalımının yıkıcı sosyal ve ekonomik etkileri, 3. 1920'ler ve 1940'lardaki savaş sonrası zorluklar"dır.¹²

Parsons işlevselciliğini kurarken Durkheim, Spencer, Weber, Freud, Malinowski ve Radcliffe Brown'dan etkilenir. Malinowski'den kurumlar, Spencer'dan evrim, Freud'tan motivasyon düşüncesi ve Durkheim'dan da kurumlar ve değerleri olarak modern sosyolojik işlevselciliği kurar. Avrupalı birçok kavramın Amerikanlaşmasını¹³ sağlayan Parsons bu sayede işlevselciliğin sosyolojide hâkim oluşunda önemli bir figür haline gelir.

İngiliz antropolojisindeki hâkim eğilimde olduğu gibi Parsons'ın işlevselci modeli, var olan düzene yaptığı aşırı vurgu nedeniyle sosyal değişme konusunu

¹⁰ George C. Homans, "Fifty Years of Sociology", *Annual Review of Sociology*, Vol. 12, 1986, s. xiv.

¹¹ Alvin W. Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, New York, Basic Books, Inc., 1970, s. 144.

¹² Kinloch, *Sociological Theory: Its Development and Major Paradigms*, s. 183.

¹³ Vefa Saygın Ögütte, *Metodolojik Bireyciliğin Eleştirisi*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 376.

önemsiz görmüştür. Bunun temel nedenleri arasında 19. yüzyılda yaşanan Aydınlanma, Fransız Devrimi, Sanayi Devrimi, 20. yüzyıldaki büyük savaşlar ve ekonomik krizlerin varlığı önemli bir yere sahiptir. 19. yüzyılda kurulan Batı düzeni 20. yüzyılda da devam ettirilmeye çalışılmış ve dolayısıyla değişimin getirdiği ya da getireceği öngörülen 'negatif' etkiler görmezden gelinerek, düzenin bozulmasının önlenmesi gerektiği anlayışı hâkim olmuştur. Ancak toplumsal olanın düzen yanında değişmeyi de barındırdığı gerçeği işlevselci paradigmanın ya da 'ortodoks konsensüs'ün göz ardı ettiği bir mesele olarak kalmıştır. Bu ihmal ediş, salt Parsons'a mal edilebilecek bir durum değildir. Zira sosyolojik düşüncenin ilk temsilcilerine bakıldığında da benzer bir anlayışa sahip oldukları görülmektedir. A. Comte'un sosyal statik ve sosyal dinamik ayrımı ve kendisinin muhafazakâr olarak nitelendirilmesine kadar varan düzen vurgusu, sosyolojinin bilim olarak ortaya çıktığı 19. yüzyıla kadar gitmektedir. Comte'un yanında Durkheim da yine Comte'a benzer bir muhafazakârlıkla¹⁴ -düzene yaptığı vurgu bağlamında- tartışmalar yürütmüştür.

20. yüzyılla birlikte Parsons'ın ve onun işlevselciliğinin hâkimiyeti günümüz sosyolojisindeki kriz tartışmalarının temel argümanlarından birini oluşturmaktadır. Çünkü Parsons'çı işlevselcilik, sosyal sistemi devam ettiren ve değiştiren süreçleri birbirinden ayırmakta ve özellikle dengeyi sağlayan mekanizmalar üzerinde durmaktadır. Norm, değerler, denge, konsensüs vb. süreçlere önem veriş bu bağlamda değerlendirilmelidir. Bu süreçler, "belirli alt sistemlerin değişen koşullara uyumunu ve bunlar arasındaki ayırdedici sınırları barındırır. Parsons homeostatik süreçlerin sosyal sistemin, radikal bir sosyal karışıklık olmaksızın dışsal değişikliklere (diğer toplumlarla veya değişen ekonomik çevreyle etkileşimi içerebilen) uyumlaşmasına imkân verdiğini belirtir."¹⁵ Parsons'ın düzen vurgusunda bireyin sisteme entegre edilmesi gereği ya da sisteme entegre olma isteği içinde olduğu varsayılmıştır. Bireyler toplumsal sistem içinde sistemin devamlılığına katkıda bulunur ya da sistemin devamlılığını sağlayan değer ve normları sosyalleşmeyle elde eder. Bireyler sosyalleşme ve sosyal kontrolle elde ettiği değer yönelimlerini zamanla içselleştirir ve Parsons'a göre bu durum toplumun devamlılığını sağlar.¹⁶ Birey böylece toplumsal uyumun bir parçası ve taşıyıcısı olmakta, sistemin devamlılığı için 'işbirliği yapma' olarak tanımlanabilecek kolektif bir eylemde bulunur.¹⁷ Parsons sosyal sistemde bulunduğunu iddia ettiği birey tipini şu şekilde tanımlamıştır: "Uyumlu bireyler farklı şekillerde tanımlanan 'iyi bir çocuk' olma, 'iyi bir öğrenci' olma, 'verimli bir işçi' olma gibi beklentileri karşılama sorumluluğu hisseder. Benzer şekilde, diğerlerinin yasal otoritesine saygı duyma zorunluluğunu his ve kabul ederken kendisi de bunu uygular."¹⁸ Sistemin parçası olmayı bireyin kendisinin istediği ön kabulünden hareket eden Parsons, sosyal düzenin değişme karşısındaki önceliğine kendisinden önceki halefleri gibi sadık kalır.

¹⁴ Durkheim'in muhafazakarlığı meselesinde çeşitli tartışmalar söz konusu olmakla beraber muhafazakar olmadığına dair görüş için bkz. Bryan S. Turner, *Classical Sociology*, Sage Pub., London, 1999, s. 88-110.

¹⁵ Fran Tonkiss, "Devamlılık-Değişim", Çev. Erkan Koca, *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, Edt. by ChrisJenks, Çev. Edt. İhsan Çapcıoğlu, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2012, s. 69.

¹⁶ Berch Berberoğlu, *Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif*, Çev. Cem Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 114.

¹⁷ Talcott Parsons, *Essays in Sociological Theory*, Glencoe, The Free Press, 1954, s. 71.

¹⁸ A. e, s. 56.

Parsons ve Değişim Meselesi

Parsons'ın temel iddiası, toplumsal düzenin hem toplumun nesnel yapısında hem de toplumda var olan ve bireyin içselleştirdiği kültürel değerlerde bulunduğu ve bunlara içkin olduğu yönündedir. Parsons'ın bu düşüncesi, klasik sosyolojide özellikle Durkheim, Weber ve Pareto'nun bireyin toplumsal değerleri içselleştirilmesi argümanının varlığıyla anlaşılabilir. Toplumsal düzenin sağlanmasında etkili olan normları içselleştiren birey, eylemlerini de buna göre düzenleme gereği hissedecektir. Bu iradeci eylem teorisi, "öznenin özgül değerlerin meşruluğunu aktif bir rızayla onayladığı bir sürece işaret etmekte"¹⁹ Ancak Parsons, bu ilişkinin tek yönlü olması nedeniyle buna karşı çıkmaktadır. Çünkü aktörün gerçekleştirdiği eylem bir sistem özelliği taşımaktadır. Onun sistemik özelliği, her edimin bir fail, amaç ve toplumsal durumlar bütününden oluşmasından ileri gelir.²⁰ Bireyler ile norm ve sistem arasında aktif bir ilişki olduğu iddiasını gündeme taşır. Pasif ilişkiye her ne kadar karşı çıksa da aslında içselleştirme ve kurumsallaşma meselesinde benzer bir görüştedir: "Eylem teorisinin bence en temel teoremi, eylem sistemlerinin *yapısının*, kültürel anlamın kurumsallaşmış (toplumsal ve kültürel sistemlerde) ve/veya içselleşmiş (kişiliklerde ve organizmalarda) kalıplarından *meydana gelmesidir*."²¹ Bu iddiadan şu sonuca varılabilir: Her eylem, bir sistem olduğu için, eylemin daha küçük alt parçaları ya da alt-sistemleri söz konusudur. Çünkü "bir eylem sistemi, aktör ile durum arasındaki etkileşimlerin düzenlenmiş halini meydana getirmektedir."²² Bu meydana geliş, birçok alt sistemin bir araya gelerek, söz konusu eylem sisteminin oluşturulması sürecini barındırır.

Parsons esasında, sistem anlayışında değişimin farkındadır. Ancak Parsons'çı işlevselcilikteki değişim meselesi Marksist düşüncedeki değişim meselesinden farklıdır. Marksizmin sistemdeki köklü değişime karşılık Parsons'çı değişim sistemin devrimsel bir değişiminden ziyade içsel ve istenilen biçimde gerçekleştirilebilir/kontrollü bir değişimi ifade eder. Değişimde çatışma göz ardı edilmekle beraber aslında üstü örtük de olsa bir çatışma vurgusu vardır. Çatışmanın ya da sisteme direnen unsurların varlığı kabul edilmekle birlikte bu unsurların sistemin hayatiyetini tehlikeye sokmadan sistem tarafından bertaraf edileceği kabul edilir. Parsons'ın sistem analizi, sistemin kendi kendini yenileyebileceği ve sürdürebileceği üzerine kuruludur. Sistem, çatışma ve düzensizlikleri kendi içsel mekanizmaları aracılığıyla aşar ve tam da bu nedenle "Parsons'çı sosyal sistem, kısaca, devridaim bir makinadır."²³ Devridaim oluş, kendini sürekli olarak yenilemeyi doğurur. Bu yenileme daha önce değindiğimiz gibi devrimsel bir süreç sonucunda gerçekleşmez, kontrollü bir farklılaşma esasına dayanır. Parsons'a göre farklılaşma, sosyal sistemdeki değişimin kontrollü ve düzenli halidir, yani Marksist devrimciliği, evrimciliğe dönüştürür.²⁴ Parsons bu değişim meselesini şöyle tanımlar: "... değişim asla sadece 'örüntülerin başkalaşımı' değildir fakat *dirençten üstesinden gelen* bir başkalaşımdır."²⁵ Onun değişim ve düzene ilişkin vurgusunu AGIL şemasında da bulabiliriz.

¹⁹ Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s. 299.

²⁰ Parsons, *The Structure of Social Action*, s. 43.

²¹ Parsons'tan alıntılan, Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, s. 300.

²² A. e., s. 300.

²³ Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, s. 353.

²⁴ A. e., s. 360-361.

²⁵ Talcott Parsons, *The Social System*, London, Routledge&Kegan Paul, 1991, s. 330.

AGIL şemasıyla Parsons şu belirlemelerde bulunur:²⁶

1. Toplumlar çevrelerine uyum sağlarlar ve ekonomi bu açıdan toplumun anahtar alt-sistemidir. Ekonomi aracılığıyla toplumsal uyum gerçekleşir. (A)

2. Toplumlar bazı amaçlar oluşturur ve peşinden gider. Bu açıdan temel toplumsal figür devletin güç uygulama yetkisidir. (G)

3. Toplumlar entegrasyona dayanır, bunu norm ve yasalarla gerçekleştirir. Toplumsal normların varlığı bireylerin de bunları içselleştirmesi aracılığıyla yaygınlık kazanır ve böylece toplumda bireyler sosyalleşmeyle belirli rol davranışlarını öğrenir ve uygular. (I)

4. Toplumlar yeniden üretmek zorunda oldukları kültürel kalıplara sahiptir. Kültürel kalıpların varlığı, toplumsal sistemlerin devamlılığını sağladığından bu kalıpların yeniden üretimi ve devamlılığı toplumsal sistemin hayatı için elzemdir. (L)

1960'ların Genel Görünümü

II. Dünya Savaşı sonrası dünya siyasetinde yaşanan dönüşüm farklı bir hal almaya başladı. Soğuk Savaşın etkisinin giderek artışı aslında var olan siyasal ve ekonomik düzene ilişkin kaygıların da belirginleşmeye başlamasına neden oldu. Amerikan dünya egemenlik sisteminin giderek sorgulandığı ve açmazlarının belirginleşmeye başladığı bu dönem, aslında tüm dünyada huzursuzluk tohumlarının yeşerdiği bir zamana denk gelmektedir. 1950'lerin sonlarına doğru Afrika'nın bazı bölgelerinde başlayan bağımsızlık hareketleri beraberinde hem var olan sisteme yönelik eleştirileri hem de sistemin kendi içinde revizyonu meselesini gündeme getirdi. Yeni tip sömürge biçimlerinin gündeme gelmesi, kalkınmacılık ve modernleşme tartışmaları dönemin hâkim konuları oldu.

Söz konusu dönemde dünyanın iki kutuplu hale gelişi giderek daha da belirginleşmeye başlamış, Sovyetler ve Amerika üçüncü dünya ülkelerini kendi yanlarına çekmek için siyasal, ekonomik ve ideolojik her alanda çalışmalar yürütmüştür. Üçüncü dünyanın saflarının belirlenmesi isteği, egemenlik alanlarının genişletilmesi kaygısının ürünüydü. Bu egemenlik alanları salt siyasal ve ekonomik tartışmalarla desteklenmek yerine bilimle, sosyal bilimlerle ve sosyolojiyle de desteklenmeye çalışıldı. Liberal dünyanın temsil ettiği Amerika, işlevselci paradigma üzerinden bilimsel alanda hâkimiyet kurmaya çalışırken, sosyalist dünyanın lideri olan Sovyetler ise Marksizm üzerinden bilimsel savaşa girmeye çalıştı. İşlevselci paradigmanın Parsons'la oluşan hâkimiyeti ve etkinliği bir yandan modernleşme tartışmalarını canlı tutmuş fakat aynı zamanda baş gösteren çeşitli toplumsal problemlere ilişkin yeterli açıklamalarda bulunamadığı eleştirilerine de maruz kalmıştır. İşlevselciliğin makro analizlere yönelmesi ve evrensel bir çareler reçetesine sahip olduğu algısı 1960'larda başlayan düzensizlik halleriyle daha da sorgulanmaya başlanmıştır. 1950 sonrası gelişen Amerika'daki sivil haklar hareketinin öğrenci hareketleriyle daha da güçlenmesi ve etki alanının genişlemesi, Vietnam Savaşı ve ona bağlı olarak gelişen savaş karşıtı hareket, siyasi suikastlar, Amerika'da devletin sosyal bilimlere yeni dünya düzeninin kurulumunda kullanması (Truva ve Camelot projeleri

²⁶ Nick Crossley, *Key Concepts in Critical Social Theory*, London, Sage Publications, 2005, s. 47-48.

mesela) gibi temel meseleler var olan işlevselci paradigmanın temel argümanlarını tartışmaya açmıştır. Amerika özelinde yaşanan ekonomik, siyasal ve kültürel kriz hali kendini sosyolojik teoride de göstermiştir. Dönemin çatışma ve değişim ortamına adapte olmada sıkıntı yaşayan işlevselciliğe karşı bir yandan revizyoncu Marksist eleştiriler yükselirken diğer yandan da Parsons dönemi ve öncesi pek de etkin olamamış sembolik etkileşimci eleştiriler gündeme gelmiştir. İşlevselciliğin sosyal değişmeye verdiği ya da veremediği cevap, işlevselciliğe içkin olan değişme ve çatışmayı göz ardı edisten kaynaklı olması işlevselciliğin krizi olarak tanımlanan tartışmaları doğurmuş ve bu tartışmalar Gouldner'ın *The Coming Crisis of Western Sociology* kitabının ardından iyice ayyuka çıkmıştır. Gouldner'ın tanımlaması aslında kralın çıplak olduğuna dair bir ilandır.

Alvin W. Gouldner Öncesi/Sonrası Kriz Tartışmaları

Gouldner 1970'te kitabını yayınladığında Amerika komünizmle mücadele halindeydi. Bir yanda Vietnam Savaşı'nın nedenleri ve etkileri tartışılırken diğer yanda üniversitelerde protesto hareketleri ve sivil haklar mücadelesi gerçekleşiyordu. Tüm bunlar Amerika'nın içinde bulunduğu güvensizlik ve kaos ortamının resmiydi. Toplumsal problem alanlarının genişliği, bu alanlara yönelik tartışmaları da güçlendirdi. David Riesman *The Lonely Crowd*'u (1950), C. W. Mills *The Sociological Imagination*'ı ve Gouldner *The Coming Crisis of Western Sociology* kitaplarını yayınladılar. Temel meseleleri, ifade edilen problem alanlarına işlevselciliğin verdiği cevapların yetersizliği idi. Tam da bu sırada Gouldner, işlevselciliğin yaşadığı krizi yüksek sesle dillendirdi. Ancak Gouldner, söz konusu durumun tam anlamıyla bir kriz olarak nitelendirilebileceği noktasında biraz kararsızdır. Hatta ona göre bu durumun kriz olarak nitelendirilmesi bile abartılmamalıdır. Çünkü sistemde sürekli olarak değişiklikler gerçekleşebilir ve her değişimi bir kriz olarak yorumlamak yanlıştır. Zira kriz halleri, sistemin bazen daha yeni bir hal almasını sağlayabilir.²⁷

Sosyolojinin yaklaşan krizi, aslında ilk defa Gouldner tarafından dile getirilmemiştir. Steinmetz ve Chae'nin 2002'de yazdıkları bir makalede, kriz tartışmasının ilk olarak 1923'te Siegfried Kracauer ve diğerleri tarafından dile getirildiği ifade edilir.²⁸ Kracauer, sosyal bilimlerde özellikle de tarih ve sosyolojide bir krizin olduğunu vurgular. Ardından, *Sociological Abstracts* dergisinin 1964-2002 yılları arasındaki sayılarında yaptıkları araştırmada toplamda en az 150 makaleyi incelemiş ve bu makalelerin tamamının Gouldner'ın çalışmasından sonra yazıldıkları ortaya konmuştur. Yani, Gouldner öncesi herhangi bir kriz tartışması sistemli olarak yapılmamıştır.

Ayrıca, "sosyolojinin sosyolojisi" tartışmaları da kriz iddialarını açıklamaya yönelik bir çabanın ürünüdür.²⁹ Sosyolojinin sosyolojisi olarak nitelendirilen bu çalışmalardan bazıları Irwing Louis Horowitz (1968) *Professing Sociology: Studies in the Life Cycle of Social Science*; Robert W. Friedrichs (1970) *A Sociology of Sociology*; Larry T.

²⁷ Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, s 341-342.

²⁸ George Steinmetz and Ou-Byung Chae, "Sociology in an Era of Fragmentation: From the Sociology of Knowledge to the Philosophy of Science, and Back Again", *The Sociological Quarterly*, Vol. 43, No. 1, 2002, s. 113.

²⁹ Edward A. Tiryakian, "Introduction to the Sociology of Sociology", *The Phenomenon of Sociology: A Reader in the Sociology*, Edt. by Edward A. Tiryakian, New York, Meredith Corporation, 1971, s. 2.

Reynolds and Janice M. Reynolds (1970) *The Sociology of Sociology*; A. Boudon (1971) *Crisis in Sociology: Problems of Sociological Epistemology*; Dick Atkinson (1971) *Orthodox Consensus and Radical Alternatives: A Study in Sociological Theory*; John O'Neill (1972) *Sociology As a Skin Trade*; Edward A. Tiryakian (1971) *The Phenomenon of Sociology* olarak sıralanabilir.

Gouldner'dan önce 1950'lerde C. W. Mills'in yürüttüğü tartışmalar da yine aynı problem alanına dikkat çekmiştir. Kriz, Mills için gelecekte olacak bir durum değil, aksine tam da mevcut olan Grand Teori-işlevselcilik nedeniyle yaşanmaktadır.³⁰ Aşırı soyutlayıcı oluşu, alana yönelmesi, ağır dili nedeniyle işlevselcilik eleştirilmiştir. Tarihi ve değişmeyi göz ardı edişi, statükoya olan bağlılığı da diğer bir eleştiri noktasıdır.

S. N. Eisenstadt'a göre sosyal bilimlerdeki kriz halinin aslında birden fazla görünümü vardır. Lokal, belirli bir ülke ya da bilim dalıyla ilgili değildir. İngiltere ve Fransa'da pozitivist, idealist ve evrimci okulların hâkimiyetinin zayıflaması; İtalya'da erken 20. yüzyılda neo-Machiavellist ve tarihselciliğin yükselişi; Almanya'da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Weimar Cumhuriyeti döneminde Marksistler, muhafazakârlar ve liberaller arasındaki tartışmalar hep bu kriz halinin farklı yansımaları olarak değerlendirilmiştir.³¹ Ancak Eisenstadt da Gouldner gibi düşünür: Sosyolojideki kriz tartışmaları onun önünü kapamak yerine ona yeni bir tartışma alanı ve çözüm yolları sunacaktır.³²

Sosyolojideki kriz tartışmaları kendini hem epistemolojik, hem metodolojik hem de ontolojik alan üzerinden gösterir. Aslında krizin salt epistemolojik, salt metodolojik ya da salt ontolojik olduğunu söylemek sosyolojide söz konusu olan kriz halini bütüncül bir perspektiften görmeyi engeller. Çünkü kriz tek boyutlu bir kriz değildir. Bu bağlamda Raymond Boudon'a göre sosyolojinin epistemolojik açıdan yaşadığı krizi şu şekilde başlıklandırabiliriz:³³

1. Nesnesinin tanımlanması problemi
2. Aşırı betimleyici oluşu
3. Epistemoloji ve teoriden çok alana yönelmesi, survey ve dataları aşırı önemsemesi

Boudon, bu belirlemeleri krizin bazı yönlerini açıklamada kullanırken, aslında her kriz halinin bir yok oluş anlamına gelmediğini vurgular. Zira krizler bünyesinde yeni bir oluşu da barındırır. Aynı zamanda yeni bir paradigmanın ortaya çıkışı diğer paradigmanın işlevsiz olduğu anlamına da gelmemekte, sadece popüleritesinin azaldığını göstermektedir. Nitekim Boudon için "sosyoloji, diğer bir deyişle, az ya da çok, sürekli olarak bir kriz durumuyla tanımlanır."³⁴ Dolayısıyla kriz hali aslında sosyolojinin tabiri caizse kimliğinin bir parçasıdır. Boudon bu kriz haline yine aynı çalışmasında bazı çözüm önerileri de getirmektedir. Bunlar:

³⁰ Ralph M. Faris, "Reflections of Crisis", *Crisis and Consciousness*, Edt. by Ralph M. Farris, Amsterdam, B. R. Grüner Publishing, 1977, s. 134.

³¹ S. N. Eisenstadt and M. Curelaru, *The Form of Sociology: Paradigm and Crisis*, New York, John Wiley&Sons, Inc, 1976, s. 321.

³² S. N. Eisenstadt, "Some Reflections on the Crisis in Sociology", *Sociological Inquiry*, Vol. 44, No. 3, 1974, s. 156.

³³ Raymond Boudon, *The Crisis in Sociology: Problems of Sociological Epistemology*, Translated by. Howard H. Davis, London, The Macmillan Press, 1980, s. 3-9

³⁴ A. e., s. 13.

1. Sosyolojinin bir kriz yaşadığının kabulü
2. Genel teorik çerçeve ve odaklanılan alan arasında birleşme ya da çoğul paradigmaların varlığının kabulü
3. Tek bir paradigmanın etkili olduğu kavramsal ve dogmatik bakış açısından kurtulma
4. Sosyolojinin bizzat içsel bir eleştiri yapması ve kendine yönelmesi

İktidarla yakın bağlar kuran sosyolojinin aynı zamanda bu yakın ilişki nedeniyle de sorunlu bir alana dâhil olduğu da iddia edilmiştir. Irving Louis Horowitz, *The Decomposition of Sociology* çalışmasında bu problem üzerinde durmuştur. Horowitz'e göre sosyolojinin 1960'lardan sonra artan ölçüde politikayla bağ kurması sosyolojiyi ısmarlama çalışmalara itmiş, aşırı uzmanlaşmış, daha içsel-mikro konulara yöneldiği için büyük resmi göremez hale gelmiş ve sosyolojide bir parçalanma yaşanmıştır.³⁵

Gouldner'ın Kriz Tartışması

Gouldner'a göre, kriz, işlevselciliğin krizidir. Gouldner'ın *The Coming Crisis of Western Sociology* (Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi) çalışması temelde iki bağlamda değerlendirilebilir.³⁶ Bağlamın ilki, kitabın sosyolojiyi iki kısma ayırması ve sosyolojinin tarihine ilişkin yaptığı vurgudur. Bu tarihsel analiz Parsons'çı işlevselcilik ve Marksizm arasındaki ayrımın tanımlanmasına dairdir. Gouldner bunu *Akademik Sosyoloji* (işlevselcilik) ve *Marksizm* olarak ikili bir ayrım şeklinde ortaya koymuştur. *Akademik sosyoloji*, Amerika'da özellikle Parsons ve öğrencilerinin temsil ettiği işlevselciliği, *Marksizm* ise Sovyetler Birliği'nde hâkim olan Marksist düşünceyi ifade eder. Bir yandan işlevselcilik ve Marksizmin genel görüntüsünü verirken diğer yandan da işlevselciliğin yaşadığı krizin kaynak ve alternatif okumalarını verir. Bağlamın ikinci kısmı ise, krize yönelik çözüm önerisinden oluşmaktadır. Çözüm önerisi olarak *refleksif sosyoloji* üzerinde durmaktadır. Buna ilerde değinilecektir.

Akademik sosyoloji ve Marksizm arasındaki bu ayrım, toplumsal yapıdaki dönüşüme verilen karşılığa göre şekillenmiştir. Her ne kadar işlevselciliğin düzene ilişkin vurgusu ağır bassa da Marksizm de benzer şekilde bir düzen ihdas etmeye çalışır. Ancak bu düzene ulaşma yollarında farklılıklar söz konusudur. Akademik sosyoloji-işlevselcilik, Amerikan toplumunda baş gösteren şehirleşme, endüstrileşme, suç oranlarının artışı gibi meselelere sosyal reform eliyle bir çözüm bulmaya çalışırken revizyonist bir bakış açısı benimser. Amerikan üniversitelerindeki düşünce ikliminin geliştirdiği bir sosyoloji türü olarak görür. Buna karşın Sovyetler'de hâkim olan Marksist düşünce ise, toplumsal formasyonlar üzerinden bir tartışma yürüterek, toplumda hüküm süren eşitsizlikler üzerine köktenci, çatışma ve değişim eksenli bir dönüşümden yanadır. Dolayısıyla işlevselciliğin düzen savunusuna karşı Marksizm çatışma ve değişimi esas alır.

³⁵ I. Louis Horowitz; *The Decomposition of Sociology*, Oxford University Press, New York, 1994.

³⁶ Gouldner, neredeyse bütün çalışmalarında bu tür bir ayrıma ya da dikotomiye gitmiştir. Gouldner'ın bu dikotomik anlayışı için bkz. Berivan Binay, "Alvin Ward Gouldner'ın Eleştirel Sosyolojisi", *6. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı: Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar* (iç.), Ekim 2009, Aydın, s. 113-131; Randall Collins, *Sociology Since Midcentury: Essays in Theory Cumulation*, Academic Press, New York, 1981, s. 315-321.

Gouldner, sosyolojiyi, tarihsel olarak dönemlere ayırır. Gouldner'a göre sosyoloji tarihi 4 ana döneme ayrılabilir. *Birinci dönem, sosyolojik pozitivizm* olarak nitelendirildiği Comte ve Saint Simon'un öncülük ettiği 19 yüzyılın başlarıdır. *İkinci dönem*, 19. yüzyılın ortasında etkin olmaya başlayan İngiliz, Alman ve Fransız düşüncelerinin sentezini gerçekleştirmeye çalışan *Marxizm*'dir. *Üçüncü dönem, klasik sosyoloji* dönemidir. Bu dönem, 19. yüzyılın sonlarından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreyi kapsar ve bu dönemde sosyolojik pozitivizm tam bir hâkimiyet alanı kazanır. Durkheim, Pareto ve Weber gibi sosyologlar bu dönemin klasik olarak nitelendirilmesine katkıda bulunmuştur. *Dördüncü dönem* ise, Parsons ve Robert K. Merton, Kingsley Davis, Wilbert Moore gibi Harvard'lı öğrencilerinin de katkıda bulunduğu *yapısal-işlevselcilik*dir.³⁷ Bu dönemde, Fransız işlevselciliği ve Alman romantizminin bir sentezi söz konusudur.

Sosyolojide yaptığı bu dönemlendirmeden sonra Gouldner, yapısal-işlevselciliğin Chicago'dan 1940'larla birlikte Harvard'a kaydığını ifade eder. Bu kayma aynı zamanda sosyolojideki kriz söyleminin de temellerini atar. Gouldner, sosyolojideki kriz söyleminin aslında 1960'larda başladığını, bunda da 1960'lardaki aktivist ruhun önemli bir etkisi olduğunu savunmuştur. 1960'ların öğrenci ve sivil haklar hareketi işlevselci düzen anlayışının, yerini çatışmaya bırakmasına neden olmuştur. Toplumun şiddetli bir çatışmayla karşılaşması, var olan toplumsal düzenin işlevselci şekilde tanımlanan aktör tarafından kabul edilmeme gerçeğini de gündeme taşımıştır. Bireyin toplumsal norm ve değerlerden uzaklaşması ve bunlara yönelik eleştirilerini eylem düzeyinde gerçekleştirmesi işlevselciliğin pasif ve düzene uyan bireyinin sorgulanmasını sağlamıştır. Garfinkel'in "kültür budalası"³⁸ olarak tanımladığı Parsons'çı bireyin toplumda bir karşılığının olmadığı, toplumsal norm ve değerleri sorgusuz kabul etmediği görülmüş oldu.

Genel olarak bakıldığında Parsons'a yönelik eleştiriler toplumun çatışmalardan uzak oluşuna duyduğu inanç, eşitsiz güç dağılımını göz ardı etmesi, toplumsal değişmeyi açıklayamaması dolayısıyla muhafazakârlık eleştirisi ve pasif bir birey tanımlaması ve tarihten uzak oluşu üzerinden yapılır.³⁹ Gouldner, Parsons'ın aşırı ahlakçı oluşunun toplumsal resmi anlamada yetersiz kaldığını ifade eder. Bu ahlakçılık, din, güç ve baskı ve toplumsal düzen problemiyle ilgilidir.⁴⁰ Parsons'ın bu alanlara verdiği önem, değişme söz konusu olduğunda etkisiz kalmaktadır. Bu nedenle de Gouldner, Parsons'ın teorisine çeşitli itirazlar yöneltir. Bunları 3 başlık altında toplayabiliriz: 1. Özneye vurgu yapmama, 2. Toplumsal düzene aşırı vurgu, 3. Çatışmaya değinmemesi.

İşlevselciliğin var olan durumu açıklamada yaşadığı açmaz, çatışma ve değişimi görmezden gelmesinin bir sonucu olarak okunmalıdır. İşlevselciliğin 1960'lara kadarki yükselişinin ardından gerileyişi "insan toplumunun incelenmesindeki karşıt iki vurgu arasında bir

³⁷Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, s. 88-163.

³⁸ Garfinkel, bu eleştiriyi Parsons'ın pasif birey algısına karşı yöneltir. Garfinkel'e göre birey toplumsal norm ve değerleri sorgulamadan almaz, buna sosyalleşme esnasında çeşitli anlamalar katarak kabul eder. Bu nedenle de Parsons'ın tanımladığı bireyi "kültür budalası" olarak tanımlar. Harold Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology*, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1967, s. 68.

³⁹ Cuff, Sharrock ve Francis, *Sosyolojide Perspektifler*, s. 110.

⁴⁰ Alvin W. Gouldner, "Remembrance and Renewal in Sociology", *For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today*, New York, Basic Books, s. 73.

salınma hareketi olarak görülebilir, bir yandan yapısal süreklilik, karşılıklı bağlantılılık, kültürel birlik üzerinde ısrar edilmekte, bir yandan da süreksizlik, değişme eğilimleri, çatışan çıkar ve değerler üzerinde (...) daha büyük bir kavramsal açıklığa ve sistemleştirmeye de erişebilmektedir.”⁴¹

Peki, sosyolojideki krizi ortaya çıkaran-tartışmaya açan nedenler nelerdir? Gouldner’a göre sosyolojideki krizin nedenleri şu şekilde sıralanabilir:⁴²

Ayrı kutuplarda yer alan işlevselcilik ve Marksizm arasında zamanla yaşanan yakınlaşma. Amerika’nın 1960’larda yaşadığı bunalım halinin salt siyasal alanda değil aynı zamanda ekonomik ve sosyo-kültürel alanda da bir kriz haline neden oluşu aslında kapitalist sistemin sık sık yaşadığı krizlerdendir. Ancak bu kriz hali sadece Amerika için değil aynı zamanda Sovyetler için de geçerlidir. Sovyet toplumunda da II. Dünya Savaşı sonrası sosyolojinin dönüşen toplumu anlamada yaşadığı sıkıntı farklı sosyoloji ekolleri arayışını hızlandırdı. Her iki sosyoloji küresinde yaşanan toplumu anlayamama hali benzer refleksler doğurarak, iki sosyoloji arasındaki yakınlaşmayı arttırmıştır. Bu yakınlaşma Frankfurt Okulu, A. Gramsci, L. Althusser, G. Lukacs gibi isimlerle gerçekleşti.⁴³ Ayrıca değişim sosyolojisi çalışmalarında W. E. Moore ve N. J. Smelser’in radikal olmasa da Marksist bir perspektif benimsemesi aradaki yumuşamayı iyice etkiledi, yani “kısaca sosyal değişim analizi, ciddi şekilde işlevselciliğin Marksizmle etkileşmesine yol açtı.”⁴⁴ Sovyetlerdeki etkilenme ise, özellikle Polonya’daki sosyologların çabalarıyla gerçekleşti. Toplumda düzeni sağlama noktasında Parsons’ın vurguladığı etik ve öz denetime yoğunlaşan Sovyet sosyologları, ‘ruhsal yaşam’ı ahlakın karşısına tuttular. Parsons’ın denge ve düzen formülasyonu en dikkat çeken özelliğiydi ve bu sayede işlevselcilik Doğu Avrupa’ya yerleşti.⁴⁵ Bu dönemde Merton’un *Sociology Today* çalışması Sovyet sosyologlar tarafından Rusça’ya çevrildi.

İşlevselciliğin yetersizliğine vurgu yapan ve bu tür bir işlevselciliğin toplumsal koşulları anlamadasorunlar yarattığını dillendiren ve giderek işlevselci paradigmadan kopan yeni yetişen sosyologların varlığı: İşlevselciliğin toplumsal dönüşümü anlamada yetersizliğine vurgu yapan sosyologların varlığı, giderek Grand Teori olarak nitelenen Parsons’çı kuram yerine daha orta-boy kuramları gündeme getirir. Kısmen de olsa Merton’ın çatışma ve açık işlev-gizil işlev vurguları işlevselciliğin yeni bir hal almasını sağlar. Ayrıca işlevselciliği ve Marksizmi çatışma kuramı adı altında birleştirmeye çalışan yeni nesil sosyologların yetişmesi de önemli bir eleştiri kaynağı yaratmıştır.

Refah devletinin gelişimiyle düzen yerine eşitlik-özgürlük gibi temel hak talepleri ve araştırmaların yapılması: Refah devleti uygulamalarının sosyolojinin hem gelişmesi hem de sınırlanmasındaki rolüne daha önce değindik. Ancak 1960’lardaki refah devleti politikalarının sosyoloji için yeni bir döneme işaret ettiğini belirten Gouldner, devlet destekleriyle sosyologların yeni fırsatlarla karşılaştıklarını, farklı olanla gerçekleşen bu karşılaşma teorideki açmazlarında farkına varılmasını sağlamıştır.

İşlevselciliğin yetersizliğine vurgu yapan alternatif teorilerin gelişimi- teorik çok merkezlilik(Homans, Garfinkel, Goffman’ın katkıları): Gouldner, Homans, Garfinkel ve

⁴¹Tom Bottomore ve Robert Nisbet, “Giriş”, Çev. Mete Tunçay, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Edt. Tom Bottomore ve Robert Nisbet, Yay. Haz. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, Ankara, Ayraç yayınevi, 1997, s. 11.

⁴²Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, s. 410.

⁴³A. e., s. 450.

⁴⁴A. e., s. 352.

⁴⁵A. e., s. 455-458.

Goffman'ın teorik açıklamalarını değerli görmekte beraber yetersizliklerine vurgu yapar. Her üç düşünür de işlevselciliğin birey algısına eleştiriler yöneltirken işlevselciliğin yerini tutabilecek güçte bir açıklama düzeyi oluşturamamışlardır.

Gouldner, sosyolojideki diğer bir problem alanı teori ve pratik arasındaki uçurumun genişliğidir. Sosyoloji, toplumsal inşayı gerçekleştirirken yanlış bir bilinç geliştirmiştir. Bu nedenle de toplumsal anlama ve inşa etmede problemler yaşanmaktadır. Toplumu yeniden inşa etmek için de yeni bir bakış açısı, teori ile pratiği bir arada değerlendiren bir yaklaşım gereklidir. Gouldner bu amaca ulaşmak için önce 1940'lar ortasında *Citizen's Social Research Council*'e üye olur ve ardından 1946'da *Ideas For Action* dergisini çıkarır ve editörlük yapar.⁴⁶ Bu derginin amacı da ileride çıkaracağı dergiden farklı değildir: Yeni bir toplum kurma çabası. 1974 yılında *Theory & Society* dergisini kurdu ve buna başkanlık etti. Gouldner'a göre bu girişimin doğuşu toplumsal koşulların bir getirisiydi. *Zamanın çocuğu* olan *Theory & Society* "sosyal teori ve sosyolojinin bölüm ve kurumsal yaşamın tükendiği ve sıkıştığı bir zamanda doğdu."⁴⁷ Bu dergiyle amacı, teori-pratik arasındaki ayrışmayı azaltmak ve yeni bir toplumun tohumlarını atmaktır.⁴⁸ Teori ve pratik arasındaki kopukluğun toplumu anlamada sorunlar yarattığına inanır. Çünkü ne teori olmadan pratik anlamlıdır ne de pratik olmadan teorinin bir anlamı vardır. Bunu toplum yaratımı, eleştirisi ve sosyal teori tartışmasında şu şekilde ifade eder: "Tüm toplumlar, kısmen sosyal bir teorinin ürünüdür ve tüm teoriler de toplumun sosyal bir ürünü. Bu nedenle, birileri yanlış bir bilince sahip olsa ya da bunun mümkün olduğunu düşünse bile, birini diğeri olmadan eleştirmek mümkün değildir."⁴⁹ Toplum ve teori arasındaki bu karşılıklı etkileşim hali toplumsal bilginin ve yapılanmanın toplum içinde oluştuğu anlamına gelir. Oysa Gouldner'a göre sosyolojik pozitivism bilginin toplumsal olanın bir ürünü olduğunu, toplumsalın içinden çıktığını kabul etmez.⁵⁰ Hâlbuki onun refleksif sosyolojisi, bilginin toplumsalın yanında tarihten bağımsız olarak da inşa edilemeyeceği ve bu inşa sürecinde öznenin aktif katılımının gerektiğine dayanır. Dolayısıyla Gouldner'ın sosyoloji anlayışı, hâkim sosyolojik düşünceye/sosyolojik pozitivism'e bir meydan okumadır.⁵¹

Gouldner, sosyolojik pozitivism'in temelindeki birçok iddiasına karşı çıkar. Bu iddialardan biri 'değer-bağımsızlık (value-free)'tir. Değer-bağımsız bir sosyolojiyi mit olarak değerlendiren Gouldner⁵², bilimsel çalışmaların asla değerden bağımsız olamayacağını buna karşı yapılan her tür çalışmanın değer yüklü olduğunu savunur. "Toplumsal dünya, Gouldner'ın bakış açısından, tarih dışı, verili bir şey değil, özne tarafından yaratılan ve aynı zamanda özneyi yaratan dinamik, tarihsel bir

⁴⁶ Dennis H. Wrong, "A Note on Marx and Weber in Gouldner's Thought", *Theory and Society, Special Issue in Memory of Alvin W. Gouldner*, Vol. 11, No. 6, 1982, s. 900.

⁴⁷ Alvin W. Gouldner, "Toward the New Objectivity: An Introduction to Theory and Society", *Theory and Society, Special Issue in Memory of Alvin W. Gouldner*, Vol. 1, No. 1, 1974, s. i.

⁴⁸ Charles Lemert, Paul Piccone, "Gouldner's Theoretical Method and Reflexive Sociology", *Theory and Society, Special Issue in Memory of Alvin W. Gouldner*, Vol. 11, No. 6, 1982, s. 746.

⁴⁹ Gouldner, Alvin W., "The Politics of the Mind", *For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today*, New York, Basic Books, 1973, s. 84.

⁵⁰ Alvin W. Gouldner, "The Norm of Reciprocity", *For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today*, New York, Basic Books, 1973, s. 226-259.

⁵¹ James Chriss, *Alvin W. Gouldner: Sociologist and Outlaw Marxist*, London, Ashgate Publishing, 1999, s. 84.

⁵² Gouldner, Alvin W., "The Myth of a Value-Free Sociology", *Social Problems*, Vol. 9, No. 3, 1962, s. 199-213.

varlıktır.”⁵³Çalışma konusunun yanında araştırmayı yapan bilim adamı da kültürel veya kişisel değerlerle donanmış halde çalışır ve bu nedenle de değerler sürekli olarak bilimle iç içedir. Değer-bağımsızlık miti, Gouldner için, bilimde hâkim olan bazı grupların bir mitidir ve bu mit sayesinde bazı çıkarlar savunulur ya da ön plana çıkarılır.⁵⁴ Belirli bir grubun miti olduğundan bu grubun değerleri üzerine inşa edilir ve tüm sosyologların uyması gereken bir dizi düşünce ve rol tanımına ulaşılır.

Değer ve bilim arasında kurduğu ilişkiyi toplumla bilim arasındaki tüm ilişkilere uygular. Diyalektik düşünceyle hareket ederek, sosyolojik pozitivistimin özne-nesne ayırımına karşı çıkar. Öznenin-aktörün toplumsal dünyanın dışına itilmesine karşı çıkarken, toplumla öznenin diyalektik bir ilişkiyle birbirlerini inşa ettiklerini savunur. Bu inşa sürecinin farkına varması için de öznenin kendi farkındalığını görmesi gerekir. Eleştirel düşünceye dayanan bu anlayış, Gouldner için, kişinin ya da sosyologun hem içinde bulunduğu topluma hem de araştırmaya dair eleştirel bir tutum sergilemesini gerektirir. Eleştirel tutum sayesinde toplumun pasif birer alıcı olmaktan çıkan birey, toplumun kurulumuna bilinçli bir şekilde katkı sağlar hale gelir. Bu özgürleşmeci anlayış, Gouldner’la Frankfurt Okulu arasındaki ilişkinin bir yansıması olarak okunabilir.

Sosyolojinin ontolojik kökenlerine yönelen Gouldner, araştırma tekniklerinden çok ontolojik bir tahlile girer.⁵⁵ Sosyolojik pozitivistimin nesnelcilik anlayışına karşı olarak bilimde nesnellığı savunurken refleksif sosyolojisini nesnelciliğin karşıtı olarak kurar. Dolayısıyla sosyolojik pozitivistime karşı tavır alır. Ancak bu, refleksif sosyolojinin Marksizme karşı olmadığı anlamına gelmemelidir. Refleksif sosyoloji kendisinden önce gelen sosyoloji anlayışının -işlevselciliğin- muhafazakâr ve baskıcı karakterini yok etme ve sosyolojide özgürleşmeci bir anlayışı oturtmayı amaç edinir.⁵⁶

Refleksivite, Türkçe’ye dönüşürlülük, düşünümsellik, yansıma gibi şekillerde çevrilirken, Hüsamettin Arslan da Steve Woolgar’ın *Bilim: Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir Deneme* kitabının çevirisindeki dipnotunda Türkçe’deki hiçbir anlamın, esasında refleksiviteyi tam olarak karşılamadığını belirtir.⁵⁷ Refleksivite, dil, düşünce ya da bir disiplinin kendi üzerine düşünmesi, kendine yönelmesi olarak tanımlanır.⁵⁸ Refleksivitenin sosyal bilim alanında karşımıza çıkışı ise bir sosyal bilim dalının/disiplininin araştırma konusu veya nesnesini incelerken kullandığı perspektifi kendi yöntem ve metodu üzerine düşünürken de kullanmasıdır. Böylelikle, kendi perspektifi üzerine gerçekleştirdiği düşünme ve sorgulama, refleksif olduğunu gösterir. Refleksif olma hali, disiplinin kendi kendisiyle hesaplaşması-yüzleşmesi demek olduğundan, aynı zamanda kendini yeniden gözden geçirmesini de beraberinde getirir. Sözelimi sosyolojinin sosyolojisi, refleksif bir eylemdir ki sosyolojideki hâkim

⁵³ Binay, “Alvin Ward Gouldner’in Eleştirel Sosyolojisi”, s. 125.

⁵⁴ Gouldner, “The Myth of a Value-Free Sociology”, s. 199.

⁵⁵ Binay, “Alvin Ward Gouldner’in Eleştirel Sosyolojisi”.

⁵⁶ Göran Therborn, *Science, Class and Society: On the Formation of Sociology and Historical Materialism*, London, NLB, 1976, s. 21.

⁵⁷ Steve Woolgar, *Bilim: Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, Çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999, s. 46.

⁵⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2005, s. 1413.

paradigmaların kendisi üzerine düşünülmesi ve eleştirilmesi bu bağlamda gerçekleştirilir.

Sosyolojinin toplumsal açıklayamaması halini aşmak için teori-pratik arasındaki uçurumu kapatmaya çalışan Gouldner, yeni bir toplum yaratmak için yeni bir sosyolojinin imkânlarını tartışmaya açar. Gouldner'ın refleksif sosyolojideki amacı öznenin hem kendi hem de toplumun zayıf yanlarıyla güçlü taraflarını görmesini sağlamaktır.⁵⁹ Öznenin ya da aktör bu sayede değiştirme gücüne vurgu yapar. "Gouldner'a göre toplumsal bilim, insanın nesne olmaktan kurtulup, daha gönüllü (voluntary) eylemde bulunmayı beceren kişi olmasına yardım etmelidir."⁶⁰ Var etme, yaratma gücü olan birey, refleksif sosyolojide sosyal gerçekliğin dışında değil, bizzat içindedir. Sosyal gerçeklikten etkilenen, pasif bir birey olmaktan ziyade, bu sosyal gerçekliği yaratan, değiştiren ve dönüştüren bir güce ve niteliğe sahiptir. Sosyal gerçeklikle kurduğu bu bağlantı Gouldner'ın refleksivite düşüncesindeki metodolojik düalizme ve/veya nesne ve özne arasındaki ayrıma yönelik itirazını da ortaya koyar. Çünkü Gouldner'a göre, araştıran özne ve araştırılan nesne arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur ve bu karşılıklı ilişkiyle iki gerçeklik de birbirini inşa eder.⁶¹

Bireyi, eylemde bulunan yani eyleyen olarak gören Gouldner, bu aktörün var olan değiştirme kapasiteni öne çıkarır. Her insanın belirli bir akıl yetisine ve diğer insanları anlayabilecek bir kapasiteye sahip olduğunu savunurken, aynı zamanda toplumsal yapılar tarafından sınırlandırılan bir aktöre de gönderme yapar. İçgüdüler, tarihsel ve kültürel sınırlarla bireyler aynı zamanda sınırlandırılır da.

Hem Parsons'a hem de Marks'a eleştirel yaklaşıma çalışan Gouldner, refleksif bir sosyoloji inşa etme çabasıdadır. Refleksif sosyoloji bir yandan eleştirelken bir yandan da radikal bir niteliğe sahiptir. Sosyolojinin amaçladığı yeni toplumun, var olan işlevselci düzen anlayışıyla yaratılamayacağını savunur. Toplum, mevcut düşünce sistemiyle değiştirilemez, bu nedenle de radikal bir bakış açısının varlığı hayati önemdedir. Toplumun ve dolayısıyla hâkim sosyolojinin radikal bir anlayışla değiştirilebileceğini savunan Gouldner'a göre, refleksif sosyolojinin tarihsel misyonu, sosyoloğun, gündelik yaşam ve çalışmalara yeni bir duyarlılıkla karşılık vermesidir.

Kısaca refleksif sosyolojiyi şu şekilde özetlemek mümkündür:⁶²

1. Refleksif sosyoloji araştırmanın yürütülmesi yanında sosyoloğu dönüştürecek yeni bir praksisin oluşmasıdır.
2. Refleksif sosyolojinin temel amacı, belirli bir zaman ve mekânda, sosyoloğun hem kim ve ne olduğunun farkına varmasını sağlamak hem de sosyal rol ve kişisel praksisinin bir sosyolog olarak çalışmalarını nasıl etkilediğini derinleştirmektir.
3. Toplumsalın ve diğerinin bilgisine ulaşmaya çalışırken aynı zamanda kendiliğin farkına da varmasını sağlar.
4. Refleksif sosyolojiyle sosyolog, her tür bilgiye karşı açık bir duruma gelerek bu farkındalığı içselleştirmeye çalışır.

Gouldner'ın bu belirlemelerine şunlar da eklenebilir:

⁵⁹ Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, s. 60.

⁶⁰ Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Hayriye Erbaş, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993, s. 354.

⁶¹ Gouldner, *The Coming Crisis of Western Sociology*, s. 493.

⁶² A. g. e., s. 494-495.

5. Özne ve nesne farklı iki gerçeklik olmanın aksine birbiriyle diyalektik ilişki içinde olan gerçekliklerdir ve bu diyalektik ilişki onun inşacı karakterinin gereğidir.
6. Teori de sosyolog da değer yüküdür.
7. Toplumun anlaşılması tarihsel bağlamın değerlendirilmesi ve eleştirel düşünceyle mümkündür.

Tabii bu noktada Gouldner'a çeşitli eleştiriler de yöneltilmiştir. Randall Collins'e göre, Gouldner'ın çalışmasının başlığı çok geniştir. Çünkü başlığa göre fenomenolojiden neo-Weberciliğe ve neo-Marksist çatışmacılığa kadar geniş bir alanı irdelemeliyken Gouldner, sadece Parsons ve kısmen de Marks üzerine yoğunlaşır.⁶³ Bu nedenle *Batı Sosyolojisinin Yaklaşan Krizi* demek yerine *İşlevselci Kuramın Krizi* demek daha doğru olacaktır. Diğer bir eleştiri ise 'yaklaşan kriz' tanımınadır. Zira Collins'e göre, işlevselciliğin krizi yaklaşmamakta aksine o an yaşanmaktadır. Son yirmi yıldır, kriz zaten söz konusudur. Oysa Gouldner, bu krizin sanki daha ileri bir zamanda gerçekleşeceğini ifade eder. Collins, işlevselciliğin kriz halini zaten uzun bir zamandır yaşadığını savunur. Ayrıca diğer bir eleştiri ise Richard J. Bernstein'dan gelir. Bernstein'a göre Gouldner'ın tartışması aslında bütünü küçük bir parçasına dair bir fikir vermektedir. Kriz, Batı dünyasında salt sosyolojide değil, aksine tüm toplumsal alanlarda kendini gösteren bir krizdir. Dolayısıyla Gouldner kriz meselesini salt sosyoloji ile sınırlamış ve diğer kriz alanlarını gözden kaçırmıştır.⁶⁴

Sonuç ve Değerlendirme

1960'larda özellikle Amerika'da görülen değişim isteğinin işlevselciliğe yansması, Gouldner'ın açıkladığı gibi bir yandan farklı sosyoloji akımlarını doğururken diğer yandan var olan işlevselci ve Marksist paradigmalarda arasında bir yakınlaşmayı getirmiş, bu da Batı sosyolojisinin krizi olarak nitelendirilmiştir. Amerika'daki protesto hareketleri normlara uyum sağlayacağı düşünülen 'iyi birey' düşüncesini yerle bir etmiş, bunun karşısına da çatışma ve değişim isteğinin ne kadar güçlü olduğunu çıkarmıştır. Yeni bir kimlik ve alan talebinde bulunan siyahi ve öğrenci hareketleri Vietnam savaşının neden olduğu savaş karşıtı hareketle daha da güçlenmiş ve siyasal alanda yönetimi zor durumda bırakan bir güç elde etmiştir. Toplumdaki bu değişim isteğine cevap vermede işlevselciliğin yaşadığı problem aynı zamanda kriz hali olarak nitelendirilmiştir. Yani, *sosyolojinin krizi, Amerikan işlevselciliğinin krizidir*. Burada Gouldner da benzer bir belirlemede bulunarak kriz halinin aslında işlevselciliğin krizi olduğunu ifade etmiştir. Bu bakış açısında, K. Davis'in sosyoloji ve işlevselciliği bir tuttuğu bakış açısının etkisini görmekteyiz. Davis nasıl ki sosyolojiyi işlevselcilikle bir tuttuysa, Gouldner da benzer bir tavır takınır. Bu düşüncede sosyolojide hâkim paradigmanın işlevselcilik oluşu şüphesiz temel etkidir.

Teorik ya da doktrinel açıdan kriz, ya içsel yetersizliklerden ya da yeni durum karşısında sistemin kategorilerinin yetersiz kalışından kaynaklıdır.⁶⁵ Bu yetersizlik

⁶³ Randall Collins, *Sociology Since Midcentury: Essays in Theory Cumulation*, New York, Academic Press, 1981, s. 317.

⁶⁴ Richard J. Bernstein, "Critique of Gouldner's 'The Coming Crisis of Western Sociology'", *Sociological Inquiry*, Vol. 42, No. 1, s. 67.

⁶⁵ N. Birnbaum, "The Crisis in Marxist Sociology", *Radical Sociology*, Eds. J. D. Colfax and J. L. Roach, New York, Basic Books, 1971, s. 108.

sosyolojinin kendi üzerine düşünmeyi yani kendisini kendi araştırma objesi olarak görmeyi unutmaması nedeniyledir.⁶⁶

Parsons'ı işlevselciliğin değişme, çatışma ve bireye ilişkin argümanları, 1960'ların dünya genelinde yaşanan çatışma halini açıklama kabiliyetine sahip olmadığı söylemlerini doğurmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşıyla başlayan Amerikan sosyolojisinin ana akım sosyoloji haline gelişi, Avrupa sosyoloji geleneğinin ağırlığını kaybetmesine neden olmuştur. Amerikan sosyolojisinin güç kazanmasının nedeni salt Parsons'cı bir işlevselcilikten kaynaklı değildir. Zira, dünya egemenlik ilişkilerinin Amerika lehine değişmesi, bilimde olduğu kadar diğer tüm kürelerde de benzer bir egemenliği doğurmuştur. Buna bağlı olarak da sosyolojinin Avrupa ağırlıklı egemenliği yerini Amerikan etkisine bırakmıştır. Ancak burada kastedilen Avrupa sosyolojisinin etkisinin hiç kalmadığı değildir. Zaten daha önce de vurguladığımız gibi, Parsons, Avrupa sosyolojik teorisinin Amerikanlaşmasını sağlamıştır, yani Avrupa'lı atalarını yeniden yorumlamıştır. Bu bağlamda, Amerikanlaşan Avrupa sosyolojik teorisi, doğal olarak Amerika'nın yaşadığı her türlü dönüşümden etkilenmiştir. Siyasal alanda meydana gelen dönüşüm, teoride de yeni bir alanı açmış ve kriz hali kendini sosyolojide de göstermiştir. Ancak bu kriz, Gouldner öncesi dile getirilmiş olsa da sistemli bir tartışma gerçekleştirilmemiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi, kriz hali üstü örtük de olsa Gouldner'dan önce dile getirilmiştir, fakat bu durumun siyasal ve ekonomik alanla ilişkisi uygun bir ortamda olmadığı için çok da yankı uyandırmamıştır. Gouldner'ın krizi dile getirdiği dönem, Amerika'nın siyasal ve sosyal birçok alanda sıkıntılı bir dönemine denk gelmiştir. Bu durum da Gouldner'ın işlevselciliğe yönelik eleştirisine ayrı bir önem atfedilmesini sağlamıştır. Dönemin çatışma haline cevap üretemeyen Parsons'a karşı, Gouldner, krize ilişkin bazı kaynakları ortaya koymuştur. *İşlevselcilik ve Marksizm arasındaki yakınlaşma, düzen yerine eşitlik ve özgürlük gibi taleplerdeki artış, işlevselciliğe yönelik içsel eleştiriler ve alternatif teorilerin ortaya çıkışı* kriz halini derinleştiren etkenler olarak sıralanmıştır. Sosyolojinin refah devleti politikalarına olan bağlılığı da krizin diğer bir katalizörü olmuştur. Refah devleti politikalarıyla alana yönelen ve dolayısıyla siyasetle aşırı derecede haşır neşir olan sosyoloji, bazı bölgelerde çeşitli projelerde kullanılmış ve giderek daha çok 'ısmarlama projeler'e yönelmiştir. Sosyolojinin bu halinden rahatsız olan bazı sosyologlar da tepki olarak radikal sosyoloji gibi hareketlere katılarak daha Marksist bir perspektifle sosyolojiyi yeniden yorumlamaya çalışmıştır. Tüm bunlar, alternatif bir düşünce akımının doğmasını sağlarken aynı zamanda Parsons öncesi bazı düşünce akımlarının (Mead gibi) da güç kazanmasını sağlamıştır.

Ayrıca Gouldner'a göre, *teori-pratik arasındaki kopukluk* da sosyolojinin elini zayıflatan nedenlerden bir diğeridir. Bu kopukluğu gidermek için, yeni bir sosyoloji anlayışı geliştirmek gerekmektedir. Bunun için de *refleksif sosyolojiyi* savunur. Refleksif sosyolojiyle sosyologun hem topluma hem de icra ettiği bilimsel aktiviteye karşı bir bilinç elde etmesi amaçlanır. Bilimsel uğraşın değer bağımsız olmadığının farkında olmalıdır. Bu bilince ulaşmada radikal bir tavır takınması gereklidir. Zira var olan sosyolojik perspektifle bunu gerçekleştirmek mümkün değildir Gouldner için. Bu

⁶⁶ Franco Ferrarotti, "Is There a Crisis in Sociology", *Crisis and Contention in Sociology*, Edt. by Tom Bottomore, London, Sage Pub., 1975, s. 18.

nedenle verili olan anlayışların dışına çıkmak gerekmektedir. Bunun yolu da refleksif bir sosyolojidir.

KAYNAKÇA

- Ahmet CEVİZCİ, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2005.
- Alan DAWE, "The Two Sociologies", *The British Journal of Sociology*, Vol. 21, No. 2, 1970, s. 207-218.
- Alan SWINGWOOD, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Çev. Osman Akınhay, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.
- Alvin W. GOULDNER, "The Myth of a Value-Free Sociology", *Social Problems*, Vol. 9, No. 3, 1962, s. 199-213.
- Alvin W. GOULDNER, *The Coming Crisis of Western Sociology*, New York, Basic Books, Inc., 1970.
- Alvin W. GOULDNER, "Remembrance and Renewal in Sociology", *For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today*, New York, Basic Books, 1973, s. 69-81.
- Alvin W. GOULDNER, "The Norm of Reciprocity", *For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today*, New York, Basic Books, 1973, s. 226-259.
- Alvin W. GOULDNER, "The Politics of the Mind", *For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today*, New York, Basic Books, 1973, s. 82-127.
- Alvin W. GOULDNER, "Toward the New Objectivity: An Introduction to Theory and Society", *Theory and Society, Special Issue in Memory of Alvin W. Gouldner*, Vol. 1, No. 1, 1974, s. i-v.
- Anthony GIDDENS, *Sosyal Teorinin Temel Problemleri: Sosyal Analizde Eylem, Yapı ve Çelişki*, Çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul, Paradigma Yayıncılık, 2005.
- Berch BERBEROĞLU, *Klasik ve Çağdaş Sosyal Teoriye Giriş: Eleştirel Bir Perspektif*, Çev. Cem Cengil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.
- Berivan BİNAY, "Alvin Ward Gouldner'in Eleştirel Sosyolojisi", *6. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildiri Kitabı: Toplumsal Dönüşümler ve Sosyolojik Yaklaşımlar*, Ekim 2009, Aydın, s. 113-131.
- Bryan S. TURNER, *Classical Sociology*, London, Sage Pub., 1999.
- Charles LEMERT, Paul Piccone, "Gouldner's Theoretical Method and Reflexive Sociology", *Theory and Society, Special Issue in Memory of Alvin W. Gouldner*, Vol. 11, No. 6, 1982, s. 733-757.
- Charles LEMERT, *Sociology: After the Crisis*, Colorado, Westview Press, 1995; M. C. ELMER, *Contemporary Social Thought: Contributors and Trends*, USA, University of Pittsburgh, 1956.
- Dennis H. WRONG, "A Note on Marx and Weber in Gouldner's Thought", *Theory and Society, Special Issue in Memory of Alvin W. Gouldner*, Vol. 11, No. 6, 1982, s. 899-905.
- Edward A. TİRYAKIAN, "Introduction to the Sociology of Sociology", *The Phenomenon of Sociology: A Reader in the Sociology*, Edt. by Edward A. Tiryakian, New York, Meredith Corporation, 1971, s. 1-15.
- Fran TONKISS, "Devamlılık-Değişim", Çev. Erkan Koca, *Temel Sosyolojik Dikotomiler*, Edt. by Chris Jenks, Çev. Edt. İhsan Çapcıoğlu, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2012, s. 60-78.

- Franco FERRAROTTI, "Is There a Crisis in Sociology", *Crisis and Contention in Sociology*, Edt. by Tom Bottomore, London, Sage Pub., 1975, s. 13-24.
- George C. HOMANS, "Fifty Years of Sociology", *Annual Review of Sociology*, Vol. 12, 1986, s. xii-xxx.
- George STEINMETZ and Ou-Byung CHAE, "Sociology in an Era of Fragmentation: From the Sociology of Knowledge to the Philosophy of Science, and Back Again", *The Sociological Quarterly*, Vol. 43, No. 1, 2002, s. 111-137.
- Göran THERBORN, *Science, Class and Society: On the Formation of Sociology and Historical Materialism*, London, NLB, 1976.
- Graham C. KINLOCH, *Sociological Theory: Its Development and Major Paradigms*, McGraw-Hill, Inc., New York, 1977.
- Harold GARFINKEL, *Studies in Ethnomethodology*, Prentice-Hall, Inc., New Jersey, 1967.
- I. Louis HOROWITZ; *The Decomposition of Sociology*, Oxford University Press, New York, 1994.
- James CHRISS, *Alvin W. Gouldner: Sociologist and Outlaw Marxist*, London, Ashgate Publishing, 1999.
- John HOLMWOOD, "Functionalism", *The Cambridge Dictionary of Sociology*, Edt. by Bryan S. Turner, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, s. 218-220.
- Karen Scheers COOK, "The Sociology of Power and Justice: Coming of Age in the Sixties", *The Disobedient Generation: Social Theorist in the Sixties*, Edt. by Alan Sica and Stephen P. Turner, Chicago, The University of Chicago Press, 2005, s. 114-128.
- N. BIRNBAUM, "The Crisis in Marxist Sociology", *Radical Sociology*, Eds. J. D. Colfax and J. L. Roach, New York, Basic Books, 1971, s. 108-131.
- Nick CROSSLEY, *Key Concepts in Critical Social Theory*, London, Sage Publications, 2005.
- Margaret M. POLOMA, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Çev. Hayriye Erbaş, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993.
- Ralph M. FARİS, "Reflections of Crisis", *Crisis and Consciousness*, Edt. by Ralph M. Farris, Amsterdam, B. R. Grüner Publishing, 1977, s. 131-135.
- Randall COLLINS, *Sociology Since Midcentury: Essays in Theory Cumulation*, Academic Press, New York, 1981.
- Raymond BOUDON, *The Crisis in Sociology: Problems of Sociological Epistemology*, Translated by Howard H. Davis, London, The Macmillian Press, 1980.
- Richard J. BERNSTEIN, "Critique of Gouldner's The Coming Crisis of Western Sociology", *Sociological Inquiry*, Vol. 42, No. 1, s. 65-72.
- S. N. EISENSTADT and M. CURELARU, *The Form of Sociology: Paradigm and Crisis*, New York, John Wiley&Sons, Inc, 1976.
- S. N. EISENSTADT, "Some Reflections on the Crisis in Sociology", *Sociological Inquiry*, Vol. 44, No. 3, 1974, s. 147-157.
- Steve BRUCE and Steven YEARLEY, *The Sage Dictionary of Sociology*, London, Sage Publications, 2006.
- Steve WOOLGAR, *Bilim: Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, Çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999.
- Talcott PARSONS, *Essays in Sociological Theory*, Glencoe, The Free Press, 1954.

Talcott PARSONS, *The Social System*, London, Routledge&Kegan Paul, 1991.

Tom BOTTOMORE ve Robert NISBET, "Giriş", Çev. Mete Tunçay, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, Edt. Tom Bottomore ve Robert Nisbet, Yay. Haz. Mete Tunçay ve Aydın Uğur, Ankara, Ayraç yayınevi, 1997, s. 7-15.

Vefa Saygın ÖGÜTLE, *Metodolojik Bireyciliğın Eleştirisi*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013.

Bir Giriş: Derrida'nın Hayaletlerinden Marx'ın Hayaletleri'ne

Funda ÇOBAN*

ÖZET

Bu çalışma Derrida'nın fikir dünyasını genel hatlarıyla resmetme ve bu fikir dünyasının bir görüntüsü olarak *Marx'ın Hayaletleri* isimli çalışmayı irdeleme esasına göre düzenlenmiştir.

Bu çerçevede öncelikle Derrida fikriyatının temel sözceleri, ilgili bulunduğu post-yapısalcı literatüre paralellikle serimlenmiştir. Bunlar arasında, “bulunuş metafiziği, şölen, parodi, ironi, yas çalışması, ayırım, iz, yayılma, metinler arasılık, yas çalışması, karar-verilemezlik” bulunmaktadır. İkinci aşamada ise yayınlanmasının ardından geçen yaklaşık on beş yıla rağmen *Marx'ın Hayaletleri'nin* hala güncelliğini ve önemini koruduğu iddiasıyla, Derrida'nın düşüncelerinin ve üslubunun bir izdüşümü olarak eser incelenmiştir. Burada özellikle “hayalet” metaforunun açılımları ve anlamları merkeze konulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Derrida, hayaletler, Yeni Enternasyonal, bulunuş metafiziği, Marx

An Introduction: From Spectacles of Derrida to Spectacles of Marx

ABSTRACT

This study reflects the aim of depicting the framework of Derrida's thoughts and the effort for interpreting *Spectres of Marx* as the echo of his mind/style.

In this framework, Derrida's thoughts' main terms are viewed in parallel with post-structuralist literature. “Metaphysics of presence, carnival, parody, ironi, work of mourning, différance, trace, dissémination, intertextuality, indécidabilité,” are among them. Secondly, *Spectres of Marx* is abstracted as the projection of his ideas and style in consideration of the text which is still up-to-date although it was published almost 15 years ago. Hence, the dimensions and meanings of “spectre” as the main metaphor in the book are focused.

Key Words: Derrida, spectres, New International, metaphysics of presence, Marx

GİRİŞ

Bir “aşırılıklar çağı” olarak 20. yüzyıl, iki büyük dünya savaşına, imparatorlukların dağılına, iç savaflara, soykırım vahşetine, dünyanın kutuplara bölünmesi ile tırmanan bir nükleer savaş tehdidinin yarattığı dehşet dengesine, ulusal bağımsızlık mücadelelerine, SSCB'nin dağılmasıyla oluşan “yeni dünya düzen(sizliği)inin” köşe taşlarını belirlediği uluslar arası siyasal-ekonomik düzlemin yerleşikleşmesine tanıklık etmiştir.¹ Siyasal-ekonomik bağlamda fazlasıyla hareketli geçen bir çağın

* *Aksaray Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fundacoban50@gmail.com*

¹ Elbette her çağ kendi aşırılıklarını içinde barındırmaktadır. Bu anlamda her yüzyılı aşırılıklarla betimlemek mümkündür. Ne var ki burada 20. yüzyılı, diğer asırlardan ayıran ona özgü farklar olduğu

başta düşün dünyası olmak üzere bilimden sanata, dinden ahlaka pek çok yeni eğilimi, fikri beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Bu anlamda 20. yüzyılın bereketli bir asır olduğu söylenebilir. Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Jacques Derrida da, bu bereketli zeminde yetişmiş bir sima olarak, son derece özgün ve renkli bir *düşünür* sıfatıyla karşımıza çıkmaktadır.

Bu aşamada J.Derrida'ya ilişkin kimi yakıştırmalarda bulunmadan önce belirtmek gerekir ki, Derrida ne bir düşünür, ne bir edebiyat kuramcısı, ne bir yazar ne de bir akademisyen olarak anılmak istemiştir. Eserlerinin *yazarı* olarak dahi görmemektedir kendini.² Dolayısıyla Derrida'nın *mirasını* sahiplenmek, en azından bu *mirasa* saygısızlık etmemek için onun hassasiyetlerine duyarlı olmak gerekmektedir. Öte yandan Derrida'nın düşüncelerini, tarzını anlatmaya yönelik olarak yapılacak her girişim, onun kaleme aldığı kitapların biçimden içeriğe kendine özgü bir yapıya sahip olmasından dolayı eksik ve yetersiz kalacaktır. Zira Derrida ne *sistematik* bir düşünür, ne de bir estetikçidir. Kitaplarında çok uzun önsözler vardır. Pek çoğunun başlığı “Bir Giriş...” olarak belirlenmiştir. Dolayısıyla Derrida'yı okumak ve anlatmaya çalışmak da, onun bu özgün girişiminden dolayı hep bir başlangıç noktasında durur. Bu anlamda yapılacak bir çalışma yetersiz olmaya mahkumdur. Ne var ki Derrida'ya illa bir sıfat yakıştırılmak isteniyorsa, en uygunu onun “çok iyi bir okur” olduğunu dile getirmektir. Nitekim evine gelen bir misafiri, kütüphanesini görüp “bunların hepsini okudunuz mu?” diye sorduğunda, o da muzipçe biraz durakladıktan sonra “hayır, sadece dört tanesini okudum; ama onları da çok iyi okudum” diye yanıt vermiştir.³

Bu kapsamda çalışma Derrida'nın fikir dünyasını ancak genel hatlarıyla resmetme ve bu fikir dünyasının bir görüntüsü olarak *Marx'ın Hayaletleri* isimli çalışmayı irdeleme iddiasındadır. Öte yandan neden şu ya da bu kitabın değil de bu eserin merkeze alındığı sorusunu yanıtlamak gerekir.

Görünen odur ki, yaklaşık 15 sene önce yazılan bu metin, aslında Marx'ın güncelliğini teyit etmesi⁴ bağlamında hala bir “anti” kült olarak güncel kitaplardan daha fazlasıyla bedenli Marx'ı bedensiz Marx'a teslim etmektedir. Siyaset bilimi ile felsefenin birbirine temas ettiği geçiş bölgesinde tıpkı Aristoteles, Kant ya da Hegel olmadan felsefenin yapılamayacak olması gibi, “Marxsız” bir ekonomi-politiğin, dahası “gelecek umudunun” imkânlarını sorgulamaktadır. Bu sorgu ise, hem felsefi hem politik düzeyler itibariyle yaşadığımız çağı anlamlandırmada bir başlangıç noktası olarak anlamlı bir yer tutar.

Bu çerçevede çalışma iki kısma ayrılmıştır. Birinci bölümde Derrida'nın kendine özgü *sözlüğü*, okuma biçimi ve bunun sınırları açıklanacaktır. Zira *Marx'ın*

düşünülmekte, dolayısıyla E. Hobsbawn'dan ödünç alınan bu yakıştırma, aynen tekrarlanmaktadır. Eric Hobsbawn, *Kısa 20. Yüzyıl: Aşırılıklar Çağı*, (Çev. Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, Ankara, 2003.

² <http://www.notosoloji.com/jacques-derrida-ben-bir-yazar-degilim-ama-benim-icin-yazmak-entemel-performans-ya-da-cylemdir/>, 18.07.2015.

³ Emre Aköz, “Derrida da Öldü”, Sabah, 11.10.2004, http://www.sabah.com.tr/yazarlar/akoz/2004/10/11/derrida_da_oldu,18.07.2015.

⁴ Elbette, Marx'ın hala güncel olup olmadığı bir polemik meselesidir. Ancak kapitalizmin son evresi neo-liberalizmin geldiği noktada yaşanan ekonomik, politik ve kültürel çatışma ortamını inceleyen ve sınıf çatışmalarının bugünkü boyutlarını analiz eden literatürdeki artış, Derrida'nın 15 sene önce tespit ettiği noktayı, güncel bağlamına oturtmaktadır.

Hayaletleri'ni küresel ekonomik ve politik çatışma ortamında Marx kadar güncel kılan potansiyeli açığa çıkarmak için öncelikle düşünürü ait temel sözce ve anlam dünyasına adım atmak elzendir. İkinci bölümde ise, Derrida'nın *Marx'ın Hayaletleri* adlı eseri içerik olarak anlatıldıktan sonra, esere ilişkin yorum ve eleştiriler tartışılacaktır. Böylece 20. yüzyılın ve elbette bugünün fikir dünyasını etkilemiş bir "okuma ustasının" düşünme biçimine mümkün olduğunca nüfuz ederek, mevcut siyasal düşüncedeki Derrida izlerinin -Derrida'nın hayaletlerinin- tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Derrida'nın Hayaletleri/Mirası: Yapıbozum ve Sözlük

Derrida'yı yalnızca bir *isim* olmaktan çıkararak onu bir *imza*⁵ haline getiren şey, hiç kuşkusuz onun kendine özgü tarzı ve sözlüğüdür. Zira Derrida her şeyden önce geleneğin *anlatma* kuramının yerine bir *anlama* tarzı geliştirmeye çalışmıştır.⁶ Bu itibarla Derrida fikriyatını betimlemek üzere yöntem yerine özgün tarz, kavram seti yerine sözlük kelimelerinin tercih edilmesinin nedenleri vardır. Bu çerçevede Derrida imzasıyla birlikte anılan yapıbozumun bir yöntem olmadığına, bir okuma tarzı olduğunun altını çizmek gerekir. Zira Derrida'nın eserlerinde göstermeye çalıştığı şey belirli ilkeler çerçevesinde, sistemli bir şekilde yürütülecek metodolojinin aslında hiç de varsaydığı amaçlara -sözgelimi tutarlı bir anlam oluşturma, analiz etme- hizmet etmeyeceğidir. Kaldı ki Derrida yapıbozumcu okuma tarzıyla tam da anlamları dağıtmaya, çoğullandırmaya çalışmaktadır. İkinci olarak Derrida'nın kavramlarından söz etmek de yersiz kaçacaktır. Zira Derrida sağlam mantıkların yönettiği kavramlar üretmekten kaçınır; "yaratıcı gücün kararlılıkla kullanılarak felsefe dağarcığına yepyeni öğeler ekleme girişimiyle bilginizi, düşüncemizi, dünya üzerindeki egemenliğimizi pekiştirme edimini amaçlayan bir kavramsallaştırma kaygısı taşımadığını her fırsatta dile getirir."⁷ Derrida, değil anlamı sabit yeni kavramlar üretmek, varolan kavramların anlamlarını çoğullandırmaya çalışmaktadır. Bu nedenle düşünür, kullandığı kimi özgün sözcüklerin ve yapıbozumun anlam içeriklerini hiçbir yerde tam olarak göstermemiştir. Eserlerinden yola çıkarak bunların anlamına ilişkin çıkarımlar yapmak mümkün olmakla birlikte, tam bir kavramsallaştırmaya gitmek mümkün olamamaktadır. Dolayısıyla *tarz* ve *sözlük* gibi daha yansız sözcüklerin kullanımı burada bir anlam ifade eder.

Bu aşamada belirtmek gerekir ki onun sözlüğü ve yapıbozum iç içe düşünülmesi gereken, birbirinden ayrıştırılamayacak iki öğedir. Bu nedenle onun eserlerin yazım biçiminden yola çıkarak bu öğelerin içeriğine ilişkin saptamalarda bulunmak daha az netameli olabilir. Ne var ki burada da bir kısıtlılık söz konusudur. Zira Derrida'nın eserlerinin ne bütünlüğünden ne de mantığından söz etmek mümkündür. Tüm eserleri geniş bir anlamlar silsilesi içine deyim yerindeyse yayılmış, dağılmıştır. Bununla birlikte bu *dağılma* bize Derrida'nın düşüncelerini açıklamak için bir başlangıç noktası sağlar. Zira bu bütünlük karşıtlığı tam da -

⁵ Derrida imzasını bile yapıçözümüne uğratmakta, kimi zaman Jackie Derrida, kimi zaman Haham Derrida şeklinde imza atmaktadır.

⁶ Levent Aysever, "Dil Felsefesinin Geleceğine Bir Bakış", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 20, S.2, s.137.

⁷ Ragıp Ege, *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 4*, (Ed. Ahmet Cevzici), Ebabil Yayıncılık, Ankara,2006.

başta Hegel felsefesi olmak üzere- Batı metafiziğinin eleştirisine tekabül etmektedir. Bir "bütünlük" arayışının bir tamamlanmışlığın da olabileceği varsayımıyla el ele gittiğini ifade eden *Grammatoloji Üzerine* adlı eserindeki Derrida'ya göre, bütünsellik tam da bulunuş metafiziğinin (présence) temelini oluşturur.⁸ Bu anlamıyla bulunuş metafiziği kökeni belirlenmiş bir varoluşu imlemekte, hesaplanmamış olanın, öngörülmemiş olanın önünü kapamaktadır. Derrida'ya göre Heidegger dahil olmak üzere tüm Batılı filozoflar bulunuş metafiziğinin sınırlayıcı kalıpları içinde düşünmektedirler.⁹ Derrida öyle öngörmektedir ki, Heidegger *bile* –bilindiği üzere Heidegger Batı metafiziğini yeniden okuyarak, düşünceyi varlık ile ikame etmeye çalışmıştı- sahici şiir dilinin metafizik tarihinin yıkımına yol açacağını düşünerek, nihai aşamada metafiziğe meydan vermekte,¹⁰ öte yandan bir bütünlük arayışından söz ederek anlamın sınırlarını kapatmaktadır.¹¹ Bir *arke* (ilk neden) arayışından beslenen bu bulunuş metafiziği sonuç itibarıyla dünyayı kategorize etmekte, sürprizin, beklenmeyenin önünü kapamakta, her şeyi tek bir nedene bağlamaktadır.

Derrida'nın bulunuş metafiziğine yönelik eleştirisi, kaynakları bakımından Saussure'ün dil çalışmalarından ve Nietzsche'nin "hakikat" kavrayışından –her şey yorumdur, üretmedir- beslenmektedir. Bilindiği üzere Saussure, dildeki temsil ilişkilerini reddederek gösterilenle gösteren arasında bir mütakabiliyet ilişkisi olduğu varsayımının dilin tözselleştirilmesi -bunun da bir çeşit metafizik olduğu- anlamına geldiğini savunmakta, buna göre dilin kendi kendisiyle değil de öteki öğelerle dolaylanarak kurulduğunu ifade etmektedir.¹² Ne var ki Derrida, Saussure'ü farkına vardığı şeyi, sınırlarına dek götürmemekle eleştirmektedir. Derrida'ya göre Saussure ve yapısalcılar, gösterenle gösterilen arasındaki karşılıklılık ilişkisini reddetmekte haklıdırlar; ancak göstergeler arasındaki ilişkileri yapılar aracılığıyla açıklamaya girişirken, sistemi tümelleştirmekte, böylece yeni bir tür metafiziğin içine düşmektedirler. Zira yapının öğeleri, yapının kuralları içinde oluşuyorsa, o kendi başına özerk ve yeter bir birim ise, o halde yapının kendi kendinin nedeni olduğunu -bir çeşit tanrı, ilk neden- da söylemek zor olmayacaktır. Derrida'ya göre dil, yapısalcıların sandığından çok daha oynak bir konudur; dilin hiçbir öğesi mutlak bir biçimde tanımlanamaz.¹³ Bu aşamada Derrida Saussure'ün "dil'in öğelerinin rastlantısal, keyfi olduğu" önermesini desteklemekte ve buradan gösterilen ile gösteren arasındaki ilişkinin uzlaşsımsallıktan keyfilige giden bir süreçte sonsuza dek yayılacağı (dissémination) savını türetmektedir. Zira eğer göstergelerin oluşumu keyfiyse ve her gösterilen başka bir gösterilene işaret ediyorsa bu durum bitimsiz bir şekilde sürecek, dolayısıyla hiçbir anlam sağlam bir zemine oturtulamayacaktır. Bu anlamın karar verilemezliği (*indécidabilité*) mefhumunu açıklamaktadır. Karar

⁸ J. Derrida, *Grammatoloji*, (Çev. İsmet Birkan), Bilgesu Yayıncılık, İstanbul, 2011.

⁹ Emrah Akdeniz, "Derrida'da Kökensiz Düşüncenin Kökeni Olarak Différance", *Posseible Düşünme Dergisi*, S.1, s.34-44.

¹⁰ Abdülbaki Güçlü, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.

¹¹ J. Derrida, "İmzaları Yorumlamak (Nietzsche/Heidegger)", *Nietzschelerin Şöleni*, (Der. ve Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 130-136.

¹² Şaban Köktürk, Semra Eyri, "Dilbilim ve Göstergibilim: Ferdinand De Saussure ve Göstergibilimi Anlamak", *SAÜ Fen-Edebiyat Dergisi*, s.2, 2013, s. 130-131.

¹³ Madan Sarup, *Post-Yapısalcılık ve Post-Modernizm*, (Çev. Abdülbaki Güçlü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1996, s.54.

verilemezlik Derrida'nın yayılma (*dissémination*) adını verdiği sözceye bağlanırken *anlam* karar verilemezliği ölçüsünde yayılmakta, saçılmaktadır. Müteakiben anlamların kaypaklaştığı bitmeyen bir söz oyunu silsilesi içinde metinlerarası (*intertextuality*) diyalog başlayacak, bu çerçevede disiplinlerarası sınırların altı oyulacaktır. Anlamın bu şekilde yayılması farklılığı, sürprizi, beklenmeyeni beraberinde getirecektir. Metinlerarası devinimin bu sürekliliği, Derrida'nın sözlüğüne *différance*'i eklemiştir. Bu sözcük Fransızca ve İngilizce kökenlerine bakıldığında hem farklılık, başkalık gibi anlamlar taşımakta, hem de zamansal bir erteleyiş manasını içinde barındırmaktadır. Derrida'nın sık kullandığı sözcüklerden biri olarak *différance*, böylece *dissémination* sözcüğünün destekçisi olarak, anlamın hem mekansal hem de zamansal olarak ertelenmesi, dolayısıyla metinlerarasılığın altının çizilmesi babında işlev kazanmaktadır. Birbirinden iki boyutta da ayrılan anlamlar birbirinden koparak, uzaklaşarak yeni anlamlara *gebe* kalmaktadırlar. Derrida'nın kendi sözleriyle *différance* "hem *kendi* (yalnızca ertelenmiş, sırası değişmiş, yerini ikinci bir sınıf yedeğe, bir proteze, vekil olarak teknikle eş düzeyde olan bir vekile bırakmış canlı), hem de *öteki* (mutlak olarak ayrı cinsten, temelden farklı, indirgenemez ve başka dile çevrilemez, ekonomik olmayan, tamamen başka ya da ölü)" anlamına gelmektedir¹⁴. Bir örnek vermek gerekirse, bir sözlükten her hangi bir kelimenin anlamına bakıldığında, o tanım başka gösterilenlere işaret edecek, *oyun* bu şekilde sonsuza dek sürüp gidecektir. Bu örneği yaşamın herhangi bir alanına doğru genişletmek mümkündür. Söz konusu bitmeyen oyunda, Heidegger'den esinlenilerek oluşturulmuş olan *trace(iz)* sözcüğü ise resme adeta nihai fırça darbelerini vurur gibidir.

Heidegger'in *Varlık ve Zaman*'ı yazarken, eserin bir yerinde Varlık sözcüğünün üstünü çizmesi Derrida açısından bu sözceye kaynaklık etmiştir. Bu anlamda Derrida üzeri çizilen bir sözcüğün kabul edilmemiş (üstünün çizilmesi nedeniyle) olsa da orada "Var Olduğunu" (tamamen yok edilmemiş olması nedeniyle) vurgulamakta, dolayısıyla kavramların arkasında *izler* bıraktığını imlemektedir. "Dilin yüzeyinde üretilen her gösterge, izin tekrarının, yeniden üreyişinin etkisindedir ve her mevcudiyet böylece boşluklarla, yokluklarla ve hayali öğelerle kurulmaktadır."¹⁵ Son kertede *dissémination*, *indécidabilité*, *différance* ve *trace* birlikte düşünülürse, şimdinin hep geçmiş bir gelecek olduğu (artzamanlı tarih anlayışının altının oyulduğu) göndermeler dünyasının kapıları aralanmış olmaktadır.

Derrida'nın *différance* sözcüğünü kullanımındaki bir başka incelik, kelimenin yazılışına ilişkindir. Fransızca'da aslı *différence* olan sözcük Derrida tarafından *différance* şeklinde yazılmakta, ancak *différence*'in telaffuz edildiği şekilde okunmaktadır.¹⁶ Burada Derrida, yazı ve *sözmerkezçilik* (logosentrizm ya da fonosentrizm) olarak ayırdığı iki kategoriye gönderme yapmaktadır.¹⁷ *Différance* sözcüğünün yalnızca yazı dünyasında görülebilir olması, diğer bir ifadeyle konuşma

¹⁴ J. Derrida, *Gün Doğmadan (Elisabeth Roudinesco İle Söyleşi)*, (Çev. Kenan Sarıalioglu), DHarma Felsefe Yayınları, İstanbul, 2006, s.60.

¹⁵ Zeynep Direk, "Derrida'nın Ardından: Ölüm, Kültür ve Dil", *Toplum ve Bilim Dergisi*, S.102, Ankara, 2005, s.33.

¹⁶ Akdeniz, a.g.e., s.40-41.

¹⁷ Hilmi Uçan, "Modernizm/Post-Modernizm ve J. Derrida'nın Yapısökümcü Okuma ve Anlamlandırma Önerisi", *Turkish Studies*, S.4/8, 2009, s. 2294.

dünyasında “a” harfiyle yaratılan farkın gösterilememesi, Derrida'nın sözmerkezli yaklaşımlara karşı aldığı pozisyona işaret etmektedir. Bu aşamada belirtmek gerekir ki, Derrida'nın *sözmerkezçilik* adını verdiği şey düşünürü göre bütün bir Batı felsefesi tarihinin tek sözcükte özetlemektedir. Nitekim Derrida'ya göre sözmerkezçilik tüm bir Batı felsefesini, diğer bir ifadeyle bulunuş metafiziğini (présence) karşılar.¹⁸ Zira Sokrates'ten bugüne tüm filozoflar söze, yazı karşısında bir öncelik vermişlerdir. Bilindiği üzere *logos* sözcüğü Yunanca'da hem söz, hem de akıl anlamına gelmektedir. Kelimenin bu çifte anlamı akıl ile sözün ne ölçülerde denkleştirildiğinin bir göstergesidir. Öte yandan bu denkleştirme gösteren ile gösterilen arasındaki karşılıklılığı da varsaymaktadır. Zira Derrida'ya göre, tüm metafizik tarihi konuşan kişi ile sözcükleri arasında bir denklik ilişkisi olduğu varsayımına dayanmaktadır. Oysa gösterilen ile gösteren arasındaki denklik ilişkisinin çökertildiği yerde bu varsayımın da altı oyulmuştur. Son kertede söz ile akıl arasında kurulan denklik ilişkisi, sözmerkezci bir yaklaşımın izdüşümü gibidir. Zira konuşma esnasında öznenin orada bulunuyor (présence) olmasından dolayı konuşmanın düşünceleri tam olarak ifade ettiğine inanılmış, yazı ise üzerine kazındığı yerde kalan işaretler silsilesi olarak söylemden dışlanmıştır. Burada yazı belleği öldüren, gerçekliği saptıran, konuşan ile düşünce arasına *mesafe koyan* (*distance*) bir kategori olarak damgalanmıştır. Ne var ki Derrida'ya göre sözmerkezçiliğin bu yaklaşımı metafizik bir arayıştan başka bir şey değildir; dolayısıyla bu tutumun anlamsal bapta çökertilmesi gerekmektedir. Derrida bunu Platon'un *Phaidros* isimli diyalogunu *yapıbozuma* uğratarak yapmaya girişir.¹⁹

Platon'un yazıyı *pharmakon* (*ecza*) olarak nitelemesinin üzerinde duran Derrida, sözcüğün hem ilaç hem de zehir anlamına gelmesinden yararlanarak, yazıya ilişkin değerlendirmelerin çelişkilerini, çift-anlamlılıklarını ortaya çıkarmaktadır. Platon'un söz konusu diyalogda *pharmakonu* bir zehir olarak göstermesinin, onu bir “şeye” indirgemek olduğunu ifade eden Derrida'ya göre bu aynı zamanda yazıya uygulanan bir şiddettir.²⁰ Amacı ise şiddeti var kılan tek anlamlılığı sözcüklerin çifte anlamlılıklarıyla ikame etmektir. Ragıp Ege'nin kavramlaştırmasıyla buna benzer çift anlamlı *olmaz-kavramlar* Derrida'nın ilgi odağında yer almaktadırlar.²¹ Çifte-anlamlı bu olmaz kavramlar Derrida'nın düşüncesinde önemli bir yer teşkil eden *çifte olumlama* da beraberinde getirmektedir. “Hem bir onay, hem bir vaat olarak çift evetli, çifte olumlama, hem onu hem bunu kabul etmeye, hem bir olurlamaya hem de bir taahhüde imkan tanımaktır.”²² Buradan çıkarılabileceği üzere, Derrida'nın yapmaya çalıştığı, söze karşılık yazıyı yüceltmek değildir. Asıl amacı anlamları çoğullaştırarak farklılığı davet

¹⁸ Uçan, a.g.e, s.2296.

¹⁹ J. Derrida, *Platon'un Eczanesi*, (Çev. Zeynep Direk), Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012.

²⁰ Şevki Işıklı, “Jacques Derrida ve Dil: Söz ve Yazının Düşünceye İhaneti”, <http://konukyazar.blogspot.com/2007/12/jacques-derrida-ve-dil-sz-ve-yazinin.html>, 20.06.2013

²¹ Ragıp Ege, Heidegger'in Dasein'i ile Freud'un Fort-Da'sını olmaz-kavramlara örnek olarak vermekte, Derrida'nın Türkçe bilseydi kız-oğlan-kız sözcüğüne büyük ilgi duyacağını ileri sürmektedir. Ege, a.g.e., s. 13.

²² Derrida bunun oportünizm ya da görececilik olmadığını ifade etmektedir. J. Derrida, “Nietzsche ve Makine”, “Nietzsche'nin Mah...”, *Nietzschelerin Şöleni*, (Der. ve Çev). Ali Utku, Mukadder Erkan, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 228.

ederken, Batı metafiziğinin üzerine kurulduğunu iddia ettiği hiyerarşik yapılanmaların, çelişkili ifadelerin, fikrin ve pratiğin içinde yer alan iktidar yapılarının altını oymaktır. İşte yapıbozumcu okuma tarzı da tam da bu amaçlara hizmet etmektedir. Okuduğu metinlerdeki sözcüklerin etimolojik kökenlerine giderek, çeşitli kullanım biçimlerine, çağrıştırdıklarına bakarak, anlamların çoğullaşmasını sağlayarak metin içindeki çelişkili cümlelerin/ifadelerin (anlamların) açığa çıkmasını öngören yapıbozumcu okuma, bu haliyle hakikat iddiasında bulunan hiçbir söylemin bu iddiayı karşılayacak denli tutarlı olamayacağını göstermeye çalışmaktadır. Öte yandan Derrida, dilin köküne kadar eğretilemelerle dolu olduğuna, dilin benzetme, kinaye ve mecazlarla işlediğine işaret ederek, doğruluk iddiasında bulunan felsefe, hukuk, bilim gibi alanların da en az edebiyat kadar kurmaca olduğunu ifade etmektedir.²³ Her epistemik model dildeki olanakları kullanarak kendi doğruluğunu inşa etmekte, temsil mekanizması yaratmaktadır. Derrida'nın kendi ifadesiyle "bir episteme hayali, tek başına tabloyu, sonlu kodu ve taksonomiye kendi belirleyici normu kılan genel epistemeler teorisinin yükselişi için zemin ve koşuldur."²⁴ Derrida bu önermelerle, bilgiyi iktidarının tekeline almaya çalışan her türlü girişimin karşısında yer almaktadır. Ne var ki Derrida'nın bu strateji ile anlatmaya çalıştığı şey hakikat diye bir şeyin olmadığını göstermek değil, hakikatlerin tarihsel bir düzlemde belirdiğini, çoğul doğrulukların söyleme davet edilmesiyle hakikatin zenginleşeceğini vurgulamaktır. Dolayısıyla hakikatin hiçbir zaman ulaşılamayacak olduğunu ancak onu aramaktan da vazgeçmemek gerektiğini her fırsatta dile getirmektedir. Derrida'nın çözümlemesiyle hakikat bir kadın gibidir; örtüler içinde gizemlidir; hep istenilen, hep aranan, sahip olunamasa bile arayışından vazgeçilmeyendir.²⁵ Bu kadın metaforu, Derrida'nın etik ve siyaset alanına sıçradığı başka bir metinlerarası yayılmanın olanağını yaratmaktadır. Bu olanak ise siyasal ve toplumsal yaşamdaki ayrımcılıkların reddi, Öteki'nin daveti, farklılığa ve şölene çağrı olarak anlaşılmalıdır.

Derrida'nın bu yapıbozumcu okuma içine soktuğu diğer sözceler arasında şölen, parodi ve ironi gelmektedir. Bunlar esas itibarıyla Wittgensteinci "söz oyunlarından"²⁶ ve Nietzsche felsefesinden devşirilmiştir. Saf özdeşliklerin reddedilecek, anlamdaki bitimsiz yer değiştirmelerin *katlanacak* ve söyleme davet *edilecek* olduğu noktada şölen, hakikat arayışının bitimsiz bir arayış olduğu yerde ise *parodi* ile *ironi*, merkezi önem kazanmaktadır. Zira Derrida'ya göre her şeyin her şeye sıçradığı, anlamların saçıldığı yer gülme, anlayış ve kabulün sembolüdür. Büyük ölçüde Nietzsche'nin hakikat anlayışından -hakikat diye bir şey yoktur diyen Nietzsche'nin şizofrenik kahkahası- ve *Tragedya'nın Doğuşu* adlı eserinden esinlenerek oluşturulmuş düşünme biçimi, nihai aşamada tıpkı Nietzsche gibi, Apollon (akıl,

²³ Sarup, a.g.e., s.73.

²⁴ J. Derrida, *Önemsiz'in Arkeolojisi:Condillac Okuması*, (Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2006, s.50.

²⁵ J. Derrida, "Mahmuzlar: Nietzsche'nin Üslupları", *Nietzchelerin Şöleni*, (Der. ve Çev. Ali Utku), Mukadder Erkan, Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007,145.

²⁶ Wittgenstein, iflah olmaz bir parodi ustasıdır. Bunu dile davet ettiği söz oyunları ile gerçekleştirir. Wittgenstein 'ın bu yazı stratejisine karşın, parodi Derrida'nın da yapıtlarının merkezini oluşturur. Recep Alpyağıl, "Dil Oyunlarından Dilin Yapıbozumuna," *Doğu Batı Dergisi*, S.19, Haziran Temmuz 2002, s.141-151.

görme, ışık) ile Dyonisos (bereket, üretim, duyma, şölen)'u kıyaslamakta ve "bir yaratım olarak dünya tasarımında çeşitliliği çağırılmaktadır."²⁷ Müziğin çok sesliliği ile konuşmanın teksesliği arasında yapılan karşılaştırma çağırının *yazılı* davetiyesidir.

Derrida sözlüğünde Freudyen etkilerin sürdüğünü gösteren bir diğer sözce *fallusmerkezciliktir*. Penismerkezcilik olarak da ifade edilen bu sözce, erkek otoritesinin egemen olduğu bir dünyayı eleştirmek üzere kullanılmaktadır. Özellikle Freudçu "Baba" imgesinden beslenen bu kavram, eril olan üzerinden tahakküm ilişkilerinin kurulduğu her türlü ilişki biçiminin altını kazmak üzere türetilmiştir. Bu eril imler arasına Akıl, Tanrı, Baba, Söz, Erkek gibi tözselleştirilmiş her ne varsa dahil edilmekte, bulunuş metafiziğini temsil eden bu simgelerin yerleri sarsılmakta, kartezyen düalist bir bakış açısından *inşa edilen* ilişki biçimlerine cephe alınmaktadır. Derrida'ya göre Kadın-erkek, doğu-batı, gösteren-gösterilen, zihin-beden gibi zıtlaştırılmış kavramlar son aşamada dilde örgütlenerek yazıya ve gerçekliğe şiddet uygulamaktadırlar.²⁸ Bu anlamıyla yapıbozum sözmerkezciliğin olduğu kadar fallusmerkezciliğin de bir eleştirisi olarak görülmelidir.

Öte yandan Derrida'nın düşüncesinde Freud etkilerinin diğer dışavurumlarından da bahsetmek bu düşünce silsilesinin bir devamı olarak görülebilir. Nitekim bilinçdışının serbest çağrışım, rüyaların yorumu, sözcük oyunları gibi tekniklerle ortaya çıkarılabileceğini savunan Freud'dan esinlenen Derrida, psikolojinin bu yöntemlerinin bizzat dilin kendi kurmaca yapısında var olduğunu iddia etmekte, dolayısıyla diyaloga söz oyunlarını ve çağrışımları davet etmektedir. Dildeki eğretilmelerin bilinçdışından beslendiği kanaatinde olan Derrida'ya göre, her ne kadar bilinçdışını kontrol edemesek de bilinçdışını da oyuna davet ederek, onun yarattığı anlamlar silsilesinin içeriğini okumamız mümkündür. Derrida'daki Freudyen izlerin rahatlıkla görülebileceği yer ise onun Glas²⁹ adlı eseridir. Megill'in betimlemesiyle Glas, "tıpkı bir rüya-çalışmasının kişisel hayatlarımızın birikintisinden inşa edilmesi gibi, Batı kültürünün 2500 yılının birikintilerinden inşa edilen entelektüel bir fantezidir."³⁰ Öte yandan rüyalar da tıpkı Derrida'da gördüğümüz türden bir anlam silme işlemi gerçekleştirilmekte, ne var ki arkasında hep bir iz bırakılmaktadır.³¹

Bu noktada akla takılacak bir soru Derrida'nın bu savları öne sürerken bir doğruluk iddiasında bulunmasından dolayı kendisiyle çelişiyor olup olmadığıdır. Soruya verilecek yanıt Derrida metinlerinin içinde saklıdır. Zira Derrida metinlerini herhangi bir doğruluk iddiası ile yazmamaktadır. Eserlerinde yapıçözüme uğrattığı metne ilişkin son derece dikkatli ve temkinli adımlarla ilerleyen Derrida, adeta bir ritm tutturduktan sonra tam anlamıyla metni sökmeye ve yeniden yazmaya başlamaktadır. Dolayısıyla Derrida'nın metinleri aslında kendi kendilerini de yapıbozuma uğratmaktadırlar. Kendisiyle adeta bir savaş içinde olan olan Derrida

²⁷ Allan Megill, *Aşırılığın Peygamberleri*, (Çev. Tuncay Birkan), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998, s.324-325.

²⁸ Vefa Akdoğan, "J. Derrida ve Post-Yapısalcı Yapısöküm Politikası", <http://www.toplumvesiyaset.com/uploads/dokuman/a012edd8a380b783.DOC>, 06.06.2013

²⁹ J. Derrida, *Glas*, (Çev. John P. Leavey, Richard Rand), University of Nebraska Press, Nebraska, 1974.

³⁰ Megill, a.g.e., s.483.

³¹ Megill,a.g.e., s. 484.

çelişkili şeyler söylediğini ve söylediği her şeyin fiili bir gerginlik içerisinde onu inşa ettiğini, onu yaşatıyor olduğunu ve onu öldüreceğini ifade etmektedir.³² Nietzsche'den alınan bir miras olarak çok anlamlı metinler yazma, Derrida'nın özellikle tercih ettiği bir yöntemdir.³³ Sözcükler arası ilişkilerin çok anlamlılığından ve muğlaklığından beslenen bu tarz, ikircikli olarak bir yandan Derrida'yı eleştirilerden korurken bir yandan da o metnin altını oymaktadır. Tıpkı Nietzsche metinleri gibi³⁴ onun metninin de geleceği kapalı değildir. Bir benzetmeyle ifade edilecek olursa, kocası Odysseus'u beklerken karşısına çıkan taliplerini oyalamak için gündüzleri ördüğünü geceleri söken Penelope gibi Derrida da kendi textini (örgü)³⁵ yazıp yazıp sökmektedir. Eserlerine çok uzun önsözler -neredeysse asıl metni aşacak boyutlarda- yazması ve hemen her eserine "Bir Giriş" başlığını eklemesi de onun bu stratejisi ile alakalıdır. Sözcüğümleri ilk kapsamlı eseri *Geometri'nin Kökeni*³⁶ adlı eserinin alt başlığı, *Husserl'in Fenomenolojisinde Göstergeler Sorununa Bir Giriş*'tir. Aynı şekilde *Hegel'in Göstergibilimine Giriş*,³⁷ *Condillac'ın İnsan Bilgisinin Kaynağı Üzerine Deneme'ye Bir Giriş*³⁸ başlıkları aynı nedenlerle, özellikle seçilmiştir. Zira Derrida'ya göre metni her okuyuşumuz, bir diğer okumamıza bir önsözdür. Öte yandan bir metne yalnızca girebiliriz. Hep başlangıç aşamasında kalmakla sınırlıyızdır. Kaldı ki, sözün düşüncüyü karşılamadığı doğruysa, "metinden başka hiçbir şey yok" demektir. Diğer bir ifadeyle okurun varlığında yazar, yazarın varlığında okur olmadığından, metnin içinden yazarının tam olarak neyi kastettiğini anlamamız mümkün değildir. Metin her durumda yazarın niyetlerinin çok ötesine uzanan bir anlam ufkuna sahiptir; çok anlamlılığıyla dikkat çeken bu ufuk kendi içinde tutarlı tek bir anlam yapısı içine kapatılamayacak denli açık uçludur. Dolayısıyla metni okuma çabamız hep bir giriş olarak kalacaktır. Derrida'nın kendi ifadesiyle "metni her okuma edimi, bir sonraki okumaya bir önsözdür."³⁹ Bu nedenle Derrida'nın metinleri de bir hakikat iddiasından ziyade bir hakikat arayışına dönüşmektedir..

Derrida'ya ait fikirlerin merkezinde duran Öteki, başka, farklılık gibi kavramlar ise ondaki Levinas izlerinin yayılımı olarak okunabilir. Özellikle *Şiddet ve Metafizik*⁴⁰ adlı eserinde, Levinas'ın etik probleminden türettiği "başka" kavramıyla hesaplaşmaktadır. Levinas'a göre "bilinç, tümüyle içsel içeriğinden farklı, kendimizi yok etmeden ortadan kaldıramayacağımız Öteki'nin yüzünün farkındalığında yaşanan bilinç deneyiminde kavranan bir başkalık içermektedir."⁴¹ Daha basit bir

³² Judith Butler, "Fini, Derrida Bitti Derken", (Çev. Batu Boran) *Expres Dergisi*, S.54, 2005.

³³ Ali Utku ve Mukadder Erkan, "Derrida'nın Nietzschesi: Bir Ortak İmza Geliştirmek", *Nietzchelerin Şöleni*, (Der. ve Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 12.

³⁴ J. Derrida, "Otobiyografiler: Nietzsche'nin Öğretimi ve Özel İsim Politikası", *Nietzchelerin Şöleni*, (Der. ve Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.105.

³⁵ İngilizce'de "text" sözcüğü aynı zamanda örgü anlamına gelmektedir. Bu anlamda bir metin örülecek ve sökülecek bir şeydir.

³⁶ J. Derrida, *Edmund Husserl's Origin of Geometry*, (Çev. John P. Leavy), University of Nebraska Press, Nebraska, 1989.

³⁷ J. Derrida, *Pit And The Pyramid*, (Çev. Alan Bas), University of Chicago Press, Chicago, 1986.

³⁸ J. Derrida, *Önemsiz'in...*, a.g.e.

³⁹ J. Derrida, *Önemsiz'in...*, s. 12.

⁴⁰ J. Derrida, "Violence and Metaphysics: An Essay on the Thought of Emmanuel Levinas," *Writing and Difference*, (Çev. Alan Bass), University of Chicago Press, Chicago, 1978, s.79-153.

⁴¹ Bary Stocker, "Derrida Etiğinde Çelişki, Aşkınlık ve Öznellik", (Çev. Özge Ejder), *Cogito*, S. 47-48, 2006, s. 339

ifadeyle bilinç kendi varlığının farkındalığına Öteki'nin dolayımı ile varacaktır. Derrida, bu tarz bir öteki kavramsallaştırmasının, başkasına yönelik bir şiddet uygulama biçimi olduğunu dile getirmektedir. Zira “Öteki bilinci ancak Öteki'nden ayrılınca var olabilir, ki bu da Öteki'ne uygulanan bir güçtür.”⁴² Bu gücün reddi ise ancak o güçten daha büyük bir gücün kullanılmasıyla mümkün olabilecektir. Derrida Levinas'ın kavramsallaştırmından türettiği bu sonuca boyun eğmeyerek, Öteki'nin varlığını olumsuzlamayı; ancak bunu bilincin dolayımı ile değil dilin dolayımı ile gerçekleştirmemizi önermektedir. Zira dil iletişimin önkoşulu ise, zorunlu olarak Öteki'ne de yer açacaktır. Bununla birlikte “mutlak bir etik duruş şiddete karşı şiddettir ve bu sebeple saf bir biçimde etik mümkün değildir; ne var ki saf bir etik duruşun olmaması da söylenemez, zira ben her zaman Öteki ile ilişki içindeyimdir”.⁴³ Dolayısıyla etik bir olmaz-kavram olarak, çifte olumsuzlamayı gerektirmektedir. Derrida etiğin bu olumsuzlayıcı özelliğini konukseverlik ve dostluk temalarına bağlayarak, bir yandan Öteki'ne yer açacak art alanları yaratmaya çalışmakta bir yandan da Kant felsefesinden türeyen kozmopolit dünya yurttaşlığının olanaklarını gündemine almaktadır. Bu bağlamıyla konukseverlik, Öteki'nin habersiz gelişini evetleyen, evsahibi ile misafir arasındaki (host ve hostility/ ev sahibi-düşman) gerilimden beslenen sürprizli ve geleceği olumlayan bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. “Konukseverlik ötekine hitap ederken her şeyi yapmaya, onu onaylamaya, hatta adını sorarken bile söz konusu sorunun bir “koşul”a, polis sorgulamasına, soruşturmaya, tahkikata, sınır kontrolüne dönüşmesini engellemeye çalışmak olarak, koşulsuzca bir buyur etmedir.”⁴⁴

Nihai aşamada tüm bunlardan çıkarılacak sonuç Derrida'nın ne bir doğruluk savunucusu, ne bir doğruluk karşıtı olduğudur. O anlamların çoğaltılmasıyla kurulan bir dil oyununu kendine meşgale edinmiş bir anlam sözcüğüdür. Üslubu ve sözlüğünün olanak tanıdığı olanaklar resimden felsefeye, mimariden, edebiyata, siyasetten, psikanalize pek çok farklı alanda yapılan çalışmalarda kullanılmıştır. Söz konusu geniş bağlamda, her ne kadar kendisi aksini iddia etse ve savunsa da, yapıbozum kendisiyle birlikte anılan bir yöntemin adı haline gelmiştir. Bugün başta edebiyat kuramcıları olmak üzere pek çok alandaki araştırmacı yapıbozum yöntemini ve kavramlarını çalışmalarında kullanmaktadır. Öte yandan yapıbozum, post-modern akımın önünü açan yaklaşımlardan biri olarak pek çok modernite savunucusu tarafından eleştirilmektedir.⁴⁵ Eleştirilerin odaklandığı nokta ise öznenin öldürüldüğü, anlamın ayağının kaydırıldığı, hakikatin altının oyulduğu yerde siyasetin, etiğin ve bilginin nasıl olup da savunulabileceği sorusunun cevaplanamaz olduğuna yönelik iddiadır. Özellikle post-modernizm eleştirisi ile el ele veren bu yorumlar, eleştirinin hareket alanının sınırlandırılmasının, beraberinde politik bir statükoculuğu da beraberinde getireceğini ifade etmektedirler. Hatta Akcan'a göre, kurumsallaşmaya yüz tutan popülerliğiyle bir *akım* olarak yapıbozumculuk varolan iktidarı daha da güçlendirmiştir.⁴⁶ Öte yandan,

⁴² Stocker, a.g.m., s.339.

⁴³ Stocker, a.g.m., s.340.

⁴⁴ Michael Naas, “Jacques Derrida ve Konukseverlik Sorusu”, (Çev. Özge Ejder), *Cogito*, S. 47-48, 2006, s. 240.

⁴⁵ Bu isimlerin başında T. Eagleton, A. Giddens, A. Touraine gibi düşünürler gelmektedir.

⁴⁶ Esra Akcan, “Metafizik'in Kalesi Hakkında Düşünmek”, *Cogito*, S. 47-48, 2006, s.273-287.

Searl'ün Derrida eleştirisine göre, Derrida Batı felsefesini baştan sona yanlış okumaktadır. Searl'e göre yazı ve okuma iki ayrı işleme göre ilerleyen iki ayrı görüngü olmadığı gibi, niyet ile onu ifade etmek arasında Derrida'nın varsaydığı zamansal ardışıklık, gerçekte mevcut değildir.⁴⁷ Ayrıca Derrida, konuşmanın gerçekte yazı olduğunu, yazının konuşmadan önce geldiğinin kanıtı olarak kendi yaptığı tanımı göstermektedir ki, zaten bu yolla kanıtlanmayacak hiçbir iddia yoktur.⁴⁸ Nihai aşamada Searl'e göre Derrida, bir takım metafizik temeller olmazsa gerçekliğin, sağduyunun, dilin altının boşalacağını kendi de farkına varmaksızın kabul ederek, kendisi sözmerkezciliğin içine düşmektedir.⁴⁹ Nalbantoğlu'nun Derrida eleştirisine göre ise, yapısökümcü müdahale ortaya çıkacak yeni dizgenin müjdecisi olamadığı gibi, bu dizgenin garantisini de hiç veremez.⁵⁰ Zira o, başta sergilenen niyetlerden-iradeden gitgide uzaklaşmak tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Derrida'ya ilişkin eleştiriler, olumlama ya da olumsuzlamalar ne olursa olsun, onu anlama ve yorumlamanın güç bir iş olduğu bugün hemen her araştırmacı tarafından kabul edilen bir gerçektir. Öte yandan düşüncelerini “yanlış yorumlanmaya” bilhassa açtığını tekrarlamak gerekmektedir. Aynı durumun Derrida'nın bazı çağdaşları Althusser, Foucault, Lacan, Deleuze gibi düşünürler için geçerli olduğunu söylemek pek mümkün değildir.⁵¹ Derrida tutumuyla her ne kadar bir görececi filozof olarak anılmasını davet edecek fikirler ortaya atmışsa da, postmodernite ile Derridacı yapıbozumu birbirinden ayırmak hem onun hayaletlerine, hem de onun mirasına sahip çıkmak bakımından fikrimizce daha yerinde bir davranış olacaktır. Zira Derrida'nın konumu iddia edildiği üzere hiçbir zaman anlamın yok edilmesiyle ele ele yürüyecek bir mevcut statükoculuğa indirgenemez. Onun sorunsalı anlamın ayağının kaydırılmasından ziyade, her şeyin bir yorum meselesi olduğunun altının çizilerek siyaseti ve etiği de kuşatan bir politika anlayışının oyunun içine bitimsiz bir şekilde dahil edilmesi, anlamın kapatılmasının önüne geçilmesidir.

Derrida ve Marx'ın Hayaletleri Eserin İçeriği

Anlamın kapatılması, boyunduruk altına alınması talihsizliğine uğramış çoğu fikir insanından biri olarak Marx, tam da bu noktada Derrida'nın ilgisine mazhar olmayı hak eder. Ancak *Marx'ın Hayaletleri* adlı eserin detaylarına inmeden önce, metnin yapısından, metodolojisinden ve üslubundan kaynaklanan bazı kısıtlılıklara değinmek bir gerekliliktir. Zira bu kısıtlılıklar, ona ilişkin bir açıklama ya da özet çalışmasını, metnin yazılış biçimi ile çelişecek bir konuma sokmaktadır. Diğer bir

⁴⁷ R. Levent Aysever, “Derrida ve Söz Edimleri Kuramı”, *Cogito*, S. 47-48, 2006, s.287-333.

⁴⁸ Aysever, a.g.m., s.287-333.

⁴⁹ Aysever, a.g.m., s. 287-333.

⁵⁰ H. Ünal Nalbantoğlu, “Derrida'nın Kurgusökümü: Öznesiz Bir Söyleme Doğru”, *Toplum ve Bilim*, S. 102, Ankara, s.12.

⁵¹ Ulus Baker, “Korkunun Egemenliği ve Fransız Felsefesinin Sonu”, <http://www.korotonomedy.net/kor/index.php?id=21,238,0,0,1,0>, 28.06.2013

ifadeyle Derrida'nın pekçok metni gibi bu metin de yapıçözüm metodu ile kaleme alındığından, eserin orijinal sözdiziminde, anlatım biçiminde belirginleşen düşünceler açıklanarak anlatılmak istendiğinde nesnel yapısından ve vuruculuğundan çok şey kaybetmektedir. Okunduğunda sanki elinizden bir şeyler kayıp gitmektedir. Sayfalarda akıp giden cümleler okura adeta bir çeşit tatlı-sert şiddet uygulamaktadır. İşte bu nedenle daha önce de ifade edildiği gibi sözcüklerdeki ve sözdizimlerindeki anlam biçimlerini okuyarak, metinlerini adeta bir ağ gibi örüp, dokuyarak ilerleyen Derrida'nın eserlerini, açıklayıcı/betimleyici bir tarzda yorumlamak hem onun amaçlarına –bir metindeki sayısız anlama biçiminin asla tüketilemeyeceğini savunarak bir anlama biçiminin dayatılmasını eleştirir Derrida- hem de üslubuna –metnin aslından yola çıkarak onun nasıl kurulduğuyla, yapısıyla ilgilenir Derrida; o metindeki düşüncelerin analitik bir yorumlama yoluyla açıklanması ile değil- ters düşmektedir. *Marx'ın Hayaletleri*'ni temel sorunsallarından yola çıkarak açıklamaya çalışacak olan bu girişim de, bu kısıtlılıklarla maluldür; ancak kendini metnin tek yorumlama biçimi olarak dayatma iddiasında bulunmadığı için nihai aşamada Derrida'nın hayaletlerine saygılı bir okuma biçimi sunma çabasıdır.

Bu itibarla 1993 yılında yayınladığı haliyle *Marx'ın Hayaletleri (Spectres de Marx)*, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin(SSCB) dağılma sürecinden feyz alarak tarihin sonunu ilan edenlere karşı bir yanıt aramaktadır. Bu yanıtı ararken özellikle F. Fukuyama'nın 1989 tarihli “Tarihin Sonu ve Son İnsan” başlıklı makalesini yapıçözümüne uğratmakta, öldüğü ilan edilen Marxizmin, Marx'ın hayaletleri var olduğu sürece -ki bir hayaletin “artık olmaması” gibi bir konumun mümkünatı neyse artık- bu ölüm ilanının geçersizliğini kendi üslubunca açıklamakta, dahası eleştirel bir filozof olarak Marx'a olan ihtiyacın daha da arttığını dile getirmektedir.

Bir çıkış noktası olarak buradan hareketle Derrida eser boyunca birtakım metaforlardan yararlanmaktadır. Bunlar hayalet, ruh, ölüm, yaşam, “out of joint” gibi metaforlardır. Eserin kurgusu ve dillendirdiği düşünceler bu metaforların ağır ağır işlenmesiyle belirginlik kazanmaktadır.

Ne var ki, ilerlemesi gereken kitap sanki hep bir öncesine gidiyormuşçasına adımını hep bir geriye atar. Temel metafora, hayaletlere, hele hele Marx'ın hayaletlerine gelmeden önce Derrida bunu kanıtlarcasına ilk olarak ölüm ve yaşam arasında bulunduğu varsayılan karşıtlıklar üzerine bir yapıçözüm çalışmasına başlar. İlham aldığı cümle “artık yaşamayı öğrenmek istemektir.”⁵² Peki yaşamayı öğrenmek istemek de nedir ki? Yaşam nasıl öğrenilir? Yaşamı öğrenmeye çalışmak zaten o anda yaşamaktır. O halde yaşamın sınır noktası –belki de kenarı demek gerekir Derrida terminolojisiyle- ölüm olmalıdır. Ne var ki ölüm de, yaşamın olmaması ile kısıtlıdır. Derrida bu noktada o kenarı ölüm noktasından alıp, yeniden muğlaklaştırır: Hayaletler. Ama ne ölümün, ne yaşamın olduğu bir yerde. Bir ara form olarak:

“Yaşamayı öğrenmek hala gerçekleşmeyi bekleyen bir şeyse, yalnız yaşamla ölüm arasında gerçekleşebilir. Ne tek başına yaşamda, ne de tek başına ölümden gerçekleşebilir. İkisi

⁵² J. Derrida, *Marx'ın Hayaletleri*, (Çev. Alp Tümertekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007, s.9.

arasında olup bitenler, ancak herhangi bir hayalet üstüne veya hayaletlerle konuşmaktan öteye geçemez.”⁵³

Nedir peki bir hayalet? Bir hayaletin ne olduğunu, anlamını eserin çeşitli yerlerinde, defalarca açılar Derrida. O her şeyden önce “ruhun belirli bir görüngüsel ve tensel biçimi, beden-oluşu, paradoksal bedenlenişidir”.⁵⁴ Kendi içinde çelişkili bir kavramdır. Hem et, hem ruhtur. Hem burada, hem oradadır; bu yüzden hem hiçbir yerde, hem de her yeredir. Üstelik bu Şey (thing), bize bakar. Bizi görür. Bizse onu göremeyiz. Derrida’nın tabiriyle bir “bakışsızlık” vardır bir hayalette.⁵⁵ Bu bakışsızlık aynaların yasasının dağılışıdır. Diğer bir ifadeyle, bu ara formu, aynalarda göremeyiz. Yasanın bu dağılışı, zamanı da başkalaştırır. Eşzamanlılığı altüst eder. Bu nedenle bir hayalet zaman dışıdır. Geçmişten geldiği gibi, şimdiye de müdahale eder, üstelik böylece geleceği de etkilemiş olur. İşte bu yüzden yaşama ya da ölüme ilişkin her konuşma hem hayaletler ile birlikte olduğumuzu kanıtlar, hem de onların üstüne konuştuğumuzun göstergesidir. Üstelik bu birlikteliğimiz sadece yaşayan ölülerin bıraktığı miras ile anlam kazanmaz. Her koşulda, onların yaptığı siyasetin içinde yaşadığımızı gösterir. Bu nedenle geleceği anlamak için geçmişe sahip çıkmak gerekir.

“Ve bu hayaletler ile-olmak, yalnızca belleğin, mirasın ve de kuşakların bir siyasetine indirgenme de, aynı zamanda bunların bir siyasetidir de...”⁵⁶

Geçmiş, şimdi ve gelecek tasavvurlarımız her durumda canlı-şimdi’yi aşar. Çünkü her şimdi, geçmekte olan bir şimdidir ve her gelecek geçmiş bir şimdidir. Bu haliyle hesabımız hep, hayaletlerle, diğer bir ifadeyle olup-olmayanlardır. Belki de bu noktada Derrida’ya göre meşhur “to be or not to be, that’s the problem” repliklerini, “to be and not to be” şeklinde yeniden yorumlamak manidar olacaktır. *Marx’ın Hayaletleri’nde* bir ilham noktası olarak Shakespeare’in *Hamlet* adlı eserine yapılan göndermeler tam da hayaletlerin bu zamandışılığı ve tarihi yapışımızın bu ara formlarla olan bağıntıları üzerinedir. “Hahambaşı Derrida” bu noktada, var olanla ilgilenen, geçmiş-şimdi-gelecek arasında kesin ayrımlar çizen varlıkbilimin yerine hayaletleri yadsımayan, onları önemseyen ve değerlendiren, dolayısıyla miraslara sahip çıkan musallatbilimi (hauntology) önermektedir.⁵⁷

Yine de metin önümüzü ikinci ve hatta üçüncü, dördüncü sorularla keser: Neden Marx? Neden başka birinin hayaletlerinden söz edilmiyor da, Marx’inkinden bahsediliyor? Ve neden Marx’ın hayaleti değil de Marx’ın hayaletleri? Bir kişinin birden fazla hayaleti mi var yoksa?

Derrida’nın bu sorulara verdiği yanıtlar açıktır. Derrida, Marxizmin ölümünün ilan edildiği bir dönemde, tam da Marx’a olan ihtiyacı dile getirmeye çalışmaktadır. Platon’un, Kant’ın ya da Hegel’in hayaletleri değildir söz konusu olan. Değildir; çünkü Marx diğer tüm isimler bir yana, üzerinden atlanıp geçilemeyecek bir siyaset adamı-filozoftur. Derrida, düşüncelerini kabul etsin ya da

⁵³ J. Derrida, *Marx’ın Hayaletleri*, a.g.e., s.11.

⁵⁴ a.g.e., s.23

⁵⁵ a.g.e., s.24,25.

⁵⁶ a.g.e., s.11.

⁵⁷ a.g.e., s.86.

etmesin, herkesin bir şekilde Marx'la hesaplaşmak durumunda olduğunu ifade eder. Çünkü "Marx olmaksızın gelecek olmayacaktır."⁵⁸ Her hesaplaşma da başka bir Marxizm doğurur. Zaten *Manifesto*'nun daha 1888 tarihli önsözünde, koşulların tarihselliği, yeni siyasal verilerin öngörülemezliği vurgulanmıştır. Bu yüzden Marx'ın hayaletinden söz edilemez. Marx'ın hayaletleri vardır olsa olsa. Derrida'nın kendi cümleleriyle ifade edersek, "tek bir tane Marx yok, tek bir tane olmaması gerek(tir)."⁵⁹ Bu noktada Derrida, "Marxizm Nereye?" (Whither Marxism) başlıklı bir konferanstaki tebliğlerinden yola çıkarak oluşturduğu eserinde, böyle bir soruyu kendine çıkış noktası alan tartışmaların yeni olmadığını, Marxizmin ölümünün o günden 50 yıl kadar önce de ilan edildiğini, bu ilanların insanda bir "dejavu" hissi yaratmaktan başka bir şeye yaramadığını, *de facto* Marxizme⁶⁰ karşı çoğul Marxizmlerin her zaman bulunduğunu dile getirmektedir. İşte tam da bu noktada, Marx ile hayalet(ler) metaforunu birlikte düşünmeye başlar. Üstelik esinini de yine *Komünist Manifesto*'dan almıştır. *Manifesto*'nun ilk cümlesidir ona bu ilhamı veren: "Avrupa'nın üstünde bir hayalet dolaşiyor, komünizm hayaleti."⁶¹ İşte Derrida'ya göre tıpkı *Hamlet*'te olduğu gibi bir hayaletin ortaya çıkışıyla başlar her şey, Avrupa'da ve dünyada. Bununla birlikte Derrida'ya göre bir hayalet "yeniden gelemez,"; o hep ilk kez olarak gelir.⁶² Çünkü zamansızdır o. Bir başlangıcı ya da sonu yoktur. Hep oradadır. Biz onu tespit etsek de etmesek de. Marx, *Manifesto*'nun açılışında hayaletten retorik bir anlam estetiği yaratmak için bahsetmemiştir. Hayaletin bu anlamlarıdır Marx'ın çağrıştırmaya çalıştığı. Bununla birlikte hayalete ilişkin bir yapıçözüm, bunlarla sınırlı kalmamaktadır. Sınır noktalarına ulaşmak için Derrida yeniden *Hamlet*'e döner ve Hayalet-Kral'ı (Marx) bir Şey olarak tanımlar. Bu Şey olma durumundan üç sonuç çıkarır Derrida.

Bunlardan ilki Derrida'nın "yas çalışması" adını verdiği durumdur. Derrida'nın Freud'dan ödünç aldığı bir kavram olarak yas, ölen kişinin ardından geçirilen üzüntü devresinin kimi bilinçdışı süreçlerle olan bağlantılarını çözümlenmede işe yaraması itibariyle ele alınır. Sözgelimi bir ölümün arkasından duyulan aşırı üzüntü, aslında o kişiye duyulan nefretin yarattığı suçluluk duygusunun bir ifadesi olabileceği gibi, yine böylesi bir üzüntü, "yaşayan olmanın" bilincine varıştan kaynaklanan bir kendini olumlama sürecinin uzantısı olarak da görülebilir. Bu aşamada Derrida, yas çalışmasının bizim burada oluşumuzu, öleninse oradalığını garantileyen, ölü ile canlı arasına mesafe koyan bir süreç olarak ortaya koyar.

Bir "Şey" olmanın ikinci sonucu, dile ilişkindir. Her dil, bir Şey'in, yani hayaletlerin ürünüdür. "Marx'ı doğuran Hegel'i doğuran Kant" ifadesinde olduğu gibi bugün, dün de ifade bulanların izleri silinmez taşıyıcısı olarak hep kendini günceller. Üçüncü ve son sonuç ise, dile ilişkin olarak çıkarılan bu sonuçtan türer: Dil, her durumda bir dönüştürme, yaratma projesidir ve bu yaratım, bir *çalışmadır*. Dolayısıyla çalışma, Şey'le, hayaletlerle bağlantılı hale gelmektedir.

⁵⁸ a.g.e., s.33.

⁵⁹ a.g.e., s.34.

⁶⁰ "SSCB, Komünist Enternasyonal, ve bunun ardından gelen bütün her şey ve daha bir sürü şey" olarak tanımlar Derrida bu terimi. a.g.e., s.34.

⁶¹ K. Marx, F. Engels, *Komünist Manifesto*, (Çev. Levent Kavas), İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.

⁶² Derrida, *Marx'in...*, a.g.e., s. 66,69.

Şey'e ilişkin bu çözümleme, yine onun zamandışılığı ile kesişmektedir. Zira bir yas çalışması, bir dil ya da çalışma tarihsel olmasına tarihseldir ama aynı zamanda, zamandışı bir konumu içinde barındırır. Tıpkı bir hayalet gibi bunlar da hep oradadırlar ama hiç yokturlar. Adeta bulunuş metafiziğinin eleştirisinin gösterdiği gibi.

Derrida'nın hayaletlere ilişkin yapıçözümünden çıkardığı bir diğer anlam, hayaletin her daim ilk kez geldiğine ilişkindir. Bir hayalet hep geri-gelendir zaten;⁶³ ama her geri geliş, zaten ilk kez gelişir. Çünkü her ilk olan, zaten son olandır da. Bir hayaletin geri-gelmesinden hep korkulur; ama gelirse, ondan konuşması istenir. Dahası konuşması emredilir; ama konuşmazsa yalvarılır da. Her üç durumda da hayaleti çoğullaştıran bir miras sorunu söz konusudur. Miras emreder, konuşur ama yalvarır da. Diğer bir ifadeyle Marx'ın hayaletlerinden bahsetmek, Marx'ın miraslarını çağırmasıdır. Bu miraslardan konuşmasını isteyen bir dünya, bunu emreden ve ona yalvaran bir dünya vardır karşımızda. Mirastan değil ama miraslardan söz etmemizin nedeni ise, bir mirasın bütünlüğünden sözetmenin ancak ve ancak onun bütünlüğünün peşin bir yargı olarak kabul edilmesi ile mümkün olmasıdır. Zira bir mirasa tek anlamlılık olanağını veren zaten onun çok anlamlılığıdır. Bu çoklu anlamlar arasından bir seçim yapmak suretiyledir ki, tek bir mirastan bahsedilebilmektedir. Ne var ki buradan mirasların sonsuz olduğu anlamı da çıkarılmamalıdır. Zira sonsuzluk, bitimsiz olmakla malul olduğu için, seçme imkânını da ortadan kaldıracaktır.

Marx'ın miraslarının ilintili olduğu bir diğer kavram zamana ilişkindir. Buraya dek ifade edilenlerden de çıkarsanabileceği üzere nerede bir mirastan söz edilse, bir hayaletten, dolayısıyla bir bakışsızlık ve zamandışılıktan söz etmek gerekmektedir. İşte bu zamandışılık, Derrida'nın eserde tarif ettiği şekliyle "out of joint" olmakla eşgüdümlü olarak düşünülmelidir. Peki "out of joint" olmak da nedir?

Derrida, bu deyiimi *Hamlet*'ten alıntılar yine.⁶⁴ Hamlet, babasına kurulan komplonun kendi döneminin ahlaksızlığını sergileyen bir durum olduğunu ifade edebilmek için "the Time is out of joint" demektedir. Cümle Türkçe'ye, "zaman menteşesinden çıkmış, zaman zıvanadan çıkmış, dünya tersine dönmüş, onurunu yitirmiş bir çağ bu" gibi muhtelif şekillerde çevrilmektedir.⁶⁵ Ne var ki Derrida bütün bu çevirileri reddetmektedir. ⁶⁶Zira ona göre, bir çeviri öteki dilin erişilemezliğini daha da artırmakta, hiyerarşik ilişkileri yeniden üretmektedir. Ayrıca "out of joint"ın çevirileri de "out of joint" olmuştur. Öyleyse, "out of joint" olmuş bir Zaman'a ilişkindir Derrida'nın derdi. Bununla birlikte kahramanın -Hamlet'in, Marx'ın ve belki de Derrida'nın- çelişkisi, zamanın "out of"luğu ile ilgilidir. Zira onlar "out of joint" olmuş bir Zaman'ın bu niteliğini ortadan kaldırmak için varlarken, isyanları da doğruluğu tesis etmeye çalışan görevlerindedir. Öte yandan tam da buna isyan ettikleri için "out of joint" olmuşlardır. Ancak bir şeye isyan etmek dürtüsü, miras(lar)ı gerekli kılar. Bu miraslar "out of joint"likten kalmaz.

⁶³ a.g.e., s.30.

⁶⁴ a.g.e.,s.40.

⁶⁵ a.g.e., s.41-42.

⁶⁶ a.g.e., s.45, 46.

Üstelik miras, hukukun tesis edilmesine yönelik bir talepten beslenir. Dolayısıyla *hukuk*, beslendiği yerin (zamanın out of joint olması) çelişik bir şekilde altını oymasıyla (zamanın out of joint'liğini ortadan kaldırmaya çalışan bir kurum olarak) iki kez lanetlenmiştir. Paralel olarak/bununla birlikte Derrida'ya göre doğruluk-hukuk hep bir zamandan sapmayı talep eder.⁶⁷ Bu nedenle dileğimiz zamanın hep "out of joint" olmasını istemek olmalıdır. Doğruluğun bu çelişik yapısı, geçmiş-şimdi ve gelecek arasındaki bir bağıntıyla daha da beslenmekte, nihai olarak Marx'a bağlanmaktadır. Derrida'nın Heidegger'den ödünç aldığı bir terim olarak "*Adikia* (Haksız olarak)" başında bulunduğu "a" olumsuzlama ekiyle "burada olmamaklığı" çağrıştırmaktadır.⁶⁸ Bu noktada "haksızlık" burada olmamasından dolayı, geleceğe bağlanamamakta, zamandışı bir konum almaktadır. Öte yandan bulunan(şimdi), artık bulunmayana(geçmiş) bitleştirilmekte, bulunacak olana(gelecek) ise, eklemlenmektedir. Böylece zaman bitştirilerek (jointure), bir buyurma (injonction) haline getirilmektedir. Hukuku bir buyurltu olmaktan çıkararak, bir Adalet olanağını mümkün kılmanın imkanı bu nedenle ancak ve ancak "Dike (Hak)" sözcüğünün kendinde aranabilir. Nitekim *Dike*, bir bulunuş olarak varlıktadır ve bir "geri verme, iade etme", dolayısıyla buyurma sorununa değil, bir "bağış" meselesine dayanır. Hukukun adaletten ayrıldığı yer tam da bu noktadır. Bir vaat, bir gelecek ve çağrı olanağı olarak Adalet, hiçbir yere varmayan, hiç ulaşılamayacak olan, bununla birlikte hep aranması gerektirir. İmkanlarını kendi içinde barındırır. Doğası gereği bir Godot'dur. Gelmesi beklenendir. Devrim de buna bağlanır. Devrim'in varoluşu onun hep bir "belki" olmasıyla beslenir. Aksi halde o bir töz, öz, kalıcılık olup çıkacaktır. Sürekli devrim, kavramın içindeki bu potansiyel dinamizmi ihtiva eder. Devrim, elikulağındalıktır. O bir mühlet vermez. Bu anlamda devrimci Marx'ın okuma biçimleri bundan ayrılmaz. Marx'ın dilindeki aykırılıklar, tutarsızlıklar onun bir buyruk ve vaat olmasından, bilimsel materyalizme karşı duruşun olanağı olmasından, ama her şeyin ötesinde *Das Kapital*'in bozguncu bir yapıt olmasından kaynaklanır. Kendi potansiyelini ve vaatlerini barındırır içinde ama tarihselliğini inkar etmez. En zayıf yanıymış gibi görünen bu tarihsellik, onun en güçlü yanıdır oysa. Onu Adalet'e yaklaştıran kesişim noktasıdır bu. Onun bu tarafını bir güçsüzlükmüş gibi ele alanlarsa, Marx'ı tarihin bir yerinde dondurup, onu klonlama, onu sadece bir filozof gibi okuma eğilimindedirler. Oysa Derrida'ya göre yapılması gereken, filozof Marx'a geri dönüşü reddetmekten ziyade böyle bir Marx okumasının *ağır basmasını* engellemektir. Zira Marx ve onun hayaletleri Adalet gibi, Devrim gibi hep *gelecek-olandır*. Musallat olmuştur bunlar insanlığın başına. Gelecek, hayaletlerindir.

Gelecek olanın zamanın tüm biçimlerine yayılan bu zamandışılığı ona karşı hep bir "fesat birliği" kurulmasına neden olmuştur.⁶⁹ Bu noktada Derrida, "fesat birliği" sözcüğünün İngilizcesi "conjunction" sözcüğünün taşıdığı anlamlardan yararlanır. Bunlar büyü bozma, ant içme, buyruk, vaat ve ruh çağırmadır. Buna göre bir fesat birliğinin kuruluşu, zamandışı bir Şey'e ilişkindir. Bununla birlikte bu kuruluşun gerçekleşmesi için taraflar arasında bir yemin gerçekleştirilir. Bu yeminin

⁶⁷ a.g.e, s.47,48,49.

⁶⁸ a.g.e., s.48.

⁶⁹ a.g.e., s.85.

özünde yapılması gerekene ilişkin bir buyruk, yapılacak olana ilişkin bir *vaat* vardır. Tarihin sonunun ilan edilmesi bu fesat birliğinin bir ürünüdür. Özellikle siyasal-resmi söylem, basın ve akademi arasında cisimleşen bu fesatbirliği, aslında kendi ölümünü yadsımaya yönelik bir yas çalışmasıdır. Nitekim, vaade yönelik fesatbirliği, Marx'ın ölümünü ilan etmek suretiyle ölene dair bilinçdışı nefretini kusarken kendi varlığını-buradalığını olumlamaktadır. Derrida'ya göre “tarihin hiçbir döneminde sistemin, insanlık adına bu kadar utanç verici, ekonomik-siyasal çelişkilerle bu kadar yüklü hale gelmemiş olması da”⁷⁰ bu fesat birliğinin zamanının geçtiğini gösterir gibidir. O halde fesat birliklerine karşı bir tavır almak gerekmekte, bir karşı-fesatbirliği kurmak zorunlu hale gelmektedir.

Bu aşamada Derrida'nın Fukuyama eleştirisinin, aksiyona dair çağrısının giriş kısmı niteliğinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira söz konusu fesat birliği Derrida'ya göre Fukuyama'nın başını çektiği liberal düşünsel kampta ideolojik karşılığını bulur. Bu suretle liberal demokrasiye doğru evrilen bir insanlık tarihinin olduğunu, tarihin son noktasının da liberal demokrasi olduğunu iddia eden Fukuyama'nın “Tarihin Sonu ve Son İnsan”⁷¹ başlıklı makalesi Derrida'nın hayaletlerle ilgili yapıçözümününün başka bir yüzünü temsil eder.

Eleştiriye başlarken Derrida, ilk etapta Fukuyama'nın tarihte liberal demokrasiye götüreceği yolu açacak olaylar olarak iki dünya savaşını, Nazizmi, Pol Pot yönetimini vs. birer uğrak olarak görmesini ama bir yandan da kutlu tarihi anın gerçekleştiğini müjdelemesini çelişkili bulduğunu ifade eder.⁷² Diğer bir ifadeyle dünyada liberal demokratik yönetime “ulaşmamış” yerler bulunuyorsa, tarihin sonunun nasıl ilan edilebileceğini, eğer bu “ülküsellik” gerçekleşmiş ise de, bu olayı “müjdelemenin” anlamının ne olduğunu sormaktadır. Derrida, Fukuyama'nın bu müjdeciliğini, Mesihvari bulur.⁷³ Bu aynı zamanda Hıristiyanlığın da bir onaylanması anlamına gelmektedir. Daha geniş bir okumayla tarih sahnesinin zuhur ettiği alan olarak Kudüs gösterilirken, Filistin bağlamında komünizm yenik ilan edilmekte; İsrail bağlamında liberalizm, savaşın galibi olarak işaret edilmektedir. Bu anlamıyla Fukuyama Yeni-İncilcilikten başka bir şey yapmamakta, İslam dünyasını ise “liberal demokratik bir yönetim olanağına” yaklaşamayacak bir kategori olarak belirlemektedir. Zira Derrida'ya göre Fukuyama Hegel'i okumuştur ama Hıristiyanca bir okumadır bu. Üstelik yetersizdir de. Çünkü Fukuyama Hegel'in kategorilerini işine geldiği yerde olumlayarak kullanmakta, işine yaramadığı yerde yok saymaktadır. Bu çerçevede siyasal, ekonomik, kültürel yapıları birer uğrak olarak düşündüğümüzde Fukuyama'nın liberal demokrasisinin, bir gerçekleşmeye mi tekabül ettiği, yoksa bunun sadece bir gerçekleşme ilanı mı olduğu belirsiz kalmaktadır. Üstelik bu bakış açısı hayalet kategorisini dışlamaktadır. Diğer bir ifadeyle ya olanla ya potansiyel olanla ilgilenmektedir. Derrida'ya göre bu yaklaşım yeni değildir ama bir ara kategorinin varlığı “bilim dünyasında yani teknik-basın-yayınsal, dolayısıyla kamusal ya da siyasal dünyada olup biten düşsel,

⁷⁰ a.g.e, s.135.

⁷¹ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (Çev. Zülfü Dicleli), Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011.

⁷² Derrida, a.g.e., s.105.

⁷³ a.g.e., s.96-101.

hortlaksı, sentetik, protezsi, sanal olan her şey tarafından şimdiye dek görülmedik ölçüde tanımlanmış bulunmaktadır.”⁷⁴

Derrida'nın Fukuyama eleştirisinde değindiği bir diğer nokta onun doğal tarih anlayışıdır. Derrida'ya göre, Fukuyama ne Nietzsche'yi, ne Stirner'i, ne Marx'ı, ne Freud'u, ne Husserl'i ne de Heidegger'i okumamış gibi davranmakta, sürekli olarak tarih ötesi bir insandan dem vurmaktadır. Soyut bir kavram olarak kalan doğal/tarih ötesi insan, adeta marazi bir kurgu olarak olduğu yerde saymakta, bunun neye dayanarak ileri sürüldüğü ise açıklığa kavuşturulmamaktadır.

Tüm bu eksikliklerine rağmen Fukuyama'nın eserinin kapış kapış satılmasını Derrida, bir yas çalışması olarak değerlendirmektedir. Üstelik Fukuyama bu yadsıdıklarını yadsıyarak iki kat yas çalışması yapmış bulunmaktadır.

Tam da bu ontolojik durumdan dolayı Derrida'ya göre, Marxist deneyim ile ülküsel liberalizm arasındaki boşluğu iyi değerlendirmek gerekir. Ona göre yapıçözüm bu boşluktan yararlanan bir yöntemdir. Zira yapıçözüm çeşitli tarihsellik olanakları yaratmaya çalışır, Mesihsiz bir mesihsellığı savunur, bir program değil bir vaat olarak kendini ortaya koyar, başkalık olanaklarını ortaya serer. Bu nedenle bir yapıçözüm Marxist olamaz; ama o Marxist olmayan da değildir. Bir Marxizm ruhuna bağlıdır. En azından birine. Çünkü zamanın “out of joint” olduğu böylesi bir evrede ihtiyaç duyulan tam da budur. Bu noktada Derrida günümüzde zamanın “out of joint”liğini belirlemek üzere bazı özellikler tespit etmektedir. Bu özellikler işsizlik (ona “yeni yoksulluk” gibi adlar verilmek suretiyle tanınmaz hale getirilir), evsizlerin demokratik yaşamdan dışlanması, göçmenlerin vatansızlaştırılması, ABD-Avrupa, ABD-Japonya gibi güçler arasında yaşanan ekonomik savaş, kapitalist Avrupa korumacılığı, dış borçlardaki artma, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı/ticareti, nükleer silahlar, etnik savaşlar, küresel mafya iktidarı, uluslararası hukukun uygulanmasında yaşanan eşitsizlikler gibi belli başlıklar üzerinden gösterilmektedir.

Tüm bunlardan dolayı Fukuyama'nın iddia ettiğinin tersine zaman belki de hiç olmadığı kadar “out of joint”tir. Tam da bu nedenle bir karşı-fesat birliğine, Yeni bir Enternasyonal'in inşasına gerek vardır. Tüm Marxizmlerin görevi bu olmalıdır. “Zamansız ve konumsuz, adsız ve unvansız, gizli değilse pek az kamusal, sözleşmesiz, out of joint, eşgüdümsüz, partisisiz, vatansız, ulusal topluluksuz, yurttaşlığa, belirli bir sınıf üyeliğine yer vermeyen bir bağ”⁷⁵ gereklidir. Küreselleşmeye alternatif bir küreselleşmeye ihtiyaç vardır (altermondialisaiton).⁷⁶ Amaç eleştiriyi yenilemek, eleştiriyi köklü kılmaktır. Beslenilecek kaynak, Marxizm'dir. Marxizm'in ruhundan değil, ruhlarından birinden ilham alacak bir eleştiridir bu. Derrida böyle bir talebin ne Marxistler, ne de Marxist olmayanlar tarafından hoş karşılanmayacağını düşünmektedir.⁷⁷ Bununla birlikte asıl muhalefet, tam da zamana aykırı olanı talep etmekten geçer. Bu talep, Aydınlanma'ya dek uzanır ve bozguncu/eleştirel Marx'tan esinlenir. Derrida'ya göre bu, Marxist-varlıkbilimsel yapıçözümdür. Kendini eleştiriyiyle de sınırlamaz; vaat

⁷⁴ a.g.e., s. 105.

⁷⁵ a.g.e., s.135.

⁷⁶ Simon Critchley, “Derrida's Influence on Philosophy... And On My Work”, *German Law Journal*, C.6, S.1, 2005, s.26-29.

⁷⁷ Derrida, Marx'in..., a.g.e., s. 141.

eder, hakların kazanımını olumlar. Bunu eylemsel olarak da gösterir. Marx'tan esinlenen bu tutum, bir yandan ereksel-Masihçi Marxizm'i, bir yandan da ülküsellik davet eden liberal savları dışlar. Yeni Enternasyonal, Marx'ın mirasının ivedilik ve mirasın buyurganlığıyla, eleştirel olarak bilimsiz bir vaadin gerçekleşmesi çabasına adar kendini. Çünkü bir mirası devralmak borcun olumlanması anlamına gelir. Borcumuz ise üç türdür: Marx'ın kendisine karşı, insanlığa karşı ve devlete karşı (Devlet kavramının yeniden okunması yoluyla). Bir hayaletin miras bıraktığı bu borçları, siyaset silmeye çalışır. Çünkü korkar ondan. Korktuğu için de onun gelme olasılığına karşı ayarlar kendini. Oysa ne yapılırsa yapılsın, *hayalet gelecek* olandır. Bu hayaletin musallat oluşudur. Marx ile Derrida'nın hayaletle ilişkin tasarımı bu noktada ayrılır. Zira Marx, Manifesto'nun başlangıcında gelecek olan bir Şey'den söz etmektedir; Avrupa henüz komünizm hayaleti ile karşılaşmamıştır. Derrida ise, bir mirasın-hayaletin yeniden ve yeniden musallat olacağından dem vurmaktadır. Marx hayaleti adeta çağırmakta ve gerçekleşmesini buyurmaktadır. Belirtiden yola çıkıp teşhiste bulunmaktadır. Bu belirti komünizme duyulan korkudur; ancak bu korku teşhisi meşru kılmaktadır.⁷⁸ Oysa *Manifesto*, hayaletin zaten geldiğinin işareti değil midir?

Derrida bir başka bölümde⁷⁹ Marx'ın kişisel olarak hayaletlerle olan bağımlı ortaya sermeye çalışır. Derrida'ya göre Marx hayaletler konusunda takıntılıdır. Hayaletler, onun tüm eserlerinde önemli bir metafor olarak yer almaktadır. Marx hayaletleri sevmemektedir. Bu nedenle onlarla mücadele eder. İyi ve kötü hayaletleri ayırıp, eler. Bununla birlikte Marx, hayaletlere esir düşmüştür. Hayaletlerle fazlaca uğraştığı için... Hayaletleri kovalamak ister ama kovalamak için çağırır da onları. Onun paradoksudur bu; ama bu paradoks var eder Marx'ı. Onunla olumlar kendini.

Derrida'nın dolaylı ifadesiyle Marx'ın "hayalet takıntısı" onun bir Hegel mirasçısı olmasından kaynaklanmaktadır. Hayaletleri kovalamaya çalışırken, hayaletlerin ortasında kalır. Çünkü tarih, ölümlerin bıraktığı miras ve anlam borcu üzerine inşa edilmektedir. Bu miras her tarihsel dönemde çeşitli düzeylerde bunalımlarla maluldür. Bunalımlar, eski zamanın hayaletlerinden kaynaklanır. Hayaletlerle hesaplaşmak ise, zamandan bir ödünç almayı beraberinde getirir. Ödünç alınan geçmiş ise, unutuşla şimdiki zaman arasında gider gelir. Diğer bir ifadeyle, tarihin her aşaması bir hatırlama ve unutuş mekanizmasının işlemesiyle kendini açıklamaktadır. Bu nedenle devrimci bir görev de bir unutuşa, bir yeniden isim vermeye adar kendini. Sürekli olarak yeni adlarla, eski kavramlar gösterilir. Zaman her bir evrede "out of joint"tir. Geçmiş kovmaya çalışırken, geçmişe yakalanır. Sözelimi, burjuvalar 18. yüzyılda Roma'nın hayaletini çağırılmışlardır. Oysa Derrida'nın Marx yorumuna göre bu kendi içimde bitimsizdir. Tam da bu nedendir ki "tarihte her şey iki defa yaşanır; ilkinde trajedi, ikincisinde komedi olarak. İlkinde ruh olan, ikincisinde hayaletleşir. Bu noktada ruhtan da hayaletten de vazgeçmek gerekir, der Marx. Bunu buyurur. Ölümleri, yas çalışmasını bırakın, devrimci belleği unutun."⁸⁰ Miras almayın; çünkü geçmişin ruhu onu korur da.

⁷⁸ a.g.e., s.160.

⁷⁹ a.g.e., s.215-266.

⁸⁰ a.g.e., s.176.

O halde Marx'a rağmen Marx'ın mirası nasıl korunacaktır? Derrida'nın bu soruya verdiği yanıt, devrimin *kendine özgü içeriğinde* hareket alanı bulur. Zira devrimin bu içeriği, ona hep bir "artı değer" sunar. Bu artı değerın niteliği hiç saptanamaz. Sürekli devrimin mümkünatını sağlayan da budur. Bu hareket alanının tanınmadığı yerde düzen şekil değiştirip, bu sefer "kızıl üniformayla" yeniden görünüş kazanacak, hayalet yine bugünü istila edecektir.⁸¹

Bu durumda Derrida'ya göre Marx için, bir hayaletin nasıl yok edileceği sorusu gündeme gelir. Sürekli devrimin açtığı hareket alanının içinde hayalet avı, ancak ve ancak *çalışmayla* mümkün olabilir. Almanca'da hem ruh hem hayalet anlamına gelen *Geist* sözcüğü, hem bir bedene hem de bir ruha işaret eder. İki anlam adeta iç içe geçmiştir. Ruhların hayaletleşmesini önlemek için *çalışmak*, diğer bir ifadeyle hayaleti meydana getiren bedeni (nesnel üretim ilişkilerini) yok etmek gerekir. Hayaleti def etmek için, ampirizmin elle tutulur dolayımından geçmek gerekir. Akdi takdirde bedenın hayaletliği def edilmiş olacaktır sadece. Tam da bu noktada *Ekonomi Politüğün Eleştirisi'ni*, *Alman İdeolojisi'ni*, *Kapital'i*, *Manifesto'yu* birer hayalet kovalaması olarak okumak mümkündür. Örneğin *Alman İdeolojisi'nde* on hayalet sayar Marx ve bunlara cephe alır. Tanrı, öz, boşluk, iyi-kötü, krallıklar, varlıklar, İnsan-Tanrı (İsa), insan, halkın ruhu ve her şey. Onuncu olarak "her şeyi" hayalet olarak belirleyen Marx, hayaletleri saymanın, muhasebeleştirmenin anlamsızlığına işaret etmiş olmaktadır. Öte yandan Derrida'ya göre söz konusu eserde Marx yalnızca soyut olanın idealleştirilmesini anlatmakla kalmamakta, bir hayaletsiliğın izlerini sürmektedir. Örneğin metanın fetişleşmesini, bunun gizemli kimliğini çözümlerken hayaletlerin izini sürmektedir. Aynı tema *Kapital'de* "masa metaforu" çözümlenirken çok daha çarpıcı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. "Bir odun kafalı masanın" kullanım değeri, değişim değeri ile ölçülmeye başladığında olup-biten adeta korkutucu bir şeydir. Masa, içine bir ruh girmiş gibi "başka bir şey" olmuştur. Hayaletleşmiştir.

"Gösteri: Sıradan duyulanabilir şey biçim değiştirir, kişi olup çıkar, yüz kazanır. Bu dik kafalı ve ağaçsı yoğunluk başkalaşır doğüstü şey, duyulanamaz duyulanabilir, duyulanabilir ama duyulanamaz, duyulanabilircesine duyumüstü şey olup çıkar."⁸²

Peki hayaletsi olan bir şey yaşayanların dünyasına nasıl musallat olabilmektedir? Bunun yanıtını Derrida Marx'tan dolayımlyarak ayna metaforu ile vermektedir.⁸³ Zira metanın şeyleşmesi, emeğin toplumsal biçiminin şekil değiştirmesinden kaynaklanmaktadır. Aynaya görüntüsü yansıtılan masa, içerik değiştirdiği için, insan, emeğinin yansısını aynada göremez. Bu masanın hayaletsiliğidir artık. Buna benzer olarak paranın dolaşımı (altının görünmeyen ama orada olduğu sezilen bir değer yaratması), sermayenin dolaşımı (soyut bir değer olarak sermaye), basın-yayın organlarının yarattığı sanal gerçeklik hayaletsiliğın izlerinin sürülebileceği alanları ifade eder.

⁸¹ a.g.e., s.182.

⁸² a.g.e., s.229.

⁸³ a.g.e., s.237.

Bu noktada Derrida, Marx'ın değişim değeri/kullanım değeri kavramlarına bir sınır çizgisi çekmeye çalıştığını iddia ederek, bunu bir hayalet kovma operasyonu olarak niteler. Nitekim Derrida'ya göre, sözgelimi bir masaya bir değişim değeri atfetmek, onun bir kullanım değeri de olduğunu varsaymayı gerektirir. Bu da hayaletle bir köken bahşetmek anlamına gelmektedir. Dahası, Marx'ın kullanım değeri ile değişim değeri arasındaki sınırı neye göre çizdiği belli değildir. Zira her değiş-tokuş bir kullanım değerini ama belli ölçülerde de bir değişim değerini gerektirir. Değişim değeri, kullanım değerine musallat olur. Önermenin tersi de doğrudur. Sözgelimi, bir sanat eseri metalaşabiliyorsa, bu sanatın bir ilkesini pazar, işletmeye koymuş demektir. O halde Marx, hayaletin sahneye giriş anını tespit etmeye çalışmaktadır. Derrida'ya göre bu tutum varlıkbilimdir; diğer bir ifadeyle hayaleti def etme çabasıdır. Oysa bir hayalet def edilemez.

Derrida'ya göre Marx'ın bu tutumu, yapıçözüm öncesi bir durumdur. Yapıçözüm ise Marx'ı reddetmeden, onun zeminlerini sarsar. Sarsıntı gelecekte, zamanın "out of joint"liğinden beslenir. Bu bir talep ama aynı zamanda bir vaat. Mesih beklemekten mesihçiliğe inanır. "Bizi karara götürebilecek harekete geçirici bir şey *varmış gibi* yapmamızı sağlayarak, meydana gelen her şeyin meydana gelişinin kökeninin, bizim kurguladığımız bir öykü olabileceğini, olayın olaylığının (eventuality of event) olmamış bir olayda (non-event), olmuş gibi bir iz bırakmasının gerekliliğini, kurgudan daha esasi bir şeyle temellendiremeyecek olduğumuzla yüzleştiğimiz ironik bir farkındalık deneyimi yaratır."⁸⁴ Demek ki hayaletleri kovmak değil, onlara soru sormak; bunun için de onun gelmesinin yolunu açmak gerekmektedir. Hukuktan bağımsız adalet, farklılık, sürekli devrim ve başka bir dünya için.

3.2. Esere İlişkin Değerlendirme:

Uzun bir yolculuk gibidir Derrida. Sırt çantasını omuzlayıp bilinmeyen şehirlere, uzak ülkelere gitmeye benzer. Hesapsızdır, planlanmamıştır, davetkârdır; ama karmaşık ve zordur da. Özellikle Marx'a, onun hayaletlerine ve çağrısına kulak verdiği yerde...

1993 yılında eser yayımlandığında, Derrida'nın polifonik Marx okuma çağrısı olumlu ya da olumsuz veçhelerden cevaplar almıştır. Bu yanıtların kimi olumsuzdur, Derrida'nın Marx'a ilgisini duygusal bulur; kimileri olumludur, Marx'a ve hayaletlerine sahip çıkar. Yorumlar ne olursa olsun, Derrida'nın 1993'ün siyasal konjonktüründe hegemonik düşüncelere muhalif bir çağrı yaptığı kesindir. Kimileri –materyalistler- bu çağrıyı, somut gerçeklik taleplerini karşılamakta başarısız ve yetersiz olan yapıbozumun Hamletvari bir edayla eleştirilere meydan okuması gibi görmektedir.⁸⁵

Bu çerçevede Derrida'nın çağrısının samimiliğine ilişkin değerlendirmeleri üç kısımda incelemek mümkündür. Bunlardan ilki Derrida'nın siyaset ve Marxizmle

⁸⁴ Cihan Camcı, "Derrida ve Politik Duruş", *Bilim ve Toplum*, S. 102, Ankara, s. 42-45.

⁸⁵ Theresa M. Senft, "Derrida's Injunctions of Marx", <http://www.echonyc.com/~janedoc/writing/derrida-marx.html>, 22.05.2013

olan ilişkisine dairdir. İkincisi çağrının olumlanması, sonuncusu ise olumsuzlanması ile alakalı görüşlere ilişkindir.

Derrida'nın siyasetle ilişkisi, yapıbozumu görececi olmakla itham eden görüşler ile onun her koşulda farklılıkları davet etmesini olumlayan fikirler arasındaki aralıkta konumlandırılmaktadır. Daha önce ifade edildiği üzere Derrida anlamın ayağının kaydırılması yoluyla statükonun onaylanmasını mümkün kıldığı noktasında eleştirilmektedir. Karşıt kutupta yapıbozumun Öteki ile olan ilişkileri yeniden tesis etme çabası, çeşitli biçimlerdeki ayrımcılıkların önüne geçecek, dahası her durumda iktidar ilişkilerinin altını oycak bir unsur olarak addedilmektedir. Yapıbozumu eleştirenlerin kimi noktalarda haklılık payı olmakla birlikte -zira öznenin ve anlamın altının oyulduğu yerde sorumlu aramak güçleşecektir- bu haklılık noktalarını abartmamak, onun tarihsel koşullara göre sürekli bir yer değiştirme olduğunu gözden kaçırmamak gerekmektedir. Nitekim Derrida'nın Marx ile ilişkisi de bu çerçevede açıklanabilir. Zira 1993'e dek Marxizme olan yakınlığı ya da uzaklığı konusunda bilinçli bir sessizliğe bürünen Derrida, sonrasında Marx'ın hayaletlerine sahip çıkmıştır. Sahip çıkmanın ötesinde tarihin sonunu ilan edenlere karşı bir karşı-fesat birliği kurulmasını önermektedir. Bu süreçte çoklu Marx miraslarından birine bağlanılmasını savlamakta, Marx olmadan bir geleceğin olamayacağını öne sürmektedir. Özellikle "eleştirel Marx geleneği" onun üzerinde durduğu bir husustur. Tarihin sonunun iddia edildiği noktada, bir karşı-fesat birliğinin kurulması ve dünyadaki haksızlıklara karşı mücadele edilmesi için bu şarttır. Bu bağlamda Derrida'ya göre, yapıbozumun da Marxist ideoloji ve eleştirinin bir türü olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Yapıbozumun Marxizmle olan bu bağlantısı etigin ve siyasetin davet edildiği düzey olarak belirlemektedir. Farklılık, hukuktan bağımsız adalet, egemen ideolojilerin konumunun sarsılması, konukseverlik gibi yapıbozumcu başlıklar Marxist çağrışımlarla birleşmektedir.

Bu aşamada Derrida'nın çağrısına olumlu açıdan bakanlar, onun Marxist projeye benzer yolda ilerlediğini belirtmektedirler. G. Spivak ve P.Mann gibi düşünürler Marx'ın kapitalizmi çözümülemesi gibi, Derrida'nın da anlamı çözümlediğini bildirerek, ikisinin de benzer şekilde yapıların deşifre edilmesini sağladıklarını bildirmektedirler. Bu düşünürlere göre yapıbozum kapitalizmin kurbanlarına, batı dışı dünyaya ve kadınlara yönelik güçlü bir politik araçtır. Michael Ryan'a göre Marx da tıpkı Derrida gibi klasik ekonomi politiğin, mülkiyet, ücretli emek, rant ve sermayeyi fetişleştirmesine karşı yönetsel yapıököm uygulamıştır.⁸⁶ Leninist teori ve pratik ise, Marxizmin içinde bulunan *différance* olanaklarını bertaraf ederek, onu sözmerkezci bir özcülüğe sabitlemiştir. Öte yandan Derrida'nın Marx'ın Hayaletleri'nde Yeni-Enternasyonal'in oluşturulmasına ilişkin söyledikleri, siyasetin yeniden okunması ve statükonun reddi olarak görülmelidir. Bu anlamıyla Derrida'nın durduğu yer düzeni kaotikleştirerek, tüm nesnellik iddialarının altını oymak, böylece tüm dışlanmış öğeleri oyuna davet etmek olarak okunmalıdır.⁸⁷ Nihai aşamada hesapsız düşünce, nihilizmle kendini kapatmayacak kadar açık

⁸⁶ Michael Ryan, *Marxism and Deconstruction*, John Hopkins University Press, 1986.

⁸⁷ Bill Shankly, "If Derrida Had Played Football," *German Law Journal*, C. 06, S.1, 2005, s.55.

uçludur ve bu, mevcut olanın ötesinde her zaman yapılacak bir şeylerin olduğunu varsayar.⁸⁸

Derrida'nın çağrısına olumlu bakmakla birlikte, bu çağrının indirgemeci bir mantıkla yapıldığını dahası onun Marx'la hiçbir alakası olmadığını savunanların sayısı ise daha fazladır. Bu görüşlerden ilkinde Derrida, Marxçı kuramı devrimci özünden saptırmakla ve onu eleştireliliğe indirgemekle itham edilmektedir. Spivak ve Ryan'ın Marx ile Derrida arasında gördüğü yakınlıklar ise yapay bulunmaktadır. Foucault, yapıbozumu muhalif karakterinin metinsel olduğunu, metin çözümlemesinin asla siyasal ve toplumsal bir etkinlik olarak görülemeyeceğini ileri sürmektedir. Eagleton da metin çözümlemesinin gerçekte kendisinden başka hiçbir şeyle ilgili olmadığını, dolayısıyla küresel kapitalizme hizmet ettiğini ileri sürmektedir. Öte yandan Thurschwell, Derrida'nın etik bir gereksinimin içeriği hakkında ikircikli olduğunu, bunun özellikle *Marx'ın Hayaletleri*'nde belirginleştiğini iddia etmektedir. Buna göre Derrida etik-siyasal bir muhalefetin bir gereklilik mi (ought) bir zorunluluk mu (must) olduğunu belirginleştirmemektedir.⁸⁹ Thomas ise, *Marx'ın Hayaletleri*'nde Derrida'nın Marx'ı hayaletlerden korkan biri olarak betimlediğini iddia ederek, Marx'ın hayaletlerden korkmak şöyle dursun, onlarla yüzleşmeye çalıştığını ifade etmektedir.⁹⁰

Marx'ın Hayaletleri'nin kapsamlı değerlendirmelerinden biri de R. Abbinett'e aittir.⁹¹ Abbinett'in T. Lewis, A. Ahmad ve A. Callinicos'tan derlediği bir dizi eleştiriye göre, Derrida tarih sahnesinde üretim ilişkilerinin sınıf mücadelelerine kaynaklık eden doğasını ihmal etmekte, dogmatik Marxizmden uzak durma çabasına paralel olarak etik talepleri üretim ilişkilerinden beslenen çelişkilerden soyutlayarak, özgürlükçü kapitalist ideolojiye bilinçsizce hizmet etmektedir. Marx'ı sınıf ilişkileri bağlamından koparmakta, onu dostluk ve konukseverliğin ahlaki taleplerine indirgemektedir. Öte yandan sınırları belirlenmemiş, tanımı gevşek bırakılmış bir Yeni-Enternasyonal birliğin nasıl kurulacağı, kurulsun bile küresel kapitalizmin somut görünüşleri karşısında neye dayanarak bir direnç gösterebileceği muğlaktır. Böylece Derrida, alt-yapısal ilişkileri analize dahil etmeden insan doğası gibi kavramlarla sosyalizmi kurgulayan Fransız ütopyacılar benzemiş olmaktadır. Son kertede bu hayaletli Marxizm, estetik kıvamda, üçüncü yol siyasetinden öte bir anlam taşımamaktadır. Ayrıca Derrida içkin eleştiriyi, yapısal analizi ve negatif fenomenolojiyi değerlendirmesinin içine katmakla, farklılaşmadan korkan Stalinist ideolojiyi Marxist teori ve siyasetin merkezine almış olmaktadır. Miller ise, Derrida'nın Marx'ın hayalet metaforunu tesadüfen kullanmamış olduğu savına destek vermekle birlikte, buradan Marx'ın anakronik, görelî bir zaman tasavvuru varsaydığını çıkarmanın mümkün olmadığını iddia

⁸⁸ Rafael Haddack-Lobo, "Derrida: Survival as Heritage," *German Law Journal*, C. 06, S.1, 2005, s. 50.

⁸⁹ Adam Thurschwell, "Specters and Scholars: Derrida and the Tragedy of Political Thought", *German Law Journal*, C. 6, S.1, 2005, s.94-98.

⁹⁰ Paul Thomas, "Seeing Is Believing: Marx's Manifesto, Derrida's Apparition", *German Law Journal*, C.6, S.1, 2005, s.209.

⁹¹ Ross Abbinett, "Spectres of Class: Marxism, Deconstruction and the Politics of Affiliation", *Journal For Cultural Research*, C.10, S.1, Ocak 2006, 1-22.

etmektedir.⁹² Ayrıca Marx'ın ekonomi-politiğinin Derrida'nın savunduğu kadar soyut bir düzlemde olmadığı aşikârdır. Öte yandan eğer Marx'a musallat olan hayaletler hem geçmişten, hem de gelecekte gelip tüm zamanı kuşatıyorlarsa, “*Manifesto'nun zamanı*” zamansız kalacak, bu durumda sınıf kavramı belirsizleşecektir.⁹³

Yükselen bu eleştirilere ilişkin cevabını Derrida, *Marx ve Mahdumları*⁹⁴ adlı eserinde vermiştir. Derrida, eleştirilerin çoğunun ardında, bir miras paylaşımı sahnesi gözlemlemekte ya da “Marksist olarak bilinen” oğulların veya kızların mirasın peşine düşme, onu sahiplenme veya tam da Marksizm söz konusu olduğunda son derece paradoksal hale gelen mülkiyet duygusunu, hatta “mülkiyette öncelik hakkı” talebini semptomatik olarak okumaktadır. Bu eserdeki fikirleri itibariyle Derrida'ya göre Marx'a Marx'tan fazla sahip çıkanlar, tam da miras talebini tekilleştirenlerdir. Oysa Marx'ın tümel çoğulluğu, bu miras kavgasını konusuz bırakacak kadar geleceğe, gelmemiş olana aittir. İşte bu yüzden Marx zaten başlıbaşına bulunuş metafiziğinin reddiyesi, beklenmeyen, şölenin ve parodinin pi noktasıdır.

⁹² Nchamah Miller, “Hauntology and History in Jacques Derrida's Spectres of Marx”, http://www.nodo50.org/cubasigloXXI/taller/miller_100304.pdf, 20.05.2013

⁹³ a.g.e, s.12.

⁹⁴ J. Derrida, *Marx ve Mahdumları*, (Çev. Alp Tümertekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.

SONUÇ

Felsefenin cevaplar bulmayı değil sorular sormayı teşvik eden bir etkinlik olduğunu bilir Derrida. Kırk yıllık bir süreyi kapsayan uzun “çalışma hayatında,” belki de en çok kendisi için çalışmıştır. Kendi sorularını yanıtlamaya çalışırken, sorularını çoğullatırarak. Onun dilinin muğlaklığını, yaratıcılığını ve çok anlamlılığını belki de en çok bununla bağdaştırmak gerekir. Bu nedenle Derrida eserlerindeki kapalılık ve karmaşıklık nedeniyle bir kenara bırakılmayı ya da tuhaf bir narsizmle itham edilmeyi hak etmemektedir. Ele aldığı eserlere birebir yapı söküm uygulayacağı yerde, yapı sökümün ne olduğunu anlatacağı, dildeki anlam kaymalarının, olmaz-kavramların nasıl ortaya çıktığını betimleyeceği diskruptif eserler vermiş olsaydı Derrida’nın bir *isim* olmaktan çıkıp bir *imza* olabileceği kuşkuludur. Tıpkı Nietzsche’yi Nietzsche yapan en önemli unsurlardan birinin onun üslubu olması gibi, Derrida’nın bu konuda da Nietzsche’nin sıkı bir takipçisi olduğu söylenebilir. Nasıl bugün hemen hiç kimse Nietzsche’yi üslubundan dolayı kaldırıp bir kenara atmıyorsa, Derrida’ya da benzer şekilde davranılması hakkaniyetli olacaktır. Nitekim Derridacı yapı söküm, ona yöneltilen yoğun eleştirilere rağmen ilgi odağı olmaya devam etmekte, siyasetten mimariye pek çok alanda uygulama alanı bulmaktadır.

Derrida, 20. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biri olarak bugün hiç kuşkusuz tarih sahnesindeki yerini almıştır. Bu aşamada onu bir görececi olarak mahkum etmek ya da ona hayranlıkla bağlanmak yerine yapıbozucu okumanın ve pratiğin açacağı olanakları oyuna davet etmek; ancak statükoyu olumlama risklerine karşın uyanık olmak rasyonal bir alternatif olarak önümüzde bulunmaktadır. Ne yapısalcılığın, ne de post-yapısalcılığın ironik bir şekilde uzak durmadığı bu *rasyonalite*, aynı zamanda onları nihilist post-modernizmden ayırmakta, *Şen Bilim’den Şen Felsefe ve Siyasete* giden yolları aralamaktadır. Söz konusu *Şen Siyaset’e* bir çağrı niteliğindeki *Marx’ın Hayaletleri* isimli eserse yazıldığı dönemin egemen düşüncelerine karşı hem felsefi bir şölene dönüşen dili, hem de içeriğiyle “Mesihsiz bir Mesihsellik” olarak çeşitli Marxları oyuna davet ederken, bugün dünyanın hemen her coğrafyasında görülen ekonomik, politik, kültürel vb. eşitsizlik ve adaletsizliklere eleştirel olarak yaklaşmanın imkanlarını Marx’ın bedensiz bedenlerinde birer praxis olanağı olarak görmenin yollarını açmakla “bir kült anti-eser” olarak tıpkı Marx gibi güncelliğini korumaktadır.

Kaynakça

- Abbinnett, Ross, "Spectres of Class: Marxism, Deconstruction and the Politics of Affiliation", *Journal For Cultural Research*, C.10, S.1, Ocak 2006.
- Akcan, Esra, "Metafiziğin Kalesi Hakkında Düşünmek," *Cogito*, S. 47-48, 2006.
- Akdeniz, Emrah, "Derrida'da Kökensiz Düşüncenin Kökeni Olarak Différance", *Possible Düşünme Dergisi*, S.1, s.34-44.
- Akdoğan, Vefa, "J. Derrida ve Post-Yapısalcı Yapısöküm Politikası", http://www.academia.edu/8751266/JACQUES_DERRIDADA_VE_POSTYAPISALCI_YAPI_S%C3%96K%C3%9CM_POL%C4%B0T%C4%B0KASI, 18.07.2015.
- Aköz, Emre, "Derrida da Öldü", *Sabah*, 11.10.2004, http://www.sabah.com.tr/yazarlar/akoz/2004/10/11/derrida_da_oldu, 18.07.2015
- Alpyağıl, Recep, "Dil Oyunlarından Dilin Yapıbozumuna", *Doğu Batı Dergisi*, S.19, 2002.
- Aysever, Levent, "Derrida ve Söz Edimleri Kuramı," *Cogito*, S. 47-48, 2006.
- Aysever, Levent, "Dil Felsefesinin Geleceğine Bir Bakış", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 20, S.2.
- Baker, Ulus, "Korkunun Egemenliği ve Fransız Felsefesinin Sonu," <http://www.korotomedy.net/kor/index.php?id=21,238,0,0,1,0>, 28.06.2013
- Butler, Judith, "Fini, Derrida Bitti Derken"(Çev. Batu Boran), *Expres Dergisi*, S.54, 2005.
- Camcı, Cihan, "Derrida ve Politik Duruş", *Bilim ve Toplum*, S. 102, Ankara.
- Critchley, Simon, "Derrida's Influence on Philosophy... And On My Work", *German Law Journal*, C.6, S.1, 2005.
- Derrida, Jacques, *Glas*, (Çev. John P. Leavey, Richard Rand), University of Nebraska Press, Nebraska, 1974.
- Derrida, Jacques, "Violence and Metaphysics: An Essay on the Thought of Emmanuel Levinas," *Writing and Difference*, (Çev. Alan Bass), University of Chicago Press, Chicago, 1978
- Derrida, Jacques, *Pit And The Pyramid*, (Çev. Alan Bas), University of Chicago Press, Chicago, 1986.
- Derrida, Jacques, *Edmund Husserl's Origin of Geometry*, (Çev. John P. Leavy), University of Nebraska Press, Nebraska, 1989.
- Derrida, Jacques, *Gün Doğmadan (E.Roudinesco İle Söyleşi)*, (Çev. Kenan Sarıaloğlu), Dharma Yayınları, İstanbul, 2006.
- Derrida, Jacques, *Önemsizğin Arkeolojisi: Condillac Okuması*, (Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Derrida, Jacques, "Tek Başıma Hayret Etmek Zorunda Kalacağım", Jacques Derrida, (Çev. Özge Serin), <https://istirahat.wordpress.com/2006/09/08/tek-basima-hayret-etmek-zorunda-kalacagim/>, 18.07.2015
- Derrida, Jacques, "Mahmuzlar: Nietzsche'nin Üslupları", *Nietzchelerin Şöleni*, (Der. ve Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007.

- Derrida, Jacques, “Otobiyografiler: Nietzsche’nin Öğretimi ve Özel İsim Politikası”, *Nietzsche’lerin Şöleni*, (Der. ve Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Derrida, Jacques, “İmzaları Yorumlamak (Nietzsche/Heidegger)”, *Nietzsche’lerin Şöleni*, (Der. ve Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Derrida, Jacques, “Nietzsche ve Makine - Nietzsche’nin Mah...”, *Nietzsche’lerin Şöleni*, (Der. ve Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Derrida, Jacques, *Marx’ın Hayaletleri*, (Çev. Alp Tümertekin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Derrida, Jacques, *Gramatoloji*, (Çev. İsmet Birkan), Bilgesu Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Derrida, Jacques, *Platon’un Eczanesi*, (Çev. Zeynep Direk), Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- Direk, Zeynep, “Derrida’nın Ardından: Ölüm, Kültür ve Dil”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, S.102, Ankara, 2005.
- Ege, Ragıp, *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 4*, (Ed. Ahmet Cevizci), Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2006.
- Fukuyama, Francis, *Taribin Sonu ve Son İnsan*, (Çev. Zülfü Dicleli), Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Güçlü, Abdülbaki, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2003.
- Haddack-Lobo, Rafael, “Derrida: Survival as Heritage,” *German Law Journal*, C. 06, S.1, 2005.
- Hobsbawn, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl: Aşırılıklar Çağı*, (Çev. Yavuz Alogan), Sarmal Yayınevi, Ankara, 2003.
- Işıklı, Şevki, “Jacques Derrida ve Dil: Söz ve Yazının Düşünceye İhaneti”, <http://konukyazar.blogspot.com/2007/12/jacques-derrida-ve-dil-sz-ve-yazin.html>, 20.06.2013.
- Köktürk, Şaban ve Semra Eyri, “Dilbilim ve Göstergebilim: Ferdinand De Saussure ve Göstergebilimi Anlamak”, *SAÜ Fen-Edebiyat Dergisi*, s.2, 2013, s. 130-131.
- Laclau, Ernest, “Politika ve Modernitenin Sınırları”, *Post-Modernist Burjuva Liberalizmi*, (Ed. Halil Özer, Çev. Yavuz Alogan), Doruk Yayınları, İstanbul, 2002.
- Megill, Allan, *Aşırılığın Peygamberleri*, (Çev. Tuncay Birkan), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- Miller, Nchamah, “Hauntology and History in Jacques Derrida’s Spectres of Marx”, http://www.nodo50.org/cubasigloXXI/taller/miller_100304.pdf, 20.05.2013
- Naas, Michael, “Jacques Derrida ve Konukseverlik Sorusu”, (Çev. Özge Ejder), *Cogito*, S. 47-48, 2006.
- Nalbantoğlu, H. Ünal, “Derrida’nın Kurgusökümü: Öznesiz Bir Söyleme Doğru”, *Toplum ve Bilim*, S. 102, Ankara.
- Marx, Karl, F. Engels, *Komünist Manifesto*, (Çev. Levent Kavas), İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.

- Miller, Nchamah "Hauntology and History in Jacques Derrida's Spectres of Marx",
http://www.nodo50.org/cubasigloXXI/taller/miller_100304.pdf,
20.05.2013
- Ryan, Michael, *Marxism and Deconstruction*, John Hopkins University Press, 1986.
- Rosenau, P.Marie, *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*, (Çev. Tuncay Birkan), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2004.
- Sarup, Madan, *Post-Yapısalcılık ve Post-Modernizm*, (Çev. Abdülbaki Güçlü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Senft, Theresa M., "Derrida's Injunctions of Marx",
<http://www.echonyc.com/~janedoe/writing/derrida-marx.html>,
22.05.2013
- Shakespeare, William, *Hamlet*, (Çev. Bülent Bozkurt), Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007.
- Shankly, Bill, "If Derrida Had Played Football," *German Law Journal*, C. 06, S.1, 2005.
- Stocker, Bary, "Derrida Etiğinde Çelişki, Aşknlık ve Öznellik," (Çev. Özge Ejder), *Cogito*, S. 47-48, 2006.
- Utku, Ali ve Mukadder Erkan, "Derrida'nın Nietzsche'si: Bir Ortak İmza Geliştirmek", *Nietzchelerin Şöleni*, (Der. ve Çev. Ali Utku, Mukadder Erkan), Otonom Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Thomas, Paul, "Seeing Is Believing: Marx's Manifesto, Derrida's Apparition", *German Law Journal*, C.6, S.1, 2005.
- Thurschwell, Adam, "Specters and Scholars: Derrida and the Tragedy of Political Thought", *German Law Journal*, C. 6, S.1, 2005.
- Uçan, Hilmi, "Modernizm/Post-Modernizm ve J. Derrida'nın Yapısökümcü Okuma ve Anlamlandırma Önerisi," *Turkish Studies*, S.4/8, 2009, s. 2294.

Subjectivity and Spaces of Interaction*

Şule OKUROĞLU ÖZÜN**

ABSTRACT

Political, national, and cultural subjectivities are constructed through experiencing, living in, and trading in time and space; therefore, time and space are the most important ingredients in the formation of the self as well as in the evocation of diasporas as spaces of interaction. Although originally the term diaspora was used to define the Hellenic and Jewish communities living in exile, over the years, with its implications and applications, the employment of the word has been stretched to voluntary or forced migration, or to people dislocated from their homeland for reasons of slavery, genocide, political conflicts, exile or education. Diaspora is now a controversial term, including here and there, now and then, deterritorialization from and reterritorialization into a space; thus, it is difficult to define the term only through its classical association with a forced displacement in relation to nostalgic exile from the native homeland, a pride of a place and a longing for the past. Diaspora, like Foucault's heterotopia, refers to a liminal space between difference and sameness, an ambiguous break which enables new possibilities. In this space, foreignness, rather than being an inscrutable otherness and rather than approaching from a distance, can breathe a new dialogic life into the Enlightenment concepts like superiority of time over space and being over becoming. Instead of regarding space merely as conventional, passive, geographical or physical forms of place, or as a dead backdrop, in this article it is treated as a heterotopia which encapsulates not only physical location but also abstract conceptual space offering multiplicity and fluidity and time is considered to be non linear but heterotemporal. By focusing on Foucault's heterotopia, self and power technologies, this article, instead of concentrating on a traditional homeland-centred definition of diasporic identity, aims at discussing diasporic subjectivity as dynamic, deconstructed and reconstructed negotiations.

Key Words: Foucault, Subjectivity, heterotopia, technologies of power, technologies of the self

Özneleşme ve Etkileşim Uzamları

ÖZET

Politik, ulusal ve kültürel özneleşme süreci zaman ve uzam içerisinde yaşama, yer alma, ve uzamlar arası ilişki kurma yoluyla devam eder; bu sebeple zaman ve uzam hem "kimlik" hem de uzamlar arası etkileşim alanları olan "diaspora" (kopuntu) tanımlarının yapılmasında temel rol oynayan iki kavramdır. Diaspora kelimesi kökeninde sürgün hayatı yaşayan Yunan ve Yahudi toplulukları için kullanılmışsa da, seneler içerisinde anlamı ve kullanımı bakımından gönüllü veya zorunlu göçü ya da kölelik, soykırım, politik anlaşmazlıklar, sürgün veya eğitim gibi nedenlerle vatanından ayrılan insanları kapsayacak şekilde genişlemiştir. Diaspora burası ve orası, şimdi ve sonrası, yerinden olma ve tekrar yer edinme kavramlarını içerdiğinden kesin tanımlı olmayan, aksine üzerinde tartışılan bir terimdir; bu yüzden diaspora kelimesini artık zorunlu göç ve vatan hasreti, terk edilen yerin üstünlüğü, zorunlu göçle gelen geçmişe duyulan

* This article is based on the unpublished dissertation "Rethinking Diaspora as Heterotopia in Works of Anita Desai, Kamala Markandaya and..... Meera Syal" submitted by the author to Middle East Technical University.

** Assist.Prof., Süleyman Demirel University, Department of Western Languages and Literatures, suleozun@sdu.edu.tr

özlem gibi terimin klasik atıfları ile tanımlamak imkansızdır. Diaspora, tıpkı Foucault'un heterotopyası gibi, üyeleri için farklılık ve aynılık arasındaki yeni olanakları mümkün kılan muğlak bir uzam yaratır. Bu alanda yabancılık; anlaşılmaz bir ötekilik olmaktan veya bir mesafeden yaklaşımdan ziyade, zamanın uzam, varoluşun ise oluş üzerindeki üstünlüğü gibi Aydınlanma düşüncelerine yeni bir diyalojik boyut kazandırabilir. Uzam yalnızca geleneksel, pasif, coğrafi veya fiziki mekân formları veya cansız bir arka plan olarak görülmekten ziyade, bu makalede, Foucault'nun heterotopyasında olduğu gibi, bir üretim alanı olarak, fiziksel mekânla birlikte çoğulluk ve akışkanlık sunan soyut, kavramsal mekânları da kapsayan alanlar olarak ele alınmıştır. Bununla birlikte, zaman doğrusal değil, çok zamanlı olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın temel savı; Foucault'un heterotopyasını, benlik ve güç teknolojilerini temel alarak diaspora kimliğini geleneksel anayurt temelli tanımını dışında dinamik, yapı bozumuna uğramış ve tekrar yapılandırılmış olarak ele alarak tartışmak üzerinedir.

Anahtar Kelimeler, Foucault, Özneleşme, heterotopya, güç teknolojileri, benlik teknolojileri

Introduction

Time and space are two significant categories that have occupied the minds of scholars from different disciplines from the later decades of the 19th century onwards. Since theories of modernist view considered man as a historical being and societies as collections of historical events, social, psychological and cultural perspectives and their relation to different dimensions of space were disregarded for the sake of studying the superiority of time over space¹. In most of such studies any type of change was associated with time not with space, owing to the fact that the mythic spaces such as colonized ones and their boundaries were regarded as dead and unquestionable. In the second half of the twentieth century, with the emergence of diaspora and post-Cartesian space theories, studies focusing on spatiality enabled a better understanding of subjectivity offering alternative approaches to power relations, new spaces for struggle and the spatial myth of colonial order. As Foucault explains:

The great obsession of the nineteenth century was history: with its themes of development and of suspension, of crisis, and cycle, themes of the ever-accumulating past... The present epoch will perhaps be above all the epoch of space. We are in the epoch of simultaneity: we are in the epoch of juxtaposition, the epoch of the near and far, of the side-by-side, of the dispersed.²

Foucault with these words starts his spatial discussion in "Of Other Spaces" and he lays emphasis on the past obsession with time and the contemporary spatial turn which raises more questions in current debates about simultaneity, time and space. For Foucault, a spatial outlook is necessary since "a whole history remains to be written of spaces – which would at the same time be the history of powers"³.

¹Not surprisingly such theories were framed during the "height of empire and spatial violence" (Upstone 4). As a result of several hundred years of extreme violence, especially according to theories examining colonial power, colonialism was considered as "a claiming of territory in the name of religious evangelism, economic development" and "the appropriation of space for empire – often via correlative appropriation of the hearts and minds of indigenous population"; colonial accomplishment was evaluated "in terms of the magnitude of space acquired" (Upstone 4).

² Foucault, "Of Other Spaces," p.22.

³ Foucault, *ibid.* p.22.

With the coinage of the term chronotope, a new space-time contextualization was first introduced by Mikhail Bakhtin in 1940. In his metaphor of chronotopes – *chronos* (time) and *topos* (space) – dwelling upon the equal importance of time and space, Bakhtin emphasized that time and space are interwoven⁴. In his analyses of different chronotopes Bakhtin treated self as a “becoming” which fuses different time and space constructions:

*[Self] reflects the historical emergence of the world itself. He is no longer within an epoch, but on the border between two epochs, at the transition point from one to the other. This transition is accomplished in him and through him....What is happening here is precisely the emergence of a new man. The organizing force held by the future is therefore extremely great here – and this is not, of course, the private biographical future, but the historical future. It is as though the very foundations of the world are changing, and man must change along with them.... The image of the emerging man begins to surmount its private nature...and enter into a completely new, spatial sphere of historical existence.*⁵

Besides Bakhtin two other important names Henri Lefebvre (1991, 2003), and Michel Foucault (1972, 1977, 1982, 1986, 1988) worked on these concepts in a number of innovative ways, exploring the spatio-temporal matrix from postmodern perspectives and with different epistemological and ideological agenda.

As explained by these post-spatial theorists and scholars, “space is a practiced place^{6,7} and existence presents “a new image of a person with an organic sense of creativity” embedded in “the inner linkages with temporality and locality and in the interplay between individual and social changes”.⁸ Diasporas are the best examples for the study of space and time relation and how relational spaces give way to new self positions. Diasporic experience like Foucault’s heterotopia refers to a special kind of heterogeneous space within which a wide range of heterotemporal emplacements can be defined.

⁴Bakhtin uses this spatio-temporal view in aesthetic practices; however, his critical reflections on the subject have inspired many scholars from diverse fields of specialization such as psychology, philology, biology, physiology and cultural anthropology. The chronotope is clarified by Bakhtin as “the substantial interconnection of time and space relationships which literature artistically appropriated” (231). Chronotopes function in literature to capture and reveal to readers particular historical and biographical features of language. Bakhtin relates the term to specific generic types that accordingly correspond to specific historical time periods and cultural knowledge.

Chronotope is the term Bakhtin envisioned to describe the spatio-temporal matrix functioning as the infrastructure of all human activities and also being dialogic in nature, chronotopes provide the necessary frameworks and means for understanding all human experience (Bakhtin 231). In the chronotope “the blending of features of time and space takes place in a single whole, endowed with sense of concreteness. Time here is solid and compact [and] becomes artistically visible; space is intensified and enters into the movement of time...Time features are manifest in space, to which time gives sense and measure. This intertwining of planes and blending of features characterize the...chronotope” (Bakhtin 231-2).

⁵ Mikhail Mikhailovitch Bakhtin, *Speech Genres and Other Late Essays*, (Texas: U of Texas P, 1986), p.23-4.

⁶Place for Lefebvre embodies the idea of a designated place for everything and “implies an indication of stability.” A space on the contrary is more dynamic, as there are many ways of practicing space. It takes into account, time, movement, flows and going back to a linguistic analogy.

⁷ DeCerteau, *The Practice of Everyday Life*, (Berkeley: University of California Press, 1984), p.117.

⁸Hongyu Wang, “The Chronotopes of Encounter and Emergence,” *Journal of Curriculum Theorizing*, vol.25, 2009, p.2.

Although originally the term heterotopia derives from the Greek words *hetero* (another) and *topos* (place) referring to a Greek medical expression of the “other spaces” used for the “parts of the body that are either out of place, missing, extra”, in short for displacement or place of otherness⁹, Foucault uses the term heterotopia for real or unreal spatial counter-sites that are other, relational, contested and liminal. Foucault claims that utopias are spaces without real place. They are sites that have a “general relation of direct or inverted analogy with the real space of society” and such emplacements “present society itself in a perfected form, or else society turned upside down, but in any case [these sites are] ‘fundamentally unreal’”. Heterotopias, on the other hand, are emplacements “that have the curious property of being in a relation with all the other sites, but in such a way as to suspect, neutralize, or invert the set of relations that they happen to designate, mirror, or reflect”¹⁰. According to Foucault, sites of Otherness are spaces whose existence set up unsettling juxtapositions of incommensurate objects which challenge the way we think, especially the way our thinking is ordered. Heterotopias disturb and dissolve our myths and at the same time have the capacity to challenge fixed and predetermined orders. Hence

*rather than narrativizing the ways of being human, we need to spatialize being. Such a spatialization would render being intelligible in terms of the localization of repertoires of habits, routines and images of self-understanding and self-cultivation within specific domains of thought, action and value – libraries and studies, bedrooms and bathhouses, markets and department stores, living rooms and coffee houses.*¹¹

A spatio-temporal manifestation provides various vantage points that question inequalities, signifying practices and hegemonic discourses at home and in the diaspora; furthermore, it puts forward modes of resistance to colonial, neo-colonial, Westernized and homogenizing representations. Thus, the main argument in this study is framed around the idea that diasporas, as spaces of interaction between Foucauldian power technologies and self technologies, create new heterotopias where subjectification is based on relational heterotemporal standpoints, rather than one which is dominant.

Subjectivity, Power and Self Technologies in Foucault

Subjectivity is individuals’ own experience of life, shaped by power, knowledge, social structures, history and by the interaction of individuals as well as the culture in which they live and with the others sharing the same cultural space. In his genealogical outlook¹², Foucault criticizes the conception of identity which is a fixed essence attributed to a thinking and feeling rationalized subject¹³. Foucault in his analysis of

⁹Hetherington, *The Badlands of Modernity: Heterotopia and Social Ordering*, (London: Routledge, Taylor and Francis Press, 1997), p.42.

¹⁰Foucault, “Of Other Spaces”, p.24

¹¹Nikolas Rose, “Authority and the Genealogy of Subjectivity,” *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity, Oxford Spatialities of Globalisation Asb Amin Environment and Planning A*, vol.34, 2002, p.304.

¹²Foucault’s genealogy seeks to reestablish the various systems of subjection: not the anticipatory power of meaning, but the hazardous play of dominations (Rabinow 83).

¹³In *The Order of Things* Foucault uses the word man as “subject” which is harmonious fusion of subject and object.

the genealogical layers of subjectification, including Greco Roman Antiquity, early Christianity, the fourth and fifth centuries of the late Roman Empire and the modern period, historicizes the questions of identity as effects of power and knowledge. As a consequence, in his *Madness and Civilization*, *Birth of the Clinic*, *Discipline and Punishment: The Birth of the Prison*, and *History of Sexuality*, Foucault discusses how disciplinary mechanisms and power operate on the process of individuals' subjectification¹⁴. Foucault explores how in Western societies the particular "truth games" played in the social sciences such as medicine, sociology, economics, biology, and psychiatry have cultivated knowledge and techniques to enable people to understand themselves.¹⁵ He especially opposes the Kantian subject, who is centred, homogenized, unitary and consistent evolving through universal principles. The decentred subject of Foucault, not being a signifier of a stable signified, produces subject positions or, put differently, modes of identity through "technologies of the self", "technologies of power" and "governmentality".

While discussing the notion of subjectification, Foucault firstly focuses on Antiquity, the "periods when the effect of scientific knowledges and the complexity of normative systems were less".¹⁶ Foucault compares Antiquity with the present epoch, underlining that the era in which we live is an age of governmentality, in which subjectivity refers to a complex experience calling for an active partaking, engagement and construction. Thus, it can be asserted that Foucault's notion of subjectivity is highly a spatio-temporal one. For Foucault, the history of power and its wielding mechanisms should be studied in a more broad contextualization "[s]tarting from its infinitesimal mechanisms, which each have their own history, their own trajectory, their own techniques and tactics, and then see[ing] how these mechanisms of power have been – and continue to be – invested, colonised, utilised, involuted, transformed, displaced, extended".¹⁷ Power structures constitute particular spaces, and spaces produce certain sets of power relations. Then space, rather than being a stable tabula rasa, has the capacity to produce power structures and it is also being produced through the relations of power-knowledge. Practices of power in specific spaces are active in the fabrication of particular subjectivities, so Foucault's vision of how the subject emerges is highly spatialised. As claimed by Hall "[w]e all write and speak from a particular place and time, from a history and a culture which is specific. What we say is always 'in context', positioned".¹⁸ Subjectification is thus a performative act in relation to particular discourses and social practices implemented in specific places and times.

¹⁴ Michel Foucault employs "technologies", as a well-built system of techniques employed on the body so as to transform it into something else than before. Foucault introduces four inter-related 'technologies': technologies of production, technologies of sign systems, technologies of power (or domination) and technologies of the self. However, in this study two types will be taken into consideration while discussing subjectivity.

¹⁵Foucault, *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault* (Massachusetts: University of Massachusetts Press, 1988).

¹⁶Foucault, "Space, Knowledge, and Power". *Power: The Essential Works 3*. Ed. J. Faubion. (New York: Penguin, 2000), p. 204.

¹⁷Foucault., *ibid.*, p.99.

¹⁸Foucault, *History of Sexuality Volume I: An Introduction*, (New York: Pantheon Books, 1990), p.222.

In his historical analysis Foucault claims that modern understandings of governmentality are different from those of the past which were based on the implementation of an ultimate sovereign power. Technologies of power and technologies of the self are explained through the concept of governmentality as a product of Foucault's attempt at "a history of the organization of knowledge with respect to both domination and the self".¹⁹ Governmentality, through setting truths and acceptable norms, makes a kind of link between the technologies of the self and the technologies of power. Foucault's governmentality refers to "the whole range of practices that constitute, define, organize, and instrumentalize the strategies that individuals in their freedom can use in dealing with each other".²⁰ Governmentality determines the manuals for acceptable norms and practices; in Foucault's own words, the normalization mechanisms of governmentality are "concerned with subjugating individuals in the very reality of a social practice by mechanisms of power that appeal to a truth".²¹

Modern power mechanisms operate through institutions, laws, and procedures which are rationalized in time in order to normalize collective existence. Modern governmentality, through a multiple range of institutional activities, monitors and verifies the conformity of individuals. This governmental processing brings an utterly new level to the constitution of the subject and to how the self is formed in connection with the authoritative discourses that define normal and pathological, "as well as trying to drive us back towards a norm; to make our sense of self align with a rational model in a process of normalization".²² To illustrate, the normalization process includes the ways in which expert systems constitute sexuality, marginality and the objectification of the Other.

Societies, cultures, or practices cannot be thought of existing without power since the standards, which are presented as essentials for the order, are determined through power strategies. Therefore, a subject can come into being only as a construct of a regime of power/knowledge. Governmentality sets the "fictional" standards as realities for the "normal" by means of the "technologies of power". The relationship between power and subjectivity shows how power technologies upon subjects making them the objects of power systems. The Panopticon is a good illustration of political subjugation and how a subject turns into the object of a certain knowledge/discourse. While dealing with a multiplicity of individuals with the intention of imposing a task or a desired form of behaviour the panoptic schema may be put into practice.²³ This knowledge is not "simply accumulated"; instead, "it is used to refine structures of power so as to optimize controls and adjust the handling of" subjects.²⁴ The different modes of objectivation of the subject appear through several practices which are correspondingly important in analysing the technologies of power and governmentality:

¹⁹Foucault, *Technologies of the Self*, p. 18.

²⁰Paddy Dolan, "Space, Time and the Constitution of Subjectivity: Comparing Elias and Foucault," *Foucault Studies*, vol.8, 2010, p.9.

²¹Dolan, *ibid.*, p.16.

²²Simon Clarke, "Culture and Identity," *Handbook of Cultural Analysis*, (London: Sage, 2008), p.514.

²³Foucault, *Discipline and Punishment: The Birth of the Prison*, (New York: Vintage, 1977), p.205.

²⁴Foucault, *ibid.*, p.138.

It is a matter not of examining “power” with regard to its origin, its principles, or its legitimate limits, but of studying the methods and techniques used in different institutional contexts to act upon the behaviour of individuals taken separately or in a group, so as to shape, direct, modify their way of conducting themselves, to impose ends on their inaction or fit it into overall strategies, these being multiple consequently, in their form and their place of exercise; diverse, too, in the procedures and techniques they bring into play. These power relations characterize the manner in which men are “governed” by one another, and ... the mad, the sick, the delinquent subject is objectified.²⁵

For Foucault neither “power” nor “discipline” is negative since there is no power without resistance. Operating power relations open spaces for “self-positioning” which, in Foucauldian terms, are “technologies of the self”. Technologies of the self are the means and methods that individuals use to define what constitutes oneself and how individuals think about themselves. For this reason, power is not a negative and totalizing term in Foucauldian terminology; instead, it “exerts a positive influence on life, endeavours to administer, optimize, and multiply it”²⁶. Then, dominant practices determine critical spaces for individuals to question their relation to this possible knowledge.

Technologies of the self refer to “the formation of procedures by which the subject is led to observe himself, analyse himself, interpret himself, recognize himself as a domain of possible knowledge”. While technologies of power, “determine the conduct of individuals and submit them to certain ends or domination, an objectification of the subject”, technologies of the self “permit individuals to effect by their own means or with the help of others a certain number of operations on their own bodies and souls, thoughts, conduct, and way of being, so as to transform themselves in order to attain a certain state of happiness, purity, wisdom, perfection, or immortality”²⁷. Therefore, subjects are active agents who are self-determining and who can challenge and change the strategies of domination in modern societies.

To sum up, power technologies, while positioning individuals within social, political and cultural systems, also craft a field of experience; in other words, they also create counter-hegemonic sites for subjects. A subject is “[b]ound to seek recognition of its own existence in categories, terms, and names that are not of its own making, the subject seeks the sign of its own existence outside itself, in a discourse that is at once dominant and indifferent”²⁸. In a Foucauldian sense the subject is both the producer and the product of discourse and power. A subject is a support on which discourse is erected but that it is, at the same time, dominated and controlled by the same discourse: it is both an active agent and an object acted upon. Foucault’s subject is neither a passive receiver nor a dupe one but, instead, it is someone “capable of

²⁵Foucault, *Aesthetics, Method and Epistemology*, (New York: The New Press, 1998), p.463.

²⁶Foucault, *History of Sexuality Volume I: An Introduction*. Trans. Robert Hurley. (New York: Pantheon Books, 1990), p.137

²⁷Foucault, *ibid*, p.3.

²⁸Judith Butler, *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*, (Palo Alto: Stanford UP, 1997), p.20.

knowing, analysing, and ultimately altering reality”²⁹. It can be concluded that the self may be constituted as a political subject, sexual subject, mother subject or diasporic subject which is spatially and temporally situated. The self is continually located, dislocated and relocated in different power schemes and discourses. Thus, self-formation is a process which never ends.

Subjectivity on the Margins

In the last decades, with the rise of a postcolonial and diasporic questioning of space, territorial roots, cultural difference, cultural contact, border, and identity issues have been re-evaluated and problematized. Essentializing research carried out in the field of post-colonial studies has emphasized the identity formation of immigrants as a linear process in which non-Western European immigrants reconstitute their identities as citizens of the First World. This directs its attention to colonial discourse and Western style of thinking about and studying the Orient and how the colonizer and the colonized evolved within an unequal power relationship. One of the common themes of this approach to immigrant identity studies is to display firm national and ethnic boundaries set by colonial and neo-colonial practices, and to analyse representations of newcomers within the dominant discourse as outsiders or aliens. However, due to increasing global interactions and border crossings, cultural and personal positions of diasporic communities have led to construction of hybrid identities.

Nation, border, home, authenticity and nostalgia are some of the key concepts of diaspora theories and analysing such terms in relation to heterotopic framework, power and self technologies would be an innovative way of studying the diasporic subjectivity. In this respect, the first challenging point of other spaces is that against the utopia of “nation” and its fixed borders heterotopic diasporas “could emerge...as categories of alternative being, living and feeling challenging the dominant one”³⁰. In social sciences the Enlightenment and the era of high modernity concerns based on colonial encounters accept the space and border relation as the major organizing principle when it comes to explaining nation, community, culture, cultural difference and identity. As can be observed in world maps, the spatial division of the world as a collection of countries presents it as an “inherently fragmented space, divided by different colours into diverse national societies, each rooted in its proper place”; thus, such an alleged natural division is taken for granted, since “each country embodies its own distinctive culture and society [so] that the terms ‘society’ and ‘culture’ are routinely simply appended to the names of nation-states”³¹. This proposition describes stable national identities and fixed territorial differences within such geographical perimeters; in other words, maps are hegemonic ways of fixing space and the base of governmentality. A human group defined as a nation, “forming a community, sharing a common culture, is attached to a clearly demarcated territory, having a common past and a common project for the future and claiming the right to

²⁹Foucault, *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*, (Massachusetts: University of Massachusetts Press, 1988). p. 463.

³⁰ Eleni Sideri, “The Diaspora of the Term Diaspora: A Working-Paper of a Definition,” *Cultures in Transit.*, vol.4, 2008, p.40.

³¹ Gupta Akhil – James Ferguson, “Beyond Culture: Space, Identity, and the Politics of Difference,” *Cultural Anthropology*, vol.7, iss.1, 1992, p.6.

rule itself".³² Especially centuries of high colonialism, nation-building and territorial differentiation are of greater importance and their effects are not easy to reverse. In such essentializing theories the difference between nations, along with their spatially determined cultures, is founded on unquestioned divisions of space which are considered "natural" and unchanging.

It is believed that an essentializing connection with a bordered culture labelled as "nation", "national homeland" or "native land" is considered the material basis for the identity construction of the people occupying that space, and these individuals feel safe under that spatialized collective identity which builds up a sense of having roots in a defined space attached to an origin and having a developing sense of belonging. Growing up in a cultural space, inhabitants of that space internalize a certain system of governmentality: cultural traits, norms, knowledge and a shared social time characterized by regularities, rituals and repetitions. Thus, nations are viewed as bordered spaces that are believed to provide homogeneous, totalizing cultural and political identities for their dwellers. As boldly claimed by Robert Sack, such territoriality attempts to "affect, influence, or control actions and interactions (of people, things, and relationships) by asserting and attempting to enforce control over a geographic area"³³. This way of imagining through language, symbols, histories, leitmotifs, customs and values makes a community accept all these created truths as real. Especially, according to colonial and patriarchal theories, any category or group needs borders that may be real, illusory or metaphorical, in order to define and distinguish itself and its difference from the others (these may be body borders, nation borders, or racial and ethnic borders). National borders underline differences making people feel connected to each other, and attached to the space they are sharing, and force them to have stable cultural identities to define their existence and obey the technologies of power that are routines and practices of that particular space. This kind of mapping of cultures via borders creates contact and conflict zones where difference, collective memory, shared identity and collective organization are extolled. Technologies of power by means of national discourses legitimize certain norms and inequalities in such spaces. The authoritative totalizing power governing the nation state dominates the institutions and sets the standards for a so-called homogenizing or assimilating of "normal" standards by the citizens, disregarding diversities. That is, the recognition of the stranger as not belonging and out of place permits the policing and enforcement of various social, political and geographical boundaries about this place and the deciding of who has the right to dwell or belong there.

Due to increasing movements of people across borders any homogenized view of space is a mere utopia. Homi Bhabha discusses that both "the people" and "national identity" are products of a continuous and repetitious discourse and process of signification; and he defines nation as "liminal", "vacillating", "ambivalent" and "metaphorical".³⁴ In the face of high geographic mobility, according to Benedict Anderson, nation "is imagined because the members of even the smallest nation will

³² Montserrat Guibernau, *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century* (Cambridge: Polity Press, 1996), p.47.

³³ Robert Sack, "Territorial Bases of Power", *Political Studies from Spatial Perspectives* (New York: John Wiley Press, 1983), p.55.

³⁴ Homi Bhabha, *The Location of Culture* (New York: Routledge, 1994), p.293.

never know most of their fellow-members, meet them, or even hear of them, yet in the minds of each lives the image of their communion". In the case of deterritorialized people, a nation is a kind of "imagined political community" constantly invigorated through "imagining"³⁵. This leads up to the conclusion that the subjectification of diasporians performatively creates new positions in relation to the diverse conjuring up of nation. As put by Peter Johnson, diaspora experience "not only contrasts to but also disrupts the utopia" of the nation and fixed borders.³⁶ Clifford raises key questions by asking "what does it mean, at the end of the twentieth century, to speak of... 'a native land'? What processes rather than essences are involved in present experiences of [nation and] cultural identity?"³⁷ It can be asserted that there is no single static understanding of nation while studying diasporic experiences.

In contrast to the conventional homogenizing view of national space and the production of hegemonic discourses, heterotopic diaspora is relational and at the same time open to the questioning of any kind of borders. Diasporic experience starts with deterritorialization from a nation space and reterritorialization in another space and it includes experience of a plurality of contact zones; thus, both physical and symbolic borders are essential parts of diasporic identities; that is, the transnational movement of diasporic people embodies a number of border crossings starting from dispersion from "home", including a dislocation of identity, and resulting in a settling down elsewhere. Diasporic spaces are hybrid by their nature. For Avtar Brah, diasporic space is where "boundaries of inclusion and exclusion, of belonging and otherness, of 'us' and 'them' are contested" and this space always presumes the idea of border crossing, fusing diverse emplacements and spatio-temporal flows.³⁸ She defines borders as "arbitrary dividing lines that are simultaneously social, cultural and psychic; territories to be patrolled against those whom they construct as outsiders, aliens, the Others; forms of demarcation where the very act of prohibition inscribes transgression" and spaces in which "claims to ownership" are contested, "defended and fought over".³⁹ In a sense, the diasporic space exists as a Foucauldian heterotopic mirror since it represents a spaceless space. Moreover, "the diasporic space is a space that is 'everywhere' and yet 'nowhere'".⁴⁰

By juxtaposing and relating many spaces in one site, heterotopic diaspora problematizes received knowledge by undermining the ground which knowledge is built on.⁴¹ This diasporic spatiality includes a wide range of contesting multi-axial

³⁵ Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, (London: Verso, 1991), p.63.

³⁶ Peter Johnson, "Unravelling Foucault's 'Different Spaces'," *History of the Human Sciences*, vol.19, iss.4, 2006, p.87.

³⁷ James Clifford, *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, (Cambridge: Harvard UP, 1997), p.275.

³⁸ Avtar Brah, *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities (Gender, Race, Ethnicity)*, (London: Routledge, 1996), p.208.

³⁹ Brah, *ibid.*, p.194.

⁴⁰ Gopalan Ravindran, "Transnational Tamil Cinema as a Foucauldian Heterotopia: Diasporic Narratives, Identities, and Malaysian Indians," *Proceedings of the Whither the Orient: Asians in Asian and Non-Asian Cinema Conference*, (Seoul: Asia Culture Forum, 2006), p.428.

⁴¹ Robert J. Topinka, "Foucault, Borges, Heterotopia: Producing Knowledge in Other Spaces," *Foucault Studies*, no.9, 2010, p.54.

locationality and dislocationality in which geographical, social, cultural and political borders are constantly deconstructed and reconstructed; and this heterotopic spatiality is where the idea of border serves as a metaphorical extension for ethnicity, gender, class, age and sexual orientation, that are themselves deformed and reformed. There is no spatially stable source of power technologies and complete domination. In heterotopic diaspora space “the new topography and practices of citizenship, which are multi-connected, multi-referential and post national” are foregrounded.⁴² Diasporas as heterotopias are “obviously relative since they presuppose a space and a time with respect to which they are experienced as being not only different but also alien in the sense that other rules apply and form a new conceptual universe to which one has to adapt”⁴³. Heterotopias always presuppose a system of opening and closing; therefore, boundaries establish a wide range of rules identifying the openings and closures or access to and inaccessibility of heterotopic spaces, and the relations of vicinity between given points or elements like bodily places in space.⁴⁴ This new heterotopic texture challenges the totalitarian territorial thinking that we are accustomed to inhabiting, since “heterotopias as ‘a space of alternative ordering...organize a bit of the social world in a different way to that which surrounds them” and “that alternative ordering makes them out as Other and allows them to be seen as an example of an alternative way of doing things”.⁴⁵

Flanked by the borders of home and host nations, together with the idea of nationalism, diasporic in-betweenness also questions the idea of citizenship and belonging. Diasporic subjectification, which is an uncompleted process always producing multiple self-positions cannot be discussed only through homeland/nation centred definitions of diaspora. In other words, heterotopic “diaspora space” blurs the authenticity of nation, and problematizes the sense of belonging to a fixed place. As claimed by Benedict Anderson, “nation, nationality, nationalism all have proved notoriously difficult to define, let alone analyse”⁴⁶ and according to Anh Hua, the question of belonging to a nation space, and citizenship allowing access to that bordered spatiality, should be re-evaluated since

*migratory subjects, both women and men, heterosexual and non-heterosexual, perform citizenship as personhood for creative survival. In the process, they rewrite the (symbolic) nation as an exclusionary site or uneven social-human geography, laying claim for more “dissident citizenship” (Sparks, 1997), “nomadic citizenship” (Joseph, 1999), “flexible citizenship” (Ong, 1999), or transnational cultural citizenship.*⁴⁷

⁴²Yasemin Soysal, “Citizenship and Identity: Living in Diasporas in Postwar Europe?” *Ethnic and Racial Studies*, vol.23, iss.1, 2000, p.14.

⁴³Paul Bouissac, “Space and Time as Cultural Artefacts: Blackpool as Heterotopy and Heterochrony”, *Place as Material Culture: Objects, Geographies and the Construction of Time*. Eds. Dragoş Gheorghiu and George Nash, (Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2013), p. 2.

⁴⁴Machiel Karskens, “Homeland and Heterotopia. The Place of the Stranger in Multiculturalism,” *The New Europe at the Crossroads*, (New York: Peter Lang, 1999), p.113.

⁴⁵Kevin Hetherington, *The Badlands of Modernity: Heterotopia and Social Ordering*, (London: Routledge, Taylor and Francis Press, 1997), p.viii.

⁴⁶ Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, p.3-4.

⁴⁷ Anh Hua, “Homing Desire, Cultural Citizenship, and Diasporic Imaginings,” *Journal of International Women’s Studies*, vol.12, iss.4, 2011, p.54.

Heterotopic diasporas as “spaces of otherness” and “spaces of liminality” craft dialogic sites where subjectivity and citizenship are both hybrid and fluid since heterotopias are “ambivalent places of the other which is at the same time excluded and included” involving various border crossings.⁴⁸

In defining diasporas from the former colonial lands the terms nation, border and the diasporic experience should be discussed within the frame of the interconnectedness of experiences of colonialism and its power technologies. As a result of the spatial extension of powerful nations like Britain, the land colonized falls under the control of the centre which is believed to be the legitimate source of power and authority. Colonization refers not only to physical domination but also to the production of specific forms of knowledge and discourse to justify this colonization process; for instance, San Juan defines this as “the “White Man’s Burden of civilizing barbarian natives into free, English-speaking, forever adolescent consumers”.⁴⁹ Without exploring the colonial exercise of the disciplinary power “as a discourse, one cannot possibly understand the enormously systematic discipline by which European culture was able to manage – and even produce – the Orient politically, sociologically, militarily, ideologically, scientifically, and imaginatively during the post-Enlightenment era”.⁵⁰ To illustrate, the colonial past for the South Asian diasporic communities offers mythic localities that rely on an ordered colonial spacing which is imposed as natural, fixed and under absolute control. In this so-called natural and indisputable utilization of space, spatiality is overshadowed by history. The violence of colonialism is more than fixing the colonized people in the inferior “other”. In Fanon’s words, “colonisation is not satisfied merely with holding a people in its grip and emptying the native’s brain of all form and content. By a kind of perverted logic, it turns to the past of oppressed people, and distorts, disfigures and destroys it”.⁵¹

During the normalization process of the colonial expansion the authoritative colonizer creates truths, justifies the spatial expansion and defines particular roles for the colonized people for the sake of governmentality. Being internalized by the indigenous people these truths then turn into stereotypes of colonial discourse. Colonial discourse focuses on the “concept of ‘fixity’ in the ideological construction of otherness” which is considered as the “sign of cultural/historical/racial difference”.⁵² The Western desire for homogeneity and stability of identity based upon the Occident and Orient or the civilized West and inferior Other opposition facilitates the silencing of the colonial subjects and this silencing is seen as a kind of violence against these people. The tendency of the Western discourse to constitute a stable identity through appropriating and assimilating the other is part of European ethnocentrism. In this process, colonial homogenization is made possible (and plausible) through stereotypical discourse.⁵³

⁴⁸ Henri Lefebvre, *The Production of Space*, (Cambridge: Blackwell, 1991), p.138.

⁴⁹ Epifanio Jr. San Juan, “Transforming Identity in Postcolonial Narrative: An Approach to the Novels of Jessica Hagedorn,” *Post-Identity*, vol.1, iss.2, 1998, p.6.

⁵⁰ Edward Said, *Orientalism*, (New York: Random House, 1978), p.3.

⁵¹ Franz Fanon, *The Wretch of the Earth*, (New York: Grove Press, 2004), p.170.

⁵² Bhabha, “The Other Question The Stereotype and Colonial Discourse,” *Screen*, vol.24, iss.6, 1983, p.18.

⁵³ Bhabha, *ibid.*, p.18-9.

Subjectification of formerly colonized diasporians is not a homogenous procedure nor do these people have a stable self as claimed by such binaries. The ways in which diaspora people “were positioned and subjected in the dominant regimes of representation were the effects of a critical exercise of cultural power and normalization”; in short, Western knowledge and regimes “had the power to make [immigrants] see and experience [themselves] as ‘Other’”.⁵⁴ This logocentric claim at the same time yields to a kind of resistance, an “access to the recognition of difference in the symbolic”. It is this probability that would liberate the “signifier of skin/culture from the signifieds of racial typology, the analytics of blood, ideologies of racial and cultural dominance or degeneration”.⁵⁵ In the case of the diasporians from formerly colonized sites, their in-between existence opens a niche for heterotopic questioning of the workings of the Western discourse, its power technologies, as well as the ways of being in relation to master discourse and its normalizing truth claims. This hybridity represents an ambivalent space where the discriminated subject questions the images and presences of authority.⁵⁶ It is when these objectified others use the diagnostic methods that have formerly been used to silence them, and when the validity of colonial discourse is revealed as “ambivalent, split between its appearance as original and authoritative and its articulation as repetition and difference”; both the colonizer and the colonized undergo a splitting of their identity positions in Lacanian sense.⁵⁷

Besides nation, border and citizenship issues, the concept of “home” is one of the significant dimensions of the diasporic existence. At the heart of diasporic experience there lies the nostalgic image of a past home left behind recently or generations ago which stands at a distance both temporally and spatially. In a conventional approach the definition of diaspora enunciates an origin of belonging to a “home” space and this initial space is considered as a secure point of reference for the immigrant identity; at the same time a hope for reunion for the immigrants. Classical definitions of diaspora revolve around this homeland orientation, and immigrants’ relation to this mythic, unchanging space. The homeland, according to the essentialized definitions of diaspora, is a static space which remains one of the most powerful unifying symbols for mobile and displaced people.⁵⁸ Home

*is implicitly constructed as a purified space of belonging in which the subject is too comfortable to question the limits or borders of her or his experience, indeed, where the subject is so at ease that she or he does not think. Such a construction of home as too familiar, safe and comfortable to allow for critical thought has clear resonance in some postcolonial literature. This narrative of home space draws a line between being at home and being away from home presupposing a secure, comfortable site away from movement.*⁵⁹

⁵⁴ Hall, “The Spectacle of the ‘Other’,” *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, (London: Sage, 1997), p.225.

⁵⁵ Bhabha, *ibid.* p.27.

⁵⁶ Bhabha, *The Location of Culture*, p.174.

⁵⁷ Bhabha, *ibid.*, p.169.

⁵⁸ Akhil, Ferguson, “Beyond Culture: Space, Identity, and the Politics of Difference,” *Cultural Anthropology*, p.39.

⁵⁹ Ahmed Sara, “Home and Away Narratives of Migration and Estrangement,” *International Journal of Cultural Studies*, vol.2, iss.3, 1999, p.339.

However, diasporic experience does not dwell upon a simple definition of movement from home to a not-home. As defined by Gilroy, diaspora is “the tension between roots and routes”.⁶⁰ Diasporians not only belong to a home culture but also belong to a host culture. Today the idea of home is moving away from its static definition especially for those living here but at the same time being related to there. The home space, “the place of origin”, is the main heterotopia which fuses real and unreal spaces and times offering alternate orderings for the migrants. As emphasized by Avtar Brah, “[t]he concept of diaspora places the discourse of ‘home’ and ‘dispersion’ in creative tension, inscribing a homing desire while simultaneously critiquing discourses of fixed origins”.⁶¹

Feeling frustrated in an alien space, people of diaspora are seen as desiring for a “home”, a mythic space in which they feel secure and comfortable just like the Real in a Lacanian sense. This myth is a “desire to return to the fullness of the mother⁶², a desire for an unbroken and undifferentiated line of vision and origin”.⁶³ Heterotopias are spaces that are both utopic and real having the potential to challenge other relational spaces in their spatial and temporal implications. Heterotopic diasporas are at the crossroads “of the ‘utopian’ imagination concerning the distant/lost homelands and the real/settled places”; and they “contest, transform and invert whatever other real spaces that come into the social networking of the diasporic members”.⁶⁴ In the case of an immigrant, the homeland is a heterotopia far from the local space; it is another space which offers a compensative and critical function underlining on-going interactions in the construction of multiple subject positions. In some sense, “the narrative of leaving home produces too many homes and hence no Home, too many places in which memories attach themselves through the carving out of inhabitable space”, and “hence no place in which memory can allow the past to reach the present. Immigrants when they are away from home lose stability; find themselves in a new exterior and interior space”.⁶⁵ The point of departure and memories of the past home do not stand as factual replicas of a stable past; instead they are closely related to the present spaces and positions of the migratory subjects and how they perceive home in the present space. In most cases, as explained by Foucault, through heterotopias of compensation and illusion, the recreated ‘home’ is an illusion which is “as perfect, as meticulous”⁶⁶, from which harsh realities have been stripped away. This remembering is a dialogue between the new conceptualizations of other spaces, changing parameters and the state of living in a diaspora. Due to its lack of a definite signified, Avtar Brah calls home the “subtext of diaspora” harbouring spaces in the past, present and future.⁶⁷ So, the utopian heterotopic home travels with the immigrants, interplays with the chronotopical organizations of the new place and moves between

⁶⁰ Paul Gilroy, “Diaspora,” *Paragraph*, vol.17, iss.1, 1994, p.133.

⁶¹ Brah, *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities (Gender, Race, Ethnicity)*, p.192-3.

⁶² M(other) is the ultimate object of desire for fullness and it represents the lost unity of the real.

⁶³ Bhabha, “The Other Question The Stereotype and Colonial Discourse,” *Screen*, vol.24, iss.6, 1983, p.34.

⁶⁴ Ravindran, “Transnational Tamil Cinema as a Foucauldian Heterotopia: Diasporic Narratives, Identities, and Malaysian Indians,” p.426.

⁶⁵ Ahmed, “Home and Away Narratives of Migration and Estrangement,” p.330.

⁶⁶ Foucault, “Of Other Spaces”, p.6.

⁶⁷ Brah, *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities (Gender, Race, Ethnicity)*, p.190.

multiple cultural spaces and histories. Then, the question is what home is, where home dwells and whether we can define a stable home or physical locality in a highly globalizing world.

All the above mentioned arguments reveal that another significant characteristic of heterotopic subjectification is the temporal dimension. For Foucault, the fatal characteristic of other spaces is their ultimate connection with temporality which is heterochronic. While some heterotopias try to freeze time, some capture fleeting times. Foucault accentuates that temporality refers to accumulation of cultural practices in a certain space celebrating discontinuity as a productive concept which he considers as breaks, liminal spaces and thresholds. For Foucault, “things are no longer perceived, described, expressed, characterized, classified, and known in the same way” since discontinuity encompasses “overlapping, interaction, and echoes”⁶⁸ between old and new times and spaces that “opened the way to...differences”⁶⁹. According to Foucault’s metaphor of “the archaeology of knowledge”, knowledge is multi-layered and these layers are formed by precipitation in a certain space over time. In a time of a metaphorical earthquake, what he calls an “epistemic rupture” or “redistribution of the episteme”⁷⁰, while new discursive formations redefine the boundaries some prior knowledge continues to dominate space; one or more layers of the past may get visible to archaeologists in the present.

Robert Clair lays a claim on Foucault’s explanation of history and change, by asserting that “dynamics of change” in a given space are related to various times; that is, change “occurs in the co-present, a place where the reconstructed past is linked with” the present; furthermore, “just as the present is embedded in the past, the future is [also] embedded in the present”.⁷¹ In this new present, past events are retained, remembered, reconstructed or redefined creating new planes of consciousness and associations. The past never dies but still it cannot be created fully either; however, its layers occur in the present forming new structures, associations, perspectives and with newer concepts they become part of the future. The past is always assembled through “memory, fantasy, narrative and myth” and “identities are the points of identification, the unstable points of identification or suture, which are made, within the discourses of history and culture”.⁷² Thus, the gap between the re-presented layers of the past in the present and the actual patterns of the past gives way to a new present, to new perspectives and new meanings. This fresh awareness also provides a growing critical perspective on the tenets of the present and its conflicting values with the past as well. This new present consciousness involving the past brings up new originals, practices and perspectives of the future as well. Thus, there is no linearity in temporal terms; on the contrary, the flow of time is quite digressive between the past, present and future.

The “archaeology of knowledge” metaphor of Foucault, more than being an explanatory theory for historical events, is supportive in the understanding of

⁶⁸Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, p.149.

⁶⁹Foucault, *ibid.*, p.217.

⁷⁰Foucault, *ibid.*, p.345.

⁷¹Robert N. Clair, “The Sedimentation Theory of Cultural Time and Space: The Present is Embedded in the Past. The Sedimentation Theory of Cultural Time and Space,” *Circulo de Lingüística Aplicada a la Comunicación*, vol.31, 2007, p.52, 67.

⁷² Hall, “Cultural Identity and Diaspora,” p.226.

heterotopic diaspora. Diasporic movements “occur in space as well as in time, and the mechanisms and processes according to which movements are orchestrated and actuated in both dimensions are of crucial importance”.⁷³ The heterotopic understanding of diasporic subjectification prompts a process focusing on removal from not only a space but also a particular time-space construction through which “a community conceptualizes its surroundings”.⁷⁴ Setting a new life in a new space, along with the conflicting values between the past and the present experiences of diasporians, gives way to new challenges, formations and perspectives in terms of nationality, ethnicity, race and gender. The new forces of the present situation, including past layers, provide the necessary base for the future formations as well. Once an individual sets her country space back in the past, she moves into a new cultural space and into a new present. In the country left behind “the present was embedded in the past. In the new host country, however, the cultural past is different. This means that [their] cultural identity has been compromised”.⁷⁵ Diaspora communities while wishing to participate in the new culture mostly hold their cultural past. This problem is “resolved by transporting components of the cultural past and relocating it in the new homeland”. Thus, diasporic subjectification “looks both to the past and to the future”.⁷⁶ The result is a heterotopic culture where hybrid cultural transformations take place according to the dominant and recessive traits of the cultures. Diaspora space “demands an encounter with ‘newness’” which “renews the past, refiguring it as a contingent ‘in-between’ space, that innovates and interrupts the performance of the present”.⁷⁷

Memories of the national homeland, especially nostalgic images of that space and its cultural practices, are crisscrossed by the “present places embroidered with the recreated social and cultural practices of another” space and time.⁷⁸ For the diasporic communities who leave their “cultural space and move into a new intercultural context, their past is transported and recreated as a new cultural space in which other members of their diaspora reside and have imbued themselves with symbols of the cultural past” and they “want to look out on the landscape of their host country and see residue of their old cultural space”.⁷⁹ It is in this present space that the past and its practices are recollected, recreated and this present gives way to the future expectations and layers of cultural spaces for the future generations. Compounded by the awareness of multi-locality, the “fractured memories” of diaspora consciousness produce a multiplicity of histories, “communities” and selves. To illustrate, in the dialogic negotiation undertaken in diaspora there may be “I-positions that may be relevant at some point in an individual’s past but no longer hold any importance in the

⁷³ Suzan Spearey, “Spatial Odysseys in Diaspora Writing,” *Shifting Continents/Colliding Culture: Diaspora Writing of the Indian Subcontinent*, (Amsterdam: Rodopi, 2000), p.151.

⁷⁴ Esther Peeren, “Through the Lens of the Chronotope,” *Diaspora and Memory: Figures of Displacement in Contemporary Literature, Arts and Politics*, (Amsterdam: Editions Rodopi, 2006), p.58.

⁷⁵ Clair, “The Sedimentation Theory of Cultural Time and Space: The Present is Embedded in the Past. The Sedimentation Theory of Cultural Time and Space,” p.83

⁷⁶ Stephane Dufoix, *Diasporas*, (Berkeley: U of California P, 2003), p.34.

⁷⁷ Bhabha, *The Location of Culture*, p.7.

⁷⁸ Teresa Davis, “Third Spaces or Heterotopias? Recreating and Negotiating Migrant Identity Using Online Spaces,” *Sociology*, vol.44, iss.4, 2010, p.667.

⁷⁹ Clair, *ibid.*, p.69.

present so they are backgrounded...it is also possible that a particular I-position of an individual's past is foregrounded and used in a present state".⁸⁰

As well as the mythic vision of homeland, the essentialist connection between identity and authenticity and mythic leitmotifs come under change in the heterochronic subjectification. When nostalgic diasporians try to handle the present situations and make sense of the past they constantly deconstruct and reconstruct the past times and spaces in the present. These fictional remembrances at the same time deconstruct the authenticity of the actual past, practices and traditions belonging to that past. Nostalgic remoteness recreates the past in the present with new associations and interpretations when migrants "long for the past, [they] long for what might have been as well as what was; it is only by incorporating such longing into [their] narratives that [they] can suspend the past and ultimately change its meanings in the present".⁸¹ Authenticity of the myths and home practices that are used to define old diasporas may turn into newly created modified myths and spaces. While members of diaspora communities try to preserve a "vision or myth about their original home" it remains as a utopic space like the virtual site of the mirror.⁸² As persuasively suggested by DeCerteau

*what this walking exile produces is precisely the body of legends that is currently lacking in one's own vicinity; it is a fiction, which moreover has the double characteristic like dreams or pedestrian rhetoric, of being the effect of displacements and condensations. As a corollary, one can measure the importance of these signifying practices (to tell oneself legends) as practices that invent spaces.*⁸³

In the course of surveillance and normalization individual time fuses with the history of the community and the personal space of individuation becomes involved in spaces of the collective living and its practices. The imagined homeland with its memories and myths along with the newly settled foreign land and how it is perceived can produce various and never ending identity positions for the immigrants.

Being "a kind of contestation both mythical and real of the space in which we live"⁸⁴, heterotopias while problematizing existing knowledge also shatter the myth of origin or, in Foucault's words, they "dissolve our myths". Due to their heterochronic nature, heterotopias always emphasize "the possibility of possibilities" and allow "for the presence of constant change and improvisation".⁸⁵ If so, never ending social, cultural and historical transformation can also reorder existing spatial leitmotifs and, like Foucault's comment on Borges' spatial arrangement, it dissolves nation myth, the myths of a nation, or authenticity. Shared cultural codes and common historical frames of a static understanding of nation have a tendency to impose mythic oneness. As Cohen reasons

the myth of a common origin acts to 'root' a diasporic consciousness and give it legitimacy. The more ancient and venerable the myth, the more useful it is as a form of social

⁸⁰ Bhatia, "Acculturation, Dialogical Voices and the Construction of the Diasporic Self," p.71.

⁸¹ McDermott, *ibid.*, p.405.

⁸² Françoise Král, *Critical Identities in Contemporary Anglophone Diasporic Literature*, (Palgrave: Macmillan, 2009), p.13.

⁸³ DeCerteau, *The Practice of Everyday Life*, p.107.

⁸⁴ Foucault, "Of Other Spaces", p. 23.

⁸⁵ Robert F. Reid-Pharr, "Disseminating Heterotopia," *African American Review*, vol.28, iss.3, 1994, p.348.

*distancing from other ethnic groups and a means of affecting an air of difference, perhaps superiority, even in the teeth of dispossession and discrimination.*⁸⁶

Rediscovery of this nostalgic knowledge of shared identity – pure otherness – is often the object of the early post-colonial studies. However, contemporary trans-cultural counter sites articulate that “cultural identities come from somewhere, have histories...Like everything which is historical, they undergo constant transformation”; far from being “eternally fixed in some essentialized past, they are subject to the continuous play of [different time-spaces], culture, and power”.⁸⁷

Conclusion

With its varying implications and applications, diaspora is a contested term. Hinting at the scattering of people over space and at transnational networks between people and sites, space “clearly lies at the heart of diaspora both as a concept and as lived experience, encompassing the contested interplay of place, home, culture and identity through migration and resettlement”.⁸⁸ Therefore, the term “diaspora” is essentially spatial. While fixing and unfixing diasporic subjectivity, negotiations of space and time, and also workings of self and power technologies should be taken into consideration, since diasporic space includes a number of times and spaces in each of which “a different image of a person, contextualized in a different sense of history, society, and culture, is presented”.⁸⁹

In his categorization of heterotopias according to their functions, Foucault mentions two major types, “heterotopias of crisis” and “deviation heterotopias”, underlining that while the former are mostly productions of the primitive societies, the latter are the updated version of the crisis heterotopias. The crisis heterotopias are established by social practices to provide lodgings for individuals in states of crisis. Foucault highlights that heterotopias and their functions may shift in time. If such states are re-evaluated through a contemporary point of view, the updated versions of “crisis heterotopias” are not thought to be related with crises on accounts of “menstrual pollution” or “ageing”.⁹⁰ Bevir argues that “[d]ifferent people adopt different beliefs and perform different actions against the background of the same social structure, so there must be at least an undecided space in front of these structures where individuals decide what beliefs to hold and what actions to perform”.⁹¹ Today crisis heterotopias “are borne more of the crises of identity politics in the age of globalization and transnationalization of flows of people and their cultural goods”.⁹² If a heteretopia is a counter site that destabilizes the real and unreal spaces contrasted to it as Foucault claims, so does diaspora theory move to unsettle, re-evaluate, destabilize existing practices in both spatial and temporal terms. In

⁸⁶ Robin Cohen, *Global Diasporas: An Introduction*, (London: UCL Press, 1997), p.165.

⁸⁷ Hall, “The Spectacle of the ‘Other’”, p.236.

⁸⁸ Alison Blunt, “Geographies of Diaspora and Mixed Descent: Anglo-Indians in India and Britain,” *International Journal of Population Geography*, vol.9, iss.1, 2003, p.282.

⁸⁹ Wang, “The Chronotopes of Encounter and Emergence”, p.1.

⁹⁰ Foucault, “Of Other Spaces”, p. 24.

⁹¹ Mark Bevir – Rod A.W. Rhodes, *Interpreting British Governance*, (London: Routledge, 2003), p.69.

⁹² Ravindran, “Transnational Tamil Cinema as a Foucauldian Heterotopia: Diasporic Narratives, Identities, and Malaysian Indians”, p.426.

diaspora perspicacity, crossing boundaries opens new critical spaces where alternate social orderings are possible against the dominant power technologies, knowledge and practices. By way of explanation, non-hegemonic heterotopias give rise to new systems of knowledge, self technologies and practices by problematizing the familiar space, order and time; thus, they are essential other spaces for subalterns to set their points of view on public policies and reorder conventional spatial hierarchies “by crisis or deviance” or “by their perfection or subversion of certain spatial designs”.⁹³

Diasporas are spaces of otherness by nature since they are counter sites in which the utopian temporal and spatial arrangements and practices of the mainstream culture are “represented, contested and inverted”. These diasporic liminalities “organize a bit of the social world in a way different to that which surrounds them”⁹⁴ and “have a function” in relation to “all other spaces”. Diasporic subjectivity dwells on such other spaces as “this space-between” where never ending cross-cultural experiences and hybrid becomings are performed. In the case of diaspora communities, being in-between two cultures does not create stable positions for the individuals; on the contrary, this other space, heterotopia, enables newness, connects them to new relational spaces and power technologies having the potential to transgress and subvert established cultural identifications.

References

- ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1991.
- BHABHA, Homi. “The Other Question The Stereotype And Colonial Discourse”. *Screen*. Vol.24, iss.6, 1983: 18-36.
- _____. *The Location of Culture*. New York: Routledge, 1994.
- BHATI, Sunil. “Acculturation, Dialogical Voices and the Construction of the Diasporic Self”. *Theory and Psychology*. Sage Publication, vol.12, iss. 2,
- BOUISSAC, Paul. “Space and Time as Cultural Artefacts: Blackpool as Heterotopy and Heterochrony”. *Place as Material Culture: Objects, Geographies and the Construction of Time*. Eds. Dragoş Gheorghiu and George Nash. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2013.
- BRAH, Avtar. *Cartographies of Diaspora: Contesting Identities: Gender, Race, Ethnicity*. London: Routledge, 1996.
- BUTLER, Judith. *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Palo Alto: Stanford UP, 1997.
- CHAMBERS, Iain. *Migrancy, Culture, Identity*. London: Routledge, 1994.
- CLAIR, Robert N. “The Sedimentation Theory of Cultural Time and Space: The Present is Embedded in the Past. *Círculo de Lingüística Aplicada a la Comunicación*. Vol.31, 2007.
- CLARKE, Simon. “Culture and Identity”. *Handbook of Cultural Analysis*. London: Sage, 2008.
- CLIFFORD, James. *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press, 1997.

⁹³ DeCerteau, *The Practice of Everyday Life*, p.131.

⁹⁴ Hetherington, *The Badlands of Modernity: Heterotopia and Social Ordering*, p.xvii.

- _____. "Diasporas". *Cultural Anthropology*. Vol.9, Iss.3, 1994: 302-338.
- COHEN, Robin. *Global Diasporas: An Introduction*. London: UCL Press, 1997.
- DAVIS, Teresa. "Third Spaces or Heterotopias? Recreating and Negotiating Migrant Identity Using Online Spaces". *Sociology*. Vol. 44, iss. 4, 2010: 661-677.
- DECERTEAU, Michel. *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press, 1984.
- DOLAN, Paddy. "Space, Time and the Constitution of Subjectivity: Comparing Elias and Foucault". *Foucault Studies*. Vol.8, 2010.
- DUFOIX, Stephane. *Diasporas*. Berkeley: University of California Press, 2003.
- EDMUNS, June and TURNER Bryan S. "The Re-Invention of a National Identity ? Women and 'Cosmopolitan' Englishness". *Ethnicities*. Vol.1, iss.1, 2001: 83-108.
- FANON, Franz. *The Wretch of the Earth*. Translated by Richard Philcox. New York: Grove Press, 2004.
- FOUCAULT, Michel. *Discipline and Punishment: The Birth of the Prison*. New York: Vintage, 1977.
- _____. *History of Sexuality Volume I: An Introduction*. New York: Pantheon Books, 1990.
- _____. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books, 1980.
- _____. "The Subject and Power". *Critical Inquiry*. Vol.8, No.4, 1982.
- _____. "Of Other Spaces". *Diacritics*. Vol.16, iss. 1, 1986: 22-27.
- _____. *Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault*. Massachusetts: University of Massachusetts Press, 1988.
- _____. "The Ethics of the Concern for the Self as a Practice of Freedom". *Essential Works of Foucault, vol.1, Ethics: Subjectivity and Truth*. New York: Semiotext, 1996.
- _____. *Aesthetics, Method and Epistemology*. New York: The New Press, 1998.
- _____. *The Order of Things: An Archaeology of Human Sciences*. London: Routledge, 2000.
- _____. "Space, Knowledge, and Power". *The Essential Works 3*. Ed. J. Faubion. New York: Penguin, 2000.
- GILROY, Paul. "Diaspora". *Paragraph*. Vol.17, iss.1, 1994.
- GUIBERNAU, Montserrat. *Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*. Cambridge: Polity Press, 1996.
- GUPTA, Akhil and FERGUSON James. "Beyond Culture: Space, Identity and the Politics of Difference". *Cultural Anthropology*. Vol.7, No.1, 1992: 6-23.
- HALL, Stuart. "The Spectacle of the 'Other'". *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage, 1997: 223-290.
- _____. "Cultural Identity and Diaspora". *Identity: Community, Culture, Difference*. Ed. J. Rutherford. London: Lawrence and Wishart, 1990: 222-239.
- HETHERINGTON, Kevin. *The Badlands of Modernity: Heterotopia and Social Ordering*. London: Routledge, Taylor and Francis Press, 1997.
- HOOKS, Bell. *Yearning: Race, Gender, and Cultural Politics*. Boston: South End Press, 1999.

- HUA, Anh. "Homing Desire, Cultural Citizenship, and Diasporic Imaginings". *Journal of International Women's Studies*. Vol.12, iss.4, 2011: 45-56.
- HUSSAIN, Yasmin. *Writing Diaspora: South Asian Women, Culture and Ethnicity*. Burlington: Ashgate Publishing, 2005.
- JAY, Nancy. "Gender and Dichotomy". *Feminist Studies*. Vol. 7.1, 1981: 38-56.
- JOHNSON, Peter. "Unravelling Foucault's 'Different Spaces'". *History of the Human Sciences*. Vol.19, iss.4, 2006: 75-90.
- KARSKENS, Machiel. "Homeland and Heterotopia. The Place of the Stranger in Multiculturalism" *The New Europe at the Crossroads*. Ed. Beitter, U.E. New York: Peter Lang, 1999: 107-117.
- KRÁL, Franoise. *Critical Identities in Contemporary Anglophone Diasporic Literature*. Palgrave: Macmillan, 2009.
- LEFEBVRE, Henri. *The Production of Space*. Cambridge: Blackwell, 1991.
- McDERMOTT, Sinead. "The Gender of Nostalgia: Memory, Nostalgia, and Gender in A Thousand Acres". *Signs: A Journal of Women in Culture and Society, Gender and Cultural Memory Special Issue*. Eds. Marianne Hirsch and Valerie Smith. Vol.28, iss.1, 2002: 389-408.
- PEEREN, Esther. "Through the Lens of the Chronotope". *Diaspora and Memory: Figures of Displacement in Contemporary Literature, Arts and Politics*. Amsterdam: Editions Rodopi, 2006.
- RACEVSKIS, Karlis. *Michel Foucault and the Subversion of the Intellect*. London: Cornell UP, 1983.
- RADHAKRISHNAN, Raj. "Nationalism, Gender, and Narrative". *Nationalisms and Sexualities*. Eds. Andrew Parker, Mary Russo, Doris Sommer, Patricia Yeager. New York: Routledge, 1992: 77-95.
- RAVINDRAN, Gopalan. "Transnational Tamil Cinema as a Foucauldian Heterotopia: Diasporic Narratives, Identities, and Malaysian Indians". *Proceedings of the Whither the Orient: Asians in Asian and Non-Asian Cinema Conference*. Ed. Joel David. Seoul: Asia Culture Forum, 2006: 419-454.
- REID-PHARR, Robert F. "Disseminating Heterotopia". *African American Review*. Vol. 28, No. 3, 1994: 347-357.
- RIOS, Michael and ADIV, Naomi. "Geographies of Diaspora: A Review". Davis: Center for Regional Change, 2010.
- ROSE, Nikolas. "Authority and the Genealogy of Subjectivity". *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity, Oxford Spatialities of Globalisation Ash Amin Environment and Planning*. Vol.34, 2002. Clifford,
- SACK, Robert. "Territorial Bases of Power", *Political Studies from Spatial Perspectives*. New York: John Willey Press, 1983.
- SAID, Edward W. *Orientalism*. New York: Random House, 1978.
- SAN, JUAN. "Transforming Identity in Postcolonial Narrative: An Approach to the Novels of Jessica Hagedorn". *Post-Identity*. Vol.1, iss.2, 1998: 5-28.
- SARA, Ahmed. "Home and away: Narratives of Migration and Estrangement". *International Journal of Cultural Studies*. Vol.2, iss.3, 1999: 329-347.
- SATHIAN, Sanjena. "Gender and Nation in the South Asian Diaspora: Transnational Cultural Spaces in Bollywood Cinema". *The Columbia Undergraduate Journal of South Asian Studies*. Vol.II, Iss. I, 2010: 22-41.

- SIDERI, Eleni. "The Diaspora of the Term Diaspora: A Working-Paper of a Definition". *Cultures in Transit*. Vol.4, 2008: 32-47.
- SOYSAL, Yasemin. "Citizenship and Identity: Living in Diasporas in Postwar Europe?". *Ethnic and Racial Studies*. Vol.23, iss.1, 2000: 1-15.
- SPEAREY, Suzan. "Spatial Odysseys in Diaspora Writing". *Shifting Continents/ Colliding Culture: Diaspora Writing of the Indian Subcontinent*. Amsterdam: Editions Rodopi, 2000.
- SPIVAK, Gayatri Chakravorty. "Can the Subaltern Speak?". *Colonial Discourse and Post-Colonial Theory: A Reader*. Eds. Patrick Williams and Laura Chrisman New York: Harvester/Wheatsheaf, 1994.
- TOPINKA, Robert J. "Foucault, Borges, Het erotopia: Producing Knowledge in Other Spaces". *Foucault Studies*. No.9, 2010: 54-70.
- UPSTONE, Sara. *Spatial Politics in the Postcolonial Novel*. Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2009.
- VIJAYASREE, C. "Alter-Nativity, Migration, Marginality and Narrative: The Case of indian Women Writers Settled in the West". *Shifting Continents/ Colliding Cultures: Diaspora Writing of the Indian Subcontinent*. Eds. Ralph J.Crane and Radhika Mohanram. Amsterdam: Rodopi, 2000.
- WANG, Hongyu . "The Chronotopes of Encounter and Emergence," *Journal of Curriculum Theorizing*, vol.25, 2009.

Analyzing the Concept of Citizenship and Freedom in Aristotle's Theory of Constitution

Duygu KARAGÖL*

ABSTRACT

In the article, my purpose is to examine Aristotle's conception of citizenship and freedom in his *Politics*. The thesis explores the distinctive role of Aristotle's conception of citizenship in ancient Greece. Citizenship is a political identity and is the ultimate end of the individuals in city-state. The reason why we work on Aristotle's concept of citizenship depends on the values he gives to the identity of its citizens. For Aristotle, the political life is the highest form of human life. His model of the active citizen is the way self-realization himself in political life. To participate in political life, people must have freedom so our study makes possible to examine the citizenship in the context of freedom. The issue of citizenship is difficult because there are many concepts interrelated with each other in Aristotle. We have three important aspects which are the concepts of citizenship, freedom and constitution. Given the subject of freedom as the fundamental, we would have the different models of citizen in different forms of constitution.

This study was based primarily on Aristotle *Politics*. This article concludes with the referents of Aristotle conception of freedom and citizenship in his best form of government in his *Politics*. There are many academic works on Aristotle's conception of citizenship but this study may open a window to look his approach to the political freedom of a citizen in ancient Greece.

Key Words: Citizenship, freedom, constitution, best form of constitution, ancient Greece

Throughout political history, the relationship between individuals and the government constituted a serious problem insofar as the individual acquired his identity through his citizenship. The concept of citizenship is significant and dominant. The identity of individuals mirrors their way of life. It is important because their identity allows citizens to participate in the political life in their society. Citizenship defines the individual's form of life of their community.

In addition to this, citizenship has important attributes such as rights and responsibilities, corresponding forms of state, and types of people. In this thesis, we shall examine the concept of citizenship and the freedom of the citizen in Aristotle's constitutional theories. In my study, Aristotle's concept of citizenship is comprised of some essential elements: identity, participation, form of government, common good, happiness, freedom, and ideal city-state. To define citizenship, I will evaluate the relationship between these elements. The role of citizens is to participate in their system of government. Aristotle distinguishes many forms of government in his *Politics*. For Aristotle, the definition of citizenship changes according to the form of

* Fatih Üniversitesi. karagolduygu@hotmail.com, 05428091790, İst/Esenyurt

government.¹ Different definitions of citizenship would apply in different systems. Aristotle discusses the differentiated concept of citizenship in his *Politics*: “[...] that the same person is a citizen; often somebody who would be a citizen in a democracy is not a citizen under an oligarchy.”² The different forms of government define the citizen differently. It shows that there is a relationship between the forms of government and the citizen. In his *Politics*, Aristotle classifies the forms of government as good and bad forms.³ Aristotle’s classification comes from observing many city-states which he then classifies into different groups, based on the common good criteria between the state and the citizen.⁴ For this reason, I will show the importance of common good between the state and the citizen.

To have a clear understanding about citizenship issues, I will begin to examine how the city-state is organized for Aristotle. For Aristotle, human beings are by nature creatures that live in a city-state (*polis*)⁵, which is composed of citizens. For Aristotle, citizens are distinguished from others who are children, women, resident aliens, and slaves. Women, slaves, and foreigners could not take part in government. Aristotle divides individuals according to their natural capacity.⁶ The citizen is a person who has the capability and right to participate in governing. Some persons are incapable of self-governance. They cannot be citizens because they belong to a master. They need a natural master to direct them. They are called as ‘slaves’ who are not free. For Aristotle, the city-state is a partnership of the free.⁷ Freedom is also a debated topic in different types of constitution. To be a citizen, the individual must be free in the city-state. To sum up, there is a relationship between freedom and citizenship in ancient Greece. Aristotle examines the concept of freedom to identify the type of citizen. I build on this analysis to identify political aspects of citizenship in *Politics*. For the purposes of this thesis, the concept of citizenship will be analyzed in ancient Greek life.

The differentiation of citizenship implies more than one type of citizenship. Aristotle observes the different definitions of citizenship in different constitutions. His general definition of citizenship is important to evaluate the constitution. Aristotle defines the citizen as follows: “A citizen pure and simple is defined by nothing else so much as by the right to participate in judicial functions and in office.”⁸ The citizen has an active role in the city-state for Aristotle. The active participation of citizens unites them for reaching the common good in society.

In the history of political thinking, there had been different relationships between the citizen and the state. For example: the liberal and republican tradition of citizenship had been discussed in the context of being a citizen: “[...] the republic is contrasted to personal or authoritarian government; it also differs from the liberal model, which sees society as a collection of atomistic individuals held together by

¹ Pol. 1275b. <http://www.gutenberg.org/files/6762/6762-h/6762-h.htm>. Accessed at 10.12.2013.

² Pol. 1275a.

³ Pol. 1289a.

⁴ Pol. 1279a.

⁵ Pol. 1253a.

⁶ Pol. 1260a.

⁷ Pol. 1279a.

⁸ Pol. 1275a.

common rules designed to allow them maximum freedom to follow their particular and varied values and interests.”⁹ The liberal form of citizenship means that there is a legal relationship between the individual and the state. A citizen is defined as a free individual but he ought not to harm others. The important value is that individual interests must be protected by laws and liberal tradition of citizenship has individualistic meaning.

The definition of republicanism includes an active, participatory citizenship.¹⁰ The republican forms of citizenship refer to direct participation in political life. One can argue that the citizen plays the more important role in public life than liberal tradition of citizenship. In the republican form, citizens have a connection with each other in political life, so it is not individualistic. It comes from the common good criteria. “The active participation of citizens is united by a concern for the common good.”¹¹ People are linked with each other by nature. Living together is more meaningful in the republican system. “The key principle of the republican model is civic self-rule, underpinning Aristotle's characterization of the citizen as one capable of ruling and being ruled in turn.”¹² From this point of view, Aristotle plays an important role in the development of the concept of the participant citizen. His ideal form of citizenship leads to a republican type of citizen.

I will argue that there is a significant link between ancient and early modern perceptions of citizenship, even if the two concepts are importantly different. The early modern understanding of citizenship will help us to reveal distinctive features of Aristotle's political philosophy. Aristotle's conception of a citizen is different from the modern conception: first of all because it is not representative.¹³ This means that the citizen has the more passive role in the early modern world. One could argue that the early modern political philosophers encouraged or implied a deeper idea of participation. In Aristotle's political philosophy, the citizen has an active role in political life. In this thesis, the central point is that citizenship becomes more meaningful starting from Aristotle's ideas. In his *Politics* he writes: “man is by nature a political animal [...]”¹⁴ (Pol. 1253a) Aristotle gives a teleological value to the citizen in his political philosophy: the individual can fulfill the end of his existence only in political life. Finally, man has a political identity, which is citizenship.

These opinions and discussions are important in terms of individuals, the role and importance of the individual in society, rights, freedoms, systems of public order; and state structure. For Aristotle; city-states are not only forms of living together, but of living well. The common good is the necessary criterion for happy and ideal life. Aristotle considers many forms of government to reach an ideal form of state. For our

⁹ Moulakis, Athanasios, "Civic Humanism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/win2011/entries/humanism-civic/>>. Accessed at 10.09.2014.

¹⁰ <http://plato.stanford.edu/entries/humanism-civic/>. Accessed at: 10.09.2014.

¹¹ <http://plato.stanford.edu/entries/humanism-civic/>. Accessed at: 10.09.2014.

¹² Leydet, Dominique, "Citizenship", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2014 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/citizenship/>>. Accessed at 10.09.2014.

¹³ Joseph Zarrì.

¹⁴ Benjamin Jowett, (Trans), Jonathan Barnes (Ed.), *The Complete Works of Aristotle. The Revised Oxford Translation, Volume 1*, Princeton: Princeton University Press, 1991.

study, that was the attractive point of Aristotle's political views. He classified forms of government to show the importance of common good in society. There is a close relationship between the common good and the ideal state. I approve Aristotle's pursuit of the ideal state because citizens aim to have a happy and virtuous life. My point is to explore Aristotle's perception of citizenship in his *Politics*. Aristotle shows that the participatory citizenship provides self-determination in political life. For Aristotle, we are not subjects; we are human beings. For him, a human being does not depend unconsciously on political life because man can reach his ultimate end in the political system. Aristotle gives more humanistic meaning to the definition of politics. For him, politics is the nature of man, so human being is the main part of political life not as a tool. In early modern philosophy, politics sees the individual as subjects of political life not more things. Consequently, I focus how meaningful is Aristotle's active citizen for political life.

I propose to reveal the relationship between freedom and citizenship in each constitution. I will present an ideal form of constitution according to Aristotle. Our study will show the place of the citizen in the ideal form of government. I will pay special attention to Aristotle's concept of citizenship in which he gives special meaning to citizens. It is important to explain why citizens are different from non-citizens. The freedom of the citizen is related to his participation in the political sphere. In ancient Greece, freedom was the most important foundation for the citizenship. Different perspectives on citizenship have been explained since early political thought. Aristotle's *Politics* explores citizenship from the perspective of different constitution forms. My thesis aims to investigate the concept of freedom that is part of the identity of a citizen.

It is obvious that Aristotle's concepts of citizens and freedom could not be applied to modern societies. Modern political systems only arrange life in society in a formal sense. People see politics as a necessary tool for organizing our living together, without referring to pre-political values. But Aristotle's ideal political system provides to acquire happiness and a virtuous life. Aristotle's concept of citizenship adds worth and values to the meaning of citizenship. Aristotle distinguishes citizen from others in that politics is the teleological end of life for the citizen. Therefore, his description of the active citizen is central to our study. Participation in political life is a necessary condition for citizenship, which is more like an exercise in potentiality than a state for Aristotle. And human capacity is sufficient to reach a better life for Aristotle. For us, the active citizen is the positive side of his definition of citizenship.

Although Aristotle claims that all human beings are political animals by nature, Aristotle excludes some groups from political life. Aristotle divides people according to their natural capacity, especially their capacity for being rational. The citizen is free, but others humans are neither free nor citizens. I do not approve Aristotle's privileged perception of freedom, which should not be restricted to a particular group. Thus, I do not support Aristotle's divisions of class in the city-state. On the other hand, we today observe the constructive society model in Aristotle's political ideas. For Aristotle, the common good is necessary to have an ideal virtuous life. The "common good" combines people in a common end for Aristotle. To sum up, a positive part of Aristotle's political ideas are the design of a collective society.

REFERENCES

- Aristotle (1998), *Politics*, Translated with introduction and notes by Reeve, C.D.C. Cambridge: Hackett Publishing.
- Aristotle (2004), *Nicomachean Ethics*, Translated by Roger Crisp, New York: Cambridge University Press.
- Derek Heater. (2004), *Citizenship: The Civic deal in World History, Politics and Education*, Manchester University Press.
- Cherry, Kevin (2009), "The Problem of Polity: Political Participation and Aristotle's Best Regime", *The Journal of Politics*, Vol. 71. No.4, 1406-1421, 1412.
- Jowett, Benjamin (1991), (trans.) Barnes, (ed.) J. *The complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation*, Volume 1, Princeton: Princeton University Press, pp. 1986-2129.
- Leydet, Dominique (2014), "Citizenship", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring), Edward N. Zalta (ed.), Accessed from: <http://plato.stanford.edu/entries/citizenship/> (9.10.2014).
- Moulakis, Athanasius. "Civic Humanism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2011 Edition), (ed.), Edward N. Zalta. Accessed from: <http://plato.stanford.edu/entries/humanism-civic/> (14.08.2014).
- Raaflaub, K (2005), *Greek Freedom: The Discovery of Freedom in Ancient Greece*. Review by: Ryan Balot. *The Classical Review*, New Series, Vol. 55, No. 1 (Mar.), pp. 207-209.
- Scaff, Lawrence A. (1975), Two Concepts of Political Participation, *The Western Political Quarterly*. Vol. 28, No. 3, 447-462.
- Wallach, John R. (1992), "Contemporary Aristotelianism", *Political Theory*, Vol. 20, No. 4. (Nov.), 613-641.
StableURL:<http://web.viu.ca/livingstd/documents/aristotle%20articles/contemporary%20aristotelianism.pdf> Accessed at 11.11.2014.
- Winthrop, Delba (1975), "Aristotle and Political Responsibility", *Political Theory*, Vol. 3, No. 4 (Nov), pp. 406-422.

Girişimci Adayı Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Odak Grup Görüşmesi İle İncelenmesi

Münire KARABEKİR*
Emine TOZLU**
Merve Nur MERT ŞENCAN***

ÖZET

Günümüzde pek çok üniversite bünyesindeki farklı fakülte ve bölümlerde "Girişimcilik" bir ders olarak okutulmaktadır. Ayrıca pek çok kurum ve kuruluş toplumu bu konuda bilinçlendirmek adına paneller, konferanslar ve çalıştaylar düzenleyerek girişimcilik eğitimleri vermektedir. Verilen bu eğitimler, özellikle girişimci ruha sahip bireyler üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır.

Bu çalışmanın amacı girişimcilik potansiyeli olduğu düşünülen öğrencilerin girişimcilik özelliklerinin ölçülmesidir. "Fikir ve Cesaretin Buluşma Noktası: Girişimcilerin Mutfağı" isimli çalışmaya, farklı bölüm ve üniversitelerden başvuruda bulunan 80 kişi içerisinde aktif katılımında bulunan 49'u değerlendirmeye alınarak girişimcilik özellikleri ölçülmüştür. Katılımcılara öncelikle demografik ölçümleri yapabilmek için bir soru formu doldurulmuştur. Daha sonra odak grup görüşmesi tekniği ile katılımcıların girişimcilik özellikleri incelenmiştir. Elde edilen veriler uzman kişiler tarafından içerik analizi uygulanarak analiz edilmiştir. Yapılan değerlendirmeye göre, katılımcıların en belirgin girişimcilik özellikleri arasında özgüven sahibi olma ve liderlik özelliklerinin yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Girişimcilik, Girişimcilik Eğitimi, Girişimcilik Özellikleri, Odak grup Görüşmesi, İçerik Analizi.*

Investigation with Focus Group Interview of Properties of Entrepreneurship of University Students who are Young Entrepreneur Candidates

ABSTRACT

Today, "Entrepreneurship" is taught as a course at different faculties and departments in the universities. Also many institutions and communities in order to raise awareness on this issue gives entrepreneurship education by organizing panels, conferences and workshops. Given that education, especially causes a positive impact on individuals with entrepreneurial spirit and encourage them in this regard.

The aim of this study, to measure of the entrepreneurial characteristics of students who have entrepreneurial potential. The Study has conducted on 80 students who apply to the workshop is "The Idea and The Courage Meeting Point: Kitchen of the Entrepreneur". However the entrepreneurial characteristics of 49 students who attended the workshop were

* Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, 32000, Isparta/Türkiye, munireciftci@sdu.edu.tr

** Öğr.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Uluborlu Selabattin Karasoy Meslek Yüksek Okulu, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, 32650, Isparta/Türkiye, eminetozlu@sdu.edu.tr

*** Arş.Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 32000, Isparta/Türkiye, mervenurmert@gmail.com

measured. Primarily to make demographic measurements, a questionnaire was filled out by the participants. Then the entrepreneurial characteristics of the participants were examined with focus group interview technique. The obtained data were analyzed by applying the content analysis by academic experts. According to the evaluation, having self-confidence and leadership qualities among the most prominent entrepreneurial characteristics of the participants were identified.

Key Words: *Entrepreneurship, Entrepreneurship Education, Entrepreneurship Properties, Focus Group Interviews, Content Analysis.*

GİRİŞ

Kökeni Fransızca “Entreprendre” kelimesinden türetilmiş olan ve “bir şey yapmak” anlamına gelen girişimcilik; ekonomik anlamda ilk defa İrlandalı ekonomist Richard Cantillon tarafından kullanılmıştır. Cantillon’a göre girişimcilik; karşısına çıkan fırsatları değerlendirirken aktif bir şekilde risk üstlenen kişi olarak tanımlanmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde, literatürde girişimcilik tanımına pek çok farklı açılardan katkılar sağlanmakla birlikte, günümüze hitap eden ve girişimcilik kavramına son şeklini veren kişinin Peter F. Drucker olduğu söylenebilir. Drucker (1985) “yeni mamul üretim kapasitesi ile mevcut kaynakların katılmasını içeren yenilik hareketi” olarak tanımladığı girişimciliği, Schumpeter (1934)’in yenilik eksensli girişimcilik tanımını farklı bir perspektifte ele almıştır.¹

Literatürde girişimcilik konusunda çok fazla sayıda çalışma yapılmıştır. Yelkikalan vd. nin 2010 yılında Dünya ve Türkiye üniversitelerindeki girişimcilik eğitimini karşılaştırmak amacıyla Türkiye ve Dünya’daki ilk 100 üniversite üzerinde yapmış oldukları çalışma sonucunda; hem Türkiye hem de dünya üniversitelerinde girişimcilik eğitiminin önemli bir yere sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye üniversitelerine bakıldığında, ön lisans programlarında girişimcilik derslerinin, lisans ve lisansüstü eğitim programlarına göre daha ağırlıklı olduğu tespit edilmiştir. Dünya üniversitelerinde ise, girişimcilik merkezleri aracılığı ile tüm üniversiteye girişimcilik kültürünün aşılması ve aktif olarak çalışması, girişimciliğin sadece ders bazında yeterli olmadığını göstermiştir. Özellikle dünya üniversitelerinde alanlarında başarılı girişimcilerin bulunduğu konferans ve seminer programları, tüm üniversite geneline hitap eden bir yapıya kavuşturulmuş olduğu tespit edilmiştir.²

Çarıkcı ve Koyuncu (2010), işletme ve yönetim alanında eğitim alan üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini ölçmek ve bu eğilimin kültürel farklılıklar tarafından etkilenip etkilenmediği tespit etmek için, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Hikmet Tolunay Meslek Yüksekokulu ve Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu öğrencileri üzerinde bir çalışma yapmışlardır. Çalışma sonucunda; bireyci ve toplumcu kültürlerde, girişimciliğin yeni fikirlere açıklık ve yaratıcılık boyutlarının farklılık gösterdiğini, bireylerin, ailelerinin ve toplumun isteklerini kendi kişisel kariyer planlarının daha önünde tutmalarının yaratıcılık

¹ Münire Çiftçi, Emine Tozlu ve Abdulkadir Akçay, “Drucker Perspektifinde İnovasyonun İşletmelerin Gelişimi Üzerine Etkisi: Girişimci İşletme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi*, Y.2014, C.5, S.10, s:77.

² Nazan Yelkikalan vd., “Dünya ve Türkiye Üniversitelerinde Girişimcilik Eğitimi: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (19). 2010.

yetilerini bastırıldığını, aksine daha “ben” merkezli kişilerin ise daha yeni fikirlere açık olduklarını ortaya koymuştur.³

İlerleyen zaman diliminde, Keat vd. (2011), yapmış oldukları çalışmada Malezya'nın kuzey bölgesindeki üniversite öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini araştırmıştır. Yapılan çalışmada girişimcilik eğitimi ile girişimcilik eğilimi arasındaki ilişki belirlenmeye çalışılmıştır. Analiz sonuçlarına göre; iki girişimcilik eğitimi değişkeninin, yani girişimciliği iletirmek için üniversitenin rolü ile girişimcilik müfredatının ve cinsiyet ile birlikte iş deneyimi ve annenin işi arasında istatistiksel **olarak anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda öğrenciler arasında girişimciliği daha da** yaymak için girişimci bir ortam oluşturulması gerektiği buna da üniversitelerden başlanabileceği böylece üniversitelerde eğitim-öğretim de girişimci bir müfredat oluşturulması gerektiği tespit edilmiştir.⁴

Bilge ve Bal ise (2012), Celal Bayar Üniversitesi öğrencilerinin girişimcilik eğilimlerini ölçmek amacıyla 234 öğrenci üzerinde bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada; genel anlamda öğrencilerin, özellikle risk alma, fırsatçılık, kararlılık ve dış etkilere karşı bireysel güç gibi alt boyutlarda girişimcilik ilgilerinin düşük düzeyde olduğu ve ön lisans öğrencilerinin lisans öğrencilerine kıyasla daha yüksek seviyede girişimcilik ilgisine sahip oldukları belirlenmiştir. Bunun temel nedeni ise, lisans öğrencilerinin ön lisans öğrencilerine göre, devlet ya da özel sektör odaklı iş bulma imkânlarının daha yüksek olmasıdır.⁵

Buradan hareketle Yelkikalan vd. nin (2010) yaptığı çalışmada elde edilen bulgulara paralel olarak, Türkiye’de ön lisans öğrencilerine daha fazla girişimcilik eğitimi verilmiş olmasının, Bilge ve Bal’ın (2012) çalışmasında tespit edildiği üzere, bu öğrencilerin girişimciliğe olan ilgilerinin daha fazla olmasını desteklediği söylenebilir.

Bülent Ecevit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümünde öğrenim gören 297 öğrenci üzerinde Korkmaz’ın (2012) yaptığı çalışmada öğrencilerin girişimcilik eğilimlerini ölçmeyi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışma sonucunda; girişimcilik eğitiminin girişimci kişilik özelliklerini arttırmada olumlu yönde bir katkısı olduğunu, bu eğitimlerin öğrencilerin girişimci olup olmama yönündeki kararlarını etkilediğini, öğrencilerin girişimciliği bir kariyer fırsatı olarak görmelerini sağladığını ve Bülent Ecevit Üniversitesi İ.İ.B.F İşletme Bölümü öğrencilerinin girişimci bir kişiliğe sahip olduklarını tespit edilmiştir. ⁶

Bozkurt ve Alparslan (2013)’ın üniversitelerdeki girişimcilik eğitiminin nasıl olması gerektiği ve girişimcilik özelliklerinin neler olması gerektiğine dair yapılan çalışmada, 58 girişimci ile yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda elde edilen görüşler 125 öğrenciye anket yöntemiyle sunulmuştur. Çalışma sonucunda

³İlker H. Çankıç ve Osman Koyuncu, “Bireyci-Toplumcu Kültür Ve Girişimcilik Eğilimi Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *MAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl, 2, Sayı:3.2010.

⁴Ooi Yeng Keat, Christopher Selvarajah ve Denny Meyer, “Inclination towards Entrepreneurship among University Students: An Empirical Study of Malaysian University Students”, *International Journal of Business and Social Science*, Vol.2, No: 4. 2011.

⁵Hürriyet Bilge ve Vedat Bal, “Girişimcilik Eğilimi: Celal Bayar Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16. 2012.

⁶Oya Korkmaz, “Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Bülent Ecevit Üniversitesi Örneği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 2012. C.XIV, S II.209-226.

girişimcilerin vurguladığı ilk 4 girişimcilik özelliğinin (özgüven, dürüstlük, risk alma ve yenilikçi düşünme) öğrenciler tarafından önemsenen ilk 5 özellik arasında yer aldığı tespit edilmiştir. Ancak girişimcilerin önemli olduğunu vurguladığı sosyallik özelliğinin öğrenciler için pek de öyle olmadığı hatta son sıralarda yer aldığı görülmüştür. Ayrıca girişimciler ve girişimcilik dersi ile ilgili olarak sırasıyla; “teorikten ziyade uygulama, girişimcilerin derslere daveti, öğrencilerin cesaretlendirilmesi ve girişimcilik özelliklerinin kazandırılması” önerilerinde bulunurlarken öğrenciler de bunu desteklemişlerdir.⁷

Bu konuda yapılan güncel araştırmalardan bir tanesi de Yılmaz (2014), girişimcilik eğitimi üzerine yapmış olduğu çalışmadır. Yılmaz, girişimcileri “yenilik kâşifleri” olarak tanımlamış, üniversitelerin girişimci kimliğe sahip akademisyen ve öğrencileri yetiştirmek durumunda olduğunu, girişimciliğin sadece “kâr” amaçlı bir olgu olarak görülmemesi gerektiği aynı zamanda kamu yararı güden boyutlarıyla da ele alınması gerektiği üzerinde durmuştur. Bu bağlamda sosyal girişimcilik eğitim programlarının kamu kaynakları ve vakıflarca desteklenmesi gerektiğini ortaya koymuştur.⁸

1.ARAŞTIRMA

1.1.Araştırmanın Kapsamı

Araştırmanın kapsamını Süleyman Demirel Üniversitesi “Fikir ve Cesaretin Buluşma Noktası: Girişimcilerin Mutfağı” isimli çalışmaya başvuruda bulunan öğrenciler oluşturmaktadır. Çalışmaya başvuruda bulunan 80 adet katılımcı içerisinde 49 öğrenci çalışmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Araştırmanın amacı, öğrencilerin girişimcilik bakış açılarının değerlendirilmesi ve girişimci özelliklerinin belirlenmesidir. Bu bağlamda araştırmanın sadece belirli bir üniversitenin ya da fakültenin öğrencileri üzerinde değil, çeşitli üniversitelerden gelecek çalışmaya katılan ve girişimcilik gönül vermiş bireylerin üzerinde yapılması araştırmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

1.2.Araştırma Yöntemi

Araştırma kapsamında nitel veri toplama yöntemlerinden odak grup görüşmesi tekniği kullanılmıştır. Odak grup görüşmesi, önceden belirlenmiş bir konu ekseninde, seçilmiş katılımcılar grubunun ayrıntılı bilgi ve fikirlerini belirlemek amacıyla yapılandırılmış özel bir grup görüşmesi tekniğidir. En fazla 10 veya 12 kişiden oluşan gruplar üzerinden belirlenen konu hakkında katılımcıların görüşleri toplanır. Görüşme, kişilerin düşüncelerini ve yaşantılarını açığa çıkarmak amacıyla soru sorma, tartışma ve özetleme teknikleri kullanılarak bir uzman tarafından yönetilir.

Araştırmada yedi öğrenci, bir gözlemci ve bir raportörden oluşan 8 kişilik, yedi farklı odak gruplar oluşturulmuş ve bu yedi gruptan elde edilen veriler de bir üst grup tarafından değerlendirilmiştir. Araştırma süresince 45'er dakikalık oturumlarda 15 dakikada bir odak gruplar arası öğrenci değişimi yapılmıştır. Toplamda 4 oturumdan

⁷ Özlem Çetinkaya Bozkurt ve Ali Murat Alparslan, “Girişimcilerde Bulunması Gereken Özellikler İle Girişimcilik Eğitimi: Girişimci ve Öğrenci Görüşleri”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt: 8, Sayı:1. 2013.

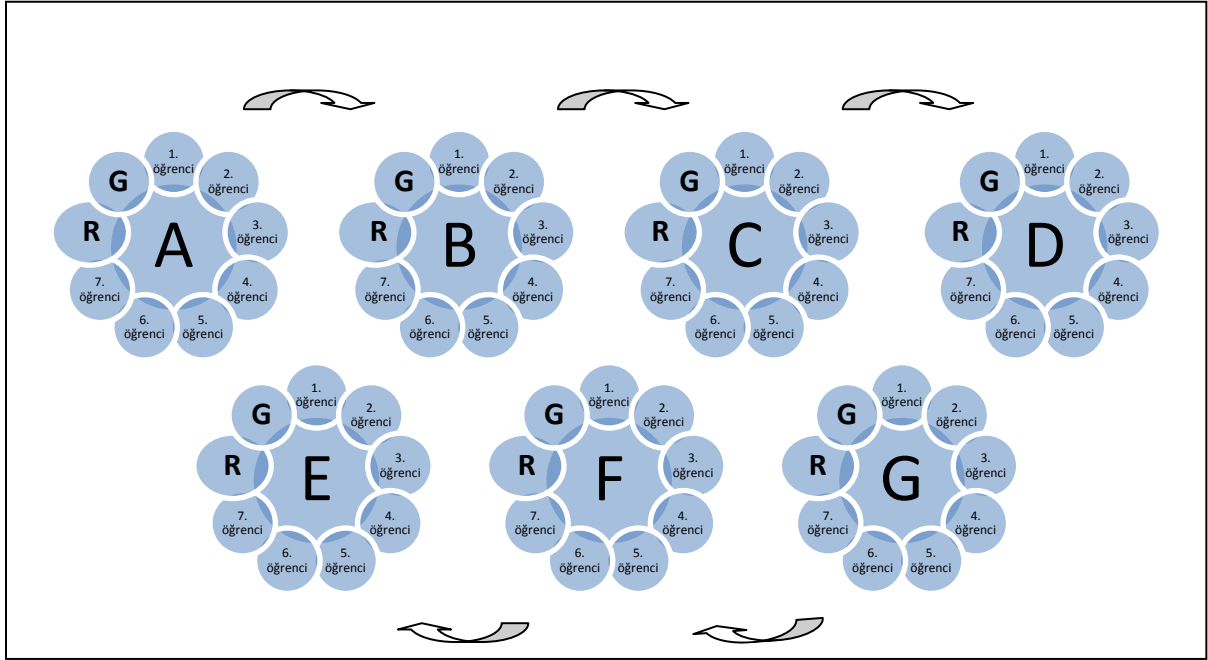
⁸ Ali Sırrı Yılmaz, “Bir Sosyal Değişim Ajantı Olarak Girişimcilik Eğitimi”, *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, Vol.6, No: 1. 2014.

oluşan çalıştayda sırasıyla; “Sizce kültürümüzde girişimciliğin yeri nedir?”, “Yaşadığınız girişimcilik deneyimleri nelerdir?”, “Girişimciliğin önündeki engeller nelerdir?” ve “Girişimciliğin önündeki engellere karşı çözüm önerileriniz nelerdir?” soruları katılımcılara yöneltilmiş katılımcıların sorulara verdiği cevaplar grup içerisinde yer alan uzman tarafından dikkatle toplanmış ve özetlenmiştir.

Araştırmada farklı 7 grubun ayrı ayrı ele alınması ve gruplar arası geçişlerin sağlanması ile bilgilerin genişletilmesi ve yayılması amaçlanmıştır. Gruplar arası değişim sayesinde bir grup içerisinde kendini rahat ifade edemeyen bir bireyin farklı grup ortamlarında daha rahat olması ile veri kaybının önüne geçilerek, araştırmaya katılan her birey hakkında sağlıklı veri elde edilmesi sağlanmıştır. Ayrıca odak grup görüşmelerinde ideal soru sayısının 4-5 olması veri genişliğini daraltırken, uygulanan yöntemde dört ana soru üzerinden yola çıkılmış ancak her masada konuların farklı perspektiflerden ele alınması veri çeşitliliği artırmıştır. Aynı zamanda bu yöntem sayesinde masalar arası değişimlerle, gruba katılan her yeni katılımcı yeni bir bakış açısı getirerek konuşmaların kısır döngüden çıkmasını sağlamıştır.

Çalışma kapsamında kullanılan yöntemle ait uygulama şeması şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Yönteminin Uygulama Şeması

Araştırma öncesinde çalışmaya katılan katılımcılara girişimcilik özelliklerini belirlemek amacıyla bir soru formu dağıtılmıştır. Soru formuna verilen cevaplar dikkate alınarak toplanan veriler aracılığıyla öğrencilerin demografik özellikleri ölçülmüştür. İkinci kısmında ise; masalarda bulunan gözlemci ve raportörler aracılığıyla, katılımcılarla odak grup görüşmeleri yapılmış ve önceden belirlenen sorular yöneltilerek katılımcıların girişimcilik ile ilgili görüşleri toplanmıştır.

Araştırma kapsamında odak grup görüşmelerinden elde edilen veriler nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. İçerik analizi verilerin genellikle önceden belirlenmiş kategoriler çerçevesinde sistematik olarak şekillenmesini sağlayan bir yöntemdir⁹. İçerik analizindeki asıl amaç, toplanan verileri açıklayacak kavram ve ilişkilere ulaşmaktır. Bu açıdan içerik analizinde yapılan işlem, birbirine benzer verileri kodlayarak belirli temalar ışığında kategorilendirmek ve bunları da okuyucunun anlayacağı şekilde yorumlamaktır¹⁰. Yapılan çalışmada odak gruplardan elde edilen her rapor metni konu ile ilgili 3 uzman tarafından okunarak anlamlı kod birimleri saptanmıştır. Bu bağlamda verilerin ayrıntılı kodlaması gerçekleştirilmiştir.

Nitel araştırmalarda verilerin kodlanması 3'e ayrılır: Bunlar; daha önce belirlenmiş kavramlara göre kod oluşturma, verilerden çıkarılan kavramlara göre kodlama ve son olarak da genel bir çerçeve içinde yapılan kodlamadır. Yapılan çalışmada daha önce belirlenmiş kavramlara göre kod oluşturma yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem; araştırmanın temelini oluşturan konunun belli bir kuram ya da kavramsal çerçevesinin olduğu durumlarda kullanılarak, veriler toplanmadan önce bir kod listesi çıkarılır. Çalışma için, literatürde yer alan Cansız¹¹ (2007) ve Abdullaeva¹² (2007)'nin kullandıkları girişimcilik ölçekleri baz alınarak, kuramsal çerçevede oluşturulan taslak temalara göre belirlenen kodlar ve alt kodlar kategorilendirilerek düzenlenmiştir. Yapılan kodlamanın ardından taslak temalar üzerinde yapılan kontroller sonucu temalar kesinleştirilerek, katılımcıların sahip olduğu girişimcilik özellikleri tespit edilmiştir. Daha sonra belirlenen kodlar üzerinde kategorisel analiz ve frekans analizleri uygulanmıştır.

1.3.Araştırma Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde çalışmaya katılan öğrencilerin doldurduğu soru formları ve odak grup görüşmelerinin değerlendirmeleri yapılmıştır.

Araştırmanın birinci kısmını oluşturan anket uygulamasından elde edilen verilere göre; 25 (%51)'i erkek, 24 (%49)'u ise kadın olmak üzere dengeli bir dağılım gösteren, 49 katılımcının büyük bir çoğunluğu Isparta olmak üzere Türkiye'nin diğer illerinden de (Ankara, Burdur, İstanbul, Eskişehir, Hatay vs.) katılım gösterdikleri ve 18-24 yaş arası üniversite öğrencisi oldukları tespit edilmiştir.

⁹ Haluk, Geray, *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*, Siyasal Kitapevi, Ankara,2004, s:133.

¹⁰ Yıldırım, Ali ve Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara,2011, s:227.

¹¹ Emine Cansız, *Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik özelliklerinin Belirlenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta. 2007.

¹² Feruzahon Abdullaeva, *Öğrencilerin Girişimcilik Özellikleri ve İş Değerleri: Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Türkiye Karşılaştırması*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya. 2007.

Tablo.1. Girişimcilik Dersi Alma Durumu

	F	%
Evet	21	42,9
Hayır	28	57,1
Toplam	49	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin 21 (%42,9)'i daha önce girişimcilikle ilgili bir ders alırken, 28 (%57,1)'i böyle bir ders almadığını belirtmiştir. Bu bağlamda katılımcıların büyük bir çoğunluğunun daha önceden herhangi bir girişimcilik dersi almadığı halde kendisini potansiyel bir girişimci gibi hissetmesi ve girişimci bir fikre sahip olması dikkat çekicidir.

Yapılan odak grup görüşmeleri sonuçlarına göre de öğrencilerin daha önce girişimcilik dersi alan (21) kişiden, 18'inin ve ders almayan öğrencilerden de (28) 23'ünün üniversitelerde girişimcilik dersi verilmesinin gerekli olduğunu düşündüğü görülmüştür. Bu bağlamda daha önce girişimcilik dersi alan öğrencilerin bu eğitimden memnun olduğu ve devam edilmesi gerektiğini, buna karşın eğitimlerin teorik olmaktan ziyade daha çok uygulamaya yönelik olması gerektiğini belirttiği tespit edilmiştir.

Fakülte

Fakülte	F	%
İİBF	29	59,2
Fen-edebiyat	4	8,2
Mühendislik	4	8,2
Teknik	1	2,0
Teknoloji	4	8,2
Sağlık bilimleri	1	2,0
Diğer	6	12,2
Total	49	100,0

Katılımcıların 29 (%59,2)'sinin İ.İ.B.F'den, 4 (%8,2)'sinin Fen Edebiyat Fakültesinden, 4 (%8,2)'sinin Mühendislik Fakültesinden, 4 (%8,2)'sinin Teknoloji Fakültesinden, 1 (%2)'sinin Teknik Eğitim Fakültesinden, 1 (%2)'sinin Sağlık Bilimleri Fakültesinden ve 6 (%12,2)'sinin Diğer fakültelerden katılım gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo.2. Ailenin Kendi İşinin Sahibi Olma Durumu

	F	%
Baba	17	34,7
Anne-Baba	8	16,3
Anne	2	4,1
Hiçbiri	22	44,9
Toplam	49	100,0

Katılımcıların 17 (%34,7)'sinin babasının, 8 (%16,3)'ünün anne ve babasının, 2 (%4,1)'inin annesinin, kendi işinin sahibi olduğu, 22 (%44,9)'unun ise anne ve babasının kendi işinin sahibi olmadığı tespit edilmiştir. Literatürdeki genel kanı girişimciliğin aileden devralındığına dair olmakla birlikte baba mesleği de girişimci ruh oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Elde edilen sonuçlar da bu hipotezi desteklemektedir. Anne ya da babasından en az biri kendi işine sahip olan öğrencilerden çoğunun “*Kendi işimin sahibi olmak en büyük idealimdir.*” dediği görülmüştür. Yine bu öğrencilerden çoğunluğu esnek çalışma saatlerini tercih ettiğini belirtmiştir. Özellikle annesi kendi işine sahip öğrencilerin hepsinin bu görüşü paylaşması toplumumuz aile yapısında annenin kendi işinin sahibi olarak esnek çalışma saatlerine sahip olmasının özendirici olduğu düşünülmektedir.

Tablo.3. “Kendiniz bir kelime ile tanımlayınız.” Sorusuna Verilen Cevaplar

Kişisel Özellik	F	%
Özgüveni yüksek	14	28,6
Çalışkan	7	14,3
Lider	7	14,3
Zeki	6	12,2
Dürüst	5	10,2
Endişeli	4	8,2
Çekingen	3	6,1
Cesur	2	4,1
Pasif	1	2,0
Toplam	49	100

Araştırmaya katılan öğrencilerden, kendilerini bir kelime ile tanımlamaları istenmiş ve 14 (%28,6)'ü “Özgüveni Yüksek”, 7 (%14,3)'si “Çalışkan”, 7 (%14,3)'si “Lider”, 6 (%12,2)'si “Zeki”, 5 (%10,2)'i “Dürüst” ve 2 (%4,1)'si “Cesur” olarak tanımlarken; 4 (%8,2)'ü “Endişeli”, 3 (%6,1)'ü “Çekingen” ve 1 (%2,0)'i de “Pasif” Olarak tanımlamıştır.

Yapılan odak grup görüşmelerinde de öğrencilerin büyük çoğunluğunun karşısına çıkan fırsatları değerlendirmede başarılı olduğunu söylediği, özellikle kendini cesur, zeki, lider, çalışkan ve özgüvenli olarak tanımlayan öğrencilerin büyük çoğunluğunun bu konuda hem fikir olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde geleceğe yönelik öngörüsünün açık olduğu ve buna göre plan yaptığı ve yaptıkları planları yürütebileceklerinden de emin olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca kendisini cesur, öz güvenli, lider, çalışkan ve zeki olarak tanımlayan öğrencilerin büyük çoğunluğunun zor durumlarda seçenek oluşturma konusunda kendilerine güvendiği görülmüştür.

Araştırmanın ikinci kısmında uzman tarafından dikkatle toplanarak özetlenen “Sizce kültürümüzde girişimciliğin yeri nedir?”, “Yaşadığınız girişimcilik deneyimleri nelerdir?”, “Girişimciliğin önündeki engeller nelerdir?” ve “Girişimciliğin önündeki engellere karşı çözüm önerileriniz nelerdir?” sorularına verilen cevaplara içerik analizi uygulanmıştır. Katılımcıların dört oturum boyunca paylaştığı ifadeler anlamlı birimlere

ayrılarak, girişimcilik özelliklerini ortaya koyan kısımlar kodlanmış ve yapılan kodlamalar belirli kategoriler altında toplanmıştır. Analiz sonucunda oluşturulan kategorilere göre katılımcıların sahip olduğu girişimcilik özellikleri kategorisel analizi sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo.4. Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Kategorisel Analizi

Liderlik	F	%
Takım ruhuna sahip olma	44	2
Planları yürütme becerisi	40	2
Gelecekle ilgili karar alabilme / Vizyonerlik	39	1
Öngörüyle plan yapma	38	1
Liderliği ele almaktan çekinmeme	36	1
Toplam	197	10
Özgüven		
Fırsatları değerlendirmede kendine güvenme	39	2
Seçenek oluşturma ve çözüm üretmede kendine	39	2
Etkili karar almada kendine güvenme	38	2
Yeteneklerine uygun alan oluşturmada kendine	31	2
Toplam	147	10
Yenilikçilik		
Değişik iş projeleri sunabilme/yaratıcılık	69	4
Yeni bir şey denemeyi sevme	39	2
Yeniliklere adapte olmada sorun yaşamama	37	2
Toplam	145	10
Risk Alma		
Risk almaktan çekinmeme	50	5
Sezgilere güvenerek iş yapma	40	4
Toplam	90	10
Sosyallik		
Sosyal faaliyet/ eğlenceye vakit ayırma	46	5
Esnek çalışma saatleri tercih etme	32	4
Toplam	78	10
Eğitime Önem Verme		
Girişimcilik eğitimi üniversitede verilmeli	42	5
Girişimcilik tecrübe gerektirir	30	4
Toplam	72	10
Kar Odaklı Olmama		
Fikir paradan önemlidir	39	6
Maddi kazancı ikinci planda tutma	25	3
Toplam	64	10
İdealistlik		
Kendi işinin sahibi olmak isteme	36	6
İdealinden vazgeçmeme	21	3
Toplam	57	10
Motivasyon	37	10

Araştırmaya katılan öğrencilerin ifadelerinden kodlanan “Takım ruhuna sahip olma”, “Planları yürütme becerisi”, “Gelecekle ilgili karar alabilme/Vizyonerlik”, “Öngörüyle plan yapma” ve “Liderliği ele almaktan çekinmeme” özellikleri “Liderlik” teması altında kategorilendirilmiştir. “Fırsatları değerlendirmede kendine güvenme”, “Seçenek oluşturma ve çözüm üretmede kendine güvenme”, “Etkili karar almada kendine güvenme” ve “Yeteneklerine uygun alan oluşturmada kendine güvenme” özellikleri ise kategorilendirilerek “Özgüven” teması altında kodlanmıştır. Katılımcıların “Özgüven” kategorisi altında kodlanan özelliklerinin yüksek puanlar alması daha önce yaşamış oldukları girişimcilik deneyimlerinde başarısız olsalar bile gözü kara olduklarını ve yine de yeni deneyimlere açık olduklarını belirtmeleri ile desteklenmiştir. “Değişik iş projeleri sunabilme/yaraticılık”, “Yeni bir şey denemeyi sevmeme” ve “Yeniliklere adapte olmada sorun yaşamama” özelliklerinin bir araya getirildiği “Yenilikçilik” kategorisinde yüksek puan almış olmaları da büyük çoğunluğunun yeni fikirlere sahip olması ile desteklenmiştir. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğunun gruplar arası değişimde adaptasyon problemi yaşamamış olması da bu özellikleri ile örtüşmektedir.

Diğer yandan katılımcıların ifadelerinden tanımlanan “Risk almaktan çekinmeme” ve “Sezgilere güvenerek iş yapma” kodları “Risk Alma” başlığında kategorilendirilirken; “Sosyal faaliyet/ eğlenceye vakit ayırma” ve “Esnek çalışma saatleri tercih etme” kodları ise “Sosyallik” kategorisinde toplanmıştır. “Eğitime Önem Verme” kategorisi “Girişimcilik eğitimi üniversitede verilmeli” ve “Girişimcilik tecrübe gerektirir” kodlarını içerirken; “Kar Odaklı Olmama” kategorisi de “Fikir paradan önemlidir” ve “Maddi kazancı ikinci planda tutma” kodlarından oluşmaktadır. Son olarak “Kendi işinin sahibi olmak isteme” ve “İdealinden vazgeçmeme” özellikleri “İdealistlik” kategorisinde toplanmış ve “Motivasyon” kodu ise ayrı bir başlık olarak değerlendirilmiştir.

Oluşturulan kategorilere göre katılımcıların sahip olduğu girişimcilik özellikleri üzerine yapılan frekans analizi sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo.5. Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Frekans Analizi

Katılımcıların Sahip Olduğu Girişimcilik	F	%
Liderlik	1	22,
Özgüven	1	16,
Yenilikçilik	1	16,
Risk Alma	9	10,
Sosyallik	7	8,7
Eğitime Önem Verme	7	8,1
Kar Odaklı Olamama	6	7,2
İdealistlik	5	6,4
Motivasyon	3	4,1
Toplam	8	100

Çalışma sonucu farklı üniversitelerden ve bölümlerden çalışmaya katılan üniversite öğrencilerinin sahip olduğu girişimcilik özellikleri içerisinde “Liderlik”

(%22,22) en yüksek puanı alırken, “Özgüven” (%16,57) ikinci ve “Yenilikçilik” (%16,35) ise üçüncü sırada yer almıştır. Elde edilen bulgular ile araştırmanın ilk kısmında katılımcılara yöneltilen “Kendinizi tek kelime ile nasıl tanımlarsınız?” sorusuna verilen cevapların birbiri ile benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Buradan hareketle katılımcıların girişimcilik konusunda bilinçli ve kendini tanıyan bireyler olduğu söylenebilir.

Ayrıca Bozkurt ve Alparslan (2013)’ün yapmış olduğu araştırmada girişimcilerin ve öğrencilerin ortak olarak vurguladığı bir girişimcide olması gereken özelliklerden “Özgüven”, “Risk Alma” ve “Yenilikçilik” unsurlarının da bu çalışma ile paralellik göstermiştir. Bozkurt ve Alparslan (2013)’e göre girişimcilerin ilk beş arasında saydığı fakat öğrencilerin son sıralarda değerlendirdiği “Sosyallik” özelliği ise bu çalışmada ilk beş özellik arasında yer alarak, araştırmaya katılan öğrencilerin girişimcilerle aynı özelliklere önem verdiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu araştırmada farklı olarak “Liderlik” özelliğine yer verilirken, “Dürüstlük” özelliğinin öğrencilerin kendilerini tanımlamada kullandıkları ifadeler arasında ilk beş içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Girişimci ve girişimcilik kavramları çok eski bir geçmişe sahip olmakla birlikte yapılan çalışmalar, kavramların eksik kalan yönlerini ele alarak birikimli bilimsel ilerlemeyi sağlamıştır. Süreç içerisinde bilgi toplumuna geçiş ile birlikte bilgi ve bilgiye sahip olan, eğitilmiş insan gücüne ihtiyaç bir kat daha artmış ve girişimciler de bundan nasibini almışlardır. Bu bağlamda girişimde bulunmak isteyen kişiler artık eskisi gibi “*kulaktan dolma bilgilerle*” değil gerekli kurum ve kuruluşlara başvuruda bulunarak eğitimler alıp daha donanımlı bir şekilde iş hayatına atılmaya başlamışlardır. Günümüzde girişimcilik eğitimlerine olan talebin artması, bu eğitimlerin özel kurumların yanı sıra fakültelerin iktisat, işletme gibi idari bölümlerin yanında mühendislik, mimarlık gibi teknik bölümlerde de bir ders olarak okutulmasını sağlamıştır. Ayrıca Yelkikalan ve arkadaşlarının (2010) Türkiye ve dünyadaki ilk 100 üniversiteyi karşılaştırdığı araştırmada ortaya koyduğu üzere girişimcilik eğitimlerinin başta ön lisanslar olmak üzere sadece üniversitelerde ders olarak verilmesi durumunun değiştiği görülmektedir. Girişimciliğin sadece bir ders olarak okutulmasının dışında çeşitli panel, konferans, seminer ve çalıştaylar ile daha geniş kitlelere verilen eğitimlerle özendiriliyor olması sözü edilen araştırmada dünya üniversitelerinin uyguladığı bir sistem olarak belirtildiğinden, Türkiye’de de dünya üniversiteleri düzeyinde bir girişimcilik eğitimine doğru gidildiğini göstermektedir.

Çalışma için özellikle hali hazırda girişimci bir fikre sahip olup kendisini potansiyel bir “girişimci adayı” olarak gören ve girişimcilik hakkında bilgi sahibi olan kişiler seçilmiştir. Katılımcıların çok az bir kısmının (%10’unun) “aile desteğinin olmamasını” girişimci olmaya engel teşkil ettiğini düşünmesi, bireylerin tek başına da girişimci olabileceğine inandığını göstermektedir ki bu da kendilerini “özgüveni yüksek” bireyler olarak tanımlamaları ile örtüşmektedir.

Çalışmaya katılan katılımcıların cinsiyet dağılımlarının birbirine yakın olduğu (%51 erkek, %49 kadın) tespit edilmiştir. Kadın katılımcılarla da yapılan görüşmeler sonucu elde edilen izlenimler doğrultusunda, kadınların da en az erkekler kadar girişimci olmak istedikleri ancak bunun için yeterli düzeyde gerek ailevi gerekse

toplumsal desteği göremedikleri öğrenilmiştir. Bunda toplumsal kültürün de etkisi olduğu söylenebilmektedir. Çünkü maalesef kültürel normlar gereği halen toplumumuzda var olan “kadının yeri evidir” önyargısı sebebiyle kadınlarımız iş hayatında yeterince girişken davranmamaktadır.

Etkinlik sonunda öğrencilerle yapılan görüşmelerde eğitimin olumlu bir etkisinin olduğu, öğrencilerin zihninde oluşan engellere karşı bir strateji geliştirilerek risk alma cesaretlerinin arttırıldığı tespit edilmiştir. Bu durum Korkmaz (2012) ve Keat, vd., (2011) tarafından yapılan araştırma bulgularıyla paralellik göstermiş ve yapılan girişimcilik eğitimlerinin faydasını bir kez daha ortaya koymuştur.

Sonuç olarak yapılan çalışma ışığında; girişimcilik eğitimi alan ve girişimcilik eğitimi almayan fakat girişimcilik potansiyeli olan öğrencilerin girişimcilik özelliklerini yansıttığı fakat ortamın onların gelişimi için yeterli olmadığı görülmüştür. Çözüm olarak gerek üniversitelerde gerekse özel sektörde verilen girişimcilik eğitimlerinin ağırlığın arttırılması, öğrencilerin yaratıcılığını geliştirecek teoriden ziyade uygulama ağırlıklı derslere yer verilmesi, kadın girişimciliğinin özendirilmesi ve kadınların toplum içinde kendini ifade edecek ortamların oluşturulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ABDULLAEVA, Feruzahon, (2007), “Öğrencilerin Girişimcilik Özellikleri ve İş Değerleri: Kırgızistan, Özbekistan, Azerbaycan ve Türkiye Karşılaştırması”. *Yüksek Lisans Tezi*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- BİLGE Hürriyet ve BAL Vedat, (2012), “Girişimcilik Eğilimi: Celal Bayar Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 16.131-148.
- BOZKURT ÇETİNKAYA Özlem ve ALPARSLAN Ali Murat, (2013), “Girişimcilerde Bulunması Gereken Özellikler İle Girişimcilik Eğitimi: Girişimci ve Öğrenci Görüşleri”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, Cilt: 8, Sayı:1.7-28.
- CANSIZ, Emine, (2007), “Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik özelliklerinin Belirlenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”. *Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- ÇARIKÇI İlker H. ve KOYUNCU Osman, (2010), “Bireyci-Toplumcu Kültür Ve Girişimcilik Eğilimi Arasındaki İlişkiyi Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *MAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl, 2, Sayı:3.1-18.
- ÇİFTÇİ Münire, TOZLU Emine ve AKÇAY Abdulkadir (2014). “Drucker Perspektifinde İnovasyonun İşletmelerin Gelişimi Üzerine Etkisi: Girişimci İşletme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi*, C.5, S.10, 76-85.
- GERAY, Haluk, (2004), *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*, Siyasal Kitapevi, Ankara
- KORKMAZ, Oya (2012). “Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Bülent Ecevit Üniversitesi Örneği”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C.XIV, S II.209-226.
- KEAT Ooi Yeng, SELVARAJAH Christopher ve MEYER Denny, (2011), “Inclination towards Entrepreneurship among University Students: An

- Empirical Study of Malaysian University Students”, *International Journal of Business and Social Science*, Vol.2, No: 4. 206-220.
- KITZINGER, Jenny, (1994), “The Methodology Of Focus Groups: The Importance Of Interaction Between Research Participants”, *Sociology of Health and Illness*, 16 (1). 103-122.
- KITZINGER, Jenny, (1995), “Qualitative Research: İntroducing Focus Groups”, *British Medical Journal*, Valume:311.299-302.
- ULUKÖY Metin, DEMİRELİ Cemalettin ve KAHYA Vasfı, (2013), “KOSGEB Girişimcilik Eğitimi Kurslarına Katılan Katılımcıların Girişimcilik Profiline Yönelik Bir Alan Araştırması”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, C.8, S.2.79-96.
- YELKİKALAN Nazan, AKATAY Ayten, YILDIRIM Hacı Mehmet, KARADENİZ Yasin, KÖSE Can, KONCAGÜL Öznur ve ÖZER Eray, (2010), “Dünya ve Türkiye Üniversitelerinde Girişimcilik Eğitimi: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (19).51-59.
- YILMAZ Ali Sırrı, (2014), “Bir Sosyal Değişim Ajanı Olarak Girişimcilik Eğitimi”, *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, Vol.6, No: 1.
- YILDIRIM, Ali. & ŞİMŞEK, Hasan, (2011), *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara

Isparta İlçelerindeki Geleneksel Konut Mimarisi

Doğan DEMİRÇİ*

ÖZET

Isparta Akdeniz Bölgesinin olarak adlandırılan bölgenin Kuzeyinde yer almakta olup, Türk döneminde de Hamidoğulları adıyla bilinmektedir. Önceki dönemlerde ilçelerin il merkezinden daha fazla önem taşıdıkları anlaşılmaktadır. İlçelerde bulunan evler Isparta il merkezinde bulunan evlere göre çoğu yönden farklılık gösterirler. Örneğin; Isparta il merkezinde üç katlı geleneksel evlere rastlanmaz iken, ilçelerde üç katlı evler vardır. Diğer geleneksel evlerde olduğu gibi zemin katlar tarım ürünlerinin işlenmesi, hayvancılık ve benzer işlevler gibi işlerin yapıldığı alanlardır. Üst kattaki odalar genellikle ahşap süslemelidir. Yaşam odalarında çiçeklik, aynalık ve şerbetlik tabir edilen bölümler bulunmaktadır. Ahşap çitakari süslemeli tavan göbekleri altı kollu yıldız biçimlidir. İlçelerdeki bazı ev tiplerine ise il merkezinde rastlanmamaktadır. Isparta İlçelerindeki eski evlerden çok az bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Bu evlerden bir kısmı bugün bile hala geleneksel görünümünü muhafaza etmektedirler. Bunlar halkın tarihini, kültürünü, ekonomisini ve yaşam tarzını yansıtmaktadırlar. Yaşam biçimi, üretimi, arsanın durumu ve ailenin zenginliği eski evlerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Geleneksel evler gün geçtikçe eskিয়েক yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu nedenle çalışmada, plan özellikleri ve türleri, cephe tasarımı ve elemanları ve yapısal sistemleri gibi Isparta İlçelerindeki evlerin mimari özelliklerini incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Evler, Tarih, Geleneksel, Süsleme, Yaşam Biçimi, Eski.*

Traditional House Architecture in Isparta Districts

ABSTRACT

Isparta is a city situated at Northern of region called Mediterreanean, also named Hamidabad in Turkish era. It is understood that counties more important than provinces from the center In the past. In many ways Houses in the district are different from the houses in the Isparta city center. For example; not come across a traditional three-storey house in the Isparta city center, while the three-storey house are in the district are. Like to other traditional houses, ground floor was a place as a space for productive activites like processing of agricultural products, livestock and other functions. Rooms have usually wooden ornament in upper floors. There are usually parts of the so-called flowerbed, transom and sherbet bed in the living room of the houses. The ceiling centre of these rooms have in the shape of hexagramstar. Some interesting types of such houses in provinces is not found in the city center. Very few houses have survived to the present day. Some of these houses in the districts still preserve sits traditional appearance today in Isparta. They reflect the history, the culture, the economy and the way of life of people. The design of old houses is influenced by such factors as the way of life and production, topography of the site and wealth of the family. These Traditional Houses will have to come across the danger of vanishing because of becoming worn-out day after day.

* Yrd. Doç. Dr., SDÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, dogandemirci@sdu.edu.tr

Therefore In this study, elevations and home design elements and characteristics and types of plans, and architectural features of houses in the structural systems of houses examined in the districts of Isparta.

Keywords: Houses, History, Traditional, Ornament, The way of life, Old.

GİRİŞ

Yayınların yapılan incelemesinde Isparta İl Merkezi ve İlçeleri'ndeki geleneksel ev mimarisi ile ilgili bugüne kadar pek az çalışmanın yapıldığı görülmektedir. İl merkezinde bulunan evlere ilişkin birkaç çalışmanın olduğu ama ilçelerde bulunan evlerle ilgili herhangi çalışmanın olmadığı da dikkati çekmektedir. Daha önemlisi ve bu çalışmanın yapılmasının bir nedeni Isparta İlçeleri'nde bulunan tarihi evlerde, il merkezinde aynı dönemlerde yapılan evlerden daha farklı bir mimari üslubun, süslemenin, planın ve cephe düzeninin kullanılmasıdır. Konu biraz irdelenirse, ilçelerde çok daha farklı sivil mimarlık örneklerinin meydana getirilmesinde; muhtemelen Uluborlu ve Eğirdir İlçeleri'nin eski birer Beylik başkenti olmalarının, Yalvaç İlçesi'nin tarihi çok eskilere dayanan hem de nüfus olarak en büyük bir ilçesi konumunda olması, Atabey'de Selçuklu Dönemi'nden sağlam olarak günümüze gelebilen Isparta'nın tek ve en eski medresesinin yer alması, Gelendost Afşar Köyü'nün Osmanlı Dönemi'nde büyük bir merkez durumunda olması ve civardaki yerleşimlerin buradaki Afşar'a bağlı olmaları¹, Gönen İlçesi'nin hem tarihi hem de doğal güzellikleri nedeniyle Demirci Mehmet Efe'nin bir müddet ikamet etmesi, Şarkıkaraağaç İlçesi'nin bölgenin en işlek kervanyolu üzerinde bulunmasının yadsınamaz bir rolü olmalıdır. Son yüzyıllara kadar kaynaklarda Isparta İl Merkezi'nin adından pek bahsedilmediğini, buna karşılık Atabey, Eğirdir, Şarkıkaraağaç, Uluborlu ve Yalvaç İlçeleri'nin daha ön planda olduğu, ancak bu durumun son yüzyıllarda değiştiği anlaşılmaktadır. Bunun bir nedeninin; 16. yüzyılda, Hindistan'a giden yeni deniz yoluyla, Osmanlıların 1516-1517 yıllarındaki Mısır fethi ve bunun sağlamış olduğu İskenderun – İstanbul arası deniz hattıyla Antalya'nın bir liman şehri olarak önemini yitirmesi, bunun sonucu olarak Eğirdir'in de mevcut olduğu ticaret yolun ana merkez fonksiyonunu da kaybetmesi ve buna karşılık, Isparta ve Burdur gibi şehirlerin ise bölgedeki öneminin artmaya başlamasının olduğu söylenmektedir².

Yerel olarak broşür tarzında hazırlanmış kaynaklardan ve bazı yaşlıların anlatımları sonucu ortaya çıkan bilgilerden yola çıkılarak ilçelerdeki geleneksel evlerin mimari açıdan anlatımları makalede sunulmuştur. İlçelerde yaptığımız alan çalışmalarında bazı ev örnekleri incelenmiş, fotoğrafları çekilmiş, planları çıkartılmış, tanımları yapılarak Isparta İl Merkezi'nde bulunan geleneksel evlerle olan farklarına değinilmiştir. Çalışmalarımıza konu olan evlerden bazıları koruma altına alınmış bazıları ise yıkılarak tarih sahnesinden silinmiştir. Elbette çok fazla evin incelenerek bir makalede sunulması mümkün olmamaktadır. Örneğin Eğirdir Barla Kasabası'nda pek çok ev incelenmiş hatta bunların içerisinde bulunan ahşap süsleme elemanlarının Isparta İl Merkezi'nde ve diğer ilçelerde olmadıkları da görülmüştür. Ama Eğirdir İlçesi'nden iki ev örneği verildiği için ayrıca Barla Kasabası'ndaki evlere değinilmesi mümkün olmamıştır. Aynı biçimde kuruluş tarihi çok öncelere uzanan Gelendost

¹ Böcüzade Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, Isparta Valiliği, Isparta, 2012, s. 32.

² Hannelore Vanhaverbeke, "Sagalassos Kırsal Bölgeden Bir Görüntü", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, I. Burdur Sempozyumu*, Burdur, 2007, s. 674.

Afşar Köyü'nde incelenen dokuz kadar evden bazılarının adeta konak tarzında yapıldığı veya içerisinde pek çok süsleme elemanı bulunduğu görülmüştür. Ama bunların içerisinde, hem kerpiç malzemeyle yapılan hem de içerisinde süsleme elemanı bulunan ve bu haliyle ilginç bulduğumuz sadece birisi sunulmaktadır. İlçelerde bulunan evler katalog biçiminde anlatılmak durumunda kalmış, bunun dışında kalan bazı evlerin içerisinde bulunan mimari öğeler ele alınarak il merkezinde bulunan evler ile karşılaştırmaları yapılmış ve fotoğrafları verilmiştir. Evlerin anlatımlarında ev sahiplerinin isimleri kullanılmış, sadece Eğirdir İlçesi'nde bulunan birisi metruk durumda olan iki evin sahipleri öğrenilememiştir. Bu nedenle Eğirdir'de bulunan iki evden bahsedilirken mahalle ismi kullanılmıştır. İncelenen evlerin tablosu ile fotoğrafları bulunan diğer evlere ait birer tablo hazırlanarak makalenin sonunda verilmiştir (Çizelge 1-2).

Isparta'nın İlçelerindeki Ev Mimarisi

Akdeniz ikliminde evler açık sofalıdır. Kapalı mekanların alanı kadar açık mekan alanının oluşturulduğu bu evlerde zemin katın bahçeye bakan cephesi açık bırakılmıştır. Ancak İç Anadolu Bölgesi gibi yörelerde güneye oranla kış aylarının daha soğuk oluşu, sofanın kapanmasına neden olmuştur. İklimi soğuk olan yerlerde karniyarik iç sofa, orta sofa tipleri yaygın olarak uygulanmaktadır. Akdeniz evlerinin bu tanımlanmasında olduğu gibi Isparta İlçeleri'nde de evlerin zemin katların açık sofalı oldukları görülmektedir. Ancak sonradan yapıldığı düşünülen evlerde tamamen kapalı planın uygulandığı görülmektedir. Bu kapalı plan tipi ise İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgelerinde yaygın olarak uygulanmaktadır³. Isparta İl ve İlçeleri'nde bulunan, oldukça özenli ve sağlam yapılara sahip olan ev mimarisi tarihten bugüne uzanan bir köprü görevi görmektedirler. Ev mimarisi her yerde olduğu gibi Isparta İl ve İlçeleri'nde; geçmişteki insanların gelenek ve göreneklerini, sanat anlayışlarını, yaşayış tarzlarını, zevklerini, günümüze yansıtan bir ayna durumundadır.

Eski Türk evlerinde eğimli arazilerde manzaraya yönelmenin, genellikle arazinin alçaldığı, geniş görüş alanının olduğu yönde olduğu söylenmektedir⁴. Isparta İlçelerinde bulunan evlerde de durum aynıdır. Evler genellikle yamaçlara yapılmış olup, birbirinin güneşini ve rüzgarını kesmeden güney yöndeki manzaraya cephe vermektedirler. Evlere kimlik kazandırma açısından önemli bir yere sahip olan yapı malzemelerinin ve yapım tekniklerinin zamanla unutulması, bununla birlikte inşa malzemelerinin ve ustaların günümüzde kolay bulunamaması da evlerin korunmasında büyük bir sorundur. Zamana ve doğa şartlarına dayanamayan ve gün geçtikçe daha çok yıpranan eski evlerin bazen bilinçsizce yapılan onarımlar sonucunda orijinalliklerini yitirdikleri görülmektedir. Bazı evler ise yangın sonucunda yok olmuşlardır.

Geleneksel Türk ev mimarisine uygun olarak dış cephesi oldukça sade olan bu evlerin içerisinde çoğu kez sekiz kollu yıldız biçiminde tavan göbekleri, alçı şerbetlikler ve çoğu kez yine alçı malzeme ile yapıldığı görülen ocak ve davlumbazları bulunmaktadır. Bu tip evler tabiatla iç içedir. Genellikle zemin katları depo, samanlık veya ahır olarak kullanılmaktadır. Tarımsal faaliyetler için gerekli olan mekânlara

³ Doğan Demirci, *Isparta Evleri*, Isparta Valiliği, Isparta, 2011, s. 563.

⁴ Metin Sözen – Cengiz Eruzun, *Anadolu'da Ev ve İnsan*, Emlak Bankası Yay., İstanbul, 1992, s. 48.

sahiptir. Geleneksel ev tipi olduğunu söyleyebileceğimiz evler hacimlerinin büyüklüklerine, içerisinde yer alan süslemelerin çeşitliliği ve zenginliğine, avlusundaki mekânların çokluğuna göre zengin, fakir ve orta halli şahısların kullanımına cevap verebilmektedir. İlçelerde bulunan bu evler, il merkezinde bulunan diğer evler ile karşılaştırıldıkları takdirde özgünlüklerini daha çok koruyabildikleri görülmektedir. İlçelerde bulunan bazı evlerin plan, cephe düzeni ve süsleme elemanlarının benzerine il merkezinde rastlanılmamaktadır. Örneğin Uluborlu Zincirli Mahallesi'ndeki kat çıkmalı cumbanın bir benzeri, Eğirdir Hamam Mahallesi'nde bulunan evin içerisinde yer alan süsleme elemanları ya da Yalvaç'taki Traşzade Konağı'nın geniş yayılım alanı ve dolayısıyla plan şeması Isparta İl Merkezi'ndeki evlerde görülememektedir.

İlçelerdeki iki katlı köy tipi evler, evin arka cephesi daima kuzeye gelecek şekilde inşa edilmektedir. Kerpiçten yapılmış binalarda yapıştırma malzemesi çamurdur. Ancak tahta çitalardan bölünmüş kısımlarda "kıtık" denilen bir tür çamur kullanılır. Kıtık çamuru hazırlanırken içine saman, alçı, kireç karıştırılarak kullanılmaktadır. Kıtık ile yapılan sıvaların çok uzun yıllar dayandığı tespit edilmiştir⁵.

Evlerin içerisinde yaşayan insanlar kendi kişiliklerini, zevklerini, ruh halini, kısacası birçok özelliklerini evlerine yansıtmışlardır. İlçelerde, her evin taş duvarla veya ahşap malzemelerle çevrilmiş olduğu ve bir avlusunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu avluda hayvan gübrelerinin atıldığı, 'terslik' denilen bir yer vardır. Tuvaletler bu tersliklerin üstüne ve yanına yapılmıştır. Avlu içerisinde hayvanların kışlık yiyeceklerinin muhafaza edildiği samanlıklar mevcuttur⁶. Köylerde çok önceleri yapılmış evlerin temelleri taştan, çatıya kadarki kısım kerpiçten, dikmeler ve hatıllar ile çatı ise ahşap malzemenin yapılmıştır. En eski ev tiplerinin çatıları toprak damlıdır. Çatısı kiremitli evlere geçildikten sonra da toprak damlar devam etmiştir. Evlerin oturma odaları hizasından avluya kadar uzanan toprak damların altları ahır veya odadır. Damlar özellikle yıkanan buğdayların kurutulmalarında, bulgurların serilmesinde, kışlık sebzelerin kurutulmasında, salça yapımında bugünkü balkonların işini görmektedir. "Ayak damı" diye adlandırılan bu yerlerde ve tersliklerin üzerinde evin tuvaleti de bulunmaktadır⁷.

Tuvaletler daha eski evlerde genellikle evin dışındadır. Ancak betonarme, tuğla, briket, taş ve "köfke" denilen yumuşak taşlardan yapılan yeni evlerde tuvalet evin içine alınmıştır. Köy evlerinin içinde döşemeler genelde her duvarı kaplayan tahta sedirlerden yapılmakta, sedirin üzeri sünger yataklar veya yün minderlerle kaplanıp üzerleri battaniye ya da kalın kumaştan bir örtü ile kapatılmaktadır. Sırtın duvara yaslanmaması için yastıklar bulunmakta, sedir bulunmayan evlerde yün minderler yere serilmektedir⁸.

Isparta'nın Atabey, Eğirdir, Gelendost, Gönen, Şarkikaraağaç, Uluborlu ve Yalvaç İlçeleri'ndeki toplam dokuz ev, il merkezindeki evlerde bulunmayan ve sadece kendilerine özgü bazı özellikleri taşıdıklarından çalışmaya dahil edilmiştir. Evlerin bilgileri, ilçelerin alfabetik sırasına göre, katalog biçiminde verilmiştir. Anlatımlar,

⁵ Isparta Valiliği, Halk Kültürü ve Değerleri, <http://www.Isparta.gov.tr/index3> Halk Kültürü Değerleri-Halk Mimarisi, 2008, s. 3.

⁶ Anonim, *Isparta'nın folklorik yapısı*, Altıntuğ Matbaası, Isparta, 1998, s. 39.

⁷ Isparta Valiliği, *a.g.e.*, s. 3.

⁸ Isparta Valiliği, *a.g.e.*, s. 3.

evlerin dış cepheleri ile iç kısımlarından çekilen fotoğraflarla desteklenmiş ayrıca paftaları ve yerleşim planları çizilerek kataloglarda yer alması sağlanmıştır.

1. Aksu Evleri

Aksu evleri ortak özellik olarak içerisi kerpiç dolgulu ahşap malzeme ile yapılmış olup çoğunlukla ikişer katlıdır. Evlerin alt kısımları taş üst kısımları ise ahşaptır. Hayat kısmı tabir edilen evin zemin katı, diğer Isparta evlerinde olduğu gibi su basmanı seviyesine kadar taş örgüdür. Kuzeye bakan duvarları ise genellikle tamamen taştır. Taş duvarlar arasında yaklaşık her bir metrede ahşap hatıllar kullanılmıştır. Oda duvarları "Hımsı" tabir edilen ahşap üzerine sıva ile yapılmışlardır. Zemin katta bulunan kilerlerinde ayrıca birer davlumbaz yer almaktadır. Yine zemin katında zahirelerin saklandığı "serpin" tabir edilen depolar ve bu mekânların daha iç kısımlarında ise ayrı ve büyük bir mekân halinde hayvanların barındığı ahır kısmı yer almaktadır.

Resim-1

Resim-2

Resim-3

Aksu evlerinin büyük çoğunluğu cephe ve plan olarak kapalı hanaylı yani dış sofalı evler gurubuna girmektedir (Resim-1). Ancak sonradan yapılmış olduğu düşünülen bazı evlerin de iç sofalı tipte oldukları görülmektedir (Resim-2 ve 3). Dış sofalı evlerde yerel tabirle hanay denilen sofanın dışarıya bakan cepheleri tamamen pencere ile kaplıdır. Hayat kısmından bir merdivenle ikinci kattaki hanaya çıkılmaktadır. Bazı evlerde –evin büyüklüğüne göre- bu merdivenler karşılıklı birbirine bakar vaziyette çift olarak inşa edilebilmektedir. Kapalı hanay, evin sokağa bakan tüm cephesini kaplamaktadır ve başodaların önünde de neredeyse bir oda kadar genişlikte boşluk oluşturmaktadır. Büyük sayılabilecek durumdaki böyle evlerde hanayın her iki tarafında birer başoda yer almaktadır. Diğer odalar daha içeridedir ve bir sıra halinde hanaya bakmaktadır Evin Müştemilat kısımları ikinci kattadır ve başodaların yanlarında bulunan bir ahşap yol-köprü- ile evlerin yan duvarında ayrı bir mekân halinde çıkıntı yapmaktadır. Hanaya bakan tüm kapılar ahşap işçiliklidir. Hatta odaların iç kısımlarında gömme dolap kapakları, bunların hemen yanlarında yer alan nişler ve daha yukarıda "musandra" tabir edilen rafların alt kısımlarında da ahşap işçilikler görülmektedir. Bazı evlerde başodaların giriş kısımları pahlıdır. Bazen bu pahlı kısımların kapı üzerlerinde dışa doğru kavisli, üçgen ve ahşap çıkmalar da dikkati çekmektedir. Evlerin ahşap kırma çatıları vardır ve üzeri kiremitle örtülüdür.

Resim-4

Resim-5

Resim-6

Büyük ölçüde yapılmış olan Aksu evlerine en güzel örnek Ramazan Çankaya'nın hissedarı bulunduğu, Aksu İlçesi, Tepe Mahallesi, 16 ada, 2953 parsel no: 24 numaradaki ev gösterilebilir (Resim-4). Ev, Aksu gibi küçük bir yerleşim yerine göre oldukça büyük olup içerisinde süsleme öğeleri vardır (Resim-5).

19.yy. sivil mimari örneği olduğu düşünülen Ramazan Çankaya'nın evi iki katlı olup, hayat kısmı diğer Isparta evlerinde olduğu gibi su basmanı seviyesine kadar taş örgüdür. Birinci katı taş duvarlı olan evin üst katı ise ahşap aksamlı hımış mimari olarak inşa edilmiştir. Kuzey yöndeki duvarın her iki katı da tamamen taştır. Kapalı hanaylı evler gurubuna girmektedir. Hanayın her iki tarafında birer baş oda yer almaktadır. Diğer odalar daha içeride bir sıra halinde hanaya bakmaktadır (Resim-6).

Resim-7

Resim-8

Resim-9

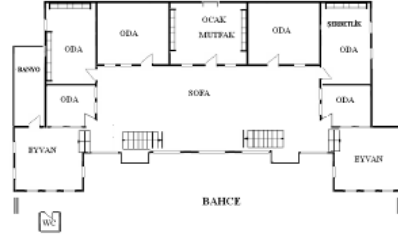
Zemin katta bulunan kilerde ayrıca birer davlumbaz vardır. Yine zemin katında zahirelerin saklandığı “serpin” tabir edilen depolar ve bu mekanların daha iç kısımlarında ise ayrı ve büyük bir mekan halinde hayvanların barındığı ahır kısmı yer alır.

Resim-10

Resim-11

Resim-12

Eve ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır. Hanayın dışarıya bakan cepheleri tamamen pencere ile kaplıdır (Resim-7). Hanaya bakan kapılar ahşap işçiliktir. Odaların iç kısımlarında gömme dolap kapakları, bunların hemen yanlarında yer alan nişler ve daha yukarıda “musandra” tabir edilen rafların alt kısımlarında da ahşap işçilikler görülmektedir (Resim- 8, 9 ve 10). Evin odalarında çiçeklik kullanımı da oldukça dikkat çekicidir (Resim-11). Ahşap kırma çatılı olan evin çatısı alaturka kiremitle örtülüdür. Evin içerisinde hem ev içerisinde gerekli hem de kırsal bir yaşantı için gerekli olan tüm birimleri yer aldığı görülmektedir (Resim 12). Ev sahibinin maddi durumuna göre şekillendiği anlaşılan Ramazan Çankaya'nın evi Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 23.12.2004 gün ve 169 sayılı kararı ile 'Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı' olarak tescil edilmiştir.

2. Atabey Evleri

Atabey evleri ortak özellik olarak genellikle ikişer katlıdır. Evlerin alt kısımları taş üst kısımları ise Akdeniz ikliminin şekillendirdiği üzere hımış mimaridir. Hayat kısmı tabir

edilen evin zemin katı, diğer Isparta evlerinde olduğu gibi su basmanı seviyesine kadar taş örgüdür. Taş duvarlar arasında yaklaşık her bir metrede ahşap hatullar kullanılmıştır. Oda duvarları "Hımış" tabir edilen ahşap üzerine sıva ile yapılmışlardır. Cephe ve plan olarak çoğunlukla iç sofalı evler gurubuna girmektedir. Genellikle sokağa birer cumbayla taşkınlık yapmaktadırlar. Evlerin üst katına ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır. Evlerin ahşap kırma çatılarının üzeri oluklu kiremitle örtülüdür (Resim-13 ve 14).

Resim-13

Resim-14

Resim-15⁹

Zemin katında zahirelerin saklandığı serpin tabir edilen depolar ve bu mekânların daha iç kısımlarında ise ayrı ve büyük bir mekân halinde hayvanların barındığı ahır kısmı yer alır. Evler genellikle iç sofalı tipte yapılmışlardır. Bazen sofanın sokağa bakan tarafında ir sekiyle yükseltilmiş oda bulunmaktadır (Resim-15). Odaların içlerinde gömme dolap kapakları, bunların hemen yanlarında yer alan nişler ve daha yukarıda "musandra" tabir edilen rafların alt kısımlarında da ahşap işçilikler görülür. Atabey evlerinde lambalık kullanımları da ayrıca dikkat çekmektedir. Lambalıklar alçı malzeme ile yapılmışlardır. Atabey'deki ev mimarisine örnek olabilecek bir ev Merkez Onaç Mahallesi, Kumacık Sokak, 53 numarada yer almaktadır (Resim-16). Mülkiyeti Himmet Karahan ile diğer yedi varise aittir. İki katlı evin zemini kat su basmanına kadar taş, bunun üzeri ahşap hattıllı kerpiç malzeme, ikinci katı ise bağdadi iskiyetle hımış olarak inşa edilmiştir.

Resim-16

Resim-17

Resim-18

Evin ana girişi güneyden verilmiştir. Giriş çift kanatlı bir kapı ile sağlanmaktadır. Güneydeki ana giriş kapısının üzerinde sokağa bakan bir cumbası vardır (Resim-17 ve 18).

⁹ Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in doğduğu ev olup fotoğraf, www.Panoramio.com internet sitesinden alıntıdır.

Resim-19

Resim-20

Resim-21

Ayrıca batıdan ikinci giriş kapısı daha bulunmaktadır. Evin girişinde -taşlık tabir edilen kısmında- toplam üç oda ve bir de ahır bulunmaktadır. Ahşap ve birbirlerine paralel iki adet merdivenle evin ikinci katına çıkılmaktadır. Ev iç sofalı tipte olup, batı tarafında ayrıca bir çıkma yapmaktadır. Güneyde yani ana caddeye bakan taraftaki büyük cumbası giriş kapısının hemen üzerindedir. Batı yönde yer alan cumba ise bu giriş kapısının sağına düşmektedir (Resim-19).

Ortadaki sofanın caddeye bakan cephesi tamamıyla pencere ile kaplıdır. Evin köşelerinde süs amaçlı ahşap sütunçeler yer almaktadır. Batıdaki girişin üzerindeki oda mutfak olarak kullanılmaktadır. Mutfakta girişte pahlanmış vaziyette ahşap nişler ve ahşap dolaplar bulunmaktadır. İkinci katta sofa etrafında ikişer oda yer almaktadır (Resim-20). İkinci katta odaların caddeye bakan cephelerinde dikdörtgen biçimli ikişer pencere vardır. İkinci katta batıda ana caddeye bakan bey odasının ahşap tavanında sekiz kollu yıldız biçimli tavan göbeği vardır (Resim-21). Bu odanın tavanında alçı üzerine geometrik silmeli süslemeler yapılmıştır. Batı taraftaki odalarda duvarda tabandan yaklaşık bir metre yukarıda, üzerine eşya konması amacıyla birer lambalık tabir edilen bir konsol yapılmıştır (Resim-22). Mutfığa girişte giriş kapısının sağ tarafında “Medine Nişi” olarak adlandırılan sade olarak düzenlenmiş dört gözlü ahşap niş vardır (Resim-23). Evde iç sofanın oldukça büyük tutulduğu görülmektedir. Diğer evlerde bu kadar geniş bir sofaya rastlanılmamıştır (Resim-24).

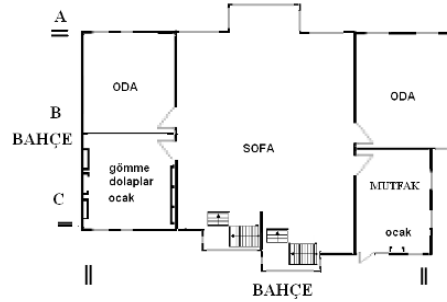
Çatı saçaklarında testere dişi biçiminde sade ahşap işçilikleri görülmektedir. Evin doğu cephesi sağırdır. Kuzey cephesinde ise çıkma bulunmayıp dikdörtgen biçimli dört giyotin penceresi vardır. Güneye bakan çıkma üzerinde üçgen alınlık vardır ancak bu alınlık üzerinde herhangi bir süsleme veya tarihin yer almadığı görülmektedir.

Resim-22

Resim-23

Resim-24

Ev kırma çatılı olup, çatının üzeri sonradan kaplandığı anlaşılan Marsilya tipi kiremitle kaplıdır. Himmet Karahan'ın evi Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını

Koruma Bölge Kurulu'nun 25.03.2005 gün ve 331 sayılı kararı ile 'Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı' olarak tescil edilmiştir.

3. Eğirdir Evleri

Bazı seyahatnamelerde Eğirdir'e özel bir önem verilmiş hatta bu bölgeden bahseden seyahatnamelerde Eğirdir'in il merkezinden daha fazla ilgi gördüğü ve kaynaklarda adından bahsedildiği dikkat çekmektedir. İbni Batuta'nın Isparta ve Eğirdir'i ziyaretlerinde şehirde mukim Rumlardan bahsetmemesi o yıllarda her iki şehirde de kayda değer Rum nüfusunun olmadığını göstermektedir¹⁰. Ama Yüzyılımızın başlarında Isparta'nın en fazla Rum nüfusuna sahip ilçesinin Eğirdir olduğu anlaşılmakta, sadece Yeşilada'da sekiz yüzden fazla Rum nüfus bulunduğu hususu kayıtlarda belirtilmektedir. 1923 yılındaki mübadeleden önce Isparta, Burdur, Uluborlu, Keçiborlu, Eğirdir Nis Adası'nda ve Barla'da Hıristiyanların yaşamakta olduğu çok yaşlı kimseler tarafından ifade edilmektedir. Ermenilerin 1915 yılında Isparta'dan İzmir'e göç ettikleri, Rumların mübadele gereği 1923 yılında Baladız tren İstasyonu'ndan trenle aynı Ermeniler gibi İzmir'e, buradan da Yunanistan'a gittikleri söylenmektedir¹¹. Bu göçte, daha önce Eğirdir Nis adasında mukim olan Rumların ise ayrı bir beldeye, Güney Yunanistan'daki Nikea'ya gitmiş oldukları belirtilmektedir¹².

F. Sarre'nin 1896 senesinde Anadolu Seyahati isimli kitabında, Eğirdir İlçesi'ndeki Hacı Muradoğulları'na ait olduğunu söylediği bir Türk evini *Eğirdir'e Ait Bir Hatıra* başlığı altında anlatması bizim için Eğirdir evleri ile ilgili bazı ipuçları vermektedir¹³. F. Sarre, Eğirdir İlçesi'ndeki bu anıсында zemin katı taştan, üst katı bağdadi olarak yapılan iki katlı ve dış sofalı bir evi bize tarif etmektedir. Odalar sofaya açılmaktadır. Odalarda minderler ve yastıklar serilidir. Ancak yaşantı dış sofada geçmektedir. Zemin katta kiler ve mutfak gibi servis hacimleri bulunmakta, çift cumbalı evin sokak yönünde ahşap pencere kafesleri bulunmaktadır. Duvarlarda muhtemelen ahşap oyma tekniğinde yapılmış raflar, yüklükler ve alçı çiçeklikler bulunmaktadır. Süslemelerin Barok tarzında olduğu anlaşılmaktadır.

Resim-25

Resim-26

Resim-27

¹⁰ Muammer Göçmen, "Yerli ve Yabancı Seyahatnamelerin Işığında Hamid Sancağı'nda İslam Hıristiyan Diyalogu", *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Hoşgörü Yılı ve İnanç Turizmünde Göller Bölgesi Sempozyumu*, 2000, s. 244.

¹¹ Sümer Şenol, *Isparta'nın El Kitabı*, Göлтаş Kültür Dizisi, Isparta, 2003, 6-7; Ayrıca Sümer Şenol, *Ispartalı Rumlar*, Isparta, 2004, s. 32.

¹² Şenol, *Ispartalı...*, s. 32.

¹³ Friedrich Sarre, "Anadolu Seyahati", Çev. Şükrü Akkaya, *Ün Dergisi*, C. 7, Isparta, 1940, s. 1050; Makalenin, Bursa Müzesi'nde bulunan kitabın içerisinden, dönemin Bursa Müze Müdürü Naci Kum'un ricası üzerine Dr. Şükrü Akkaya tarafından tercüme edildiği bildirilmektedir.

İlçede yerel tabirle Rum evi denilen Gayrimüslimlere ait olduğu sanılan veya böylesine farklı bir mimariyi devam ettirdiği düşünülen bazı evlerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu mimariyi yansıtan bir kısım evlerin üst katının tamamen tuğla ile yapıldığı görülmektedir. Çatı saçakları oldukça kısa tutulmuş olup, saçak kademeli olarak uzamaktadır. Tuğla malzeme ile evlerin cephesinde süslemeler oluşturulmuştur. Bu tür bir uygulama il merkezi ile diğer ilçelerde görülmemektedir. Buna göre Eğirdir İlçesi Rumlara ait olduğu düşünülen konutların mimarisi Isparta İl merkezinde olduğundan daha farklıdır. Bu tür bir farklılığın iklim değişikliği veya burada ikamet eden ustaların kaynaklanabileceğini söylemek yerinde olacaktır (Resim-25, 26 ve 27).

Eğirdir İlçe Merkezi'nde plan, dış cephe ve iç düzeni farklı iki ev incelenmiştir. Bu evlerden birisinin ilçenin Türk-İslam anlayışında geleneksel mimarisini yansıttığı düşünülürken diğerinin muhtemelen Gayrimüslim yapısı olduğu tahmin edilmektedir. Evler farklı mahallelerde. Malzeme ve işçilik yönüyle de birbirlerine benzememektedirler. Bu nedenle kıyaslama açısından her iki evden de bahsedilmesinin uygun olacağı düşünülmüştür.

3.1. Eğirdir Hamam Mahallesi'ndeki Ev

Ev Eğirdir İlçesi, Hamam Mahallesi, 9-11. Sokak, No: 36 adresinde, tapunun : - Pafta, 185 Ada, 5 Parselinde yer almaktadır (Resim-28). İki katlı olan evin cephesi büyük bir sokak üzerine yerleştirilmiştir. Konum olarak iki sokağın kesiştiği köşededir. 20. yüzyıl başlarında yapıldığı tahmin edilen yapının zemin katı; araları ahşap hatıllı iri moloz taş ile bunun üzeri ahşap aksamlı hımiş mimari ile inşa edilmiştir. Girişleri esas alınarak yapılan tipolojiye göre iç sofalı plan grubuna girmekte olduğu görülmektedir. Zemin kat depo, kiler, banyo ve mutfak vb. gibi bazı servis mekanları, üst kat ise yaşam mekanları olarak işlev görmektedir. Servis mekanları evin iç sofasına bakan kısımlarda yer almaktadırlar. Evin zemin katının sokağa bakan köşelerinde; ahşap köşe pervazları vardır. Evin avlusuna doğu yöndeki yan sokaktan açılan iki ayrı giriş kapısı bulunmaktadır (Resim-29 ve 30).

Resim-28

Resim-29

Resim-30

Giriş kapısı sokak kotunda olduğundan eve düzayak olarak girilmektedir. Zemin katta toplam dört odası vardır. İki oda giriş sahanlığının her iki yanında, diğer iki oda ise bunların tam karşısında yer almaktadır. İki giriş kapısının arasında avluda tek katlı iki odadan oluşan bir servis mekanı bulunmaktadır. Mekanın doğu duvarındaki ocağın olması, zemin katta bulunan bu mekanın muhtemelen yerel olarak "ekmek evi" tabir edilen yer olduğu düşündürmektedir.

Resim-31

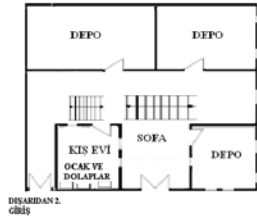

Resim-32

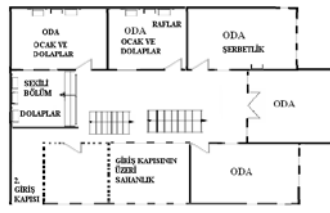

Resim-33

Zemin kattan üst kata iki ayrı merdivenle çıkılması dikkat çekicidir. Merdivenlerden birisi giriş sahanlığının karşısında, diğeri ise cephe aksının solundaki giriş açıklığından, hanayın güney yönüne çıkan merdivendir. Üst katta giriş sahanlığına bakan hanay yani dış sofası vardır (Resim-31). Sofanın tavanında sekiz kollu yıldız biçimli bir tavan göbeği bulunmaktadır. Üst katta toplam beş oda vardır. Üst katta cumba olarak sokak yönüne açılan bölüm sofanın kuzey ucunu oluşturmaktadır. Burası ayrı bir oda olarak düzenlenmiştir. Sofanın diğer ucunda ise sekili eyvan bölümü bulunmaktadır. Hanaya bakan ortadaki odanın batı duvarlarında birer davlumbazlı ocak ile yanlarında ahşap gömme dolaplar vardır. Ocakların davlumbazları sökülmüştür. Ortadaki iki odadan sağdakinin kuzey duvarında; ahşap aynalık ve bu aynalığın üst seviyesinden itibaren duvarları çevreleyen ahşap raf bulunmaktadır. Burada bulunan sekizgen tavan göbeğinin bir örneğine diğer evlerde rastlanılmamıştır (Resim-32 ve 33). Saçakları uzun, altları ahşap kaplamadır. Üstü alaturka tip kiremitli kırma beşik çatı ile örtülüdür. Eğirdir merkezinde bulunan bu evin geleneksel Türk Evi özelliklerini yansıttığı söylenebilir (Resim-34, 35 ve 36). Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 10.05.2007 gün ve 1588 sayılı kararı ile 'Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı' olarak tescil edilmiştir.

Resim-34

Resim-35

Resim-36

3.2. Eğirdir Seydim Mahallesi'ndeki Ev

Ev, Eğirdir İlçesi, Seydim Mahallesi, tapunun 206 Ada, 11 Parselinde yer almaktadır (Resim-37). Yarım bodrum katın üzerinde zemin katı ve üst katı bulunmaktadır. Evin cephesi tek sokak üzerindedir. 20. yüzyılın ilk yarısında yapıldığı tahmin edilen evin tüm katları kagir olup girişleri esas alınarak yapılan tipolojiye göre iç sofalı plan grubuna girmekte olduğu görülmektedir. Cephe düzeni ve plan şeması olarak Gayrimüslim yani burada yaşayan Rumlar tarafından yapılmış olabileceği düşünülmektedir. İçerisindeki süsleme öğelerinin diğer evlerden farklı olması da bu düşünceyi desteklemektedir (Resim-38, 39 ve 40).

Resim-37

Resim-38

Resim-39

Resim-40

Bodrum kat; zemin kat kiler, banyo, mutfak vb. gibi servis mekanları ve aynı zamanda yaşam mekanları, üst kat ise yalnızca yaşam mekanları olarak işlev görmektedir. Servis mekanları evin doğu yönünde sofanın diğer ucunda yer almaktadırlar. Arazinin doğu yöne doğru meyilli olmasından dolayı bodrum katı sokak cephesinde görünmemektedir. Sokağa bakan batı yönde içeriye çekilmiş olan girişi sokak kotundan yüksek olduğu için sekiz basamaklı beton bir merdivenle çıkmaktadır. Kapı, cephenin aksının ortasındadır. Tüm yönlerde cephe düzeni ve plan açısından simetri söz konusudur. Zemin katta toplam dört odanın bulunduğu görülmektedir.

Resim-41

Resim-42

Resim-43

Resim-44

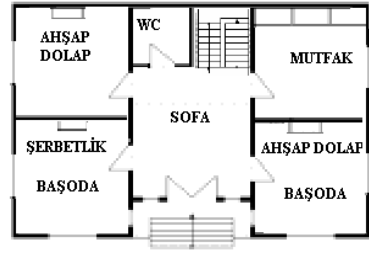
Üst katın da plan olarak zemin katın aynı olduğu görülmektedir. Tüm odalar ortadaki sofaya açılmaktadır. Tuvalet ise zemin katta sofanın doğu ucundadır. Tuvalet konum olarak üst kata çıkan kırma merdivenin solunda kalmaktadır. Merdiven; gemici merdiveni olarak tabir edilen biçimde dönerek üst kata çıkmaktadır (Resim-41).Yine aynı merdiven sahanlığından evin bodrum katına da inilmektedir. Giriş kapısının iki yanında yer alan odalar "başoda" sayılabilecek konumundadır. Bu odaların tavanları oldukça süslüdür (Resim-42 ve 43).

Resim-45

Resim-46

Resim-47

Zemin kattaki odaların doğu duvarlarında; ahşap gömme dolaplar ve şerbetlikler vardır. Kapı kollarının diğer evlerden farklı oldukları görülmektedir (Resim-44, 45 ve 46). Güneydoğu köşedeki odanın mutfak olarak kullanıldığı görülmektedir. Kısa ve

içbükey saçaklara sahiptir. Yapı ahşap kırma çatı ile örtülü, üstü alaturka kiremitle kaplıdır. Tuvaletin, evle birlikte tasarlandığı ve evin içerisine bu haliyle yapıldığı anlaşılmaktadır (Resim-47). Evin muhtemelen Rum asıllı birisi tarafından yaptırılarak kullanıldığı söylenebilir. Ev Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 10.05.2007 gün ve 1588 sayılı kararı ile 'Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı' olarak tescil edilmiştir.

4. Gelendost Afşar Evleri

Gelendost İlçesi'ne bağlı Afşar Köyü'nde geleneksel tarzda inşa edilmiş pek çok evin olduğu görülmüştür. Bunlardan dokuz tanesi Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na teklif edilmiş ancak yalnız üç tanesi yasal olarak koruma altına alınmıştır.

Resim-48

Resim-49

Resim-50

Afşar evlerinin ilginç bir yönü; bazılarının kerpiç malzemeyle yapılmasına rağmen içerisinde süsleme elemanlarının bulunabilmesidir. Ahşap evlerden bazılarının kapılarının süslü olmaları, yine bazılarında iç kısımlarında oldukça fazla ahşap süsleme elemanlarının bulunması bu evleri diğer ilçelerden ve yerleşim yerlerinden ayırmaktadır. Evler ikişer katlı olup, zemin katları iri moloz taş ile yapılmakta ve genel olarak sokağa birer cumba ile taşkınlık yapmaktadırlar. Zemin kattaki taş duvarlar arasında yaklaşık her bir metrede ahşap hatıllar kullanılmıştır. Zemin katta bulunan kilerlerde ayrıca birer davlumbazlı ocak yer almaktadır. Yine zemin katında zahirelerin saklandığı serpin tabir edilen depolar ve bu mekânların daha iç kısımlarında ise ayrı ve büyük bir mekân halinde hayvanların barındığı ahır kısmı yer almaktadır (Resim-48 ve 49). Isparta'nın tanınmış simalarından İstiklal Savaşı'nda büyük yararlıklar gösteren Isparta Mebusu Hafız İbrahim Demiralay'ın evi de bu köydedir (Resim-50). Evlerin üst katına ahşap kırma bir merdivenle çıkılmaktadır. Evlerin ahşap kırma çatılarının üzeri oluklu kiremitle örtülüdür. Afşar Köyü'nde bulunan evlere tipik bir örnek olarak Sami Ağaların Evi olarak bilinen Sami Bozdemir'e ait ev gösterilebilir.

Resim-51

Resim-52

Resim-53

Ev, Sami Bozdemir'e ait olup, İsmail Ağalardan Sami Ağaların evi olarak bilinmekte ve Afşar Köyü 54 Pafta, - Ada, 5889 Parselde yer almaktadır (Resim-51).

Araştırmanın yapıldığı tarihlerde ev sahibi ailenin evde ikamet ettikleri görülmüştür. Yapım tarihi bilinmemektedir, 20. yüzyıl başına ait olduğu tahmin edilmektedir. Yapan ustası da belli değildir. Topoğrafik olarak düz bir arazi üzerindedir. İki katlı olan evin zemin katı su basmanı seviyesine kadar; araları ahşap hatıllı iri moloz taş ile bunun üzeri yine araları ahşap hatıllı kerpiç ile inşa edilmiştir (Resim-52 ve 53). Girişleri esas alınarak yapılan tipolojiye göre iç sofalı, bahçeli grubuna girmekte olduğu görülür. Zemin katta yer alan üç adet odanın kiler, yerel tabirle “ekmek evi” ve erzak deposu ya da huhubat koymak için depo olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Banyo ise gusülhane biçimde üst katta yer almaktadır. Buna göre; zemin kat depo, kiler, mutfak vb. gibi bazı servis mekanları, üst kat ise banyo ve yaşam mekanları olarak işlev görmektedir. Servis mekanlarından bazıları evin kuzey yönündedir. Zemin ve üst kattaki odalar, sofanın etrafında sağlı sollu yer almaktadır. Oda kapıları sofaya açılmaktadır. Üst katta toplam dört oda vardır. Üst katta cumba olarak sokak yönüne açılan bölüm sofanın güney ucunu oluşturmaktadır. Kuzey yönünde araları ahşap hatıllı kerpiç duvarlarla çevrili bahçesi vardır. Üç tarafı müstakildir. Güney yönde sokağa bakan tek cumbası ahşap malzeme ile yapılmıştır. Sokak kotunda olan çift kanatlı giriş kapısı, cumbanın hemen altında yer almaktadır. Yapı bu haliyle simetriktir. Zemin ve üst kat köşelerinde; saman karışımı harçla yapılmış, sıvanın dökülmesini önlemek amacıyla yapıldığı düşünülen ahşap köşebentler vardır. Evin doğu yönünde üst katta, tuvalet kısmına ait olan ahşap küçük bir çıkmasının daha olduğu görülmektedir. Zemin katında bulunan üç adet odanın birisinde zahire saklanmakta; diğerlerinin ise kiler olarak kullanılmakta olduğu görülmektedir. Evin ikinci katına zemin kat sofasının doğusunda bulunan ahşap tek kollu bir merdivenle çıkılmakta, üst kattaki sofanın etrafında karşılıklı ikişer odası bulunmaktadır (Resim-54). Tabanı ve odaların tavanları ahşap kaplamadır. Ancak sofanın tavanı olmadığından buradan çatının iskeleti rahatlıkla izlenebilmektedir. Güneydeki yola bakan cumba cephesinde üç, cumbanın kısa kenarlarında birer adet dikdörtgen formu penceresi bulunmaktadır.

Resim-54

Resim-55

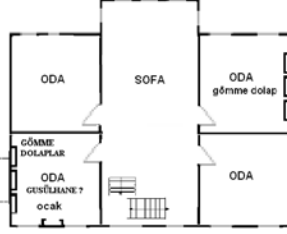

Resim-56

Üst katın sokağa bakan oda tavanlarında iç içe geçmiş altı kollu yıldızlardan oluşan ahşap tavan göbekleri yer almaktadır (Resim-55 ve 56). Üst katta kuzeydoğudaki odada bir ocak ile bunun üzerinde davlumbazı vardır (Resim-57). Üst katın duvarları da kireç harcıyla sıvanmıştır. Zemin kat ve üst katın ahşap kapılarında ve odaların içinde ayrıca ahşap işçiliği bulunmamaktadır. Üst katta sokağa bakan odalarda ise ikişer pencere yer almaktadır. Çatı saçakları kısa ve düzdür. Üstü sonradan kaplandığı anlaşılan alaturka tip kiremitli kırma beşik çatı ile örtülüdür. Evin tescil kaydı bulunmamaktadır (Resim-58 ve 59).

Resim-57

Resim-58

Resim-59

5. Gönen İğdecik Evleri

Gönen İlçesi hem tarihi hem de doğal güzellikleri açısından insanları kendisine çeken küçük bir ilçedir. İğdecik Köyü; Gönen İlçesine çok yakın bir mesafede ve bu ilçeye bağlı bir köydür. Isparta'dan çıkarak Afyon, İzmir ve Burdur'a giden karayolunun Kuzeyinde almakta ve karayolundan da rahatlıkla görülebilmektedir. Köyün bulunduğu bölge tarihsel açıdan Akdeniz kıyıları ile İç Anadolu, Ege ve Marmara bölgeleri arasında bir geçit yeri konumuna sahip olması dolayısıyla kültür alışverişine de sahne olmuştur. Tanımı yapılan konak her yönüyle farklılıklar taşımakta ve benzerine Isparta il merkezinde bile rastlanılmamaktadır. Demirci Mehmet Efe'de İstiklal Savaşı sıralarında Isparta'ya gelirken trenden gördüğü bu ilçeyi çok beğenmiş ve Gönen ile demiryolu arasındaki İğdecik Köyü'nde bir müddet ikamet etmiştir¹⁴.

Konak tipindeki bu ev, İstiklal Savaşı'nda ülkemize önemli katkılar sağlayan Demirci Mehmet Efe'nin 1920 yılında yedi ay süreyle ikamet ettiği ikametgâh ve karargâh olması dolayısıyla önemlidir. Demirci Mehmet Efe, İğdecik baskını olarak bilinen tarihi olayda, bu konakta bulunmaktadır. Baskın sabahı bu konaktan kaçarak İğdecik Köyü'nün arkasındaki dağlara sığınmıştır¹⁵. İğdecik Köyü'nde bulunan ve bir dönemin tarihine tanıklık etmiş olan konağın yapım tarihi belli değildir. Konak günümüzde hala ayaktadır. Ancak büyük oranda restorasyona ihtiyacı vardır.

Resim-60

Resim-61

Resim-62

Ev İğdecik Köyü'nde, köy meydanının yaklaşık 100 metre Batısındadır. Konağın Doğusunda dar, Kuzey yönünde ise geniş bir sokak vardır. Evin cephesi kuzey yöndeki geniş sokağa bakmaktadır. Mülkiyeti Gülsüm Erdoğan adına kayıtlıdır. Ev şu anda metruk durumda olup kapısı kilitlidir.

19. yüzyıl sivil mimari örneği olduğu tahmin edilen ev; yarım bodrumlu, zemin üzeri bir katlıdır. Yaklaşık kare plana sahiptir. Bir cephesi yola bakmakta, diğer üç cephesi doğa yönünde açık olarak inşa edilmiştir. Güneybatı köşesinde yapıya eklenmiş

¹⁴ Böcüzade, a.g.e., s. 367.

¹⁵ Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK Yayınları, Ankara,1990, 217.

tuvalet ve yine buna bitişik olarak halk arasında mutfak olduğu söylenen iki katlı kırma çatılı bir mekân bulunmaktadır. Tuvalet adeta; zemin kat sofasından mutfağa geçişi sağlayan bir geçit gibi görünmektedir. Giriş kapısı sokak kotundan yüksek olduğundan karşılıklı konumlanmış üç basamaklı taş bir merdivenle giriş sahanlığına çıkılmaktadır. Kuzeyde giriş sahanlığının üstünde; sivri alınlıklı tek cumbası vardır (Resim-60)¹⁶.

Yapının her iki katı da “T” biçiminde sofalıdır. Kuzey yönden eve girişte iç sofalı, Güney yönde ise dış sofalıdır. Konağın konumlandığı arazinin Güney doğru meyilli olmasından; Güney yönde üç katlı olarak görünmektedir. Güney yönde bodrum kat; ahşap sütunlarla desteklenmiş açık hanay biçimlidir (Resim-61 ve 62). Burasının ahır ve depo gibi servis mekânları olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Zemin katta karşılıklı üçer odası -toplam altı odası- bulunmaktadır. Zemin katın kapalı hanaya bakan odalarında; dış duvarlarda birer ocak vardır. Ocakların her iki tarafı ahşap gömme dolaplıdır. Bu odaların kuzey duvarlarında alçı süslemeli şerbetlikler ve şerbetliklerin her iki yanında yine ahşap gömme dolapları vardır. Üst kata çıkan ahşap merdiven, kapalı hanay kısmının doğu ucundadır. Zemin kattaki oda tavanları ahşaptır. Tavanları süslemesizdir. Üst katın planı zemin kat ile yaklaşık aynıdır. Ancak üst katın, Güney yöndeki kapalı hanay kısmı daha geniş tutulmuş, buna karşılık büyük ölçülerde karşılıklı ikişer odanın yer alması sağlanmıştır.

Resim-63

Resim-64

Resim-65

Üst kat planında iç sofanın kuzey ucu bir cumbayla sonlanmaktadır. “T” biçimli sofanın uçlarında ve Güney yönde hanaya bakan iki odanın pencere kenarlarında; oda zemininden yaklaşık 50 cm yükseklikte ahşap kerevetler yani yerel tabirle “makatlık”lar bulunmaktadır (Resim-63). Evin içerisindeki oda kapıları özgün olup, kapılar üç boyutlu derin oyma tekniğinde süslüdür. Evde alçı süslemeli şerbetliklerin yanı sıra, gömme dolaplar ahşap geçirme tekniğinde yapılmıştır (Resim-64). Güneyde hanaya bakan iki odanın tavanı çitakari tekniğinde süslemelidir. Kuzeye yani ana yola bakan iki odanın tavanı ise alçı süslemelidir (Resim-65)¹⁷. Çatısı kısa ve içbükeydir. Saçak altları ahşap kaplama, bunun üzeri bağdadı sıvalıdır. Saçak altlarında mavi boya ile yapılmış geometrik süslemeler vardır. Üstü alaturka tip kiremitli kırma beşik çatı ile örtülüdür. Evin plan ve cephe düzeni olarak bir benzerine daha bölgede rastlanılmamıştır. Muhtemelen Demirci Mehmet Efe'nin zevkine göre yapılmış olmalıdır (Resim-66, 67 ve 68). Ev Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 01.06.2009

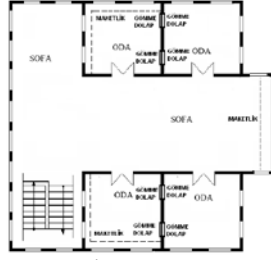
¹⁶ Doğan Demirci, “Demirci Mehmet Efe ve Isparta'nın İğdecik Köyü'ndeki Karargah Konağı”, *SDÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, Isparta, 2009, s. 132.

¹⁷ Demirci, *a.g.m.*, s.137.

gün ve 3162 sayılı karar ile ‘Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı’ olarak tescil edilmiştir.

Resim-66

Resim-67

Resim-68

6. Şarkikaraağaç Evleri

Şarkikaraağaç İlçesi’nde ev mimarisinin plan, cephe ve iç düzeni olarak birbirinden farklı oldukları anlaşılmaktadır. Nadir olarak karşılaşılan iç sofalı bazı evlerde ara kat uygulaması ve cumba görülmektedir (Resim-69, 70 ve 71). Buna karşılık daha yaygın olduğu düşünülen ve tabiatla iç içe olan dış sofalı tipteki diğer evlerde ise tarımın yapılabildiği ahırlar, içerisinde buğdayların saklandığı “serpin”lerin olduğu işlikler bulunmaktadır. İkinci sırada sayılan dış sofalı evlerin dış cepheleri her ne kadar iç sofalı ve cumbalı evler kadar süslemeli ve dikkat çekici olmasa da içerisinde kapı eşikliklerinde bulunan ahşap aksamlarının içerisinde; Medine Nişlerinde, ahşap dolap kapaklarında ve davlumbazlarında süsleme öğeleri göze çarpmaktadır. İkinci sırada sayılan, kerpiç malzemeyle yapılmış ve dış sofalı bu ev tipinin ilçedeki daha eski ev tipini oluşturduğu düşünülmektedir¹⁸.

Resim-69

Resim-70

Resim-71¹⁹

Dış sofalı bir ev, ilçe merkezinin, Asilkale Mahallesi’nde bulunan Müftü Hacı Ahmet Bilgiç evidir. Ev ortadan bir duvarla iki bölüme ayrılmış, iki katlı, kerpiç malzeme ile çatı ve tabanı ahşap konstrüksiyon üzerine yapılmıştır. Tek çatı altındaki her iki evin zemin katında ikişer oda, üst katta hanay ve hanaya açılan yine ikişer odası simetrik biçimde yer almaktadır. Zemin kattan ikinci kata ahşap bir merdiven aracılığı ile çıkılmaktadır. Evin doğu yönünde olanına 1 nolu ev, batı yönünde olanına ise 2 nolu ev isimleri verilerek incelenmiştir.

¹⁸ Demirci, *a.g.e.*, s. 323.

¹⁹ Fotoğraf, www.skaraagacmyo.sdu.edu.tr sitesinden alıntıdır.

6.1. Müftü Hacı Ahmet Bilgiç Evi (1. Bölüm)

Zemin ve üst katında ikişer oda yer almaktadır. Alt kat günlük ihtiyaçları karşılamak için kullanılmaktadır. İkinci katında bulunan iki odadan bir odası yatak, diğer odası ise oturma odası işlevini görmektedir. Binanın tabanı ve çatısı ahşap hatıllarla destekli olup, çatıda ahşap hatıl üzerinde hasır serilidir.

Resim-72

Resim-73

Resim-74

Evin duvarlarında bulunan dolaplarda herhangi bir ahşap işçilik göze çarpmamaktadır. Eski Türk evlerinde olduğu gibi²⁰ pişmemiş toprak malzeme (kerpiç) malzeme ile yapılması nedeniyle tabiatın olumsuz şartları nedeniyle zamanla beden duvarlarında erimeler göze çarpmaktadır (Resim-72, 73 ve 74). İncelendiği tarihlerde evin kullanılamaz halde ve yıkık durumda olduğu görülmüştür. Evdeki toprak sıva büyük oranda dökülmüştür. Hanay kısmının tahtaları yer yer çürümeye yüz tutmuş ve yine bazı kısımları parçalanmıştır. Evin cephelerinde ve iç kısmında; kapı ve pencerelerde, merdiven korkuluklarında ve duvarlarında ahşap işçilikli davlumbaz, şerbetlik, çiçeklik gibi bazı süsleme öğelerinin bulunduğu ancak metruk olduğundan dolayı bunların parçalandığı ve zamanla kayboldukları geriye kalan izlerinden anlaşılmaktadır (Resim-75 ve 76).

Resim-75

Resim-76

Resim-77

Güney yönünde yüksek kerpiç duvarla çevrili geniş bir bahçesi bulunmaktadır. Bu yüksek duvarların evin içerisinde yaşayan kişilerin mahremiyetiyle ilgili olduğu düşünülmektedir (Resim-77). Evin çatısı teneke ile kaplanmıştır. Evin tescil kaydı bulunmamaktadır.

6.2. Müftü Hacı Ahmet Bilgiç Evi (2. Bölüm)

Yine 1 nolu evde olduğu gibi alt ve üst katlarda ikişer odası bulunmaktadır. Alt kat günlük ihtiyaçları karşılamak üzere kullanılmıştır. Dış sofalı plan tipindeki ikinci katında iki oda olup, birinci oda yatak odası, ikinci oda ise oturma odası işlevini görmektedir (Resim-78 ve 79). Binanın tabanı ve çatısı ahşap olarak inşa edilmiştir. İkinci evde de duvar içerisindeki gömme dolaplar, yüklük ve gusülhane yer almaktadır.

²⁰ Celal Esat Arseven, *Türk Sanatı*, Cem Yayınları, İstanbul, 1988, s. 104.

Resim-78

Resim-79

Resim-80

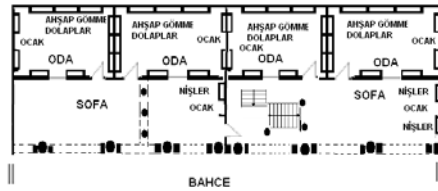
Ocakların üzerinde yer alması gereken davlumbazlar sökülüştür. Duvarlar büyük oranda tahrip görmüştür. Ev pişmemiş toprak malzeme (kerpiç) ile yapıldığından tabiatın olumsuz şartları nedeniyle zamanla beden duvarlarında erimeler göze çarpmaktadır. İkinci evin alt katında büyük bir zahire deposu yer almaktadır. Alt kattaki odaların taşıyıcı ahşap hatılları gevşemiş ve çürümüştür. Hanay kısmının tahtaları çürümeye yüz tutmuş, bazı kısımları ise parçalanmıştır. Çatısı Marsilya tipi kiremit ile kaplıdır. Evin dış cephesinin oldukça sade yapılmış olmasına karşılık kapı ve pencerelerde, merdiven korkuluklarında ve duvarlarında ahşap işçilikli davlumbaz, şerbetlik, çiçeklik gibi bazı süsleme öğelerinin bulunduğu, ancak metruk olduğundan dolayı bunların parçalandığı ve zamanla kayboldukları geriye kalan izlerinden anlaşılmaktadır. Bu nedenle süslemelerin mahiyeti anlaşılamamaktadır (Resim-80 ve 81). Ancak batı yöndeki odada bulunan bir adet “Medine Nişi” günümüze kadar sağlam olarak gelebilmiştir (Resim-82). Daha eski bir plan şemasını yansıttığı düşünülen bu ev kısmen yıkılmıştır (Resim-83). Evin tescil kaydı bulunmamaktadır.

Resim-81

Resim-82

Resim-83

7. Uluborlu Evleri

İlçede evler genellikle ikişer katlı, zemin katların duvarları iri moloz taş olup üst katlar ahşap iskiyetli olarak yapılmıştır. Uluborlu Isparta'nın en eski tarihli ilçelerindedir. Aynı zamanda Hamidoğulları Beyliği'nin ilk başkentidir. Eski Uluborlu evleri özellikle çok eski bir mahalle olan Selçuk Mahallesi'nde yoğunlaşmaktadır. Ancak ilçede evlerin belli bir tipolojisinin olmadığı gözlemlenmektedir. Bu mahallede; aynı kurul kararıyla korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edilmiş on ev bulunmaktadır. Evlerin cephe düzeni plan özelliği ve süsleme öğelerinin incelendiğinde, genellikle iç sofalı durumda ve farklı cephe düzenlerine sahip oldukları söylenebilir. Dış cepheleri sade görünümlüdür. Evlerin içerisinde de süsleme öğesine rastlanılmamıştır (Resim-84, 85 ve 86).

Resim-84

Resim-85

Resim-86

Uluborlu, Selçuk Mahallesi'ndeki farklı ev tiplerinden birisi Mehmet Zekai Yaltrak'a ait üç katlı evdir. Söz konusu ev "Eski Kasaba" olarak bilinen mevkiye çıkan ana yolun hemen solunda yer almaktadır. Mahalledeki diğer evler gibi yamaca konumlanmış olan bu ev kademeli çıkmalı bir cepheye sahiptir. Isparta İl Merkezi ve İlçeleri'nde kademeli çıkmalı çıkma yapan başka bir eve rastlanılmamıştır. Ev tam olarak, Uluborlu İlçesi, Selçuklu Mahallesi, Hamitbey Caddesi No: 3 adresinde, Tapunun - pafta, 203 ada, 7 ve 9 nolu parsellerinde bulunmaktadır. Ev plan olarak simetrik durumdadır ve ortadan ikiye bölünmüştür. Bu nedenle yapı iki ayrı ailenin kullanımındadır. Evin zemin katı araları ahşap hatıllı moloz taş duvar, üst katları bağdadı duvar örgülüdür. Çatı kısa ve iç bükey saçaklıdır. Üzeri Marsilya tipi kiremitle kaplı kırma çatı ile örtülüdür. Ev yamaca inşa edildiğinden yüksek olan arka kısımdan bakıldığında ev adeta tek katlı imiş gibi görünmektedir. Mehmet Zekai Yaltrak'ın ikamet ettiği bölümün giriş kapısı cephe aksının sağında olup düz girişlidir (Resim-87, 88 ve 89). Zemin katta giriş kapısının açıldığı odanın her iki yanında dikdörtgen forma yakın küçük birer pencere bulunmaktadır.

Resim-87

Resim-88

Resim-

89

Üst kattaki odaların, sokak cephesine açılan yaklaşık 1/2 oranında pencereleri bulunmaktadır. Üst katlara ahşap kırma bir merdivenle çıkmaktadır. Ancak en üst katın merdiveni iptal edilmiş, giriş batı yönde dışarıdan betonarme bir merdivenle verilmiştir. Cumba altları ahşap içi dolgulu ve "S" kıvrımlı elibelindelerle desteklenmektedir.

Resim-90

Resim-91

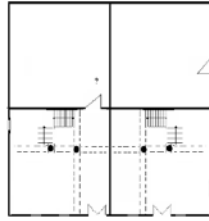

Resim-92

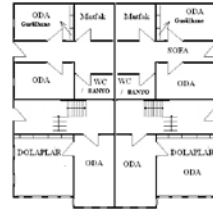
Yapı bu haliyle iç sofalı plan tipini yansıtmaktadır. Üst katının dış cephe sıvasının bir kısmı dökülmüş olup ahşap iskiyeti ortaya çıkmıştır. Evin üst katında kuzey yöndeki iç beden ve iç oda duvarların, bağdadi ahşap iskelet halinde tamamlanmadan bırakıldığı, yine üst katın kuzey yönünde tavan olmadığından doğrudan bu katın çatıya açıldığı görülmüştür. Yarım kalan duvarlar ve kapatılmadan bırakılan çatı konstrüksiyonu eski bir Uluborlu evinde ahşap iskiyetin nasıl kurulduğunu göstermesi açısından önemlidir (Resim-90 ve 91). Üst katın güney bölümünün sonradan odalara bölünmüş olduğu anlaşılmaktadır. Asıl yaşam katı bu kattır (Resim-92 ve 93). Evin batı cephesine yeni tuğla ve briket malzeme ile ahır benzeri tek katlı bir mekan yapılarak evin bu cephesine bitleştirilmiştir. Birbirinin üzerinden taşan kademeli cumbası olması bakımından ev önem taşımaktadır.

Resim-93

Resim-94

Resim-95

Böyle bir ev mimarisi, yaptığımız incelemelerde Isparta İl Merkezi'nde görülmemiştir (Resim-94 ve 95). Mehmet Zekai Yalıtırak'ın evi Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 02.05.2008 gün ve 2369 sayılı kararı ile 'Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı' olarak tescil edilmiştir.

8. Yalvaç Evleri

Yalvaç İlçesi Isparta'nın hem yüzölçümü hem de nüfus oranı açısından en büyük ilçesi konumundadır. İlçenin tarihi çok eskilere kadar uzanmaktadır. İlçe merkezinde tescilli yapılmış pek çok ev bulunmaktadır. Eski evler oldukça fazla sayıda ve pek çok mahalleye dağılmış durumdadır. Belli bir tipoloji göstermedikleri görülmektedir. Genellikle sokağa tek cumbayla taşkınlık yapmaktadırlar. Zemin katta yer alan büyük ölçülerdeki kapıların, bu katlarda tarım ve hayvancılık gibi günlük yaşamda kullanıldıklarını göstermektedir. Kat çıkmalı ya da düz yani hareketsiz cephelere sahip olan ev tipleriyle nadiren karşılaşılır. Cumba ile sokağa çıkma yapan evlerin cumbalarının üzerlerinde genellikle üçgen alınlıklar vardır (Resim-96, 97 ve 98).

Resim-96²¹

Resim-97

Resim-98

²¹ Isparta Kültür Envanteri-I, *Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları*, Isparta, 2011; 96, 97 ve 98 nolu fotoğraflar Isparta İl Kültür Envanteri'nin, sırasıyla, 243, 278 ve 279. sayfalarından alınmıştır.

Üçgen alınlıklar, antik dönemdeki alınlıklara benzemektedir. Bu benzeşmenin ilçenin hemen yanında bulunan Pisidia Antiocheia antik kenti ile bir ilişkinin olabileceği düşünülebilir. Çünkü antik kent kalıntıları zamanla ilçe halkı tarafından sökülerek evlerin temellerinde kullanılmıştır. Sokağa tek cumbayla taşkınlık yapan evler iç sofalı evler olup kat çıkmalı ve düz cepheli evlerin dış sofalı tipte oldukları anlaşılmaktadır. Evlerin bir kısmının yapım malzemesi aralarında ahşap hatlı kullanılmış kerpiç malzemedir. Bir kısmını ise yine aralarında ahşap hatlılar kullanılmış zemin katları moloz taş örgü duvar, üst katları ise hıms mimari olan evler teşkil etmektedir. Zemin katı moloz taş üst katları hıms mimari olan iki evi Yalvaç evlerine örnek olarak göstermek mümkündür. Evler oldukça büyük boyutlarda olup, adeta konak biçiminde düzenlenmişlerdir. Bunlardan birisi Görgü Orta mahallesinde, diğeri ise Kaş Yukarı Mahallesi'nde yer almaktadır.

8.1. Hancı Emin Oğlu Süleyman Evi²²

Görgü Orta Mahallesi, Namazgah Sokak, No. 13 adresinde, tapununun 30 L II A pafta, 732 ada, 8 parselinde 1200 m² alana oturmaktadır. Su basmanına kadar iri moloz taş ve üst katları kerpiç ve bağdadi olarak inşa edilmiştir. Kuzey yönünde büyük bir bahçesi vardır. Ahşap kırma çatılı ve orijinalinde oluklu kiremit kaplıdır. Evin dış cephesi çamur ile sıvanmış, iç kısımları kütük sıva üzerine kireç badana yapılmıştır. Zemin katında samanlık ve ahır bulunmaktadır. Zemin katının günlük tarım işlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Evin cepheleri dört yöne bakmaktadır. Ancak ana cephesi Namazgah sokağa bakmakta ve ana girişi buradan olmaktadır. Ev tek çatı altında ortadan ikiye ayrılmakta olup, iki ayrı ailenin girişine tahsis edilmiştir. Doğu yönündeki bölüm diğer yöne nazaran çok geniş oturma alanına sahiptir. Güney ve kuzey yönlerde ikişer ayrı girişi bulunmaktadır. Üçüncü katta ana cephe olan güney yönde iki, diğer yönlerde birer olmak üzere toplam beş adet ahşap cumbası vardır. Arka cephedeki cumba ikinci kattan başlayarak üçüncü katta da aynı ölçülerde devam etmektedir (Resim-99 ve 100).

Resim-99

Resim-100

Resim-101

Asıl oturma alanının ikinci kat olduğu anlaşılmaktadır. Bu katta ortada geniş bir sofa ile buraya açılan odalar vardır (Resim-101). Odalarda yüklük, dolap, ocak ve gusülhane gibi tüm geleneksel unsurlar vardır (Resim-102).

²² Hancı Emin Oğlu Süleyman Ağa Evi ile ilgili resim ve diğer dokümanları temin ederek yardımcı olan Yalvaç Müze Müdürlüğü'nde görevli Arkeolog Sayın Özgür Çomak'a teşekkür ediyorum.

Resim-102

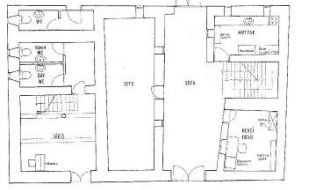

Resim-103

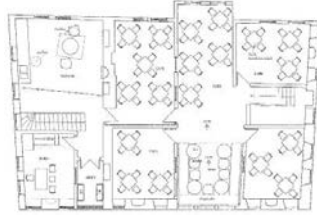
Resim-104

Doğu bölümünün üçüncü katı yarım bırakılmıştır. Evdeki ahşap aksamların hemen tamamı söğüt ve kavak ağaçlarından elde edilmiştir. Evin dış cephesi, iç kısımları ve tavanları gibi bölümlerinde süsleme elemanlarına rastlanılmamıştır. 2005 yılında taşıyıcı unsurlar sağlamlaştırılmış, yarım kalan üçüncü kat restorasyon sonucunda tamamlanmıştır (Resim 103 ve 104). Ayrıca restorasyondan sonra evin hem içi hem de dışında kıtık sıva üzerine boya yapılmıştır²³. Ev üç katlı olarak hemen her cepheye açılan toplam beş cumbasının bulunması açısından önem taşımaktadır (Resim-105, 106 ve 107). Hancı Emin Oğlu Süleyman'ın evi Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 07.08.2003 gün ve 5987 sayılı kararı ile 'Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı' olarak tescil edilmiştir.

Resim-105

(Çiz. Abdullah Güneş)

Resim-106

(Çiz. Funda Akkuş)

Resim-107

(Çiz. Funda Akkuş)

8.2. Traşzade Konağı (Belediye Kültür Evi)

Ev Kaşyukarı Mahallesi, Kahveci Bekir Sokak No:23 adresindedir. Traşzade Konağı olarak bilinmektedir. Kerpiç ve ahşap malzemeye inşa edilmiştir. Temel kısmı ise, su basmanı seviyesine kadar, içinde devşirme blokların da olduğu taş malzemeye örülmüştür. İlk kısmı 1840 yılında yapılan ev son halini 1911 yılında yapılan eklemelerle almıştır. Arazinin eğimli yapısı nedeniyle, kuzey yarısı iki, güney yarısı ise üç katlı bir cepheye sahiptir. Dış yüzü kerpiç harcıyla sıvalı, sıvanın da üzeri beyaz renk boyalıdır. Yapının üzeri kırma kiremit çatıyla kapatılmıştır (Resim-108).

Resim-108

Resim-109

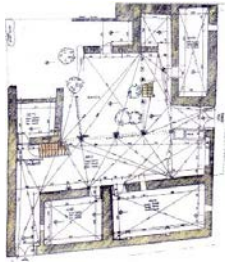

Resim-110

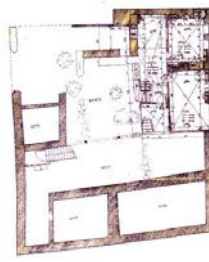
²³ Isparta Kültür Envanteri-I, s. 281.

Kapıdan, ilk olarak doğu-batı uzanımlı “hayat” bölümüne girilir. İç kısımda yapı “L” biçimli düzenlenmiştir. Doğu-batı uzanımlı kuzeydeki blok iki katlı; kuzey-güney uzanımlı batıdaki blok ise üç katlıdır. Bunların arasındaki kareyi tamamlayan kısım ise bahçedir. Zemini taş döşeli olan hayatın kuzey uzun kenarında yan yana iki oda, doğu kısa kenarında üst kata çıkış merdivenleri ve güney uzun kenarında ise bahçe bulunmaktadır (Resim-109 ve 110). Bahçeyle hayat arasında bulunan üç adet ahşap direk, üst katı desteklemekte, hayatın kuzey kenarında bulunan odalardan kuzeybatı köşedeki “ahır” olarak kullanılmaktadır.

Hanayın kuzey kısa kenarının doğu köşesinde bulunan ahşap merdivenlerle, kuzey yarıdaki bloğun ikinci katına çıkılır. Merdivenlerden ilk olarak hanaya adım atılır. Bu kısımdaki hanay, doğu-batı uzanımlı dikdörtgen biçimlidir. Güney kenarı, alçak bir korkuluk duvarı hariç açıktır ve bahçeye bakar. Burada, korkuluk duvarı üzerinde, ahşap abdestlik vardır. Abdestlik, yaklaşık 50 cm. genişliğinde, ön kısmı, suyun akması için bahçeye doğru eğimli, eğimli kısmın ucunda ise sabun tuzağı olan bir oluktur. Gelenek olarak abdest alınan su diğer pis sularla karıştırılmadığından abdest suyu buradan bahçeye akıtılarak toprağa karışması sağlanmaktadır. Hanayın batı kısa kenarında, yüksek bir ahşap platformla oluşturulmuş, görkemli bir köşk vardır (Resim-111). Hanayın düz ahşap tavanının ortasında, oyma işçiliği gösteren yuvarlak tavan göbeği bulunur. Hanayın kuzey uzun kenarında yan yana dizilmiş üç oda vardır.

Resim-111

Resim-112

Resim-113²⁴

Kuzeybatı köşede, köşkün hemen yanındaki oda baş odadır ve güney yüzünün doğu köşesinden girilmektedir (Resim-112 ve 113). Bir yıl öncesine kadar yıkılmak üzere olan ev, Yalvaç Belediyesi tarafından alınarak, ÇEKÜL Vakfı'yla birlikte onarımı yapılmıştır.

Resim-114

Resim-115

Resim-116

²⁴ Traşzade Konağı'na ilişkin plan ve resimler Yalvaç Belediyesi'ne ait olup, Yalvaç Müze Müdür Vekili Sayın Özgür Çomak tarafından temin edilmiştir. Kendisine yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum.

Ev ortasındaki büyük bahçesi ve farklı fonksiyonlara hizmet eden geniş kullanım alanıyla, varlıklı sayılabilecek bir ailenin yaşantısını anlatması açısından önem taşımaktadır (Resim-114, 115 ve 116). Traşçızade Evi Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 07.08.2003 gün ve 5987 sayılı kararı ile 'Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlığı' olarak tescil edilmiştir.

SONUÇ

İlçelerde ve daha küçük yerleşim yerlerinde tabiatla daha fazla iç içe olan dış sofalı tipteki evlerin tercih edildiği görülmektedir. Konak denilebilecek tipte büyük ölçülerde evlerin yanı sıra, dış cephesi ve iç dekorasyonu açısından oldukça süslü değişik tipte evlerin olduğu da görülmektedir²⁵. Konak sayılabilecek tipte büyük ve dış sofalı evler genellikle ilçenin tanınmış ve zengin ailelerine ait ya da tanınmış şahsiyetlerine ait oldukları görülmektedir. Demirci Mehmet Efe evi hariç diğerleri geleneksel tipte dış sofalı plan tipindedirler. Demirci Mehmet Efe evi ise hem dış hem de iç sofanın adeta beraber uygulandığı "T" sofalı plan tipindedir.

İlçelerde bulunan bazı evlerin daha farklı plan tipine sahip olabildikleri gibi, yine farklı cephelere sahip oldukları ve bu açıdan da Isparta İl Merkezi'ndeki diğer evlere benzemedikleri anlaşılmaktadır. Isparta'nın en eski ilçelerinden Uluborlu'da evlerin çıkmaları çoğu zaman çıkmalar birbiri üzerinden kademeli olarak taşmaktadır ve cumbalarının eliböğründeler ile desteklendiği görülmektedir. İlçedeki Mehmet Zekai Yaltrak evi örneğinde olduğu gibi üç katlı evin cumbaları birbiri üzerinden sokağa taşmakta ve cumbalar eliböğründeler ile desteklenmektedir. Yalvaç'taki Hancı Emin Oğlu Süleyman Evi ise üç katlı olup iki katında da devam eden ahşap bir cumbası vardır (Resim-117). İlçelerde bunlara benzer örnekler çoğaltılabilir. Bu şekildeki çıkmalara ve eliböğründelere Isparta İl Merkezi'nde rastlanılmamaktadır. Zaten araştırmalarımızda Isparta İl Merkezi'nde üç katlı evin bulunmadığı da görülmektedir.

Resim-117

Resim-118

Resim-119

Resim-120

Resim-121

İl Merkezi'nde bazı evlerde olduğu gibi, ilçelerde de abdestlik kullanımının olduğu anlaşılmaktadır. Aksu İlçesi'nde Mirahor Tepe Mahallesi'nde bulunan Hacı Memiş Konağı'nın güney yönünde bir abdestlik vardır. Abdestlik Isparta merkezindeki evlerdeki gibi kapalı hanayın ortasında bulunmaktadır. İlçelerdeki abdestlikler tip ve ölçü olarak il merkezindekilere benzemektedir. Ama ilçelerdeki abdestliklerin genellikle tamamı ahşaptan oluşurken, il merkezindeki örneklerde her üç yanının camla kaplı olduğu görülmektedir. Abdestliğin üç yanının da camla kaplanması amacının; muhtemelen bu ünitenin temizlik ve kap kacak yıkanmasıyla ilgili olması ve bu nedenle fazlaca ışık alabilmesi için bu şekilde yapıldığı düşünülebilir. Aksu İlçesi, Hacı Memiş Evi'nde bulunan abdestliğin ilçelerdeki abdestliklerde olduğu gibi ahşapla kaplı olduğu

²⁵ Demirci, *a.g.e.*, s. 49

görülmektedir. Ancak bu evin hanay bölümü geniş tutulduğundan içeriye fazlaca ışık girmektedir. Bu nedenle abdestlik ünitesinin camla kaplanmasına gerek duyulmamış olabilir. Sonuç olarak abdestlikler yol cephesinde yer almamaktadırlar. Genellikle arka cephelerde yani servis hacimlerinin bulunduğu yöndedirler. Eğer evde hanay varsa hanaya bitişik olarak dışarıya doğru taşkınlık yapmaktadırlar. Burada kap kacak yıkandığından mutlaka mutfağa yakın olmaları gerekmektedir. Böylece abdestlik belki mutfağın yerini öğrenmemize de yardımcı olmaktadır²⁶ (Resim-118).

Isparta'da evlerin arka cephelerinde yer sıkıntısı bulunuyorsa tuvalet ve banyo gibi servis hacimlerinin yan cephelere kaydırıldığı anlaşılmaktadır. Isparta'da "abdesthane" adı verilen, tuvalet iki kısımdan oluşmaktadır. Girişteki ilk bölüm el yüz yıkamak için, sonraki; zemini ortası delik taş veya mermerden yapılan bölüm ise abdest bozmak içindir²⁷. Bazı kaynaklarda Isparta'da tuvaletlerin evin yan tarafında yer aldığı zemininin ise tahtadan yapıldığı belirtilmektedir²⁸. Muhtemelen sözü edilen tuvaletler ilçelerde veya köylerdeki tuvaletler olmalıdır. Çünkü il merkezindeki tuvaletlerin zemini mermer, taş vb. sert malzemeden yapılmaktadır.

Gömme dolaplar ilçelerde farklılık gösterebilmektedir. Örneğin Eğirdir Seydim Mahallesi'nde bulunan evin gömme dolaplarında; küçük çift kanatlı bir gömme dolabın altında üç adet çekmecesinin olduğu görülmektedir. Gömme dolap altında veya üstünde çekmece kullanımı Isparta İl Merkezi'nde bulunmamaktadır. Dolapların altında çekmece kullanımının son yüzyılımızda ortaya çıktığı tahmin edilmektedir (Resim-119). Buna karşılık Uluborlu İlçesi'nde, Zincirli Mahallesi'nde bulunan evin ahşap gömme dolap kapakları yan yana getirilmiş düşey tahtalardan oluşmaktadır. Diğerleri kadar özenle yapılmamıştır (Resim-120). Gönen İlçesi, İğdecik Köyü'nde Demirci Mehmet Efe'nin ikamet ettiği konakta bulunan gömme dolaplar iki renkli ahşaptan yapılmış geçmeli tiptedir. Ahşap parçalar boyanmamış gerçek renginde kullanılmıştır. Ancak bu konağın süsleme açısından zengin olduğunu ve ilçelerle yapılacak bir kıyaslama açısından belki de gerçek bir kriter oluşturmadığını da düşünmek gerekir (Resim-121).

Resim-122

Resim-123

Resim-124

Resim-125

Ayrıca, ilçelerde aynalık kullanımının oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Isparta'da aynalık olarak tabir edilen bu mimari unsura bazı illerde çiçeklik adı verildiği görülmektedir. Örneğin Bolu İl Merkezinde Fethiye Sarbina Evi'nde buna benzer bir

²⁶ Demirci, a.g.e., s. 99.

²⁷ Nuri Katırcıoğlu, *Bütün Isparta*, Ankara,1958, s. 99.

²⁸ *İl Kültür Ewvanteri-I*, s. 24

mimari unsura çiçeklik denilmiştir²⁹. Aksu İlçesi'nde Hacı Memiş Evi'ndeki aynalığın yuvarlak kemerinin uç kısımları ajur tekniğinde süslemelidir. Kemerdeki ajur süsleme hariç bu aynalığın sade olduğu kabul edilebilir (Resim-122). Diğer bir aynalık ise Gelendost İlçesi, Afşar Köyü, Ulucami Mahallesi, No 24'de bulunan Hacı Alilerin Evi'ndedir. Bu aynalığın kenarları çakma tekniğinde süslemelidir (Resim-123). Evlerde görüldüğü gibi aynalıkların ölçü ve süsleme biçimleri birbirlerinden oldukça farklıdır. Bunların yanı sıra ilçelerde de lambalık kullanımının olduğu görülmektedir. Atabey'de Onaç Mahallesi Himmet Karahan Evi'nde bulunan lambalık ağız kısmı poligonal olmasına karşılık sivri olan dip kısmı üç yapraklı palmet biçimindedir. Bu lambalık il merkezinde bulunanlarla eşit ölçülerdedir ancak poligonal formludur (Resim-124).

Yaptığımız incelemelerde ilçelerde bulunan ahşap cümle kapılarının, il merkezinde bulunan evlere göre daha itina ile yapıldıkları ve daha süslü oldukları görülmüştür (Resim-125). Hâlbuki il merkezinde imkânların ve yetişmiş elemanların daha fazla olması nedeniyle; il merkezinde bulunan evlerin kapılarının daha itina ile yapılmış ve daha süslemeli olmaları gerekirdi. İlçelerde bulunan bazı kapı tokmaklarının daha farklı formlarda olması oldukça ilginçtir.

Evlerin büyük çoğunluğunun süsleme açısından Türk mimarisince benimsenen son dönem Türk süsleme sanatındaki Barok, Ampir akımlarının etkisinde kaldığı görülmektedir. İçinde bulunan tarihi çevre, toplumların kültürlerini anlatmaktadır. Eski konut mimarisi kentin yakın tarihini konuşmadan çok kısa bir şekilde özetlemektedir. Konutlar tabiatı itibarıyla içinde yaşanmasından dolayı çabuk yıprandıklarından, ihtiyaçlar doğrultusunda mekânların değiştirilmesi veya ilavesi gibi değişikliklere gidilmektedir. Bütün bunlar yapının planında ve görünüşünde aslının bozulmasına neden olmaktadır. Yıkılmaya yüz tutan ve yüzyılların son temsilcilerinin restore edilmesi, yine içinde yaşayanlar tarafından yapılacaktır. Günümüzde pek çoğu yıkılmış ve yok olmuş Isparta konut mimarisinin gelecek nesilleri aktarılabilmesi önem taşımaktadır. Bunu sağlayabilmek için, korumanın yaşamı destekleyici yönlerini ortaya çıkarmak, onarım malzemelerinin temininde kolaylıklar sağlamak, korumaya yönelik yeni fonlar oluşmak gereklidir.

Kaynakça

- ANONİM, *Isparta'nın folklorik yapısı*, Altıntuğ Matbaası, Isparta, 1998.
 APAK, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, TTK Yayınları, Ankara, 1990.
 ARSEVEN, Celal, Esat, *Türk Sanatı*, Cem Yayınları, İstanbul, 1988.
 BÖCÜZADE, Süleyman Sami, *Isparta Tarihi*, Isparta Valiliği, Isparta, 2012.
 ÇOMAK, Özgür, "Yalvaç Evleri"ne ilişkin 04.04.2010 tarihinde yapılan sözlü görüşme, 2010.
 DEMİRCİ, Doğan, "Demirci Mehmet Efe ve Isparta'nın İğdecik Köyü'ndeki Karargah Konağı", *SDÜ, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 22, Isparta, 2009, s. 125-144.
 DEMİRCİ, Doğan, *Isparta Evleri*, Isparta Valiliği, Isparta, 2011.
 EROĞLU, Ebru, Bolu İl Merkezinde Bulunan Eski Evler, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2009.

²⁹ Ebru Eroğlu, "Bolu İl Merkezinde Bulunan Eski Evler", *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2009, s. 331; Kaynakta, 8 ve 16 katalog numaralı evlerde de aynı biçimde 'çiçeklik'lerin bulunduğu söylenmektedir.

GÖÇMEN, Muammer, "Yerli ve Yabancı Seyahatnamelerin Işığında Hamid Sancağı'nda İslam Hıristiyan Diyalogu", *SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Hoşgörü Yılı ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu*, 2000, s. 242-253.

Isparta Kültür Envanteri-I, *Isparta İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları*, Isparta, 2011.

Isparta Valiliği, Halk Kültürü ve Değerleri, <http://www.Isparta.gov.tr/index3 Halk Kültürü Değerleri- Halk Mimarisi>.

İTÜ, İstanbul Teknik Üniversitesi, Demirci Mehmet Efe, <http://www.itusozluk.com. Demirci Mehmet Efe>.

KATIRCIOĞLU, Nuri, *Bütün Isparta*, Ankara, 1958.

SARRE, Friedrich, "Anadolu Seyahati", (Çev. Şükrü Akkaya), *Ün Dergisi*, C. 7, Isparta, 1940, s. 1049-1051.

SÖZEN, M. - ERUZUN, C., *Anadolu'da Ev ve İnsan*, Emlak Bankası Yayınları, İstanbul, 1992.

ŞENOL, Sümer, *Ispartalı Rumlar*, Isparta, 2004.

ŞENOL, Sümer, *Isparta'nın El Kitabı*, Göltaş Kültür Dizisi, Isparta, 2003.

VANHAVERBEKE, Hannelore, "Sagalassos Kırsal Bölgeden Bir Görüntü", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, I. Burdur Sempozyumu*, Burdur, 2007, s. 671-676.

EKLER

ÇİZELGE 1:

İNCELENEN EVLER

Evin Sahibinin Adı Soyadı	Adresi	KatAdedi	Tescil Durumu	Şimdiki Kullanım Durumu
Ramazan Çankaya	Tepe Mah. 16 Ada 2953 Parsel No 24 Aksu	2	Var	Kullanılmıyor - Metruk Durumda
Himmet Karahan	Onaç Mah. Kumacık Sk. No 53 Atabey	2	Var	Kullanılmıyor - Metruk Durumda
-	Hamam Mah. 9-11 Sk. No 36 Eğirdir	2	Var	Kullanılmıyor - Metruk Durumda
-	Seydim Mah. 206 Ada 11 Parsel Eğirdir	2	Var	Yaşayan Var
Sami Bozdemir (Sami Ağaların Evi)	Afşar Köyü 54 Pafta 5889 Ada Gelendost	2	-	Yaşayan Var
Gülsüm Erdoğan (Demirci Efe Evi)	Köy Meydanının 100 metre Batısı İğdecik Köyü Gönen	2	Var	Kullanılmıyor Ama İyi Durumda
Hacı Ahmet Bilgiç (Müftü Evi)	Asilkale Mah. No 3 Şarkikaraağaç	2	-	Yıkılmış Durumda
Zekayi Yaltrak	Selçuklu Mah. Hamitbey Cad. No 3 Uluborlu	2	Var	Yaşayan Var - Ev Oldukça Hasarlı
Hacı Emin Oğlu Süleyman Ağa Evi	Görgü Orta mah. Namazgah Sk. No 13 Yalvaç	2	Var	Kültür Evi Olarak Düzenlenmiş
Traşzade Konağı	Kaşyukarı Mah. Kahveci Bekir Sk. No 23 Yalvaç	2	Var	Belediye Kültür Evi Olarak Düzenlenmiş

ÇİZELGE 2:

İNCELENEN EVLERİN DIŞINDA, FOTOĞRAFI BULUNAN DİĞER EVLERE İLİŞKİN BİLGİLER

Foto No	Sahibinin Adı ve Soyadı	Evin Adresi	Tescil Durumu	Evin Şimdiki Durumu
1	Belediye Başkanlığı	İmrahor Mahalle Su Pompasının altındaki yol 2955 Parsel Aksu	Var	Metruk
2	Yusuf Urlu	İmrahor Mah. Su Pompasının altındaki yol 183/7 Parsel Aksu	-	Yaşayan Var
3	Mustafa Kemal Yılmaz	Mirahor Mahallesi 2974 Parsel Aksu	-	Yaşayan Var
11	Hasip Erenkuş	Müftü Mah. Medrese Sk. Kapı No 10 Atabey	Var	Kullanılmıyor
12	Rabia Penbe Konuk - Fatma Konuk	Pazar Mahallesi Tayfun Sokak PTT yanı Kapı No: 8/6 Atabey	Var	Yaşayan Var
13	Süleyman Demirel Evi	Süleyman Demirel Kompleksi İçi İslamköy Atabey	-	Müze Olarak Kullanılıyor
21	Özel Mülkiyet	Ağa Mah. Eğirdir	-	Metruk
22	Özel Mülkiyet	Ağa Mah. Eğirdir	-	Metruk
23	Özel Mülkiyet	Ağa Mah. Eğirdir	-	Metruk
38	Ekrem Şengül	54 Pafta 5887 Ada Kapı No 147 Uluborlu	-	Yaşayan Var
39	Tahsin Oral	55 pafta 5955 parsel Kapı No 237 Afşar Köyü Gelendost	Var	Yaşayan Var
40	İbrahim Demiralay	Afşar Köyü Gelendost	-	Metruk
53	Özel Mülkiyet	Merkez Şarkikaraağaç	-	Metruk
54	Özel Mülkiyet	Merkez Şarkikaraağaç	-	Metruk
55	Özel Mülkiyet	Merkez Şarkikaraağaç	-	Metruk
67	Özel Mülkiyet	Zincirli Mah. 360 Ada 1 Parsel Uluborlu	Var	Metruk
68	Özel Mülkiyet	Zincirli Mah. 213 Ada 12 Parsel Uluborlu	Var	Yaşayan Var
69	Özel Mülkiyet	Zincirli Mah. Kapıdağı Çıkmazı Kapı No 2 Uluborlu	Var	Yaşayan Var
77	Belediye Bşk.	Görgü Orta Mah. Cami Sk. Kapı No 6	Var	Onarılıyor
78	Özel Mülkiyet	Saray Mah. Saray Yolu Sk. Kapı No 7 Yalvaç	Var	Metruk
79	Özel Mülkiyet	Pazar Yukarı Mah. Çınar Sk. Kapı No 33 Yalvaç	Var	Metruk

95	Özel Mülkiyet	Zincirli Mah. 213 Ada 12 Parsel Uluborlu	Var	Yaşayan Var
98	Kadir ÖZ (Hacıaliler'in Evi)	Ulucami Mah. Kapı No:24 Afşar Köyü Gelendost	Var	Yaşayan Var
100	Tahsin Oral	55 pafta 5955 parsel Kapı No 237 Afşar Köyü Gelendost	Var	Yaşayan Var

The State and Individuals in the 12th March Novels *Şafak* and *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*

Ahmet ALVER*

ABSTRACT

It is estimated that between 1970 and 1980 more than 5,000 people died in politically motivated violence in Turkey. The ‘March 12th novels’ is a retroactive umbrella term used to describe the works of fiction written this period. Their inspiration is the events surrounding the March 12th military intervention; the military takeover, the battle between revolutionary left wing activists and nationalists, and the political and social fallout of the intervention. It is during this period of persecution and oppression that the March 12th novels were written and they provide an invaluable source for anyone wanting to understand the effects of the persecution and atrocities committed by the state on its people.

This article in particular has focused upon two works by Sevgi Soysal, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* (The Women’s Cellblock of Yıldırım) and *Şafak* (Dawn) that are set either largely or wholly in prisons and explore the theme of direct relationship between repressive state and the individuals.

Key Words: 12th March military intervention, 12th March novels, revolutionary woman, violence, oppressive state

12 Mart Romanları *Şafak* ve *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*’nda Devlet ve Birey İlişkisi

ÖZET

Türkiye’de, 1970 ve 1980 yılları arasında, siyasî sebeplerle meydana gelen şiddet olaylarında değişik kaynaklara göre sağ ve sol görüşlü 5.000 dolayında vatan evladının hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir. 12 Mart 1971 askerî müdahalesinin öncesi ve sonrasında yaşananları ele alarak, 1980’e kadar olan zaman diliminde, aşırı sağ ve sol görüşlü aktivistlerin birbirleriyle ve devletin güvenlik güçleriyle olan kavgalarını ele alan, 1970’ler Türkiye’sinin bilinmeyen yanlarına edebî bir perspektiften bakıp kültürel hafızasını tutan, bu döneme etkili bir dille ayna tutmaya çalışan eserlere genel bir ifadeyle ‘12 Mart Romanları’ denmektedir. Kaos ve kargaşanın, aşırı şiddetin, devlet tarafından kendi halkına uygulanan baskının had safhada olduğu bir döneme ışık tutması sebebiyle bu romanlar, paha biçilmez değere sahip yazılı kaynaklardır.

Bu çalışma, özellikle, 12 Mart dönemi kadın yazarlarından Sevgi Soysal’ın kaleminden çıkan *Şafak* ve *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* adlı romanlara yoğunlaşmış; bu romanlardaki baskıcı devlet ve bireyler arasındaki dengesiz ilişkiyi konu edinmiştir.

* Yrd. Doç. Dr., Murat Hüdavendigâr Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, alverahmet@gmail.com;
Asst. Prof., Murat Hüdavendigâr University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, alverahmet@gmail.com

Anahtar Kelimeler: 12 Mart askeri müdahalesi, 12 Mart romanları, devrimci kadın, şiddet, baskıcı devlet

Introduction

The first novel in Turkish literature was *Akabi Hikâyesi*¹ (The Story of Akabi), written by an Armenian-Ottoman author, Hovsep Vartanyan in 1851 in the Tanzimat period. Even though it was written in Turkish, this work was printed in the Armenian alphabet.² In this novel, he narrates a story of an impossible love affair between two young people originating from different communities. However, what is the first Turkish novel in the Ottoman script is Şemsettin Sami's *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* (The Romance of Talat and Fitnat) written in 1872.³ Sami and the other early novelists were products of a mobile and educated urban class. Proficient in Western languages and familiar with European culture and political thought, they felt it necessary to adopt Western ideas in order to reform the crumbling Ottoman Empire. For these writers, the novel seemed the obvious literary medium through which to analyse and criticise the state of Ottoman society and to broadcast their ideas for reform.⁴ Ever since then, the development of Turkish novel has been profoundly influenced by the relationship between this educated urban elite and the presiding political authorities. Before the outbreak of the First World War, the key events which shaped the Turkish novel were also the key political events which shaped the rise of Turkey as a nation: the political reform movement of the 1870s; the subsequent rule of Sultan Abdulhamid II which began in 1876; the Young Turk movement of the early twentieth-century which overthrew the Sultan in 1908; and, more generally, the rapidly escalating power of Turkish nationalism as the primary intellectual focus. Each of these political changes informed not only the subject matter, but also the realist techniques of the early novelists, who in many cases were both active against as well as victims of the increasingly oppressive rule of the fading Ottoman Empire.

Mustafa Kemal Atatürk founded the Turkish nationalist movement in the wake of WWI and many writers became part of the new Republican elite, a coalition of army officers, intellectuals, professionals, and government officials who joined forces to drive for a secular republic. One of the biggest challenges facing this movement was replacing the traditional Islamic consciousness with a wide-ranging secular, nationalist, and republican mindset and novelists soon became a crucial part of this process, spreading the new ideology to the furthest reaches of the nation. The only legal organ for political mobilisation was the Republican People's Party (RPP; *Cumhuriyet Halk Partisi*),⁵ the single vehicle responsible for enacting the new ruling elite's programme for political and social reform. As the novels, short stories and poetry of the time demonstrates, however, it was

¹ Vartan Paşa, *Akabi Hikâyesi İlk Türkçe Roman*, Eren Yayınları, İstanbul, 1851.

² Laurent mignon, "Tanzimat Dönemi Romanına Bir Önsöz: vartan Paşa'nın Akabi Hikâyesi", in *Elifbâlar Sıvası*, Hece Yayınları, Ankara, 2003, pp. 67-77.

³ Robert P. Finn, *The Early Turkish Novel 1872-1900*, Isis Press, İstanbul, 1984, p. 9.

⁴ *Ibid.*, p. 11

⁵ Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınları, İstanbul, 1994, p. 15.

the intellectual movement who had to reach out to the mass populace, speaking with and for the peasant population in rural Anatolia and, ultimately, making the forging of a new secular republic from the ashes of the six hundred-year old Ottoman Empire possible.

As early as the 1920s, disenchantment with one-party rule under the RPP, and especially its heavy-handed repression of dissent, led to the rise of an intellectual counter-elite, a group of writers and activists who voiced stringently socialist criticism of contemporary society through books, periodicals, demonstrations, committees, and, eventually, through political parties. The one-party state clearly tolerated very little dissent either inside or outside the RPP⁶ and the government sought to suppress any movement based on worker-peasant class solidarity for fear it would compete with the primacy of Turkish national identity: at the time, in fact, 'Turkish' was the only officially sanctioned ethnic identity for Kurds, Arabs, and other traditionally Muslim non-Turkish sections of society. The counter-elite stressed worker-peasant class union, however, bringing into their works the problems both of the rural Anatolian peasantry and the growing numbers of urban poor who had migrated to the cities from the countryside. Because of this, the intellectual left endured increasingly brutal government repression, particularly post-WWII, as the Turkish leaders sought to align themselves with the United States. Though one-party rule ended, the oppression of the left continued with the victory of Adnan Menderes's Democrat Party (DP; *Demokrat Parti*) in 1950 as Turkey became increasingly Westernised, sending troops to the Korean War, joining NATO, and becoming a founding member of CENTO (Central Treaty Organisation).⁷

Menderes' DP won three national elections in the 1950s, whilst the RPP became the principal party of opposition. Menderes presented himself as both a populist and a traditionalist, building his support base from small business men and the rural population, two groups that felt bypassed by the RPP. Menderes constantly antagonised the Republican elite by rolling back institutions and programmes of secular reform, whilst weakening the position of the civil service and the military, along with any other factions closely aligned to the RPP and its objectives.⁸ Despite his victories in the polls, Menderes in paranoiac fashion, resented criticism by his political opponents. In a fateful move, he attempted to stifle all dissent by setting up a parliamentary commission to investigate and shut down the RPP. As a result of this, on 27 May 1960, the military, supported by the old Republican elite, overthrew the Menderes government.⁹

The modernisation of Turkey and the emergence of the Turkish novel have, since the new social direction of the late Ottoman era and throughout the Republican period, been firmly driven by European ideals. This was hugely problematic as the newly formed nation struggled to maintain the differences between itself and the West. Most

⁶ Erik Jan Zürcher, *Turkey: A Modern History*, I.B. Tauris, London and New York, 1993, pp. 184-86.

⁷ *Ibid.*, pp. 245-48.

⁸ Ahmad, p. 106.

⁹ Ergun Özbudun, "Turkey: Crises, Interruptions and Re-Equilibrations", eds. Lary Diamond, Juan J. Linz, Seymour Martin Lipset, *Democracy in Developing Countries: Asia*, Lynne Rienner, London, 1989, p. 201.

significantly, Turkey's acceptance of democracy was far more fraught than in other Western states. After adopting a truly democratic regime in 1950, within a very short space of time, the Turkish political system was overthrown four times by the military in 1960, 1971, 1980 and 1997.

Of the four, the March Twelfth intervention in 1971 stands out in terms of its political, social, and literary impact, as well as its complexity and its role as the tipping point between the coups of 27 May 1960 and 12 September 1980. Unlike the coups of 1960 and 1980, and, in fact, unlike most coups, the March Twelfth overthrow was not directed at the government. It did not cause the parliament to be dissolved, nor outlaw the governing party. Politicians were not banned from politics, nor did they face criminal charges. The real objective of the coup was to act against the left-wing opposition and the words of one of the architects of the coup, General Faruk Gürler, to the prime minister, "Mr Demirel, we did not do this against you,"¹⁰ were not as hollow as they may seem. Because of this uniqueness, the March Twelfth coup has ever since been the subject of much study by writers, historians, and jurists.

The March Twelfth coup had an enormous impact on writers and their works and introduced a completely new politically charged discourse in literature which attempted to dissect the main powers behind the coup d'état. The 'March Twelfth Novel' became the overarching term to describe the works of left-wing writers which responded to the aftermath of the coup. The overthrow changed the Turkish left's perception of Turkey and of itself, significantly ending the sixty-year period in the novel's development, a period marked chiefly by a tendency towards socialist realism. A hallmark of post-coup writing was the widening of the geographical scope of the novel, moving from the confines of heavily Westernised upper-middle class Istanbul families to include rural Anatolian society, as well as migrant labour in urban centres. At the same time, however, the novel narrowed its social focus to the small sector of the university-educated political left. This focus was not so much on the lifestyle of this group as on its plight under what it considered to be state oppression, using testimonial accounts to highlight the human element of the political upheaval.

The majority of the novels dealing with the period were knee-jerk reactions, written by people who witnessed the intervention first-hand and who were traumatised by the retraction of civil rights and political freedom.¹¹ The state, meant to serve the people, became instead a means of accumulating power for the influential. The well-known novelists of the time were greatly influenced by the 1968 left-wing student movements in Europe and were sympathetic to the socialist idealists and organisations which were struggling to recover from damage done by the military coup.¹² Writers such as Füzûzan, Adalet Ağaoglu, Sevgi Soysal, Ayla Kutlu, Çetin Altan, Erdal Öz, Pınar Kür, Samim Kocagöz, Oğuz Atay, Atilla İlhan and Vedat Türkali whose books are still widely read and

¹⁰ Reported by a senator to a journalist. See *Cumhuriyet Newspaper*, 19 March 1971.

¹¹ Ahmet Kekeç, "Darbeler ve Romanlar", *Hece: Türk Romanı Özel Sayısı*, 6, 2002, pp. 65-67.

¹² A. Ömer Türkeş, "Romanda 12 Mart Suretleri ve 68 Kuşağı", *Birikim*, 132, 2000, pp. 80-85.

reprinted in great numbers. They described in various fashions the political polarisation of Turkish society, the socio-political alteration of the 1970s, and the repressive measures of the military regime. Their fiction, taken together, vividly traces the physical and mental demolition of the left-wing identity after the youth movement failed to succeed against the military coup.

Prisons provide a potent thematic environment for works which examine the problems of post-1970 coup Turkey whilst concentrating on the internal world of their characters: the intensity of human interaction and the inevitable opportunities for self-confrontation are heightened by the enclosed surroundings of the prison walls. Moreover, being imprisoned was no mere literary contrivance for the March Twelfth novelists. Just as diseases such as tuberculosis pervaded nineteenth-century literature, incarceration was, for left-wing writers in particular, an all-too-present and cruel reality of the era.¹³ The March Twelfth writers were ultimately concerned with the violence that the state directed at the individual. For their concern, many faced imprisonment and so 'prisons' came to provide both a literal and metaphorical symbol for writers analysing the condition of the intellectual left.

The dominant theme of the March Twelfth novels is the ordeal of young left-wing activists in prison and the torture they suffered. Ahmet Kekeç argues that a lack of support among the general population was the reason for the young revolutionaries' failure to prevent the military intervention. He asserts that, rather than questioning the motives of the young rebels, post-coup novels focus on their defiant attitude once they have been captured.¹⁴ For Kekeç, the March Twelfth novels are far more concerned with defiance in defeat than with youthful ideals. Murat Belge, on the other hand, bases his analysis on a novel-novelist-public triangle and regards the March Twelfth novels as depictions of imprisonment, torture and provocation, which create an unavoidable metaphorical distinction between "inside" and "outside". Belge argues that if this opposition consists of imprisoned revolutionaries "inside" and the general public "outside" then these works constitute a means of creating awareness among the public about the plight of the prisoners. He does not automatically presume that the rebels are innocent but at the same time asks if the fault lay with the law or if those who are in charge of the administration of justice acted unfairly towards them.¹⁵ Belge warns that "defending the offence" could potentially lead to far graver accusations and claims that, regardless of its effectiveness in illustrating genuine abuses of power, basing a novel primarily on the brutal methods of repression used after the March Twelfth intervention will inevitably distort the author's sense of objectivity. He comes to the conclusion that artistic experience will simply not suffice in the quest to complete theoretical knowledge.¹⁶

¹³ Ahmet Evin, *Origins and Development of the Turkish Novel*, Biblioetheca Islamica, Minneapolis, 1983, p. 135.

¹⁴ Kekeç, 2002, pp. 65-67.

¹⁵ Murat Belge, *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, pp. 127-134.

¹⁶ *Ibid.*, p. 114.

Fethi Naci meanwhile takes a far more political approach to the March Twelfth novels, addressing the difficulty of depicting their real life traumatic experiences in a realistic manner.¹⁷ He accentuates the honesty and genuine nature of these novels, and shows that, instead of discussing them verbally, the novelists of this period insert their political beliefs straight into their novels.¹⁸ Naci regards the March Twelfth novels as the necessary starting point for every novelist who has come after and is a keen proponent of expanding the genre to encompass wider experiences, new challenges and more diverse characters, thus pushing the novel form to modernise and achieve higher levels of sophistication. Naci insists that any novelist since the military in 1971 intervention who wishes to write with a social focus must learn valuable lessons from the March Twelfth novelists and carry out extremely in-depth research into Turkish history, the socioeconomic climate, socialism and youth culture.¹⁹

We also find an emphatically political approach in the criticism of Ahmet Oktay, who highlights the intolerance and aggression shown by left-wing authors towards anyone whose opinions and ideals differed from their own and asserts that this deliberate provocation is directly responsible for the popularity of the novels.²⁰ Meanwhile, Ahmet Türkeş examines the March Twelfth novels from a broader perspective and detaches their leftist ideology from conventional socialist works of fiction in order to explore the influence of the March Twelfth novels beyond the 1980 coup.²¹ Berna Moran takes a social approach to the novels and looks in depth at the working classes and the constant migration to the big cities. This large-scale internal movement of people not only threw up clashes of culture but also revived the importance of the working classes in Turkish literature, with writers often concentrating on the perpetual struggle between the workers and the bourgeoisie.²²

Finally, it is worth taking into account Çimen Günay's enthusiastic call to abandon the derogatory and often hostile attitude of critics towards the March Twelfth novels. She argues that close examination of gender roles within the novels can illuminate the complexity of interpersonal relations within a patriarchal power structure and by extension shine a light on the most recent period of Turkish national history.²³

Critical Analysis of *Şafak* and *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*

In this article we shall examine two works by Sevgi Soysal, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*²⁴ (The Women's Cellblock of Yıldırım) and *Şafak*²⁵ (Dawn). These novels are set either

¹⁷ Fethi Naci, *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1981, p. 416.

¹⁸ Ibid., pp. 364-6.

¹⁹ Ibid., p. 417.

²⁰ Ahmet Oktay, *Türkiye'de Popüler Kültür*, Everest Yayınları, İstanbul, 2002, p. 242.

²¹ A. Ömer Türkeş, "Romanda 12 Mart Suretleri ve 68 Kuşağı", *Birikim*. 132, 2000, pp. 80-85.

²² Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, p. 16.

²³ Çimen Günay, *Cold War Masculinities in Turkish Literature: A Survey of March 12th Novels*, Leiden University Press, Leiden, 2009, p.16.

²⁴ Sevgi Soysal, *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1979.

largely or wholly in prisons and explore the theme of direct violence by the state against the individual. This writer of the intellectual left were without the constitutional safeguards which she had relied upon for the previous decade and were now, in every sense, at the mercy of the state.

Our analysis centres on the examination of the relationship between the attitude of the narrator to the narratee in bridging the divide between literary interior and historical exterior.²⁶ The terms *narrator* and *author* are not interchangeable. Likewise, the *narratee* and the *reader* are two different entities, functioning entirely separately with regards to the texts.²⁷ In other words, the *narrator* and *narratee* are textual constraints inscribed in the text and must be differentiated from the real author and real reader or receiver of the work.²⁸ In several cases, the textual narrator and narratee share the same purpose, the same pathos, and identical knowledge. Under these textual conditions then, the real author demands a high level of assumed information from his or her reader in order for them to participate in the narrative. Joseph Prince argues that assessing the level of assumed knowledge within a text is key to determining the narrative stance of the narrator and, in these works, with their common thematic presentation of state violence against the individual, the unarguably high level of assumed knowledge is as obvious to the reader as it is to the textual narratee.²⁹

Sevgi Soysal's *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*, published in 1976, is not a fictional work but nonetheless holds an important place amongst the prison narratives of major Turkish writers imprisoned during the 'sledgehammer operation'. The work documents the writer's two terms of imprisonment in Yıldırım following the intervention and provides an insight into the intellectual left's formation of their post-March Twelfth narrative.

The military authorities arrested Soysal shortly after they imprisoned her husband, Mümtaz Soysal, a prominent law professor and political scientist. She was detained on the street and charged with not carrying her citizen identity card, despite the fact she has two such cards on her person. She was placed in Yıldırım Prison with an assortment of other left wing sympathisers ranging from Behice Boran to a school headmistress and various student activists. The cellblock resembled, to Soysal, a dormitory of rowdy twenty-two years olds, hopping from bunk to bunk, stealing food and having pillow fights. Once the prisoners fell into a routine, they retained their political allegiances from outside prison: the Devrimci Gençler (Dev-Genç: Revolutionary Youth) and *Şafak* factions quickly forming cliques. The Şafakists greeted each other with raised fists, exercising together and

²⁵ Sevgi Soysal, *Şafak*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1980.

²⁶ Herman Vidal, *Sentido Y. Practica De La Critica Literaria Socio Historica: Panfleto Para La Proposición De Una Arqueología Acotada*, Institute for the Study of Ideologies and Literature, Minneapolis, 1984, p. 42.

²⁷ Gerald Joseph Prince, *A Dictionary of Narratology*, University of Nebraska Press, Lincoln & London, 1987, pp. 57, 65.

²⁸ Ibid.

²⁹ Gerald Joseph Prince, *Narratology: The Form and Foundation of Narrative*, Mouton, Berlin, 1983.

sharing clothes, whilst the younger prisoners bait the older, more pragmatic Boran. Above all, the prisoners competed to show off their political awareness to the authorities and each other. This period in jail, which ended with Soysal's release, stood in pointed contrast to her second term of incarceration.

Soon after Soysal's initial release, the military once again arrested her and sent her to Yıldırım Prison, this time on the grounds of slandering the armed forces. This time, the tensions were much greater within the jail, as both the factionalism between the prisoners and the brutality of the authorities increased. The bitter atmosphere within the prison was closely linked to the events of the outside world, where the crackdown on the left had intensified following the capture and trial of the Çayanist and Gezmiş factions. Soysal became an unofficial spokeswoman for many of the prisoners, in particular those who had suffered torture. When she was eventually tried, Soysal was found guilty and received one year of imprisonment and four months of internal exile. Her narrative ends on the 20th August 1972 when she leaves Yıldırım Prison and is transported to Merkez.

Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu is as much a prose narrative as any novel and Soysal is equally challenged by the problem of narration.³⁰ Julius Caesar chose an unnamed third-person narrator to describe his memoirs of the Gallic Wars, seeking to impress upon his reader the veracity of his purported military prowess by using a seemingly unbiased third party.³¹ Soysal's goal is completely different, however. In her work, she tries to analyse the result of the March Twelfth coup, rather than stating what she actually did. By choosing her own voice as the voice of the textual narrator, she makes no pretence of writing anything other than personal impressions. Similar to the protagonists in the works of Altan and Öz, the narrator-protagonist Soysal reveals very little of her own life prior to the 'sledgehammer-operation'.

Soysal, as a figure of society, was well-known to the readers of her books. She had won the *Türk Radyo ve Televizyonu Sanat Ödülü* (Turkish Radio and Television Art Award) in 1970 for *Yürümek*³² (To Walk), a novel for which she was later arrested on obscenity charges, and had also won the 1974 Orhan Kemal Novel Award for *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*³³ (It Was Noon Time in Yenişehir).

In the aftermath of the March 12th, instead of using digging tools the authorities began to burn people. They didn't care how many people got burned in the process. There were all sorts of ways to burn people. One of the most popular methods was to blast out the lists of those who'd been arrested on the radio and the television. These lists were always surprising and were continuously broadcast as if the people who had been arrested had just escaped. That way, those people close to the prisoners would be even more worried, saying "So, he's escaped only

³⁰ Aleksandr Segeevich Pushking, *Eugene Onegin: A Novel in Verse*, Dutton, New York, 1963; Vikram Seth, *The Golden Gate: A Novel in Verse*, Random House, New York, 1986.

³¹ Julius C. Caesar, *Caesar's Gallic War*, Clarendon Press, Oxford, 1911.

³² Sevgi Soysal, *Yürümek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

³³ Sevgi Soysal, *Yenişehirde Bir Öğle Vakti*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1973.

to be shot!” There were even secret operation lists. These lists were held at MİT³⁴, the central headquarters in the counter-guerrilla organisation, and were designed to be released in certain environments. Even martial law could be extended: as soon as the operative order went out, certain names on certain lists could be quickly yoked together. Thus, a martial law notice appropriate to that operation could be dashed off in minutes.

As for the methods of hunting people down, militants were eliminated with a furious savageness that made the detainment operations pale into insignificance. It was a deadly hunt. Until all of the hunted had been captured, any living people the hunters came across were sent to be tortured. They behaved towards their prey, and anyone close to the victims or anyone who hid them, with a ruthlessness that ensured any hiding places were quickly discovered. Until the final objective of the operations – “the destruction of the nest” – had been accomplished, these man-hunters would be caught up in a complete drunkenness of blood. There were surely men amongst them who wanted to line the walls of their homes with the heads of the militants whom they’d killed, as if they were hunted animals. If only this had been possible! Ah, if only the Constitution, the laws, the United Nations, the weight of world opinion, and all other such nuisances, had not interfered with the pleasures of the hunting parties.³⁵

Soysal’s narrative exists for a narratee well acquainted its context: March Twelfth is a date that doesn’t need a year. She doesn’t describe the aftermath of the coup in terms of political terminology but through a metaphorical presentation of her perception of events, the metaphors serving as a constant reminder of the narrator’s presence.³⁶ People are not simply arrested; they are “to be burned.”³⁷ Those who conduct the round up are “hunters”³⁸ caught up in “a complete drunkenness of blood” and the broadcasting of lists is “blasted”.³⁹ Similarly, Soysal divides her work into forty chapters with such evocative headings as “Girls with Big Boobs”, “Busy Melahat”, and “Woman Shmoman”. At the end of the above passage, the narrator makes her presence felt by sarcastically commenting on the disappointment of the ‘hunters’, restrained by recognised Turkish and international legal norms.

Soysal’s references to the Turkish Constitution, considered by the left to be one of the crowning achievements of the 1961 coup, are indicative of the opinions of her intended readership: even her husband, Mümtaz Soysal, had written two works on the 1961 Constitution.⁴⁰ The intellectual left clung to the Constitution as the basis of its freedom and its hope, despite the fact that it had not been ratified by a majority of the

³⁴ MİT (Milli İstihbarat Teşkilatı): National Intelligence Service.

³⁵ Soysal, 1979, pp. 7-8.

³⁶ Prince, 1987, pp. 8-10.

³⁷ Soysal, 1979, p. 7.

³⁸ Ibid., p. 8.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Mümtaz Soysal, *Yüz Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1986.

Turkish electorate. Soysal's narration is aimed at the leftist counter-elite that identified itself with the 1961 Constitution and had been subsequently crushed.

Though Soysal refers to the Constitution, her allusion to it is contextualised by the specific conditions of the prison. At one point, the prisoners organise a protest, refusing to take part in a roll call:

The door opened. At the head of the roll call crew, the non-com was completely bewildered by the scene in the cellblock.

Before he had a chance to speak, I said, "We will not stand for roll call to protest against the torture of our friends in the opposite cellblock."

The non-com left without replying. A little later, the cellblock door opened.

The major entered with a small group of soldiers behind him. My friends did not stir from their bunks.

The major was nervous. If there wasn't a roll call in the cellblock it was like the end of the world, or worse, the end of his military career.

He must have jammed the soldiers into the cellblock to intimidate us, implying that we would be beaten if we did not get up for roll call. There was not a sound in the cellblock as I repeated to the major what I had told the non-com.

The major said that he had no influence on any of problems in the prison, that they were the responsibility of his superiors.

We said that this wasn't good enough, that we were protesting against the entirety of an administration that had allowed the Constitution to be trampled under foot. People were being tortured; we had no other options.⁴¹

Soysal protests against the torture inflicted on the prison authorities in a scene of strong narrative thrust, using concrete specific events.⁴² Both as protagonist and narrator, Soysal's primary concern is for the events themselves. When she narrates the tension-filled showdown above, the phrase that comes at the end, "an administration that had allowed the Constitution to be trampled under foot", has no meaning unless it is followed by, "People were being tortured". Her theorising of the major's thoughts and her protest against the attack on the Constitution are a response to the concrete conditions of her immediate environment. Thus, she prioritises the narration of events that take place in the environment of the protagonist, and the narration of her perception of these events, rather than their interpretation beyond the immediate scope of the imprisoned protagonist. Soysal opts to restrict the protagonist's scope, that is to say her own scope, at each moment in the course of the narration, not going beyond her own immediate knowledge as textual narrator and protagonist.

Soysal's novel *Şafak*, first published in 1974, bridges the gap between the first three works and a second group that examine the position of the urban intelligentsia

⁴¹ Soysal, 1979, pp. 236-7.

⁴² Prince, 1987.

outside the direct repression of the prison environment. *Şafak*'s plot concerns a police raid and a night in prison and examines the state of Oya, an urban intellectual in internal exile in Adana, whose plight is contextualised by the people she meets over the course of an evening. The narrative is not confined to the time and space of immediate events, embracing the narration of the characters' lives prior to the night in question.

The basic plot is simple and divided into three chapters, "Raid" (Baskın), "Interrogation" (Sorgu), and "Dawn" (Şafak). The novel begins with a small group of people who have never met before eating dinner at the home of Maraşlı Ali Gülşan in İstiklal Mahallesi, a poverty-stricken working class neighbourhood in Adana. The police, led by Abdullah, burst in and take away Maraşlı Ali, as well as Hüseyin, a local attorney; Mustafa, a maths teacher recently released from Selimiye prison where he was held for political reasons; Oya, who was invited by Hüseyin, and is now nearing the end of a period of internal exile in Adana; Ekrem, a right wing entrepreneur who has been running a small import-export business between Turkey and West Germany; and Zekeriya, Gülşah's brother-in-law and a nominal member of the Bozkurtlar (the Grey Wolves) (Landau 1974). The police only leave behind the two sisters Gülşah and Ziynet. Abdullah acts on a tip off that the dinner is a meeting of a leftist cell, calling through to inform his headquarters "a den of anarchists was raised in İstiklal Mahallesi. Six anarchists were apprehended."⁴³

When Abdullah arrives at the police headquarters, he calls Zekai Bey, the chief of security in Adana. Zekai Bey is playing bridge with İsmet Bey, the manager of the Adana branch of Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası (the International Industry and Trade Bank). Also playing are Necmettin Bey, a heart specialist, and Muzaffer Bey, a retired colonel who is now the factory director of *Akdeniz Sanayi*. Zekai is angry at being interrupted, once Abdullah explains that the colonel of the martial law authority is waiting for him, he wisely decides to go to police headquarters and supervise the situation. On the way, he picks up two smuggled cartons of Kent cigarettes left for him at the Koza Oteli (Koza Hotel). Upon arriving at the headquarters, he discovers that the colonel has left, but Zekai is convinced that the group is a left-wing cell and that he can force them to confess. He interrogates Oya and Mustafa with what Zekai describes as "reasoning", that actually consists of raving and hitting the prisoners. By dawn, he realises the tip off was wrong and has to release the prisoners. Maraşlı Ali, the poor worker, suffers the largest injustice of the night: when he arrives at work late, with his eyes closed from the beatings he has suffered, he is sent home and docked three days' pay.

The third person-narrator intrudes upon and is ever present in the narrative. In the very first paragraph, her description of Adana forcefully highlights the inequalities of the city.

The Adana sun, not knowing how to, refuses to cool off in the slightest degree. The warm autumn night is suffocating. The fields are filled with nervous anticipation, as they perceive the closeness of the rain. The only things that the

⁴³ Soysal, 1980, p. 76

city centre, with its ornate villas, its paradise-gardens, and luxurious, comfortable apartments' shares with the *gecekondu*s (slums)⁴⁴ in Otgece are the shining sun and the seasonal rains. There are no blessings in the slums on the outskirts of the city. There are no orange trees or palm leaves, no dear flowers of the south, no blossoming, leafy, ornamental plants. There is only an abundance of suffocating air, pervading İstiklal Mahallesi's narrow, scorched streets and entering into the shoddy gecekondu homes. The rain is near.⁴⁵

In the first sentence of the fourth paragraph, the violence of the outside world enters, with the reader, into the home of Maraşlı Ali and Gülşah: "The door of the gecekondu house burst open with a rough kick from the outside."⁴⁶ Across the fifty-eight pages of the first chapter, only minutes elapse between the police entering the building and Abdullah escorting Maraşlı Ali, Oya, and the other male guests from the premises. The events preceding the raid and the recounting of each characters' past is narrated in stanzas. Similarly, the narrative presentation of the immediate events of the police raid serves as a refrain which appears six times throughout the chapter and becomes the last stanza as Abdullah puts the prisoners in his van. The narration for the remaining two chapters also takes this temporal form.

The narrative shifts from the perspective of the omniscient narrator to that of specific characters, relating past events in flashbacks motivated by associations a single character makes between a past and present event. Even if a flashback is motivated by a character's thought association, however, the narration of the flashback is still that of the narrator, and not the character. Some of the narrated past events, in fact, exist entirely independently from any character's consciousness.

Whilst questioning Oya, Abdullah takes out a pad and a pen for her to write her statement, then leaves the room. Oya notices that he has left his nightstick on the desk and wonders whether this is an intentional act of intimidation:

She noticed that her eyes were fixed on the nightstick on the table. An activist's behaviour is different from that of the spectator. If she had been an activist, how would she have acted? The same? No, she would have been another 'I': an activist and a spectator are completely different people. Both would certainly have behaved differently towards me. The conditions would have been different, as would the function of the club. I would not have shuddered at the sight of the nightstick. I would have accepted it as naturally as anything else. Being faced by a true weapon, to have a weapon drawn against you: that would be an entirely different position. But this nightstick? It is a common, ordinary tool. A bad tool,

⁴⁴ The Turkish word 'gecekondu' (literally; he, she, it put up, constructed, etc. at night), which I tried have to translated as "slum" has no true equivalent in English. Whereas the words "slum" and "ghetto" refer to poverty stricken neighbourhoods inside a city, the gecekondu refers to shanty towns erected by impoverished rural immigrants on the outskirts of cities. In this manner, the gecekondu is somewhat similar to the Brazilian favela.

⁴⁵ Ibid., p. 77.

⁴⁶ Ibid., p. 78.

admittedly, but one which has nothing in common with sharpness, chivalry, or heroism. For someone with a noble cause, being shot could be beautiful, but not being beaten with a club. This must be as degrading for an activist as anyone else.

The nightstick began to take the shape of the most vulgar, sickening shape in front of her eyes. This tool, the weapon of evil, sick mind took the form of the most disgusting male organ. The penis, in its most ugly and common form. Their club.

Sema, who had woken up crying at midnight, was now beside her again. They were back in the jail. Soya was drowning in her sobs as Oya brought her a glass of water.

“You know he debased me. I can’t forget how he made me suffer with that thing.”

“Drop it, Sema. You have to forget it.”

“I can’t forget it; I shouldn’t forget it!”

“Let it out Sema, tell me. Let it empty itself.”

Swallowing her pain, Sema described the abuse of the nightstick.⁴⁷

From the single word “nightstick-club”, the narrator leaps to the narration of an incident from Oya’s days in prison, a conversation with Sema who has been anally raped with a nightstick. It is clear from the narration of Oya’s thought process that the character also makes the link between the present nightstick and her earlier experience in prison. However, the narration is still from the narrator’s perspective. In fact, Oya’s thoughts are blended with the narrator’s to such an extent, that it is impossible to clearly separate them. The punctuation, dotted with exclamations and question marks, reflects the animated response of both the character and the narrator, as Soysal the narrator identifies herself with Oya and shares her dynamic style of speech. The two actually share further characteristics, namely that Soysal herself had been imprisoned and spent time as an internal exile in Adana. Her narrative presence is further emphasised with her self-projection onto Oya: Soysal’s experiences in prison are almost identical to the fictional Oya. Attila Özkırımlı, who otherwise views the book positively, actually criticises the writer for drawing too heavily on her own memoirs.⁴⁸ There is even a prison guard in *Şafak* taken directly from one of her earlier novels *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*.

In *Şafak*:

The door of the room was opening. But what opened was not the door to the room, rather the iron gate of a military detention centre that used to be a stable. Officer Zafer was coming in. One hand was behind on the gun, the other on the nightstick.

With her grey-green uniform and severe black stockings, she was the only woman who was suited to this place. The other women, those who did not fit in, were waiting lined up in front of the bunks. At the end was Çiğdem. Her right

⁴⁷ Ibid., 79.

⁴⁸ Asım Bezirci, *Seçme Romanlar: Yazıları Özetler, Eleştiriler, Kaynaklar*, Evrensel Basım Yayınları, İstanbul.

arm was in the air in bright white bandages and a cast. Oya's eyes flickered back and forth between Çiğdem's whiteness and Zafer's black stockings. This was like a horror movie. After being tortured, half-unconsciously, Çiğdem had thrown herself out of a window. She still did not seem well. Her face was as white as the bandages on her arm as she stood with her blank hollow eyes. Everything that came out of Zafer's larynx, every command of "attention" and "at ease", Oya obeyed, astonished at how they could come out of the mouth of a woman. This shouting became a vocal club, pummelling Sema and the others, kicking, beating.⁴⁹

And in *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*:

We got into line, ready for our outdoors time. We were waiting. Opening the cellblock door, we heard Officer Zafer spouting in her usual know-it-all way.

"How many days have you been exercising, I wonder? This isn't training. From now on I'll drill you every day."

Sweat was flowing down our backs like ice. The thought of drilling to officer Zafer's commands was unbearable. Our faces were hung low as we went outside. My eyes locked on Zafer's black stockings, the enduring symbol of fascism.

"Fall in. Arms out. Look right. Look down."

Zafer was leading the drill with her voice, cutting through the morning air like a knife.⁵⁰

The officer Zafer in *Şafak* is not only a character from Soysal's past: Oya's impression of him exactly matches Soysal's opinion of Officer Zafer in *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*. The similarity between Oya and the narrator provides a profound insight into the narrator's perception of herself and also the environment of the narrative in post-March Twelfth Turkey. Oya, nearing the end of her period of internal exile, is acutely aware of her vulnerability and is reduced to a being primarily focused on survival. The narrator likens her condition to that of a person trying to avoid sickness, whose only mission is to avoid contact with microbes.⁵¹ The authorities manage to contain Oya's contagiousness which leads to an awareness, shared by protagonist and narrator alike, of Oya's isolation: she has become a stranger in her own country. Though she has spent much time in Adana, she goes days on end with no more than the most superficial amount of human contact. Hüseyin and Mustafa are her first and only real contacts and Adana remains, for Oya, a decidedly foreign city.⁵²

This sense of isolation, of being a foreigner in her own country, is compounded for Oya when she enters the home of Maraşlı Ali and Gülşah. Theirs is an Alevi working-class

⁴⁹ Soysal, 1980, pp. 103-4.

⁵⁰ Soysal, 1979, p. 205

⁵¹ Soysal, 1980, pp. 28-9

⁵² *Ibid.*, p. 29.

home, governed by the traditional rules that preclude social interaction between men and women. Gülşah and Ziyet do not sit at the table with the men, and consequently, Oya realises she is the only woman present. In the eyes of the traditional women, Oya is such a different human entity that she is neither a woman nor a man, rather a strange extension of male behaviour.⁵³ (28) This leads Oya to question her own identity, eventually considering herself to be a creature that is half-man, half-woman. She refrains from drinking rakı and, for that matter, speaking, unable even to communicate with the other women. Even though Oya came as the guest of Hüseyin and Mustafa, the men revert to their traditional roles, not even attempting to integrate her into their conversation.

The narrative stance is a key feature in the descriptions of the characters who are 'different' from Oya. This category includes workers, peasants, the authorities, and the bourgeoisie, though the extremist offspring of the last two groups are excluded. Mustafa is similar character to Oya, and thus becomes an extension of the narrator's psyche to the extent that his personal experience becomes part of the narrative. In prison, Mustafa witnessed the following encounter between Doğan, the son of an Istanbul factory owner, and Sivashlı Nuri, a common criminal.

"You're a dilettante. We don't play at being poor. We've known pain, hardship, and hunger since our infancy. We didn't come here for an education. We're not thrilled that we wound up here. The less time we scrape together, the better. Understand?"

Perhaps Nuri was wrong: at least Doğan had tried to overcome his bourgeois habits. But Nuri was right too: Doğan would never aspire to making a show of learning, or become used to malnourishment and to adjust to such impoverished conditions. As for Nuri, Doğan said he "lacked consciousness". This made him livid.

"Hey man, do you know where we are from? Two words from the neighbourhood grocer are enough for us to end up in jail. We don't need to read however many volumes of Marx and Lenin to end up in here. Step on someone's toes, step out of line - that's enough."

"They had you all wrong," Doğan joked, "I really can't imagine why you ended up in jail." Nuri jumped down from his bunk and laid into him:

"Hey man, have you ever been to a real provincial prison, not a political cellblock like this? Everyone who's in there ended up there because they got them all wrong, okay? I want to get out. And when I get out, I'm going to Sivas. I'll have five people depending on me. I'm not going play at being hungry to cause grief, or make trouble and extend my sentence. If we can buy milk from what's left of our shared money, if we can buy tomatoes, that's good enough, that's what's necessary. All the other crap, we can forget about."

"Very good," said Doğan, "but the movement? If we have money left over, we must send it outside to the movement."

⁵³ Ibid., p. 28.

“Listen man, have you ever heard of a movement that runs on the money of the world’s jailers? Don’t you want to smash the world with the money from your father’s bosses? If they’re idiots, tell them directly. Don’t beat round the bush. Let them aid the movement directly.”

After that, he didn’t listen to what Doğan had to say. He turned his back on the factory owner’s son as he was trying to explain himself.⁵⁴

Mustafa is sympathetic to both men, just as Oya and the narrator would be. The narrator, in fact, through the voice of Mustafa, develops this conclusion, arguing that the respective fears of Doğan and Sivaslı Nuri are well founded. Mustafa too is afraid of being poor, unemployed, and unable to take care of his family.

Maraşlı Ali, the character for whom the narrator and Oya have the greatest sympathy and admiration, parallels Mustafa’s condition. Ali is a tall, alert man, who combines various personality traits: he is both youthful and wise; he has the body of a worker, but the face of an intellectual. Oya takes a liking to Maraşlı the moment she sees him. He reads the newspaper, conversant on the political questions of the day, and a picture of Yılmaz Güney, the left wing writer, director, and actor, hangs on the wall of his house. Oya’s sympathy for Ali extends to the conclusion that his plight is more important and more profound than her own. The reader is presented with this notion as the narrator describes Maraşlı Ali’s thoughts, as he lies handcuffed on the floor after being beaten at the police station:

These thoughts are more pressing fears than any passing ache: to be unemployed, to be thrown out of work, to have one’s retirement benefits destroyed, to be unable to turn the mill which makes life’s water flow. Compared to this, swollen left eye closed by a swinging fist were unimportant.⁵⁵

In stark juxtaposition with Oya and Maraşlı Ali, the author places Zekai Bey and Muzaffer Bey, representations of state oppression. Zekai, as head of Adana security, carries out a raft of individual acts of brutality, using Muzaffer’s delineation of the need to maintain the existing social order as his justification. Muzaffer, himself is a retired colonel and now the factory director of Akdeniz Sanayi, represents the stout alliance between the military and the capital class. The narrator blends her own description of his thoughts, with his own professed opinions on how the country should be run:

That Muzaffer Bey became the director of the Akdeniz Sanayi factory was not coincidence. Put a soldier in charge of everything in the country and look how well it runs! Everyone knows his duty, his place, his rank: his boundaries. The subordinate has no objection to his superior: such things in the military are quite impossible. The relationship between subordinate and superior works without any trouble; it is the key to society. So Muzaffer Bey tried to create a subordinate-superior system in his factory. Everyone was bound to obey the

⁵⁴ Ibid., pp. 154-5.

⁵⁵ Ibid., pp. 183-4.

person above him, the worker to the foreman, the foreman to the engineer, and so on. But things did not work if the workers did not know they were the lowest rank. What does a strike mean? Are there strikes in the military? No, not for working hours, not for this, not for that. In the military we did our duty, completed any task we were given. Did we object? We considered it our patriotic duty and did it unquestioningly. The whole problem is that no sense of fatherland, of nation, or of togetherness has been instilled into these workers.⁵⁶

The security of Muzaffer Bey's position in society is directly linked to the maximisation of the profitability of the Akdeniz Sanayi factory. He strongly associates military rule with efficiency, a form of governance traditionally outside the experience of civilian law: *inter arma leges silent*; amongst arms, the law is silent. Muzaffer imposes his military vision on society in order to protect his newly acquired stake in the well being of big business. It is worth noting that he keeps a smuggled chandelier in his living room, demonstrating his contempt for any civilian law that interferes with his own ambition.

The narrator adds a further layer to this hierarchy of oppression through the characters Turgut Sabuncu, the owner of the Akdeniz Sanayi factory. That he hired a retired colonel to run his venture indicates his assumption that the state primarily functions to serve him. Soysal, through Sabuncu, enunciates the widespread discontentment amongst the moneyed classes with Prime Minister Süleyman Demirel who felt threatened by DİSK and the left in general. Sabuncu recognises one law alone: "There is only one law; there is the law we know; this is the law of social order."⁵⁷ He berates Zekai Bey, "Learn the law well and then come here. Every year I'm paying taxes hand over fist to this state. If the law of this state won't protect my factory, then whom will it protect? The looters?"⁵⁸

Given this obvious divide between the poor characters on the left and the rich characters of oppression, the confrontation between Maraşlı Ali and Muzaffer Bey is especially poignant and laden with significance. Ali reports the factory, knowing that the consequences his late arrival will be far worse than the unjustified beatings he received the night before:

Muzaffer Bey fixed his eyes on Ali, with a look that could pierce clothes, flesh, skin, bones and internal organs, to the very core of the person opposite him. He could see an opponent of his beloved order. This was not a worker who had gotten into trouble. He was an instigator of disorder. Ali felt oppressed.

"Who did you invite to your house?"

"My relatives from Maraş."

"You're from Maraş, hmm?"

Muzaffer Bey's question, though simple, was profoundly accusatory: why are you from Maraş? If you're from Maraş, why are you in the factory? Why do

⁵⁶ Ibid., p. 179.

⁵⁷ Ibid., p. 135.

⁵⁸ Ibid., p. 136.

you have relatives from Maraş? Why did your relatives come to your home? And so on.

Thus it was as if Ali's response - "Yes, I am from Maraş!" - was an open revolt.

"You're from Maraş. Did you come here from Maraş to stir up trouble in Adana?"

"I've been working in Adana for twenty years."

Was Ali trying to imply that Muzaffer Bey did not belong to an old Adana family? Did it mean: "I've worked longer in this factory than you"?

"It means that you have hidden for twenty years. But nothing escapes my eyes. You can't hide in my factory."

The exchange was hopeless. Ali wished that whatever was going to happen would happen fast. If this crazy director was going to fire him, let him do it. He should go right home. He needed to lie down on the couch. He would have Gülşah boil a large lemon. It was as if the rest of his life was not important at all. His head was pounding unbearably again. He tightly shut his remaining open eye.

"Don't turn your eyes away... Look at my face. You can't make a fool out of me."⁵⁹

The narrative ends by ostensibly returning the focus to Oya, but this return goes well beyond her individual state to the state of the whole nation. Just as Yılmaz Güney makes explicit in his film adaptation 'Yol' (The Road), the country has become a prison. The same is true for the author: for Soysal, freedom is not simply an absence of bars and walls and neither is it a relative concept. At the same time she admits, however, that each perspective is necessarily deceptive and that freedom cannot possibly exist whilst it is denied to others.

Conclusion

Sevgi Soysal examines the position of the individuals, in direct confrontation with the oppressive violence of the state. In each of the two works discussed above, the individuals are just that: alone, without any means, legal or otherwise, of protecting themselves. This isolation leads to an immediacy of the characters' situations that takes precedence over the specific political troubles of the age. Though there are exceptional examples amongst younger prisoners, most acts of resistance are primal responses to immediate conditions in jail. Ultimately, there is a consensus amongst the intellectuals, reflected by the common forms of narration in each author, that the left is defeated and that further political action is futile.

These works are firmly rooted in the present, with little to no consideration of the future or of the immediate past, the political developments of the late sixties. In *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu* and particularly in *Şafak*, the past is used only as a device by which

⁵⁹ Ibid., pp. 218-20.

the characters comment on the present. Large portions of past-narrative in *Şafak* are actually intended to intensify the focus on the individual in the present.

This concern with the immediacy of the present undoubtedly explains the common use of the first-person narrator. These narratives convey the experience of an individual protagonist: the first-person narrator in each instance focuses not so much on what happened, but on the protagonist's perception and interpretation of the events.

Though *Şafak* differs from the *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*, primarily in its use of an omniscient third-person narrator, it still maintains a focus on the immediate experience of the individual suffering under the brutality of the state. *Şafak*'s narrative expands beyond the individual knowledge of its characters, attempting to examine their position in society beyond the immediacy of one night in jail. Clearly, Maraşlı Ali's trials are not limited to a night of being beaten. The text opens and closes with narrative comment on the environment of the characters, on the socio-economic division in Adana, and the deceptive appearance of freedom in an oppressed society. *Şafak*, through Oya, takes a conscious step towards the fictional examination of the urban intellectual under the new oppressive regime.

References

- AHMAD, Feroz (1994), *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, Hil Yayınları, İstanbul.
- BELGE, Murat (1998), *Edebiyat Üstüne Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BEZİRCİ, Asım (1997), *Seçme Romanlar: Yazuları Özetler, Eleştiriler, Kaynaklar*, Evrensel Basım Yayınları, İstanbul.
- CAESAR, Julius C. (1911), *Caesar's Gallic War*, Clarendon Press, Oxford.
- EVİN, Ahmet (1983), *Origins and Development of the Turkish Novel*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis.
- FINN, Robert P. (1984), *The Early Turkish Novel 1872-1900*, Isis Press, İstanbul.
- GÜNAY, Çimen (2009), *Cold War Masculinities in Turkish Literature: A Survey of March 12th Novels*, Leiden University Press, Leiden.
- KEKEÇ, Ahmet (2002), "Darbeler ve Romanlar", *Hece: Türk Romanı Özel Sayısı*. 6: 65-67.
- LANDAU, Jacob M. (1984), *Radical Politics in Turkey*, E.J. Brill, Leiden.
- MIGNON, Laurent (2003), "Tanzimat Dönemi Romanına Bir Önsöz: Vartan Paşa'nın Akabi Hikayesi", in *Elişbâlar Sevdası*, Hece Yayınları, Ankara, pp. 67-77.
- MORAN, Berna (2004), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- NACI, Fethi (1981), *Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- OKTAY, Ahmet (2002), *Türkiye'de Popüler Kültür*, Everest Yayınları, İstanbul.
- ÖZBUDUN, Ergun (1989), *Turkey: Crisis, Interruptions and Re-Equilibrations*. Ed. Juan J. Linz Lary Diamond, Seymour Martin Lipset, vol. 6, Democracy in Developing Countries Asia, London.
- Vartan PAŞA (1851), *Akabi Hikayesi İlk Türkçe Roman*, Eren Yayınları, İstanbul.
- PRINCE, Gerald Joseph (1987), *A Dictionary of Narratology*, University of Nebraska Press, Lincoln & London.

- PRINCE, Gerald Joseph (1983), *Narratology: The Form and Foundation of Narrative*, Mouton, Berlin.
- PUSHKING, Aleksandr Segeevich (1963), *Eugene Onegin: A Novel in Verse*, Dutton, New York.
- SAMİ, Şemsettin (1979), *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*. ed. Sedit Yüksel, Ankara Üniversitesi Tarih Dil ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- SETH, Vikram (1986), *The Golden Gate: A Novel in Verse*, Random House, New York.
- SOYSAL, Mümtaz (1986), *Yüz Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınları, İstanbul.
- SOYSAL, Sevgi (2003), *Yürümek*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SOYSAL, Sevgi (1973), *Yenişehirden Bir Öğle Vakti*, Bilgi Yayınları, İstanbul.
- SOYSAL, Sevgi (1979), *Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu*, Bilgi Yayınları, İstanbul.
- SOYSAL, Sevgi (1980), *Şafak*, Bilgi Yayınları, İstanbul.
- TÜRKEŞ, A. Ömer (2000), "Romanda 12 Mart Suretleri ve 68 Kuşağı", *Birikim*, Vol. 132, pp. 80-85.
- VIDAL, Herman (1984), *Sentido Y. Practica De La Critica Literaria Socio Historica: Panfleto Para La Proposicion De Una Arqueologia Acotada*, Institute for the Study of Ideologies and Literature, Minneapolis.
- ZÜRCHER, Erik Jan (1993), *Turkey: A Modern History*, I.B. Tauris, London and New York.

Burhan Cahit Morkaya'nın Romanlarına Birinci Dünya Savaşı'nın Yansıması

Ramazan GÜLENDAM*

ÖZET

Bu makale, 1914-1918 yılları arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı'nın popüler romancılarımızdan Burhan Cahit Morkaya'nın (1892-1949) romanlarına yansıması üzerinedir. Birinci Dünya Savaşı, Cumhuriyeti kuran ekip tarafından özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında kimlik oluşturmada önemli bir propaganda vasıtası olarak kullanılmıştır. Bunu yaparken de edebiyatçılardan epey destek görmüşlerdir. Bu çalışmada rejimin destekçilerden biri olan Burhan Cahit Morkaya'nın bu savaşı ele alan romanları irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Burhan Cahit Morkaya, popüler roman, propaganda, millî kimlik, kimlik inşası.

Reflection of the First World War on Burhan Cahit Morkaya's Novels

ABSTRACT

This article is about the reflection of the 1914-1918 First World War on Burhan Cahit Morkaya's (b.1892 - d.1949) novels. This war was used as a propaganda to build a new national identity by Kemalists. In this case, many Turkish writers supported the new regime. One of the supporters was Burhan Cahit Morkaya who was a popular novelist in that time. In this paper, Burhan Cahit's novels that were mentioned on the First World War will be analysed.

Keywords: First World War, Burhan Cahit Morkaya, popular novel, propaganda, national identity.

Edebiyat, kimlik oluşumunda ve kimliğin dönüşümünde etkili bir faktördür. Bu nedenle, Cumhuriyet'in ilânıyla girişilen Türkleştirme ve sekülerleştirme politikalarına dayanan “yeni kimlik inşası”, devletin ideolojik aygıtlarının yanında edebî eserler aracılığıyla da gerçekleştirilmiştir. Yeni kurulan ve geçmişe mesafeli duran Türkiye Cumhuriyeti devletinin en fazla mesai harcadığı hususların başında “**tek bir ulusa dayalı millî kimlik inşa etme çabası**” gelir. Bu durum, İmparatorluğun Türk olmayan unsurlarına karşı olumsuz bir bakışa yol açmış; Arap, Ermeni, Rum ve Yahudi gibi diğer etnik unsurlar, yavaş yavaş “öteki”leştirilmiştir. Bunu yaparken de “ümmet” anlayışının karşısına “ulus” anlayışı konduğu için dinî bağlarla bağlandığımız Araplara karşı da -özellikle Birinci Dünya Savaşı'ndaki olumsuz tutumları öne sürülerek- olumsuz bir bakış sergilenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin özellikle ilk yıllarında yapılan inkılâplara destek vermede ve millî kimlik inşasında en çok kullanılan argümanlardan/malzemelerden biri, Birinci Dünya Savaşı ve bu savaşta Şerif

* Prof. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, rgulendam@hotmail.com

Hüseyin'in öncülüğünü yaptığı Arapların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sergiledikleri isyancı tutumdur.¹

“Osmanlı”ları “başka” insanlar olmaya yönlendiren “Batılılaşma” süreci, Tanzimat ve II. Meşrutiyet’le hız kazanmış; “Türk”ler açısından bu süreç, Cumhuriyet’in ilânından sonra da aynı hızla devam etmiştir. Bu sürecin Cumhuriyet dönemindeki mimarları olan yöneticiler, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde olduğu gibi, edebî eserlerin toplumu etkileme gücünü fark etmişler ve bu güçten sonuna kadar faydalanmışlardır. Selçuk Çıkla’nın da belirttiği gibi, Türkiye’de 1923-1950 yılları arasında devletin çeşitli kademelerindeki yöneticilerin sadece sosyal ve siyasî alanlara değil, aynı zamanda sanat alanlarına da müdahale ettiği herkesçe bilinmektedir.² Şiir, tiyatro, hikâye gibi edebî türlerin yanında bu “yeni insan” ve “yeni kimlik” oluşturma projesinde kullanılan en etkili türlerden biri de, roman -özellikle de popüler roman- olmuştur. Popüler roman yazarları, yeni inşa edilmeye çalışılan Türk toplumuna her yönden olduğu gibi “kimlik” yönünden de örnekler/modeller sunmuş; toplumsal hayatın yenileştirilmesi/değiştirilmesi hususunda azamî gayret göstermiş; toplumu siyasî, sosyal, kültürel ve ahlâkî açıdan yönlendirme görevi üstlenmişlerdir. Edebiyat -özellikle de roman-, kitle iletişim araçlarının yokluğunda, resmî ideolojinin topluma nüfuz etmesini sağlayacak en uygun araç olarak kullanılmıştır.

Cumhuriyet’in kuruluş ve oluşum sürecinde kültür ve kimlik alanlarında önemli katkılarda bulunan Türk romanı, hem o ortamdan beslenmiş hem de yeni ortama uygun bir bakış geliştirmiştir. “Muasır medeniyet seviyesi”ni kendine hedef seçen Cumhuriyet, bütün alanlarda bu hedefi gerçekleştirmeye çalışırken bu süreçte hayli etkili olduğunu gözlemlediğimiz Türk romanı da, neredeyse tamamen bu hedefe kilitlenmiştir. Tanzimat romanının benimsediği “çağdaşlaşma/Batılılaşma” anlayışını,

¹ Arapların Birinci Dünya Savaşı’ndaki tutumları ve bunların sebepleri hakkında detaylı bilgi için bkz.: Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 195-238.

² Selçuk Çıkla, “Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 4, Sayı: 13-14, Yaz-Güz 2007, s. 47. Cumhuriyetin ve inkılâpların yerleştirilmesi ve halka benimsetilmesine yönelik edebî faaliyetler ile “inkılâp edebiyatı” kavramı ve Türk Edebiyatı’yla ilişkisi için ayrıca bkz. Selçuk Çıkla, “İnkılâp Edebiyatı”, *Hece*, (Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı), S: 90-91-92, Temmuz-Haziran-Ağustos 2004, s. 435-441.

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında inkılâba yönelik bir edebiyat kanonunun, bir inkılâp edebiyatının oluşturulması çalışmalarına ağırlık verildiği ve bu çalışmaları çok çeşitli kişi ve kurumların yürütmeye çalıştığı görülür. Bunlar arasında rejime bağlı yazar ve şairler, dönemin bazı siyasîleri, çeşitli yayın organlarının yöneticileri ile parti, hükümet, Halkevleri, Basın Genel Müdürlüğü gibi kurumlar yer almaktadır. Tek Parti yıllarında yazdırılıp bastırılan Reşat Nuri’nin *Hülleci* adlı piyesinin ön sözündeki Basın Genel Müdürlüğü’nün şu görüşleri, oluşturulmaya çalışılan kanonun itiraflarından birisidir: “Türkiye’de halk arasında sabne (...) kültürünün önemli yayıcısı ve dolayıcısı sabne artistleridir. Bu özveren insanlar gazetenin, kitabın ve birçok sosyal araçların girmediği yerlere giderek temsiller vermektelerdir. Memleketi karşı karşıya dolaşan bu sabne özverenlerinin elinde halka gösterilecek, halkın kültür seviyesini yükseltecek, **halka yeni dâvaları anlatacak piyesler pek sayılıdır. Bu eksikliği göz önüne alarak ulusal tezlerimizi yığına anlatacak eserleri, memleketimizin tanınmış yazıcılarına hazırlatmayı faydalı bulduk.**” (Selçuk Çıkla, “Türk Edebiyatında Dirijizmin Karagöz Piyeleri Boyutu”, *Millî Folklor*, C: 9, S: 73, Bahar 2007, s. 54). Ayrıca Türk edebiyatındaki “dirijizm” (yön verme, güdümlü tutum) ile ilgili çalışmalar için bkz.: Selçuk Çıkla, “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Anısına Yapılan Edebî Yayınlar”, *Turkish Studies*, C: 1, S: 1, Yaz 2006, s. 45-67; Selçuk Çıkla, “Türk Edebiyatında Dirijizmin Karagöz Piyeleri Boyutu”, *Millî Folklor*, C: 9, S: 73, Bahar 2007, s. 61-67; Selçuk Çıkla, “İnkılâp Edebiyatı”, *Hece* [Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı], S: 90/91/92, Haziran/Temmuz/Ağustos 2004, s. 435-441; N. Ahmet Özalp, “Edebiyatta Dirijizm: Çalığışu Operasyonu I-II”, *Kaşgar*, S: 10-11, Temmuz-Ağustos 1999, s. 29-36; 10-23.

erken Cumhuriyet dönemi yazarlarının çoğu da “yeni bir kimlik oluşturma” zemininde benimsemiştir.³ O dönemde yazılan romanların çoğu, Osmanlı kimliğinden Türk kimliğine geçişi anlatmıştır.⁴ Siyasî, toplumsal ve ekonomik inkılâplar hususunda önemli birer propaganda aracına dönüşen dönemin çoğu romanı, “yeni bir hayat tarzı”nı oluşturmak için seferber edilmiştir.⁵

Yukarıda da bir nebze değindiğimiz üzere, Tanzimat’tan beri Türk edebiyatında, devlet eliyle yapılan yenilikleri/inkılâpları onaylayan yazarlar, bunları eserleri vasıtasıyla okurlarına da telkin etmiş ve onları yönlendirmeye gayret etmişlerdir. Devlet adamları da edebiyatın ve edebiyatçının bu gücünden her zaman yararlanmışlardır. Türk toplumunun Tanzimat ve II. Meşrutiyet gibi önemli değişim süreçlerinde “propagandacı” olarak nitelendirilen edebiyatçıların bu tür gayretleri, toplum üzerinde bıraktıkları etki bakımından önemlidir. Toplumun eğitime ve yönlendirme görevini üstlenen “propagandacı” yazarların ortaya çıkması ve bu doğrultuda eserler verilmesi, Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde olduğu gibi Cumhuriyet’in ilk yıllarında yani “inkılâp” döneminde de önde gelen ihtiyaçlardan olmuştur. Yazdığı tezli popüler romanlarıyla yaşadığı dönemde bir hayli okunan ve çıkardığı gazetelerin yanı sıra yazdığı bu popüler romanlar sayesinde epey zengin olan, ama bugün edebiyat âleminde pek tanınmayan Burhan Cahit Morkaya (1892-1949) da, böyle bir ortamda ortaya çıkmıştır.⁶ Burhan Cahit, yazdığı popüler romanlarla Cumhuriyet’in resmî ideolojisini başta gençler ve kadınlar olmak üzere tüm halka benimsetmeyi kendisine vazife edinmiş, bunu yaparken de yer yer I. Dünya Savaşı’nı malzeme olarak kullanmış popüler romancılardan biridir.

Burhan Cahit Morkaya’nın romancılığı, onun diğer yönlerini oluşturan “gazetecilik” ve “siyasetçilik” kimliklerinin bir toplamıdır. Ona bütün bu kimlikleri kazandıran sebepleri, biraz da devrin şartlarında aramak gerekir. Burhan Cahit, yazı hayatına 1909 yılında girer; ilk romanını kaleme aldığı yıl ise 1925’tir. Bu yıllar, bilindiği gibi, Osmanlı’nın ve daha sonra kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti’nin en zor ve çetrefilli yıllarıdır ki bu yıllarda ülke, birtakım yeni “oluşumlar”a sahne olmaktadır.

³ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-I*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 15.

⁴ Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2002, s. 70.

⁵ Ömer Türkeş, “Güdükl Bir Edebiyat Kanonu”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Kemalizm*, C: 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 428. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Köksal Alver, “Edebiyat ve Kimlik”, *Bilgi* (13), 2006/2, s. 32-42. Aslında o dönemde yazarlara, sanatçılara ve düşünörlere neredeyse tek seçenek tanınmıştır: Rejimin borazanlığını yapmak. Bunu yapmıyorsanız ya susacaksınız ya da susturulacaksınız demektir. Dönemin en önemli âlimlerinden Ahmet Hamdi Akseki, rejimin Diyanet İşleri başkan yardımcılığını yaparken, 1943 yılında, Hz. Peygamber’le ilgili bir kitap yayımlar. Yayımladığı kitap, çıkar çıkmaz toplatılınca bir dilekçe ile gerekçesini öğrenmek ister. Matbuat Umum Müdürü Vedat Nedim (Tör) kendisine yazılı olarak şu cevabı verir: “Bizler her ne surette olursa olsun memleket dâhilinde dinî neşriyat yapılarak dinî bir atmosfer yaratılmasına ve gençlik için dinî bir zihniyet fideiği vücuda getirilmesine taraftar değiliz.” O dönemde kitap yayımlatabilmeniz için “din, Osmanlı, çoğulcu toplum yapısı, İttihat ve Terakki” gibi tabu konularla ilgili dikkatli olmanız gerekmektedir. Kitabınızdaki dinle ilgili olumlu içerik temizlenmeli; Osmanlı dönemi ya kötülenmeli ya da ondan hiç söz edilmemelidir. Kitapta Türk dışında herhangi bir etnik kimliği öven kelime bulunmamalıdır (Yavuz Ulutürk, “Şeflik döneminin edebî cinayetleri”, *Zaman*, 12 Mart 2011).

⁶ Burhan Cahit Morkaya ve romancılığı hakkında detaylı bilgi için bkz. Doç. Dr. Ramazan Güleendam, *Unutulmuş Bir Romancı: Burhan Cahit Morkaya*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011. Bu çalışmamızın ana çatısını da bu kitap oluşturmuştur.

1910'lu yıllarda yazar, Balkan ve Birinci Dünya savaşlarının Osmanlı'dan alıp götürdüklerine ve yerine bıraktığı acılara; 1920'li yıllarda da Kurtuluş Savaşı'nın sıkıntılarına ve bu savaşın kazanılmasından sonraki yeni yapılanmaya şahit olmuştur. Özellikle, romanlarını yazmaya başladığı dönemde, yani Kurtuluş Savaşı'ndan hemen sonra, yeni bir devlet kurulmuş; bu yeni devletin varlığının sağlanması için de birtakım köklü inkılâplar yapılmıştır. Devrin yönetimi, inkılâpları ve yeni Türkiye'nin amaçlarını gerçekleştirmek için toplumun her kesiminden ve özellikle de eli kalem tutanlardan yardım talep etmektedir. Bu sırada kendilerinden yardım talep edilen kesimler arasında, doğal olarak, gazeteci ve edebiyatçılar başta gelmektedir. Edebiyatçılardan ve diğer sanatçılardan, doğrudan veya dolaylı olarak, eserlerine yeni rejimi destekleyecek bir muhteva yerleştirmeleri istenmektedir.

Bu dönemde yöneticilerin bu çağrısına ilk olumlu cevabı verenler, çok satıp çok kazanma ve yönetimi elinde tutanların gözüne girerek desteğini alma kaygısı da taşıyan popüler romancılar olmuştur. Ahmet Oktay'ın da vurguladığı gibi, “toplumun biçimlenmesi”nde önemli rol oynayan popüler edebiyat, “özellikle Harf Devrimi'nden sonra okuma-yazma hevesi uyandırmada, geniş halk kesimlerine yeni rejimin ilkelerini benimsetmede öncelikli bir rol üstlenmiştir.”⁷ Burhan Cahit Morkaya'nın da dâhil olduğu bu yazar zümresi, yazacakları romanlarla okurlarına (halka), yeni rejimin ilkelerini benimseteceklerdir. Bu amacı gerçekleştirecek kadroları oluşturan popüler romanların yazarları ve kahramanları, “Harbiye-Mülkiye-Hukuk” üçgeninden yetişen kişilerdendir.⁸ İşte pek çok popüler romancı gibi Morkaya'yı da böyle bir ortam yetiştirmiştir. Diğer bir deyişle, Burhan Cahit'in romancılığını bu ortam belirlemiştir.

Morkaya, gazeteciliğinin yanında “*İnkılâp Serisi*” genel başlığıyla kaleme aldığı propaganda amaçlı fikrî çalışmalar ve 40 civarındaki popüler roman ile de Türk inkılâbının amaçlarını tanıtıcı, öğretici ve savunucu bir fonksiyon üstlenerek yeni Türkiye'nin oluşumunda etkili olan popüler romancılarımızdan biridir. Türk tarihini belirli bir ideoloji doğrultusunda yorumlayan Burhan Cahit Morkaya, yazdığı eserlerde, Atatürk inkılâplarını halka benimsetmeyi, böylece halkı aydınlatmayı amaçlamıştır. “*Cumhuriyetin kuruluş yıllarının 'propaganda' yazarlarından (...) Burhan Cahit Morkaya (...) Millî Mücadelenin her evresi ile ilgili yaz(ar) (ve) gençliğe hitaben kaleme aldığı inkılâp serisinde (...) son derece açık bir propaganda üslubu kullanır.*”⁹

Büyük bir kısmını gazetelerde tefrika ettikten sonra kitaplaştırdığı romanlarıyla genellikle Birinci Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan toplumsal değişimleri ve Avrupalılaştan Türkiye'nin geçiş dönemindeki durumunu yansıtan Burhan Cahit, popüler edebiyat düzeyindeki romanlarıyla geniş bir okur kesimine ulaşmıştır. Edebiyat tarihçilerimizden İsmail Habib Sevük, Burhan Cahit hakkında, “*Erkek romancılar içinde en çok eser verenlerin başında Burhan Cahit Morkaya geliyor. Kolaylıkla ve fazla endişe göstermeksizin bol bol yazan bu kalemin romanlar[ı] yirmi beşi geçmiştir. Bunları iki kısma ayırabiliriz. Mühim bir kısmı sadece aşk mevzularına aittir (...). İkinci kısmı [“kısmı” olacak]*

⁷ Ahmet Oktay, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s. 125.

⁸ Ülkü Demirtepe, *Fraktan T-Shirt'e*, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1992, s. 20-21.

⁹ Adalet Ergenekon Çil, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Toplumsal Değişim ve Burhan Cahit Morkaya*, (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. 12-13.

romanlarında da Millî Mücadele ve harbe [Birinci Dünya Savaşı'na, R.G.] ait menkıbelere temas etti." tespitinde bulunur.¹⁰

Burhan Cahit Morkaya, başta Millî Mücadele olmak üzere, Balkan Savaşı ile Birinci Dünya Savaşı'na da romanlarında yer vermiş; ancak bu büyük olayları, daha çok, "macera ve aşk" perspektifinden görüp yansıtmıştır. Bir yanda Millî Edebiyat anlayışının diğer yanda toplumcu çizgideki yazarların hâkim olduğu bir dönemin yazarı olan Burhan Cahit, milliyetçi bir yaklaşımla kaleme aldığı ve popüler tarihî roman olarak nitelendirilebilecek savaş konulu romanları da olmasına rağmen bu dönemin yaygın bir başka eğilimi olan aşk/macera temalarını işleyen romancıların yanında yer almıştır. Aşk/macera temalarını işleyen popüler romancılardan biri olan Morkaya, bu ortamda, genellikle **Cumhuriyet ideolojisine uygun** aşk ve macera romanları yazmıştır. O, hemen her romanında Cumhuriyet değerlerine ve inkılâplarına ayrı bir önem verir.

*"Memlekette içtimaî bir inkılâp meydana geldi. Kadın ortaya çıktı, umumî hayatın şekli değişti. Ev işi eğlenceler dışarının malı oldu. Yeni yetişenler dünkü hayatı bilmiyorlar. Bugünkü hayatın hareketlerini yaşatmak için yeni eserler vereceksiniz. Biz bu geçit, bu istihale devrinin muharrirleriyiz. İçtimaî hayat henüz kaynıyor, tebellür etmedi. Elbette durulacak ve **Türk cemiyeti muayyen bir istikamete yürüyecek, işte o zaman inkılâbın eserleri o devri yaşayacak muharrirler tarafından ibda edilecektir.**"*¹¹

diyen ve yeni/modern hayat tarzını -bir taraftan da popüler kültürü- tanıtmak ve yaymak için eserler kaleme alan Burhan Cahit, romanlarında, II. Meşrutiyet'in, Birinci Dünya Savaşı'nın, Kurtuluş Savaşı'nın ve savaş sonrasının toplum hayatına getirdiği değişiklikleri işlemektedir. Yazar, romanlarında alafranga hayat tarzı, Türkiye'nin modernleşmesiyle ortaya çıkan yeni meslekler ve meseleler, yeni kurulan devletin savaş açtığı tekke ve saray gibi kurumların zararı, toplumun modernleşmesi, imparatorluktan cumhuriyete geçiş süreci gibi konulara yer verir. Diğer bir ifadeyle, Morkaya'nın romanlarındaki başlıca meseleyi, "*çağdaşlığa uyumak*" teşkil eder.

Burhan Cahit'in sanata ve edebiyata bakışını irdelerken, genellikle "*toplumsal gerçekliğin yansıtıcısı*" olarak kabul edilen edebî eser ile ilgili olarak aynı zamanda "*toplumsal gerçekliği yarattığı*" iddiasının da olduğunu vurgulayalım. Burhan Cahit'in romanları için bu iki düşüncenin de -özellikle ikincisinin- geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Yazdıkları dönemin giyim kuşam, eğlence vs. ile ilgili alışkanlıklarını sergileyen bir veri deposu olarak okunabilecek bu romanlar, aynı zamanda, yazdıkları tarihî dönemin düşünce ve algılama dünyasının, temel tartışmalarının ve yazarın ideolojisinin de aynası kabul edilebilir.

Özellikle kitle iletişim araçlarının günümüzdeki kadar yaygın olmadığı devirlerde, Burhan Cahit'in etkin olarak rol aldığı gazeteciliğin ve edebiyatın, yaşama biçimini baştan aşağı değiştirmeye/dönüştürmeye çalışan o dönem insanların zihniyet dünyasının şekillenmesinde önemli payı olduğu inkâr edilemez. Burhan Cahit, genç Cumhuriyet'in kurucularının, modernleşme sürecini açık ve vazgeçilmez bir hedef olarak benimsediği yıllarda edebiyat ve gazetecilik yoluyla, toplum üzerinde etkili

¹⁰ İsmail Habib Sevük, *Tanzîmattanberi I: Edebiyat Tarihi*, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1944, s. 398.

¹¹ Servet R. İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Taribine Bir Bakış*, MEB Yayınları, Ankara 2000, s. 185.

olabilecek okur-yazar kitleye, “nasıl modern/çağdaş bir insan olunabileceği, kadın ve erkekliğin ne anlama geldiği, ‘aşk’ın ne demek olduğu, nasıl giyinilmesi ve davranılması gerektiği” gibi konularda yol göstermeye ve onları eğitmeye çalışır.¹²

Burhan Cahit, Ahmet Mithat ve Hüseyin Rahmi’yi andıran bir tavırla, romanlarında yer yer Cumhuriyet ideolojisinin siyasî, sosyal ve ekonomik anlayışının âdeta sözcüsü konumundadır. Yazar, birçok romanında, bunu yaparken romanın dışına taşmayı bile göze alır. Birilerine veya bir şeylere cevap yetiştirmek zorunda hisseder kendini. Uzun uzun konuşmalara, toplumsal çözümlemelere, hatta bildirgelere yer verir romanlarında. Bir anlamda yazar, roman sanatının değil yeni nesle vereceği mesajların peşindedir.

Burhan Cahit, Cumhuriyet’in kurucusu ve yeni Türkiye’nin mimarı Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ü, onun getirdiği yenilikleri ve yaptığı inkılapları, diğer bir deyişle resmî ideolojiyi, başta “yeni nesil” dediği gençler olmak üzere halka ve orta sınıf mensuplarına benimsetmeyi kendisine vazife bilir. Cumhuriyet düşüncesinin, inkılapların, yeni hayat anlayışının yerleşmesine ve kök salmasına eserleriyle ve gazete yazılarıyla hizmet eden Morkaya, Cumhuriyet dönemi ideolojisinin yanında “geçmişle bağın gevşetilmesi [ve] toplumsal yaşamın tümüyle Batılılaşması(na) özel önem vermekte”dir.¹³

Morkaya’nın romanlarında üzerinde sıkça durduğu ve fikirler ileri sürdüğü başlıca konuları şöyle sıralamak mümkündür: kadın, kadın hakları, aşk ve cinsellik, kadın-erkek ilişkileri, evlilik, vatan (vatan sevgisi), namus, dürüstlük, cemiyet (cemiyet düzeni), eğlence tarzı ve eğlence hayatı, gençlik, Türklük, milliyetçilik, Atatürkçülük, Batılılaşma vs... Yazar; bunlardan “vatan”, “Türklük”, “milliyetçilik”, “ulus-devlet anlayışı”, “Atatürkçülük” ve “Batılı yaşam tarzı” hakkında sürekli övücü sözler sarf eder. Görüldüğü gibi Burhan Cahit, Kemalizm’in modernleşmeci ideolojisine destek veren popüler romanlarıyla Cumhuriyet’in yeni yaşam tarzını, ideolojisini, aile modelini, kadın ve erkek tiplerini vs. dolaşıma sokmayı kendine gaye edinmiştir.

Burhan Cahit’in romanlarında ele alınan fikirler, “söylenmiş olanı onaylama (kabul etme) veya onaylamama (reddetme)” şeklinde işlenir. Alternatif düşünceler veya yeni fikirler üzerinde çok fazla durulup tartışılmaz. Çünkü onun romanları, belli bir amaca ve ideolojiye hizmet eden, subekjetif değerlendirmeler içeren güdümlü eserlerdir.

Burhan Cahit, savaş konulu popüler tarihî romanlarında, Birinci Dünya Savaşı ile Kurtuluş Savaşı yıllarında cephe savaşan askerler (*Yüzbaşı Celâl*, *İhtiyat Zâbiti*, *Nişanlılar* vs.) ile bu savaşlar devam ederken cephe gerisindeki halkın yaşamını (*Cephe Gerisi*, *İhtiyat Zâbiti*, *Coşkun Gönül*, *Harp Dönüşü*, *Nişanlılar* vs.) ele alır. Bu konuları doğrudan ele aldığı romanlarının ve diğer romanlarının çoğunda (*Ayten*, *Köy Hekimi*, *Yüzbaşı Celâl*, *İhtiyat Zâbiti*, *Dükkülerin Romanı*, *Aşk Politikası*, *Şeyh Zeynullah* vs.), bir yandan da, yeni kurulan devletin ideolojisini, hassasiyetlerini ve hedeflerini her zaman ön plana çıkarır.

Ancak Burhan Cahit, edebiyatımızda çok çeşitli açılardan ve yeterince derinlemesine ele alınmamış olan Birinci Dünya Savaşı’nı eserlerine konu ederken bu savaşı romanlarında sadece “retorik bir araç” olarak kullanılmıştır. Bu kullanım doğrultusunda, Birinci Dünya Savaşı’nın önemli cephelerinden olan Filistin ve Suriye

¹² Tülin Kurtarıcı, “Modern, Millî ve Popüler Bir Aşk Politikası”, *Virgöl*, Mart 2000, s. 52.

¹³ Ahmet Oktay, *Türkiye’de Popüler Kültür*, YKY, 2. Basım, İstanbul 1994, s. 58.

cepheleri üzerinde daha çok durmuş; bunu da, erken Cumhuriyet döneminde çokça dillendirilen “*Türkün Araplar tarafından arkadan hançerlenmesi?*” temasının bir göstergesi olarak kurgulamıştır.

Burhan Cahit’in Romanlarında Birinci Dünya Savaşı

Burhan Cahit’in kaleme aldığı aşk romanlarından biri olmakla beraber Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul’un zengin kesimine ait insanların hayatlarını da fon olarak kullanan *Coşkun Gönül*’de (1925), savaş sırasında İstanbul’da düzenlenen içki ve poker partilerinden hareketle cephe gerisindeki hayata yönelik bazı eleştiriler yapılır. İstanbul’daki kimi insanlar, çevrelerindeki savaştan âdeta kendilerini izole etmişler veya savaştan istifade ederek ‘savaş zengini’ olmuşlardır. Anlatıcı, onlara karşı açıktan bir eleştirel tavır takınmaz; ama sürekli olarak savaş esnasında ekonomik sıkıntılar yaşandığından bahseder; hatta romanın başkahramanı Serap’ın bu nedenle işe girmek istediğine vurgu yapar. Diğer taraftan savaşa ilgisiz olan hedonist ve fırsatçı insanlardan da bahsederek iki zıt durum karşısında okuyucunun eleştirel düşünmesini sağlar:

““Motorbot”un küçük kamarası “Cenyo”dan gelen nevâle ile dolu idi. “Sâcid” Bey’in çok kârlı un işi yaptıktan sonra Viyana’dan avdeti şerefine Büyükkada’daki köşkünde mükemmel bir eğlenti hazırlanıyordu. İstanbul’dan gelecek davetlileri nakletmek için bu motorbot Mehmed Ali Paşa rıhtımına yanaşmıştı. Saat beşe doğru kadınlı erkekli davetliler toplandı. **Halkın mütecessis ve kinli nazarlarıyla** teşyi’ edilen motor Sarayburnu’na doğru açılırken viski ve salvator şişeleri de açılmaya başladı. “Cevdet” Bey de o hafta içinde iyi bir iş yapmıştı. “Asuman”ın gerdanını iki bin liralık bir inci dizisiyle süslemeye muvaffak olduğu için koltukları kabarıyor, neşesinden kabına sığamıyordu. Kadınlar dümen üzerindeki hasır koltuklara yerleşmişler gülüşüyorlardı.”¹⁴ (s. 151).

Kaynağı belli olmayan servetleriyle zevk ve sefa içinde yaşayan Cevdet Bey ve arkadaşları, savaştan önce sıradan insanlarken birdenbire zengin oluvermişlerdir. Bu insanlar, Heybeliada’daki yaz eğlencelerinin yeni simaları olarak ortaya çıkarlar: “*Ada bu yıl pek kalabalık. Yalnız her yıl muayyen tiplere inhisâr eden kalabalık, bu sene yeni yeni simaların karışmasıyla samimiyetini kaybetmişti. Muharebenin meydana çıkardığı gayri tabii hayat İstanbul kibar âlemince meçhûl bazı şahsiyetleri meydana atmıştı...*” (s. 244-245).

Romandaki olayların geçtiği 1917 yılının tarihî bakımından önemli olan yönü, Birinci Dünya Savaşı’nın yaşanıyor olmasıdır. Savaş yıllarında Osmanlı Devleti’nin genelindeki ve İstanbul’daki hayatın zorlukları da romanda yer yer yansıtılmaktadır. Savaşın neden olduğu bazı olumsuzluklar, özellikle İstanbul’a yansıyan ekonomik sıkıntılar, pek ayrıntılı olmasa da romanda bir fon olarak verilir. Sözgelimi; romanın kahramanlarından Feyzi Bey, Filistin’deki Gazze cephesine sevk edilir; kendisinden uzun süre haber alınamaz; cephe gerisinde kalanlar, onun yokluğunda büyük maddî sıkıntı yaşarlar. Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı’nın ardından roman, Mütareke günlerinde de devam eder. Ancak romanda, Mütareke İstanbul’una ait hiçbir olaya

¹⁴ Bu çalışmamızda Burhan Cahit’in eserlerinden yapılan alıntılar imlâsına mümkün olduğunca müdahale edilmemiştir.

veya duruma yer verilmez. Kısacası, cephedekilerin değil de cephe gerisindekilerin durumunun anlatıldığı bu romanda Birinci Dünya Savaşı, bir fon olarak kullanılır.

Burhan Cahit Morkaya'nın 1928 yılında kitap olarak yayımlanan *Harp Dönüşü* adlı romanı¹⁵, Birinci Dünya Savaşı'na katılan Macit Bey'in hâtıralarının anlatıldığı bir "aşk ve savaş romanı"dır. Romanda Macit'in Humret'le olan romantik ilişkisinin yanında Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu bazı olay ve durumlara da "millî olan ile olmayanın çatışması" şeklinde yer verilir.

Harp Dönüşü, Birinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre öne Mülkiye'den mezun olan Macit ve arkadaşlarının tanıtılmasıyla başlar. Macit'in hâtıraları şeklinde düzenlenen romanın başı, daha çok onun iç dünyası ve çevresiyle olan ilişkilerine ayrılmıştır. Boğaziçi'nde adı verilmeyen bir köydekiyalılardan birinde tesadüfen gördüğü Humret'e aşık olan Macit'in hayatı, savaşın başlamasıyla birdenbire değişir. Romanın bu safhasında sosyal ve millî duygular ön plâna çıkar. Üç aylık bir eğitimden sonra Çanakkale'ye tayin edilen Macit'in hâtıralarında millî olan ve olmayanın çatışması ağır basar. Çanakkale'ye gitmek için yola çıkan Macit, gece Beyoğlu'ndan geçerken gördüğü harp zenginlerini¹⁶ ve levantenleri eleştirel bir gözle anlatır ve millî olanı temsil eder:

"Yedikleri ağır mütenevvi' yemeklerini hazmettirmek için şaraplar, likörlerle midelerine yardım eden bu insanlar yumuşak yataklarına girmeden evvel rublarının zevkini vermek istiyorlar. Bunlar belki de bu toprağa yalnız hayatlarını kazanmak için yerleşmiş ecnebiler, lövantenler, Türk'ten, bizden başka insanlardır. Onların hudûdu ve cephesi hiç şüphesiz maddî hayatlarının, refâhlarının çerçevesinden ibârettir. Onların belki samîmi, içten gelen bir sevgileri bile yoktur. Yaptıkları musikinin de rengi yok. Kim bilir hangi Garp bestekârının Garp zevkine göre yaptığı bir parça! Onları eğlendiren bu âleme karşı içimde bir tiksinti peydâ oldu... (...) şişman gövdelerini büyük meşin koltuklara yerleştiren kırmızı yüzlü, et yağından ibâret insanlar ağızlarındaki kocaman yaprak sigaralarını emerken arada bir ince likör kadehlerini ağızlarına götürüp dudaklarını ıslatıyorlar." (s. 87-88).

Burhan Cahit, burada, Birinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan harp zenginlerini, romandaki sözcüsü konumundaki Macit'in bakış açısından verir. Yazar da, millî olmayan bu tablo karşısında Macit'i kullanarak onun ağzından bu insanlara seslenir ve onları şiddetle eleştirir. Savaşın başlamasıyla bütün bir millet, büyük mahrumiyetlere katlandığı hâlde bu insanlar, her türlü sıkıntıdan uzakta, kendi âlemlerinde günlerini gün ettikleri için yazar, onları "*ruhsuz, et ve kan yağmuru*" olarak niteler.

Macit'in Çanakkale'de kalışı pek kısa sürer. Cephedeki ikinci gününde yaralanıp önce Gelibolu'daki hastanede kalır, sonra da tebdil-i hava için İstanbul'a gönderilir. Romanın bu bölümlerinde tekrar Macit-Humret ilişkisi ön plâna çıkar. Humret, babasının zengin ve nüfuzlu biri olduğunu söyleyerek isterse onu askerlikten kurtarabileceğini ya da daha geri hizmetlerde bulunmasını sağlayabileceğini belirtir.

¹⁵ Burhan Cahit Morkaya, *Harp Dönüşü*, Burhan Cahit ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul 1928, 360 s. (Çalışmamızdaki alıntılar kitabın bu baskısına aittir.)

¹⁶ Burhan Cahit Morkaya'nın ve diğer romancıların kaleme aldıkları romanlardaki harp zenginleri ile ilgili detaylı bir çalışma için bkz.: Murat Kacıroğlu, "Millî Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Harp Zenginleri", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 20, Kış 2009, s. 117-136.

Macit, Humret'e duyduğu aşk ile vatan sevgisi arasında kısa süreli bir çatışma yaşadktan sonra, bu teklifi asla kabul etmeyeceğini belirterek yeni görev yeri olan Filistin'e gitmek için yola çıkar. Filistin'e ulaştktan sonra Gazze'deki fırkaya tayin edilen Macit'e millî hisler hâkimdir. Romanın bu bölümlerinde millî heyecan ve düşmanı yenme arzusu ön plâna çıkarak Macit'in şahsında "millî olan" vurgulanmış olur. Yazar, sadece millî olanı vurgulamakla kalmaz; Macit'in göğüs göğüse çarpışırken bir İngiliz subayını öldürmesi olayını, savaşın kötülüğünü vurgulamak ve Türk askerinin insanî yönünü vererek onu yüceltmek için kullanır. İngiliz subayının ölürken elinde tuttuğu genç kız fotoğrafı, Macit'e Humret'i hatırlatır. Macit, düşmanı olan bu İngiliz askerini öldürdükten sonra onu sevdiğinden ayırdığı için büyük bir pişmanlık duyacak kadar da merhametli bir Türk askeridir.

Romanın birinci bölümü, İngilizlere esir düşmemek için Macit'in kendini vurmasıyla son bulur. Yazar, bu noktada Macit'e bağlı olarak gelişen olay örgüsünü keserek ikinci bölümde Humret ve ailesinin yaşantısından hareketle savaş yıllarının İstanbul'una yani cephe gerisine ait kesitler sunmaya çalışır. Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İstanbul'un sosyal, ekonomik ve ahlâkî hayatında meydana gelen değişimlere ait sahnelerin aktarıldığı bu bölüm, "... İstanbul harbin tabiiğinden çıkardığı yarı ölgün bir hayât içinde bulanmış kirlî bir menba' gibi kaynayıp gidiyor." (s. 221) cümlesiyle başlar. Savaşın özellikle sosyal ve ahlâkî hayat üzerinde yaptığı olumsuz etkilere dikkati çekmek isteyen yazar, bu sosyal yapı içinde iki farklı sınıfın ortaya çıktığını belirtir. Birbirine zıt bu iki farklı sınıf arasındaki ilişki, "millî olan" ile "millî olmayan"ın çatışması şeklinde ele alınır:

"Fihakâta harp İstanbul halkını birbirine zıt iki parçaya ayırmıştı, bir tarafta her günkü nafakasını almak için câmi kapılarında vesika ekmeği bekleyen, çocuğuna süt, hastasına şeker bulmak için tenceresine, bakırına kadar fedâ eden alî ve himâyesiz azîm bir tabaka... Karşı tarafta çocuğunun sünnet cemiyeti için Ada'daki köşkünde kırk gün kırk gece düğün yapan, misafirlerine boş görünmek için gece yarısı motorla Beyoğlu'ndan dondurmalar getiren nev-zubûr ve mahdûd bir zümre..." (s. 221-222).

Savaş, sadece sosyal yapıyı bozmakla kalmamış, aynı zamanda ahlâkî yapıyı da tahrip etmiştir. Bu konuda yazar, şu tespitlerde bulunur:

"Mağlûbiyetler milletlerin ahlâkını değiştirir. Âdetlerini değiştirir, hele böyle uzun seneleri sefâletle geçen bir harp asırlardan beri kıymet ve ehemmiyet verilerek muhâfaza edilen an'aneleri belirsiz bir te'sîr ile ortadan kaldırır, ahlâk telakkisi değişir, zevkler biraz daha âdileşir, behîmîleşir. Sefâlet bir kurt gibi en metîn vicdânları için için öyle yiyip çürütür ki iffet ve fazîletin timsâli gibi görünen ağzlar yavaş yavaş fubuş ve sefâletin tatlı zebrini içmeye başlarlar. İşte İstanbul harbin son yıllarında taliin kendine mukadder kaldığı bu âkıbete vâsıl olmuştu. Zayıf nesil bünyesindeki ibtiyâcî tatmîn etmek için varlığından, mukaddes bildiği an'anelerinden birçoğunu unuttuğu gibi iffetini de fedâ etti. Artık sefâhet bu vesika ekmeği kemiren âile ocaklarında rahat, sıcak, samîmî bir arzû ile karşılandı." (s. 222- 223).

Romanın ikinci bölümünün girişinde İstanbul'a ait böyle bir tablo çizildikten sonra, Humret ve ailesinin anlatılmasına geçilir. Humret'in ailesi, savaşın olumsuz tesirlerinden uzak, mutlu ve müreffeh yaşayan, yazarın dikkat çektiği ikinci sınıf ("millî olmayan") zümreye dâhil olan insanlardır. Bu noktada, Macit'in zıddı olan gayri millî bir tip ortaya çıkar: Adnan Bey. Adnan Bey, Humret'in yakın akrabasıdır ve onun babasının yardımıyla savaşa gitmekten kurtulmuştur: "*Adnan Bey Humret'in teyzezâdesi*

idi. Harp başladığı zaman Humret'in babasına yalvarmış, yakarmış, askerlikten kurtulmuş, (Berlin)'e tahsile gitmişti. Dört yıl evvel, sünepe, pısrık, boysuz Adnan şimdi kırmızı yüzlü, traşlı başı ile büsbütün başkalaşmıştı.” (s. 227). Humret ve ailesinin yaşadığı yalı, babasının yüksek mevkii sayesinde savaşın etkilerinden uzakta kalmış; Macit'ten ayrı kalmanın hasret ve hüznünü yaşayan Humret hariç herkes, kendi dünyaları içinde mutlu bir şekilde yaşamaya devam etmiştir: “Babasının yüksek mevkii bu yalıtı harp hayatının mahrumiyetlerinden, ihtiyâçlarından kurtarmıştı, değişen hiçbir şey yoktu, fazla olarak dışarının mahrumiyetlerinden akseden bir varlık içinde eskisinden fazla bir şetâret ve âbenk başlamıştı.” (s. 231). Yazar, bu ailenin ve çevresindeki diğer insanların lüks hayatlarını daha yakından göstermek için romanda adı verilmeyen bir nâzırın Büyükada'daki köşkünde verdiği partiyi bir tablo hâlinde resmeder. Bu partiye katılan “harpten gıda alarak beslenen” yeni sınıfa mensup kişiler ve partide yaşananlar, okura eleştirel bir bakışla verilir:

“İstanbul'un harp devri mahsülü ma'rûf çehreler, güzel kadınlar, dinç vücutlarına rağmen her biri birer babane ile askerlikten kurtulmuş delikanlılar davetliler arasında idi. Bahçenin ince kum döşeli geniş bir köşesinde, dallarında elektrik damlaları pırlıdayan yüksek çamlar altında büyük, mustatıl bir sofraya kurulmuştu... Çamlığın bir köşesine tertib edilen açık büfede gümüş buzluklar, beyaz keten havlulara sarılı şarap ve şampanya şişeleri, aralarına parça parça buzlar döşenmiş mütenevvi' meyveler göze çarpıyordu...” (s. 237).

Romanda savaş zamanında zenginlik içinde yaşayan az sayıda insana ait bu ve buna benzer manzaralar gözler önüne serilirken vesika ekmeğine muhtaç geniş halk tabakalarının içler acısı durumuna da öncekilerle tezat oluşturacak şekilde değinilir. Yazar, savaş yıllarındaki bu tezadı mekândan hareketle de ortaya koymaya çalışır ve Büyükada üzerinde durur. Burası savaş yıllarında bu tip âlemlerin yapıldığı, harp zenginlerinin toplandığı bir merkez hâline gelmiştir. “Çamurlu vesika ekmeği peşinde bütün İstanbul'un kırıldığı sıralarda” bu mutlu azınlık, gece sabahlara kadar süren eğlencelerinde su gibi para harcamakta; savaşın getirdiği sosyal bunalımların çok uzağında yaşamaktadırlar.

Burhan Cahit'in Birinci Dünya Savaşı'nı cephe ve cephe gerisiyle birlikte anlattığı ve Araplara en yoğun eleştirileri yönelterek okurlarına yeni rejimin bakış açısını empoze ettiği **Yüzbaşı Celâl** (1933) adlı tarihî popüler romanı, bu çalışmamız için en önemli malzemeleri içeren, hatta “kanonik metin”¹⁷ nitelemesini hak eden bir eserdir. Romanda, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Türk ordusunda asker olan Yüzbaşı Celâl'in macerası anlatılmaktadır. Yazar, Ahmet Kıymaz'ın da tespit ettiği gibi bu romanda, “Birinci Dünya Savaşı ile Millî Mücadele dönemindeki Türk-Arap ilişkilerini konu olarak ele alır. Bu ilişkiler içinde **Türkler tarafında Araplara duyulan sevgi, merhamet duygularına rağmen, Arapların İngiliz ve Fransızlar'la olan**

¹⁷ “Kanonik metin” terimiyle daha çok inkılâpları ve rejimi anlatan metinler kastedilir. A. Cüneyt İssi, bu olguyu şöyle ifade etmektedir: “Kanonik metinler, uluslaşma sürecinden sonra sabasını genişletmiş, yalnızca din sahasında değil, başka sahalarda da ‘insan/toplum/medeniyet inşa etme’yi amaçlayan çeşitli metinler kanonik metinler olarak adlandırılmıştır. Özellikle iktidarın ideolojisini -bu, genellikle ya tamamen ya da kısmen eskiyi reddeden bir söylem üzerine yükselir- yerleştirmek/benimsenmek için ortaya konulan metinler böyle metinlerdir.” [A. Cüneyt İssi, “Toplum Mühendisliği Bağlamında Kanon-Edebiyat İlişkisi”, *Hece* (Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı), S: 90/91/92, Temmuz-Haziran-Ağustos 2004, s. 358].

beraberlikleri de yansıtılır.¹⁸ Yüzbaşı Celâl'in şahsında Türk askerlerinin Birinci Dünya Savaşı'nda Arabistan'da yaşadığı güçlüklerin, aynı dinden olmalarına rağmen Arapların Türkler yerine İngilizleri ve Fransızları desteklemelerinin ve Türk askerlerinin iki ateş arasında kalmasının anlatıldığı bu tarihî roman, "*içinde barındırdığı olaylardan çok, aydınların topluma ve Cumhuriyet'e bakışını yansıtması açısından tarihî belge*"¹⁹ değerinde olan bir metindir.

Yüzbaşı Celâl romanı, Erol Köroğlu'nun da²⁰ vurguladığı gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın retorik amaçlarla veya kişisel çıkar amacıyla kullanımına en uygun örneklerden biridir. Roman, Burhan Cahit'in diğer popüler romanları gibi, fikrî derinlikten ve tarihî olgulara yaklaşımda titizlikten uzaktır; bir macera romanı veya filmi yöntemiyle günün şartlarını veya yeni rejimin icraatlarını destekleyici/olumlayıcı bir hikâye anlatarak nemalanmak amacındadır. Yazar, romanın başkahramanı Yüzbaşı Celâl aracılığıyla 1930'lar Türkiye'sinde yaşayan okuruna "Arap'ın" kötü ve çirkin milliyetçiliğine karşı bizim "iyi ve güzel milliyetçiliğimiz"den bahseder. Dolayısıyla yazar, tarihî gerçekliği o günün siyasi tercihi doğrultusunda kullanmıştır.

Roman, iki sene Avrupa'da bulunduktan sonra Halep'te görevlendirilen Erkanîharp yüzbaşı Celâl'in Kayser ordularında eğitilmiş Alman hayranı Orhan Paşa tarafından daha doğudaki Aynülkum'a gönderilmesi ile başlar. Bu bölge, "güvenilmez" Arap kabilelerinin kontrol altında tutulması açısından stratejik bir öneme sahiptir. Yüzbaşı Celâl, sekiz yüz kişilik bir askerî güçle bu bölgede bir karargâh kurar. Bu durum, çevrenin nüfuzlu şeyhi Sadun'un hiç hoşuna gitmez; çünkü Şeyh Sadun, ateşli bir Arap milliyetçisi olup Arapların geri kalmasına neden olduğunu düşündüğü Türk/Osmanlı idaresini yıkmak amacıyla Batılı güçlerle işbirliği içindedir.²¹

Bu arada Avrupa'da savaş çıktığı ve Osmanlı Devleti'nin de bu savaşa Almanya'nın yanında katıldığı duyulur. Yüzbaşı Celâl, Cemal Paşa kumandasında açılan Suriye cephesinde istihbarat işleriyle görevlendirilir. Kanal Seferi'ni ve daha birçok çarpışmaları içerip uzun yıllara yayılan bu macera, romanda çok kısa olarak ve Celâl'in bu topraklarda kan dökmenin anlamsızlığı fikrine dayanan yaklaşımını vurgulamak amacıyla ele alınmıştır. Yüzbaşı Celâl'e göre, "***Türk'ün üzerine titredığı ve kendi anavatanı Anadolu'nun kısıtlı kaynaklarıyla beslediği Araplar her zaman hıyanet içindedirler. Artık bu hainler kendi hallerine bırakılmalı ve anayurdun savunmasına önem verilmelidir***". Celâl'in bu görüşleri, kumanda kademesinde ilgi görmese de hezimete doğru önlenemez gidişat onu haklı çıkaracaktır. Celâl, cephe çöktüğünde istihbarat görevinden ayrılır ve geri çekilen Türk güçlerini isyancı Arap aşiretlerinin saldırılarına karşı korumak amacıyla oluşturduğu bir süvari birliğinin başına geçer.

Yüzbaşı Celâl ve adamları, bir Türk birliğini sıkıştıran kalabalık bir Arap çetesine baskın verir ve bu baskında grubun önderi Şeyh Sadun da ele geçer. Celâl, İngiliz

¹⁸ Ahmet Kıymaz, *1928-1946 Arası Yayımlanan Türk Romanlarında Dünya Savaşları, Millî Mücadele ve Ağrı Dağı İsyanı'nın Yansıma Biçimleri ile Belgesellik Özellikleri*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.

¹⁹ Ömer Türkeş, "Güdükl Bir Edebiyat Kanonu", s. 427.

²⁰ Erol Köroğlu, "Tarih, İdeoloji ve Popüler Roman: Burhan Cahit Morkaya ve Yüzbaşı Celâl", Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde sunulan basılmamış bildiri, 5 Kasım 1999.

²¹ Romandaki bu karakter, bize, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Arap isyanının önde gelen ismi Şerif Hüseyin'i çağrıştırmaktadır.

hücumuna karşı hazırlık yaparken Sadun'a yanlış yolda olduğunu anlatır ve onu serbest bırakır. Ele geçirdiği istihbarat doğrultusunda, Sadun'un Halep'te karşı casusluk faaliyetlerinde bulunan Fransız eğitimi almış havaî kızı Zehra'yı arar; fakat ele geçiremez. Savaş sonundaki Mütareke'nin imzalanması üzerine Halep'i Fransız güçlerine teslim ederek Anadolu'ya geri döner. Celâl, mağlup Türk birliklerinin başında Halep'ten ayrılırken bir türlü ele geçiremediği Zehra, bir pencereden onunla açık açık alay eder.

Romanın bundan sonraki bölümlerinde Celâl'i Güneydoğu Anadolu'daki millî direnişin örgütleyicisi olarak görürüz. Celâl, işgalci Fransız güçleri bölgeden çekilinceye kadar direnişe önderlik eder; fakat tam Fransız işgalinin sona erdiği sıralarda Kilis'e bir Arap baskını olur. Başını Şeyh Sadun'un çektiği bu baskın durdurulur ve Sadun, aldığı yaralar sonucu pişmanlık duyguları içerisinde ölür. Romanın sonundaki iki mektupta Celâl'i Ankara hükümetinin resmî görüşmecisi olarak görürüz. Suriye'ye gelen Celâl, Fransızlarla sınır meselelerini sonuca bağlar ve tam döneceği sırada Şeyh Sadun'un kızı Zehra'yla bir kere daha karşılaşır. Zehra, aradığını bulamamış bir hâlde Fransızlar tarafından Halep'ten çıkarılmakta ve İskenderiye'ye sürülmektedir. O da tıpkı babası gibi pişmanlık duymaktadır. **Türk milliyetçisi Celâl, muzaffer bir biçimde yurduna dönerken Arap milliyetçisi Zehra, Fransız boyunduruğu altına giren yurdundan kovulmaktadır.**

Popüler bir edebiyat ürünü olan bu romanda, anlatılan olaylarla ilgili tek bir yerde (s. 166) tarih (1920) zikredilir. Amacı tarihî gerçekleri edebî gerçeklik alanına taşımak olmayan Burhan Cahit, Erol Köroğlu'nun da²² vurguladığı gibi, tarihleri silerek kurmacasını anonim anlatı sınırlarına çeker ve onu bir masal, bir romans veya bir destan gibi söylene alanına dâhil ederek bu sayede, gizli gündemini (okuru ideolojik mesajıyla yönlendirme hedefini) daha kolay gerçekleştirmeyi düşünür. Niyet ve hedef bu olunca da tarihî bir romanda olmaması gereken büyük hatalar bile önemsizleşir. Örneğin; Celâl, romanda, Şeyh Sadun'la milliyetçilik konusunu tartışırken bu türden bir hata yapar:

“Araplar ilk dört büyük halîfenin zamanında nasıl yüksek bir saltanat kurmuşlarsa bir aralık sönmeğe başlayan bu haşmet Abbasilerle tekrar alevlenmiş, bu sönmeğe başlayınca Emevîlerin saltanatı parlamış ve son devrin hamleleri yeryer bütün istilâ mntakalarında müñferit چراغlar halinde görünürken Türk orduları bu yeniden parlamak istidadını gösteren arap saltanatına nihayet verdiler. Hilafeti aldılar ve araplığı kendi malikânelerine ilâve ettiler.” (s. 77).

Celâl'in konuşmanın bu aşamasında Emevi-Abbasi sırasını tersine çevirmesi Arap tarihi üzerine dev bir kütüphaneye sahip olan Şeyh Sadun'un da dikkatini çekmez. Zaten yazar açısından bu mesele önemli de değildir. Onun için önemli olan, Türk-Arap milliyetçilikleri çatışmasına basit, hafızada kalması kolay bir soyağacı çıkarmaktır. Alıntıda da görüldüğü üzere Türkler, Arapların tarihî gelişimine engel olmamışlardır; Erol Köroğlu'nun da²³ vurguladığı gibi, bütün mesele, bir “toplumsal Darwinizm” meselesidir: Araplar yükseldiler, sonra düşüşe geçtiler ve onlardan güçlü

²² Erol Köroğlu, “Tarih, İdeoloji ve Popüler Roman: Burhan Cahit Morkaya ve Yüzbaşı Celâl”, 5 Kasım 1999.

²³ Erol Köroğlu, *a.g.b.*

hâle gelen Türkler tarafından zapt edildiler.²⁴ Olaya bu sakat mantıkla bakarsak yabancı güçlerin zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'nu -özellikle de Anadolu'yu- işgal çabaları da normal karşılanmalı ve bu işgalci güçler de suçlanmamalıdır o zaman.

Romanı popüler (ve tabii ki ideolojik) kılan bir başka özellik de, karakterlerin siyah-beyaz zıtlığıyla çizilmiş olmasıdır. Romanda Yüzbaşı Celâl de dâhil olmak üzere bütün karakterler, işlevsel bir yüzeysellikte çizilmişlerdir. İsyancı Araplar, “pis, hain ve akılsız”; küçük ve orta rütbeli Türk subayları “zeki, vatansever ve milliyetçi”; Arap kadınları “şehvetli, tutkulu ve değersiz”; yüksek rütbeli (İttihatçı) subaylar da “anlayışsız ve kaypak”lardır. Bu bağlamda, Celâl ve onun negatifi (arabı) olan Şeyh Sadun'a biraz daha yakından bakmakta yarar var. Çünkü yazarın kafasındaki gizli gündem, temelde bu iki karakter üzerinden işlenmektedir. Celâl, Avrupa'da eğitim görmüş, genç, yakışıklı, zeki, kültürlü, çalışkan ve milliyetçi bir Türk subayıdır. Hırçın, daha doğrusu eleştirmekten kaçınmayan mizacına rağmen sürekli rütbe alır; romanda yüzbaşılıktan miralaylığa (albaylığa) kadar yükselir. Fakat bu türden gündelik ikbâl araçlarına aldırış etmeyecek kadar da idealisttir. Düşmanına bile insanîyet çizgilerinde ve insafla yaklaşır.²⁵

Şeyh Sadun ise kültür ve zekâ açısından Celâl'den geri kalmamasına, hatta zenginliği ve toplumsal statüsü ile ondan çok ileri olmasına rağmen, ortaçağ zihniyetinden kurtulamaz ve Arapları Türk boyunduruğundan kurtarıyorum derken onları Batılı sömürgecilerin eline teslim eder. O, Celâl'in tam tersine hareket ederek düşmanından medet umduğu için yok olmaya mahkûmdur.

Romandaki bu bilinçli “tarihdışılık” ve yüzeysel karakter kuruluşu yöntemleri üzerine oturan popülerlik, görünürde Birinci Dünya Savaşı tecrübemizi ve onun akabinde Millî Mücadele'nin birer parçasını hikâye ederken bir yandan da daha önce sözünü ettiğimiz “gizli gündem”e lojistik destek sağlarlar. Bu “gizli gündem”, 1930'lar Türkiye'si'nin siyasî tercihlerini ve yeni rejimi olumlamaktır. Romanın yazılmasının tamamlandığı 1931 yılına gelindiğinde, saltanat ve hilafet kaldırılıp laik Cumhuriyet rejimi kurulmuş; Birinci Dünya Savaşı'na girilirken ülke nüfusunun yarısını teşkil eden Arap topraklarından real-politiğin de bir gereği olarak Misâk-ı Millî ile vazgeçilmiş; kültürel tercih, Batı'ya ait “muasır medeniyet” doğrultusunda yapılmış ve tüm politikalar bu doğrultuda biçimlendirilmeye başlanmıştır.²⁶ Fakat bu değişim süreci,

²⁴ Erol Köroğlu, *a.g.b.*

²⁵ Erol Köroğlu, *a.g.b.*, 1999.

²⁶ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar* adlı çalışmasının 229-231. sayfaları arasında Morkaya'nın yorumundan çok farklı bir görünüm sunar. Kayalı, Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan Ahmet İzzet Paşa yönetimindeki yeni kabineyi, Ekim 1918'de kaybedilen Arap vilayetleri sorununu onlara “iç işlerinde özerklik” vererek çözmeye niyetlendiğini ve bu yaklaşımın kabinedeki Arap mebuslar tarafından sevinçle karşılandığı gibi Şekib Aslan gibi kimi Osmanlı Arapların geniş kapsamlı bir özerklikle Osmanlı hanedanı altında yeniden siyasî bir birliği temin etmek için çalıştıklarını, 1919'daki kurtuluş mücadelemizde mümkün olan en fazla Osmanlı toprağının yabancı işgalinden kurtarılmasının hedeflendiğini ve bunun için kuzey Suriye'de Fransızlara karşı ortak bir Arap-Türk direnişinin hazırlıklarının başlatıldığını, Şam'daki milliyetçi hükümetin Türk direniş hareketiyle Fransız ve İngilizlere karşı direnme amacıyla temas kurduğunu, Anadolu ve Suriye arasında ortak bir eylem ve iki milletli bir devlet kurmak için müzakereler yapıldığını, bunun üzerine İngilizlerin endişeye kapıldıklarını, Fransız işgalinden korkan Şam ve Halep'te Anadolu'daki direnişle işbirliği fikri gittikçe daha fazla taraftar bulurken Suriye topraklarının parçalanıp Siyonistlere toprak bağışlanacağını fark eden Filistinlilerin de Birinci Dünya Savaşı'nda arkadan vurdukları Türklere yaklaştığını, 1920'de Osmanlı meclisinde resmen

henüz tazedir ve epey de muhalifi mevcuttur. 1929'daki büyük ekonomik kriz de, bu muhalefet odaklarını, seslerini yükseltmek için fırsat arar hâle getirmiştir. Nitekim 1930'daki kısa Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi, yeni rejimin yönetici kadrosunun kendi hegemonyalarını henüz sağlam bir zemine yerleştiremediklerini de gösterecektir. Bilindiği gibi, hegemonya sadece kaba kuvvetle sağlanabilen bir şey değildir; siyasî olduğu kadar toplumsal, ekonomik ve belki en önemlisi kültürel yönleri de vardır. Siyasî baskının kurulması, bu baskının bastırılanlarca doğal kabul edilmesini sağlayacak "organik bir ideoloji"yle ve buna hizmet edecek "organik aydınlar"la mümkündür. Burhan Cahit Morkaya, günümüzde edebiyat kanonunun dışında kalmasına ve unutulmasına rağmen erken Cumhuriyet döneminin "organik aydın"larından -daha doğrusu konjonktüre göre şekil alan menfaatçi yazarlardan- biridir. İnönü tarafından da açığa çıkarılan Morkaya'nın bu romanındaki temel projesini bu bağlamda şöyle tanımlamak mümkündür: Ülkede ekonomik problemlerin de körüklediği bir irtica tehlikesi vardır. Bu tehlike, Türkiye Cumhuriyeti'nin organik ideolojisi olan Türk milliyetçiliğinin dışında, İslâmcı-hilafetçi bir görünüm sergilemekte ve Batı'ya yönelişi baltalamaktadır. Bu tehlikeye karşı Türk milliyetçiliğini yüceltmek ve hilafetin meşruiyet zemini olan din birliğine darbe vurmaya üzere Arap milliyetçiliğinin sefaletini teşhir eden bir anlatı oluşturmak gerekir. Bunun için en uygun zemin, Birinci Dünya Savaşı sırasında Suriye Cephesi'nde olan bitenlerdir. Böyle bir anlatıda fedakâr Türk insanını arkadan vuran "*akılsız, nankör ve hain*" Arap imgesi işlenirse "bu kanserli hücrelerin var kıldığı hilafet"ten kurtulmanın kaçınılmazlığı kanıtlanmış olur. Bu durumu romandan birkaç alıntıyla örnekleyebiliriz:

"Ve emin olun bu mübarek tebaanın düşmanlığı en kuvvetli devletin muhasamasından daha fenadır. Daha tehlikelidir. Bir devletle harp ederken harp kaideleri tatbik edilir. Bunlar sulhde nankör oldukları kadar isyanda da zalim ve hilekârdırlar... Havran isyanında esir düşen Türk askerlerinin gözlerini oyanlar, kızgın demirle dağlayanlar bu müslüman araplar, hattâ halifenin neslinden geldiklerini söyleyen o başı kefiyeli mel'un şeriflerdir." (s. 49); "*Bizim mücadele ettiğimiz, her*

benimsenen ve 1921'de de TBMM'de kabul edilen Misâk-ı Milli'nin "yabancı işgali altındaki Osmanlı topraklarında yaşayan Arapların kendi kaderlerini tayin hakkı"na değinen ilk maddesine rağmen açıkça bir Türk anayurdu telaffuz edilmediği için Arapların Anadolu'daki direniş hareketiyle işbirliği yapmasına kapının açık bırakıldığını, özellikle Fransa'nın Suriye'yi işgalinden sonra Iraklı milliyetçilerin de Anadolu ile işbirliğine olumlu baktıklarını, ancak anti-emperyalist bir hareket olan ve bu yönüyle Araplarla işbirliğine gitmesi gayet doğal olan Anadolu direniş hareketinin ana damarını teşkil eden Kemalistler'in Arap nüfusun yaşadığı topraklar üzerindeki tartışmalardan kendilerini uzak tuttuklarını, 1922'nin sonunda bazı Filistinli Arap liderlerin Türk mandası altına girme isteklerinin ve bağımsızlık beklentisi boşa çıkan, İmparatorluğa karşı nostaljik duygular besleyen ve emperyalizme karşı Türklerle daha etkin bir işbirliği arzuları besleyen Arapların talepleri, Anadolu'yu işgal etmiş emperyalist kuvvetlere karşı neler yapılabileceğini düşünerek dikkatlerini Anadolu'yu kurtarmaya yoğunlaştıran ve kaybettiği toprakları geri isteme hırısından vazgeçen Kemalistlerce dikkate alınmadığını belirtir. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı esnasında başını Şerif Hüseyin'in çektiği Arap isyanının İstanbul hükümetinde çok uluslu imparatorluğu korumanın boşuna olduğu düşüncesini oluşturduğunu, ancak savaştaki yenilgilerin ve Arap isyanının Türkçü ideolojiyi kuvvetlendirmesine rağmen Birinci Dünya Savaşı devam ederken hükümetin kamu hayatında İslâmcı-Osmanlıcı bakışı vurgulayarak ayrılıkçı akımlara prim vermediğine, bunun bir göstergesi olarak Türkçü akımın önde gelen ideologlarından Yusuf Akçura'nın 1916'da üniversitedeki işini kaybettiğine dikkat çeken Kayalı, savaştaki nihai yenilginin Osmanlılık fikrinin sonunu getirdiğini ifade eder.

karış toprağı için binlerce Anadolu evladının kanını döktüğümüz şu mıntıka elimizdeki vesikalara göre düşmanla tamamilе teşriki mesai eden bir ırkın yaşadığı ve uzun asırlara rağmen Türklükle imtizaç etmeyen bir milletin yerleşmiş bulunduğu, Türkiyeye yabancı ve hatta düşman bir ülkedir. Daba dün Şam yolunda bir levażım kolumuza hücum eden Araplar iki zabitimizle on yedi neferimizin kanına girdiler. Ve asıl cenuptan gelen kuvvetlerimize bile vakitli vakitsiz çöl aşiretlerinin sarkıntılık ettiğini her gün tebliğlerimizle ilân ediyoruz. Şu halde burada iki düşmanla birden mücadele ettiğimiz anlaşılıyor.” (s. 115).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Arapların korunması için Türk askerlerinin Arabistan’a gönderilmesinin tek sebebi olarak halifeliğı gören yazar, bu görüşünü romanda dile getirirken romanın yazıldığı tarihte kesinleşmiş olan Misâk-ı Milli sınırlarının meşruluğuna ve böyle bir sınıra çekilmenin gerekliliğine de vurgu yapmış olur:

“Hepimiz Türküz, bulunduğumuz yer çorak Arap çölleri... Burada niçin bulunuyoruz? Arap kabilelerinin muhtemel hareketine meydan vermemek için. Halbuki düşünün Türkiye’nin hududu burada değil, Şam’da, Kudüs’te değil, Cidde’de değil, Medine’de değil ta Yemen çöllerinin müntehasında, Aden sahillerinde bitiyor ve Anadolu’dan çok büyük olan bu sabada bir tek Türk köyü yoktur.

Genç süvari zâbiti haykardı:

-Ah şu hilafet, dedi. Başımızda canlı felaket.” (s. 47).

Burhan Cahit’in halifeliliğın kaldırılması konusundaki en açık sözleri, bu romanda geçer. Yazar, Avrupa devletlerini örnek göstererek halifeliliğın kaldırılması gerektiğini savunur: “Avrupa’nın bugünkü teşekkülüne bakınız. Aralarında dinî rabita olan devlet var mıdır? Papa bile bu dinî alakaları yalnız kütüphanelerde bırakan milliyet aşkı devletlerin arasında, kabuğuna sinmiş bir kaplumbağā gibi oturuyor.” (s. 77); “**Saf Türkün yüreğine uyuşturucu bir Mekke aşısı vurup beş asır onu sairfilmenam gibi yaşatan hilafet için Türk hudutları içinde yer ayırmayacağız.”** (s. 200).

Hedef Arapları -dolayısıyla halifeliliğı- kötülemek olunca Araplarla ilgili şu betimlemeler de doğallaşmaktadır: “Suarilerin birer alev dilimi gibi kalkıp inen kılınçları **meşin gibi sert ve kirlı arap vücutlarını** pastırma gibi doğruyor, müthiş çğlekler kopuyordu.” (s. 129); (Rıfat) “Bu kıza yazık olmuş değil mi yüzbaşım... Daba da on yedi yaşında varyok.. **Araplar atlarını kızlarından fazla seviyorlar.”** (s. 4).

Morkaya, aslında projesinin hedeflerini iyi biliyor ve konuyu dağıtmaktan da özellikle kaçıyor. Fakat yine de şekillendirilmesine kendince katkıda bulunmaya çalıştığı ideolojinin başka hesaplaşmalarına veya hesaplarına göndermede bulunmayı da ihmal etmiyor. Romandaki “*Ve ta kaşkaslardan bellerine birer tabanca sokup buralara kadar gelen Antranik çetelerinin döküntüleri de cenuba avdet eden Fransız ordusunun safları arasında, bazı insanlarla beraber seyahat eden tufeylî haşarat gibi Türk topraklarından çıkıp gittiler.”* (s. 185) cümlesinde Araplardan “*tufeylî haşarat*” olarak bahsedilirken Fransızlara “*bazı insanlar*” olarak göndermede bulunulması, sadece benzetme gereğı değildir. Bütün roman boyunca yazarda ateşli bir Fransız sempatisi de net bir şekilde görülüyor. İşte bu görüşümüzü destekleyen birkaç örnek daha:

(Yüzbaşı Celâl konuşuyor) “**Türk milleti Fransızları çok sever, en geti Türk köylerinde bile Fransızlara karşı candan bir sevgi vardır. Ve diyebilirim ki bu sevginin yanında da derin bir İngiliz ve Rus tevahhuşu**

mevcuttur. Fransızlarla Çanakkale'de vuruştuk. Hiç müteessir olmadık. Halebi Fransız ordusuna teslim eden Türk kumandanı benim. İtiraf edeyim ki bir asker için çok elim olması icap eden bu muamele bile beni o kadar alâkadar etmedi." (s. 184); "(Kurtuluş Savaşı sonrası) *Hudut meselesini gayet dostane ballettik. Fransızlar da bizim gibi dostlara karşı hem teklifsiz hem fedakâr.*" (s. 203); "*Ben kendi hesabıma cenup hudutlarımızda Şam hacıları yerine Paris didonlarile komşu olmağı tercih ederim. Hiç olmazsa ya mert ve faziletli bir düşman ve yahut samimi ve fikirli bir dosturlar.*" (s. 200-201).

Bu sempatinin kaynağında yazarın eğitim nedeniyle bir Frankofil olması yatıyor olabilir. Fransız yanlısı olmasının ve İngiliz-Rus karşıtlığının altında günün diplomatik eğilimleri de yatıyor olabilir. Öte yandan bu, sadece bir model alma kaygısı da olabilir.²⁷

Yüzbaşı Celâl romanı, Birinci Dünya Savaşı'nın Güney Cephesi içinde yer alan cephelerinden biri olan Sina(Suriye)-Filistin Cephesi'nde geçen olayları ele almıştır. Romanda anlatılan olaylar, 1913 ile 1920 seneleri arasında geçmektedir. Yazar, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önceki dönemi, savaş yıllarına nispetle daha ayrıntılı işlemiştir. Yüzbaşı Celâl'in Şeyh Sadun ile görüşmesi ve Zehra ile arkadaşlığı, uzun bir bölüm teşkil ederken savaş yıllarındaki olaylar üzerinde pek fazla durulmaz. Zira **koyu bir Arap düşmanı olan yazarın**²⁸ buradaki asıl amacı, savaşı anlatmaktan ziyade savaş sırasında "*nankör*" Arapların, "*kendileri için 500 sene kan ve ter akıtan*" Türklere yaptığı ihaneti anlatarak okuyucuda olumsuz bir Arap imgesi oluşturmaktır: "*İşte beş yüz sene üstüne titrediğimiz Arabistanı bırakıyoruz. Daha bu nankör çöllerin bir Türk kemiğine değmeyeceğini anlayamadık mı?*" (s. 143). Arap, Yahudi ve Ermeni düşmanlığını romanlarında hiç gizlemeyen Burhan Cahit'e göre, zaten, Arap topraklarını Osmanlı sınırlarına katmak, Osmanlı Devleti'nin başına gelen en kötü olaylardan biridir:

"(...) biz Arabistan denilen ülkenin idaresini üstümüze aldığımız günden beri en temiz kuvvetlerimizi israf etmeğe başladık. Hiçbir şey almadan bu çöllere mütemediyen verdik. Türkün gıdasından kestik, Arabı besledik. Bu aşiret reisleri biliyor musunuz, mevhum bir şerafet ve muhayyel bir hilafet ismini nadide bir cevher gibi satarak sarayın kaç torba altınını çekmişlerdir. Bu altınlar ki her biri Anadolu'da bir Türk köylüsünün sattığı bakırı, bir kızının mezada çıkan sırmalı gelin yorganı bedeli olarak toplamıştır." (s.16).

Arapların yeryüzünde olmasından dahi rahatsız gibi görünen Burhan Cahit'e göre, bu ırkın dostluğu da düşmanlığı gibi tehlikelidir:

"Ve emin olun bu mübarek tebaanın düşmanlığı en kuvvetli devletin muhasamasından daha fenadır. Daha tehlikelidir. Bir devletle harp ederken harp kaideleri taktik edilir. Bunlar sulhde nankör oldukları kadar isyanda

²⁷ Erol Köroğlu, "Tarih, İdeoloji ve Popüler Roman: Burhan Cahit Morkaya ve Yüzbaşı Celâl", 5 Kasım 1999. Birinci Dünya Savaşı'nın Türk edebiyatında millî kimlik inşası amacıyla bir propaganda aracı olarak kullanılmasına dair geniş bilgi için bkz.: Erol Köroğlu, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

²⁸ Burhan Cahit'in bu yönüne değinen önemli bir İngiliz araştırmacının iki yazısı için bkz.: Andrew Mango, "Turkey and the Middle East", *The Middle East in Transition*, (ed. Walter Laquer), London 1958, s. 188; Andrew Mango, "Turkey and the Middle East", *JSTOR: Journal of Contemporary History*, Vol.: 3, July 1968, s. 229.

da zalim ve hilekârdırlar. Havran isyanında esir düşen Türk askerlerinin gözlerini oyanlar, kızgın demirle dağlayanlar, hatta halifenin neslinden geldiklerini söyleyen o başı kefiyeli mel'un şeriflerdir.” (s. 49).

Yazarın Araplara düşman olmasının tek sebebi, Arapların Türklere Birinci Dünya Savaşı sırasında ihanet etmeleri değildir. Yazar, Türklerin İslâmiyet'e girmeleri konusunda da Arapları suçlamaktadır:

(Yüzbaşı Celâl konuşuyor) “-İzâb edeyim. Türkün en büyük kuvvetleri Arap medeniyetine tesadüf edince garba yürüyüş durdu. Ve saf Türk kumandanlar Arap medeniyetinin şa'saasına aldandılar. **Kurnaz Arap halifeleri de taze Türk kuvvetlerinden istifadeye koyuldular.**

Bağdat'ta Abbasi payitahtında Türkün en büyük kumandanları İslam dinini aldılar. O günden beri Türkün yolu, kaderi, tali değişti.

-Fena mı oldu?

-Tarihin bir hatası, tesadüfün bir ihaneti bu, dedi. Türkler biraz daha Şimal'den, Garp hudutlarına inmeden yürüyüşlerine devam etselerdi bütün kuvvetlerle Bizans'a yükleneceklerdi. O zaman öyle zannediyorum ki, Türkün arz üzerindeki mevki ve kuvveti daha başka olacaktı.” (s. 75).

Harp sahnelerinden sonra, Yüzbaşı Celâl ile Şeyh Sadun'un uzun diyaloglarıyla vak'a devam eder. Yüzbaşı Celâl, Şeyh Sadun'dan bir karar vermesini ister. Şeyh Sadun, ya Türk askerinin yanında duracaktır ya da Arap varlığını parçalamak isteyen düşmanın... Şeyh Sadun, çıkarları doğrultusunda ikinci şıkkı tercih etmektedir. Bunun üzerine Yüzbaşı Celâl, Araplar ve Türkler arasında çıkan çatışmada esir düşen Şeyh Sadun'u serbest bırakarak bu “nankör” çöllere veda eder.

Şeyh Sadun, Türkleri sevmemekte ve Türk hâkimiyetini istememektedir. Bu sebeple Fransız hâkimiyetini kabul etmeye razı olur. Ne var ki işler, istediği gibi gitmemiş; Fransızlar Araplara hiç de Türkler gibi anlayışlı davranmamıştır. Yaşadığı pişmanlığı ölmeden önce dile getirir.

Burhan Cahit Morkaya'nın 1933 yılında yayımlanan ve okura “*harp romanı*” olarak takdim edilen *İhtiyat Zabiti*²⁹ adlı romanında da, *Harp Dönüşü*, *Yüzbaşı Celâl* ve *Cephe Gerisi* adlı romanlarındaki gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın en çetin günlerinde hem cephedeki durum hem de cephe gerisindeki yokluk/yoksulluk ile “savaş zenginleri”nin sefih hayatı, basit ama ibretli bir şekilde anlatılır. Ağırıklı olarak roman kahramanlarından Mülâzım Cevdet'in cephe ve cephe gerisinde yaşadıklarını anlatan bir hâtıra defteri şeklinde düzenlenen ve popüler bir tarih romanı olan *İhtiyat Zabiti*'nin geri plânında Birinci Dünya Savaşı'nın panoraması şiddetle hissedilir. Savaşın yaşandığı cephedeki yokluğa karşılık cephe gerisindeki -gerek İstanbul'daki gerekse Arap şehirlerindeki- lüks yaşam, korkunç ve acı ahlâkî çöküntü, işbirlikçi zenginlerin sefih hayatları okura hissettirilir.

²⁹ Burhan Cahit Morkaya, *İhtiyat Zabiti*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933, 350 s. (Çalışmamızdaki alıntılar kitabın bu baskısına aittir.)

Hayatını kaybetmiş binlerce ihtiyat zâbitine hediye ettiğini söylediği romanında Burhan Cahit Morkaya, ayrıca, Ahmet Kıymaz'ın³⁰ da ifade ettiği gibi, “yedek subayların Birinci Dünya Savaşı dönemindeki eğitimlerini ve özelliklerini [de] yansıtmaktadır. Romanda işlenen (...) [bir diğer] önemli konu ise, Türk ordusunun Suriye Cephesi'ndeki durumu, İngiliz ve Arap kabileleri ile savaşı ve ordudaki subay ve erlerin özel hayatıdır.”

Romandaki Türk askerleri Suriye ve Gazze cephesindeyken akılları hep İstanbul'dadır ve oradan yeni haberler almayı özlerler. İstanbul'dan Gazze cephesine yeni gelen zâbit vekili Zeki, onlara İstanbul'un son durumunu anlatır. İstanbul'da sefalet ve sefahat birbirine karışmış; ahlâk iyice bozulmuştur. Ahmet Kıymaz'ın³¹ da vurguladığı üzere,

“Birinci Dünya Savaşı, diğer savaşlar gibi olağanüstü olayların yaşandığı, milyonlarca insanın olumsuz yönden etkilendiği önemli bir savaştır. Bu savaştan sadece savaşı yapan erkekler değil, sivil vatandaşlar da çok yara alır. Nitekim, başta İstanbul olmak üzere diğer şehir ve kasaba insanları her türlü imkansızlık ve yoksulluk içindedir. Ekmeğe karneye bağlanır. Özellikle yoksulluk nedeniyle, bazı Türk kadınları, ahlaksızlık yaparak geçimini sağlamaya çalışır. Öte yandan babası, kocası, kardeşi cephelede bulunan Türk kadınları kimsesizliğin getirdiği sonuçla, irade dışı ahlaksızlık ve fuhuş batağına da düşer.”

Zeki, İstanbul'un bu içler acısı durumunu askerlere anlatırken akşama İngilizlerin taarruz yapacakları ile ilgili bir bilgi gelir; ancak İstanbul özleminden dolayı İngilizlerin taarruz manevrası unutulur. Bu arada; buldukları mekânın iklimi ve havası, Türk askerini düşmandan daha fazla hırpalamaktadır.

Üç bölümlük romanın üçüncü bölümündeki olaylar, “Sina Cephesinde vuruştuktan sonra Filistin Cephesine giderek şehit olan Cevdet adlı bir ihtiyat mülâzımı mübendis’in” hatıra defterine dayanmaktadır. Bu defter Cevdet'e ait olduğu için, Cevdet'in ve Burhan Cahit'in romandaki sözcüsü konumundaki Yüzbaşı Sadi'nin olaylara bakışı, savaşı ve içinde buldukları durumu eleştiren düşünceleri onun bize aktardığı kadarıyla verilmiştir. Cevdet ve Yüzbaşı Sadi Bey, Arapları sevmezler; bu durum, konuşmalarında açıkça bellidir. Cevdet, Araplarla ilgili şunları düşünür:

“Karargâhtaki bir arkadaşım **Şam'da her akşam saz ve rakı âlemi olmayan ev yoktur**, diyordu.

Ben bunu tabii görüyordum. **Çünkü düşmanı bekliyen Türk ordusu. Şamda dağıtılan da Türk altını olduktan sonra Araplar niçin zevk etmesinler.**” (s. 92).

Cevdet, içinde buldukları durumu ve Arapları sık sık eleştirir: “**Şamda askerden fazla altın olduğu daima söyleniyor.**

Hattâ ordu kumandanlığının bazı Arap şeyhlerine altın maaş bağladığı, bu aşiret reislerinin her ay yüzlerce lira aldığı da malûm.

Bu azılı herifleri altınla bağlamak politikası iyi amma İngilizlerin bu işte daha cömert olduklarına şüphe yok.

Hem Arap şeyhlerinin iki taraftan çöplenmedikleri ne malûm.

³⁰ Ahmet Kıymaz, 1928-1946 Arası Yayımlanan Türk Romanlarında Dünya Savaşları, Milli Mücadele ve Ağrı Dağı İsyanı'nın Yansıma Biçimleri ile Belgesellik Özellikleri, 2001.

³¹ Ahmet Kıymaz, a.g.t.

Fırsat buldukça kılıcını, cenbiyesini Türkün göğsüne sokan Arap şeyhlerine verilen bu altınlarla Anadolu'da kimbilir kaç Türk köyü mamureye çevrilir, kaç Türk vilâyeti şenlenirdi.” (s. 199-200).

Romanda, Suriye'deki eğlence âlemine ait mekân tasvirleri, yazarın ve dolayısıyla Mülâzım Cevdet'in sevmediği Araplar ile onlar için savaştan ve canını veren Türkler arasındaki hayat standardı farkını gözler önüne sermek için yapılıdır: “*Evin iç avlusundaki mermer havuzun etrafında toplanmıştık. Mermerler üzerine serilen seccadelere irili ufaklı yastıklar atılmıştı. İstanbul'da çok görmediğim üç şey burada bol bol vardı: rakı, saz ve altın!*

Karargâhtaki bir arkadaşım Şam'da her akşam saz ve rakı âlemi olmayan ev yoktur, diyordu.” (s. 92).

Cevdet'in Şam'ı tasviri de orayı ve oradakileri kötümeye yöneliktir: “*Şam'da iki gündü fazla kalamadık. Çünkü merkez kumandanı yeni gelen zâbitleri Şam'da fazla bırakmak istemiyordu. Hakkı da vardı. Şam işittiğimize nazaran Ebussuut Efendiyi bile baştan çıkaracak bir fuhuş ve sefahat içinde yüzüyor. Yahudi ticareti Arap fuhşunu en revaçlı bir ticaret haline getirmiş. Böyle yerde cephe kumandanlığı kurulur mu?*” (s. 97).

Cevdet Bey ve arkadaşlarının Şam'da tanıdıkları Arap kızları da, eğlence ve cinsellik yönünden ele alınan, bir hayal gibi görünüp kaybolan ve Araplardaki ahlâki çöküntü ve sefahati gösteren dansçılardır.

Cevdet, bu çöllerde Araplar için savaşmalarına anlam veremez. Arapların buna değmediğini ve güvenilmez insanlar olduğunu düşünürken şunları söyler: “*İngilizlere karşı çıkmalarını bırak yahu, dedim. Arkamızdan bize baskın yapmasınlar da!*” (s. 101). Arap milletine düşmanlığını her fırsatta dile getiren/getirten bir romancı olan Burhan Cahit'in, romandaki diğer sözcüsü Yüzbaşı Sadi de, bu konularda Cevdet'ten farklı düşünmez.

Yazar, *Yüzbaşı Celâl* romanında olduğu gibi, *İhtiyat Zâbiti* adlı romanında da Arapları korumak için yapılan fedakârlıkların gereksizliği konusuna ısrarla vurgu yapar. Cevdet, arkadaşı Mülâzım Kemal ve Yüzbaşı Sadi; buldukları yeri, ayrı ayrı yorumlarken Araplardan hoşlanmadıklarını açıkça hissettirirler:

Mülâzım Kemal,

“Harbetmek için nerelere geliyoruz yahu, diyordu. Halep'tenberi şöyle bir Türk köyüne raslamadık. Arap, Yahudi, Katolik Arap, Süryani Arap, Arap oğlu Arap. Bu hacılar çöl içinde aşiret aşiret, silahlarla oturuyor, beslenip duruyorlar. Biz düşmanla vuruşmaya gidiyoruz. Hani nerede Havran'da, Asir'de isyan çıkarıp Anadolu'nun çınar gibi askerlerini cenbiye ile kesen hacı babalar nerede? İngilizlere karşı çıksalar ya!” (s. 100)

derken Yüzbaşı Sadi, aynı konuda şunları söyler:

“-Burası Arzı Mukaddes değil birader adamakıllı mezbaha! İsası, Musası insanları birbirine doğratmak için burada mezbaha açmışlar. Baksana bu zamanda bile şu toprak üzerinde yetmiş iki milletin gözü var.

Almanlar köyler yapmış. Moskoşlar binalar kurmuş, Fransızlar çeşit çeşit hastaneler açmış, her biri burnunu sokmak için bir vesile bulmuş. Bizde kabahat ki burada onları serbest bırakmıyoruz. Birbirlerini yesinler. Biz de seyredelim yahu!” (s. 172).

Buna karşılık Cevdet de, Arapları korumak için yapılan fedakârlıkların gereksizliğini şöyle dile getirir: “*Hakkın var yüzbaşım, dedim. Arabı, Yahudisi, Almanı, Moskofu, Fransızı, İngilizini burada din kavgası yapıyor. İçinde bir tek Türk köyü (olmayan), kasabalarında tek kelime Türkçe konuşulmayan yeri ne diye müdafaa ediyoruz bilmem.*” (s. 173).

Yazar, Araplardan nefret eden Cevdet'in ölümünü de Arapların elinden gerçekleştirterek sanki söylediklerini te'yd etmek ister. İngiliz hücumunda ağır yaralanıp güçlükle Şam'a getirilen Cevdet, hastaneye hücum eden Araplar tarafından hançerlenerek öldürülür. Bu durum, Cevdet'in defterini getiren arkadaşı tarafından şöyle anlatılır:

“*Son İngiliz hücumunda mülaazım Cevdet ağır yaralanmıştı. Onu Şama getirebildik. Hastanede iken bana bu paketi verdi. Eğer iyi olmazsa bunu İstanbula götürüp size vermeme söyledi. Alil ihtiyat zâbiti bu tafsilatı verirken gözleri dolmuştu. Sesi titreyerek devam etti:*

“*Zavallı Cevdet'i kurtaramadık. Ricat esnasında hastaneye hücum eden Araplar bütün yaralılarımız gibi onu da hançerlediler.*” (s. 84-85).

Cevdet, romanda, cephedeki bütün Türk askerlerini temsil eder şekilde çizilmiştir. Zira o, askerlerin durumundan bahsederken birinci çoğul şahıs ekini kullanır:

“*Hepimiz toprak rengini aldık. Mezhabaya yollanmadan evvel çayıra salıverilen davar sürüsüne benzedik. Yiyor, içiyor, besleniyoruz. Keşki muharebe başlasa! Yüzbaşının kitaplarını hepimiz devrettik. Böyle dünya ile alakasını kesmiş vaziyette bir adamın asırlarca evvel geçen vak'aları okuması dehşetli sinir yapıyor, hepimize bir mankafalık geldi. Söylenen lâkardı iki defa tekrarlanmayınca kavrayamıyoruz. Konuştuğumuz lisan bile geriledi. Bu hayat birkaç yıl daha sürerse ibtidâî insanlar gibi lûgatimiz birkaç kelimenin içinde kalacak. Bildiklerimizi de unutuyoruz.*” (s. 321-322).

Romanda üzerinde durulması gereken bir başka durum, Burhan Cahit'in niyetini de ortaya koyan çatışmalardır. Romanın birinci bölümündeki çatışma, medreseden Harbiye Mektebi'ne gelen öğrenciler ile farklı okullardan gelenler arasındadır. Cevdet de, birinci bölümdeki anlatıcı ile (yazarla) aynı düşüncededir; o da, medrese öğrencilerini kıyasıya eleştirir. Yazarın şu sözleri, medrese karşıtı tutumunu yansıtır:

“*Zâbit olmak hevesi zâbit namzetleri kanunundan istifade etmek isteyenleri çöştürmüştü.*

Kanun medreseleri de liselerle bir tuttuğu için şimdi Fatih, Sultanahmet medreselerindeki çömezler de zâbit olmak hevesile Harbiyeye koşuyorlardı ve bölüklerde artık eski kafadar, bir seviyede, bir fikirde arkadaşlar kalmamıştı. Çoğu yolunu bulup rahat yerlere ayrıldıkları için yerlerini böyle tahsil ve terbiyesi onlardan farklı namzetler dolduruyordu.

İlk zamanlar bazı bölük kadroları baştanbaşa hep yüksek aile evlâtlarile dolu idi. Sonra sonra seviye farkı gittikçe açıldı. Lise mezunları değil medrese softaları, eski idadilerin orta sınıf talebeleri de zâbit namzetleri kadrosuna girmeye başladılar.

O zaman kışla hayatının tadı kaçtı.

Arkadaşlık, kafadarlık duyguları değişti.

Yağlı ve böcekli medrese mahsulü ile eskiler anlaşılmağ oldular.”

(s. 17-18).

Yazarın; “yağlı ve böcekli” medreseliler için kullandığı “hafız efendiler”, “sofist efendiler” (s. 19), “adını güç yazan softalar” (s. 20), “geri ve kirli mahlûklar” ve “yobaz” (s. 32) gibi nitelermeler, onun olumsuz tavrını ortaya koymaya yeter.

Cevdet’in cephedeki medrese öğrencilerine karşı tutumu da yazarinkinden farklı değildir:

“Talimgâhta ve cephe o kadar iyi bir askerî terbiyesi aldığına şüphe olmayın medreseli Hafız, zâbit vekâli olduğu halde topçu rasat istasyonunun düşman hareketini bizim ileri siperden daha iyi görülebileceğini hâlâ keşfedemiyordu.

Hele benim gibi karargâhtaki odanın penceresinden gözlerimi kamaştıran tenvir fişeklerini kim görmüyordu ki!

Hafız ertesini gün sıkı bir ders verdim.” (s. 199).

Babası ve dedesi birer şeyh olduğu ve çocukluğunu da tekkede geçirdiği hâlde tekke ve medrese düşmanı olan Burhan Cahit,³² Harbiye Mektebi’ndeki ikiliği göstermek amacıyla medreseleri acımasızca eleştirirken o gün eski durumundan uzak olan medreselerin yıllarca Osmanlı’nın en önemli eğitim kurumu olduğunu, buralarda hem ilmî hem de dinî konularda eğitim verildiğini, saygın ilim adamları ve saray görevlileri yetiştirdiğini unutmış gibidir. Ayrıca yazar, vatan savunması için cepheye gidenlerin nereden olduklarının ya da kim olduklarının önemli olmadığını da farkında değil gibidir. **Hele askerlik yapıp yapmadığı belli olmayan ve bu nedenle de milletvekilliği kabul edilmeyen yazarın böyle acımasızca eleştiriler yapması, ayrıca tartışılması gereken bir konudur.**

Romanda yer alan çatışmalardan bir diğeri, Almanlar ile Türkler arasındaki yetki, bakış açısı ve konumla ilgilidir. Yüzbaşı Sadi’nin gözüyle bu çatışma şöyle verilir:

“Harekâtı harbiye şubesi hep Alman zâbitlerinden mürekeptir. Hem bunların çoğu memleketlerinde mülâzım, yüzbaşı oldukları halde burada iki üç derece yüksek bir rütbe ile çalışırlar. Emir ve kumanda onlardan, siperde düşman karşılamak bizden!” (s. 189); *“-Zaten bu cephedeki muharebenin millî bir varlığı yok. Alman kumandanı maç yapar gibi harbediyor. Bütün bu mücadeledeki rolü İngilizlere karşı Türkü çıkarmak. Emir ve kumanda elinde. Tabiiyeti, müdafaayı taarruzu hep o idare ediyor. Cephe bir çok Alman zâbiti, küçük zâbiti var. Fakat çoğu karargâhta, pek azı makinaltüfek, ağır topçu gibi işlerde. Biz Galiçyaya fırka fırka asker yolladık Rus ordusu Erzuruma girmişken biz Ruslara karşı Avusturya Alman cephesini kurtarmak için Galiçya’da muharebe ettik. Şu Kanal taarruzundanberi geri çekiliyoruz. Bir Alman taburu gelip aramızda mevzi girdi mi?”* (s. 191).

³² Türkiye’de 30 Kasım 1925’te yürürlüğe giren bir kanunla tekke, zaviye ve türbeler kapatılmıştır. Kapatılan bu kurumlara karşı halkın ilgisini azaltmak, hatta yok etmek için devlet eliyle birtakım çalışmalar yürütülmüş ve her fırsatta, yapılan inkılaplarla yürürlükten kaldırılan eski kurum ve kurallar eleştirilmiştir. Bu faaliyetler kapsamında değerlendirilebilecek -ister sanatçıların kendi istekleriyle isterse ismarlama olarak- edebî eserler de kaleme alınmıştır. Burhan Cahit Morkaya’nın 1931’de yayımlanan *Şeyh Zeynullah* adlı romanı da, tekkeleri, dergâhları ve buralara mensup olanları eleştiren bir eser olarak yazılmıştır. Burhan Cahit, bu bağlamda, *Gâvur İmam* (1933) adlı bir de piyes kaleme alır.

Bu çatışma veya tezat, Cevdet'in gözüyle de verilmiştir:

“Alman zâbitleri bizimle temas etmek istemiyorlar. Her işte kendilerini daha yüksek tutuyorlar, bize yabancı muamelesi ediyorlardı.

Ordunun asıl unsurları arasında böyle aykırılık olması şüphe yok ki iyi bir şey değildi. Avusturya'lı topçular daha uysal, daha pışkin, nazik insanlar... Fakat Almanın küçük zâbiti bile Kayserin veliahtı gibi tepeden bakıyor.” (s. 192-193).

Romanda yer alan zıtlıklardan bir başkası, İngiliz askerleri ile Türk askerlerinin cephedeki teçhizat ve yiyecek-giyecek durumuyla ilgilidir. Cevdet ve Yüzbaşı, bu tezadı şöyle ifade ederler:

“Bu muharebe, nihayet cephane, para, malzeme, varlık muharebesidir. Baksana askerinin ayağında postal kalmadı.

Güldüm:

-Asker bir taarruz olsa da İngilizleri temizlese, arada elbise, papuç da çıkar! diye bekliyor.

-İngilizlerin nasıl muharebe ettiklerini gördün ya. Herifler ateş hattına kadar balık konservesi, gümmüş yemek takımı, ananas kompostosu ile geliyor. Biz burada tulumba tatlısının şeklini unuttuk, yemiş diye gördüğümüz şu kaynana dilleri.” (s. 221-222).

Romandaki çatışmalardan biri de, Birinci Dünya Savaşı esnasında Anadolu insanı ile İstanbul'un durumudur. Değişen İstanbul'un durumunu, zâbit vekili Hayri ve Zeki'den öğreniriz. Anadolu insanının durumu ise, Cevdet'in İstanbul'a giderken gördüğü manzaralar ve trende tanıştığı bir tüccar aracılığıyla verilir:

“Adana'dan Toroslar'dan Ulukışla'dan geçerken gördüklerim bana cephede çektiğim sıkıntuları unutturdu.

Türk köyleri, Türk köylülere o kadar perişan bir halde idi ki cephe boşluklarını dolduracak yuvaların bu sefaleti beni ürküttü. İstasyonlarda sakat insanlar, sürüklenen ihtiyarlar gelip geçenlerden ekmek bekliyor, soluk benizli, uçuk gözülü kadınlar, kuru dak gibi kızlar tarlalarda tek öküzle çift sürüyorlar.

Konyaya kadar bütün küçük istasyonlarda aynı manzarayı gördüm. Konyadan kompartimanıma gelen bir Karaman'lı tüccara bundan bahsederken bana:

-O bir şey değil, dedi. Öyle köylerimiz var ki içinde erkek namına sakat bir ihtiyardan başka kimse yok.

Tekâlifî harbiye komisyonları köylerde ne davar bıraktı, ne inek, ne öküz. Çok yerde kadınlar tarlalarını köyün bir tek öküzünü sıra ile çalıştırarak sürüyorlar.

Muharebe köylerde ne erkek bıraktı, ne erzak bıraktı, ne hayvan bıraktı. Köylü yullardanberi yalnız un çorbası ile yaşıyor. Bazı yerlerde köylüye yetişecek kadar olmadığı için halk buğdaysız kalıyor. Ne un, ne bulgur, ne kesme yapabiliyor. Zaten buğdaydan çok mısır yeniyor. Mısır adamı besler mi?” (s. 325-326).

Romanda eleştirilenlerden biri de, Suriye Valiliği esnasındaki Yafa, Şam ve Beyrut'taki kötü yönetimiyle bölgede rahatsızlığa sebep olan³³ İttihatçı Cemal Paşa'dır: *“Cemal Paşa İstanbula gitmiş Perapalas otelinde oturuyormuş.*

Perapalastan Gazze taarruzunu idare etmek da kolay değil. Allah yardımcısı olsun!” (s. 219).

³³ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, s. 217-226.

Burhan Cahit Morkaya, 1933 senesinde basılan *Cephe Gerisi*³⁴ adlı romanında da, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul halkının sosyal hayatını, bir yüzbaşı ile ailesinin yaşadıklarını merkeze alarak anlatmaktadır. Ahmet Kıymaz'ın da ifade ettiği gibi,

*“Cephe Gerisi adlı roman, savaş dönemlerinin en önemli unsurlarından olan savaş zenginlerini konu olarak işleme yönüyle (de) okunmaya değerdir. Yalnız, olayların ve kahramanlarının tip özelliklerinin yansıtılmasında oluşturulan kurgunun yetersizliği, entrik unsurların karmaşıklığı ile Burhan Cahit'in diğer romanlarına göre daha zayıf bir romandır. Yazarın, savaş zenginlerinin çarpık ilişkilerini vermek isterken romanın kurgusunu ve entrik unsurların önemini geri plana ittiği gözlemlenmektedir.”*³⁵

Murat Belge'ye göre, *“İttihat ve Terakî'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yolsuzluk yapan ve vurgun vuranları desteklediği”*³⁶ tezine dayanan romanda Yüzbaşı Faruk'un karısı Narin'e Şam'dan gönderdiği mektup vasıtasıyla Birinci Dünya Savaşı'na ve Araplara dair görüşler şöyle ortaya konur:

“Narin,

Konya'dan ve Halep'ten gönderdiğim mektupları aldın değil mi? Bugün Şam'dayım. Sevimsiz bir yer. Hep silâh arkadaşlarımla arasında bulunmasam dili, âdetleri, hayatı, hattâ yemekleri başka olan bu entarili memlekette yaşamak kabil değil.

Bütün yolculuğumda seni ve Cengiz'i düşündüm. Onun yumuk yüzü seni benden fazla meşgul ettiğini bildiğim için yalnızlıktan pek sıkılmıyorsun sanırım.

Buradaki vazifem çok hafif.. o kadar ki bir iki şifre üzerinde çalışmaktan ibaret.. eğer böyle giderse üzüleceğim. Cephe çok uzak. Vaziyetimiz şöyle böyle.. Türklükle münasebeti olmayan bu memlekette şimdiki halde boyuna can ve mal döküyoruz. Yalnız bu nokta canımı sıkıyor. Bütün Türk Anadolu bu Arap çölünü kurtarmak için Şama doğru akıyor.

Tarihî Lût gölü kenarında nöbet bekliyen Türk askerlerine geçen gece Araplar baskın yapmışlar. Bu garip muharebenin sonu için şimdiden bir şey söylemek doğru değil.. Elimden geçen vesikalar beni inandığım şeylerden uzaklaştırıyor. Seni mesleğe ait üzüntülerle sıkımayayım.

Uzun mektuplarla günlerini bana anlat. Cengiz'i göğsüne al da ikinişi beraber öpeyim. Faruk” (s. 27-28).

Burhan Cahit, bu romanında, isim vermeden İttihat ve Terakî'yi, Enver ve Cemal Paşalar'ı kıyasıya eleştirir. Asıl amacı, savaş yıllarının vurgun ve soygununu anlatmak olan romanda bu eleştirilerin, 'padişahçı' bir perspektiften yapılmadığı sürece, Atatürk'ün sağlığında tepki yaratmayacağı, tersine, hoş gideceği kesindir.

O yıllarda Birinci Dünya Savaşı'nı konu edinen her milliyetçi “Türk” yazarın vazgeçilmez temi olan “Arap düşmanlığı”ndan, Burhan Cahit'in bu romanı da nasibini alır: *“Hattâ Arapların Türk askerine karşı yaptıkları hainliklerden, nankörlükten de bahsediliyordu.”* Memleketlerini işgal etmiş bir güce karşı çıkışı, “nankörlük” olarak

³⁴ Burhan Cahit Morkaya, *Cephe Gerisi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933, 344 s. (Çalışmamızdaki alıntılar kitabın bu baskısına aittir.)

³⁵ Ahmet Kıymaz, *1928-1946 Arası Yayımlanan Türk Romanlarında Dünya Savaşları, Millî Mücadele ve Ağrı Dağı İsyanı'nın Yansıma Biçimleri ile Belgesellik Özellikleri*, 2001.

³⁶ Murat Belge, “Millî Roman: Cephe Gerisi”, *Taraf*, 15.09.2008.

nitelemenin ne kadar anlamlı olacağı da ayrıca tartışılabilir? Burhan Cahit, daha önce de vurguladığımız gibi, Araplar'ı hiç sevmiyor ve Türkler'in orası için kan dökmesini gereksiz buluyor. Onun bu nefreti, Yüzbaşı Faruk'un karısına hitaben yazdığı yukarıdaki mektubundaki gibi, Araplarla ilgili pek çok cümleye sirayet etmiştir.

Burhan Cahit Morkaya'nın 20 Eylül 1933'te yazımı tamamlanan ve 1934'te kitap olarak basılan *Düinkülerin Romanı*³⁷ adlı eseri de, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden Kurtuluş Savaşı'nın başlamasına (1908'den 1919'a) kadarki dönem içinde geçen olayları üç gencin gözünden anlatmaktadır. Alemdar Yalçın'ın ifadesiyle, romanda, “*her üç gencin de temas ettiği konular ülkemizin yakın tarihi ile ilgili sosyal ve siyasî problemlerdir. (...) Her biri diğerinden çarpıcı olaylarla dolu üç kesit; yani 1908-1919 yılları arasında Paris, İstanbul, Anadolu*”³⁸ anlatılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Osmanlı'dan devralınan mirası tartışan ve “eski”yi mahkûm etmek için İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni şiddetle eleştiren romanlardan biri olup “*Cumhuriyet döneminde yaratılmak istenen -ama güdüük kalan- edebiyat kanonunun örnek (...) parça*”ları³⁹ arasında sayılabilecek *Düinkülerin Romanı*, dönemin siyasî tarihine ışık tutması bakımından da önemlidir. Burhan Cahit, “*Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmakta olduğu günlerde İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin iç çekişmelerinden ve siyasî gelişmelerden alınan ilhamla*”⁴⁰ ve “*geçmişin eleştirisini bugünün propagandası için araçsallaştırıp Cumhuriyet'in onuncu yılına bir armağan*”⁴¹ olarak yazdığı bu kitabının “Başlangıç” bölümünde, romanın konusunu ve hangi maksatla kaleme alındığını şu sözleriyle belirtir:

“*Bu roman 1908 de başlayan ilk Türk inkılabında yer alan komite neslinin macerasıdır. Bu nesil dünle bugün arasında bir köprü vazifesi görmüş, bugünden ziyade düne meylederek topal, sakat bir devrin kahramanı olmuştur. Siyasî tarih bu devirlerin ana hatlarını kaydedecektir. Fakat Türk romancısı yaşadığı bu devirlerin gizli köşelerine doğru baktığı zaman hem mesleğine hem de tarihe yarayacak çok manzaralar görebilir. Ben size bu hummalı fakat kararsız ve istikametsiz devrin bir sayfasını anlatacağım. 30 Haziran 933, Emirgân*” (s. 3).

Kitabın sonundaki 20 Eylül 1933 tarihinden anlaşıldığı üzere iki ay yirmi günde yazılıp baskıya verilen romanda, mesajını, öğrenci gençlik üzerinden veren Burhan Cahit, eğitimini sürdürmek amacıyla Paris'e giden Ahmet Reşit aracılığıyla ülkenin dışarıdan görünümünü de aktarır; II. Meşrutiyetle birlikte her şeyin düzeleceğini sanan ama sonunda hayal kırıklığı yaşayan Ahmet Reşit ve arkadaşları (Ahmet Rıfki ve Cemil Hakkı) arasındaki mektuplaşmalarla İttihat ve Terakki döneminin şiddetli bir eleştirisine girişir. Hatta Mustafa Kemal bile metne misafir olarak girip yazarın dönem değerlendirmesine katkıda bulunur.⁴² Daha çok bir İttihat ve Terakki eleştirisi olan

³⁷ Burhan Cahit, *Düinkülerin Romanı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1934, 270 s. (Çalışmamızda eserin bu baskısı kullanılmıştır.)

³⁸ Alemdar Yalçın, *Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946)*, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2002, s. 77.

³⁹ Ömer Türkeş, “Güdüük Bir Edebiyat Kanonu”, s. 429.

⁴⁰ M. Burak Çetintaş, “Bir Hayat: Burhan Cahit Morkaya”, *kitaplık*, S: 79, Ocak 2005, s. 72.

⁴¹ Ömer Türkeş, *a.g.m.*, s. 429.

⁴² Ömer Türkeş, *a.g.m.*, s. 429. Ayrıca, Dr. Murat Koç, Türkçü ve milliyetçi bir bakış açısıyla yazılmış olan bu romanın, “*memleketin asıl sahibi olan Türk milletinin asırlardan beri ihmal edildiği, ülkede azınlıkların sosyal ve ekonomik planda müreffeh bir hayat sürdürdükleri*” tezini savduğunu ve İttihatçıları en çok tenkit eden roman

romanda, Birinci Dünya Savaşı'na da temas edilir ve tıpkı *İhtiyat Zabiti* ve *Yüzbaşı Celâl* romanlarında olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı'nda Türklerin Arapları korumasının anlamsızlığına şöyle vurgu yapılır: “*Türk anası tarlasını sürüyor, Türk kızı mısır çapalıyor, Türk delikanlısı Arap çöllerinde, Galiçya tepelerinde Arapları ve Avusturyalıları müdafaa ediyor ve bu arada birtakım türediler, vatansızlar Türk milletinin boğazından, kesesinden, Türk ordusunun cephanesinden çalıp Berlin otellerinde, ada âlemlerinde, Viyana barlarında sefahat ediyorlar.*” (s. 240).

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı ve bu süreçte yaşananlar, pek çok romancının ilgisini çektiği gibi Burhan Cahit Morkaya'nın da ilgisini çekmiş ve yazar; süreçle ilgili çeşitli problemleri, olayları ve kişileri, özellikle *Coşkun Gönül*, *Harp Dönüşü*, *Yüzbaşı Celâl*, *İhtiyat Zabiti*, *Cephe Gerisi* ve *Dükkülerin Romanı* adlı romanlarında konu edinmiştir. Savaşın cephedeki askerî boyutunun yanında sosyal hayat üzerindeki en olumsuz tesiri olan ekonomik ve ahlâkî bunalım ile bunun getirdiği vurgunculuk ve harp zenginliği, onun romanlarında Birinci Dünya Savaşı bağlamında temas edilen konulardır.

Birinci Dünya Savaşı'nı cephede yaşananlar (milliyetçilik, Arap düşmanlığı, İttihat ve Terakki eleştirisi, vs.) ve cephe gerisiyle (savaş zenginleri, ahlâkî çöküş vs.) birlikte ele alan Burhan Cahit Morkaya, bu savaşı, yeni rejime destek, millî kimlik inşasına destek ve dönemin yöneticilerine hoş görünüp daha fazla itibar ve para kazanmak için bir araç olarak kullanmış; bu nedenle de çoğu zaman objektif davranamayıp tarihî olayları/gerçekleri, o dönemin genel geçer düşüncelerine göre yorumlamıştır.

Yazar, olaylar karşısındaki yorumlarının yanı sıra kişilerin tanıtımında da taraflı tutumunu belli eder. Sözgelimi; Arapları veya medrese mensuplarını anlatırken en kötü sıfatları kullanarak onları aşağılayıcı bir tavır sergileyen yazar, Avrupaî yaşam tarzını benimsemiş ama millî duygularını da kaybetmemiş roman kahramanlarına karşı olumlayıcı bir tavır takınır. İmparatorluğun Türk olmayan unsurlarına -özellikle Araplara, Ermenilere ve Yahudilere- düşman olup onları “öteki”leştirirken Avrupa'ya hayranlığını gizlemeyen yazarın idealize ettiği bütün kahramanlar, Avrupalılar gibi giyinip onlar gibi davrananlardır. Avrupa ülkeleri -özellikle İsviçre-, onun romanlarının hepsinde övülür ve Avrupa ülkelerinin örnek alınması gerektiği üzerinde durulur. Zira Burhan Cahit, Doğu kültürüne düşmandır ve “millî” gibi görünse de aslında koyu bir “Avrupa hayranı”dır.

İzmir'in Romanı, *Gazi'nin Dört Süvarisi*, *Mudanya-Lozan-Ankara* ile *Atatürk ve İki Cephesi* gibi daha çok Millî Mücadele sırasında tanıştığı genç Türkiye'nin kurucularının hikâyelerine yer verdiği “*İnkılap Serisi*” genel başlıklı eserlerinin⁴³ yanında kimi romanlarında Birinci Dünya Savaşı'nı -ve Millî Mücadele'yi- cepheden ve cephe gerisinden hareketle sadece Doğu-Batı, biz-onlar, millî-gayri millî karşıtlığına dayanan bakış açısıyla ve ulusalcı bir dikkatle ele alan Burhan Cahit, bu popüler romanlarında,

olduğunu belirtir (Murat Koç, *Türk Romanında İttihat ve Terakki (1908-2004)*, Temel Yayınları, İstanbul 2005, 607.).

⁴³ Oğuz Öcal, “Burhan Cahit Morkaya'nın *‘İnkılap Serisi’* Genel Başlığıyla Yayınlanan Beş Eseri”, *Erişkes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 26, 2009/1, s. 279-297.

herhangi bir ciddi tarih tezine dayanmayıp serüvene ağırlık verirken dönemin siyasî ideolojisinden beslenir. Bu yüzden de popüler tarih romancılığının sınırlarını aşamaz. Dirijizm (yönlendirme, yön verme) etkisiyle ve daha çok para kazanma amacıyla yazılan bu popüler tarih romanlarının en dikkati çeken özelliği de, ulus-devlet bilincini yerleştirmek amacıyla yazılmış, kaba ulusalcı söylemlere dayalı ideolojik/güdümlü eserler olmalarıdır.⁴⁴

Kaynakça

- ALVER, Köksal, “Edebiyat ve Kimlik”, *Bilgi* (13), 2006/2, s. 32-42.
- BELGE, Murat, “Millî Roman: Cephe Gerisi”, *Taraf*, 15.09.2008.
- ÇETİNTAŞ, M. Burak, “Bir Hayat: Burhan Cahit Morkaya”, *Kitaplık*, S: 79, Ocak 2005, s. 63-75.
- ÇIKLA, Selçuk, “Cumhuriyetin Onuncu Yıl Dönümü Anısına Yapılan Edebi Yayınlar”, *Turkish Studies*, C: 1, S: 1, Yaz 2006, s. 45-67
- ÇIKLA, Selçuk, “İnkılâp Edebiyatı”, *Hece*, (Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı), S: 90-91-92, Temmuz-Haziran-Ağustos 2004, s. 435-441.
- ÇIKLA, Selçuk, “Türk Edebiyatında Dirijizmin Karagöz Piyesleri Boyutu”, *Millî Folklor*, C: 9, S: 73, Bahar 2007, s. 61-67
- ÇIKLA, Selçuk, “Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yıl: 4, Sayı: 13-14, Yaz-Güz 2007, s. 47-68.
- ÇİL, Adalet Ergenekon, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Toplumsal Değişim ve Burhan Cabit Morkaya*, (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.
- DEMİRTEPE, Ülkü, *Fraktan T-Shirt'e*, Yılmaz Yayınları, İstanbul 1992.
- GÜLENDAM, Doç. Dr. Ramazan, *Unutulmuş Bir Romancı: Burhan Cabit Morkaya*, Kesit Yayınları, İstanbul 2011.
- GÜNDÜZ, Osman, “Yakın Dönem Tarihsel Romanlarında Çatışma Alanları ve Tarihsel Romanların “Ulusal Kimlik” Edimindeki Rolü” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 35, 2007, s. 135-156 .
- ISSI, A. Cüneyt, “Toplum Mühendisliği Bağlamında Kanon-Edebiyat İlişkisi”, *Hece* (Hayat-Edebiyat-Siyaset Özel Sayısı), S: 90/91/92, Temmuz-Haziran-Ağustos 2004, s. 360-370.
- İSKİT, Servet R., *Türkiye’de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, MEB Yayınları, Ankara 2000.
- KACIROĞLU, Murat, “Millî Mücadele ve Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Harp Zenginleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 20, Kış 2009, s. 117-136.
- KAYALI, Hasan, *Jön Türkler ve Araçlar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- KIYMAZ, Ahmet, *1928-1946 Arası Yayımlanan Türk Romanlarında Dünya Savaşları, Millî Mücadele ve Ağrı Dağı İsyanı'nın Yansıma Biçimleri ile Belgesellik Özellikleri*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- KOÇ, Murat, *Türk Romanında İttihat ve Terakki (1908-2004)*, Temel Yayınları, İstanbul 2005.

⁴⁴ Osman Gündüz, “Yakın Dönem Tarihsel Romanlarında Çatışma Alanları ve Tarihsel Romanların “Ulusal Kimlik” Edimindeki Rolü” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S: 35, 2007, s. 138.

- KÖROĞLU, Erol, “Tarih, İdeoloji ve Popüler Roman: Burhan Cahit Morkaya ve Yüzbaşı Celâl”, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nde sunulan basılmamış bildiri, 5 Kasım 1999.
- KÖROĞLU, Erol, *Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918): Propagandadan Millî Kimlik İnşasına*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.
- KURTARICI, Tülin, “Modern, Millî ve Popüler Bir Aşk Politikası”, *Virgöl*, Mart 2000, s. 52-54.
- MANGO, Andrew, “Turkey and the Middle East”, *JSTOR: Journal of Contemporary History*, Vol.: 3, July 1968, s. 225-236.
- MANGO, Andrew, “Turkey and the Middle East”, *The Middle East in Transition*, (ed. Walter Laquer), London 1958.
- MORAN, Berna, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-I*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 15.
- MORKAYA, Burhan Cahit, *Cephe Gerisi*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933.
- MORKAYA, Burhan Cahit, *Düinkülerin Romanı*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1934.
- MORKAYA, Burhan Cahit, *Harp Dönüşü*, Burhan Cahit ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul 1928.
- MORKAYA, Burhan Cahit, *İhtiyat Zabiti*, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1933.
- OKTAY, Ahmet, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- OKTAY, Ahmet, *Türkiye’de Popüler Kültür*, YKY, 2. Basım, İstanbul 1994.
- ÖCAL, Oğuz, “Burhan Cahit Morkaya’nın “İnkılâp Serisi” Genel Başlığıyla Yayınlanan Beş Eseri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S: 26, 2009/1, s. 279-297.
- ÖZALP, N. Ahmet, “Edebiyatta Dirijizm: Çalkuşu Operasyonu I-II”, *Kaşgar*, S: 10-11, Temmuz-Ağustos 1999, s. 29-36; 10-23.
- SEVÜK, İsmail Habib, *Tanzimattanberi I: Edebiyat Tarihi*, 6. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1944.
- TİMUR, Taner, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul 2002.
- TÜRKEŞ, Ömer, “Güdük Bir Edebiyat Kanonu”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce, Kemalizm*, C: 2, İletişim Yayınları, İstanbul: 2009, s. 425-448.
- ULUTÜRK, Yavuz, “Şeflik döneminin edebî cinayetleri”, *Zaman*, 12 Mart 2011.
- YALÇIN, Alemdar, *Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı (1920-1946)*, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara 2002.

A

12 Mart askeri müdahalesi, 265
12 Mart romanları, 265
12th March military intervention, 265
12th March novels, 265
I.Dünya Savaşı, 5, 65, 67, 72
ABD, 5, 19, 20, 21, 22, 25, 29, 30, 31,
32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41,
42, 44, 56, 65, 67, 68, 69, 72, 128,
163
Advise, 102
Aidiyet, 247, 251
Allied Powers, 6, 65, 66
Alvin W. Gouldner, 127, 128, 130,
134, 137, 139, 144, 145
Amazon, 75, 81, 95
Ancient Greece, 197, 198, 200
Archaic, 75, 89
Arkaik, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83,
87, 88, 89, 90, 92
Art, 6, 75, 91, 272
Atasözü, 101, 102, 126
Azerbaycan, 5, 47, 48, 49, 50, 51, 52,
53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62,
63, 208, 215
Azeri, 47, 49, 56, 63

B

Baskıcı devlet, 265
Belonging, 247
Benlik teknolojileri, 176
Bizans, 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12,
14, 15, 16, 17, 18
Black Sea, 1
Buluş metafiziği, 147, 149
Byzantine, 1

C

Citizenship, 5, 6, 185, 186, 195, 196,
197, 199, 201
Cold War, 19, 270, 283
Constitution, 180, 197, 198, 200

D

Darb-ı Mesel, 101, 102
Derrida, 5, 6, 147, 148, 149, 150, 151,
152, 153, 154, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 161, 162, 163, 164, 165,
166, 167, 168, 169, 170, 171, 172,
173, 174
Devrimci kadın, 265
Durûb-ı Emsâl, 5, 101, 102, 106

E

Entrepreneurship, 6, 203, 204, 205,
215
Ermeni, 3, 4, 43, 47, 48, 49, 56, 57, 58,
59, 60, 61, 63
Etnik çatışmalar, 47
Evler, 217, 219, 223, 226, 229, 238,
243, 244

F

Foucault, 157, 168, 175, 176, 177, 178,
179, 180, 181, 182, 184, 185, 188,
189, 190, 191, 192, 194, 195, 196
Freedom, 180, 197, 198, 199, 200, 268,
273, 281, 282
Functionalism, 6, 127, 129, 145

G

Geleneksel, 5, 217, 219
Girişimcilik, 5, 203, 204, 205, 206, 208,
209, 212, 213, 215, 216
Girişimcilik Eğitimi, 203
Girişimcilik Özellikleri, 203
Globalization, 247
Greek, 6, 75, 76, 77, 79, 83, 84, 87, 88,
89, 91, 92, 96, 178, 198, 201
Grek, 5, 2, 8, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82,
83, 84, 85, 86, 87, 88, 92, 94, 95

- Güç teknolojileri, 176
- H
- Heterotopia, 175, 177, 178, 188, 193
Hıfzî, 5, 101, 102, 103, 104, 110, 125, 126
- I
- Iran, 1
- İ
- İçerik Analizi, 203
İran, 1, 3, 4, 11, 13, 14, 49, 71
İskit, 5, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 18
İslamcılık, 47
İşlevselcilik, 127, 128, 131, 135, 136, 138, 142
İtilaf Devletleri, 5, 65, 67, 69, 70, 72
- K
- Kadın, 75, 76, 87, 94, 95, 154, 214
Karadeniz, 1, 2, 15, 18, 21, 43, 252, 253, 254, 264
Kentsel Dönüşüm, 5, 247, 255, 256, 258, 263, 264
Kentsel Kimlik, 5, 247, 251, 253, 264
Küreselleşme, 247, 248, 249, 263
- M
- Marx, 5, 6, 139, 144, 147, 148, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 278
Mavera-yı Kafkas, 47
Menderes, 2
Müsavat Partisi, 47, 49, 52, 54, 55, 56, 58, 61, 63
Myth, 75, 76, 77, 83, 88, 96, 139, 140, 144
- Mythos, 75, 77, 78, 81
- N
- Nasihat, 101
New International, 147
- O
- Odak grup, 203, 206
Oppressive state, 265
Osmanlı, 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 20, 31, 33, 34, 42, 44, 50, 57, 59, 60, 61, 62, 63, 69, 70, 71, 72, 73, 101, 102, 103, 218, 248, 258, 260
Ottoman, 1, 101, 266, 267
- Ö
- Özneleşme, 175, 176
- P
- Pers, 5, 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 94
Persian, 1, 102
Propaganda, 5, 6, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74
Proverb, 101, 102
Psikolojik Savaş, 65
Psychological War, 66
- R
- Revolutionary woman, 265
Rus ihtilalleri, 47
- S
- Sanat, 75, 79, 129, 144, 150, 153, 173, 217, 272
Scythian Seljuq, 1
Selçuklu, 1, 4, 9, 15, 218, 236, 248
Soğuk Savaş, 19, 22, 38, 39, 41, 67, 72
Sosyolojinin krizi, 127

SSCB, 5, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 28,
29, 30, 31, 32, 35, 37, 38, 39, 40, 41,
44, 147, 158, 159
Subjectivity, 5, 6, 175, 178, 180, 182,
194, 195
Süsleme, 217

Ş

Şiddet, 154, 155, 157, 265

T

Talcott Parsons, 127, 128, 129, 131,
132
Technologies of power, 175, 179, 180,
181, 183
Technologies of the self, 175, 179,
180, 181
Turkey, 6, 19, 36, 42, 47, 265, 266,
267, 268, 274, 277, 283, 284
Türk, 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12,
13, 14, 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23,
24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 34,
35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45,
48, 49, 50, 52, 57, 58, 59, 60, 62, 70,
71, 73, 87, 96, 102, 103, 104, 125,
126, 217, 219, 225, 226, 227, 234,
243, 244, 265, 268, 270, 272, 283
Türkçülük, 47

Türkiye, 5, 1, 4, 8, 9, 14, 19, 20, 21, 22,
23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32,
33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42,
43, 47, 56, 57, 59, 63, 70, 84, 85, 97,
203, 204, 205, 208, 214, 215, 216,
256, 265, 266, 269, 270, 283

U

Urban Identity, 247
Urban Renewal, 247
USA, 6, 19, 128, 144
USSR, 6, 19

V

Violence, 176, 186, 265, 269, 270, 271,
275, 282

W

Woman, 75, 273

Y

Yaşam Biçimi, 217
Yeni Enternasyonal, 147, 164

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri

1. Derginin dili Türkçe'dir. Ancak ana dili Türkçe olmayan araştırmacıların gönderdiği yazılar İngilizce, Rusça, Almanca ve Fransızca olarak da yayımlanabilir. Yazıların başında Türkçe, sonunda İngilizce özet olmalıdır. Özetler 100-150'şer kelime arasında, anahtar kelimeler ise en fazla 8'er kelime olmalıdır.

2. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Nisan Ağustos ve Aralık olmak üzere yılda üç kez yayımlanır.

3. Dergi, Tarih, Sosyoloji, Felsefe, Türk Dili ve Edebiyatı, Coğrafya, Arkeoloji, Sanat Tarihi, Hukuk, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Eğitim Bilimleri gibi alanlarda yapılan bilimsel çalışmaları akademik ortama, entelektüel çevreye sunmayı amaçlamaktadır. İktisat, İşletme, Ekonomi, Dil Bilimi ve güzel Sanatlar alanında tarihi ve sosyolojik analizler içeren çalışmalara da yer vererek akademik platformu zenginleştirmeye katkıda bulunma gayreti içindedir.

4. Dergi, sosyal bilimler alanında yabancı dillerden çevrilmiş bilimsel çalışmaların, kitap, biyografi tanıtımlarının yayınlanmasına açıktır.

5. Dergide yayınlanacak

- a. Çalışmaların kendi alanında bilimsel yöntem ve kurallara uygun hazırlanmış, özgün çalışmalar olmasına dikkat edilir.
- b. Çalışmanın daha önce yayınlanmamış olmasına özen gösterilir.
- c. Çalışmalarda Türkçe veya İngilizce olarak yazılanların yayınlanması tercih edilir.
- d. Çalışmaların telif hakkı dergiye aittir
- e. Çalışmadaki görüşler ve fikirler yazarların şahsi görüşleri olup Sosyal Bilimler Dergisinin resmi görüşleri niteliği taşımaz.
- f. Çalışmaların esasa ilişkin olmayan tashihler yazı kurulunca yapılır.

6. Yazılarda Türk Dil Kurumu imlâ kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Ancak yine de yazılardaki imlâdan yazarlar sorumludur.

7. Yazılar, basılı 3 kopya halinde ve CD'leriyle birlikte (ya da e-posta yoluyla) beraber gönderilmelidir.

8. Yazarlar, ad ve soyadları ile birlikte akademik unvanlarını ve görev yaptıkları kurum adlarını tam olarak belirtmelidirler. Ayrıca, kendileriyle iletişim kurulabilmesi için sürekli adreslerini, telefon ve (varsa) belgegeçer numaralarını ve elektronik posta adreslerini vermelidirler.

***Süleyman Demirel University Faculty of Arts and Sciences
Journal of Social Sciences Guide for Contributors***

1- Manuscripts can be submitted in Turkish, Russian, German, French or English. An abstract is required in Turkish at the beginning and in English at the end. The abstract should be between 100-150 words, and keywords should not exceed 8 words.

2- JSS of Faculty of Arts and Sciences is a bi-annual publication.

3- Research articles, translations and reviews can be published. Articles should be written in scientific format presenting original research. It is assumed that the manuscripts received by the Journal are not sent to other journals for publication purposes and have not been previously published elsewhere. Articles should not be more than 20 pages.

4- Manuscripts should conform to orthography.

5- Manuscripts are to be submitted in triplicate and on a diskette (or by e-mail).

6- Authors should include, together with their full-names, their titles and current positions as well as their permanent addresses, e-mail addresses, telephone and fax numbers for correspondence.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1.Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kağıtlara MS Word programında, *Times New Roman* var ise Garamond yazı karakteri ile, 11 punto, tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üst 5.5. cm, alt 4 cm, sağ 4 cm, sol 4 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.

2.Yazar ad(ları) ve adresi: Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal ve italik karakterde harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-mail adresi mutlaka belirtilmelidir.

3. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı, 14 punto koyu-yazı karakteriyle yazılmalı.

4- Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında, en az 3, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Özet, İngilizce ve Türkçe olarak 9 punto

5- Resimler ve Tablolar: Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır. Resim ve tablolar metin içine yerleştirilirken sayfa boşluklarına dikkat edilmeli ve bu sınırlar aşılmamalıdır.

6- Dipnot yazım kuralları: Dipnotlar sayfa sonunda verilmelidir. Dipnotlar, *Times New Roman* var ise Garamond ve 9 punto yazı tipinde olmalıdır. Dipnotlar eser belirtmede kullanılabileceği gibi kısa açıklamalar için de kullanılabilir. Dipnotlar aşağıdaki örneklere uygun olmalıdır.

a. Kitaplar için

Tek yazarlı kitaplar

Yazar adı ve soyadı, eser adı, (varsa çeviren), (varsa cilt) yayınevi, yayın yeri ve yılı, sayfa numarası.

İlber Ortaylı, *Eski Dünya Seyahatnamesi*, Aşina Kitaplar, Ankara, 2007, s.126.

Marian Kant, *Great Powers And the End Of The Ottoman Empire*, Frankcass, London, 1996, p. 211.

İki yazarlı eserler için

Ekrem Memiş - Nuri Köstüklü, *Yeni ve Yakınçağda Türk Dünyası*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2002, s. 114.

İkiden fazla yazarlı kitaplar için

Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.185.

b.Makaleler için

Yazar adı ve soyadı, makale adı, yayınlandığı kitabın veya süreli yayının adı, (varsa cilt veya sayı), yayın yılı, sayfa numarası.

Örnekler:

Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Belleten*, Cilt 52, Sayı 203, Ağustos 2003, s. 501.

Sheila Fitzpatrick, “New Perspectives on Stalinizm”, *The Russian Review*, vol. 45, 1986, p. 358

c. Tezler için

Yazar adı ve soyadı, tezin adı(derecesi), tezin yapıldığı kurum ve enstitü, yapıldığı yer ve Yıl, yayınlanıp-yayınlanmadığı, sayfa numarası.

Örnek

Behset Karaca, “XV ve XVI. Yüzyılda Teke Sancağı”, *Ondokuzmayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, yayınlanmış doktora tezi, Samsun, 1997, s. 224.

d. İnternet için

Hakan Kırımlı, İsmail Bey Gaspıralı (Gasprinskiy) - 1851-1914 <http://www.emelvakfi.org/ismailgaspırali/yazilar/hkirimli01.htm> , 25 Aralık 2007.

Hüseyin Ukuşlu, “Gebze’de Kentleşme Süreci ve Sorunları”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı: 5, yıl: 2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 101.

e. Tekrarlanan kaynaklarda

Kitaplar için

Ortaylı, *a.g.e.*, s. 29.

Makaleler için

Behar, *a.g.m.*, s. 45.

Tezler için

Karaca, *a.g.t.*, s. 401.

Aynı Yazarın iki eseri kullanıldığında

Ortaylı, *Eski Dünya...*, s. 29.

Ortaylı, *İmparatorluğun...*, s. 112.

Writing Rules

Articles should be submitted in line with the following writing rules.

1- Main text: Articles should be written on a white A4 (special: 29.7x21cm) paper MS format. Manuscripts should be designed as single spaced and should use “Times New Roman” or “Garamond” style with 11 font size. The author(s) should leave 5.5 cm from top and 4 cm space from bottom, 4 cm inside space, 4 cm outside space. The pages should be numbered. The manuscript should not exceed 10.000 words. The emphasized parts in the manuscript should be italicized.

2- The name of the authors and their addresses: Name of the author, surname (with capital letters) should be written in bold. Addresses should be italicized. The name and address of the institution of the author, mailing address and email account should be written.

3- Title: The title should be written in an informative but short form It should be written in bold with 14 font size.

4- Abstract: Every article should have a Turkish abstract The abstract should be no more than 150 words. Every article should have at least three, maximum eight keywords. The sources and graphs used in the manuscript with their graph numbers should be mentioned in abstract. Abstract should be written and italicized in 9 font size.

5- Form for Pictures and Graphs: All pictures and graphs should be bright, hard (with high contrast) and should be printed on a special photograph paper. And it should conform with the guidelines given for the pictures and graphs. The pictures and graphs should not exceed ten pages in total. Authors good at graphs and picture design can put all graphs and pictures in their manuscript ready for publication. Others can leave enough blank space in the text for those pictures and graphs and they can give page and graphs numbers in the blank.

6- References: Footnotes should be given at the end of the page. Footnotes should be written in 10 font size, “Times New Roman” or “Garamond”. In footnotes not only sources and cited works but also brief explanations could be given. Footnotes should be given as the following:

Bayram Kodaman, “Tanzimat Sonrası Fikir Hareketlerine Giriş”, *Cumhuriyet’in Tarihi-Fikri Temelleri ve Atatürk*, Isparta 1999, s.20.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İrade Meclis-i Vala, nr.1100

<http://www.tdk.gov.tr/biltrim> (15.09.2003)